Keeling
[illegible]
1957

BIDRAG

TIL

DANSK KUNSTHISTORIE.

VED

F. R. FRIIS.

KJØBENHAVN.

TH. LINDS EFTERFØLGER
HANS FRANDSEN.

N. HERDAHLS BOGTRYKKERI.

1890—1901.

Forord.

Nærværende Bidrag til dansk Kunsthistorie kan betragtes som en Fortsættelse af mine »Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie«, der udkom 1872—78. Nærværende Samling er, ligesom den ældre, udkommen i Hefter, hvoraf hvert (undtagen det sidste) var paa 4 Ark. Det første Hefte er trykt i Rudolf Svendsens, Resten i N. Herdahls Bogtrykkeri. Der kunde have været tilføjet adskillige Bidrag; men endel af det Materiale, som skulde have været benyttet hertil, vil jeg forhaabentlig kunne anvende i en anden paatænkt Samling.

Til Udgivelsen er der velvilligt blevet tilstaaet mig betydelige Understøttelser, nemlig til det første Hefte af det Raben-Levetzauske Fond, og til Resten af Carlsbergfondet.

Kjøbenhavn, i Oktober 1901.

F. R. Friis.

Indhold.

	Side
Maleren Tobias Gemperlin	1—4.
Kunstnerfamilien Stenwinkel	5—42.
Altertavlen i Frelserskirken paa Christianshavn	43—57.
Brandmajor Fuchs og Glaskammeret paa Rosenborg	58—72.
Kunstnerfamilien van Mander	73—99.
Optegnelser om Christiansborg Slots Brand 1794	100—14.
Guldsmed Peter Kyhl og Naturselvtrykket	115—20.
Philippus Hainhofer	121—25.
Nykjøbing Slot	126—60.
Bidrag til Kronborg Slots Historie	161—205.
Møntmester Nicolaus Schwabes Rejser	206—15.
Om nogle Portræter af Astronomen Tyge Brahe	216—33.
Lidt mere om Guldsmed Kyhl og Naturselvtrykket	234—41.
Kong Frederik den Andens Gravmonument i Roskilde Domkirke	242—49.
En Gave til Erkehertug Ferdinand	250—52.
Livsforsikringsselskabet Hafnias Gaard i Kjøbenhavn	253—59.
Bidrag til Vallø Slots Historie	260—86.
Prinsens Palæ i Kjøbenhavn	287—304.
Om Betalingen for Christian III's Gravmonument	305—13.
Om nogle Restaurationsarbejder i Roskilde Domkirke og ved de kongelige Begravelser	314—26.
Diedrik Gerckens Arbejder i Roskilde	327—35.
Johannes Wiedewelts og C. F. Stanleys Arbejder i Roskilde	336—58.
Om nogle Reparationsarbejder paa Kronborg i det 18. Aarhundrede	359—85.
Om Opførelsen af Arkivbygningen og Kancellibygningen paa Slotsholmen	386—95.
Trinitatis Kirke og Rundetaarn	396—404.
Rettelser og Tillæg	405—9.
Register	410—20.

Maleren Tobias Gemperlin.

Blandt de fremmede Kunstnere, der virkede i Danmark i Slutningen af det 16. Aarhundrede, var Tobias Gemperlin vistnok en af de betydeligere, skjønt man nu kun er i Stand til at nævne faa Arbejder, der med Sikkerhed eller Sandsynlighed kunne tillægges ham. Man véd at Tyge Brahe traf ham i Augsburg i Aaret 1575 og tog ham i sin Tjeneste; men om hans Slægtskabsforhold vides intet. Det er muligt, at han ikke strax fulgte med Tyge Brahe til Danmark, men først kom hertil noget senere, og det synes, at han derefter en eller et Par Gange er bleven sendt i et eller andet Ærinde til Tyskland[1]. Han maa i al Fald have været her i Aaret 1577, da han ved et Kongebrev fritoges for at betale Skat[2]. Formodentlig boede han i Kjøbenhavn saavel den Gang som i det følgende Aar, da han malede et Portræt af Tyge Brahes Ven Anders Sørensen Vedel, der paa den Tid var Slotsprædikant. Dette Portræt, der har tilhørt Museet for nordiske Oldsager, findes nu i Sam-

---

[1] Jvf. Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae, ed. F. R. Friis, p. 42, 44.

[2] Thobias Kemperle fik Brev saalydende:

Vi Frederik den anden etc. g. a. v. at efterdi denne Brevviser »Tobias Kemperle aff Aussborgh« er tilsinds at bosætte sig her udi Riget og her at bruge hans Haandværk, som er Maler Embede, og skal være forpligtet at contrafeye og male for os naar vi hannem iade tilsige, da have vi af vor synderlig Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tillade, at hvor han her sammesteds sig enten udi nogen Kjøbstad eller andensteds vil bosætte og forholde, sammesteds maa og skal han ubehindret bruge hans Haandværk og være fri for Skat, Vagthold og borgerlig og Byes Tynge og anden Besværing imedens og al den Stund han er her i Riget tilsinds at forblive. Thi forbyde (etc.) Frederiksborg den 23. April 1577. (Sjæll. Regist. 11, 285 v.)

lingen paa Frederiksborg Slot[1]. Over den venstre Skulder staar med store Bogstaver: THOBIAS GEMPERLIIN AVGVSTANVS F. 1578.

Et af Gemperlins betydeligste Arbejder var vistnok et Portræt af Tyge Brahe, hel Figur i naturlig Størrelse, malet omtrent 1586 paa Brahes store Murkvadrant. Det skal have lignet fortræffeligt, men er uden Tvivl for længe siden gaaet tilgrunde tilligemed Instrumentet, hvorpaa det var malet, og kjendes nu kun af Tyge Brahes Beskrivelse og det dertil hørende maadelige Kobberstik[2]. Tyge Brahe siger bl. A. om det: »Hanc effigiem magna solertia expressit Tobias Gemperlinus, eximium artifex (quem mecum Augusta Vindelicorum in Daniam olim receperam) idque tam competenter, ut vix similior dari possit. Est autem secundum statuam et magnitudinem totius corporis æquali forma repræsentata«.

Dette Billede er det eneste, om hvilket Tyge Brahe fortæller, at det var malet af Gemperlin, men der kan neppe være Tvivl om, at Gemperlin flere Gange har malet Portræter af Tyge Brahe og hans Slægtninge og Venner[3]. Han har rimeligvis ogsaa leveret Originalen til det Portræt af Tyge Brahe, som 1586 eller senere blev stukket i Kobber af J. D. Gheyn.

---

[1] Det er udførligt beskrevet i C. F. Wegeners Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel, 2. Udg. S. 99. Et Fotografi af det findes i: Photographisk Album over Kong Christian IV og denne Konges berømte Samtidige. Med kortfattede Biographier af I. P. F. Kønigsfeldt. Samlet og udgivet af J. A. Gold, Kjøbenhavn 1862. I samme Samling findes et Portræt af Holger Rosenkrands, efter et Maleri paa Rosenholm. Under Fotografiet staar: »Thobias Gemperliin pinx.« Noget lignende staar formodentlig ogsaa paa Maleriet.

[2] T. Brahe, Astronomiae instauratae mechanica, Wandesburgi 1598, Fol. Det er den samme Kobberplade, der er benyttet saavel her som i Eftertrykket, Nürnberg 1602, Fol. En forstørret Kopi af dette Kobberstik findes i W. J. Blaeus bekjendte store Atlas. I Kepleri Opera omnia, ed. Frisch, VIII, 646 kaldes Gemperlin fejlagtigt Thomas i stedet for Tobias

[3] Jvf. et Brev fra Provsten Mogens Madsen i Lund til A. S. Vedel, 18. Febr. 1587, trykt i Rørdams Historiske Kildeskrifter 2 R. II. S 250 Men naar Weilbach i sit »Konstnerlexikon« fortæller, at »et Billede i Kirken i Nykjøbing paa Falster med Frederik II's Dronning Sofie og hendes Aner tillægges ligeledes Gemperlin«, saa maa hertil bemærkes, at i den eneste af Weilbachs Kilder, som omtaler dette Billede, nemlig Traps Beskrivelse af Danmark, 2. Udg. IV, 433, findes ikke et Ord om hvem det tillægges, og saavidt vides er det heller intet andet Sted omtalt at Gemperlin har arbejdet for Kongen eller Dronningen.

Bygningerne paa Hven, og flere af de astronomiske Instrumenter vare jo rigeligt prydede med billedlige Fremstillinger, hvoraf mange uden Tvivl skyldtes Gemperlin.

Der existerer dog endnu et lille Arbejde, som med Sikkerhed vides at hidrøre fra Gemperlin. Det er et Træsnit, forestillende et menneskeligt Skelet, som findes foran og bagi den lille Bog: »Claudii Galeni de ossibus ad Tyrones medicos liber«, trykt i Kjøbenhavn hos Laurents Benedict 1579. Professor Johannes Franciscus Ripensis, der har ladet Bogen trykke, bemærker i Fortalen: »Et ut copiam exemplariorum vobis (artis medicæ studiosis in academia Hafniensi) facerem, typis Laurentii Benedicti, typographi regii, evulgandum dedi. In fronte vero addita est pictura Scheleti, manu insignis artificis Tobiæ Gemperlini delineata, ut res omnis oculis exhiberetur, et memoriæ intuitu etiam imprimeretur«. Gemperlins Monogram findes paa Billedet, men heraf tør vel ikke med Sikkerhed sluttes, at han ogsaa har skaaret det i Træ. Monogrammet gjengives her, i Originalens Størrelse. Hele Træsnittet er 13 Centimeter højt og 8 Centimeter bredt.

I Naglers »Die Monogrammisten« V. Bd. S. 163 siges at Tobias Gemperlin »signirte im dieser Weise: **Tob. G.**«; men det beroer sikkert paa en Misforstaaelse af den der anførte Kilde: Weinwich, Kunstens Historie i Danmark. Ovenstaaende latinske Bemærkning om T. Brahes Portræt findes nemlig ogsaa hos Weinwich (S. 38); men Navnet Tobias Gemperlin, der hos T. Brahe staar helt ud, er hos Weinwich bleven forkortet til Tob. G., hvilken Forkortelse Nagler fejlagtigt har anset for et Monogram. Gemperlins Monogram er derimod gjengivet i Nye Danske Magazin II, 104.

Tobias Gemperlin skal efter Gassendi Vita Tychonis Brahei, 2 Ed. pag. 30 være død af Pest i Kjøbenhavn, men Tiden angives ikke.

Hvis Gemperlin har forstaaet at skjære i Træ, kan Tyge Brahe maaske ogsaa i den Henseende have havt Brug for ham. Der findes jo adskillige Træsnit i T. Brahes Skrifter; men det vides ikke hvem der har leveret Tegninger til dem eller skaaret dem i Træ, og endnu mindre hvorvidt Gemperlin kan have havt noget dermed at gjøre.

Som et lille Tillæg til Ovenstaaende ville vi dog endnu omtale nogle Monogrammer, som forekomme paa nogle af Træsnittene i Tyge Brahes Skrifter.

Vedføjede Mærke findes paa et Træsnit forestillende Stjernebilledet Cassiopeia, med den nye Stjerne, der viste sig i Aarene 1572—74. Træsnittet findes i »Astronomiae instauratae progymnasmata, Lib. I pag. 315. (Originaludg.). Bogen blev trykt paa Uraniborg og var flere Aar under Arbejde, men udkom først Aaret efter T. Brahes Død. I den samme Bog finder man S. 356 et Træsnit, forestillende den store Kvadrant, som T. Brahe lod forfærdige i Augsborg 1570, og i det nederste Hjørne til Højre sees det her gjengivne Mærke. Dette Træsnit er ligeledes aftrykt i T. Brahei Astronomiae instauratae mechanica, 1598 og 1602, i Folio (den 20de Fig.) Et lignende Monogram findes paa et Træsnit S. 463 i De mundi aetherei recentioribus phaenomenis liber secundus, der ligeledes blev trykt paa Uraniborg, og hvoraf nogle Exemplarer udsendtes 1588 (se vedføjede Fig.) Træsnittet, der forestiller en Kvadrant af Messing (Quadrans mediocris orichalcicus azimuthalis) er ligeledes aftrykt i Astr. instaur. mech., og det er uden Tvivl den samme »Stok« der er benyttet til begge Værker, men desuagtet findes Monogrammet ikke paa Aftrykket i det sidstnævnte.

I »Epistolae astronomicae«, trykt paa Uraniborg 1596, findes S. 358 et Træsnit forestillende Uraniborg, og paa dette sees, paa en af de smaa Piller under Galleriet til Venstre et lille Monogram, som her gjengives. Paa Grund af sin Lidenhed er det noget utydeligt; men det er vistnok den samme Træskjærers Mærke, der sees, lidt større og lidt tydeligere (som vedføjede Figur) i det nederste Hjørne til Venstre paa et Træsnit i ovennævnte Astron. instaur. mech , forestillende et saakaldet parallatisk Instrument (den 10de Figur i Bogen)

Forøvrigt kan bemærkes, at Tyge Brahe især korresponderede med Henrik Brucæus i Rostok om Indretningen af Bogtrykkeriet og hvad dertil hørte.

Kunstnerfamilien Stenwinkel.

Man kjender ikke saa faa Personer af Navnet Stenwinkel, der levede her i Danmark i det 16. og 17. Aarhundrede. Som den første af disse nævner man den ældre Hans van Stenwinkel, der kom hertil i Slutningen af det 16. Aarhundrede, og det antages i Almindelighed, at han var Stamfader til alle de øvrige.

Hans van Stenwinkel den ældre, der var født i Antwerpen, og døde i Halmstad 1601, var maaske en Søn af Flamlænderen Peter Stenwinkel, der 1512 blev optagen som Mester i St. Lukas Gildet i Antwerpen og 1550 blev Dekanus for dette Gilde. Naar han første Gang kom til hertil, vides ikke med Vished; men det er maaske denne Hans v. Stenwinkel, der nævnes blandt 8 Murmestre, som i Foraaret 1578 begyndte at arbejde paa Kronborg, og som synes at være ankommen dertil samtidigt[1]. — Hans van Stenwinkel, den ældre kaldtes ogsaa Hans van Emden, det er derfor meget sandsynligt, at han er kommen hertil fra Byen Emden, hvor der ved den Tid var stor Byggevirksomhed. Det derværende anseelige Raadhus blev opført i nederlandsk Stil i Aarene 1574—76, og de private Byggeforetagender vare ikke ringe. Byen stod ved Handel og Skibsfart i levende

---

[1] Disse 8 Murmestre vare: Mattis v. Andorff, Christoffer v. Andorff, Willem v. Andorff, Hans Lambritz, Melchior Worhauen, Hans v. Stenwinckell, Adrian v. Andorff, og Hans v. Boul. I Tiden fra 16. Marts til 13. April 1578 havde de arbejdet paa Kronborg i 5 Dage, og i Øresundstoldens Regnskaber bemærkes om dem: »Disse komme først i Land«. Det er saavidt vides første Gang Navnet Stenwinkel forekommer i danske Kilder. Lidt senere nævnes ligeledes i Toldregnskaberne Villum og Henrik van Stenwinkel blandt Murmestrene paa Kronborg Den Hans Bygmester, der i nogle Aar forestod Arbejdet paa Kronborg, og der efterfulgtes af Anton von Obergen, (D. Saml. V.) var ikke, som Weilbach mener (Konstnerlexikon S. 521), Hans von Stenwinkel, men Hans Paaske, der 1578 blev Bygmester paa Bahus Slot. Nogle Aar senere fattede Kongen, som det synes uden Grund, Mistanke om at Hans Paaske ikke havde bygget forsvarligt paa Kronborg, og lod ham fængsle, men lod ham frigive det følgende Aar.

Forbindelse med Danmark, og i Løbet af flere Aar førtes der en stor Del Mursten, Tagsten og andre Byggematerialier fra Emden, Harlingen og andre ostfrisiske Byer til Kronborg. Anton von Obergen fra Mecheln, der kort før den Tid var bleven første Bygmester paa Kronborg, var i Vinteren 1577—78 bleven sendt til Nederlandene, for at antage Murmestre og Stenhuggere, og kan da maaske tillige have været i Emden, og have antaget nogle der.

Noget senere finde vi Hans Stenwinkel beskjæftiget paa Øen Hven. At han har bygget for Tyge Brahe, er vist nok; men heraf følger ikke, hvad der dog i lang Tid er bleven antaget for utvivlsomt, at Stenwinkel i Aarene 1576—80 forestod Opførelsen af Uraniborg. Denne Antagelse har neppe andet at støtte sig til end en Bemærkning, hvori Tyge Brahe kalder Stenwinkel sin Arkitekt, men uden at omtale hvad han byggede. Tyge Brahe fortæller nemlig i sit Værk »Astronomiae instauratae mechanica«, at der paa den store Murkvadrant, som han lod forfærdige omtrent 1586, fandtes et Maleri, hvoraf 3 udmærkede Kunstnere havde udført hver sin Del. Hans eget Portræt var nemlig malet af Tobias Gemperlin fra Augsburg; Landskabet af Johannes fra Antwerpen, Kongens Maler paa Kronborg, (uden Tvivl Hans Knieper), medens den arkitektoniske Del af Billedet skyldtes hans Arkitekt Hans Stenwinkel (»architectus meus Johannes de Embda Stenwinchel«). Men Uraniborg var jo ikke det eneste, Tyge Brahe lod bygge, og det var maaske allerede bygget førend Stenwinkel fik Arbejde paa Hven. Derimod er der neppe nogen Tvivl om, at Stenwinkel har været Bygmester paa Observatoriet Stjerneborg, der blev indrettet 1584, og da der af og til blev gjort Forandringer og Udvidelser ved Bygningerne paa Hven, kan han have bidraget sin Del til at give Uraniborg den Skikkelse, som det tilsidst fik, uagtet Spørgsmaalet om hvem der egentlig har været Uraniborgs Bygmester maa lades ubesvaret [1].

[1] Den ældste Afbildning af Uraniborg, som kjendes, findes paa et Kort fra 1586 over Øen Hven, i G. Braunii Theatrum urbium T. IV., den følgende er det ovenfor (S. 4) omtalte Prospekt i T. Brahei Epist. ast. pag. 258. — I Weinwichs Kunsthistorie, 1811, S. 58 siges bestemt, at Stenwinkel byggede Uraniborg, og det samme er stadig bleven gjentaget af de senere Forfattere, ogsaa af mig, i min Biografi af Tyge Brahe (1871) og i min Artikel »Uraniborgs Grundlæggelse« (Feulleton i »Fædrelandet« for 28. Februar 1876).

Hans van Stenwinkel blev allerede i Efteraaret 1582 antaget som kongelig Bygmester; men det egentlige Bestillingsbrev, hvorefter han skulde have en aarlig Pension af 100 gamle Daler og ikke udens Kongens Tilladelse maatte paatage sig Arbejde for Andre, er dog først dateret den 8. November 1583. Samme Dag blev der skrevet til Rentemesteren om at fornøje Hans van Emden 100 gamle Daler, da han over et Aar havde været i Kongens Tjeneste som en Bygmester, »endog han ikke derpaa har havt vort Brev«. Men Pengene fik Stenwinkel endnu ikke, og Kongen skrev derfor den 27. Juli 1584 til Tolderne i Helsingør, at da Hans van Emden, som var taget i Tjeneste for en Bygmester, ikke havde faaet sin Pension udbetalt af Rentemesteren, skulde de af Tolden fornøje ham hvad han havde tilgode af sin Løn, og desuden 100 Rdl. som Kongen havde bevilget ham for det Aar førend han fik sin skriftlige Bestilling. Om Udbetalingen er følgende anført i Øresundstoldens Regnskaber for 1584:

»Efter K. Maj.s skriftlige Befaling er udrettet til Hans v. Emden, som K. Maj. haver annammet i Tjeneste for en Bygmester, og er hannem efter hans Bestillings Indhold bevilget aarlig til Pension 100 Daler, og formelder bemeldte Kong. Majs. Befaling at fornøje hannem først for et Aar forleden, førend han bekom hans Bestilling, 100 Daler; desforuden er hannem betalt for et Aars Pension fra den 8. November 83 til den 8. November 84 100 Daler, er tilsammen 200 Daler«.

»Herpaa velbyrdig Tyge Brahes Quitantz forn. 200 Daler at have annammet paa M. Hans v. Emdens Vegne«.

Paa den Tid var Stenwinkel uden Tvivl beskjæftiget paa Hven, og hans Nærværelse paa Stedet omtales flere Gange senere. Da Fyret paa Kullen, som henhørte under Tyge Brahes Forleninger, ikke svarede til Hensigten, fik Tyge Brahe og flere Mænd Kongens Befaling om at undersøge det og derefter indgive deres skriftlige Erklæring derom. Deres Indberetning gik ud paa, at det burde ombygges, og Lensmanden paa Kronborg Gert Rantzov fik derfor Kongens Befaling, dateret Kronborg den 19. April 1585, om at sørge for de dertil fornødne Materialier og derefter gjøre Akkord om Opførelsen af et nyt Fyrtaarn, »enten med den vor Bygmester, som er hos os elskelig Tyge Brahe, vor Mand og Tjener, eller og med vor Bygmester her paa Slottet«. Resultatet blev imidlertid, at den sidstnævnte

Bygmester, Anton von Obergen, kom til at ombygge Fyret[1]. — Det blev ovenfor omtalt, at Stenwinkel omtrent 1586 udførte den arkitektoniske Del af Billedet paa den store Murkvadrant, men den anførte gamle Beretning derom er nok det eneste Sted hvor der tales om, at han har givet sig af med Malerkunst, og vistnok det eneste Sted i Tyge Brahes Skrifter hvor Navnet Stenwinkel forekommer. Det er dog formodentlig Hans van Stenwinkel der menes med »den Bygmester Hans«, som Tyge Brahe i et Brev af 30. Januar 1586 anbefaler paa det bedste til Fru Birgitte Bølle til Gunderslevholm, og som han skriver, at han venter om 3 eller 4 Dage[2].

I Aaret 1585 var Hans van Stenwinkel beskjæftiget med Istandsættelsen af St. Petri Kirke i Kjøbenhavn. Efter Akkorden skulde han have 600 Daler for hele Arbejdet, og disse Penge udbetaltes ham i forskjellige Afdrag fra 28. Maj til 6. November 1585, da han »af ny havde opført og renoveret Kirken, saa at deri kunde holdes Gudstjeneste». Fra den Tid af og omtrent til Slutningen af det følgende Aar byggede han St. Petri Kirkes Taarn og en Mur omkring Kirkegaarden[3].

Den 7. Oktober 1587 blev der fra Vamdrup skrevet til Christofer Valkendorf, at Kongen vilde have bygget noget paa Draxholm Slot, hvortil der skulde skaffes Materiale, og derfor bedes Valkendorf: »at I skikke til fornævnte vort Slot Draxholm

---

[1] Jvf. mine Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie S. 337 og min Biografi af Tyge Brahe S. 148—49. Ombygningen af Kullens Fyrtaarn betaltes af Øresundstolden og kostede 575 Dl.

[2] Danske Magazin II, 239. Fru Birgitte Bølle ejede ligeledes Orebygaard i Lolland, hvor hun 1587 lod opføre en prægtig Hovedbygning. Den M. Johan architectus, der var paa Hven den 15. Juni 1590 (T. Brahes meteor. Dagbog S. 151), var formodentlig ogsaa Hans v. Stenwinkel, der omtrent ved den Tid synes at have været i Kjøbenhavn; (den 12. Juni 1590 fik H. v. Stenwinkel Betaling for 2 Heste, som Kongen havde kjøbt af ham.) T. Brahe omtaler et Par Gange sin Arkitekt uden at anføre noget Navn (T. Brahei Observationes septem Cometarium, ed. F. R. Friis, p. 23; epistolae 1568—87 p. 70,71). J. Baden (Kbh. Universitets-Journal I, 158) og I. H. Weinwich (Kunstner Lexikon S. 168) gjøre Hans Stenwinkel til T. Brahes Instrumentmager.

[3] Fra Byens Teglgaard var der efter et Register af 23. Marts 1586 bl. a. leveret henved 63,000 Mursten og endel Astrag »til St. Peders Kirkes Forbygning her i Kjøbenhavn, som nu er forordnet til at holde tysk Prædiken og Tjeneste i«, og ligeledes endel Mursten »til St. Klare Kirkes Behov, som nu er forordnet til K. Majs. Bøssestøberes Hus« (Rentemest. Regnskaber.)

den Bygmester, som er udi vor Bestilling, som tilforn var hos Tyge Brahe, og hannem befaler, at han al Lejligheden beser og overvejer hvorledes den gamle Mur bedst kan afhjælpes, og Kammere og Gemakker derudi forordnes, og gjøre derpaa et Muster, og dermed hannem sende hid over til os, og at han gjør et Overslag paa Tømmer, Deler, Sten, Kalk og alt hvis anden Del, som dertil behov vil gjøres, og derpaa Register fortegne, saa han til hans Tilkomst til os kan gjøre os derom noksom Besked»[1]. Men disse Forberedelser maatte dog kræve nogen Tid, og da Kong Frederik II døde i April 1588, er det paatænkte Byggearbejde paa Draxholm formodentlig bleven opgivet. Derimod kom Hans van Stenwinkel i Aaret 1588, til at forestaa Opførelsen af Slangerup Kirke, et Arbejde, der nærmest bekostedes af Byen, men som Kongen paa flere Maader støttede[2].

Ved Pintsetid 1586 blev Hans v. Stenwinkel Broder i det danske Kompagni (Skydeselskabet)[3]. Indtil da og endnu længere boede han uden Tvivl mest i Kjøbenhavn, hvor han havde Adskilligt at varetage. Her fik han sin »Pension« udbetalt af Rentemesteren, der desuden i Aarene 1587—88 jevnligt betalte ham Penge for at gjøre »Skabeloner«, hvis Bestemmelse ikke omtales. Det har formodentlig været Udkast til de betydelige Fæstningsværker, som omtrent ved den Tid bleve paabegyndte ved Aggershus, Bahus, Varberg og Halmstad, og hvis Bygning Stenwinkel derefter forestod i hele den øvrige Del af sin Levetid. 1588, den 28. December fik Stenwinkel 20 Dl. til en Rejse, da han skulde følge med Sten Brahe og andre »gode Mænd« op til Varberg og til Bahus i Norge, for at bese Befæstningerne og Bygningerne sammesteds. Den 29. Marts 1589 blev hans aarlige Løn som Bygmester forhøjet til 300 Dl., der skulde udbetales ham af Rentemesteren. I Brevet derom tilføjes, at »naar han er paa noget K. Majs. Arbejde, da skal han der, hvor han er, have frit Hus og Bolig, desuden for sig selv og en Dreng tilbørlig Underholdning, og, saalænge han er Bygmester paa Varberg, vil Kongen give ham Foder og Maal paa to Heste«. Bestillingen

---

[1] Sjællandske Tegnelser XVI fol, 241.

[2] »Ude og Hjemme« I. Aarg. Nr. 4; Sjællands Stiftslandsbykirker ved A. L. Clemmensen og J. B. Løffler, S. 34 fg.

[3] O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium VI, 48.

skulde regnes fra Mikkelsdag 1588, uanset at han allerede havde faaet udbetalt den tidligere Løn indtil 8. November 1588[1]. Den 27. Juli 1589 fik Sten Brahe, Korfitz Viffert og Sten Matthisen (Laxmand) Brev om at de i den forestaaende Vinter, i Forening med en kyndig Bygmester skulde begive sig til Aggershus for at bese Slottet og Fæstningen, og derefter afgive en skriftlig Besked[2]. Den 26. Decb. 1591 skrev Regeringsraadet til Axel Gyldenstjerne, Lensmand paa Aggershus, i Henhold til en tidligere Aftale, at Bygmesteren paa Varberg skulde blive sendt op til ham, tilligemed en anden, som kunde forblive hos ham, saa at han tilligemed Bygmesteren kunde bese Lejligheden og derefter afgive en Betænkning om hvad der burde foretages[3]. Den 15. Marts 1592 skrev Raadet bl. A. til Gyldenstjerne, at naar Bygmesteren kom tilbage med den Skabelon, han havde udkastet, vilde det give nærmere Besked om hvad der skulde bygges[4]. Stenwinkel blev nu tillige Bygmester paa Aggershus, og senere tillige paa Bahus og Halmstad[5]. Paa hver af Fæstningjerne var der gjerne under ham ansat en Mestersvend, der i hans Fraværelse kunde føre Tilsyn med Arbejdet. Saaledes bestemtes 1. Juni 1592, at da han paa Grund af Arbejdet paa Varberg ikke altid kunde være tilstede paa Aggerhus, skulde Didrik Tønnesen forestaa Bygningen paa sidstnævnte Sted og paase at der blev bygget »efter den udkastede Form og

---

[1] Sjæll. Register 2, 194. — Varbergs Fæstning (med den derværende mærkelige Sneglegang, der har stor Lighed med Opgangen i Rundetaarn i Kbh., men faar sin sparsomme Belysning fra den indre, aabne Cylinder), beskrives udførligt af Brunius i: Resa genom Halland (etc.) S. 28 fg.

[2] Norske Rigsregistranter III, 54.

[3] Norske Rigsregistranter III, 226.

[4] Norske Rigsregistranter III, 237. — Hans Stenwinkel fik Bevilling paa egen Bekostning at maatte lade bryde Skifersten i Akershus Len, 19. Juli 1593 (anf. St. S. 297.

[5] At Hans Paaske 1578 blev Bygmester paa Bahus, er allerede omtalt (S. 5 Anm.). Den 8. Maj 1581 skreves til den derværende Lensmand, at Bastian Folmart havde været hos Kongen og forevist »et Muster« om hvad der var bygget og faaet Ordre om hvad der fremdeles skulde bygges. Samme Dag bestemtes, at Bastian Folmart skulde have aarlig 100 Dl. á 4 Mrk. Den 26. Juni 1581 befaledes, at nogle tyske Berggeseller, der vare i Færd med at hugge en Brønd i Klippen, skulde aftakkes, da Brønden kun kunde fordybes 1 Alen om Maaneden og derfor vilde blive altfor kostbar. Skaanske Tegnelser Nr. 1 fol. 255; jvf. P. von Møller, Bidrag til Hallands Historie I, 265—66.

Skabelon«. Han skulde være Lensmanden og Stenwinkel lydig, og have en aarlig Løn af 100 Daler, fra Paaske sidst forleden, og naar Arbejdet begyndte desuden et Ort om Dagen[1]. Den 3. Februar 1595 gjør Kongen vitterligt, at da Stenwinkel for den Bygnings Skyld, som foretages paa Slottene Aggershus og Bahus, ikke altid kan være tilstede ved Varberg, er Christofer Ulmer bleven sat til at være tilstede ved Varberg Bygning og paase at der bygges efter den udkastede Form og Skabelon. Han skulde være Lensmanden og Bygmesteren lydig og have i aarlig Pension 50 Daler, og hver Uge en Daler til Kostpenge, og Ansættelsen skulde regnes fra Paaske 1595. Den 23. April s. A. bestemtes, at Hans v. Stenwinkels Besoldning og Kostpenge, som han hidtil havde faaet udbetalt af Embedsmanden paa Varberg, fra 1. Maj af at regne skulde betales ham af Embedsmanden paa Bahus, hvorimod Havren til hans Heste fremdeles skulde leveres ham paa Varberg[2].

Den samme Bestemmelse gjentages i et Brev af 19. April 1597, hvori Stenwinkel kaldes Bygmester paa Bahus, Aggershus og Varberg. Det paalægges ham ved den Ed, han har lovet og svoret, at paase at Arbejdet gaar for sig uden al Forsømmelse, og at det bliver godt og fast. Og for at der ikke skal medgaa mere end nødvendigt, da befales at han skal underskrive alle Registre og Sedler paa alt hvad der bruges, det være Kalk, Mursten, Tagsten, Jern, Folkeløn o.s.v. intet undtaget. I hans Fraværelse skal hans Mestersvend underskrive, og der skal sørges for, at der i Tide anskaffes hvad der behøves. Den 14. November 1598 fik Henrik Didrikson Bestilling at være Bygmester paa Aggershus, under Stenwinkels Tilsyn, med Løn

[1] Norske Rigsregistranter III, 250.

[2] Skaanske Registre 2, 187, 194 V.

af 100 Dl. aarlig fra Mikkelsdag sidst forleden, og 1 Ort om Dagen fra den Tid hans Arbejde begyndte. Han efterfulgtes i Bestillingen 24. Decb. 1600 af Johan Johansen, der fik den samme Aarsløn og Dagløn, »fra Paaske sidst forleden«[1].

Den 14. April 1599 fik Hans v. Stenwinkel Brev om, at Kongen havde bevilget ham to Hundrede og otte Daler over den Genant og Besoldning, der hidtil havde været ham tilstaaet, hvilke 208 Dl. aarlig skulde betales af Rentemestrene[2]. Forøvrigt var han noget før den Tid med sin Familie flyttet til Halmstad, hvor han i Henhold til en tidligere Bevilling fik fri Bolig, og hvor han havde et Stenhuggerværksted, hvorfra der leveredes endel Arbejde til Kongens Bygninger. Saavel her som paa de andre Fæstninger var Arbejdet endnu langtfra at være færdigt, da Døden bortkaldte ham den 10. Maj 1601. Han blev begravet i Halmstad Kirke, hvor følgende Gravskrift sattes over ham:[3]

Her liger begrafvet salig Mester Hans Steenwinckel, fyd i Andorpen, som var Kong. Mat. och Rigens Bygemester wdi 18 aar, och midlertid faarestod Bygningen paa Befestningerne i Norrige och Dannemarck, hwilken oc efter Konning Christians IV angifvelse i Hans Mat. egen nerverelse det ny Ausser i Bleging [ↄ: Christianopell] funderet, hafver disligis denne konglige Befestning Halmsted fornyet, til hves Grund han den fyrste Steen lagde den 2. Juni anno 1598, och siden den 10. Maj anno 1601 saligen hensof i Herren, Gud gifve hannem med alle Guds byrn en gledelig Opstandelse.

Han efterlod sig en Enke ved Navn Inger Pedersdatter, og vistnok flere Børn. Enken synes at have overlevet ham i adskillige Aar, og at være forbleven i Halmstad. Den 1. Oktober 1601 tillod Kongen, at Inger, afgangne Hans Stenwinkels, maatte faa et Aars Husleje i den Gaard i Halmstad, som hun beboede, og denne Husleje betaltes derfor af Lensmanden. I Januar 1602 fik hun udbetalt et Restbeløb for noget Arbejde af gullandsk Sten, som Manden havde ladet hugge til Byens Nørreport. Paa Kvitteringen findes et Aftryk af Mandens Signet, og det er

---

[1] Norske Rigsregistranter III, 483, 553, 615.

[2] Sjæll. Regist. 14, 211.

[3] Gravskriften er efter J. Richardson, Hallands Beskrifning (1752 Fol.) S. 174 atter trykt i Historisk Tidsskrift IV, 590, men er ovenfor gjengivet mere korrekt, efter velvillig Meddelelse af Provst Wallinder i Halmstad. Ligstenen, der efter Richardson laa »bakom Choret«, findes nu i Kirkens Vaabenhus.

maaske det eneste Aftryk heraf, som er bevaret. Det er gjengivet ovenfor, tilligemed Hans van Stenwinkels Underskrift. Derimod foreligger der fra Stenwinkels sidste Leveaar en Mængde af ham og Lensmanden i Halmstad underskrevne Regnskabsbilag. Men paa mange af disse er der fejlagtigt skrevet 1601 i Stedet for 1600, saa at det kunde se ud som om Stenwinkel havde levet og var vedbleven at underskrive Kvitteringer lige til Slutningen af Aaret 1601. Der kan dog ikke være Tvivl om, at han virkelig er død den 10. Maj 1601; men Sagen forholder sig rimeligvis saaledes, at da Lensregnskabet for Aaret 1. Maj 1600—1. Maj 1601 i Foraaret 1601 skulle afsluttes og gjøres i Stand for at indsendes til Rentekammeret, har man forefundet adskillige af Bilagene i en saadan Tilstand, at de maatte omskrives, hvilket endnu lod sig gjøre, da de kun skulde forsynes med vedkommende Leverandørs eller Arbejders Segl eller Bomærke, og underskrives af Lensmanden og Stenwinkel, der endnu begge vare tilstede. Saaledes kunde Skriveren nok komme til at skrive 1601 i Stedet for 1600, og at det virkelig forholder sig saaledes, bestyrkes yderligere derved, at paa et af Bilagene (Halmstad Lens Regnskaber 1600—1601, Bilag 124) ses tydeligt, at der først har staaet 1601, men at det sidste Ettal er raderet og forandret til et Nul.

Under Stenwinkels Tilsyn var der bleven bygget meget paa de omtalte forskjellige Fæstninger, men paa dem alle fortsattes Byggearbejdet endnu i en længere Aarrække, og der benyttedes flere af de Mestre, som hidtil havde arbejdet under Stenwinkels Overtilsyn.

Paa Halmstad Slot og Fæstning overtoges Arbejdet nu af Villum Cornelissen, der hidtil havde været »Bygmestersvend« og den 23. Januar 1602 fik han Bestilling som Bygmester paa Halmstad Befæstning i afgagne Hans Stenwinkels Sted.

Han fik i aarlig Løn 200 Dl. og en Ort til Dagløn, der skulde betales af Lensmanden, og Ansættelsen regnedes fra 10 Maj 1601[1].

[1] Skaanske Registre 2, 170 v. — Den 12. Marts 1607 blev han Bygmester

I Bahus var Lenert Verpoorten Bygmester 1602 eller tidligere. Han var der som »Bygmestersvend« allerede inden 20. Maj 1598, da han fik 100 Daler over hans forrige Genandt[1].

Hans van Stenwinkel den ældre har rimeligvis efterladt sig tre Sønner, af hvilke den mest bekjendte var:

Hans van Stenwinkel den yngre, født i Kjøbenhavn den 24. Juni 1587. Han var Bygmester og Billedhugger, og blev 1619 kongelig Bygmester, men havde allerede før den Tid havt meget Arbejde for Kongen. Saaledes blev der 1614 gjort Akkord med ham om at forfærdige det betydelige Sten- og Billedhuggerarbejde til Karousselporten ved Frederiksborg[2], 1618 om en Brønd ved Kjøkkenet[3], og 1619 om nogle Forandringer ved Galleriet over Porten m. m. paa Frederiksborg, og han fik oftere Arbejde ved samme Slot[4].

Kjøbenhavn (O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium II, 544; jvf. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammeret 1872, S. 195, hvor der tilføjes, at han er afgaaet 11. Novbr. 1617. Senere træffe vi ham atter som Bygmester i Halmstad).

[1] Norske Rigsregistranter III, 532. Det er formodentlig denne Mester Lenert, der efter Chr. IVs Brev af 26. Maj 1612, tilligemed nogle flere Murmestre skulde komme til Elsborg, hvis han endnu var saa rask at han kunde arbejde. Brevet findes ved Bahus Lens Regnskaber, og er trykt i Norske Rigsregistranter IV, 467. Lenert Verpoortens Underskrift er gjengivet efter en Kvittering 19. Marts 1605. Kun Underskriften er egenhændig. I Følge Bahus Lens Regnskaber 1/5 1603—1/5 1604 fik han i Aarsløn 100 Dl. og i Kostpenge 1 Ort om Dagen. I Regnskabsbogen er bemærket: »Bekom ligesaa meget næst forgangen Aar, undtagen 1 Ort, som han dette Aar har mere bekommet efter at han bekommer Dagløn»

[2] Historisk Tidsskrift IV, 583, efter Sjæll. Regist. 16, 66.

[3] Chr. IVs Almanak (R. Nyerup, Magazin for Rejseiagttagelser IV, 401),

[4] Historisk Tidsskrift IV, 585, jvf. Chr. IVs Breve, 24 Feb. og 12 Juni 1621, 15. Oktober 1622 og fl. Den 1. Decb. 1617 fik Stenwinkel af Øresundstolden den sidste Rest af den Sum 4263 Dl., 1 Ort 7½ ß, der tilkom ham for Arbejde paa Frederiksborg og i Kjøbenhavn, hvorom Kongen

Den 10. December 1619 fik Hans van Stenwinkel Brev om, at han var antagen for Bygmester og Tilsynsmand over alle Kongens Bygninger; han skulde »gjøre og forfærdige Ridsninger og Anordninger paa Bygninger« naar og hvor Kongen befalede, og have flittigt Tilsyn med Bygnings- og Stenhuggerarbejdet; han skulde besigtige gamle og nye Bygninger, som skulde forbedres og anlægges, hvortil Kongen vilde forsyne ham med Pas paa de fornødne Heste og Vogne, og fik derfor aarlig 400 Kourant Daler, fra Brevets Datum[1].

I Aaret 1621 blev Marmorgalleriet i den indre Slotsgaard paa Frederiksborg opstillet. Man har tidligere fremsat flere urigte Formodninger om hvem det burde tilskrives, og bl. A. gjættet paa Hans v. Stenwinkel; men uagtet Sagen andetsteds er oplyst, maa den dog atter omtales her. I en omtrent samtidig Beretning siges udtrykkelig, at Marmorgalleriet var et Arbejde af Hans van Stenwinkel;[2] men dette strider mod Kong Christian IVs egenhændige Optegnelser. Han skriver nemlig i sin Almanak for 1621, under 1. Oktober: »Gav jeg Lorenz, som haver forfærdiget Galleriet paa Fredr. 2000 Dl. in Spe. paa Regnskab«, og under 15. Oktober s. A. »Gav jeg Lorenz, som satte Galleriet op, 1500 Dl. in Spe. Forærede jeg hans Svende 20 halve Kroner«[3]. Man har ligeledes gjættet paa Hans Stenwinkels Broder Lorenz Stenvinkel; men denne Mand var allerede død 1619. Af en endnu bevaret original Kvittering ser man imidlertid, at Galleriet er opsat af Lorenz Sweis fra Amsterdam, uden Tvivl den samme Lorenz Petersen Sweis, der omtrent ved samme Tid leverede det kostbare Marmoralter,

---

selv havde fortinget med ham, og hvorfor han allerede havde faaet af Kongens eget Kammer, ved Kammertjener Ulrik Bødker 700 Rdl. og af Øresundstolden 1614 200 Dl., 1615 800 Dl., 1616 950 Dl. og 1617 700 Dl. i Alt 3350 Dl. Den 13. Decb. s. A. fik han endvidere for følgende Arbejde paa Frederiksborg: For en Bro, som gaar til Frederiksborg op paa det nederste Slot 400 Dl., for 20 Skorstene, »som skal paa Kancelliet paa Frederiksborg«, 240 Dl., for 2 Gavle paa »Smiden« 60 Dl., for noget Alabastarbejde paa en Prædikestol 130 Dl., for et lille Alabastbillede 8 Dl., for noget Vox og andet ringe Arbejde 7 Dl. i Alt 845 Dl. 1618—20 havde han tillige betydeligt Arbejde paa Kronborg (Øresundstoldens Regnskaber).

[1] Sjællandske Registre Nr. 16 Fol. 462.

[2] Cornelius Dankertsz Architectura moderna, Amsterdam 1632, Fol., pag. 25; jvf. Historisk Tidsskrift IV, 591.

[3] J. H. Schlegel, Samml. zur dän. Gesch. II. Bd., I. H., S. 66, 67.

som endnu findes i Trefoldighedskirken i Christiansstad, og af hvem Kongen ofte kjøbte Marmorsager m. m. Skjønt Kvitteringen allerede er trykt i et andet Skrift, vil jeg atter meddele den her, og den sidste Del af den, som uden Tvivl er egenhændig af Lorenz Sweis, gjengives tillige her i Facsimile[1]. Kvitteringen er følgende:

Kiendis ieg Lorenndtz Swis aff Amsterdamb vdi Holland att haffue annammidt och oppeborrit aff Hanns Mickelsenn Slodzschriffuer paa Frederichsborg Fiortenn Schippunnd threj lispunnd iiij scholpunnd Blj och eet halff lispunnd thalligh, som ieg igienn haffuer forbrugt att løde det nye Gallerj med, som ieg vnnderdannigst med mine egne folck och Svenne haffuer opssett for Konng. Mayest. paa dennd innderste Borgegaard her samme stedzs, saa och halff anndet Thussinnd femb dumb Sømb, och eet halff Thussinnd orluffs Sømb, som er forbrugt till Stilling at opreigse forn. Galerj med, dess thill Winndesbyrd hafuer ieg denne Bewis med egenn haand vnnderschreffuenn. Actum Frederichsborg thennd 12. Octobris 1621.

Ich onthergess. bekenne von Hanss schryver zu Vredrixburg, so viel bley empfangen zu haben alss zu den Galery von Nothen is gewesen, allss auch so viel Nagelen.

Lorentz Sweys
eigen handt.

Der blev som bekjendt ofte Brug for Stenwinkels Talent og Dygtighed, og vi ville her endnu nævne flere af de Bygningsforetagender, som han førte Tilsyn med eller havde væsentlig Andel i.

Blandt det Stenhuggerarbejde, som han paatog sig at fuldføre efter Broderen Lorentz' Død, var en stor Del, som var bestemt til Børsen i Kjøbenhavn, og fra 1621 af har han vistnok tillige ført Tilsyn med hele Bygningens Opførelse[2]. Ligeledes forestod han efter Broderens Død Fuldførelsen af Kong Christian IVs

[1] Originalen findes i Rigsarkivet. Frederiksborg Lens Regnskaber 1621, Bilag 226, og er trykt i mit Skrift: Frederiksborg Slot i det 17. Aarhundrede (1877) S. 31 (jvf. Danske Samlinger II, 119). Om Lorenz Petersen Sweis findes Oplysninger i mit Skrift Trefoldighedskirken i Christiansstad. Et Bidrag til dansk Bygningshistorie (1881) S. 18, 34—35.

[2] G. F. Lassen, Bidrag til Børsens Historie S. 7, 12, 17 og fl. St.

Ich vntherges bekenne von Hans Schreiner
zu Vrnderschburch so viel bley empfangen
zu haben alß zu den Gabeln von Rothen
zu gewinnen, alß auch so Viel Nagelen.

Lorentz [illegible]
eigen handt.

F. R. Friis: Bidrag til dansk Kunsthistorie. Side 16.

Gravkapel i Roskilde, hvorom nedenfor. I Aaret 1620 førte han Tilsyn med Opførelsen af de nye Bygninger i Silkegade, der ved den Tid blev anlagt [1]. Medens Kirken i Christiansstad var under Opførelse, blev Stenwinkel flere Gange sendt derop, for at føre Tilsyn med Arbejdet, og for at slutte Akkord med Haandværkerne [2]. Stenwinkel førte ligeledes Tilsyn med Opførelsen af Valdemars Slot paa Taasinge, hvortil Grunden vistnok blev lagt 1639 [3]. Han har rimeligvis ogsaa havt Del i Udkastet til Trinitatis Kirke og Rundetaarn [4].

---

[1] O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie IV, 314; Kjøbenhavns Diplomatarium II, 618; J. E. A. Hansen, Bikubens Gaard i Silkegade og dens Beboere (Industrif. Tidsskr. 24. Juni 1887).

[2] F. R. Friis, Trefoldighedskirken i Christiansstad S. 11 og fl. St. — Det er ikke efter Stenwinkels, men efter Kongens egen Ordre, at Prædikestolen har faaet Plads i den midterste Gang (anf. Skr. S. 20 fg.). — I Brevet af 27. April 1625 befales endvidere, at H. v. Stenwinkel med det første skal begive sig til Vordingborg Slot, og der besigtige Hvælvingen over Porten paa det nye Slot m. m. (Sjæll. Tegn. XXIII, 43). Den 25. Septbr. 1622 tillader Kongen, at Hans v. Stenwinkel maa lade hugge Sten i en Afstand af 2 Mil fra Helsingborg og sælge Sten til hvem han vil, og findes der Stenkul, maa han ligeledes sælge disse (Skaanske Regist. 4, 281). 1633, 12. April blev der gjort Akkord med Hans v. Stenwinkel om at opsætte en hvælvet Bro ved Kjøge, efter en Tegning, som blev ham leveret. Herfor skulde han have 500 Speciesdaler, nemlig den ene Halvdel af Kongen og den anden af Byen (Sjæll. Regist. 11, 100). 1633—34 arbejdede Stenwinkel paa Højbro og Nybro (Kbh. Dipl. V, 146 og fl. St. i Chr. IVs Breve). 1635 befalede Kongen, at Stenwinkel skulde rejse op til Flekkerøen for at optage en Tegning, hvorefter der kunde forfærdiges en Model af Træ (Bricka og Fridericia, Chr. IVs Breve, 1632—35, 390).

[3] Om Valdemars Slot har jeg meddelt Efterretninger i »Fædrelandet«, 6—7 August 1880 (Feulleton) og i Illustreret Tidende, 9. Januar 1881.

[4] Den første Sten til Trinitatiskirken blev lagt den 7. Juli 1637, i Følge Indskrifter over Indgangen og paa en Lysekrone, som forhen fandtes i Kirken

Efter at Kronborg Slot var blevet ødelagt ved Ildebrand i September 1629 var Kongen strax betænkt paa at lade det gjenopbygge. Rigsraadet mente, at man for det første ikke kunde gjøre andet derved, end at beskytte Murene mod Vejrligets Indflydelse; men Kongen fastholdt sin Bestemmelse, og i Foraaret 1631 blev der taget fat paa Arbejdet. Kongen sluttede efterhaanden adskillige Kontrakter med Hans v. Stenwinkel, der udførte en betydelig Del Mur- og Stenhuggerarbejde paa Kronborg, og vedblev dermed saalænge han levede. Men her maa det være nok at nævne dette Arbejde, som der maaske senere vil blive Lejlighed til at omtale udførligere.

I Aaret 1625 befalede Kongen, at »Hans Stenwinkel skal have det Losement inde, som Peter Italiener iboede, og skal derimod af hans Besoldning, saavidt Hushyren kan sættes, hannem afkortes, hannem skal alt det »podtzerede werck« leveres registreret«[1]. 1628 ejer Hans v. Stenwinkel et Hus i Silkegade, paa Nordsiden[2]. 1630 udstedtes et (senere kasseret) Skjøde til ham paa en Plads ved Børsen[3]. Den 25. Febr. 1632 fik han Skjøde paa en Gaard paa Hjørnet af Silkegade og Pilestræde (det nordlige), og samme Dag Skjøde paa en Plads mellem Proviant-huset og Børsen[4].

(Resenii Inscript. Hafn. 198, 206, jvf. min Artikel »Trinitatiskirken og Rundetaarn« i Illustreret Tidende, 17. August 1879).

[1] Bricka og Fridericia, Chr. IVs Breve, 1589—1625, S. 432 (jvf. sst. 192, 321, 352); Kbh. Dipl. V, 83. — Peter Griffel, Stukkator og Billedhugger af Italien, kom hertil 1615 og fik fra 3. Okt. s. A. 25 Dl. om Maaneden. Han fik sin Afsked 20. April 1622. Se mine Saml. til d. Bygn. og Kunsth. S. 37, 267; Grundtvig, Medd. fra Rentekammerarkivet 1872, S. 194. — 1616, 24 Decbr. fik Oluf Kock, Snedker, Betaling »for endel Arbejde, han har gjort udi Kgl Majs. Gaard, som Peter Griffel, hans Majs. Posserer, iboer, udi Møntergaden« (Rentemest. Regnsk.). 1617 fik Villum Haversack i Kbh. Betaling for 640 Skaalpund »Pariis Plaster« (formodentlig plâtre, Gips) à 1 Rdl. pr. 100 Skaalpd., samt Vejer- og Dragerpenge for nævnte »Plaster«, som Peiter Griuell, Kongens Posserer, havde faaet af ham. I Decbr. s. A. fik han Betaling for endel Alabastersten og »Pariis Plaster«, som var kjøbt af ham, efter Peter Griffels Bevis. — 1618, 6. Febr. skriver Kongen i sin Almanak: gav jeg Peter Griuell 160 Dl. for nogle Spejle (Nyerups Mag. for Rejseiagttagelser IV, 411). Den 15. Decbr. 1614 begyndte Hans Stenwinkel at podtzere (poussere eller bossere) et Billede, Kongens Kammer paa Frederiksborg (Chr. IVs Optegnelser, i Suhms nye Saml. III, 103b).

[2] Kbh. Dipl. III, 78.

[3] Kbh. Dipl. III, 99.

[4] O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie IV, 188; Kbh. Dipl. III, 108—9, jvf. VI, 218.

Blandt de Portræter, der ere malede i Frisen i Kong Christian IVs Gravkapel ved Roskilde Domkirke er et, som skal forestille Kongens Bygmester Hans v. Stenwinkel, »efter et Maleri paa Rosenborg« [1]. Hertil maa bemærkes, at der i Samlingen paa Rosenborg ikke for Tiden kan paavises noget Portræt af Hans v. Stenwinkel [2].

Han døde den 6. August 1639 og blev begravet i St. Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn. Over Graven blev der senere anbragt et Epitafium og en Ligsten, med følgende Indskrifter:

Dette Epitaphium hafver Erlig oc Gudfrøctige Qvinde Trine Willom Hybers Daatter S. Hans von Steenvinckels effterlefverske med hendes kiere Børen ladet bekoste hendis Salig Hosbonde, Erlig oc Welfornemme oc Kunstrige Hans von Stenwinckel forrige Kongl. Mayst. General Architect oc Bygmester til Ære oc Kircken til Zirat, som her i Staden er Barnefød Anno 1587 S. Hans Dag oc Saligen i HErren hensofved Anno 1639 den 6 Augusti. Gud giffue hannem en glædelig Opstandelse.

Her under hviler Erlig oc Welfornemme oc Kunstrige Mand salig Hans von Steenwinckel, forrige Kongl. Mayst. General Bygmester som udi Herren hensof den 6. Augusti 1639 hvis Siel Gud hafver. Denne Steen hør mig Trine Willom Hybersdaatter Sl. Hans von Steen Winckels effterlefverske til med voris Arffvinger oc hafver jeg den bekostet min salig Hoszbon til Ære Anno 1644 [3].

---

[1] Steen Friis, Kong Chr. den 4des Gravkapel, S. 24.

[2] I Museum Klevenfeldianum, 1777, S. 280 nævnes under Nr. 352: »Steen-Vinckel (som byggede Runde Taarn) og Hustru, malet af ham selv« (Brystb. i sort, forgyldt R.). Sandvig nævner det samme Billede og tilføjer, at det kostede paa Auktionen 15 Rd 2 Mk. (Saml. til d. d. Hist. IV, 119). Men Klevenfeldts og andre Auktionskataloger ere som bekjendt ikke altid at stole paa, og hertil kommer endnu, at man i ældre Tider ofte sammenblandede eller forvexlede den ældre og den yngre Hans v. Stenwinkel. Den samme Fejl begaaes af Weinvich, i Maler- etc. K. Hist. 1811, S. 58, og i Kunstner Lexicon, 1829, S. 167. Paa sidste Sted siger han, at Johannes de Embda Stenwinkel, Bygmester, ikke var fra Emden, men født i Kbh. 1587, og byggede for Tyge Brahe!

[3] P. J. Resenius, Inscriptiones Hafnienses (Hafn. 1668 4to) p. 150, 151. Den 14. Oktober 1639 ansøgte H. v. Stenwinkels Enke, om at være forskaanet for Borgerl. Tynge, da hun med sine smaa Børn ingen Indtægt havde (Indlæg i Rigsark.) Dette bevilgedes 2. Novbr. (Kbh. Dipl. III, 207). Cathrine Stenwinckels

Hans v. Stenwinkels Efterfølger var Lenert Blasius, om hvem Kongen skriver til Rentemester Jørgen Vind d. 17. Oktb. 1640: Den nye Bygmesters Bestilling skal gjøres paa 600 Daler, og omendskjøndt Besoldningen løber højere end den forriges, og han intet kan tegne saa vel, saa kan han dog bedre staa Værket for end som den forrige [1].

Lorenz eller **Laurids v. Stenwinkel**, der ovenfor er omtalt, var Broder til Hans v. Stenwinkel den yngre, men naar eller hvor han er født, vides ikke. Han var, ligesom Broderen, saavel Bygmester som Billedhugger, og har maaske faaet sin første Uddannelse i Halmstad, hvor der efter Faderens Død endnu var meget at gjøre, og hvor hans Moder vistnok boede i adskillige Aar [2]. Fra August 1610 og omtrent til Slutningen af 1612 var han Mestersvend paa Laholm Slot; men i Foraaret 1613 finde vi en anden Mestersvend her, nemlig Hans Zenger eller Senger. — Lorenz er da formodentlig draget til Halmstad; men kort

---

nævnes blandt Beboerne i Silkegade 1645. (Kbh. Dipl. IV, 311), og det er formodenlig den samme »Trine Stenwinchels«, der endnu 1656 ejer en Plads ved Provianthuset (Kbh. Dipl. V, 405). — I Personalhist. Tidsskrift I, 198 findes følgende Uddrag af St. Nikolaj Kirkes Ligprotokol:

Hans v. Stenvinkel, kgl. Bygningsmester, begravet 10. Aug. 1639, 23. Aug. hans 2 Børn og en Broderson, 14. Dec. 1646 Morten Stenvinkel, og 18. Nov. 1650 et af dennes Børn. Hans Stenvinkel fik Gravstedet uden Betaling, og senere anlagdes Sag mod Kirkeværgen Hans Thrægaards Arvinger, men 4. April 1649 tillodes det Hans Stenvinkel og Arvinger fremdeles at beholde Gravstedet med Epitafium, »for hafte Umage med Kirkens nye Bygnings og Kors Indrettelse Anno 1630«. 1664 og 1666 lod Stenvinkels Svigersøn Kristen Olufsen bag Børsen nedsætte 2 Børn, 19. Januar 1674 nedsattes Hans Stenvinkels Moder, 4. Januar 1683 Anton von Stenvinkels Barn, 29. Okt. 1685 hans Hustru, 29. Okt. 1688 han selv, 7. Aug. 1689 hans lille Søn, 11. Jan. 1700 Bygmester Stenvinkel, 25. Nov. 1704 Kristen Olufsøns Dattersøn Anders Nielsen Brok, 2. Aug. 1709 Anneke von Stenvinkel, 14. Feb. 1719 Inger Marie Kristensdatter. 1730 solgtes Gravstedet af Konsumtionsforvalter Torben Stads i Helsingør til Regimentsfeltskjær Jakob Stendrup.

[1] Bricka og Fridericia, Chr. IVs Breve 1637—40, S. 413. Lenert Blasius blev ansat som Overbygmester fra 6. Juli 1640, og døde 8. Decb. 1644. (Grundtvig, Medd. fra Rentek. Ark. 1872 S. 195. Kbh. Dipl. III, 254).

[2] I Halmstad Lens Regnskaber 1601—2 nævnes flere Gange Laurids v. Stenwinkel og Hans v. Stenwinkel blandt Murerne og Stenhuggerne. — Den 9. Febr. 1615 fik Inger Pedersdatter, »afgangne Hans Stehnwigs Efterlefverske«, Brev om at maatte være fri for Skat, Vagthold og anden Byens Tynge, mod at holde Herberge for Kongens Folk, naar det forlangtes (Skaanske Regist. 4, Fol. 1). Formodentlig menes der Hans v. Stenwinkel den ældres Enke.

efter sluttedes følgende Kontrakt med ham om Opførelsen af Kong Christian IVs Gravkapel:

Lauritz von Stenwinkel fik Bestilling, det Kapel ved Roskilde Domkirke at opbygge og forfærdige, og hans Forpligt derimod.

Christianus 4. G. a. v. at eftersom vi have antaget og bestillet denne Brevviser Lauritz von Stenwinkel at skulle af Grunden opmure og med huggen Sten forfærdige det Kapel, som vi ville have opmuret og opsat ved Domkirken udi vor Kjøbstad Roskilde, eftersom den Skabelon udviser, vi hannem naad. have overantvordet, hvorpaa vi og selv have skrevet, og efter at han nu os har lovet og tilsagt at ville anvende sin største Flid, at samme Arbejd (hvorpaa han nu strax paa Foraaret skal begynde) med det fordeligste muligt er, ustraffeligt og vel forvaret, som det sig bør, bliver forfærdiget og fuldendt. Da have vi for slig hans Umage og Arbejd, baade med Stenen at udhugge, saa og samme Kapel af Grunden at opmure, samt og for den Troskab og Flittigheds Skyld, han har lovet at ville anvende paa samme Bygning, naad. undt og bevilget at ville lade give ham over alt To Tusinde Rigsdaler, hvoraf ham nu strax paa Haanden skal gives 200 Dl. og eftersom Arbejdet ganger for sig til, skal ham siden gives Penge efterhaanden, meden naar samme Arbejd er fuldfærdig gjort og fuldendt, da skal ham gives den sidste Rest. Og skal han samme Arbejd, baade med Stenhuggen og Murværk, paa hans egen Bekostning forfærdige. Thi bede og byde vi vore Rentemestere, at de paa vore Vegne paa samme Arbejd give og fornøje forn. Lauritz v. Stenwinkel forn. 200 Dl. paa Haanden, og siden undertiden Penge efterhaanden, naar han dem derom besøger, og efter som at samme Arbejd ganger for sig til. Ladendes etc. Frederiksborg den 22. August 1613[1].

Men Lorenz v. Stenwinkel døde allerede i Efteraaret 1619, og Kapellet, der endnu langtfra var færdigt, blev senere fuldført af Broderen Hans. Det samme gjælder om en Brønd til Rosenborg Have, som L. v. Stenwinkel, efter Kontrakt af 28. Juni 1617 havde paataget sig at levere for 500 Dl., samt om en

[1] Sjæll. Regist. 16, fol. 25. Derefter følger Laurids v. Stenwinkels »Forpligt« af samme Dato, om at opføre dette Kapel, »saavidt Murmester og Stenhuggerarbejde angaar«. Jvf. Steen Friis, Kong Christian den 4des Gravkapel, 1868, 8vo; Roskilde Domkirke, beskreven af J. Kornerup, 1877, Fol. S. 53; Chr. IVs Breve 1632—35, S. 221. Tidsskrift for Kunstindustri VI, 15,

betydelig Del Stenhuggerarbejde til Børsen og Vesterport i Kjøbenhavn. Den 9. Decbr. 1619 blev der gjort Afregning med »Hans Stenwinkel, Stenhugger for Kronborg, paa hans afgangne Broder Laurids Stenwinkel, hans Hustru, Børn og Arvinger deres Vegne«, angaaende endel leveret og paabegyndt Arbeide, hvorfor Restbeløbet nu betaltes [1].

Morten v. Stenwinkel, der var Broder til Hans og Laurids v. Stenwinkel, var født i Varberg i Halland den 3. Juli 1595. Han var Maler og skal tillige have været Arkitekt; men der vides intet om hvad han har bygget, og kun lidt om hvad han har malet. Han skal især have havt stor Færdighed i at male Heste [2]; men forøvrigt malede han ogsaa Portræter og historiske Billeder. For Kong Christian IV malede han et eller maaske flere af de store Malerier til Rosenborg Slot. Den 29. Oktober 1622 betaltes nemlig »Hans van Stenvinkel, K. Majs. Bygmester, paa Broderen Morten van Stenwinkel, Contrafejers Vegne, 100 Dl. for et stort malet Stykke, som kommer til at sidde paa den store Sal i det store nye Hus i Lysthaven«. Den 25. Febr. 1634 fik Morten von Stenwinkel, Contrafejer og Indvaaner i Kjøbenhavn, for 10 Contrafejer, leverede paa Kronborg, 900 enkelte Dl. [3] Han malede ligeledes paa Kronborg, som man ser af Christian IVs Breve og af følgende Ordre af Kongen: Remert Petterson, Carl von Manderen, Villum Hornbusch. Disse skal drage hen til Kronborg og vurdere det Malværk, som Morten Stenwinkel gjort haver sammesteds. Og skal de først bese det Malværk, som er paa Rosenborg, paa den overste Sal, hvorfor er given 200 Dl. for hvert Stykke »igjennem Bencken«, paa det de efter samme Taxt desbedre kan vurdere det, som paa Kronborg udaf Morten Stenwinkel malet er [1]. Han malede et

---

[1] Jvf. mine Samlinger til d. Bygn. og Kunsth. S. 46—48. Den 21. Marts 1618 skrev Kongen i sin Almanak: »Gaff ieg Laauerss Stenuynckel 100 Dl. paa Handen for den Brønd y haffuen.« Kongen var samme Dag rejst fra Kjøbenhavn til Frederiksborg, men der er dog vistnok Tale om Brønden i Rosenborg Have. — I Nyerups Magazin for Rejseiagttagelser IV, 418 staar fejlagtigt Anders Stenvinkel, medens der i Molbechs »ordnede« Uddrag i nyt historisk Tidsskrift IV, 231 staar Laur. Stenvinkel.

[2] Füssli, Allgemeines Künstlerlexikon 1779, S. 628.

[3] Rentemest. Regnsk.

[1] Bricka og Fridericia, Chr. IVs Breve 1632—35 S. 204. 214; Ordre uden Aar og Dag blandt Chr. IVs Breve 1638 i Rigsarkivet.

Lourens v Steenwinckel
hans v Steenwinckel
ende nú
M v Steenwinckel
1629

otto de Willarts
Anno 1700

F. R. Friis, Bidrag til dansk Kunsthistorie. Side 23

Portræt af Prins Christian, der blev stukket i Kobber af Simon de Pas 1635 [1].

Morten v. Stenwinkel har formodentlig ejet et Exemplar af Wendel Dietterleins »Architectura«, Nürnberg 1598, Fol., der nu findes i Universitetsbibliotheket. Foran i Bogen er nemlig skrevet: »Lourens v. Stenwinchel, Hans v. Stenwinchel ende nu M. v. Stenwinchel 1629. Otto de Willarts Anno 1700«, saaledes som det er gjengivet paa vedføjede Facsimile.

Han døde den 9. Decb. 1646, og blev nogle Dage senere begravet i St Nikolaj Kirke i Kjobenhavn, hvor et Mindesmærke »ex lapidibus cum effig.«, med følgende Gravskrift sattes over ham:

»Her ligger begrafven erlig fornemme oc kunstrige Marten von Steenvinchel, Hans Førstlig Naade Printzens Architect oc Skildrer, fød udi Warberig Anno 1595 den 3. Julii oc døde den 9 Decemb. Anno 1646, Gud giffve hannem en glædelig Opstandelse [2].

Willum v. Stenwinkel, hvis Familieforhold ikke kjendes, var maaske ligeledes en Søn af Hans v. Stenwinkel den ældre. Han var i adskillige Aar Bygmester i Laholm og Halmstad, og har maaske i sin Ungdom uddannet sig under den foran omtalte Willum Cornelissens Tilsyn [3]. Fra midt i April 1615 var han Mestersvend ved Laholm Slots Bygning, og arbejdede her i flere Aar. Om Vinteren, naar det egentlige Byggearbejde var ophørt, var han beskjæftiget med forskjellige Forarbejder, saasom at udvise Træer i Skovene, at lade slaa Tegn til Bønderne, der kjørte Materialier m. m. Efter at han i længere Tid havde forestaaet Kongens Arbejder, sluttedes den 15. April 1618 en Kontrakt med ham om Opførelsen af flere betydelige Bygninger paa Laholm Slot, og Hovedindholdet af denne Kontrakt er følgende:

---

[1] A. Strunk, Catalog over Portræter, Kongehuset, Nr. 343.

[2] Resenii Inscript. Hafn. 149, hvor der fejlagtigt staar 1640; men efter St. Nikolai Kirkes Ligprotokol (ovenfor S. 20, Anm. 4) blev han begravet den 14. Decb. og efter Kbh. Dipl. V, 790 den 15. Decb. 1646.

[3] Willum Cornelissen, der 1607—17 var Bygmester i Kjøbenhavn, omtales 1610—17 tillige som Bygmester i Laholm og Halmstad. I Aarene 1618—22 sluttedes flere Kontrakter med ham om betydelige Arbejder paa Halmstad Slot og Fæstning, og den 8. Maj 1621 fik han Bestilling som Tilsynsmand ved Halmstad Befæstning (Skaanske Regist. IV, 206).

Kongen har gjort Fortingning med Willum v. Stenwinkel, Bygmester og Indvaaner i Halmstad, som, efter det Afrids, han selv har indleveret i Kancelliet, saavelsom efter den Skabelon, han selv har hos sig, og som M. Willum Cornelissen, Borger i Halmstad, har gjort, skal opføre nogle Bygninger paa Laholm Slot, nemlig: Først Porthuset med Porten og to Fangetaarne, et ved hver Side af Porten, hvilke, saavelsom Porten, skulle hvælves. Nok et Hus Sønden for Porten, og et andet norden for Porthuset, som skal være en Stald og begynde ved Enden af Porthuset og strække sig i Nordost, et Hus i Nordost, et Hus i Norden til Østen fra nævnte Porthus. Alle Husene skal han bygge efter den Størrelse, som Afridset og Skabelonen viser, og skal han selv lade grave og hvælve Kjælderne under Lensmandens Vaaninger, og selv grave og sætte Fundamentet til Bygningerne; men Bønderne skulle efter Lensmandens Ordre bortføre Jorden. Husene skulle være 2 Lofter høje, Murene skulle være 12 Alen høje, forneden 2½ Sten og foroven 2 Sten tykke. I alle Husene skal han lægge Gulvene, opmure Skorstene og Skillerum, oplægge og skelne Taget og fuldføre alt Murarbejdet, samt opmure Volden 3 Alen højt, rundt omkring indvendig. Fremdeles skal han opsætte et ottekantet Taarn, som skal være 50 Alen højt, og hvælvet i nederste Etage, der skal være 10 Alen høj, med 6 Sten tykke Mure, men for hver 10 Alen opad skal afgaa en halv Sten i Tykkelsen. Alt Murarbejdet skal han fuldføre i Løbet af 3 Aar, Materialet skal leveres ham paa Stedet af Lensmanden, der ligeledes skal betale ham Penge, efterhaanden som Arbejdet skrider frem, saa at han i Alt faar 3600 Rdl[1].

I Maj 1620 afgav Willum v. Stenwinkel i Forening med 5 andre Mænd en Erklæring med deres Underskrift og Segl, om at Lensmanden Holger Rosenkrands til Glimminge havde anmodet dem om at bese det gamle Hus paa Slottet, som Slotsherren havde sin Bolig i. De havde derfor beset Huset, og erklærede nu, at det var aldeles ubeboeligt og nødvendigvis maatte ombygges. I August s. A. maatte Stenwinkel rejse til Kjøbenhavn, for at hente Penge til Arbejdsfolkene, der havde Løn tilgode, og derfor vilde forlade Arbejdet. Et Par Aar senere blev der

[1] Skaanske Regist. IV, 88; Laholm Lens Regnskaber. De 200 Dl. fik Stenwinkel paa Rentekammeret 20. April 1618.

akkorderet med W. v. Stenwinkel om noget mere Arbejde paa Laholm Slot, hvorfor han skulde have 400 Rd., og efter at dette ligeledes var fuldført, blev der endnu Arbejde for ham i længere Tid. Efter Grænsemødet i Knærød 1624 blev der givet Ordre til, at Laholms Fæstningsværker snarest skulde sættes i tilbørlig Stand, og flere herhenhørende Arbejder udførtes nu efterhaanden under Stenwinkels Tilsyn, og tildels af ham selv efter Akkord.

Willum v. Stenwinkel, der 1618 kaldes »Indvaaner i Halmstad», flyttede det samme eller det følgende Aar til Laholm, noget førend Halmstad hjemsøgtes af den store Ildebrand, der ødelagde hele Byen med Undtagelse af Slottet og et Par Huse[1]. Efterhaanden erhvervede han sig Grundejendomme i Laholm og Omegn, og han synes tillige at have drevet en ikke ubetydelig Handel med Byggematerialier og mange andre Varer[2]. Omtrent 1625

[1] Blandt andre Udgifter i Anledning af Chr. IVs og Gustav Adolfs Sammenkomst i Halmstad i Februar og Marts 1619 anføres i Halmstad Lens Regnskaber: »Item givet og betalt M. Willum Steinwich til Laugholm, K. Maj.s Bygmester, for et Par smaa Hørgarns Lagen og en Drejls Dug, som blev borte her udi Forsamlingen, kostede hannem begge 8 Dl.« Chr. IV har noteret i sin Almanak for 1619, 1. Marts: »Gav jeg Anders Stenwinkel 278 Dl. 1 Mk. for tvende Ringe og nogle Kjæder, han gjorde.« — Branden fandt Sted nogle Uger efter Kongemødet, og senere blev Ingeniør Abraham de Lahei sendt til Halmstad, for at anlægge nye Gader, og de Brandlidte fik Ordre om kun at bygge paa de Pladser, han anviste dem. Kirken brændte ligeledes, og de nedstyrtede Kirkeklokker sendtes til Kronborg, for at omstøbes.

[2] Den 28 Juli 1624 fik han Betaling for adskillige Varer »til Kommissariernes Udspisning i Knærød», saasom 3 Læster 4 Td. 3 Fjd. Øl, endel Bergfisk, Boghvedegryn, Havre m. m. Den 29. Marts 1628 fik han Penge for adskillige Varer, udtagne til Hofholdningen, saasom saltet Sild, Torsk, Vineddike, Øleddike, saltede Svinerygge, Oxetunger, Svinehoveder, fint og grovt Papir, Sukker, Risengryn, Ingefær, Muskatblommer, Mandler, Korender, Safran, Kanel, Nelliker, Peber,

blev han tillige Bygmester paa Halmstad Fæstning, med en aarlig Løn af lidt over 270 Dl., og her udførte han ligeledes flere Arbejder efter Kontrakt. Saavidt vides har Kongen stedse været tilfreds med ham, og det er derfor noget paafaldende, at der 21. Juni 1628 skreves til Erik Rosenkrands, Lensmand i Halmstad: »Vid, at vi Villum Stenwinkels Tjeneste ikke behøve, hvorfor vi naadigst er tilfreds, at han paa andre Steder maa arbejde, hvor han noget fortjene kan«[1]. Men denne Bestemmelse maa kort efter være bleven forandret, da Stenwinkel fremdeles forblev i sin Stilling i Laholm og Halmstad, indtil henimod Slutningen af Aaret 1629, da Kongen beordrede ham andetsteds hen[2]. I Foraaret 1628 blev der ved Laholm begyndt at bygge paa en lang Bro af Jord og Kampesten, fra Fossebroen over til Ladegaarden, og for Tilsyn med dette Arbejde fik Stenwinkel daglig ½ Dl. 12 Sk. Men Fuldførelsen af Broen og de øvrige Arbejder ved Fæstningen maatte Stenwinkel overlade til Andre.

I Slutningen af Aaret 1629 blev han nemlig sendt til Glückstadt, og den 28. Februar 1630 gjør Kongen vitterligt, at Willum v. Stenwinkel er antaget for en Bygmester i Befæstningen »Lückstad« og ellers andetsteds, hvor hans Tjeneste kunde behøves. Han skulde have fri Befordring paa Rejser i Kongens Tjeneste, samt en aarlig Pension af 500 Rd. in Specie, der skulde betales ham af Rentemesteren, og Bestillingen regnedes fra 4. December 1629[3].

I Glückstadt forblev han vistnok saalænge Christian IV levede; men den 1. Juli 1649 var han i Kjøbenhavn, hvor han skrev et Andragende til Kong Frederik III om at faa endel

---

m. m. (Laholm Lens Regnsk. 1624, Bilag 61, 1628, Bilag 6). Prinsen var i Halmstad 6—14 Marts 1628 (Halmstad Lens Regnskaber), og formodentlig kort efter i Laholm.

[1] Skaanske Tegnelser V, 314 v.

[2] Den 1. Novb. 1629 kvitterer Willum v. Stenwinkel, »K. Majs. Bygmester over Halmstad og Laholm« for Modtagelsen af et halvt Aars Løn »for Halmstad Befæstning og Bygning efter Bestillings Lydelse, fra Paaske 1629 og til den 1. Novb. nærv. Aar, femogfirsindstyve slette Daler og halvfjerde Mark« (Halmstad Lens Regnsk. 1630—31, Bilag 15).

[3] Skaanske Regist. IV, 498. Den 31. Oktb. 1630 fik han Pas til en Rejse til Kjøbenhavn, og han skulde have fri Befordring og Underhold (Sjæll. Regist. 18, 522). Lignende Pas fik han vistnok oftere.

af sit Tilgodehavende, som han nu i sin store Nød og Elendigheds Tilstand trængte saa haardt til. Han skriver, at han 1629, den 4. December var bleven beordret til Glückstadt som Bygmester, »og eftersom jeg imidlertid til Glückstadt været haver, og min Bestilling der opvartet, mine tvende Huse og Gaarde, med hvis Gods og Mobilier, jeg efter mig lod udi Laugholm er opbrændt, ja der ogsaa min Ager og Eng, som mig til samme mine Gaarde tilkom, nu er, det Gud bedre, under Svenskens Gewalt, saa jeg nu aldeles intet deraf haver, ej heller ved det ringeste deraf at forvente, hvilken Ulykke, samt tilfældig Ulejlighed har foraarsaget, at jeg fattige Mand meget er kommen tilagters, mig, min fattige Hustru og Børn til allerstørste Skade og Nachdel, er det endog saa udi denne min Ulejlighed allerbesværligst, at jeg nu paa en rum Tid udi Glückstadt, intet har havt at fortjene, men daglig af min overblevne Fattigdom har maattet tilsætte og endnu daglig tilsætter« (etc.) Han havde stedse haabet, og haabede fremdeles, atter at blive ansat i sin forrige eller en lignende Stilling. Han anfører, at paa Glückstadts Bestalling og Aarsløn rester 1201 Rd., og paa Laugholms Afregning, gjort med ham før Kongen fordrede ham derfra, resterer 237½ Dl., og ansøger nu om, at der maa blive tilstaaet ham en passende Godtgjørelse[1]. Allerede den 8. Juli s. A. (1649) fik Jokum Gersdorf Brev om, at da Willem Stenwinkel i Følge sit Andragende havde Penge tilgode for sit Arbejde i Laugholm, skulde der betales ham efterhaanden som det kunde ske[2]. Den 21. Maj 1651 fik Willum v. Stenwinkel, forrige Bygmester til Glückstadt, 100 enkelte Dl. af hans Betaling for Varetægt og Opsyn med den ny Bro, som gaar fra Fossebro og over til Ladegaarden, at lade bygge og forfærdige 1632 (sic)[3]. Den 22. Juni 1653 ansøgte han atter om at faa sin tilgodehavende Betaling[4]; men Resultatet og hans senere Skjæbne er ubekjendt.

Med Hensyn til Willem v. Stenwinkels ovenfor gjengivne Underskrift og Segl skal endnu følgende bemærkes. I Begyndelsen underskriver han »Willum vann Stennuingkell«, men omtrent fra 1620 underskriver han: »Willem v. Stennuinckell« og har

[1] Indlæg fra alle Lande, i Rigsarkivet.
[2] Sjæll. Tegn. 31, 108v.
[3] Rentemest. Regnsk.
[4] Indlæg i Rigsarkivet.

omtrent ved samme Tid anskaffet et nyt Signet (det ovenfor gjengivne) med Bogstaverne W V S og et Bomærke som det gamle, men lidt mindre og sirligere. Det har formodentlig været en Signetring. Man vil bemærke, at Bomærket er lidt forskjelligt fra Hans v. Stenwinkel den ældres, idet den vandrette Streg er udeladt[1].

Oluf v. Stenwinkel, der er bleven navnkundig ved sin tragiske Skjæbne, var i Februar 1643 eller tidligere i Tjeneste hos den udvalgte Thronfølger Prins Christian paa Nykjøbing Slot. Han skulde maaske have udført større Arbejder i Lolland eller Falster; men der er kun fundet ubetydelige Vidnesbyrd om hans Virksomhed i Nykjøbing. Han har nemlig underskrevet en Stenhuggers Kontrakt, og nogle Kvitteringer for Modtagelsen af endel Bly, der skulde anvendes paa en Staldbygning[2].

En af disse Kvitteringer er underskreven af ham den 28. Oktober 1643, men i samme eller det følgende Aar blev han beordret til Malmø, for at forestaa Arbejdet ved Fæstningsværkernes Reparation. Her var det, som bekjendt, at hans Virksomhed blev afbrudt paa en saa sørgelig Maade, idet han i Aaret 1644 med sin Daggert tilføjede en Vognmand et Saar, hvoraf denne kort efter døde. Stenwinkel maatte nu begive sig til Kjøbenhavn, for at give Forklaring over det forefaldne, og den kongelige Bygmester Lenert Blasius blev nu sendt til Malmø, for at forestaa Arbejdet paa Befæstningen, men døde allerede kort efter. Fra Borgmester og Raad i Malmø indkom

[1] Underskriften og Seglet, i den ældre og nyere Skikkelse, findes paa flere af Bilagene til Laholm Lens Regnskaber; de ere her gjengivne efter Bilag 8, dat. 24. April 1624.

[2] Nykjøbing Lens Regnskaber. En Stenwinkel, formodentlig Oluf, omtales i et Brev fra Henr. Køster til Oluf Worm, dat. Nykjøbing den 15. Marts 1643 (Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolae, 1751. p. 520).

en Skrivelse af 18. August 1644, om at Stenwinkel altid havde været ædru og med stor Fild og Troskab varetaget sin Bestilling, hvortil Prinsen havde beordret ham, og at de vilde forlige ham med den Dødes Slægt, naar blot Kongen vilde skjænke ham sin Fred igjen[1]. Den 27. August 1644 fik han et »Beskjærmelsesbrev til Retten«, saa at han frit og uhindret kunde møde i Retten og føre sin Sag; kun maatte han love at møde selv, og at blive tilstede indtil Sagens Udgang[2]. Der fremkom nu Vidnesbyrd om at Stenwinkel altid havde været ædru og flittig og at Vognmanden derimod havde været modvillig og opsætsig og selv givet Anledning til sin Ulykke, og Kongen bevilgede derfor, 25. September 1644, at Stenwinkel, der af 15 Mænd var soren fra sin Fred, nu maatte faa sin Fred igjen, saa at han kunde være sikker og fri i Kongens Riger og Lande, og for den Sag utiltalt i alle Maader, dog skulde han tilfredsstille den Dødes Arvinger og staa aabenbar Skrifte[3]. I et Andragende, dateret Kjøbenhavn den 1. August 1648, skriver han, at han ønsker, med Hustru og Børn at bo nogen Tid i Kjøbenhavn, men da han aldeles intet har at gjøre, ansøger han om at være fri for borgerlig og Byens Tynge. I en anden Skrivelse, dateret Christianshavn den 8. April 1649, ansøger han om at faa udbetalt noget af sit Tilgodehavende for hvad han har gjort og ladet gjøre i Malmø, Nykjøbing og andre Steder, og tilføjer: »udi lige Maade er og min Bestilling, som jeg haver paa Malmø, bleven udi mine Hænder til denne Dag, og intet derpaa bekommet«[4]. Som Følge af dette Andragende blev der 19. April 1649 skrevet til Jokum Gersdorf om, efterhaanden og forsaavidt Midler forefandtes, at lade betale Oluf Stenwinkel hvad der tilkom ham[5]. Det staar maaske i Forbindelse hermed, at Oluf

---

[1] Indlæg fra alle Lande, i Rigsarkivet. Bagpaa er skrevet: Anlangende Oluf Stenwinkel. K. Maj. har naadigst svaret herpaa, at Vidnesbyrd skal forhøres og Dom hendes. Af Kancelliet paa Kbh. Slot den 25. Aug. 1644. Iver Wind, egen H. — Bevilget Beskjærmelsesbrev til Retten.

[2] Sjæll. Regist. Nr. 21, fol. 301.

[3] Kbh. Dipl. III, 251.

[4] Indlæg fra alle Lande, i Rigsarkivet.

[5] Sjæll. Tegnelser Nr. 31, fol. 90. — Den 7. Maj 1645 var der skrevet til Rentemesteren om at lade gjennemse Oluf Stenwinkels Regnskaber for hvad han havde bygget i Malmø, og hvis disse fandtes rigtige, at betale ham sit Tilgodehavende (Sjæll. Tegn. XXVIII, 350 v).

v. Stenwinkel den 26. Juni 1650 fik Skjøde paa en Grund i Ny Kongensgade (Gothersgade) ved Grønnegade i Kjøbenhavn[1].

Oluf v. Stenwinkel blev den 27. Maj 1651 beskikket til Stadskonduktør i Kjøbenhavn, med en aarlig Løn af 100 Rd. af Byen, og maatte desuden modtage hvad Enhver vilde give ham for hans Arbejde[2]. I Bestillingsbrevet staar, at det skal stande enhver frit for, ved samme eller andre Bygmestre deres Bygning at bygge eller fortinge lade; men denne Bestemmelse gav Anledning til en Konflikt mellem Stenwinkel og de kjøbenhavnske Murmestre. Disse indgav nemlig i April 1652 en vidtløftig og meget bitter Klage til Kongen over Oluf Stenwinkel. De mente at hans Bestalling maaske var tilvejebragt ved uretmæssig Angivelse, og at den deri anførte Bestemmelse paa ingen Maade kunde eller burde give ham Ret til at give sig af med Murarbejde; de frygtede for at han havde angivet, at de ikke vare dygtige nok, »der han dog ikke er dygtig fast det ringeste Murarbejde selv at gjøre«. Derimod havde de naturligvis selv til enhver Tid leveret upaaklageligt Arbejde, og desuden i den seneste Fejde været besværede med Indkvartering og Skat, medens Stenwinkel havde været og endnu var aldeles skatfri. Han havde »snildelig« fortrængt en af deres Laugsbrødre fra Arbejdet, og de frygtede for, at han efterhaanden skulde fortrænge dem alle, eller »forlokke« og selv antage deres med stort Besvær oplærte Svende. De haabe, at Kongen vil forhindre og dæmpe Oluf Stenwinkels skadelige Paafund, og at han »af kongelig Mildhed vil Oluf Stenwinkel lade formene, han sig fra vores Haandværk entholder, og de antagne Svende afskaffer, indtil han beviser sig Murhaandværk redeligen at have lært, sit Borgerskab erlanger, og siden sig i vores Laug at indstille og gjøre hvis en anden Mester i Lauget for hannem bevist haver«[3].

Kongen lod sig dog ikke forlede til »at dæmpe Oluf Stenwinkels Paafund«, men ansatte ham 23. Maj 1652 som Konduktør i Skaane. I Bestillingsbrevet staar, at »han er antaget til at være Konduktør og lade sig bruge i Freds og Fejde Tid, og Værkerne som ham anbefalet vorder, det være Jord- og Voldarbejde, saavelsom Murværker, føre og forestaa«. Den aarlige Løn herfor beregnet fra 1. Maj sidst forleden, var 300 Dl. som aarlig skulde

[1] Kbh. Dipl. III, 343, jvf. I, 702.
[2] Kbh. Dipl. III, 370.
[3] Sjæll. Indlæg.

erlægges af Kommissarierne i Skaane, indtil det anderledes bestemtes[1]. I September 1652 anholdt Oluf v. Stenwinkel hos Axel Urup om, at efterdi han har Konduktørs Bestalling over de Fortifikationer udi Skaane, og er udi Værk med hvis til Malmøs Fortifikation behøves, ham maatte gives kgl. Majs. Brev til Kommissarierne i Skaane, at de ham efter hans Bestallings Indhold ærligen betaler af Kommissarietolden« [2].

Det var trange Tider, og paa det ene som paa det andet Sted var det vanskeligt for Stenwinkel at faa hvad der tilkom ham. I en Skrivelse til Kongen, vistnok fra Slutningen af Aaret 1655, omtaler han, at da Prinsen, der i sin Tid havde Befalingen i Kongens Sted, havde paalagt ham, at sørge for Malmø Fæstningsværkers Reparation, og selv havde forskaffet de hertil fornødne Materialier, var det bleven bestemt, at Borgmester og Raad skulde betale Stenwinkel 300 Sletdaler i Arbejdsløn; men heraf havde de kun betalt ham 100 Sletdaler, hvorfor han beder om, at Kongen vil tilholde dem at betale Resten. Fremdeles skriver han: »Her i Kjøbenhavn i lige Maade har Borgmester og Raad mig fra K. Maj. Bestilling dømt, foruden nogen billig Aarsag, saa mig rester endnu min Løn udaf Byen et halvt Aar, som er 50 Rd. til den Dato, Dommen er udgangen, og intet af dennem kan bekomme, medmindre jeg bekommer H. K. M. Brev til dem, at de maatte betale mig, eller og mig maatte bevilges en Herredags Stævning over dem, efterdi min Dom er paa det fjerde Aar gammel«[3]. Stenwinkel fik derefter en »Oprejsning«, nemlig et Brev af 14. Januar 1656, hvorved det tillodes ham at lade den nævnte Borgmester og Raads Dom indstævne til førstkommende Herredag, til videre Paakjendelse[4]. Men Sagens Udfald kjendes ikke.

Kort efter Freden i Roskilde blev Oluf v. Stenwinkel sendt til Christiansstad, for at afhente Kongens derværende Artilleri med tilhørende Munition. I den Anledning fik han et Pas af 16.

---

[1] Skaanske Registre Nr. 23 fol. 247v.

[2] Sjæll. Indlæg, Memorial. — Axel Urup til Vogenø fik allerede den 27. Decb. 1629 Bestalling som Ingeniør over Fæstningerne, der skulde bygges i Skaane, Halland, Bleking og Jylland, med en aarlig Løn af 100 Sp. Dl. (Skaanske Registre 4, 478v).

[3] Sjæll. Indlæg 1656 A.

[4] Sjæll. Regist. Nr 23 fol. 737. — Den 23 Novb. 1656 fik Rentemesteren Ordre at betale Oluf v. Stenwinkel noget paa hans Fordring.

April 1658, med Anmodning til Kongen af Sverigs Officerer om at yde ham al mulig Hjælp og lade ham frit og uhindret passere[1]. Under den kortvarige Fred og indtil noget efter Carl Gustavs troløse Fredsbrud boede han vistnok i Kjøbenhavn.

Medens der i en lang Aarrække stadig var bleven arbejdet paa Fæstningerne hinsides Sundet, var Kronborg derimod bleven temmelig forsømt, og først da den saa ubesindigt begyndte Krig havde taget en saa sørgelig Vending, tænkte man paa at afhjælpe Manglerne. Den 16. Juni 1658 befalede Kongen, at Hans Schack tilligemed Oberst Cronacher og Bygmester Albert Mathiesen skulde i Lensmandens og Borgmester Niels Hansens Overværelse bese Kronborg Bygnings Brøstfældighed og gjøre Overslag over Bekostningen ved Reparationen[2]. Den 17. og 18. Juni beordredes Albert Mathiesen og Johan Christof von Korbitz ligeledes til Kronborg, den første for at forrette hvad General Lieutenant Schack befalede ham, og den anden for at være med at bese Fæstningen[3]. Den 28. Juli fik Otto Krag, Hans Schack og Kørbitz Ordre at akkordere med Borgmester Niels Hansen i Helsingør om Kronborgs Reparation, efter det af Albert Mathiesen gjorte Overslag[4], og den følgende Dag sluttedes Kontrakten med Borgmester Niels Hansen om Kronborg Fæstnings Reparation. I Kontrakten bestemmes, at han skal af nyt forfærdige den ved Kronborg værende Svingelport med tilhørende Stakitværk og Palisader, to nye Batterier, hvoraf det ene ved den nævnte Port og det andet ved Skibsbroen, begge efter Ingeniørens Udvisning; han skal af nyt forfærdige Vindebroen ved Slottet, samt tilhørende Faldbro; hvad de øvrige 53 Stenkister fra bemeldte Svingelport og indtil Skibsbroen anbelanger, og altsammen paa Tømmerværk og Piller meget mangelhaftig er, skal han altsammen, som forskrevet staar, udføre efter Bygmesterens Anvisning. Hertil bevilges af Kronborg Skove ca. 40 Eger, men det øvrige, saasom Fyrreplanker, Jernankere og Bolte m. m., og ligeledes Kampesten, skal Niels Hansen selv forskaffe sig. Herfor bevilges i Alt 8000 Rd. af Toldkisten, hvoraf de 4000 strax, og Resten om ca. 4 Uger eller strax før Arbejdet er færdigt.

---

[1] Skaanske Registre 6, 467.
[2] Sjæll. Tegn. XXXIV, 509 v.
[3] Sst 590, 594.
[4] Sst. 646

Svingelporten, Palisaderne, og Slotsbroen skal være færdig indeværende Sommer, og Resten ventes færdig inden Mikkelsdag 1659[1]. Ved samme Tid blev der givet Ordre til Tolderne i Sundet om strax, forud for alle andre Assignationer, at udbetale 6000 Rd. af Øresundstolden, nemlig 4000 til Niels Hansen, og 2000 til Lensmanden Christoffer Bille, der skulde anvende dem til Fæstningens Reparation[2], og der blev givet Ordre til flere Værkers Anlæg. Saaledes skreves under 4. August 1658: »Vor Ingeniør Gotfred Hofman har sig strax til vor Fæstning Kronborg at begive, og der efter den Afrids, som ham der vises, Afstikning at gjøre«, og fremdeles samme Dag: »Bygmesteren Oluf Stenwinkel har strax med sin Konduktør at begive sig til vor Fæstning Kronborg, og der forblive, til at forfærdige de to Hornværker, som af Ingeniøren Gotfred Hofman afstukken vorder, hvortil hannem fornødne Folk og Materiale skal gives«[3]. Den 8. August befalede Kongen, at Otto Krag og Axel Urup ufortøvet skulde begive sig til Kronborg og gjøre Anordning om det fornødne, og stax begive sig tilbage og gjøre Relation derom[4]. Saaledes maa de have faaet Tid til at komme tilbage kort førend Svenskerne viste sig udenfor Kjøbenhavns Volde. Derimod kan man neppe være naaet synderlig vidt med de i sidste Øjeblik paabegyndte Arbejder ved Kronborg, da Fæstningen allerede den 6. September 1658 blev overgivet til de Svenske. Det var en haard Skjæbne for Stenwinkel at maatte arbejde for Fjenden paa de Værker, som det ikke var bleven ham forundt at fuldføre for sin Konge, og blandt hans Landsmænd var der neppe nogen, der har taget sig Tabet af Kronborg mere nær end han, hvad enten det er sandt eller ikke, som der fortælles, at han længe før den Tid forgjæves havde

---

[1] Sjæll. Regist. 24, 248.

[2] Sjæll. Tegn. 34, 648—50.

[3] Sjæll. Tegnelser 34, fol. 653—55; — Danske Magasin 5. Række I, 289. — Den 5. August 1658 fik Lauge Beck og Otto Powisk Ordre at betale Oluf Stenwinkel 160 Rd. af hans resterende Besoldning (Sjæll. Tegn 34, 657 v.) Den 27. Aug 1658 tillader Kongen, at Cort Lüders maa til sin Fordrings Betaling hos Oluf Stenwinkel kortes af sin Afgift af Codtzlisse [Corselitze i Falster] for Aaret 1658—59, hvilket Beløb skal afkortes Oluf Stenvinkel i hans resterende Besoldning (Sjæll. Tegn. 34, 696).

[4] Sjæll. Tegn. 34, 660.

gjort Forslag til Kronborg Fæstnings Istandsættelse[1]. Det var saaledes naturligt, at han blev en af Hovedmændene i Forsøget paa at vinde Kronborg tilbage fra Fjenden. Som andre Deltagere nævnes den engelske Oberst Hutchinson, der var kommen til Landet med engelske Soldater, hvervede for Sverig, men uden at have taget Tjeneste, Præsten i Birkerød Henrik Gerner, hos hvem Hutchinson logerede, Hans Rostgaard, Ridefoged i Kronborg Amt og flere[2]. Planen gik som bekjendt ud paa, at engang naar Bønderne som sædvanlig skulde kjøre Brænde til Slottet, skulde de forsyne sig med skjulte Vaaben og sørge for at en af de tungest belæssede Vogne midt i Rækken kunde gaa itu paa Vindebroen; de andre Bønder skulde da ile til Hjælp, men med det samme trænge ind gjennem Porten og efterfølges af de Bønder, der arbejdede paa Volden under Stenwinkels Tilsyn, og af de bevæbnede Folk, som Hutchinson maatte sørge for at have i Nærheden, for saaledes at overmande den svenske Besætning. Planen syntes at være vel udtænkt, men havde den væsentlige Mangel, at saa mange maatte være Medvidende i den, hvilket ogsaa havde til Følge, at den blev opdaget for tidligt. Stenwinkel og Gerner bleve fængslede og lagte paa Pinebænken; men Intet formaaede at afpresse dem nogen Oplysning om de øvrige Deltagere i Anslaget, der heller ikke alle bleve opdagede. Hutchinson flygtede til England, Rostgaard vidste ved Behændighed at undgaa den truende Fare, medens en anden af Deltagerne, Student Tikjøb, døde i sit haarde Fængsel paa Kronborg. Stenwinkel blev dømt til at henrettes og parteres, og den 18. Juli 1659 maatte han bøde med Livet for sin Troskab mod Konge og Fædreland. Henrettelsen foregik udenfor Svingelporten ved Helsingør, og Liget blev lagt paa Stejle og Hjul, men fik efter Krigens Slutning en

[1] Allerede 1631 skal Chr. IV have ladet Oluf v. Stenwinkel udkaste en Plan til Udenværker ved Kronborg (Arnholtz, Cronborg Slots og Fæstnings Historie, 1836, S. 6) Beretningen er neppe nøjagtig.

[2] Den udførlige Beretning maa søges i Nyerups Efterretninger om Kong Frederik III, Gjessings Jubellærere I, 331 fg. (Cap. 8, om Henrik Gerner) og andre bekjendte historiske Skrifter. Om Lorenz Tuxen, der ligeledes havde Del i Anslaget og blev fængslet paa Kronborg, men var saa heldig at blive løsladt og slippe ind til Kjøbenhavn kan ses Gjessing, anf. St. 7, S. 337 fg og mine Efterretninger om ham i Nationaltidende 25., 27. og 28. Okt. 1880; Personalh. Tidsskrift 2. R. 3. B. S. 291.

hæderlig Begravelse. Gerner skulde have været henrettet den 19. August, men nogle Timer før den bestemte Tid blev han benaadet, hvilken Naade dog maatte betales med en stor Sum rede Penge, og dog ikke strakte sig videre end at Gerner blev holdt i et meget haardt Fængsel, dels paa Kronborg og dels i Helsingborg, indtil Fredsslutningen. Han døde som Biskop i Viborg den 14. Maj 1700.

Efter Fredsslutningen glemte Kongen ikke at lade den trofaste Stenwinkels Lig begrave, hvorom følgende Ordre udgik til Lensmanden paa Kronborg:

Eiler Holk anlangende Oluf Stenwinkels Lig.

Vi bede dig og naadigst ville, at du den Anordning gjør, at afgangne Oluf Stenwinkels Legeme vorder nedentagen og i christen Jord begravet. Dermed etc., Hafn. 13. August 1660[1].

Paa Rosenborg Slot opbevares et Miniaturmaleri, der skal være malet af Oluf v. Stenwinkel og forestille ham og hans Hustru. Det er skjænket til Samlingen 1858 af Juveler Tostrup i Christiania, og paa Bagsiden er klæbet Papir, hvorpaa følgende er skrevet:

Ole Steenvinkel, Ingenieur-Oberst i Kngl. Dansk Tjeneste, har med egen Haand malet dette sit og sin Frues Portrait, forestillende hende at holde et Speil for ham.

Denne brave Danske maatte, for sin Troeskab mod Fødelandet, hvile sine Been paa 4 Steile, da Carl Gustav havde indtaget Kronborg, og Steenvinkel var en af Hovedmændene, som med et mislycket Forsøg havde søgt, at faae Fæstningen tilbage fra de Svenske. Dette skeete Aar 1658.

Stycket er mig foræret af S. T. Hr. Simon Bendeke, forhen Sognepræst til Modum, da han ved Hændelse erfarede af mig, at Ole Steenvnkl var beslægtet med mine Forfædre; som et desto kjærere Minde efterlades dette Stycke til min Familie.

Komperud paa Modum 1791.

C. Hansen.

---

[1] Sjæll. Tegn. 35, 882. Liget blev den 4. September 1660 begravet paa Johannes Kirkegaard ved St. Mariæ Kirke i Helsingør (Arnholdtz, Cronborgs Historie S. 12). Ved Kirkens Sydside findes endnu en Rest af den gamle Kirkegaard, og den kaldes almindelig St. Hanses Urtegaard (H. Rasmussen, Helsingør Veiledning for Besøgende, 1885. S. 35).

Billedet er malet med Gouachefarve og let henkastet. Udtrykket i det Ansigt, der ses i Spejlet, synes at vidne om Livlighed i Forening med en saadan Djervhed, som Oluf v. Stenwinkel til det yderste viste sig i Besiddelse af. Der kan saaledes neppe være noget i Vejen for at antage, at vi her virkelig have et Portræt af den trofaste Oluf v. Stenwinkel; men Portrætet af den, der holder Spejlet, synes rigtignok snarere at forestille en Mand end en Kvinde, og er maaske et Portræt af den Kunstner, der har malet Billedet[1].

Anton v. Stenwinkel blev 1670 eller tidligere ansat som kongelig Kontrafejer med en aarlig Løn af 400 Rd. Men den 21. Marts 1685 skrev Kongen til Rentemesteren: Vide maa du, at vi af særlig kongelig Naade have bevilget, at Anton von Steenwinckel, vor Kontrafejer, maa, foruden den ham udi Kammer-Reglementet allern. tillagte aarlige Løn og Besoldning, endnu nyde til aarlig Pension 200 Rd., som ham af Zahlkammeret skal betales, og begyndes fra Nytaarsdag sidst forleden[2]. Desuden fik han særskilt Betaling for sine Arbejder[3]. Han har malet Elisabeth Scheffer, død 1690, stukket af Hubert Schaten, og Weinwich tillægger ham desuden »et Karneval, som hænger paa Rosenborg Slot«. Det sidstnævnte Billede er formodentlig det, hvorfor han 1680 fik 200 Dl., men nu existerer det næppe[4].

Anton v. Stenwinkel var to Gange gift, første Gang 1678 med Christine Brinck, der døde 1685, og anden Gang 31. Maj

---

[1] Et godt Træsnit efter Billedet, i Originalens Størrelse, findes i »Ude og Hjemme«, I Aarg. Nr. 37, og hører til Dr. Troels Lunds Artikel: »Jens Koefod og Ole Stenvinkel«. (I Frelserskirkens Daabsprotokol nævnes under 7. Sept. 1649: Oluf Stenwinkels Søn Hans Remmer).

[2] Kopibog over kongelige Resolutioner, i Rigsarkivet.

[3] Saaledes fik han 1671. 10 Juni for 3 Stykker, han havde forfærdiget paa Rosenborg, 150 Rd, s. A. 14. Novbr. for Kontrafejer 148 Dl., 1672. 28. Marts for smaa Stykker 144 Dl., 1677, 25. Novbr. for nogle Skilderier 110 Dl., 1678, 29. Okt. for 3 smaa Skilderier 80. Dl., 1679, 15. Maj for et Skilderi 200 Dl., og 26. Aug. s. A. for 3 Skilderier, hvoraf det ene en Hest, 120 Dl., 1680, 13. Maj, for en Hest, som kaldes Buntroch, at skildre 60 Dl., 31. December for et stort Skilderi paa Rosenborg Sal 200 Dl. 1688 fik han til Husleje for 2 Aar 100 Dl., 1689, 18. April fik Kontrafejer Stenwinkels Enke efter Regning udbetalt 83. Dl.

[4] Jvf. Weilbach, Konstnerlexicon 658 og sammes: Konst og Æsthetik 163.

1687 med Marie de Grot, der overlevede ham[1]. Selv døde han 1688 og blev begravet 29. Oktober i Familiebegravelsen i St. Nikolai Kirke, hvor hans første Hustru og 2 Børn hvilede. Hans lille Søn døde det følgende Aar og blev begravet den 7. August, men om han efterlod sig andre Børn, vides ikke.

I December 1688 blev der holdt Auktion over hans efterladte Gods, hvorover en trykt Katalog haves[2]. Af denne ser man, at Huset var vel forsynet med Bohave og Inventarium, og at der tillige fandtes Kostbarheder og endel Bøger og Kunstsager, nogle Vaaben, Malerrekvisiter, Rammer af Ibenholt m. m. Blandt Juveler og Guldsager nævnes: Guldringe med Diamanter, Guldkjæder, »et lidet Kontrafej af Sl. Stenwinkels, med en liden Perle«; blandt Kunstsagerne 2 »Schatzers af Karl von Mandel, i groe Historie med sort Ramme«, »it Schätz af Christiani 4ti til Hest«, »it Kontrafej af Stenwinckels første Hustru, ufærdig« i sort Ramme, »Stenwinckels Kontrafej, Ansichtet begynt«, i sort Ramme. Malerierne udgjøre 101 Numere. Af Bøger, især hollandske og tyske, nævnes 19 i Folio, 16 i Kvart og 61 i Oktav. Der nævnes en Mængde »Kunststykker« og Tegnebøger, Skizzer, Kobberstykker, Søkort, Billeder af Gips, Bly og Vox.

Hans eller **Johan v. Stenwinkel**, Billedhugger og Bygmester, der især arbejdede for Kong Christian V, var uden Tvivl en Søn af Hans v. Stenwinkel den yngre. Han blev gift 1664 med Bente Jakobsdatter. Vielsen foregik i Holmens Kirke, og den 7. Juli 1665 fik han samme Sted en Søn Frederik døbt. Som Faddere nævnes: Amiral Adler, Nicolaus Helt[3], Cathrine Schested og Annike, Christen Olsens. Men han maa have mistet Sønnen og Hustruen, da han 1699 indsatte sin Søster, den nysnævnte Annike, til sin Arving. I sin Forskrivelse af 13. Decb. 1699 taler han om sin Legems Svaghed og høje Alderdom, og

---

[1] Aabent Brev af 22. Okt. 1678 om at Antoni von Stenwinkel og Christine Brinck maa vies i Huset, Sjæll. Regist. 30, 781 v.; jvf. ovenfor S. 20 Anm. 4. — Vielsen 1687: Frelserens Kirkebog.

[2] Den findes i det store kongl. Bibliotheks Samling af Auktionskataloger, 11 Bd. Nr. 20, og har følgende Titel: Fortegnelse paa endeel Mobilier og Løssøre, som Tiissdagen den 4. Decemb. førstkommendis Klokken otte om Formiddagen og i nestfølgende Dage, udi Sl: Antoni Steenwinckel fordum kongl. Majest: Contrafeyer hans sidstiboende Huus paa Christianshavn i Messieurs Møllers Vaaning, ved offentlig Auction skal forhandlis. Kjøbenhavn 1688.

[3] Maaske Amiral Nicolaes Heldt, 1667 (Personalh. Tidsskrift 2 R. III, 273).

at han, for at al Ulæmpe efter hans Død betimelig kan forekommes, paa kongl. Ratifikation har bestemt, »at naar mit Legeme hæderligen til Jorden er bleven bestæd, samt al min retsmæssige bortskyldige Gjæld betalt, min kjære Søster Annike von Stenwinkel, sal. Christen Olsens Efterleverske, for hendes trofaste og kjærlige Tjeneste imod mig nu i mange Aar, alene for hende og hendes Arvinger skal have, nyde, til sig tage og arveligen beholde, uden nogen foregaaende Registrering og Vurdering, alle mine efterladte Midler og Formue, være sig Penge, tilstaaende Gjæld, Ejendomme, Klæder, Møbler, Bøger og alt andet under hvad Navn det nævnes kan«. Dokumentet var underskrevet og forseglet af Hans v. Stenwinkel selv og hans gode Venner Sr. Gert Pohlman, Vilhelm Villemsen og Christofer Bruchner. Denne Forskrivning blev 23. Decb. 1699 stadfæstet af Kong Frederik IV, under Forudsætning af, at Hans v. Stenwinkel ingen Livsarvinger efterlod sig, »dog sjette og tiende Penge, samt al anden os tilkommende Arvefaldsrettighed i alle Maader uforkrænket«[1]. — Hans v. Stenwinkel maa være død ved Begyndelsen af Aaret 1700, og Liget blev den 11. Januar nedsat i Familiens Gravsted i St. Nikolaj Kirke[2].

Den 2. Januar 1665 befalede Kong Frederik III, at Statskollegiet skulde afgive skriftlig Betænkning om flere Sager, hvoriblandt et af Hans v. Stenwinkel overleveret Skrift. Men Skriftet eller Betænkningen, der blev afgivet nogle Dage senere, forefindes ikke[3]. Den 24. Juli 1667 befaler Kongen, at »vores Bildthugger Hans Steenwinckel haver at antage Nikolaj Simonsen, og hannem Bildhuggerkunst forsvarligen al lære[4]. Den 9. Novb. 1670 fik Hans v. Stenwinkel Befaling at forfærdige en sirlig Model til den nye Nørreport i Kjøbenhavn[5]. Ved Brev af 12. Septb. 1671 blev han ansat som kongelig Bygmester med en aarlig Løn af 600 Rd. dansk Kourant, fra Phil. Jac. (1. Maj)

---

[1] Sjæll. Registre Nr. 41 Fol. 92.

[2] Jvf. S. 20 Anm. 4. — Den 15. Januar 1674 tillader Kongen, »at vores Bygmester Hans v. Stenwinkel maa hans afgangne Moders Lig om Aftenen lade begrave« (Sjæll. Registre Nr. 29 Fol. 248).

[3] Sjæll. Tegn. Nr. 37 Fol. 2; Statskollegiets Protokol.

[4] O. Nielsen, Kbh. Dipl. VI, 425.

[5] O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie V, 4—5; Kbhvns. Dipl. VI, 553, Lassen, Kbh. Befæstn. Hist. 68, 69.

sidst forleden at regne[1], og desuden fik han vistnok særskilt Betaling for sine Arbejder. Der kan nævnes en stor Del Arbejder, som han i Aarenes Løb forestod, og han var tidt paa Rejse fra det ene kongelige Slot til det andet. Allerede 1670 begyndtes paa en Ombygning af Ibstrup, hvis Navn samme Aar forandredes til Jægersborg, og dette Arbejde fortsattes omtrent til 1687. Ligeledes blev der bygget og forandret paa Rosenborg, Kronborg, Frederiksborg, Hørsholm, Dronninggaard og Gyldenlund[2], og der omtales Arbejder ved Fasanhaven og Dyrehaven ved Jægersborg og flere Steder. Af og til udbetaltes der ret betydelige Summer til ham for Modeller, af hvilke en eller to vistnok senere fandtes paa Kunstkammeret[3]. I sine senere Aar havde Stenwinkel noget at gjøre med Hensyn til Alteret i Frelserskirken paa Christianshavn. Paa Kongens Vegne afsluttede han et Par Kontrakter med Kunstnere og Haandværkere

---

[1] Hofetatens Protokol over kgl. Befalinger 1670—73. Allerede den 8. Decb. 1669 befalede Kong Frederik III, at da . . . . von Stenwinkel var antaget og forordnet til Bygmester i afgangne Albert Mathiesens Sted, skulde der opsættes en Bestalling for ham (Sjæll. Tegnelser Nr. 38 Fol. 795).

[2] Gyldenlund havde faaet Navn efter Chr. Vs Halvbroder Statholder Ulrik Frederik Gyldenløve, der 1683 ved Mageskifte overlod det til Kongen mod Skjoldnæsholm i Ringsted Herred. Kong Chr. VI forærede Gyldenlund til sin Søster Prinsesse Charlotte Amalie, og Navnet blev forandret til Charlottenlund, da Kongen skrev disse Ord paa en af Vinduesruderne:

Guldenlund musz fort,
Charlottenlund heist dieser Ort.

Denne Rude lod Prinsessen indfatte i en Ramme og ophænge i et af Værelserne (Optegnelser om Gjentofte Sogn, af F. R. Friis, S. 55; Ed. Erslev, Fra Bernstorf og Omegn før og nu. 1885). — I Partikulerkassens Regnskab anføres under 22. Novb. 1694: For 220 Lindetræer a 2½ ß og 220 Rønner a 1 ß, af M. Jørgen betinget og kom til den Alle ved Jægersborg, 128 Rd. 2 ß. — I Aaret 1709 betales for »40 Stück. hol. Linden zu der Allee im Güldenlund bey Blesenburg« 23 Rd. 2 ß. — M. Jørgen er vistnok Gartner Jørgen Severin Heuer ved Rosenborg, og formodentlig den Jørgen Severin der 14. Marts 1699 tilligemed 3 andre Urtegaardsmænd fik Privelegium paa at forhandle alle Slags Frø og Sæd (Sjæll. Regist. 40, 282 v).

[3] Den 13. Oktober 1694 betaltes bl. A. efter Stenwinkels Regnskab »for det Hus over Hjorten paa Jægersborg og en Model til Rendsborg Kirke« 110 Rd. 5 ß. Til denne Kirkes Opførelse skjænkede Kongen samme Aar 3000 Rd. og 1695 endnu 2000 Rd.

om forskjellige Arbejder til dette kostbare Alter; men han oplevede ikke at se det færdigt.

Der forekommer endnu flere Personer af Navnet Stenwinkel; men om disse maa vi her indskrænke os til at meddele nogle faa og meget ufuldstændige Efterretninger.

»**Frantz v. Stenwinkel** fik Lieutenants Bestilling til Skibs, og skal have aarlig til Besoldning 150 Dl. med sædvanlig Hofklædning paa sig selv anden, hvilke forn. hans Pension skal begynde og angaa fra den 8. April sidst forleden. Dat. Freder. 10. April 1631«[1].

Lorentz Steenvynchel, Kvartermester, og hans Hustru Anne Hansdatter, fik 1668, Dom. 1 post Epiph. (12. Januar) døbt en Datter, Magdalena Sibilla, i Holmens Kirke. Fadderne vare: Oberstlieut. Vilchen, Major Robert Colnet, Kirstine, Hans Knudsens, Inger, Jørgen Rotgitters, Anne Margrethe Henriksdatter[2].

Jacob von Steinwinchel fik den 16. Decb. 1668 for Malerarbejde, han havde forfærdiget paa Frederiksdal, 85½ Rd.

Christian v. Stenwinkel omtales som Ingeniør og Oberst i Kong Christian Vs Tid. Han er maaske den samme som den Christian Stehn Winckel, der 1668 kaldes Gefreiter unter Hr. Stadt Major Compagnie[3]. 1680—81 kaldes han Kapitain og Ingeniør[4]. 1685, 4. Oktober fik Ingeniør Christian Stenwinkel Skjøde paa en Grund paa Christianshavn ved Reformert Kirkegaard[5]. 1689, 11. Juni fik Major Christian v. Stenwinkel Skjøde paa en Grund i Dronningens Gade paa

---

[1] Sjæll. Regist. Nr. 18, Fol. 573. Mere vides ikke om ham.

[2] Holmens Kirkebog.

[3] Kopenh. Garnisons Joarnal 1668 Fol. 841 (Rigsarkivet).

[4] Kbh. Dipl. VI, 744, 747, 748, 777.

[5] Kbh. Dipl. VII, 117.

Christianshavn, ved Siden af en Plads, som Garnisons Auditor Vodrof samme Dag fik Skjøde paa[1]. — Han var gift med Anna Sofie Hegeman, der overlevede ham og døde 1744. Han selv døde 1694. Om hans og Enkens Begravelse findes følgende i en af Trinitatis Kirkes Ligprotokoller:

»12. Oktober 1694. Oberst Lut. Christian von Stein Winkel nedsat udi den øfverste Tvergang under Trappen af Choret op til Rigens Drostes Mur med Enden, og Siden op til Lemmen eller Trappen. For Klokkerne 10 ₰, deraf Kirkens Part 1 Rd. 11 ß«.

»Ao. 1744 den 9. Martii Fru Anna Sophia Hegeman, afg. Obrstl. Steen Winckels fra Store Kongensgade om efter Middagen Kl. 3 i sin tilkjøbte Muuhr (?) efter Skjøde af 13. April 1737, 40 Rd«. I Margenen staar: »Alderdom sc. 96 Aar«.

Christian Hansen Stenwinkel blev 26. Juli 1696 begravet ved Trinitatis Kirke (paa Jordstykket A).[2]

Anne Sofie Stenwinkel. Om hende findes følgende i Trinitatis Kirkebog: »Anno 1716 den 12. Novb. havde Christofer Heidemand, Skibsskriver, og Anne Sofie Stenwinkel i Adelgade et Barn til Daaben, kaldet Christian Povel, Anna Heggemands bar det, Frøken Hop holdt Huen, Oberst Heggemann, Oberst Heinsohn og Oberst Skeel Faddere«.

Hans Steenwinckel af Norge indgav et Andragende til Kongen, dateret Kjøbenhavn den 1. Juli 1671, i hvilket han beklager sig meget over sin store Nød og Trang og ansøger om at der maa blive sørget for at forskaffe ham endel af hans Tilgodehavende. Hans Andragende blev 25. Juli sendt til Kammerkollegiet, der skulde afgive sin Erklæring til Resolution; men Sagens Udfald kjendes ikke[3]. I et andet Andragende, dateret Kjøbenhavn den 23. Juni 1673 siger han, at han nu har været netop 10 Aar borte fra sit fattige Hjem i Norge, og at han med Hustru og 6 Børn lider stor Nød, hvorfor han

---

[1] Kbh. Dipl. VII, 267. — I en Fortegnelse over »Fortifikationsbetjente« 1687—90 (Militær Etat, Rigsarkivet) nævnes blandt Ingeniør-Kapitainerne Christian von Steinwinkel, og blandt Underkonduktørerne Martin Steinwinkel og Friderich Colnet. Vaupell, den danske Hærs Historie II, 538 nævner som Chef for Ingeniørkorpset: Christian Stenwinkel fra 1690, Hartvig Asche Schack fra 1693.

[2] Ligprotokol i Universitetsbiblioteket. I Frelsers Kirkebog anføres under 1667 Nr. 29: Dnica 22 p. Trin. Liust for juvenis Christian Steinwinckell og vidua Anna Cathrina Peuckertz, viet Dnica 24 p. Trin«.

[3] Sjæll. Indlæg 1671; Sjæll. Tegn. 39, 583 v.

anmoder om, at der foreløbig maa blive tilstaaet ham Penge af Blokken i Kongens Kirke, indtil Skatmesteren kan forskaffe Penge til at betale ham med. I Ansøgningen er indlagt en Seddel, hvorpaa blot staar: »Bev: paa 4 Rd. af Blochen i Slods Kirken«[1]. Denne ringe Hjælp har Manden formodentlig faaet; men hans videre Skjæbne er ubekjendt.

Berendt Stenvinkel, »Barberer i Fyrens Gang«, og Hustru Lisbetz Jensdatter, fik 21. Sept. 1706 en Datter, Eva, døbt i Frue Kirke, i hvilken Anledning følgende vare tilstede: Velb. Hr. Over Hofmester Walther; Monsr. Norman, Kongens Guldsmed paa Ulfeldts Plads, og hans Datter, og Monsr. Bourmeister, ung Karl, hvis Moder, Mdm. Joachim Würgers Kommerceraads i Boldhusstræde bar Barnet og holdt det over Daaben.

Birgitte Stenvinkel nævnes i en Bythingsprotokol 7. Februar 1729[2].

Peter Christian Steenvinkel hørte til den lærde Stand. Han var født den 17. Oktober 1742 i Horsens, hvor Faderen Ole Pedersen Steenvinkel var dansk Skoleholder. Efter at have gaaet i Horsens Latinskole kom han i Aalborg Skole, og blev derfra 1762 dimitteret til Universitetet. Han blev 1768 pers. Kapellan hos Provst Brorson til Dronninglund Sogn i Aalborg Stift, 1773 Sognepræst til Hverringe Menighed og Fjellebro Kapel i Fyen, 1778 Sognepræst til St. Nikolaj Kirke i Svendborg, 1782 Sognepræst i Assens, hvor han holdt Forelæsninger over Balles Lærebog, og 1792 fik han Titel af Professor Theologiæ Han døde 6. Oktb. 1799, og med ham uddøde uden Tvivl Familien her i Landet. Han var gift med Friderica Louise Michaelsen. Han har udgivet flere Skrifter, der tildels angaa Opdragelses- og Undervisningsvæsenet, af hvilket han i flere Henseender har gjort sig fortjent[3].

---

[1] Sjællandske Indlæg. i Rigsarkivet.

[2] Efter velvillig Meddelelse af Dr. O. Nielsen.

[3] Biografiske Notitser om nogle af de fra Aalborg Kathedralskole til Universitetet dimitterede Diciple I, 128 (Progr. 1840). Fallesens Magazin for Religionslærere X, 1801, S. 768; J. Begtrup, Beskrivelse over Svendborg Kjøbstad, 1823, S. 127; Nyerups Literaturlexicon; Worms Lexicon III, 736.

Altertavlen i Frelserskirken paa Christianshavn.

Frelserskirken paa Christianshavn blev bygget i Kong Christian V's Tid. Den blev højtidelig indviet 1696, et Aars Tid efter at Bygmesteren Lambert von Haven var død, uagtet den endnu langtfra var færdig[1]. Omtrent ved samme Tid blev der begyndt paa det nuværende Alter; men der blev arbejdet paa det i en lang Aarrække, saa at det først kunde opstilles meget senere, og det blev først indviet 1732. Paa Alteret ses 4 korinthiske Søjler, hvoraf de 2 ere helt fritstaaende, og 2 Pilastre. De 4 Søjleskafter ere af rødplettet Marmor, Baserne af graat Marmor, Pilastrene af Træ og malede som Marmor, og alle Kapitælerne af Træ, med Blade og Voluter af en Metalblanding. Alle Kapitælerne og Baserne ere nu forgyldte. Alterbordet og Postamenterne under Søjlerne ere af grønt, graablaat og brunt Marmor. Bjælkeværket m. v. over Søjlerne er af Træ, forskallet og pudset, og malet som Marmor. Mellem de to midterste Søjler staar en Gruppe af hvidt italiensk Marmor, forestillende Christus i Gethsemane og Engelen; mellem Søjlerne til Højre og til Venstre staa to Marmorstatuer, forestillende Troen og Retfærdigheden. Baggrunden er tildels udført i Træskjærerarbejde og malet. Den forestillede tidligere Haven ved Gethsemane, men er nu malet som mørke Skyer, der fordele sig foroven og lade en skinnende Sol, hvori Trefoldighedens Symbol med Jehovas Navn i Midten, udsende sine Straaler til de med Engle opfyldte Skyer. Ovenover Hovedfiguren svæver en Engel med Kalken; den er af Træ og overdraget med Stukmarmor, men staar i kunstnerisk Henseende langt tilbage for Marmorfigurerne.

---

[1] Om Frelserskirkens Opførelse og Bygmesteren Lambert von Haven har jeg meddelt Efterretninger i »Fædrelandet» 19. Juni 1880 Feuilleton; jvf. Thurah, Den danske Vitruvius I; Vor Frelser Kirke og dens Gejstligheds Historie, af Bloch Suhr. 1853. — Ved nærværende Arbejde har jeg især benyttet endel Regnskaber m. m. i Rigsarkivet.

Om dette betydelige og kostbare Arbejde forefindes adskillige Dokumenter og andre Optegnelser, af hvilke vi her ville meddele nogle fuldstændigt og andre i Udtog. I flere af dem tales om en Model til dette Alter; men hvorfra man havde faaet den, omtales ikke, og det er ikke afgjort, om herved skal forstaas hvad man nu vilde kalde en Model, eller muligvis en Tegning. Det første er vel det sandsynligste. I Juli 1695 erhvervedes »en Model til et Alter«; men uden at det angives hvorfra den kom og hvortil den var bestemt[1]. Det er vel ikke umuligt, at der ved denne Model skal forstaas Gibsmodeller til de endnu existerende Marmorstatuer, og at Bygmester Hans Stenwinkel har leveret en lille Model eller en Skizze til den arkitektoniske Del af Alteret. Formodentlig var det allerede fra først af Meningen, at saa godt som hele Alteret skulde gjøres af Marmor, uagtet flere Dele deraf bleve gjorte af ringere Materialier. Ved Begyndelsen af Aaret 1696 anskaffedes Marmor fra Genua til Alteret[2], maaske det, hvoraf Statuerne senere bleve udførte, og angaaende Marmorsøjlerne bemærkes følgende i Kirkens Regnskab, Septb. 1701: »er kommen fra Frankrig til Altertavlen 4. Marmorpiller, som vare saa tunge, at Skipperen med sit Skibsredskab ej kunde sætte dennem ud af Skibsrummet, hvorfor jeg har maattet søge at faa dem losset med Tøjhusredskabet og Tøjhusfolk, hvilke ej alene vandt dennem ud af Skibsrummet, medens og førte dennem fra Tøjhuset til Kanalen i Christianshavn og saa fremdeles arbejdet dennem op udi Kirken; derfor er betalt ialt 12 Rd. 1 ℔ 8 ß«.

Blandt de gamle Regnskabsbilag findes følgende Oversigt over hvad der indtil i Februar 1703 var udbetalt i Forskud for Arbejde til Alteret:

Denen so bey der *Christianshafns* Kirchen Alter gearbeitet

---

[1] I Partikulerkassens Regnskab anføres under Juli 1695: »For 100 Dukater den Person (som bragte ded model til it altar) bekom med oppenge a 20 ß, 220 Rd. 5 ℔«. — I Kirkens Regnskaber omtales en Model af selve Kirken (24. Okt. 1690, Febr. 1694).

[2] Den 21. Januar 1696 godtgjordes Agenterne i Hamborg 1107 Rd. 2 ℔, som de havde betalt til en Konsul i Genua for Marmor til Alteret i Christianshavns Kirke. I Februar s. A. fik Konsulen i Genua atter for Marmor 1147 Rd. 4 ℔ 12 ß (Part. K. Regnskab).

ist auf abschlag ihrer Arbeit und zu erforderlichen Nohtwendigkeiten nach und nach, lauth *attestirten* Beylagen bezahlet alss

			Rd.
No. 1.	*Andreas Neymeier* Steinhauer d. 30. Nov. Ao. 1700 zahlt	300 Rd.	
	An dito den 12. *April* Ao. 1702 . .	100 —	
	An dito den 5. *May*	100 —	
			500
No. 2.	*Abraham Lang* Tischler zahlt zu Einkauff etlicher Materialien den 26. *Januarij* Ao. 1701	100 Rd.	
No. 3.	An *dito* zahlt den 14. *Febr. Ao.* 1703	68 —	
			168
No. 4.	*Andreas Roth* Bildhauer, zahlt d. 10. *Martij Ao.* 1701	60 Rd.	
			60
No. 5.	An *Breussinghan* et *Keucklers* d. 9. *Aug.* 1702 zahlt	40 Rd.	
No. 6.	An dito d. 12. Dec. zahlt	50 —	
No. 7.	Noch an dito bezahlt vermöge zweyer in dem *Contract* Buch befindlichen *Quitungen* Ao.	600 —	
			690
No. 8.	*Johan Kohlman* Goldschmit bezahlt d. 2. *Sept. Ao.* 1702	900 Rd.	
No. 9.	An *dito* zahlt 5. Sept.	100 —	
No. 10.	Noch an *dito* zahlt d. 7. Nov.	100 —	
			1100
			2518

Flere af de tilhørende Bilag forefindes, og giver ret udførlige Oplysninger.

Nr. 1 Andreas Neymeier eller Niemeier, (hvis Regninger dog ikke forefindes), leverede flere Gange Sten til Alterfoden.

Nr. 2 er en Skrivelse uden Dato fra Abraham Lange om, at han har akkorderet med Over-Kammersekretæren om »die Oberleisten undt dass Gelenterwerck zur Christianshafensch Kirche Altar zu verfertigen«, og at han behøver et Forskud af 100 Rd. til at kjøbe Materialier for. J. C. Ernst anviser Pengene, og Langes Kvittering derfor er dateret Copenhagen 26. Jan. 1701.

Nr. 3 er følgende Kvittering fra Lange:

Auf des Herren Baumeister sein Befehl folgende Arbeit vorfertiget.

Zu dem *Altar* in die Christianshavensche Kirche zu den Kapitäll den Kern undt *Abacuss* gemacht von gutem trocknen Eichen holtz, die foderste, welche frey stehen, dass stück a 18 Rd. . . . . 36 Rd.
Noch die zwey hintere, an welch pilaster sindt gemacht a 20 Rd. . . . . 40 —

Summa 76 Rd.

Kopenhagen den 31. July Anno 1702. *Abraham Lange.*

Guldsmed Johan Kohlman bevidner, at »obenstehendte« er ham leveret. J. C. Ernst mener, at der bør fradrages 8 Rd. og den 14. Febr. 1703 kvitterer Lange for de 68 Rd.

Nr. 4 er følgende Kvittering:

Dasz ich mitt dem Herrn Ober Cammer *Secretarius Doos* verdungen habe 80 Tragsteine undt 80 rossen von eichen holtz, dass stück, nemblich ein tragstein undt ein ross vor 36 lübsch schilling, welche vor gemelte arbeit soll kommen auff Christianshagen Kirche an dem *altar*, welches ich verfertiget habe.

Summa 60 Rth.

Anno 1701 d. 10. Martii. *Andreas Roht.*

Obenangefürte 80 Tragsteine und 80 Rosen hat der Bildhauer Meister Andreas Roht an mich geliefert, welche nicht anders als mit dem *Modell Conform* befinde, so hiemit bescheinige. Hafniæ ut supra. *J. C. Ernst.*

Obenstehende 60 Rd. sind mir bezahlet, wovon abgangen für gestempelt Papier 1 pro Cent macht 4. ß d.

Copenhagen den 10. Martij 1701. *Andreas Roht.*

Nr. 5—7 angaa vistnok Marmorstatuerne m. m. hvorom nedenfor.

Nr. 8—10 angaa de Kapitæler og Baser, som Guldsmed Johan Kohlman havde paataget sig at forfærdige af Metal. Herom forefindes en Kontrakt, der dog nu er noget beskadiget, saa at enkelte Ord og Bogstaver mangle, men som vi her ville meddele saa godt det lader sig gjøre[1].

[1] Det Manglende har jeg, forsaavidt som man kan slutte sig dertil, anført i Parentheser. Underskrifterne ere uden Tvivl egenhændige, men Seglene, som omtales, findes ikke og have neppe nogensinde været der. Kohlman udførte

Lit. A.

Forstendiges hermed, at i Kongl. Majts: N[avn er] imellem høybetroede Kongl. Majts: Bygmester *[Johann Stein]winckel* paa den enne og Guldsmed *Johann* Kohl[man paa] den anden Side effterskrefvene for *accorderit* og s[luttet].

Till Kongl. Majts: allernaadigste Behaug *Promiterer* f[orskrevne Johan] Kohlman til *Christianshavns* Kirchens Altar Behøf[vende 4] *Capitæller* med deris *Basser*, hørrendiss til de 4 Co[lonner], nock 2de *Capitæller* med deris *Basser* hørrendiss [til *Pila]sterne* ret *massiv*, som det sig bør, af fiirs . . . . Vegten eller og vel mindre, saa som det sig, naar [de kom]mer i Arbeid, vil lade giøre, saa høyt, breed og v[iid som] Teigningen uduiisser, tillige med *Ornamenterne* till . . . . . . i tre fierding aars tiid a datto af Messing *Courieux* [med] største flid at forferdige.

Derimod *Promiterer* høystermelte Kongl. Maits Bygmester *Johann Steinwinckel* og tilsiger paa Hanss Kongl. Majts weigne forbemte *Johann Kohlman* for *Metal* Arbeidsløn eller hvad nafvn det hafue kand, *Tre Tusinde Rixdaller*, og dem i Sex *Terminer*, nemblig dend første *Termin femb Hundrede* Rixdaller naar denne *Accordt* blifuer vnderteigned, huor fore Kohlman det nødvendigste sig kand forschaffe og dend første *Capitele* som dend aller kostbareste *Promiterer* saa snart det er hannem mueligt at *præsentere*. Den 2den Termin *Femb Hundrede* Rixdaller efter *advinant* lige som Arbeidet blifuer *Præsentered* og forferdiget indtil dend Siette og sidste *Termin* naar det heelle werck blifuer fuldkommen ofuerlefverit efter [Tegn]ing[en] paa gifne *Attest* schal wduisse og vorde R . . . . till dets meere Bekrefftelse ere herom 2de *Exemp[larer* udferdi]get, hvor af en hver med egen Hand wnderschrefvit og forseiglet, it er *insenuered* og indhendiget.

Actum Kiøbenhavn dend 8. *Junij* Ano 1699.

. . . 6. Juni bekommit herpaa 500 Rd.	*J. Steenwinckel pp.* efter Hans Kongl. Mayts allernaadigste Befalning.	Johan K[ohlman.]

Noch habe ich biss dato auf diessen Con[tract] zu verschiedenen mahlen empfa[ngen] 900 Rth., sage Neun hundert Reichsthaler. Hafn. d. 2. Sept. 1702.

Johan Kohlman.

---

iøvrigt endel Guldsmedarbejde for Kongen. Den 17. Juni 1696 fik han 832 Rd. for Adskilligt, hvoriblandt Lysestager til Christianshavns Kirke.

[Bagpaa er tilføjet:]

Nr. 9.

Hans Steenwinckels Contract med Guldsmed Johan Kohlman angaaende Christianshafns Kirches Alter.

Hr. Biugmesterens	Kohlmann	
Contract med Kohlman.	d. 2. Sept. 1702	900 Rd.
	5. — —	100 —
	7. Nov. —	100 —

Af to vedlagte Kvitteringer ses, at Kohlman den 5. Sept. og 7. Nov. 1702 fik hver Gang 100 Rd. Den første Sum anvistes af J. C. Ernst, den anden af F. W. v. Platen, der erklærer, at Kohlman behøver 100 Rd. til sin Husleje og at han har disse Penge tilgode hos Kongen. I Kontrakten staar, at Kapitælerne skulde være massive; men da man ser, at Snedker Lange havde leveret Kjærner dertil af Egetræ, har det vel været Meningen, at Voluterne og Bladene skulde støbes enkeltvis af Metal og fastgjøres paa Træet. Arbejdet skulde have været færdigt i Marts 1700; men da Kohlman indtil 7. Novb. 1702 kun havde faaet de 1100 Rd. derfor og neppe har faaet Resten, er han maaske ikke engang bleven færdig med det første Kapitæl, saameget mere som der senere blev gjort andre Kapitæler og Baser.

Angaaende Marmorstatuerne sluttedes en Kontrakt den 24. Oktober 1697 med Billedhuggerne Abraham Breusegem og Emanuel Kuekeler eller Cuekelaere, som han selv kalder sig. Selve Kontrakten kjendes ikke, og det er derfor ikke let at afgjøre om de nævnte Billedhuggere først skulde modellere samtlige Billeder, eller blot hugge dem i Marmor, efter leverede Modeller, eller hvad det egentlig var, de senere modellerede. Men derimod haves følgende 3 Skrivelser fra de nævnte Billedhuggere, angaaende Statuerne m. m.

I.

Grossmächtigster Monarch, allergnädigster König und Herr.

Eur. Königl. May[tt] wird allergnädigst wohl bekandt sein, wie dass Eur. May[tt] Herr Vater *glor*würdigster gedächtniss, allergnädigst durch den Seel. Baumeister *Hans Stenwinckel* den 24 *Octobre* Ao. 1697 mit unss endss benahmten Bildthauern *Abraham Breusegem* und *Emanuel Kuckelaere* einen *Contract* schliessen lassen, dass wir in *marmor* 4 Bilder oder Statuas,

nembl. *Christum*, einen Engel, *Justitiam* und *Fidem*, auch ausserdehm einss von denen auss töpffer Lehm *poussir*en und verfertigen solten, vermöge *Contracts* weitern einhalt, vor welche arbeith wir umb 1000 Rthlr. *accordir*et, auch albereit 750 Rthl. empfangen, den rest alss 250 Rthl. solten wir aber eher nicht haben, biss die 4 Bilder in *Marmor* weren verfertiget, welches dann in diesen tagen von unsz vollführet worden. Ist dannenhero unsers allerunterthänigst flehentliche Bitte, dasz E[r] Königl. May[tt] allergnädigst müchte gefallen, obbem[te] Bilder in der alten *Christians*hafns Kirche in augenschein zunehmen, und dasz so dann die *restir*ende 250 Reichsthaler unsz zubezahlen, allergnäd. Befehl möchte ertheilet werden, daneben wir auch nicht unberührt können lassen, mitlerweils wir in unser arbeith begriffen waren, Befahl allerhöchst gedachte May[tt] Eur. königl. May[tt] Herr Vater, dasz wir dass ander Bildt, so anjezo auf *Rosenburg* stehet, in Lehm *pousir*en solten, welches anbey auch mit dem *rest* unss solte bezahlet werden, gestalt wir auch mit solchem *pousir*en nicht wenig ungemach gehabt, und viel Zeit gespillet(!) daher wir solchess ausser schaden nicht geringer alss 60 Reichssthalr. könten machen. Derowegen auch unsere allerunterthänigste Bitte, dasz diese 60 Reichsthlr. mit denen 250 Rthlr. zugleich bezahlet werden möchten. Ueberdehm ertheileten auch allerhöchstbem[ter] E[r]. Königl. May[tt] Herr Vater im *Junij* Monath unss diesen Befehl, weiln Dieselbe an unser arbeith allergnäd. gefallen bezeigeten darin zu *continuir*en, dass wir auff Papier solten zeichnen die halbe *altar* taffel, nach dem *modell* und vollenkommenen grösse unszers *Salvators* Kirchen *Chor*, so auch geschehen, worauff wir auch nach Königl. allergnädigsten Befehl mit dem Seel. Baumeister *Stenwinckel* musten *accordir*en, so *Jens Cur* umbständlich bewust, deszfals wir auch mehrbesagten Baumeister diesen beyfolgenden allerunterthänigsten Überschlag behändigten, Inmaszen wir dann nun ganz nichts zu arbeithen haben, und in solcher ermangelung vor unss in *Copenhag*en zu *subsistir*en schwer, absonderlich da dergleichen arbeith sonsten bey niemand alhie vorfält, Alsz anflehen E[r] Königl. May[tt] wir hiedurch allerunterthänigst, aldieweiln unsz diese arbeith zugedacht, auch zu solchem ende mit obgedachten Bildern so gelinden *accord* eingegangen, obsz E[r] May[tt] allergnädigst gefällig, dasz wir wasz zu mehrberührten *Altar* gehörig, solten *continuir*en, und nach gemachten allerunterthänigsten

überslag völlig *accordiren* und zum endlichen stande bringen. Hierauff Königl. allergnädigsten Befehl erwarten

Copenhagen Eur. Konigl. Maytt
den 8. *Martij* Allerunterthänigst
Ao. 1700 gehorsamste Knechte
Abraham Breusegem. *Emanuel Cuekelaere.*

II.

Groszmächtigster Monarch,
Allergnädigster König und Herr.

Eurr Königl. Maytt dancken wir allerunterthänigste Knechte und Bildthauere allerdemüthigst, dasz Er Maytt unsere arbeith allergnädigst in augenschein genommen, und vermöge geschlossenen *accord* den *rest* unss völlig bezahlen lassen, Inmaszen dann allergnädigster König und Herr, auff Er Maytt hochseel. Herrn Vaters glorwürdigsten andenckens, allergnäd. versicherung, diese Kirchenarbeith zu vollenführen, unss annoch wohl getrösten, zu solchem ende auch dazumahl einen grossen papiren abriss von der helffte dess *Christians*hafn unsers *Salvatoris* Kirchen Altars 25 ellen hoch, musten verfertigen, so 6 wochen zeit erfoderte, auch unss wohl *obligiren* können die arbeith so *courieux* zuverfertigen, dasz es keiner leicht verbessern soll, fälss nun Er Königl. Maytt bey höchstwichtigern angelegenheiten hierauf allergnädigst zu *resolviren*, annoch nicht möchte gefallen, und unss indessen andere arbeith unter die hände geben zulassen, allergnäd. wolten geruhen, damit wir bey diesen *pressanten* zeiten nicht unser weniges dürfften beysezen, solten wir unss biss dahin allerunterthänigst gern gedulden. Wie nun ausser unsern getroffenen *accord*, wir ein Bild von Pottmacher Lehm müssen *pousiren*, so auf *Rosenburg* in der *La Moureus*ischen werckstet zufinden, mit welchen wir viel ungemach gehabt und zimbliche zeitt gespillet, so dass ausser unssern schaden solchesz nicht unter 60 rthlr. haben können machen, ob wir auch hierin möchten bittseelig werden, diesen kleinen *rest* zuerhalten, Er Maytt dann darauf allergnäd. befehl zuertheilen wolten geruhen, und wasz wir unss dann endlich dieser Kirchenarbeith sollen getrösten, oder aber ob unss biss fernerhin andere arbeith angewiesen werden soll, damit wir inmittelst unsere Zeit nicht

müssig möchten zubringen, erwartten allergnädigst Befehl mit allerschuldichstem verlangen

Copenhagen d. Eur. Königl. Maytt
7. April Allerunterthänigst
Ao. 1700. treu-gehorsamste Knechte
Emanuebel Cuekelaere
Abraham Breusegem.

III.

Gro ssmächtigster Monarch,
Allergnädigster König und Herr.

Eurr Königl: Maytt geruhen allergnädigst zu vermercken, dasz wir Bildthauer, wegen der Bildthauer Arbeith bey dem *Christians*hafen *Salvatoris* Kirchen Altar hiedurch unsere endliche meyning eröfnen in tieffester unterthänigkeit, Sintemahln zu foderst von Linnenholz gemacht werden müssen 3 Engel, jeder 5 Ellen lang, *Item* eine *Crone* von 5 Ellen hoch und breit, wie auch 12 Kinder mit Engelköpffen, jedess kindt 2 Ellen lang, ferner: Wolcken nach dess *Altars* Breite und Strahlen von 8 ellen lang, Inmassen nun vorbeschriebene Arbeith *courieux* und nett sein soll, damit ess mit den albereit verfertigten *Marmor* Bildern kan *accordir*en, so nicht woll von zween Meistern sich thun lassen will, zudehm wir unss wollen *obligir*en diese Bildhauer arbeith besser zu machen, wie alhie jemand thun soll, auch alless vorerwehnte mit eysenwerck undt wass sonsten von einem und andern noch dazu gehöret zuverschaffen, und auf der stelle zubefestigen, können wir ess nicht geringer alss vor *Tausendt* Reichsthaler machen und verfertigen, hierauf Königl. allergnädigsten Befehl erwarten

Copenhagen Eur. Königl. Maytt
d. 16. *May* Allerunterthänigst
Ao. 1700. Gehorsamste Knechte
Abraham Breusegem *Emanuebel Cuekelaere.*

Marmorstatuerne bleve huggede i den gamle Kirke paa Christianshavn, og maa omtrent have været færdige i Foraaret 1700; men først i Aaret 1707 bleve de flyttede over i den nye

Kirke[1]. Flytningen var rimeligvis kun en Følge af, at den gamle Kirke skulde nedbrydes, og Statuerne maa da have faaet en midlertidig Plads i den nye Kirke, da man næppe endnu var kommen saa vidt, at der kunde tænkes paa den endelige Opstilling. Der var dog gjort ikke ubetydelige Forberedelser hertil. I August 1704 og senere anskaffedes endel Grundsten, Mursand og Jernankere m. m. til Alteret, men først den 11. Juli 1705 betaltes Entreprenør Ernst Brandenburger 186 Rd. for Grunden og det øvrige Murarbejde ved Alteret. Stenhugger Andreas Niemeier fik samme Aar i Januar 200 Rd. for Arbejde ved Alteret, og i November 70 Rd. for gullandske Sten og Lister til Bordfoden. De ovennævnte Billedhuggere Breusegem og Keukler synes ligeledes, foruden Statuerne, at have udført

noget mere Arbejde til Alteret[2]. Men endnu hengik en længere Aarrække uden at man kom synderlig videre med Sagen, og først under 5. Oktb. 1715 antegnes denne Udgift: »Wegen Verfertigung der Capitälen am Altar hat der Goldschmidt Johan Muhle auf des Geheimbten Raht von Platens Anweisung par avance laut dessen Quitung empfangen 100 Rd.« Følgende »Tischlerarbeit« omtales under 4. April 1716: »Für 3 neue Plinten unter die Basen der Colonnen und 2 neue halbe Capitels der Pilaster mit gehörigen Abaco an dem Altar zu verfertigen, wie auch die alte Capitelen an derselben auszubessern und 6 stück Basen für den Drechsler zusammen zu leimen, an Claus Harders Witwe bezahlt 14 Rd.«[3]

---

[1] I Partikulærkassens B. R. anføres under 26. Febr. 1707: »An Nicolas Dajon für die grossen Bilder aus der alten Christianshafener Kirchen nach der neuen zu bringen, zu den Arbeitsleuten bezahlet 5 Rd. 2 ℳ 2 ß.« Det er alt hvad der i dette Aars Regnskab findes om Alteret.

[2] Den 14. Novb. 1704 fik de, efter v. Platens Assignation, et Afdrag paa 60 Rd. Indtil i Slutningen af 1704 havde Alteret i Alt kostet 2913 Rd. 6 ß, deri indbefattet de i »Forskudsregningen« (se S. 45) anførte 2518 Rd.

[3] Part. K. B. R. 1715, 1716. Den 11. April 1716 fik Guldsmed Johan Himich Muhle for et Merkurbillede i Haven (Rosenborg) at forgylde, 10 Rd. (Part. K. R.)

Men i Aaret 1725 blev der endelig taget mere alvorligt fat paa Arbejdet, der forestodes af Overlandbygmester Krieger, og paa samme Tid udførtes en betydelig Reparation paa Mur- og Dønnikearbejdet i Kirken. Selve Alterbordet med tilhørende Grund og Fod var bygget tidligere; men da det skulde bære en saa betydelig Vægt, fandt man det nødvendigt at gjøre Grunden solidere. For at Murarbejdet kunde blive ret forsvarligt, udførtes det paa Dagløn og kostede i Arbejdsløn og Materialier lidt over 332 Rd. Hertil forbrugtes følgende Materialier: 2½ Pram Grundsten, 22,000 Mopper, 2500 Flensborger Mursten, 46 Tønder ulædsket Faxekalk og 8 Pramme Sand. Desuden anskaffedes 8 pommerske Bjælker til Stillads, for at løfte Søjlerne, nogle Jernankere m. m. Alteret blev forstærket, idet der ved hver Side opførtes en Murpille 10 Alen dyb eller høj, 3½ Al. tyk og 2½ Al. bred, og foran Alteret opførtes 2 Murpiller, hver 7 Alen i Dybden og 2½ Alen i Firkant. Murmester Schermer

[illegible]

udførte Murarbejdet ved Alteret og foretog nogle Forandringer ved Vinduerne m. m., og fik derfor 54 Rd.

Billedhuggeren Diderik Gercken[1] indgav i Februar 1725 et Overslag angaaende Baserne til Søjlerne og Pilastrene. Efter Aftale med Krieger foreslog han at gjøre dem »nach Attischer Manier« og af Kongens nordiske blaa- og hvidaarede Marmor, der vilde paradere godt til de rødplettede Marmorsøjler. I Arbejdsløn forlangte han 75 Rd., men Krieger mente, at 68 kunde være nok, og dette Beløb udbetaltes 1728.

I Juni 1725 indgav Billedhugger Johan Christof Heimbrod[2] et udførligt Overslag angaaende de 5 Kapitæler til Alteret (nemlig 4 hele og 2 halve). De skulde have Kjærner af godt tørt Egetræ, men Løvværket skulde gjøres af lige Dele sammensmeltet Tin og Bly, og det hele skulde forgyldes. Krieger sluttede en Kontrakt herom med Heimbrod, som for Materiale og Arbejdsløn fik 440 Rd., og den blev den 19. Juli approberet af Kongen.

---

[1] Om ham kan ses: F. J. Meier, Fredensborg S. 9, 26, 180 og fl. St.

[2] Jvf. F. J. Meier, Fredensborg S. 32—33, 182.

Et betydeligere Arbejde stod endnu tilbage, nemlig Fuldførelsen af Billederne. Efter at Krieger og Heimbrod i Forening havde beset de tilstedeværende Billeder afgav Heimbrod følgende Beretning og Overslag desangaaende.

Nach Begehren habe ich unterschriebener mit dem Herren Ober *Land Bau* Meister *Krüger* nach der *Christians Haffens* Kirche gewesen, und in Augen Schein genommen wie das *Aldar* solcher Kirchen best mögl. zu verferdigen und auffgestellet werden können, auch was daran *Manqirde,* und solcher kosten würde, wan nach aller gnädigsten Willen dieses Werck folgender Gestald *Perfectioniret* bliebe.

1. Das *Aldar* bestehet in 3 grosse *Stadiün* von weiszen *Marmor*, als welche in der Kirchen vor Handen stehen, woran *manqüren* einige finger, so abgestossen worden, so auch die gewänder verletzet, die *Plinden* unter die Bilder sind Rauch, und missen nach gearbeitet werden, so missen auch solche Bilder, wo sie nackend sein, geschliffen werden, und in übrigen, überal gereiniget werden, jedem die steiften, so der Bildhauer sich zur Erhaldung der Arbeit bedienet, wan solche aufgesetzet, stehen, hinweg gearbeitet, damit selbige stelle, auch dem gebihrenden *Condürn* erlangen mögen, an welcher Arbeit, samt zu lage *Messingen Clammern* und stifften verdienen kan . . 48
2. Der Engel, so 3½ ellen lang, welcher mit einen Kelch fliegend *Christum* zu stärcken, ist gar schlecht von Holtz gearbeitet, so das er gar keine *Conection* hat, mit des Meisters Hand, welcher die *Marmor Stadiün* verferdiget, und da nun solcher nahe an den Christus bild kommet, so müste solcher Engel recht fleissig von Holtz von neien gemachet, und mit gemachten weiszen *Marmor* über zogen werden, wovon verdienen kan 50
3. Folgen zwey Engel eine *Crohne* haltent, so sehr grob gearbeitet, seind lang 4½ elle, auch hin und wieder nicht wönig zerschlagen und brüchig, und an den fuss verstocket, solche beide Engel missen fleissig nachgearbeitet werden, Hände und füsse angesetzet, auch den mit weiszen *Marmor* bezogen, woran verdiene an beide 74
4. Die *Crohne*, welche sehr zerschlagen und zersplittert und schlecht gearbeitet darlieget, muss mehren theil ney

gemachet und mit *Melirden* gemachten gibss-Marmor überzogen werden, daran verdiene 60

5. Folget oberst die *Gloria*, worvon das gewölcke und strahlen sehr spoliret und nicht viel darvon brauchbar verhanden, solches miste *Complediret* werden, aus welchen gewölcke sich 13 Kinder hervor thun, wie auch 5 *Gerubin*, welche alzumahl sehr schlecht verhanden, Arm und Beine und Fliegel ab, 6 stück meist unbrauchbar und verfaulet, alle diese Arbeit von Holtz, in *Perfection* zu bringen, das Gewölcke und strahlen mit *Diverenden* gemachten *Marmor* zu überzihen, jedem die Kinder und *Gerubin* Köpffe, von weisz gemachten *Marmor* zu überzihen, kostet 180

6. Die Haubt Gesimpsse über die *Colonaden* nach den *Model*, von Holtz werck zu verferdigen, solche mit *Coleurten* gemachten *Marmor* über zu zihen, und mit *Engels* Köpffen und dergleichen, die frissen zu verzihren, solche auch mit gemachten weiszen *Marmor* über zu zihen, beträget sich 80

7. Wan nun Ihro Königl. Maytt. Thau und Tritz werck, und *Stellage* von *Holm* als zum Auffsetzen geben, jedem 24 *Matrosen* zum Auffstellen der grossen Bilder und *Colonaden* 10 bis 12 Tage lang, und dan 8 *Matrosen* 14 Tage lang, jedem frey *Maderial* Wagen zum *Transpordiren*, und so ich das benöhtigte Eissen zu der gantzen Befestigung zu legen solte, so unter nehme mich solchen *Aldar*, ausser der *Maurer* arbeit, mit allen behör auffgesetzen vor 96

588

Wan mann nun den *Matrosen* a Tag 1 ꝶ geben solte, so betraget sich solches . . . . 66. 4 ꝶ

Summa 654. 4 ꝶ

Zu solcher Arbeit ich mich auch hir mit verbinde, solche tichtig und verandwordl. zu verfertigen und den gemachten *Marmor* vohl scheife und *Pollire*, auch nach begehren den *Marmor Colorire*, und nach *Dato* geschlossen *Contract* in $^3/_4$tel Jahren darmit ferdig zu sein.

Copenhagen d. 19. *Januarj* 1725. *Johann Christoph. Heimbrod.*

I Henhold hertil sluttede Kriger den 3. Marts 1725 en Kontrakt med Heimbrod om at fuldføre Billederne for 654 Rd. Men det gik kun smaat med Arbejdet, og det maatte gjøres om et Par Gange, inden det blev nogenlunde tilfredsstillende I Slutningen af Aaret 1728 blev der taget Syn over det af Billedhuggerne Fr. Ehbisch og J. A. Sturmberg og Maleren Henrik Krock, der afgave følgende temmelig uoverensstemmende Erklæringer.

Auf Ihro Königl. Majestät Allergnädigsten Befehl haben wir Endesbenandte, das von *Johann Christoff Heimbrod* nunmehro gantz verfertigte Altar auf *Christianshafn* besigtiget, und also befunden wie folget.

1. Die Polirung als auch der Glantz des Gibs-*Marmors* sehr gut, und einer *veritablen Marmor* gantz gleich.

2. Die Figuren oder Bilder sind vollenkommen von so guter *Positur* oder *Proportion* als die *Marmorne Statüe* an sich selbst ist.

3. Das gantze Werck ist dem *Modell* auf alle weise gleich und nichtes ausgelassen, ja an die *Architectur* ist mehr Arbeit gemacht als auf dem *Modell* sich befindet.

Es meldet zwar der zwischen den Ober-Land-Baumeister *Krieger* und *Johann Christoff Heimbrod* geschlossener *Contract* von eine Krohne und zweyen Figuren, welches annoch über dasjenige, so auf dem *Modell* sich befindet, solte gemachet werden; Es beruffet sich aber *Johann Christoff Heimbrod* auf eine königl. allergnädigste *Resolution*, dasz die Arbeit blos alleine nach dem *Modell* solle verfertiget werden, wiewol er solche allergnädigste *Resolution* nicht *pruduci*ren können.

Dasz dieses alles in alle Stückeken sich also verhalte, solches *attesti*ren mit eigenhändiger Unterschrift.

Copenhagen d. 21. *Decembr. Ao.* 1728. *Hinrich Krock.*

Anno 1728, d. 18. *Decembr.* sindt wir Endes Unterschriebene beordret worden, das *Altar* auf *Christianshafn* zum drittenmahl zu besichtigen, und befunden, dasz diese Arbeit nun zum letzten mahl gantz übergearbeitet und zimlich verbessert worden, auch mit bessern glantz sauber überzogen worden, wie auch alle Kinder und *Cherubims* Köpfe, wie wier es nach dem *Modell* befunden haben, dasz nichts daran *manqui*ret, ausbenommen den grosen Engel mit den Kelch, der was schlecht ist. Wan aber diese Besichtigung nicht vorgegangen wäre, so solte fast glauben, dasz es noch in einen Jahr nicht wäre zum stande kommen und so gut worden; was aber die Beständigkeit

der Arbeit angehet, als auch den Glantz der *Materia*, wie lange es halten soll, da musz *Heimbrod* selber vor *repondir*en, und haben wir dieses zur wahrer Zeugnis mit eigner handt unterschrieben. *Copenhagen* d. 21. *December Ao.* 1728.

F. Ehbisch. *J. A. Stürmberg.*

Krieger tilføjede en Erklæring om, at da Heimbrod var bleven færdig med sit Arbejde, kunde der udbetales ham den Rest, han havde tilgode saavel for Kapitælerne som for Billederne, med Fradrag af 14 Rd., som Holmens Folk havde faaet for at oprejse og nedtage Stilladserne. Men da der var bleven yttret Tvivl om Stukmarmorets Varighed, mente Krieger, at Heimbrod dog burde indestaa derfor et Aars Tid. Den 19. Marts 1729 betaltes Heimbrod 28. Rd. »für die ausser seinem im J. 1728 abbezahlten Contract verfertigte beede Piedestalen oder Postamenten hieselbst«[1]. Endelig meddeles følgende Attest:

Paa Begiering af Bilthuger *Sr. Heimbrodt* giøresz dette bekient, at der ved *Christians Hafuns* Kiercksz Altar har arbeydet, af hansz kongl. *Maj. Matroser* fra Holmen, til dend større *Steladtsz* at opreyse, betove og forbinde, har der ved arbeydet *In alles* 16 under ofr. 168 Mand, ·/. til de 4 Piller at opsette saa vel som de trej Storre Billeder paa sin Sted at opsette der ved har arbeydet 10 under ofr. og 74 Mand ·/. til *Steladt*szernes Nedtagelse og *Materialierne* at bortføre, der ved har arbeydet 5 ofr. 68 Mand ·/.

Khvfun d. 12te Janv. 1729 *P. C. Fidie.*

Samme Underskrevene er udi hans Maytts Tieneste som under skipper ved Braebenkken og Kranskibet. *I. Paulsen.*

I Aaret 1730 blev der taget Bestemmelse om, at der foran Koret skulde opstilles en Balustrade med 6 Englefigurer. Krieger gjorde Akkord med Snedker Christoffer Quist om Balustraden, der kostede 40 Rd. og blev betalt 1732. Et Overslag angaaende Figurerne var bleven indsendt til Kong Frederik IV, men da Kongen var død uden at have givet nogen Resolution desangaaende, blev Sagen indtil videre stillet i Bero. Figurerne omtales i Thurahs danske Vitruvius T. I, der udkom 1746.

---

[1] Jvf. »Et Par Notitser om Alteret i Vor Frelsers Kirke«, af Dr. F. J. Meier, i »Tilskueren«, Jauuar 1890, S. 95 fg., som jeg først har set efter at de foregaaende Ark vare trykte og det nærværende sat (Juni 1890).

Brandmajor Fuchs og Glaskammeret paa Rosenborg.

Brandmajor Gotfred Fuchs omtales som Kunstner, og vist ikke uden Grund, om end hans Virksomhed for det meste gik i andre Retninger. Endel Oplysninger om ham findes i en Protokol, der angaar Skiftet efter ham og hans Enke, og indeholder korte Uddrag af Dokumenter, som fandtes i Boet[1]. Her nævnes Gotfred Fuchs' »Geburtsbrev«, udstedt af Magistraten i Breslau 8. Januar 1669, og hans Lærebrev af 16. Juni 1680, udstedt af de Ældste og Edsvorne sammesteds Sidstnævnte Aar maa han være kommet til Kjøbenhavn, da Kong Christian V 13. August 1680 gav ham Bestalling som kongelig Grottemager og Blikslaar. Den 3. August 1689 blev han Fontæne- og Grottemester, den 6. Januar 1694 blev han Direktør over Brandvæsenet i Kjøbenhavn i Herman Gerdings Sted[2], og den 13. Novb. 1700 fik han af Kong Frederik IV Stadfæstelse herpaa, og tillige Bevilling paa at gjøre og forhandle Brandsprøjter efter en ny Invention. Den 15. Januar 1704 fik han Bestalling som Brandmajor i Kjøbenhavn. Den 4. Novb. 1707 fik han Befaling til skriftlig at erklære sig hvem han tjenstlig fandt at kunne til Vicebranddirektør her i Kjøbenhavn antages, og paa hvad Maade denne Adjunction bedst kunde ske, og ved Brev af 18. Oktober 1710 blev der tillagt ham Rang med Majorer af Infanteriet, fra 31. Okt. s. A. at regne.

Gotfred Fuchs var gift 2 Gange. Hans første Hustru omkom ved Operahusets Brand 1689[3]. Anden Gang var han gift med Birgitte Nielsdatter, og de oprettede et gjensidigt

---

[1] Dr. O. Nielsen, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, S. 384, giver Uddrag af Protokollen, der findes i Raadhusarkivet.

[2] Han fik i aarlig Løn for sig selv og Betjente og for at kunne holde de fornødne Heste 1600 Rd. Ved samme Brev fik han 10 Aars Eneret paa at forfærdige Brandsprøjter af den nye Invention. 6. Januar 1694. (Sjæll. Regist. 38, 157). Den 13. Marts 1694 befales, at Oluf Rømer og Claus Rasch skulle have Indseende med, at Gottfried Fuchs, Branddirektør, sin Tjeneste vel forestaar. (Sjæll. Tegnelser 49, 224).

[3] O. Nielsen, Kbhvns. Historie V, 396; L. Bobé, Operahusets Brand, S. 46.

Testamente, 14. August 1723, saaledes at naar de begge vare døde, skulde Halvdelen af Boet tilfalde Hr. Predbjørn Clausen Langsted, Sognepræst i V. Aaby i Fyen, og den anden Halvdel de Fattige. Gotfred Fuchs døde i August 1723, og blev begravet i den nye Urtegaard ved St. Petri Kirke i Kjøbenhavn[1]. Enken døde 1727. De ejede Gaarden Oxekoppen paa Østergade, der blev solgt ved tredie Auction 20. Juni 1727 til Kancelliraad og Raadmand Walleur for 3502 Rd. Kroner. Indboet var kun højst ubetydeligt; derimod var der stor Gjæld, saa at Arvingerne fik intet.

Omtrent ved samme Tid som Fuchs blev Branddirektør oprettede han en Fabrik for Brandsprøjter, og den synes at have bestaaet i en længere Aarrække. En Sprøjte, som han 1709 leverede til Frederiksberg Slot, maa efter Beskrivelsen have været et Pragtstykke[2]. I den ovennævnte Fortegnelse over hans Dokumenter nævnes en Kontrakt af 14. August 1711, oprettet mellem de Deputerede ved Sø- og Landetaten og Brandmajor Fuchs, om endel Slange Sprøjter til Flaadens Fornødenhed, og en hertilhørende Missive til Fuchs, af 23. Juni 1723. Endvidere nævnes en Kontrakt mellem Fuchs og Borgmester og Raad i Nestved om en Slange Sprøjte til Byen,

---

[1] I en Regnskabsbog i St. Petri Kirkes Arkiv anføres under 26. August 1723: »Vor des sehl. Brand Majors Leiche in neuen Kräutergarten bey Abends, grosze Glocke 6 Rd. 3 ℔ 2 β«.

[2] »En Slange Brandsprøjte af Kobber, Messing og Jernbeslag, med Hjul og Skagler saa at man med en Hest kan føre den hvorhen man vil. Paa samme Sprøjte Hans Majestæts Portræt med Krigs-Armatur der omkring, som alt rundt er støbt og med ægte Guld stærkt forgyldt, dertil en Pundlæders Slange, 106 Fod lang, med tvende Kobber Straalerør og Messing Mundstykke, og 5 Par Messing Skruer i Slangerne, hvilken forskrevne Sprøjte koster i Alt 240 Rd. Nok leveret 12 Læder Spande, hvoraf Stykket koster 1 Rd. Gjør en Sum af 252 Rd. Hafn. d. 14. Okt. 1709«. Hans Heinrich Bruhn [Gartner, jvf. mine Saml. til d. Bygn. og Kunsth. S. 97] kvitterer for Modtagelsen. Platen anviser Beløbet 2. Novb. 1709, og Fuchs kvitterer derfor (Part. K. Bygn. R. 1709, Bilag 73).

som ogsaa var bleven leveret, i Følge Kvittering af 14. August 1719, og endelig: »4 Dokumenter angaaende Sprøjters Reparation, Pyramiders Opsættelse og Mundurs Forfærdigelse ved Hans Czariske Majestæt og hendes Majestæt Czarindens Indkomst her til Staden«.

I en vis Forbindelse med Sprøjtefabrikationen staar den flersidige Brandmajors literære Virksomhed. I Aaret 1697 udgav han en kortfattet Forklaring over sine Brandsprøjters Indretning og Brug, og samme Aar et stort Kobberstik, der forestiller en Prøve med Brandsprøjterne foran det gamle kongelige Slot i Kjøbenhavn, med en hertil hørende Forklaring, med Angivelse af Sprøjternes Pris m. m., dateret Kopenhagen den 1. May 1697[1]. Fremdeles udgav han 1701 en Beretning om Ildebrandene i Kjøbenhavn 1694—1701. Der angives i Reglen hvorledes enhver af disse Brande var opstaaet, og hvor stor Skade den kunde have foraarsaget, hvis den ikke i Tide var bleven dæmpet[2].

Foruden disse Skrifter har Gotfred Fuchs endnu efterladt sig et Manuskript, der sikkert aldrig er bleven trykt. Det findes i det store kongelige Bibliothek (Thottske Samling Nr. 272 i Folio), og har følgende Titel: »Der verhinderte Feuers Sieg, oder sicheres Hülfsmittel, den schädlichen Feuers Brunsten entgegen, inventirt und herausgegeben von Gottfried Fuchsen,

---

[1] Kobberet har følgende lange Titelindskrift: »Sehet hier Stelle auff den Schloss-Platz der königl. Residentz statt Copenhagen, Ihro königl. Maytt. zu Dennemarck Norwegen, meines aller gnädigsten Erb Königs und Herrn vormals bestalter Fontainier und Kunst Meister, nun aber wirckl. Brant-Directeur, ich Gotfried Fuchs gantz underdänigst der Curieusen Welt für Augen meine von gantz neu und doppelter Wirckung erfundenen Schlangen Spritzen, welche 1693 den 14 Augusti in Eigener Gegenwart aller Höchst gedachter Ihro Königl. Maytt. und dero Ministern, auch meines Vorwesers des sel. Brand-Directoris Herman Gerdings, als Einführers alhier, der Holländischen Schlangen Spritzen, Probiret und mit grösten gnaden Zeichen aprobiret worden, welchen bei gefüget ein anbringer, und noch eine andere Invention einer kleinen Spritze so höchst nützlichen«. Ved det nederste Hjørne til Venstre staar: F. E. Wedell fecit. Paa samme Blad er med Bogtryk tilføjet en Forklaring, dateret Kopenhagen den 1. May Anno 1697. En lille Kopi af selve Prospektet findes i C. Bruun, Kjøbenhavn II, 247.

[2] Skriftet haves paa Dansk og Tysk, og hertil hører et Kobber, der er stukket af den ovennævnte F. E. Wedell, og af hvilket en formindsket Kopi findes i C. Bruuns Kjøbenhavn II, 239.

Seiner königl. Mayest. zu Dännemark und Norwegen etc. bestelten Brand-Directeur«. Skriftet indeholder ca. 80 tætskrevne Foliosider og endel Tegninger, der naturligvis skulde have været stukne i Kobber, og hvoraf de fleste ere fuldførte, medens nogle kun ere Blyantsudkast. Den første Tegning er et stort Titelbillede med en Slags allegorisk Fremstilling af Vandets Sejr over Ilden, og med Plads til en Titel-Indskrift. I Manuskriptet findes nogle sirligt tegnede Initialbogstaver, ligeledes bestemte til at stikkes i Kobber. Skriftet er delt i tre Afdelinger, hvoraf den første indeholder nogle meget vidtløftige Betragtninger over Ildens Natur og Væsen og dens gavnlige og skadelige Virkninger, med mange Citater af ældre og nyere Skrifter, medens den anden Afdeling især handler om Brandvæsenet i Kjøbenhavn, og den tredie om de af Fuchs indrettede Brandsprøjter. Forfatteren omtaler et Par Steder, at Brandsprøjterne ogsaa kunne bruges til Indretning af midlertidige Fontæner og desl.

Hvem der har udført de ovennævnte Tegninger, angives ikke; men Fuchs maa i alt Fald have givet Ideerne til dem. Om hans rent kunstneriske Virksomhed vides forøvrigt kun lidt. Han nævnes som Inventor paa to af de overmaade lange Kobbere, der høre til Ligtalen over Christian Gyldenløve[1]. Paa et Portræt af Grev Conrad Reventlov staar: Gottfrid Fuchs Inventor. Lorenz Cartes delin[2].

Det lille Taarnværelse paa Rosenborg Slot, i hvilket den venetianske Glassamling er opstillet, blev indrettet til dette Brug i Aaret 1714, og ved samme Tid blev der gjort store Forberedelser til Indretningen af et tilsvarende Porcellænskammer, hvilket sidste dog uden Tvivl ikke kom i Stand. Indretningen af Hylder og Opsatser til begge Værelser forestodes af Brandmajor Fuchs under Hofmarschal v. Platens Overtilsyn[3]. Vi ville først omtale Glaskammeret, og derefter det paatænkte Porcellænskammer.

---

[1] Kobberne ere stukne af A. Reinhardt 1706—7, og Ligtalen er udgivet af H. G. Masius 1709.

[2] Strunks Catalog over Portræter, S. 505 Nr. 2364.

[3] Om Glassamlingen kan bl. A. ses: Rosenborg Slot, Illustreret Vejledning, af Dr. P. Brock, S. 221, og min Afhandling i Tidsskrift for Kunstindustri I, 54. (Det Vigtigste af denne Afh. er oversat paa Italiensk i Bladet »La Voce di Murano, 1885, 11. Juli). Regnskabet over Glaskammerets Indretning findes i Part. K. Bygn. R. 1714 (især Bilag 63), og Regnskabet over Porcellænskammeret i Part. K. R. 1719 (ikke Bygn. R.) Det er rigtigt nok, som Dr. Brock omtaler

Glaskammeret med de mange Hylder og Opsatser er smukt udstyret, og paa en Maade, der svarer til den sjeldne og righoldige Samling. Paa Væggene, der ere betrukne med grønt Silkedamask, var tidligere ophængt nogle Malerier; men disse bleve borttagne ved Istandsættelsen 1886—87, og det samme gjælder om Loftmaleriet, der forestillede et Bakkustog, saa at man nu atter ser det ældre Stukkatur-Bjælkeloft fra Frederik IIIs Tid[1]. Panelet og Dørene ere tildels forsølvede og prydede med forgyldte Lister. Portalet over Indgangen er dekoreret med Pilastre og udskaarne Figurer, og over dette er anbragt et saakaldet Paulun. Hylderne ere anbragte dels paa Væggene og dels paa nogle Pyramider, der ere belagte med Spejlglas og bæres af udskaarne og forgyldte Figurer; nogle af Glassagerne bæres af svævende Engle, og paa Gesimsernes og Hyldernes Kanter ses en Mængde Englehoveder imellem grønne Glasblade og brogede Glasfrugter.

I dette Værelse var Billedhugger Ehbisch i Foraaret 1714 i Færd med at lægge Gulv, hvortil forbrugtes endel Gips, Lim og Oxeblod. Væggene bleve af Tapetmager Schalcks Enke betrukne med grønt Damask, ligesom hun ogsaa ved samme Tid forsynede to andre Kabinetter paa Rosenborg med Betræk af grønt stribet og guldblommet Mor. Saaledes var selve Værelset nogenlunde i Stand; men allerede tidligere var der bleven begyndt paa de mange Indretninger til at opstille Glassagerne paa, samt de dertil hørende Dekorationer m. v. Der forefindes en hel Samling af herhenhørende Regninger paa Materiale og Arbejde, og Fuchs har forsynet enhver af dem med nærmere Oplysninger (paa Dansk). Hertil hører endvidere følgende Extrakt med v. Platens Paategning.

(Hist. Efterr. om Rosenborg Slot II, 22), at Glaskammeret blev indrettet af Brandmajor Fuchs; men det er ikke Glaskammeret, der omtales i Regnskabet 1719, og det var ikke, som Dr. F. J. Meier angiver (Fredensborg S. 196) til Glaskammeret, men derimod til det paatænkte Porcellænskammer, at Sturmberg leverede Figurer.

[1] Dr. P. Brock: Et afdækket Stukkatur-Bjælkeloft paa Rosenborg (Illustreret Tidende 19. Septb. 1886). Dr. Brock formoder, at saavel det nuværende Glaskammer som Værelset nedenunder, der nu er dekoreret i kinesisk Stil, er blevet efterladt ufuldendt af Christian IV, ligesom Taarnværelserne i de øvre Etager, der endnu i alle tre Taarne staa i raa Tilstand.

Extract

aus beygehende Rechnungen, wie selbige ausgeführt und bedungen.

Nr.		Die angeführte Rechnungs Summa.			Wie selbige bedungen und austrägt.			Die Rest so bezahlet werden sol nach auanc. abzug.		
1.	Jacob Jensen für Tischler Arbeit	156	»	»	120	»	»			
	darauf ist durch den Herrn Brandt Major bezahlt nach Quitung Nr. 17 10 R. durch den Herrn Cammer Raht Lauterup . . . . 40 -									
	50 R. bleibt	»	»	»	»	»	»	70	»	»
2.	Jörgen Armbrosius für Kleinschmiede Arbeit	109	4	10	100	»	»	100	»	»
3.	Lorentz Bärger für Gläser Arbeit	174	5	»	129	»	»	129	»	»
4.	Johannes Christopherssen für gegossen Bley	325	»	8	200	»	»	»	»	»
	Darauf durch den Hr. Brandt Major laut Quitung Nr. 18 bezahlt 9 Rd. bleibt	»	»	»	»	»	»	191	»	»
5.	Erich Warenheim für Bildhauer Arbeit	350	2	»	272	»	»	»	»	»
	durch den Herrn Brandt Major laut Quitung Nr. 15 bezahlet 12 Rd. bleibt	»	»	»	»	»	»	260	»	»
6.	Hanss Möller für Mahler Arbeit	242	1	»	226	»	»	»	»	»
	durch den Hr. Brandt Major 12 Rd. bleibt	»	»	»	»	»	»	214	»	»
7.	Anthon Muhle für Mahler Arbeit	5	»	»	4	»	»	4	»	»
8.	Andreas Lyman Buchbinder	182	»	»	142	»	»	142	»	»
9.	Lorentz Cardes für Mahler Arbeit	86	2	12	74	»	»	74	»	»
10.	Andreas Weissen Wittwe für Drechsler Arbeit	12	4	12	10	»	»	10	»	»

11. Jörgen Frantzen Gelgetter .	3 » »	2 3 »	2 3 »
12. Lafont für Spiegel Glässer .	38 » »	38 » »	38 » »
13. Christian Herman	4 » »	3 3 »	3 3 »
14. Der Herr Brandt Major seine Rechnung ist . . . . 50 4 11 Darauf durch den Hr. Cammer Raht Lauterup avancirt . 50 » » bleibt von selbige . 50 4 11	» » »	» » »	» 4 11
ist an der Handwerker laut Quitung Nr 15, 16, 17, 18 auancirt, welche oben wieder decourtirt seindt . . 43 » » für Nageln, Leim und Licht ist ausgegeben der Rest.	7 4 11	7 4 11	» » »
Summa	1697 1 5	1328 4 12	1238 4 11

Solchen Rest der 1238. 4. 11 kan gegen gebührende Quitungen bezahlt werden. Copenhagen d. 16. Novbr. 1714.

W. F. v. Platen.

De enkelte Arbejder skulle her omtales lidt nærmere, uden at vi dog ville følge den i Extrakten angivne Orden.

Smed Jørgen Ambrosius havde fra November 1713 efterhaande leveret 16 større og mindre Pyramider, nogle Arme og Vinkeljern m. m. De to største Pyramider havde hver 11 »Satz« og de øvrige hver fra 1 til 5 »Satz«. Fuchs bevidner, at »de Jernpyramider med de mange Opsatser ere de Jernpyramider, som de Glasfade og Tallerkener sidde udi«, og at »de smaa Skruer belangende, dermed er alle de forgyldte Ornamenter mellem det marmorerede Glas fastgjort». Snedker Jakob Jensen havde efter Regning af 25. Maj 1714 forfærdiget og opstillet »det, som de rare Glas skulle staa paa«, eller som Fuchs skriver: de Rækker, Piramider, Pernilleværket, Dørene og Dørgerichtet, de store Gevandter, som sidde under »Blafungen«, hvilke Billedsnideren siden har udskaaren, og Rammen til Blafungen m. m. Endel Billedhugger- eller Billedskjærerarbejde udførtes af Billedhugger Erik Warenheim, saasom: 2 store Termus-Billeder (formodentlig de to karyatidelignende Figurer

ved Indgangen; Ordet maaske dannet af Terminus, en Vejstøtte, Grænsepæl og desl.), 4 Børn, som bære Pyramiderne, 4 lignende mindre, endel Ornamenter til et »Paulun« over Døren, adskillige »Gevandter«, hvoriblandt et over Vinduet og to mindre over Kaminen, med nogle til disse hørende Sløjfer, et Kaminbræt, hvorpaa var udskaaret Søjler, Fyrfade med Flammer og Røgelsekar m. m. Omtrent de samme Ting bleve ligeledes forgyldte af Erik Warenheim. Loftmaleriet var formodentlig udført af de ikke meget bekjendte Kunstnere Lorenz og Marcus Cardes. I deres Regning af 13. Januar 1714 skrives: »Worde ein Blafong auff Rosenburgh gemacht, von Barolef auss Gelb mit Golt gehöigt, wovon ist verdient mit Golt und Arbeitslohn 44 Rd.« Til samme Blafong var forbrugt 44 Alen Lærred. I samme Regning anføres noget mere Maler- og Forgylderarbejde, nemlig paa Vindueskarmen og Vinduesrammerne, Døre, Piller, Gesimser, Lister m. v., og fremdeles: »Noch ein Schilderi von Perspectivisch Gebäude, verdungen vor 12 Rd.«, og 3 Alen Lærred dertil. Fuchs erklærer, at der var akkorderet med dem om at male »Blafungen« for 40 Rd., og det perspektiviske Stykke for 12 Rd. Sprøjtemester Johan Christoffersen støbte og sammenloddede en Mængde Hoveder og Ornamenter af Tin og Bly efter Modeller, der bleve ham leverede. Der nævnes: store Englehoveder 81 Alen! Slaraffenhoveder 47 Alen; smaa Englehoveder 99 Alen; smaa »Eyrnne Blade«, som Glassene bleve beklædte med, 630 Alen; 3 Alen store »Eyernne Blade«, som kom om Kongens Navn; 7 Løvehoveder med Kroner og Blade; 74 store Englehoveder, 4 Hoveder med Snirkler, 2 Snirkler med Gallerier og Hoveder, 4 store Hoveder med store Løv, 11 smaa do. med smaa Løv, 101 smaa Jerngafler og smaa »Tulper«, som beklæde Jernet paa Gaflerne, 28 Gallerier. Af den franske Spejlhandler Lafont kjøbtes Spejlglas, der anbragtes paa Dørene og i en »Mussel« ovenover Portalet. Glarmester Lorenz Bærger leverede en betydelig Del Glas og tilskar det i Stykker af meget forskjellig Form og Størrelse, der anbragtes overalt, paa Vægge, Pyramider, Hylder, Gesimser og Kragstene, ja selv »in den Gardienen, die unten den Boden hangen, 220 untersch. Gläser eingeschnitten«. Fuchs erklærer, 2. Oktb. 1714, at Glarmesteren har leveret og tilskaaret disse Glas, der siden af Maleren ere marmorerede og af Bogbinderen paa sine behørige Steder fastgjorte; »de 300 Glasblade ere amployerede at udstaffere de Venediansche Glasfrugter med«.

Foruden det allerede nævnte var der endnu meget Maler- og Forgylderarbejde. Hans Møller havde »malet paa Glas som Agatstene« og malet nogle større og mindre Glas med destilleret Spanskgrønt. Blandt disse vare nogle store Glas til de store Gardiner, og en Mængde Glasblade. Han havde desuden forgyldt de ovennævnte af Bly støbte Ornamenter, nogle Glaskugler, Glaspostamenter og Brikker, nogle store Gardiner og Sløjfer, et stort Skorstensbræt m. m., og endelig havde han anstrøget Gulvet i »Glas Cantoret«, som han kalder det, med engelsk Jord. — Anton Gynther Muhle havde malet Kongens Navn og Krone med ægte Guld og Florentinerlak paa to store Glas, der anbragtes over Indgangen. Bogbinder Andreas Lyman havde foret en Mængde Glasstykker med Papir og sammenføjet og opstillet dem. Fremdeles omtales drejede Postamenter og Skiver til at sætte Pokalerne paa, Metalbeslag til Dørene m. m., og endelig blev der for Vinduerne anbragt grønne Damaskes Gardiner med Kvaster af Guld og Silke.

Der forefindes en Skrivelse fra Slotsforvalter Jørgen Nummesen til Kammerraad Lautrup, dateret Rosenborg den 14. Maj 1714, om at der behøves endel Brænde til Arkivet paa Rosenborg, og at hertil ønskes bevilget 90 Rd., da Prisen nu er lav, og i samme Skrivelse tilføjes: »Formedelst Snedker og Maler, som haver havt at arbejde ved Glas Cammeret her i Vinter, haver maat kjøbt 4 Favne Brændeved til, à Favnen den Tid 5 Rd., er — 20 Rd. Nok forbrugt udi 37 Dage 50 Tønder Kul til at holde Varmen med, medens der blev arbejdet i det nye Glas Cammer af Bogbinderen og Glarmesteren, à Td. 1 M. 8 Sk., er 12 Rd. 3 M. Alt dette udgjør tilsammen 122 Rd. 3 M., og den 25. Maj 1714 kvitterer Slotsforvalteren for dette Beløb.

Et **Porcellænskammer** skulde ved samme Tid have været indrettet paa Rosenborg, formodentlig i det nordøstre Taarn, ved Siden af Riddersalen, altsaa der, hvor det nuværende Porcellænskammer findes. Men, som allerede berørt, er det dog uden Tvivl ikke kommet i Stand. Efter Dr. Brocks velvillige Meddelelse findes et saadant Porcellænskammer ikke omtalt i Slottets Inventarium m. v., og desuden er der intetsteds fundet Oplysninger om Indretningen af selve Værelset. Derimod er der bevaret et helt Regnskab med tilhørende Bilag om »Porcellænsopsatset«, som det kaldes. Hertil hørte ligeledes forskjellige Billeder, Pyramider med Spejlglas, Hylder og Ornamenter, og

alt dette var for en stor Del udført af de samme Kunstnere og Haandværkere, som havde arbejdet i Glaskammeret. Det Hele synes at have været færdigt i Foraaret 1715; men hvor det senere blev af, vides ikke. Man ser forøvrigt, at Arbejdet maa have givet Anledning til en Proces, hvoraf Følgen blev, at alle de, der havde Penge tilgode for Materiale eller Arbejde, først fik deres Tilgodehavende betalt flere Aar senere og med Fradrag af en betydelig Del af Beløbet, der var gaaet med til Procesomkostninger. — Ved Regnskabsbilagene findes følgende Skrivelse og Extrakt:

Paa hans kongl. Mayt. allernaadigste Befaling og hans Exelentz Herr Geheime Raad Høy og velbaarne Hr. Hof Marschal Platos Anordning er det Arbeide til Portzelin Opsatzed paa det kgl. Slot Rosenborig forferdiged, derpaa handt wercks folckenes Reigninger her hos følger, sambt min Underdanigste Erklæring ofver hver Reigning særdeles, som *Specificeres* hvor til hvert støcke er *Amployered* og sig befinder som følger, hernæst forbliver Hans Exelens

Hafniæ d. 2. *May*
1715

Høy og velbaarne
Herr Geheime Raad
og Hofmarschal
Allerydmygste Tjener
Gottfried Fuchs.

Produceret i Hofretten
d. 16. *Martii* 1718.

Extract

von denen Rechnungen wegen des *Porcelleynen* aufsatzes, welches der Brandt Major Fuchs hat verfertigen lassen.

		haben gefordert.		haben bekommen.	
1.	Jacob Jensen für Tischler Arbeit	60	»	28	»
2.	Emanuel Meislein für sich	123	»	111	»
3.	Dito wegen Severin Boye für Görtler Arbeit, welche Rechnung er denselben abgekaufet .	209	28	71	»
4.	Johan Christophersen für Blech Arbeit . . .	40	38	23	»
5.	Jørgen Ambrosius für Schmiede Arbeit . . .	181	32	79	»
6.	Joh. Christopher Sturmberg	12	»	8	»
7.	Lorent Bærger	22	»	13	24
8.	Julle Lafonds.	110	40	67	»
9.	Johan Rieck	88	7	67	»

	haben gefordert.		haben bekommen.	
10. Hans Sørensen für Bley	11	9	8	12
11. Carl Decke	13	»	8	6
12. Hans Müller	185	5	92	»
13. Wilhelm Mester	93	»	85	»
14. Andreas Lyman	12	»	8	6
15. Christian Schup	12	12	10	»
Summa	1174	27	679	»

Regningerne ere, ligesom de foran omtalte, ledsagede med nogle mere eller mindre udførlige Erklæringer (paa Dansk) af Gottfried Fuchs, og vi ville nu betragte disse Aktstykker lidt nærmere.

Smeden Jørgen Ambrosius anfører i sin Regning af 12. Decb. 1714: »erstlich 2 Pyramiden gemacht von Flacheisen, so nachgehens zu andern seynd gebraucht worden«; endel Arme, 2 mindre Pyramider, 4 Pyramider med 32 »Einsatz«, endel Jernbeslag til 2 store Pyramider af Træ, nogle Jernarme og Skruer m. m. Alt dette beløber sig til 181 Rd. 4 M., men ved Procesomkostningen reduceres Beløbet til 79 Rd., der betales den 2. Decb. 1720.

Fuchs giver hertil følgende Forklaring:

Først de to Jernpyramider, hvorpaa Porcellæn Fadene skal staa, disse, saasom han ej første Gang efter min Angivende rigtig havde forfærdiget dem, saa maatte de igjen forandres efter den Bræde Model, som jeg siden altid til hvert Stykke slige Modeller har maattet foregive ham.

De tvende store dobbelt Jern Arme ere de, hvorpaa de store franske Blomster sidde, og ere samme Arme fastskruede paa de nederste Realer, hvorunder de tvende »Indianische Billeder« skal staa.

De tvende mindre dito ere de, som skal sidde øverst i Pyramiden, paa hvilke ligeledes forgyldte Blomster er fastskruet.

De 16 lange halvrunde gebogene Vinkelarme, som anføres, deraf er ikkun 12 gjort, hvilke er fastskruet paa Reallerne, de blive siden befæstiget i Pyramiden Rammerne; de tvende lange Jern med Skruer, som anføres, som er gjort til de øverste Trapper, befindes saaledes; i de øverste Realler er et lidet Trappetrin, der igjennem gaar ind i Pyramiden Rammen disse tvende Jern,

som holder dem fast, og der ovenpaa skal Navnene med Kronerne staa.

De tvende Jern, som meldes om, med 4 gebogene Arme af rundt Jern, det er de Jern, som de smaa Vasser skal staa paa.

De tvende smaa Pyramider med 10 »Udsatzskruer« ere komne inden i Pyramiden, der skal Porcellæn Tallerkenerne sidde.

De tvende Jern med Rør paa Enden var gjort til at befæste Navnene med.

De 4 Pyramider af »flack Jern« med 32 Skruer derpaa, til disse har Smeden amployered det samme Jern, hvoraf de tvende første Pyramider var gjort, hvilke for er meldt, at han dem maatte omsmede, saasom de var uret forfærdiget; paa disse 4 Pyramider skal Porcellæn Fadene staa.

Det stærke Jernbeslag med Skruer og Søm og Jernfødder, hvormed Træ Pyramiderne ere beslagne, befinder sig saaledes, som og er tilsyne.

De Holzskruer, som her meldes, kan eftersees hvor de ere amployerede, og at han ellers alt forskrevne saaledes rigtig leveret, testerer jeg underdanigst. Gottfriedt Fuchs.

Snedkeren Jakob Jensen skriver, 26. April 1615, at han efter Brandmajorens Anvisning har »forfærdiget det Snedkerarbejde til de Pyramider, som Postelinen skal staa paa, udi paa Rosenborg, og har bekommet til det Arbejde 5 Tylter 4 Alens Bræder«, og selv tillagt 3 Tylter. For Træ og Arbejde forlanger han 60 Rd., men den 2. Januar 1720 kvitterer han for, at »obenstehende Rechnung samt angewendte Proces Unkosten« er ham betalt med 28 Rd.

Fuchs erklærer, at Jakob Jensen har forfærdiget »Træværket til de tvende Pyramider med Rammer og Reallerne, hvorpaa alt det andet Arbejde er befæstet, hvortil er ham 5 Tylter Bræder leveret, og som han melder, at han selv endda har tillagt 3 Tylter, kan det ved Overslag observeres om saa mange Bræder kan være tilgaaet«.

Billedhugger J. C. Sturmberg skriver:

Zu Ihro Königliche Mayestets tienst haben Ihro hoch vnd wohlgeborne Egselentz herr hoff Marschal von Pladten durch den herrn Brandt Major Fucks bey mir lassen bestehlen zwey sitzende gineszser uon holtz geschnidten vnder die zwey Piramidten ihn

die Portzelein Kamer auf die Rossen Burg. Ackordired midt dem Herrn Brandt Major vor iedesz stick . . . . 6 Rhr.
Macht vor beidte zwelff Rhr., sags . . . . 12 Rhr.

Coppenhagen den 27 Abril
Anno 1715. Johan Christoph Sturmberg.

Regningen med Procesomkostninger betaltes den 2. Januar 1720 med 8 Rd., hvorfor Sturmberg »danckbarlich« kvitterer.

Fuchs bevidner, at Sturmberg har af Træ forfærdiget og leveret de to »Indianische Billeder«, og at Stykket var for ham paa det nøjeste betinget for 6 Rd.

Severin Boye, Gjørtler, havde af det leverede Bly, i Alt 51 L℔ 9 ℔, støbt endel Billeder og Ornamenter til Porcellænsopsatsen paa Rosenborg. Heriblandt var 3 Modeller af Kronløverne, en stor Maske, en List, hvori de slebne Stene sidde, Løvværk, Blomsterstilke m. m. Regningen er dateret 29. April 1715. — Fuchs havde leveret Modellerne og mener, at Regningen er temmelig stor.

Blyet var leveret af Hans Sørensen, Blytækker.

Sprøjtemester Johan Christoffersen fastloddede disse Blybilleder, Blomster m. m. paa de to Pyramider; han sammensatte to Navne og Kroner og fastgjorde nogle Stene og slebne Glas i Ornamenterne med Staaltraad, Blik og Loddetin, og han arbejdede derpaa i Brandmajorens eget Hus fra 17. Novb. 1714 til 27. April 1715.

Isenkræmmer Johan Rieck havde fra 9. Juni 1714 til 27. April 1715 leveret endel bøhmiske slebne Knapper, Staaltraad, Blik, Bly m. m. Fuchs erklærer i en Skrivelse af 16. Juni 1714, at han har gjort Akkord med Rieck om at levere disse Sager, og indestaar ham for, at han i sin Tid skal faa sin Betaling derfor. I en anden Skrivelse forklarer Fuchs, hvorledes disse Sager ere anvendte. Rieck har nemlig leveret det Blik, Staaltraad og slebne Glasknapper, som Johan Christoffersen har modtaget og forbrugt. »Blikket og Staaltraaden, dermed er Ornamenterne, Blomster og Løvværk sammenheftet; Knapperne forsatte i de tvende Navne med Kronerne; endel deraf sidder i de 39 Alen Blyornamenter, hvormed Reallerne ere garnerede, saa og i Roserne og de Blomster, som bleve indskruede i Pyramiderne, hvorpaa Portzelin Fadene skal staa. Det anførte Klumpebly har Gjørt-

leren faaet, og deraf støbt alt[?] det Blyarbejde, som i hans Regning ommeldes. De smaa Nürnberger Spejlglas har Glarmester Christoffer Bærger bekommet, og samme i Stykker skaaret, dernæst ere de indsatte i Gevandterne paa de tvende Indianische Billeder.«

Glassliber Carl Decker havde leveret »kleine Stücke Spiegel-Gläser zu 39 Ellen Ziraten, womit die Pyramiden werden ausgestaffirt, zu jeder Elle 9 Stück Gläser geliefert, welche alle rundum die Kanten wie Herzen geschliffen.« Fuchs bevidner Rigtigheden og tilføjer, at disse Lister, hvori de bøhmiske Stene sidde, ere garnerede omkring Reallerne.

Julle Lafont har leveret en Mængde større og mindre Stykker Spejlglas, hvorom Fuchs giver følgende Oplysning:

Først de 104 Stk. smaa og store Glas ere forbrugte til de 4 halvrunde Pyramide Rammer, hvorpaa de glansforgyldte Løvværk, Arme og Blomster ere paaskruede; der under befindes ovenmeldte Glas, som til hver af fornævnte Rammer er akkorderet for 4 Rd. Nok de efterfølgende 24 Glas, dels paa 14, 13 og 12 Tommers Størrelse, er forbrugt til 4 Vinger, hvorpaa de Jern Pyramider med Portzelins Fadene skal staa, og befinder sig samme Glas under de glansforgyldte med Løvværk omgivne Billeder, og er fornævnte Glas til hver Vinge forakkorderet for 12 Rd., gjør tilsammen for alle 4 Vinger 48 Rd.; nok 4 Glas, 12 Tommer i Størrelse, saa og de hosfølgende 8 benævnte Glas, disse komme indvendig paa alle 4 Sider af Pyramiderne imellem Reallerne, i Henseende at Portzelined derudi kan reflektere sig, hvilket koster tilsammen 6 Rd. 4 M. Nok de 344 smaa firkantede Stykker, hvert i Kvadrat 2 Tommer, som kommer og i Pyramiderne, bag ved Realerne, for at bedække alt Træværket imellem Realerne, hvoraf hvert Stykke er fortinget for 8 Sk. danske; nok de 32 langagtige Glas, disse blive indsatte i tvende af de inderste Realler i Pyramiderne.

Glarmester Bærger havde bl. A. skaaret de nürnbergske Spejlglas i smaa Stykker og med Kit fastgjort disse i de indianske Billeder.

Emanuel Möschlin havde folieret endel Spejlglas til Pyramiderne og tildels dekoreret det med Farve og Fernis. Ved hans Regning findes en Erklæring af Politimester J. B. Ernst, med Segl og Underskrift, dateret Politikammeret den 27. April 1715, om at Politimesteren ofte, saavel af Brandmajoren som af

Slotsforvalteren, er blevet anmodet om at formaa Mesteren til at gjøre Arbejdet færdigt, og at han endnu har Brandmajorens Memorialer desangaaende, af 7. August 1714.

Maler Hans Møllerup havde malet og forgyldt endel Billeder og Ornamenter, anstrøgen 67 Stk. Spejlglas grønne og 28 do. højrøde med Florentinerlak, forgyldt Jerngafler til Tallerkener m. m., og Fuchs bemærker herom:

»Han har forgyldt de tvende indianische Billeder med ægte Guld, endel mat og endel med Glans, undtagen bag paa Ryggen, hvor Billederne ere med Metal forgyldte, saa og de 4 Jern-Pyramider, hvorpaa Porcellænsfadene skulle staa, ere og med Metal forgyldte, saasom de dog ej komme tilsyne, ligeledes de to mindre Jernpyramider, hvorpaa Tallerkener skal staa, ere og med Metal forgyldte«. Det ægte Guld havde Fuchs maattet forskrive, og det var leveret af Guldslageren Wilhelm Mester.

Bogbinder Andreas Lyman havde forsynet Spejlglassene med Papir paa den folierede Side og befæstet dem i Pyramiderne. De 8 Realer, som det franske Glas sidder i, har han beklædt med Papir, for at Bræderne ej skulle forstrække sig, og endelig har han overtrukken alle Realler med 12 Alen ostindisk Taft.

Christian Schup havde efter Regning af 20. April 1715 hertil leveret 12¼ Alen karmoisinrødt ostindisk Taft.

Der var altsaa gjort store Forbederelser til Porcellænskammeret, men hvorfor det ikke kom i Stand eller hvor de forarbejdede Sager bleve af, vides ikke. Som allerede nævnt maa Arbejdet have givet Anledning til en Proces, uden at de nærmere Omstændigheder kjendes. Den havde til Følge, at Regningerne først bleve betalte i Aarene 1719—20, og efter at der fra Beløbene var fradraget en betydelig Del, som var medgaaet til Procesomkostninger. — Af selve Porcellænet, som skulde have været opstillet i det paatænkte Porcellænskammer, er dog rimeligvis den største Del bleven bevaret.

Kunstnerfamilien van Mander.

Navnet van Mander er uadskilleligt fra den danske Kunsthistorie; men foruden den berømte Maler Karel van Mander, af hvis Arbejder her endnu forefindes adskillige i offentlige og private Samlinger, have endnu ikke saa faa mere eller mindre bekjendte Medlemmer af den samme Familie levet og virket her i Landet. Men de Efterretninger, vi kunne finde om deres Antal og Slægtskabsforhold, ere kun meget ufuldstændige og tildels modsigende. Vanskeligheden ved at skrive deres Historie forøges i ikke ringe Grad derved, at flere af de betydeligste Mænd af denne Familie havde det samme Fornavn (Karel, Karl, Carl). Man har derfor kaldt dem »den ældre«, »den mellemste«, »den yngre« o. s. v., men disse Betegnelser kunne neppe kaldes heldige, naar man ikke véd bestemt, hvor mange Personer der egentlig er Tale om, og de kunne let føre til, at en og samme Mand paa et Sted bliver kaldt »den ældre«, og paa et andet »den yngre«. Vi ville derfor hellere bruge andre Betegnelser, der ikke saa let kunne give Anledning til Misforstaaelser. Den gamle Carel van Mander, der har udgivet den bekjendte Schilderboek, ville vi kalde »Kunsthistorikeren«, skjønt han tillige var Maler. Hans Søn, der ligeledes hed Carel van Mander og leverede de berømte Tapeter til Frederiksborg Slot, ville vi kalde »Tapetfabrikanten«, uagtet han ogsaa var Maler, og dennes Søn Karel van Mander, der levede og virkede her i Landet, og især arbejdede for Kongerne Christian IV og Frederik III., ville vi kalde »Hofmaleren«. Sidstnævnte kaldes forøvrigt af Samtiden »den ældre«, og det er uden Tvivl en Søn af ham, der kalder sig selv og af Samtiden kaldes »Carl von Mander den yngre«. For sidstnævntes Vedkommende maa vi bibeholde denne Benævnelse, især da vi ikke kunne finde nogen anden. Det er nemlig ikke lykkedes at finde noget Sikkert om hans Livsstilling.

Familien van Mander havde sin Hjemstavn i Vestflandern, og skal have antaget Navnet efter en lille Flod, som tidligere kaldtes la Mander, og nu la Mandel. — Van der Mander, van

Mandel, Vermandel ere kun forskjellige Former af det samme Navn, der endnu bruges i Nederlanderne[1].

Kunsthistorikeren Carel van Mander var født i Maj Maaned 1548 i den lille By Meulebeke, der ligger imellem Courtray og Brygge, ved den lille Flod Meulenbeke, der falder ud i la Mandel. Faderen Cornelius, der var en anset og fornem Embedsmand, og Moderen Jeanne van der Beke havde foruden ham en ældre og en yngre Søn og en Datter. Sønnen Carel og hans ældre Broder Cornelius fik Undervisning i Latin og Fransk, og Carel var i nogen Tid i Huset hos en Onkel i Gent, der lod ham faa regelmæssig Undervisning i Kunsten af Lukas de Heere. Denne Mester hørte til en Familie, hvoraf flere Medlemmer i en lang Aarrække havde givet sig af med Malerkunsten, og han selv kunde af Frans Floris's Fortællinger samle Efterretninger om de betydeligste italienske Mestre. Valget af denne Lærer var vistnok af stor Betydning for den unge van Mander, der nød hans Undervisning indtil 1568. Senere var van Mander en kort Tid Elev af Peter Vlerich, først i Courtray og derefter i Tournay, men i en Alder af 21 Aar vendte han tilbage til Meulebeke. Det følgende Aar tillod hans Forældre ham at rejse til Italien. Her arbejdede han hos forskjellige Mestre og kom først 1575 til Rom. Efter Hjemkomsten giftede han sig og boede en kort Tid i Meulebeke, men Krigsurolighederne og Pesten nødte ham flere Gange til at drage fra det ene Sted til det andet. Han arbejdede 1581 i Courtray, 1582 i Brygge, og drog 1583 til Harlem. I denne By kom han i Forbindelse med de to Kunstnere Henrik Goltzius og Corneille Cornelissen de Harlem, og havde i nogen Tid Atelier sammen med dem. Han boede i nogen Tid paa Slottet Sevenberghen, mellem Harlem og Alkmar, og en stor Del af hans berømte Schilderboek er skrevet her. Men senere tog han Ophold i Amsterdam, hvor han døde 1606. Han leverede mange Kartons til Tapetvæverne i Delft, bl. A. ogsaa til Spierincx.

Tapetmageren Carel van Mander, en Søn af ovennævnte C. v. Mander, var ligeledes en anset Kunstner. Han boede i Delft og indrettede her en Fabrik for vævede Tapeter, der efterhaanden udviklede sig til en betydelig Kunstanstalt. Hos ham bestilte

[1] Le Livre des peintres de Carel van Mander (1604). Traduction notes et commentaires par Henri Hymans. T. I. Paris 1884, 4to p. 4 fg.

Kong Christian IV i Aaret 1616 endel Tapeter til Frederiksborg Slot, paa hvilke de vigtigste Begivenheder i Kalmarkrigen og nogle Solenniteter skulde fremstilles. Kunstneren kom selv til Danmark for at bese de Steder, hvor Begivenhederne vare forefaldne, og for derefter at gjøre sine Skizzer, og en Akkord sluttedes mellem ham og Kongen i Oktober 1616[1]. Van Mander skulde føres omkring til de Steder, hvor Begivenhederne vare forefaldne; han skulde have fri Rejse og Underhold, og fra 20. Oktober en Rigsdaler om Dagen, indtil han atter indfandt sig hos Kongen. Stoffet i Tapeterne maatte være som i de bedste Tapeter fra Spierincx' Fabrik, og Prisen var 17 Rigsdaler for Alen. De første 10 Tapeter skulde være færdige om 1 1/2 Aar, og van Mander skulde have et Forskud paa 5000 Rdl. En hollandsk Kjøbmand, Johan de Willem, der boede i Kjøbenhavn, gik i Kaution for van Mander, og en ny Kontrakt, der bestemte hvad Tapeterne skulde forestille, afsluttedes i Flensborg den 9. Decb. 1616. Skizzerne maatte være færdige i Maj 1617, og Tapeterne i Løbet af to Aar derefter, og hvis Kongen blev tilfreds med dem, vilde han derefter bestille nogle flere. Tapeterne bleve færdige til den bestemte Tid, og den 19. Oktober 1619 blev van Mander anmodet om at indfinde sig med dem hos Kongen. Generalstaterne viste Kongen den Opmærksomhed at tillade, at Tapeterne maatte udføres toldfrit fra de forenede Nederlande til Danmark, naar van Mander inden 4 Maaneder fremlagde et Bevis for, at Kongen havde modtaget dem til eget Brug. Kongen udstedte et saadant Bevis den 31. Decb. 1619; han var meget tilfreds med Tapeterne og maa have bestilt nogle flere, saa at der ved Slutningen af Aaret 1620 var leveret i Alt 22 Stykker. Paa to af Tapeterne læstes Kongens Valgsprog »Regnum firmat pietas« og Fabrikantens Navn »Karel van der Mander fecit Anno 1620«. Tapeterne gik som bekjendt tilgrunde ved Frederiksborg Slots Brand i December 1859. Dog har man endnu Tegninger efter nogle af dem.

Mesteren døde 1623 i Delft; men da der endnu manglede en Del af Betalingen, rejste Enken Cornelia Roswyke eller Rijswijke samme Aar til Kjøbenhavn for at faa, hvad der tilkom

[1] Den er trykt i mit Skrift: Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie S. 246; jvf. samme Skrift S. 148 og Dr. Burman Beckers Afhandling i Ugentlige Blade, udg af H. Hertz, 1859, S. 236.

hende, og saavidt vides boede hun fra den Tid af stedse i Kjøbenhavn, saalænge hun levede[1]. Hun medbragte Sønnen Karel, der senere blev den berømte Maler, og maaske endnu flere Børn, Hun ernærede sig ved Urtekramhandel, og Sønnen, **Rafael van Mander**, der senere drev en lignende Forretning, modtog flere Gange paa hendes Vegne Betaling for Varer, som hun havde leveret til Kongen[2]. Efter hendes Død indgav Karel v. Mander, Kgl. Majs. Hof-Kontrafejer, den 12. Januar 1657, paa egne og samtlige Medarvingers Vegne, et Register over Flæsk, Vox, Sæbe og Sødmælksost, som hans Moder Cornelia van Mander havde leveret til Kong Christian IVs Hof[3]. — 1637 kjøbte hun Gravstedet Nr. 63 i St. Petri Kirke i Kjøbenhavn, hvorom Antegnelse findes i en af Kirkens Protokoller[4]. Gravstedet fandtes i Hjørnet til Venstre for Indgangen fra St. Pedersstræde. Her nedsattes uden Tvivl Ligene af hende og den berømte Maler, samt dennes Hustru og flere af Slægten; men senere kom det i andre Familiers Besiddelse og er for mange Aar siden blevet tilkastet og tilmuret. I Kirken fandtes tidligere et stort Maleri af Karel van Mander, som havde givet det dertil for et Stolestade. Det forestillede Hagar og Ismael, men det gik tilgrunde i den store Brand 1728, og nu findes der ikke i Kirken nogetsomhelst Minde om, at den berømte Kunstner engang har hørt til dens Menighed.

Hofmaleren Karel van Mander, hvis Fødselsaar ikke vides, har maaske været en halv Snes Aar gammel, da han 1623 fulgte

---

[1] I Øresundstoldens Regnskab anføres under 1. Maj 1623: »Efter Kong. Befaling betalt til »Cornelia Wehrmanders af Delft for noget Tapetzeri, han har kjøbt af hende og hendes afgangne Husbond, 2000 Rd.«.

[2] Den 13. Januar 1634 betaltes Penge til Rafael van Mander paa hans Moders »Cornelia Roseuigs«, Urtekræmmerske her i Kjøbenhavn, hendes Vegne, for Varer, kjøbte af hende. Den 22. Juli 1636 fik Rafael von Mander paa Moderen, Cornelia Roseuigs, Urtekræmmerske i Kbhvn., hendes Vegne, Betaling for 4 Lpd. 4 Skaalpd. Puddersukker og 4 Pd. lang Kanel, som var leveret den 18. Juli til Doctor Peder Payngk, der skulde bruge det i Kongens Laboratorium. I Maj 1644 fik hun paa samme Maade Betaling for Flæsk, Sæbe og andre Varer. I Maj 1643 betaltes 170 Dl. 40 Sk. til Rafael van Mander for »Gewürtz og Speceri«, kjøbt af ham til Kongen (Rentemest. Regnsk.).

[3] Rigsarkivet, Afregninger.

[4] »Anno 1637 d. 23. Julii hat Cornelia von Mander diese Grabstädte von der Kirchen gekauft, und von Martin Schultz einen Kirchen Brief darauf bekommen, vide Leichen-Protocoll Pagina 57«. Jvf. Personalhistorisk Tidsskrift 2 R. 3 B. S. 277.

med sin Moder til Kjøbenhavn. Senere har han maaske opholdt sig nogen Tid i Holland, for at uddanne sig til Kunstner, men maa da atter have været her 1634, da han gjorde Tegninger til Dragter og Dekorationer til Skuespil i Anledning af Prins Christians Bryllup[1]. Det følgende Aar tillod Kongen ham at rejse til Udlandet for at uddanne sig videre, og bevilgede ham 200 Rd. aarligt, saalænge han var udenlands, imod at han leverede Malerier for Beløbet. Karel van Mander udstedte i den Anledning et Revers af 5. Oktober 1635[2].

Man skulde herefter tro, at Karel van Mander først maatte være bortrejst efter den 5. Oktober 1635; men andre Efterretninger synes at vise, at han er rejst noget tidligere. Fra 1. Juli 1635 til s. D. 1638 omtales han i Statsregnskaberne som Kontrafejer med 200 Dl. aarlig, »medens hans opholder sig i Italien«, og Stipendiet udbetaltes den 18. Juli 1638 til hans Moder, Cornelia van Mander[3].

Han kom tilbage 1638 og var rimeligvis samme Aar med at vurdere noget Malerarbejde paa Kronborg[4]. Fra den Tid af og indtil sin Død 1670 havde han uden Tvivl fast Ophold i Kjøbenhavn. I en Skatliste fra 1645 nævnes han som boende i Læderstræde, men den 3. Februar 1647 fik han Brev om at være skatfri, imod, efter sit eget Tilbud, aarligt at levere Kongen to Malerier, og Skatfriheden blev senere et Par Gange fornyet. Efterhaanden fortjente han saa meget, at han kunde kjøbe en stor Gaard paa Østergade, hvor han derefter boede, og et Hus ved Gammelstrand[5]. Gaarden paa Østergade var en Del af nuværende Nr. 15, og havde tillige Udgang til Lille Kongensgade. I Aarene 1663—64 havde Karel v. Mander en Retssag med Dr. Jakob Svabe angaaende Grænsen mellem deres Ejendomme.

Karel van Mander var en betydelig Kunstner; han udmærkede sig ved korrekt Tegning, naturtro Farver og et ikke ringe Talent for Komposition. Han malede et stort Antal fortrinlige

---

[1] Christian IVs Breve; R. Nyerup, Kong Christian IV S. 85.

[2] En Afskrift findes i Rigsarkivet (D. Saml. Nr. 571).

[3] Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1872, S. 194 S. D. modtog H. Jenterus paa Carl v. Manders Vegne Betaling for et Portræt af Kongen (Rentemest. Regnsk.).

[4] Se ovenfor, S. 22.

[5] O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium (se Registret); jvf. Archiv for Pharmaci XXII. S. 149.

og meget karakteriske Portræter, især af fyrstelige og adelige Personer, og desuden flere historiske Billeder, allegoriske Fremstillinger m. m.[1] Han malede anatomiske Figurer for Thomas Bartholin, og disse skulde stikkes i Kobber af Albert Halveg, der i den Anledning fik sin Løn forbedret med 150 Rd. aarligt i 2 Aar[2]. Kobberne vare bestemte til et stort anatomisk Pragtværk, som Th. Bartholin vilde have udgivet, men det udkom ikke, og Pladerne gik senere tilgrunde ved Ildebrand[3]. Karel van Mander havde fornemme Elever; i alt Fald ser man, at han 1642—44 underviste Leonora Christine Ulfeldt i Tegning[4]. Flere af hans større Arbejder vare udstillede i Kjøbenhavn 1879, og deriblandt det store og mærkelige Billede, forestillende Christian IV til Hest, som nu findes paa Valdemars Slot paa Taasinge[5]. Et lignende Billede, der maaske var endnu fortrinligere, gik tabt ved Christiansborg Slots Brand 1794. Skizzen til det findes paa Rosenborg. I Kong Christian IVs egenhændige Breve er der flere Gange Tale om Billeder, som Karel van Mander skulde male.

Den kongelige Malerisamling ejer flere af hans Arbejder, af hvilke de tidligste ere to allegoriske Fremstillinger af Synet og Hørelsen. Et andet Billede i Samlingen forestiller en Begivenhed

---

[1] 1640, 22. Oktober fik Carel van Mander, Kontrafejer, i Betaling 400 enkelte Dl. »for trende K. Maj.s Kontrafejer, han har forfærdiget, hvoraf Hannibal Sehested bekom et med sig til Hispanien, det andet bekom Hr. Statholder med sig til England, det tredie blev udskikket til K. Maj. til Glückstad« (Rentemest. Regnsk.).

[2] Brev af 9. Marts 1653, Sjæll. Regist. Nr. 23, Fol. 337. — S. D. fik Rentemesteren Brev om at forskaffe Kobberstikker Albert Halveg Kobberplader til de anatomiske Figurer, efterhaanden som han dem behøver (Sj. Tegn. XXX Fol. 499).

[3] I det lille Skrift af Th. Bartholin, Domus anatomica Hafniensis brevissime descripta, Hafn. 1662, der er føjet til hans »Cista medica«, nævnes S. 62 (og derefter i Suhms nye Saml. IV, 66):

Icones plerarumque partium tam interiorum quam exteriorum humani corporis, naturali magnitudine et forma secundum ductum sectionum Thomæ Bartholini a Carolo van Mander, Apello regio vivis primum coloribus, deinde ab Alb. Haelvegh, Regio glypte æri incisæ, pro anatome Augusta, necdum ultimam manum adeptæ.

[4] L. Chr. Grevinde Ulfeldts Historie, af S. B. Smith, I., 112.

[5] Et lignende Billede, som fandtes paa Slottet i Eutin, omtales i N. L. Høyens Levned ved J. L. Ussing, S. 163. — Ved en Auktion over ældre og nyere Billeder, der havde tilhørt en Hr. Wilson i Paris, solgtes et Billede af Karel van Mander, forestillende Christian IV, for 3900 Frc. (Fædrelandet 26. Marts 1873).

efter Tassos Digt: Det befriede Jerusalem[1]. Efter hvad der fortælles i gamle Krøniker var en Hær af 1500 Danske draget til det hellige Land, for under Gotfred af Bouillon at stride for Jerusalems Erobring. Deres Anfører var en dansk Prins Svend, men de bleve overfaldne af en stor tyrkisk Hær og alle dræbte efter den tapreste Modstand 1097. Tasso har i den ottende Bog af »Gierusalemma liberata« besunget Svends Heltedød. En af Svends Følge bliver om Natten opsøgt paa Valpladsen af en Olding, som ved Korsets Tegn helbreder hans Saar, hvorpaa han ved en Sjernes underfulde Straaler finder Svends Lig, og efter den Gamles Opfordring tager hans Sværd for at bringe det til Rinaldo, der skulde blive hans Hævner. — Paa Billedet ser man den unge Prins ligge udstrakt paa Jorden, i fuld Rustning, med en guldbroderet Kjole under Harnisket. Den venstre Haand hviler paa Brystet, medens Sværdet holdes fast i den højre. Maanen er næsten skjult bag Træerne, og en Straale falder paa Liget. Ridderen er stegen af sin Hest og nærmer sig; Eremiten ligget paa Knæ ved den Døde, og et ungt Menneske holder en Fakkel for ham, medens han løfter Prinsens Haand op, for at vriste det Sværd ud deraf, hvormed den Faldne skulde hevnes. Den sørgende Ridder lægger Haanden paa Brystet for at bekræfte, at han vil udføre det ham betroede Hverv. I den mørke Baggrund skimtes Hestene. De forskjellige Belysninger, saavel af den himmelske Straale, der falder paa Prinsen, som af Maanen og Fakkelen, frembringe en alvorlig, gribende Stemning. — Et andet Billede forestiller den angrende Peder, og atter et andet et tartarisk Gesandtskab, som var her 1655, og af hvilket den spanske Gesandt Grev Rebolledo har givet en morsom Skildring[2]. Samlingen ejer endvidere et Billede af v. Mander, som nu findes paa Kronborg og forestiller en Dreng, der holder en Hund af den gamle danske Race. I den Moltkeske Maleri-

---

[1] J. C. Spengler, Catalog over det kongelige Billedgalleri paa Christiansborg (1827), S. 496. Tassos Digt: »Det befriede Jerusalem« er oversat paa Dansk af Christine Daugaard 1884.

[2] R. Nyerup, Efterretninger om K. Frederik III., S. 408 fg., F. R. Friis, Optegnelser om Gjentofte Sogn, S, 19, E. Gigas, Grev Bernardino de Rebolledo S. 221, 234. I anf. Skr. S. 348 omtales Rebolledos Portræt, der var malet af K. v. Mander og gik tilgrunde paa Frederiksborg 1859, og S. 215 nogle andre Malerier, som Rebolledo tillægger K. v. Mander og roser i stærke Udtryk, men om hvis Tilværelse ellers intet vides.

samling findes et Billede af van Mander, forestillende Aaron som Ypperstepræst. — Nogle Tegninger af K. v. Mander findes i den kongelige Kobberstiksamling. — Af Statsregnskaberne ser man, at Karel van Mander fik en Betaling af 400 enkelte Dl. for en Triumfport til Kroningen, med tilhørende Skilderier, efter Kontrakt af 22. November 1648.

I sin Gaard paa Østergade drev Karel van Mander tillige en Slags Gjæstgiveri, der nok især forestodes af hans Hustru Marie van Mander[1]. Man kan nævne en hel Række fremmede Gesandter og andre fremragende Personer, som have boet der, saasom den svenske Resident Gustav Duvall, den hollandske Resident le Maire, Terlon og Opdam m. fl.[2]. Det var vistnok kun Standspersoner, der tog ind til van Mander eller fik anvist Plads hos ham, men han var ganske vist heller ikke nogen almindelig Gjæstgiver. Han var en berømt Maler og en kundskabsrig og fintdannet Mand, og der er meget, der tyder paa, at han i det Hele var en Mand, hvis Selskab Fremmede satte Pris paa. Han havde havt Lejlighed til at lære mange Personer og Forhold at kjende; han ejede en ikke ubetydelig Bogsamling og var selv Forfatter; han havde hele Huset fuldt af Kunstværker og Sjældenheder, og hans Kunstkammer nød en vidt udbredt og vist ikke ufortjent Navnkundighed. Dengang havde man ikke mange Museer, og de faa, der existerede, fik gjerne Navn af »Kunstkammere«. Der var neppe nogen Grænse for, hvad der kunde anbringes i den Tids Kunstkammere. Der kunde ikke blot være egentlige Kunstværker, men desuden Oldsager, ethnografiske og naturhistoriske Gjenstande og Kuriositeter i broget Mangfoldighed. Hvad specielt Karl van Manders Kunstkammer angaar, saa var det ganske vist ikke saa stort som Kongens, men det var en lige saa kuriøs Blanding af de mest forskjelligartede Sager. Her var Malerier, Kobberstik og Tegninger, Skulpturer i Marmor, Gibs, Vox, Elfenben, Ibenholt m. m., forskjellige Sager af Rav, Jaspis, Agat og andre Stenarter, Glassager, mærkelige gamle Møbler, Tobakspiber, grønlandske og ostindiske Sager, fysiske og mathematiske Instrumenter og meget andet.

---

[1] Becker, Samlinger til Kong Frederik III.s Historie, fl. St., Bruun Curt Adelaer 169, og fl. St.

[2] Hans Svigerfader Nicolaus Fern nævnes den 30. April 1645. (O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium, V 279.)

Forøvrigt synes det, at Karel van Mander ogsaa har havt Tilsyn med Kong Frederik IIIs Samlinger. Hermed stemmer det godt, at Kong Frederik III tilskrev Kapitlet i Roskilde den 2. Maj 1665, »at lade os elskel. Carl v. Mandern bese hvis Antikviteter, som i Lucii Kirke udi Kapellerne eller paa andre Steder ere forvarede, og hvis han deriblandt til vores Tjeneste nytteligt agter, at lade ham bekomme og følgagtig være«[1]. Nogle andre herhenhørende interessante Efterretninger findes i en gammel italiensk Rejsebeskrivelse. Bogen er en literær Sjeldenhed, og findes ikke i vore Bibliotheker; derimod findes den, i to Exemplarer, i Upsala Universitetsbibliothek, og Dr. L. Daae har oversat endel af den, især hvad der angaar Negris Rejse i Norge, i den norske historiske Forenings Tidsskrift. Vi tillade os her at meddele et Uddrag af Hr. Daaes Oversættelse[2]. Dr. Daae oplyser, at Negri døde den 26. Decbr. 1698 i en Alder af 75 Aar, og at han altsaa maa være født 1623, og der tilføjes den meget rimelige Formodning, at han under Opholdet i Kjøbenhavn har boet hos Karel v. Mander. Han var i Kjøbenhavn baade før og efter Norgesrejsen, og talte begge Gange med Kong Frederik III. Negri forlod Kjøbenhavn den 3. Oktober 1664, for at drage til Norge, og i August det følgende Aar var han atter i Kjøbenhavn. Hvalfangsten omtales udførligt, og dette giver Negri Anledning til at omtale v. Mander. Han skriver nemlig: »Jeg maa endnu fortælle en interessant Opdagelse, jeg har gjort paa min Tilbagerejse her i Kjøbenhavn med Hensyn til Hvalerne. En Tilsynsmand (il custode) Carl Vanmander gjorde mig den Ære at vise mig omkring i nogle Samlinger, som henhøre til de mærkeligste i Europa. Blandt andet gjorde han mig opmærksom paa tre Smaastykker af hvidt Ben, som vare udhulede indeni, saa at man kunde stikke en hel Finger igjennem Aabningen. Disse Bendannelser vare omtrent en Fod lange og behængte med mindre Ben af samme Form, der saa ud som lige

[1] Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel i Roskilde Domkirke, S. 15, Anm. h (efter Sjæll. Tegnelser).

[2] Italieneren Francesco Negris Reise i Norge 1664—65. Af Dr. L. Daae (Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening, 2. R. 6. B. 1888). Den italienske Bogs Titel er: Viaggio settentrionale fatto e descritto dal molto Rev.do Sig.r D. Francesco Negri da Ravenna. Opera postuma data alla luce da gli heredi del sudetto. In Padova MD.CC. Nella stamperia del seminario. Con lizenza d'superiori. (xxx + 207 S. 4to foruden nogle Tegninger).

saa mange Ringe. Jeg spurgte Kustoden hvad dette var, og fik til Svar, at han ikke vidste det, samt at intet var bemærket herom i Museets Optegnelser. Jeg fortalte ham da, at disse Ben henhøre under de Undtagelser, som undertiden findes i Naturen, idet blandt mange Hundreder af Hvaler gives en enkelt, som virkelig har et Slags Horn paa Panden. Dette blev mig fortalt i Finmarken af en Mand, som gav mig nogle Rester eller Brudstykker af nævnte Horn. Jeg viste Hr. Vanmander dem, og da vi sammenlignede dem med de nysnævnte Benringe i Museet, fandt vi, at de vare aldeles lige. Det var ham meget kjært at gjøre denne Opdagelse, og han sagde, at han strax vilde nedskrive den. Jeg har medtaget disse Ben tilligemed nogle andre mærkelige Smaagjenstande, i en Æske. Kong Frederik den Tredie ønskede at se dem, og betragtede dem nøje, den ene efter den anden, idet han udtalte sin Mening om alt. Han underholdt sig meget naadig med mig baade paa Fransk og paa Latin, og viste sig at være baade lærd og talentfuld. Da jeg var gaaet, skal Kongen have sagt, at alt, hvad jeg havde vist ham, og hvorom jeg havde talt, var meget interessant, men at det mærkeligste af alt var, at en Italiener, som var vant til at leve i et af de mildeste og behageligste Klimater i Verden, havde begivet sig ud paa en saadan Rejse, der i den slemme Aarstid maa betragtes som et af de vanskeligste Foretagender, en enkelt Mand kan vove. Hans Majestæt havde hørt om min Beslutning at rejse fra Kjøbenhavn gjennem hele Norge til Nordkap, samt at jeg virkelig var afrejst den 3. Oktober, og han havde befrygtet, at jeg maatte ligge under for Strabadser og Farerne. Det samme hørte jeg siden hos M. de Coartin, den franske Gesandt, og af D. Valerio Maccioni, som er en Adelsmand fra San Marino i Romagna, og som senere er bleven Biskop i Anoure.«

At Karel van Mander arbejdede for Prins Christian, ses bl. A. af følgende af Prinsen underskreven Ordre, dateret Nykjøbing Slot den 31. August 1643. »Eftersom vi naad. er skyldig bleven til os elsk. Karl von Mander, Contrafaicteur og Indvaaner i Kjøbenhavn, for adskillige Stykker, han ved underskedlige Tider til os underd. har leveret, som udi en Summa efter hans overleverede Regnskabs Indhold beløber $1258^1/_2$ Rdl. in Spe., saa have vi naad. bevilget ham samme Summa Penge med Korn af Nykjøbing Slots Indkomst at maa betales, Læ-

sten beregnet til 75 Rdl., og beløber sig: Byg $16^1/_2$ Læster 13 Td. $2^1/_2$ Skp., hvilke forn. $16^1/_2$ Læster 13 Td. $2^1/_2$ Skp. Byg Slotsskriveren Peder Heldt skal lade levere Karl v. Mander eller hans Fuldmægtig.« Slotsskriveren har 1. Sept. paategnet Ordren, at den skal blive efterkommet. Herved findes en Kvittering, dateret Kjøbenhavn den 14. Oktober 1643 og egenhændig underskreven af Karel van Mander, om at det ovennævnte Kvantum Byg er ham leveret af Nykjøbing Slots Indkomst, af Slotsskriveren Peder Heldt.[1] (Underskriften gjengives her.)

Et kobberstukket Portræt af Karel van Mander findes i det store kongelige Bibliothek (Müllers Samling). Strunk omtaler det i sin Fortegnelse, under Nr. *1788, og beskriver det saaledes:

Brystbillede en face til Venstre i en Firkant. Han har Over- og Underskjæg, bærer Calot over det lange, krøllede Haar, der er skilt i Panden, har en Kappe over Skuldrene og over den tilknappede Klædning en nedfaldende Krave, sammenholdt ved Snore med Kvaster. Han støtter den venstre Haand paa et foran ham staaende Bord, og holder en Tegning i højre Haand. Over Bordpladen staar til Venstre: *Alb. Wuchters et ex.* 8" 2''' h. 6" 7''' br. Underskrift: *Carel van Mander Pictor.* *C. van Mander pinxit.* *C. Waumanns sculp.*

Karel van Mander havde endnu et Talent, som maa omtales; han var Digter. Han kunde skrive morsomme Viser, og han kunde maaske ogsaa være med til at synge dem. Han har udgivet et Skrift, der især indeholder en versificeret Lovtale over Snustobak, og hedder: »Lauvercrants voor alle Lieffhebbers des Loofwaerden Snuyfftoebacks, als oock Haer Gheboort, en Hooghe Hercomst.« Bogen er i Kvartformat, uden Sted og

[1] Nykjøbing Slots Lensregnskab 1643—44, Bilag 120. Denne Underskrift er her gjengivet i Kemitypi.

Aar; men den ældste Udgave er vistnok fra 1665. Skriftet er paa Hollandsk; men henimod Slutningen er indført nogle Brudstykker af spanske, franske, italienske, tyske og danske Vers, og der er, efter den Tids Skik, tilføjet nogle Vers af forskjellige Forfattere, til van Manders Ære[1]. En nyere Udgave af Skriftet, ligeledes i Kvartformat og uden Aar, men vistnok fra 1668, har samme Titel som den første, med Tilføjelse af »en Eenige andere Ghedichten«[2].

Blandt disse »andre Digte« er der især et, som har vakt en ikke ringe Opmærksomhed. Det er et Digt eller en Vise om de Heltebedrifter, som Cort Adelaer, efter hvad der fortaltes, havde udført, da han var i veneziansk Tjeneste og deltog i Kampen mod Tyrkerne. Det er bekjendt, at de ældre Beretninger om Cort Adelaers Deltagelse i Kampen mod Tyrkerne i den nyere Tid ere blevne underkastede en stræng Kritik, der har givet det Resultat, at Cort Adelaers Stilling hos Venezianerne har været betydeligt ringere end man forhen antog, medens det indrømmes, at han i Kampen mod Tyrkerne har vist stor Tapperhed, og at Venezianerne have anerkjendt de Tjenester, han har vist dem, og tildelt ham Belønninger og Hædersbevisninger derfor[3].

Maleren Karel van Mander døde i Foraaret 1670 og blev begravet i St. Petri Kirke i Kjøbenhavn, uden Tvivl i det oven-

---

[1] Der findes tyske, latinske og hollandske Vers, samt et paa Dansk, af A. Bording, med Overskrift: »Den Sind oc Kunst-ryge Carl Vanmander, der hand sin poetisk Dict om Snuus Tobak udgaff, til Ære«. Et tysk Vers af A. F. Werner er dateret Kopenhagen den 14. Julii 1665.

[2] De nye tilkomne Digte ere: et Par hollandske Bryllupsvers til Hr. Herman Meyer, Sekretær i det kgl. Krigskancelli, og den dydige Jomfru Catharina Madsdatter; Ode op den Grooten Gulden Standaert den Turchsen Admirael Auffghewonnen Anno 1658. Door den Ed. Admirael Coert Adelaer op syn Coo: Maytt: Const-Caemer Tsyner Eere Opgehangen. — Op de heerelycke Victory op den Teems bevochten, aen de vrye Hollantse Matrosen. — Op de Belægering van Coppenhage. — Op de Gloorryke Hymen van de Coo: Dennemarckse een Norweeghse Erff-Prinscess Anna Sophia mee syne Doorluchticheyt Hertoch Johan Georgh Cur Printz van Saxen. — Op het Affbeeltsel van syn Coo: Hoogheyt 1668. — I denne Udgave findes de samme Ærevers som i den første, og desuden et Par latinske Vers af V. Bering og D. Brinck, samt et længere dansk Vers af M. Worm med Overskrift: »Til den vidtberømte Skildrer oc Poet Carl von Mander, der hand loed sin herlige Dict om Snufftoback anden Gang paa Tryck udgaa«.

[3] C. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer. 1871.

for omtalte Gravsted, som hans Moder havde kjøbt 1637. I en af Kirkens Ligprotokoller staar, at den gamle Carl van Mander blev begravet i Kirken om Aftenen den 6. April 1670[1]. At her er Tale om den berømte Maler, bestyrkes af en Efterretning i en af den Tids Aviser, om den engelske Gesandt Grev Essex, der var kommen hertil for at lykønske Kong Christian V til hans Thronbestigelse. I »Nordischer Mercurius« 1670, S. 325 berettes nemlig fra Kjøbenhavn den 13. Maj om Grev Essex: »Er ist in Carl van Mandern sehl. ged. Hause auff der Oster Strasse einlogiret, und wird drey Tage über auff königl. Kosten tractiret, nach welcher Zeit er sich in sein Logement in die Hoch-Brücken Strasse begeben wird.«[2]

Det synes, at Karl van Manders Enke endnu i nogen Tid efter Mandens Død har fortsat Gjæstgiveriet paa Østergade. Willum Worm fortæller nemlig om en hollandsk Gesandt, der kom til Kjøbenhavn efter Christian V.s Thronbestigelse: »Junius 1670 ankom een Ambassadeur frae de foreenigde Nederlande, Her de Wit, som bleef paae sedvanlige maaede indhendt och tracterit til Carl van Manders, hvoer det gaef nogen demeslee.«[3] — I et udateret Brev, som findes i Rigsarkivet, omtales, at den fordums Rigsraad, nu sal. Hr. Ebbe Ulfeldt befindes, »efter rigtig Obligation af 31. Maj 1664 at være skyldig til sal. *Carell von Mandens* (!) Stervbo i Kjøbenhavn, Kapital 3000 Rdl., hver til 96 Sk. dansk beregnet, hvilken Kapital arveligen paa Skifte er tilfalden bemeldte sal. *Carel von Mandens* Sønne-Datter, som Sigr. Albrecht Wachter (!) Kgl. Maj. af Danmarks Kontrafejer, er Formynder for. Iligemaade befindes det, Hs. Exc. Hr. Rigsraad sl. Ebbe Ulfeldt efter en anden Obligation af Dato 18. Novbr. 1673 at være skyldig til bemeldte Albregt Woghtert Hustru Liessebet

[1] »1670 April 6. Herr Carll von Mander, der Alte, Abents, in der Kirche. Eröfnungsgeld 8 Th. 2 M. Glockengeld 6 Th. Die grossen Lichter 1 Th.« (Personalhistorisk Tidsskrift 2 R. 3 B. S. 271, 277.)

[2] C. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer S. 490. — Werlauff har paavist, at Katalogen over K. v. Manders Samlinger (hvorom nedenfor) maa være fra 1672, og bemærker dertil: »Dette kan da tjene til noget nærmere at bestemme Carl v. Manders Dødsaar, som man ellers blot vidste at være sildigere end 1665; Weinwich, Maler- og Billedhuggerk. Hist. S. 52.« (Werlauff, det kgl. Bibl. Hist. 2. Udg. S. 33). Senere Forfattere have dermed anset det for afgjort, at K. v. Manders Dødsaar var 1672, indtil Bruun paaviste, at det var 1670.

[3] De Wit ankom til Kjøbenhavn den 7. Juni. (Bruun, Curt Sivertsen Adelaer S. 170, efter W. Worms haandskrevne Optegnelser til Christian V.s Historie, Ms. gl. kgl. Saml. Nr. 930 Fol.)

Rømmerss 1224 Rd.«[1] — Karel v. Manders Enke indgav 1672 en Regning paa Skilderier til den Kommission, der behandlede Griffenfeldts Bo.

Den ovennævnte Kunst- og Raritetssamling blev bortsolgt ved Auktion 1672. Man har en trykt Katalog over den med følgende Titel: »Fortegnelse paa Sl. Carl von Manderns Bøger, Tegnebøger, Kobberstykker, Kobberplader, Trævare, Gevær, Seyerværker, Skilderier og ganske Konst-Kammer, som paa Mandag den 15de Juli udi den Sl. Mands Gaard paa Østergade skal auctioneres og sælges. Kjøbenhavn. Trykt hos Jörgen Gøede.« 4to. Bogen har intet Aarstal, men af Tidsangivelsen fremgaar dog, som Werlauff har bemærket, at Aaret maa være 1672. Der blev givet Ordre til, at endel af Bøgerne skulde kjøbes til det kongelige Bibliothek. Werlauff bemærker, at der i Bibliotheket findes et Exemplar af Katalogen, og at der bag i er skrevet følgende: »De her udi antegnede Bøger, som ere Folianter 10, Bøger med Kobberstykker 3, in Qvarto 10, in Octavo 7, in Duodecimo 1, haver Oluf Simensen efter H. Kgl. Maj. Brevs Indhold paa H. K. M. Bibliothek foruden nogen Betaling at indlevere.«[2] I det kongelige Bibliothek findes rigtignok et Exemplar af den omtalte Katalog, i hvilket der er sat Mærker ved adskillige Numere; men disse Mærker svare ikke til den ovennævnte Angivelse, og Bemærkningen om, at nogle af Bøgerne skulde kjøbes til Bibliotheket, findes ikke. Det maa saaledes antages, at det Exemplar af Katalogen, der nu findes i Bibliotheket, ikke er det samme som det, Werlauff omtaler. Hvor dette sidste er blevet af, vides ikke.

Karel van Manders Enke Marie v. Mander kjøbte senere en Gaard paa Christianshavn, og overlevede Manden en halv Snes Aar. Hun døde 1680 og blev uden Tvivl begravet i det ovenfor omtalte Gravsted i St. Petri Kirke.[3]

Cornelius von Mander synes at have været Broder til Hofmaleren Karel van Mander. Han arbejdede især for Hertugen

[1] Se mine Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie S. 161.

[2] Werlauff, det store kongelige Bibliotheks Historie, 2 Udg. S. 33.

[3] I Kirkens Ligprotokol er antegnet: Carl v. Mander Wittwe in der Kirche Abends 7(?) Febr. 1680, 12 Th. 1/2 [Stunde?] die grosze Glocke 6 Th. 8 Mk.« — Jvf. Personalh. Tidsskrift 2 R. 3 B. S. 290. — Et »Begräbnisz Brief für die abgelebte Maria von Mandern, Copenhagen d. 10. Februarii Anno 1680«, hvorved Kongen tillader, at Maria von Manderns Lig maa begraves om Aftenen ved den tyske Kirke, findes i Patenten 1680 fol. 36, i Rigsarkivet.

af Gottorp, og maa være kommen til Slesvig 1641 eller tidligere.[1] Han har formodentlig havt Arbejde ved den nye Kirke, der ved den Tid blev opført i den Del af Slesvig By, der kaldes Friedrichsberg. I denne Kirke findes nemlig en Døbefont af Sandsten med hans Navn og Aarstallet 1651. Den nævnes i Schrøders Geschichte von Schleswig; men vi kunne her omtale den udførligere.[2] Døbefonten er 120 Centimeter høj, og den øverste Flade er 72 Ctm. i Tværmaal. Fodstykket dannes af en Søjle med Figurer af to Drenge, der med deres oprakte Arme og Hænder synes at bære Skaalen. Mellem Figurerne findes to med Arabesker indfattede Skjolde. Paa det ene af disse staar:

Lasset die Kindlein zu mir kommen und wehret ihnen nicht, den solcher ist das Reich Gottes. Matth. 19.

Paa det andet staar:

Wer da glaubet und getaufet wird, der wird seelig werden. Marc. 16.

Paa Skaalen ses to Englehoveder med Vinger, og imellem disse to Medaillons, hvoraf den ene har denne Indskrift:

Cornelius und Cornelie von Mander 1651.

Den anden er ved en lodret Linie delt i to Dele, hvoraf hver indeholder et Vaabenmærke. I det heraldiske højre Felt (altsaa det til Venstre for Betragteren) ses en svømmende Svane med en Krone om Halsen, og i det andet ses tre Øxer. Det gamle til Døbefonten hørende Messingfad er ligeledes tilstede. Det er ganske glat, uden Inskription, men kun dette Tegn er indridset deri: 4⧺

Cornelius von Mander indgav 1654 en Skrivelse til Hertug Frederik IV, i hvilken han beklagede sig over, at han ikke kunde faa noget Gods udleveret, som han havde arvet efter sin Moder, da Magistraten i Kjøbenhavn havde lagt Beslag paa det, fordi Arveafgiften ikke var bleven erlagt; han tilføjer, at hans Broder Carl von Mander havde villet stille Kaution for

[1] I en Kirkebog for Haddeby i Slesvig 1641—1750 (Ms. i Univ. Bibl. i Kjøbenhavn Additamenta, Nr. 116, 8vo) læses følgende: »1641, Augustus 8, Cornelius Bildthauers Sohn Johan getaufet. — 1643, 27 Novb. Cornelius von Mander Sohn Carl getaufet. — 1649, 10 August Getaufet Cornelius von Manders Sohn Raphael.«

[2] Oplysninger om Døbefonten ere mig velvilligt tilstillede af Hr. Arkivar Hille i Slesvig, tilligemed en Skizze af Døbefonten og af Vaabnerne paa samme.

ham, men at Skipperen, som var bleven sendt til Kjøbenhavn efter Godset, desuagtet ikke havde kunnet faa det med tilbage. Han haaber ved Hertugens Hjælp at opnaa, at det arresterede Gods bliver frigivet og at han bliver fritaget for at aflægge den sædvanlige Arveafgift. Han henviser til Christian IV.s Brev af 7. September 1643, hvorved en lignende Begunstigelse var bleven vist Søren Terkelsen, der dengang boede i Slesvig. I Hertugens Skrivelse, dateret Gottorp den 8. Maj 1654, anbefales Sagen, og det Forlangte blev tildels bevilget ved aabent Brev af 2. Septb. 1655. Cornelius von Mander blev fritaget for at betale Afgift til Kongen, men med Hensyn til hvad der tilkom Byen, maatte han henvende sig til Borgmester og Raad.[1]

I Aarene 1652—57 udførte Cornelius von Mander betydelige Arbejder paa og ved Gottorp Slot; men han maa være død i Slutningen af 1657.[2]

Carl von Mander junior, som han selv kalder sig, har maaske været Hofmalerens ældste Søn. Han nævnes kun sjeldent, og man kjender ikke engang hans Livsstilling. I ældre Beretninger siges, at den berømte Maler K. v. Mander havde en Søn, der ligeledes hed Carl og var mathematisk Instrumentmager;[3] men han maa i alt Fald ikke forvexles med den mere bekjendte Instrumentmager af dette Navn, der nedenfor skal omtales. Carl von Mander junior ejede en Gaard i Store Kongensgade, der laa paa det Sted, hvor nu Marmorkirken ligger.[4] 1666 havde han en Sag for Højesteret mod en Marketender, Willum Gaardens, angaaende Husleje. Han døde 1669, Aaret før Faderen, og blev begravet i St. Petri Kirke den 27. Januar, hvorom en Antegnelse findes i en af Kirkens Ligprotokoller.[5]

Carl von Mander den yngre var gift med Elisabeth Rømer, og havde med hende en Datter, Anna Marie von Mander, der nedenfor skal omtales. Nogle Aar efter C. v. Manders Død

[1] Sjæll. Regist. Nr. 23 Fol. 666 v. — Hertugens Brev, samt Kopier af Cornelius v. Manders Skrivelse til Hertugen og af Christian IV.s Brev af 7. Septb. 1643, findes iblandt Sjællandske Indlæg 1655.

[2] Robert Schmidt, Schloss Gottorp, 1887, 4to S. 52, 79—80.

[3] Saaledes i I. C. Spenglers Catalog over det kongelige Billedgalleri paa Christiansborg, 1827, S. 497 Anm.

[4] O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium III, 641, 646.

[5] 1669, 27. Januar: »Carl von Mand. Abents in der Kirche 8—2 Mk. Die grossen Glocken 6 Rd. Die grossen Lichter 1 Th. Jvf. Personalh. Tidsskrift 2 R. 3 B. S. 274.

blev Enken Elisabeth Rømer gift med Maleren Abraham Wuchters, der døde i Foraaret 1682.[1] Et Aars Tid senere rejste Enken til Holland og blev der gift med Præsten Abraham Hasseu, og maa være død 1693 (se nedenfor)

Johan von Mander var formodentlig Hofmaleren K. v. Manders yngste Søn. Han var Billedhugger eller Billedskjærer, men neppe nogen stor Kunstner. I Aaret 1675 indgav han til den Kommission, der behandlede Griffenfeldts Sager, en Fordring paa 40 Rd. for to Kontrafejrammer; men der blev svaret, at Rammerne vare leverede til Abraham Wuchters, hos hvem han maatte søge sin Betaling. Af Partikulierkassen fik han 1680 Betaling for en Hest af Træ, der var leveret til Hoffet. Nogle Aar tidligere udførte han endel Billedhuggerarbejde til Gottorp Slot og Have, og i Gottorps Regnskaber findes følgende Notits: »1664, Aug. Johan von Mandern, Steinhauern, für ein Portal u. s. w. am Oberplatze und dann 3 Giebel vor der Cantzelei

[1] Om Wuchters findes udførlige Oplysninger i mine Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie S. 147 fg. — Den 8. Febr. 1679 udgik et aabent Brev om, at »Abraham Wougter og Elisabeth Rømer maatte vies hjemme i Huset« (nævnte Samlinger S. 160 efter Sjæll. Reg. Nr. 31 fol. 56). — Den 13. Maj 1679 konfirmeredes en testamentarisk Disposition, oprettet imellem Abraham Wuchters og Elisabeth Rømer. Under s. D. nævnes »Confirmation eines Vergleichs zwischen Maria Carl von Mandern des Eltern Wittwe und Elisabeth Römern, sel. Carl von Mandern des jüngern Wittwe. Copenh. 13. Maj 1679« (Rigsarkivet, Patenten 1679 Fol. 121, 122). Selve Dispositionen og det nævnte »Vergleich« ere ikke indførte i Registranten, men der er kun begge Steder bemærket »inseratur«.

anverdungenermassen gefertigt, ihm vergnügt 130 Rthl.«[1] Han boede i nogen Tid i Slesvig By og døde der 1689.

Johan von Mander blev 1674 gift med Christine von Luders;[2] efter hendes Død blev han gift paany, og hans anden Hustru, Catharina von Mander, overlevede ham. Af første Ægteskab havde han en Søn,

Christian Rudolf von Mander, der ved Faderens Død 1689 var omtrent 14 Aar gammel og skal have vist Anlæg for Kunsten. Efterat Johan von Mander var død, blev der indsat en Kurator for Enken, og to andre for den umyndige Søn, og Boets Status blev opgjort. Nogle herhenhørende Dokumenter findes i en Protokol i Statsarkivet i Slesvig, og der er med stor Velvillie blevet givet mig Lejlighed til at benytte den, hvorfor jeg aflægger min Tak til vedkommende Embedsmænd. Johan von Mander ejede et Hus i Gaden Lollfusz i Slesvig By; det blev efter hans Død vurderet til 200 Rd. og senere solgt til denne Pris. Hvad der ellers fandtes i Boet, blev opskrevet og vurderet og senere for den største Del bortsolgt ved Auktion. Dette ses af to omtrent enslydende Fortegnelser, som findes i den nævnte Protokol. Vurderings- og Salgspriserne synes at være meget lave, men maa dog nogenlunde have svaret til den Tids gangbare Priser. Det hele Efterladenskab, Huset medregnet, vurderedes kun til lidt over 362 Rd. Gjælden og Omkostningerne ved Begravelsen og Boets Opgjørelse o. s. v. beløb sig til 182 Rd. Det blev bestemt, at Enken skulde have 100 Mark af hvad der indkom ved Salget af Huset eller de andre Ting, og Resten, der ikke var stor, blev der disponeret over til Fordel for Sønnen. Det synes forøvrigt, at Familien tidligere maa have kunnet glæde sig ved en vis Velstand; men denne maa da i Tidens Løb være bleven betydeligt forringet. Et Uhr og nogle Guldringe og flere Ting vare pantsatte og maatte nu indløses for nogle af de Penge, der indkom ved Salget af Resten. Der forefandtes enkelte Ting, som kunde minde om Karel van Manders Kunstkammer, og hvoraf et eller andet Stykke maaske virkelig stammede derfra. Foruden Møbler og andet Bohave omtales forskjellige Billeder, hvoraf ikke saa faa

[1] Rudolph Schmidt, Schloss Gottorp, S. 80.

[2] 1674, 15. April bevilges, at Johan von Mander og Christina Lüders maa vies i Huset. Sjæll. Regist. Nr. 29 Fol. 291.

af Elfenben, nogle af Vox, Gips og Messing, og nogle, der vistnok vare udskaarne af Træ, udskaarne Rammer, Skilderier, Tegninger og Kobberstik, endel Bøger og endel Kobberplader, maaske graverede eller raderede. Mandens Billedskjærerbænk med tilhørende Redskaber blev vurderet til 4 Rd. og solgt til den Pris. Hans Portræt overlodes Enken, men den tilhørende udskaarne Ramme blev solgt og indbragte ti Skilling.

Christian Rudolf von Mander kom efter Faderens Død i Huset hos en af Formynderne, og senere hos en anden; men hans senere Skjæbne er ubekjendt.

Anna Maria von Mander var, som allerede nævnt, en Datter af Carl von Mander den yngre († 1669) og Elisabeth Rømer. Nogle Aar efter Carl v. Mander den yngres Død blev Elisabeth Rømer gift med Abraham Wuchters, og den 29. Maj 1680 blev Wuchters beskikket til at være Steddatterens Formynder.[1] Efter hans Død i Foraaret 1682 maa Gehejmeraad Conrad Bierman von Ehrenschildt være bleven Anna Maria von Manders Formynder.[2] Han ejede den Gaard paa Østergade, der nu har Nr. 15, og indbefatter de to Gaarde, der tidligere havde tilhørt Maleren Karel van Mander og Dr. Jacob Svabe.[3] Her stod Anna Maria von Manders Bryllup, da hun i Efteraaret 1682 blev gift med David Samland, der omtrent et halvt Aar tidligere var bleven Amtmand i Sønderborg.[4] Den 19. Decb. 1682 oprettede David Samland og hans Hustru en gjensidig testamentarisk Disposition, der fik kgl. Konfirmation den 20. Februar

[1] F. R. Friis, Samlinger til dansk Bygn. og Kunsthistorie, S. 160 (efter Sj. Reg. 31, fol. 56).

[2] Conrad Biermann var en Præstesøn fra Markgrevskabet Durlach, havde som Sekretær hos den franske Ambassadør Terlon fulgt denne under hans Sendelse til Kong Carl Gustav 1657-58, traadte senere i dansk Tjeneste og blev brugt i flere Gesandtskaber. Han optoges 1681 i Adelsstanden og fik Navnet Ehrenschild, døde som Gehejmeraad og Ridder af Dannebroge 1698. Se O. Wolff, Griffenfeldts Levnet, S. 115, Beckers Samlinger til Fr. III. Hist. I, 219, II, 437, og fl., Personalhistorisk Tidsskrift 2 R., 3—4. Bd. (se Regist.).

[3] Kjøbenhavns Diplomatarium III, 664; VII, 40.

[4] David Samlands Bestalling som Amtmand i Sønderborg, 25. April 1682, findes i Rigsarkivet, Patenten 1681—82 Fol. 343. — Den 27. Oktober 1682 udgik et kgl. aabent Brev om, at »David Samuelandt« Amtsforvalter til Sønderborg, og Anna Marie von Mander maa vies i Huset (Sjæll. Regist. Nr. 32 Fol. 644). — Brylluppet omtales i Korthed i et Brev fra J. N. Dumbstorf, Sekretær hos Ehrenschildt, til Gehejmeraad Christian Lente, dat. 21 Novb. 1682 (Rigsarkivet, Chr. Lentes Breve, Fasc. 1 Nr. 150. (Medd. af Hr. cand. mag. L. Bobé).

1683. Heri bestemmes, at den Længstlevende skal arve hele Formuen, med Undtagelse af, at hvis Hustruen døer først og førend hendes Moder, saa skal Manden udbetale sidstnævnte 500 Rd., og at hvis der kommer Børn og Manden dør først, saa skal Hustruen beholde hele Formuen, saalænge hun ikke indtræder i nyt Ægteskab.[1]

Det blev ovenfor omtalt, at Elisabeth Rømer noget efter Abraham Wuchters Død rejste til Holland. Dette ses yderligere af følgende Erklæring, som blev udstedt af den danske Regering, efter at Elisabeth Rømer var død, som Bevis for, at Anna Marie von Mander var Elisabeth Rømers Datter og rette Arving.[2]

»Attestatum für des Ambtsverwalters zu Sonderburg *David Sammelandts* Ehefrau *Anna Maria von Mandern.* Rendsb. 1. Aug. 1693.

Demnach ihrer königl. Mayt. zu Dennemarck, Norwegen etc. bestalter Ambts-Verwalter zu Sonderburg, *David Sammeland,* deroselben allerunterthänigst zu erkennen gegeben, weszgestalt seine Ehe Fraw *Anna Maria von Mandern* ein *attestatum* undt gezeugnis, dasz sie ihrer vor einiger Zeit in Hollandt verstorbenen Mutter *Elisabeth Römers,* so zulezt an den Prediger zu *Oustgyt* nahe bey Leyden, Nahmens *Abraham Hasseu,* verheyrahtet gewesen, eheleibliche Tochter und wahre Erbin sey, benötiget wehre, so wird auf Ihr königl. Mayt. allergnädigsten Befehl krafft dieses der Wahrheit zu stewer *attesti*ret und bescheiniget, dasz ermelten Ambts-Verwalter *David Sammelands* Ehe Frau *Anna Maria,* von ihrem Vater *Carl von Mandern* dem Jüngern, und ihrer Mutter *Elisabeth Römers,* in der königl. *Residentz* Stadt Copenhagen, in stehender Ehe, echt und recht gebohren, und ein eintziges Kindt und wahre Erbin ihre Eltern sey, gestalt dan auch jezt besagte ihre Mutter in der andern Ehe mit Abraham Wuchter, weilandt gewesenem königl. Dennemarkischen Contrafeyer und Kupferstecher, keine Kinder erzeuget, uhrkundlich unter aller höchstgeehrt Ihr königl. Mayt. fürgedrucktem Insigell, geben.«

[1] Patenten 1683—85 Fol. 15, Rigsarkivet. — Den 27. Januar 1683 bevilger Kongen, »at den Kontrakt, som afgangne Abraham Wugters Efterleverske med hendes Svoger Søn David Samland, vores Amtsforvalter over Sønderborg Amt paa vort Land Als, skal have oprettet, og ikkun paa slet Papir skal være skreven, anl. hendes Datters Fædrene Arv, maa med den rette Sort af Stempel blive stemplet«. Sjællandske Tegnelser XLIV Fol. 15.

[2] Patenten 1693 Fol. 285, Rigsarkivet.

Anne Maria v. Mander døde efter 14 Aars Ægteskab, og David Samland blev senere gift med Sofie Marie Otton. De oprettede en testamentarisk Disposition, der var dateret Sønderborg den 28. Juli 1705, og fik kgl. Konf. den 14. August s. A [1].

Der kan neppe være Tvivl om, at der i Kjøbenhavn omtrent samtidigt har levet to Personer af Navnet Carl von Mander, der begge vare Mekanikere, og vel tillige Uhrmagere, og de vare rimeligvis begge i Slægt med den foran omtalte berømte Maler, uagtet ingen af dem kan have været en Søn af ham. I nogle Tilfælde, hvor der tales om Mekanikeren Carl von Mander, bliver det derfor vanskeligt at afgjøre, hvilken af de to, der menes.

Den ældre Instrumentmager **Carl von Mander** var gift med Helene Nielsdatter, der døde 1715. Manden overlevede hende, men naar han døde, vides ikke. De havde i deres Ægteskab 8 Børn, hvoraf de to døde før Moderen[2].

Angaaende Skiftet efter Helene Nielsdatter kan her meddeles et Par Oplysninger fra Raadhusarkivet. I en Raadstueprotokol forekommer følgende:

»Mandagen den 16. Marts 1716.

For Carl von Mander, Borger og Instrumentmager, boende paa Kjøbmagergaden, og hans salig Hustru Helene Nielsdatter, 6 deres sammenavlede Børn at være Formynder for hvis de i Møderne Arv efter holdte Skifte kunne erlange, erbød sig og gjorde Haandsoprækning Faderen foranførte Carl von Mander, for:

Nicolai gl.	— 19	Aar.
Raphael gl.	— 12	—
Friderich gl.	— 10	—
Anthonette gl.	— 16	—
Ottilie gl.	— 4	—
Cathrine Marie gl.	— $^3/_4$	—

[1] Patenten 1705 Fol. 207. — Om David Samland kan endnu tilføjes, at han var født i Meldorf i Ditmarsken 26. April 1651, gik i Skole i Glückstadt og Slesvig, uddannede sig som Skriver, kom til Kjøbenhavn og blev ansat i Rentekammeret, og døde den 10. Novb. 1715. (Nicolaus Thomsen, Leichenpredigt über David Samland, Flensborg 1716, 32 Sider. Findes i Univ. Bibl. i Kiel. Medd. af cand. mag. L. Bobé).

[2] Carl von Manders Hustru blev begravet paa St. Petri Kirkegaard den 17. August 1715; en Datter, 8 Dage gl., bisat 8. Aug. 1710; en Datter, 7½ Aar gl., bisat 6. Aug. 1711 (efter St. Petri Kirkes Ligprotokol, se Personalhistorisk Tidsskr. 2 R. IV B., S. 24).

Curator og Tilsiuns Værge paa Børnenes Vegne, mens Skifte holdes *Johannes Plockeros* Sværdfeger, boende paa Kjøbmagergade.«

I en Skifteprotokol i Raadhusarkivet (Nr. 1, S. 166) forekommer følgende:

»Anno 1716 den 26. Juni blev holdet Skifte efter Carl von Manderns Hustru Hellene Nielsdatter mellem Manden og deres 6 fælles Børn, hvis Formynder er Faderen, men Johannes Christian Plockeros er Curator men Skiftet holdes.

Boets Midler:

Huset i Skidenstræde	500 Rd.
Huset paa Kjøbmagergade	3800 —
Boeskab	306 —
Gjælden var.	4580 Rd.

Manden prætenderede Overskudet til Vederlaug.«

Foruden de to Børn, der vare døde 1710 og 1711, var der altsaa endnu 6 Børn, hvoraf det ældste, Sønnen Nicolai, var 19 Aar gammel og altsaa maa være født omtrent 1697. Faderen kan da ikke have været den Instrumentmager Carl von Mander, der døde 1740 i en Alder af 54 Aar. — Datteren Ottilie skal omtales nedenfor.

Det var formodentlig den ældre Instrumentmager Carl von Mander der 1701 boede i Skidenstræde (nuværende Krystalgade) Nr. 162[1]. 1726 ejede Carl von Mander det samme Sted og boede der. Fra 1708 eller tidligere til 1725 boede han paa Kjøbmagergade.[2] Stedet, som han selv ejede og som den Gang havde Nr. 17, laa mellem Silkegade og Klareboderne, ved Siden af den saakaldte David Skolemesters Gaard. Men under den store Brand 1728 boede han atter i Skidenstræde, nemlig i Nr. 160, der tilhørte Drejer Lars Jørgensen[3].

Den yngre Instrumentmager **Carl von Mander** maa være født omtrent 1686, da man véd, at han døde 1740 i en Alder af 54

[1] I en Mandtalsliste i Raadhusarkivet nævnes: »1701. Schidenstræde 162. Carl von Mandern, Uhrmager«.

[2] Mandtalslister i Raadhusarkivet.

[3] Lidt om Kunstnerne herhjemme paa den store Brands Tid 1728. Af Dr. F. J. Mejer. (Nationaltidende 16. Novbr. 1884, Tillæg): »Stedet Nr. 160 i Schidenstræde tæt ved Hans Wiedewelts Hus ejedes af Drejer Lars Jørgensen; der boede til Leje Carl von Mandern«.

Aar. Han kan altsaa ikke have været en Søn af Hofmaleren, og vistnok heller ikke af den Johan von Mander, der døde i Slesvig 1689, da han ikke nævnes i de Dokumenter, der angaa Skiftet efter denne.

Han har forfærdiget adskillige mekaniske Apparater, Tegnebestik m. m Flere af hans smukke og veludførte Arbejder findes endnu i offentlige og private Samlinger, og ere for nogle Aar siden blevne udførligt omtalte andetsteds. De bleve dengang alle henførte til den yngre Carl von Mander, der døde 1740.[1] Det er nemlig først ved Hjælp af nogle senere, især i Raadhusarkivet, forefundne Oplysninger, at man er bleven sat i Stand til at skjelne imellem sidstnævnte og den ældre Instrumentmager Carl von Mander, hvis Hustru døde 1715.

Carl Von Mandern

I Partikulærkassens Regnskab omtales nogle Tegnebestik og andre mathematiske Instrumenter, som Carl von Mandern havde leveret i Aarene 1714[2] og 1718[3].

---

[1] J. E. A. Hansen, »Til de danske Tegnebestiks Historie«, i Industrif. Tidsskrift 1886 Nr. 13—15, 1891 Nr. 5. Carl v. Mandern havde akkorderet med Justitsraad Falsen om at levere »en stærk Messingmaskine paa Kubikmaade indrettet« for 100 Rd., men da han kommer tilkort herved, andrager han den 16. Decb. 1733 om at faa endnu 20 Rd. for den. Kæmneren fik Ordre til at betale ham i Alt 110 Rd. (Justerkammerets Arkiv, Medd. af Hr. Hansen).

[2] Følgende Regning findes i Part. K. Regnskab 1714, Bilag Nr. 262.

»Memorial.

Was ich habe vor den Herrn Geheimme Radt gearbeitet, die folget.

13 besteches bestehende in ein jedweder erstlich 1 Transportör mit ein Winkelhacken, ein groser Zirkel mit ein Reisfeder vnd bleyandts Rör, 1 handt Zirkel, 1 lange Reisfeder, ist verdungen vor jeder 7 Rdler. Summa 91 Rdler.

Carl von Mandern.

Obengemeltes ist nach Ihro königl. Mayt. allergnädigster Befehl verferdiget, zu die Pagien welche Cadetten seindt, und wie angeführt bedungen.

Copenhagen d. 15. Decb. 1714. W. F. v. Platen.

Diese Rechnung ist mir von den Herrn Lautrop richtig vnd zu Danck bezahlet, houfür ich gebürlich quitiere.

Hafniæ d. 2. Janvarj Anno 1715. Carl von Mandern.«

[3] I Partikulærkassens Regnskab anføres under 31. Decb. 1718: »Uhrmacher Carl von Mandern für einen Silber Cirkul und Compas zu verfertigen, item 3 Schrauben zu drechslen, und andern Kleinigkeiten zu machen, laut Quitung bezahlt 16 Rd «

I sine senere Aar havde Carl von Mandern atter endel Arbejde for Hoffet. Den 22. Juli 1735 fik han 80 Kourant Dl. for »ein Sonnenuhr mit allen Minuten in Silber gearbeitet, und einen groszen Compas dabey, getheilt in alle graden, auch in Silber gearbeitet, dabey alle Poli höhen gestochen, und alles vergult, nebst Futeral dazu«. 1736 fik han 10 Rd. for »einer Calenderscheibe umb ein Silberstück, worauf eine ovidische Historie nebst einem neuen Schlüssel von Silber zur Stellung beregter Scheibe«. S. A. 12. Oktbr. fik han Betaling for »ein klein goldenes Etuit mit Instrumenten nebst einem Futeral, woran 6 Loth 2 qvint 1/2 ohrt gold verbraucht«. 1737 leverede han endel mathematiske Instrumenter til Grænseregulerings-Kommissionen i Norge, hvis Formand var Generalmajor Frederik Otto von Rappe, nemlig et Par Astrolabier, Boussole, Vaterpas og Maalekjæder, hvorfor han fik 180 Kourant Dl. Brigader og Generalbygmester Häusser førte Tilsyn med Forfærdigelsen af disse Instrumenter. 1739 leverede Carl von Mandern efter kongelig Ordre endel Instrumenter til Pagen Linstow, der blev sendt til Kongsberg i Norge, for at lære Bjergværksvæsenet. Heriblandt nævnes et komplet Bestik, et Astrolabium, et Boussole, en Proportionalpasser m. m., og disse Instrumenter kostede 157 1/2 Rd. 1740 leverede Carl von Mandern endelig »eine matematische Etui mit Instrumenten von Golde gemacht«, hvorfor han fik i Arbejdsløn 50 Rd.

I en Skrivelse fra Carl von Mandern takker han for en Pension af 100 Rd., som er ham tilstaaet af Kongen. I Skrivelsen, som er paa Tysk og dateret Copenhagen den 3. Maij 1730 kalder han sig »ein armer abgebrandter Mann«, og han forpligter sig til hvert Aar at præsentere Kongen et Stykke Arbejde, som han har udført. Endelig beder han om, at Pensionen maa tage sin Begyndelse fra Nytaar 1730. Den blev dog kun tilstaaet fra 1. April s. A.[1] Han fik fra den Tid af og saalænge han levede hvert Kvartal udbetalt 25 Kourantdaler (det første Aar dog med Fradrag af 1 pCt. for stemplet Papir), og Kvitteringerne findes endnu i Rigsarkivet. Paa den sidste Kvittering er fastgjort en Seddel med følgende Notits:

»Dasz der seelige *Instrument*enmacher Herr *Carl von Mandern* am 2. Julii dieses Jahres mit tode abgegangen, bezeuge der wahrheit zu steuer.

Copenh. den 4. Julii 1740. *M. Schreiber*«.

[1] Part. Kassens Regnskab 1730, Bilag Nr. 176.

Selve Kvitteringen for 2det Kvartal, April, Maj, Juni 1740, er dateret den 6. Juli 1740 og underskrevet af

Maria *M. R.* Röel,
Afgangne *Carl von Manderns* effterladte Enche.
Som Enchens Lov-Værge
C. M. Holm«.

Af denne Underskrift er uden Tvivl kun de enkelte Bogstaver M. R. egenhændigt skrevne af Enken, Resten af Holm.

Carl v. Mander døde 1740, i en Alder af 54 Aar, og blev begravet den 6. Juli paa St. Petri Kirkegaard (Urtehaven).[1] Det følgende Aar holdtes Skifte i hans Bo, og ved det første Møde, den 22. August 1741, mødte Christian Mathias Holm paa Enkens Vegne og fremlagde en Regning af Dags Dato over Boets Tilstand, hvorefter Indtægten beløb sig til 356 Rd. 3 Sk., og Udgiften til 204 Rd. 10 Sk., hvilken Regning med tilhørende Dokumenter blev oplæst i Overværelse af Formynderen Bogbinder Andreas Lymann, som ikke havde noget derved at erindre. Men da Oluf Borch som anordnet Tilsynsmand ikke mødte, lod Retten det bero i 8 Dage. Ved det andet Møde, som holdtes den 29. August, erklærede Oluf Borch, at han havde efterset Regnskabet og ikke fundet noget derved at erindre; dog formodede han at nyde 6 Rd. 4 Mk. for havte Ulejlighed, som blev ham tilstaaet. *Søren Sandstrup*, der mødte som Laugværge for den salig Mands myndige Datter *Cathrine Dorothea,* salig Jens Nielsens, erklærede, at han ej heller havde noget imod Regningen at erindre, og da han saavel som Borch og Holm ikke vidste at erindre noget Stervboet vedkommende, saa blev Skiftet sluttet.

Den nævnte Søren Sandstrup, hvis rette Navn forøvrigt er *Sangstrup,* har maaske været nærmere knyttet til Familien, og der er megen Sandsynlighed for, at han har været Elev af Carl von Mander og overtaget og fortsat hans Virksomhed. Søren Sangstrup, hvis Arbejder have en vis Lighed med Carl von Manders, er muligvis identisk med Søren Jørgensen, der var født i Kjøbenhavn og fik Borgerskab som mathematisk Instrument-

---

[1] »Carl von Mandern. Mechanicus, begraben auf dem Krautgarten d. 6. July 1740. 54 Jahr. Blutgang.« (Ligprotokollen). — Carl v. Mander har 1719 Stol i St. Petri Kirke i Kbh., og betaler i dette Aar derfor 1 Rd. 2 Mk. (Medd. af Hr. cand. mag. L. Bobé).

mager den 25. Juli 1740, altsaa et Par Uger efter Carl von Manders Begravelse. — At Søren Jørgensen maa have været den ældre Instrumentmager Carl von Manders Søstersøn, ses af følgende Antegnelse i Raadstueprotokollen:

»Jørgen Sørensen, Sejlingsmand, hans Enke *Marie Elisabeth von Mander,* for deres Barn Søren Jørgensen er hans Morbroder Instrumentmager Carl von Mandern blevet Formynder 27. November 1713«.

Den Underskrift, der er gjengivet i Facsimile S. 95, er den, der findes under den S. 96 omtalte Takskrivelse af 3. Maj 1730, og den stemmer overens med dem, der findes paa Carl von Manderns Kvitteringer fra 1714 og 1730 og de paafølgende Aar.

Ottilie von Mander, en Datter af den ældre Instrumentmager Carl von Mander og Hustru Helene Nielsdatter, var født 1711 og døde 27. September 1770. Hun var en yndet Skuespillerinde og gift med Kontrollør ved Komedien Adam Linkiewitz. Da disse Ægtefolk ikke havde Børn, oprettede de et gjensidigt Testamente, 3. Septb. 1768, kgl. konf. 28. Septb. 1770 (altsaa Dagen efter at Hustruen var død), hvori bestemtes, at den Længstlevende skulde beholde den hele Formue, uden Registrering eller Vurdering. Det var underskrevet til Vitterlighed af Mathias Christian Brandt og Mathias Olsen Busch.

Der nævnes endnu flere Personer af Navnet van Mander, uden at der dog er mere end Formodning om, at de have været beslægtede med den berømte Maler. De paalidelige Efterretninger, der ere forefundne om disse Personer, ere kun ubetydelige og kunne derfor her kun meddeles i Korthed. Et og andet kan dog maaske endnu forefindes om flere af de foran omtalte Personer.[1]

Maria Constansya van Mander, S. Berent van Halberstadts, indgav efter Staldmester Merlaus Ordre en Regning, dat. Frede-

---

[1] Til S. 90 kan tilføjes, efter Medd. af cand. mag. L. Bobé, at Christian Rudolf von Mander er døbt 29. Aug. 1680 i St. Mich. Kirke i Slesvig, og Gerd Nicolai døbt s. st. 17. Aug. 1684, samt at blandt Viede i samme Kirke nævnes: »1686 dom. 16 Trin. Johann von Mander, Bilthauer, u. Cathrine sel. Christoffer Bekkers«.

Til Side 93 Anm. 1 kan tilføjes: Sammland, Amtsforvalter i Sønderborg By, faar Tilladelse at maa sin afgangne Hustrus Anne Marie v. Manders Lig fra bemeldte Sønderborg, hvor Ligbegængelsen allerede skal være sket, lade hidføre og her om Aftenen uden videre Ceremoni hensætte. Hafniæ 12. Maj 1696. (Fyenske Registre 11, 283. Medd. af Cand. mag. L. Bobé).

riksborg Krug den 20. Februar Anno 1661, over hvad der til forskjellige Tider var blevet fortæret i Kroen af Kudske og andre Kongens Tjenere. (Rigsarkivet, Afregninger M. 34.)

Rafael von Mander nævnes 1617, 8. Decb som Korporal og Garnisonsbager, i Sager vedrørende de Münsterske Hjælpetropper, Landetatens Regnskabssager Nr. 51, Rigsarkivet. — »Unter Namens der Dorpflanzers bei der kopenhagenschen Festung« anføres: Rafael von Mandern. (Danske Militær Etat 1687, Rigsarkivet. Medd. af Cand. mag. L. Bobé).

Ellen v. Mander har 1706—1719 en Kirkestol i St. Petri Kirke i Kbhvn. (Medd. af cand. mag. L. Bobé).

Carl Frederik Mandern Murmestersvend, og hans Hustru, Christense Jørgensdatter, Husfolk i Holme Olstrup Sogn og By, under Holmegaards Gods, oprettede den 10. Decbr. 1791 et gjensidigt Testamente, der blev kgl. konf. 30. Decbr. s. A. Da de ikke havde Livsarvinger, skulde den Længstlevende arve hele Formuen, uden Registrering, Skifteforretning eller desl. Hvis den Længstlevende indlod sig i nyt Ægteskab, skulde han eller hun betale den Afdødes Arvinger i Alt sex Rigsdaler, Møller Poselius fra Holme Mølle og Alexander Weche i Holme Olstrup have underskrevet til Vitterlighed.[1]

Navnet von Mander forekommer et Par Gange i Stege Kirkebøger (efter Lengnicks Uddrag). Under Vielse nævnes: »Poul With, Capellan $^{7}/_{11}$ 1741, Cornelia von Mandern«; under Daab: 1742 $^{2}/_{10}$ With, Poul, Capellan, og Cornelia von Mandern, Johanne Augusta — 1743 $^{30}/_{10}$ Poul With, Janus Carolus; F. Jens Sørensen Viborgs H. Bodil Jensd., Ellen Christine Hage — 1744 $^{24}/_{6}$ Reimers, Lorentz, Korporal, Cathrine Dorothea von Mandern, Anna Sofie«. — Under Døde nævnes: 1765 »v. Mandern, Mdm. 87 (Aar). — 1774, Mandern, Jfr. 56 (Aar).

[1] Sjæll. Regist. 1790—91 Fol. 962 Nr 1042.

Optegnelser om Christiansborg Slots Brand 1794.

Vi ville her meddele et Par gamle Optegnelser, der indeholde Oplysninger om den ovennævnte Brand. Forøvrigt kan bemærkes, at i det S. 60 anførte Skrift af Brandmajor Fuchs om Ildebrande i Kjøbenhavn findes en Beretning om en ikke ube-Brand paa det gamle Kjøbenhavns Slot, der fandt Sted 1699 den 3. Decbr. om Natten Kl. 12—1. Der var kommet Ild i en Skorsten i Nærheden af Taarnet, samt i dettes øverste Del, hvorefter Brandmajor Fuchs og nogle Folk begav sig op i Taarnet, og uagtet det blæste stærkt og Ilden havde taget stærkt fat, lykkedes det dog hurtigt at faa den slukket. Fuchs bemærker, at det kort i Forvejen havde været Ildløs paa Slottet, hele 12—13 Gange, men at man stedse havde stolet paa, at Skorstenene vare solide, og at der derfor neppe kunde være nogen Fare.

Den første og kortfattede Beretning om Slotsbranden 1794 er aftrykt efter en Koncept i det store kgl. Bibliothek (Molbechs Autografsamling, Nr. 210). Forfatterens Navn anføres ikke, men Beretningen hidrører formodentlig fra den samme Valentin Knudsen, der har omtalt Begivenheden i et Brev af 1. Marts 1794 til sin Søster. Dette Brev er trykt i Personalhistorisk Tidsskrift 2. R. 3. Bd. S. 134 fg., og Hr. Dr. L. Daae, som har meddelt det, tilføjer, at i samme Tidsskrift 1. R. 3. Bd. S. 287 har Pastor V. Jantzen i Gjentofte meddelt Oplysninger om Valentin Knudsen.

Den udførligere Beretning om Slotsbranden er aftrykt efter et Manuskript i det store kgl. Bibliothek (ny kgl. Samling 681 f. 4to). En Bemærkning ved Begyndelsen af Manuskriptet giver Oplysning om dets Tilblivelse. Ved Slutningen findes endvidere nogle, ikke i Aftrykket medtagne Oplysninger om den store Brand i Kjøbenhavn 1795.

P. M.

Saa sørgelig en Nyhed troede jeg aldrig at skulle komme til at melde Dem, at det stolte Christiansborg Slot blev i Onsdags Eftermiddag i nogle faae Timer lagt i Aske, saa at der af denne Colos ei er bleven mere reddet end de lave Staldbygninger og Ridehuset. — Forresten staaer Intet uden de nøgne Mure, som ligne Ruinerne af nogle romerske Bygninger. — Ilden begyndte fra Prints Christians Værelser, strax ved Ridder-Salen, hvorfra den gik igjennem den øverste Messanin-Etage, og da den kom til Sparre-Værket, løb den heel om i Taget, saa det ei var mueligt at redde noget, og det er næsten utroeligt med hvilken Hastighed alting var omspændt af Luen, saa at Prints Frederich skal ikke have faaet noget reddet, og mange Mennesker ere qvalte af Røg og Luen; Informator Rønne maatte springe ud af et Vindue og brækkede en Arm og Been — en synderlig Lykke var det, at Vinden bar fra Tøihuset og Proviant-Gaarden, saa at disse bleve skaanede, da det ellers vilde seet galt ud for hele Byen. Man fik Ilden endelig standset i den liden Bygningen, som gik fra Slottet til Cancelliet; thi ellers var de gaaede med. Man havde der allerede næsten udflyttet Alt, saa der vistnok maa være skeet nogen Confusion imellem Sagerne, uagtet man allerene nedbar dem i de brandfrie Archiver — dog Intet var brandfrie, thi Kongens Vinkjælder troede man og at være det, men den gik med i Torsdags Morges.

Af den kongelige Familie veed man ikke nogen er kommen til Skade — Kongen og Kron-Printsen er kommen hen paa Bernstorfs Palais, Dronningen paa Rosenborg Slot — Printsen af Augustenborg med sin Gemalinde hos Grev Schimmelmann — Høieste Rets Archiv skal være ganske brændt — nogle faae Voterings-Protocoller undtagne, men ingen kunde bære sig dummere ad med at redde noget end Justitsraad Konsmann, som lod alting bære ud af Contoiret og ind paa Høiesterets-Salen, som var næste Værelse derved — Arveprindsen skal dog have faaet noget Sølvtøi reddet, men Enkedronningen ikke det mindste, uagtet hendes Værelser vare længst fra Ilden; men man har været saa sikker og aldrig troet, at nogen Ild kunde tage saaledes afsted, men man har ei betænkt den store Feil ved Bygningen, at der ingensteds var nogen Muur opført til Taget, som i Sparreværket kunde standse Ilden, og denne kunde ingen Luft faae igjennem

Kobbertaget, derfor skal den efter længe at have brændt imellem Gulv og Loft af den øverste Etage, i en Aabning, som var i den Bygning hvor Høieste Ret holdes, hvor der skulde været en Marmor-Trappe, som endnu ei var bygget, være faret fra øverste Messanin lige ned i Kjælderen og der begyndt at brænde.

Kongen skal igaar have kjøbt det Moltkeske Palais paa Amalienborg, hvor han med Kronprindsen vil boe for det første; Lovise Augusta med sin Gemahl skal boe paa Palaiet bag Slottet, Arve-Printsen med sin Familie er idag taget til Sorgenfrey og Dronningen reiser i Morgen til Frederiksborg. Hvad Beslutning man tager med rudera af Christiansborg, veed man ei endnu, men Kronprindsen skal have forsikkret mange, at saadan en Colos skulde der ei mere blive.

Optegnelser

om

Residentsslottet Christiansborgs Brand Anno 1794

med Mere.

Dette Manuscript er efter min Begjering forfattet af den eneste dalevende, som havde i sin Ynglings- og Barnealder oplevet denne Brand og kjendt det Indre af Slottet. Omendskjøndt Forfatteren ikke ansaas for meget begavet, havde han den store Fordel at være Øjenvidne og nøje at have kjendt Slottet. Hans Fader var Materialforvalter Norup, hans Onkel brændte paa Dronningens Trappe ved et Forsøg paa at redde det Reisechatouille for Hertugen af Augustenborg, som indeholdt vigtige Papirer og som han lovede 1000 Rd. for at skaffe reddet, Onklen var aldeles fortæret; man fandt alene hans halvt smeltede Sølv-Lommeuhr, som Brodersønnen viste mig.

Thomsen.

Gribe Hesten i Halen for at standse den!

Omtrent i Aarene 1788 à 1789 aabnedes de mundtlige Licitationer til end mere Besparelse ved det kongl. Rentekammer ved de af Hofbygmester, Justitsraad Harsdorff indgivne rabatte-

rede Overslag over de i Aarets Løb forventende foretagne Bygningsreparationer og senere over samme indgivne Regninger for Christiansborg Slots og dets Bygningers Reparation. Blandt flere Poster blev et raadent Plankeværk, Overslaget circa 100 Rd. at opføre, medliciteret, at udføres uden Betaling og tillige at give nogle Rigsdaler til de Fattige. En Glarmester Arbeidet paa Livstid liciteret, hvert Aar i de anførte Bygninger alle istykker slagne Vinduer og i raadne Rammer itublæste Ruder efter Budsendelse strax at indsætte for omtrent under det halve af forudgaaende aarlig stykkeviis accorderede og attesterede Regningers Beløb, herunder indbefattet 1 à 2 Gange alle Vinduer pudsede, og i samme Betaling indsætte nye Ruder, i alt muligt beordret nyt Snedkerarbeide, som senere i Aarets Løb maatte forlanges. I Aaret 1793 blev liciteret (af de ældre Haandværkere bleve Licitationerne benævnte »bedste Beskub«) Plattenslager-Ovnrørs Renovation og Udbrænding 2 Gange maanedlig i Vintertiden. De trængende sodede Rør, der vare i Gulvene nedlagte, at henbringe og udbrænde paa de i Gangene værende Stryg-Caminer, igjen opsætte saa og i Gulvene nedlægge, alt Livstid for 100 Rd. aarlig. Efter Erindring neppe $^1/_5$ af foregaaende Aars Regning accorderet stykkeviis betalt, udført ved Plattenslager Jensen hver 14de Nat ved hans 6 à 8 nøie bekjendte Folk.

Dette Arbejde blev ved mundtlig Licitation tilslaget Kleinsmed Lind.

Kjælder Etagen havde Værelser	Nr.	51
Dame Etagen	Nr.	50
Mezzaninen	Nr.	60
Kongens Etage	Litra	47
Kronprindsens		58
Øverste Mezzanin		70
		336

Gange og Trapper havde ikke Nr. eller Litra. Kan antages 300 Ovne med Ovnene i Nebenbygningerne, tilsammen circa 400 at rengjøre hver 14. Dag og udbrænde efter Nødvendighed. I Conditionerne anført: »hvad af een Mand kunde udføres, dertil maatte Vedkommende ikke forlange flere«. Jensen henvendte sig til høieste Autoritet, besværede sig over uden nogen Klage at miste dette i mange Aar havte Arbeide, og forestillede til-

lige det Farlige i at overlade Slottet og dets Bygninger til aldeles fremmede Folk. Han modtog til Svar: »Naar han for nævnte Licitationssum vilde overtage bemeldte Arbeide, skulde det overlades ham«. Herpaa kunde han ikke indlade sig; thi af Regningens Beløb skulde Folkeløn, Skatter, Communeafgifter udredes. I Januar 1794 henvendte han sig atter til høieste Autoritet: »at han for sin Samvittigheds Skyld 2 Gange uden Betaling i Smed Linds og hans Svends Overværelse havde udført nævnte Arbeide«, hvilket med Bifald af høie Vedkommende modtoges.

I Aarene 1791 og 1792 modtog Bygnings- og Materialforvalter C. T. Norup Rentekammer-Ordre at modtage fra Generalkrigskommissair Tømmerhandler Aagesen og oplægge paa Residentsslottet Christiansborgs Loft aarlig for 6000 Rd. Fyrre- og Ege-Materialier til Tørring. Forinden til hver Demention afsnøret behørig Plads, der forevistes Hr. Kammerpræsidenten, tillige forestilledes høisamme: »at i Aarene 1775—1777 var opkommen Ild i Strygkaminen i øverste Mezzaninetage; Loftet blev gjennembrændt, 6 Bjælker kulbrændte, men ved de lokalkjendte Embedsmænd og tilkaldte Brandautoriteter lykkelig dæmpet«. Dette blev ogsaa forestillet Rentekammer-Medlem Hr. Etatsraad Hamel. Hans Svar: »Slottet kunde ikke brænde«. Forvalter C. T. Norup foreslog at opføre Hovedmuur for hver af Slottets 4 Fløie med Jerndøre, for mulig Ildsfare at standse, fandt ei Approbation; man erfarede dette af høie Vedkommende at være antaget til Professionisternes Fortjeneste.

3die Aar 1793 modtoges Rentekammer-Ordre som foregaaende: »at oplægge for lignende Summa Material, 6000 Rd., paa nævnte Loft«. Atter Afsnøring og Invitering til Hr. Greven; tillige C. T. Norups Beklagelse over den indskrænkede Plads: at de paa Hjul henstillede stedse fyldte Vandtønder ved Ildtilfælde ei kunde transporteres; tillige havde man erfaret den indelukkede Lufts skadelige Indflydelse, at en Fyrreplanke afskaaren 5 Alens Længde adskiltes i 2 Dele; en anden ditto 10 à 11 Alen Kjernen aldeles fraskilt efter neppe 2 Aars Bevaring. (Dette ei heller af høie Vedkommende bemærket). Hr. Greven blev opmærksom paa, at Loftet mod Ridebanen ei var taget i Reqvisition med Afsnøring til Materialiernes Henlægning. Med Heftighed talte han om Afsked, om ikke at udføre Collegiets Ordre etc.; blev dog formildet ved Oplysning om, at Ridder-

salen fandtes herunder, ingen Skillerum, samt skadelig Indflydelse paa det meget brede Tagværk, circa 42 Alen. Oberst Peymann besaae ligeledes Loftet, talte ikke et Ord; saaledes oplagdes for 18000 Rd. i 3 Aar (Noget imidlertid taget i Brug), uagtet Enkedronning Juliane Marie, Kong Christian den 7de, Kronprinds Frederik, Prindsesse Louise Augusta med Gemal, Prinds Augustenborg, Arveprinds Frederik og Gemalinde med deres Betjente vare her boende.

I 1794, d. 26. Februar, omtrent Kl. halv fire, observeredes Ild i Loftgesimsen i Hs. Høihed Prinds Christians Sovegemak. Hs. Høihed havde 4 Fag Vinduer i vestlige Fløi mod Ridebanen, bestod af en smal Gang, 1 Forværelse, Bibliothek, Sovegemak circa 8 Alen bred, 19 Alen dyb, $9^1/_2$ Alen høi, deri Alcove med Seng, begge Sider herved et Skab, deri Nischer, i den ene en Ovn, i den anden Symmetri do., bag om Værelset en Gang til 4de Værelse, tætved Riddersals-Skillerums Brandmuur. Disse Gemakker, smagfuldt indrettede i Aaret 1793 af Hofbygmester Justitsraad Harsdorff; Hs. Høihed Prinds Christian indflyttede i Slutningen af Aaret 1793. Slottets Façade mod Ridebanen havde 9 Fag Vinduer Hovedparti, 2 Sidepartier à 5 Fag, 2 Endepartier à 3 Fag, ialt 25 Fag. I denne Fløi mod Gaarden: Taarnet, deri 6 à 8 Klokker. Ilden udbrød i 7de Fag (Soveværelset fra søndre Fløi)[1] at den paa søndre Marmortrappe værende Sprøite med Mandskab omtrent 1 Time efter Ildens Udbrud styrtede ned af samme. Gouverneur Baron Gjersdorff blandt Tilskuerne blev som bevidstløs henbragt i Slotsvagten og restitueret, en kongl. Berider Kr. flygtede og mistede Hatten etc. efter Fortælling. Kort forud blev en Arbeidsmand ved 2 Officerer, hver med Bryststjerner, med dragne Sabler, tvungen at indtrille en Tønde med Vand i øverste Mezzanin og udtømme samme, formentlig over Ilden (uheldig paa modsat Side af Hovedskillerums-Muren). Han undflyede for den heftige Røg; i Farten omkastede han den ene af Herrerne. Blandt senere omtalte Herrer saae jeg ikke Prinds Würtemberg.

Da Hovedvagts-Klokken paa Kongens Nytorv slog 4, erfarede jeg der af de til Sprøitens Afhentelse sendte Folk Ildens Udbrud paa Christiansborg, ilede i hurtigste Hast til Forvalter C. T. Norups Bolig i Kronprindsens Staldgaards Bygning ligefor

[1] Her synes at være noget forglemt.

Assistentshuset, derfra i fuld Fart af Vognremisetrappen over lille, nordre Løngang ind i Slottet, forbi Page og Kammerfolkenes Spisestue, af nordre Taarn eller Marmortrappe, igjennem Taarnet, forbi Entrėen til Riddersalens Galleri. I Døren til den circa 168 Alen lange Gang, standset af Durchlauchtigheden Prinds Würtemberg, som med trukken Sabel i høire Haand, med venstre slæbende Hofbygmester, Justitsraad Harsdorff, som meget svagelig af Angst forknyt modstræbede; Durchlauchtigheden raabte høit: »det brænder« (tog feil Vei). Jeg greb Prindsens Arm med Forsikkring, at Harsdorff var uskyldig. Jeg kom i Prinds Christians forreste Lokale eller Gang ind i Høistsammes Bibliothek. Her i Vindues-Blændingen stod en fyldt Balliesprøite med Brandsvend. I Sovegemakket indenfor 2 Straalemestre med do. Rør. I Døren til samme Hs. Kongl. Høihed Kronprindsen og Kammerjunker v. Kr. Jeg saae ligefor Døren Ild i Gesimsen, tillige hørte Brandmajor Boyjunges Stemme; strax derpaa befalet Tapetet nedrevet. Prinds Würtemberg og nævnte Kammerjunker, begge med trukne Sabler, hoppede i Vejret og gav nogle Flenger i samme. Da Straalemesteren med en Bærestang med Krogen ihuggede Tapetet, nedrev samme, medfulgte en Deel Funker og Gløder. Kronprindsen stod i Døren til nævnte Gemak. Ved lykkelig Vending undgik at faae Hoften knuust af Stangen.

Befalet »Sprøit« neppe sagt før i guul Vagtklædning Hestgardelieutenant Fl. lagde sin trekantede Hat paa Gulvet, Lommetørklædet for Buxerne, tog i Sprøiten. Vilde ikke gaae. Jeg havde taget Plads i Vindueslysningen indenfor Sprøiten, jeg stødte til Brandsprøitemanden, hjalp ei, da raabte Straalemesteren: »Sprøit Morten, den Onde . . . .« Kronprindsen stak Stokken i Sprøiten at opdage Opholdet. Jeg ventede med Længsel at høre Gulvet at opbrydes her ovenover i øverste Mezzanin Nr. 53, forgjæves. (Ikke at beskadige, formentlig heri Hindring). Jeg slap ud, ned i Forvalter C. T. Norups Vaaning, ligefor Assistentshuset, hvor Kjøkkenskorsteens Heerden omsvævedes af gjennem Skorsteensrøret nedblæste Gløder og Funker. Derefter hentede i Material-Magasinets Contoir Nøgler til Vandposten for Regnvandsbeholdning paa det endnu ikke angrebne Slotsloft, aabnede sammes Laase; dersteds af Hofbygmester Harsdorff (endnu der alene) anmodet om at føle om Gulvet var varmt over nævnte Sovegemak, som jeg ikke mærkede, kort efter nedsendt i Slots-

forvalter Blikkenbergs Contoir at paaskynde forud forlangte Snees tændte Lygter for at opbringes.

Midlertid formoder jeg Bygningsskriver Frants Norup og medhavende 2 Kobbersmede at være afviste. (Dette var Dødsdom over det skjønne Residentsslot), som ofte omtalt ved ulykkelig Ildstilfælde at afdække Kobbertaget til Frelse for de paa Loftet Arbeidende, at flytte Træmaterialerne. Af disse 3 brændte Frants Norup med den ene Kobbersmedsvend paa Dronningens Hovedtrappe. Benene af denne Kobbersmed tillige med en Kistenøgle fandtes ved Oprydning paa Kjældergehvælvten; den anden Kobbersmed fandtes af Forbipasserende i øverste Mezzanin halv qvalt og bragtes paa Hospitalet; Bygningsskriver Fr. Norups knuste Been indenfor den af ham oplukkede Trappedør. Nævnte Frants Norup, den eneste, som havde assureret sit Bohave (for 800 Rd.), blev med et aabent Chatol og daarligste Linned samt 200 Rd. Arvingerne udleveret.

Ved omtalte Sendelse til Blikkenbergs Contoir blev jeg standset af 2 Skildvagter paa sydlige Marmortrappe, sprang over de henstillede Geværer, raabende at lade de med Lygter Kommende passere efter Kronprindsens Ordre. Da jeg efter udrettet Ærinde ilede tilbage, vare nævnte 2 Poster borttagne, arriveret paa Loftet vare Lygterne henstillede paa Gulvet, de kunde neppe kjendes for den stærke Røg, en stor Deel Mandskab flyttede de 20 Alen lange i 3 Alens Høide opstillede Planker. Jeg saae Kronprindsen og 10 à 12 Officerer, derimellem Hofmarschal Hauch. Jeg henvendte mig til Nærmeste, som var Capitain Riis, anmodede samme, at Hs. Kongl. Høihed strax maatte fjerne sig. Høistsamme nærmede sig Trappen, jeg stillede mig ved Høistsammes venstre Side, for ei at feile Trappen, han bevægede Hovedet et Par Gange mod mig for at tale, jeg bestandig frem at naae Nedgangen; sidste Cavalleer ikke arriveret til øverste Mezzanin, da de bag samme Trappe med en Sprøite staaende 6 Mand anmodede mig at aabne et Vindue, for ikke at omkomme af Røgen; jeg ilede ud i Tagrenden, neppe 1 Minut efter Herrernes Bortgang, indslog en Rude ligefor Sprøitemandskabet, af de udbrydende Flammer forbrændt i Ansigtet og omkastet, saae disse over Hovedet, løb langs søndre Fløi, kom ind paa Slottet gjennem Tagvinduet mod Holmens Bro, indvendig fra oplukket af en Officeer med en lille trekantet Hat og gule Rabatter; lykkelig fandt Høiesterets Trætrappe, sagte

til nævnte: »Tak Gud for vort Sammentræf og Frelse«. Det omtalte Mandskab ved Plankeflytning hørte man aldrig mere til. De ved Sprøiten staaende 6 Mand fandtes opbrændte i Taarnmurens Tykkelse at have feilet den nogle Skridt derfra værende Trappe. Henimod 20 Mand af Staldetaten savnedes senere. End flere end de paa Loftet omkomne antages opbrændte blandt de i Mezzaninetagen boende, der i Røgen ei kunde finde Nedgangen.

At Confusionen har været betydelig, bekræftes: »da hendes Kongl. Høihed Prindsesse Sophie Frederikke lod søge efter hendes i Kronprindsens Etage efterladte Diamanter ved Grusets Bortkjørsel ved Kjælder-Gehvælvterne. Ligeledes fandtes i den brandfrie Kjælder, Hjørnet mod Cancellibygningen, en Deel smeltede Guldpenge.

Jeg ilede ned af Høiesterets Trætrappe og saae tværs over Gaarden tæt ved Taarnet Taget i fuld Brand.

I den lange Gang nedenunder saae jeg Brandmajor Boyejunge. I yderste Forskrækkelse tilraabte jeg ham: om han ønskede Sprøiter fra Nebenbygningerne, da at medgive mig Mandskab! Han svarede Ja! Ja! og nævnede mit Navn. Hans Kongelige Høihed bøiede herved Overkroppen ud fra Dørkarmen og gik derefter med endeel omgivende Officerer ind i Arveprinds Frederichs Forgemak.

Strax gik jeg ind i Prinds Christians Forgemak eller lille Gang, hvor Døren til det brændende Loft var lukket, traf Høistsammes Kammertjener; han talte om Ildens Udbrud fra Ovnrøret, hvorom jeg tvivlede. Mulig fra Ovnen herover i øverste Mezzanin Nr. 53 at være frembragt. Lige saa sandsynlig kunde have opstaaet af Stryg Camin Skorstensrøret bag Sovegemakket, hvilket Rør nogle Aar forud ved Bygningsskriver Fr. Norup blev Hofmarschal Numsen som Medlem af Rentekammeret forestillet som trængende til Eftersyn. Modtog Høistsammes Svar, at sondere Røret. Dermed forbi. Ved min Bortgang fra fornævnte Gemak traf jeg Hr. v. Holten, Hs. Høihed Prinds Christians Lærer, bærende en Skuffe med Kunstsager, anmodede mig at hjælpe. Jeg yttrede at lade alt henstaae, da samme om nogle Øieblik vilde være tilintetgjort af Luerne, som vare udbrudte af Taget. Nær havde han styrtet om. Derpaa ned af søndre Marmoreller saakaldte Taarn-Trappe, hvilende paa 4 Gehvælvter. Væggen Marmor med Fyldinger som Snedkerarbeide og Mesterstykke

af Jern-Brystværk, det hele meget beundret af Reisende. Derpaa til Forvalter Norups Vaaning i Kronprindsens Staldgaards Bygning, hvor alle Døre vare aabne, alle Beboerne flygtede, Alt udrømmet. Talte der med Vice-Brandmajor Peterman og medhavende Folk.

I disse Bygninger med Garde-Staldbygningen, begge Vognremisebygningerne vare de Beboende, Hr. Kammerherre Giedde, Hr. Conferentsraad Sporon, Etatsraad Bugge, Justitsraad Lassen, Forvalter Norup, Conducteur Magens, Bygningskriver Norup, to Kongelige Livtjenere, endeel Staldbetjente, Hestgarde-Vagtstue, do. Marqvetenter, do. Adjutant, Lieut. Frieboe, tilsammen over 100 Personer. I disse Bygninger fandtes Plads for 150 Heste for Hendes Maj. Enkedronning Juliane Marie, Overhofmester Grev Moltke, Kammerpagen, Generaladjutant Kirchhof, 2 Lieutenanter, Berider og Gardevagten.

Efter heldig overkomne 3 originale Grundtegninger af Hovedslottet med deri antydet 80 Skorsteensrør, undertegnet 28. Juni 1736, Joh. Boyejunge, Jacob Jvers og Joseph Zuber, Tømmermestre.

— Ditto Kronprindsens og Dronningens Staldbygning, 30 Marts 1740, undertegnet Brigadier Hauser.

— Ditto af Forbygninger og Pavilloner 1741, Brigadier Hauser,

Gangen over Kronprindsens og flere Stalde havde lige Længde 167 Alen.

Længere hen paa Natten saaes Kjældervinduesruderne i store nordre Løngang glødende rødt af Flyveild imod saakaldet gamle Ridebane; fra Ridebanen saae jeg Riddersalen endnu kun lidet af Flammer indvendig oplyst omtrent Kl. 9. Den skjønne Riddersal 62 Al. lang, 31 Al. bred, 24 Al. høi, gjennem Kongens, Kronprindsens og øverste Mezzanin-Etage. Entreegemakket hertil fra Kronprindsens Locale, saakaldet Konge-Gemakket, hvor alle Europas Konge-Portraitter i Oliefarve fandtes, samt den russiske Keiserindes Portrait i haute-lice, uldvævet, af Professor Erichsen, copieret i Oliefarve, malet omtrent 1774—1778.

En Sprøite fra saakaldte gamle Ridebane ved Slotskirken slukkede den i Brand værende lille nordre Løngang og Trappen fra samme til Gangen ligeoverfor nordre Stald, som ligeledes var i Brand. Noget derefter veiledede jeg Brandmajor Qvist med nogle Holmens Tømmermænd gjennem Vognremisse Gaarden opaf

Præstetrappen til Kirkeloftet, hvilke med opvundne Stiger fra store nordre Løngangs Tag, opstillede til det brændende Slots Gesims, reddede en paa samme om Hjælp raabende Mand. Efter hans Redning ilede jeg ned gjennem Vognremissegaarden, hvor alle, omtrent 13 Fag, aabne Porte, efter neppe 10 Minutters Fraværelse, vare paa Overkanten som besatte med smaa Lamper af Flyveilden. Noget efter styrtede Forvalter C. T. Norup fra sit Contoir under Kirken over Kirkehovedtrappen mod Canalen, nær ihjelslaaet af de fra de øverste Etager ved fremmede hjælpydende Folk nedkastede Meubler etc. En ham næstefter flygtende Arbeidsmand fik Benene forbrændte af nedfaldende Gløder. Noget efter henvendte jeg mig til den paa Slotspladsen nogle Skridt udfor Material-Magasinkjælderen staaende Slotsvagt, dens commanderende Capitain v. Norr. (hans Navn var mig bekjendt fra Sommeren forud, da jeg saae ham paa Ridebanen, exercerende 10 à 12 Fodgardere, opknappede deres Veste, spørgende enhver: »Har Du Hemde paa?« 2 à 3 svarede Nei), formodentlig nye Munderinger) om nogle af hans Mandskab maatte med min Anviisning udflytte nogle Kongen tilhørende værdiefulde Sager? modtog herpaa et kort Nei.

Ligeledes henvendte jeg mig til den en Sprøite kommanderende Brandofficeer, Lieutenant Kr., udfor Kronprindsens Staldgaardsport (o Licitation!) Han kunde ei forlade denne Post uden Brandmajor Boyejunges Ordre. Jeg erfarede, at Majoren opholdt sig i Cancellibygningen. Jeg formente hos nævnte at faae mit Ønske opfyldt. Deels af Træthed og underrettet om, at Høieste var der, troede desaarsag at gaae forgjæves. Modtog Løfte at Adjutant Borr. skulde sendes at bringe den ønskede Ordre. Kom ingen Sprøite. De omtalte Ting samt Kirken brændte. Ligeledes Forvalter Norups der til Frelse henbragte Eiendom, af Værdi 4 à 5 Aars Gage. Senere herom afgivet Beretning til Rentekammeret, hørte ei videre herom. Ved senere Samtale med Major Boyejunge erfarede jeg, at Kammerjunker v. Kr. havde været ham til megen Nytte ved at bringe ham Efterretning om Tilstanden i Cancelliets Bygninger og derfra til hans Kgl. Høihed. I det tydske Blad Altonaer Mercur fandtes efter nogen Tids Forløb anført: »Kammerjunker v. Kr. har ved at udslaae en tyk Muur i Christiansborg reddet nogle Brandfolk, og ved paa Slotspladsen selv at være overkjørt af en Brandsluffe, slap ubeskadiget«. Kongelig Viinkyper Hald anbragte en

Balliesprøite og slukkede dermed gjennem et Kjældervindue en nedstyrtet brændende Trappe, hvorved Kongens Viinkjælder blev frelst, efter Viinhandler Hagens Skjønnende en Værdi af over 50,000 Rd. Nogen Tak herfor omtalte Viinkyper Hald aldrig. Omtrent Midnat løb jeg op af Dronningens Hovedtrappe, traf der en Bekjendt, Sølieutenant Meyer, i Haanden en Flaske Vand, med 3 Mand bærende en Syg. Spørgsmaal herom, fik Svar: Derinde ligge flere. Trappen belyst af de indvendige i Kongens Etage brændende Gemakker.

Pludselig af Frygt betagen ved Tanken om paa Loftet herover 6 à 8 og flere tilsammen trukne Skorsteensrør kunde slaae igjennem, ofte omtalt, gik tilbage. Gjerne havde jeg endnu seet Hs. Maj. Sovegemak, circa 13 Alen langt 16 Alen dybt, sidste 2 Fag Vinduer fra nordre Fløi, Udsigt mod Slotspladsen, med Alcove, deri grøn Damaskes Seng, Kammerherrens do. uden Gardiner, Væggen med Silkebetræk, Parquet-Gulv, kunstig fineret med forskjellig farvet ostindisk Træ, 2 store trimeaux eller indfattede Speile lige for hinanden, Loftet forgyldt paa Stuccaturarbeide og Paneellister, saa og Audiencegemakket, nogle Gemakker længere frem, 15 Alen, 18 Al. dybt 10³/₄ Al. høit, med rød Fløiels Thronhimmel, ca. 6 Al. i Fiirkant, besat med brede Guldgalloner, hvidt Atlaskes Foer, Bagvæggen hvidt Atlask med 2 store røde Fløiels Gardiner og svære Guldgalloner, 3 Fag lignende Vinduesgardiner, alt af sværeste Qvalitet, en stor Sølv-Thron-Lænestol med rødt Fløil og Galloner, 2 store Speile med Sølvrammer, 2 store do. Speilborde, derved 4 Stk. massive Sølv-Gueridoner, omtrent 4 Al. høie, ved Thronen 2 ditto, et kostbart Gulvteppe under Thronstolen, Parqvetgulvet fineret med kostbart Træ, historisk oliemalet Loft med Stuccaturarbeide og riig Forgyldning, haute-lice Betræk, forgyldte Bryst-Panel og Dørfyldnings-Lister, sjelden kostbar Bjerg-Chrystal Lysekrone. Udgang til Portalet over Porten mod Slotspladsen. Apartements-Salen omtrent 15 Alen bred, Længde liig Riddersalen, omtrent 60 Alen, 10 Al. høi, hvor Kong Christian d. 4de til Hest, naturlig Størrelse, meget berømt. Ogsaa endnu en Gang ønskede jeg at have seet Skilderi-Galleri-Salen over store søndre Løngang, dog forgjæves (Længde 62 Al. c. 16 Al. bred, sandsynlig kun faa Malerier reddede). I denne Sal var stor Diner nogle Aar forud i Anledning af Prindsesse Louise Augustas Formæling, Taffelet offentlig at besees. Maleriernes Opsyn betroet Kunstneren, For-

valter Spengler. I denne Bygning brændte Kongens Etage. Underste Mezzanin og Dame-Etagen frelstes fra store søndre Løngangs Port til Cancelliebygningen, afgav senere Vagtstue for det borgerlige Militair. Havde nordlig Vind hersket, saa havde Tøihuset, Proviantgaarden, Cancelliet og flere Bygninger havt Slottets Skjebne. Kunde mundtlig Licitation (af Haandværkerne kaldet bedste Beskub) ansees som Anledning?

Fra 26. Februar Kl. halvfire til næste Morgen Kl. 9 da Garde-Staldtrappen endnu brændte, (lige for Ridehuus-Indgangen) var afbrændt Slottets 4 Fløie i 6 Etager, Taarnet med Klokker, store søndre, nordre Løngang samt Kirken, hver 4 Etager, lille søndre og nordre Løngang, hver en Etage, 2 Vognremissebygninger, Dronningens, Kronprindsens og Gardens Staldbygninger i 3 Etager, omtrent 34,824 □ Alen efter foranmeldte Grundtegninger (alt desuden efter Hukommelsen og ofte gjennemlæst). Forbeskrevne den Tid antaget til 10 Millioner Rigsdaler, var liig 8 Millioner Species.

Om Anelser eller Forudfornemmelser.

Omtrent 14 Dage før omskrevne Ulykke fandt jeg mig tungsindig, aldeles ved Helsen, som besværet med en tung Vægt. Et Par Nætter forud før Branden drømte jeg om Loftets Brand over Dronningens Stald, om udkastede brændte Mennesker, at jeg ledsagede nogle Personer ned af afbrændte Trapper, og lignende Fantasier.

Bygningsskriver Frants Norup havde kort forud anskaffet en lille Rednings-Maskine, efter en Model, foreviist paa Professor Kratzensteins Collegium, til at nedfire sig fra et Huus ved lignende Ulykkestilfælde.

Mon disse Fortællinger kan antages som Forudfølelse?

Erindringer fra Absalons Brønd under Slotsgaarden,

18 à 20 Alen indenfor Slotsporten fra Slotspladsen, circa 20 Al. dyb, opsat for over 800 Aar siden (den offentlige Pompe herfra udfor store søndre Løngang). Ved dens Rensning nogle Aar før Slottets Brand nedsteg jeg i samme, kom Bunden nær paa et Par Alen, hvor Vandet boblede op i 3 à 4 tykke Straaler

og som stærk Regn fra flere Sider; Brønden 5 à 6 Al. i Diameter, opsat med 2 à 3 Al. store raae Kampesteen, mellem disse kunde ved svagt Lygteskin ikke sees nogen omgivende Fyld, ei heller saadant føles med en et Par Steder saa langt som muligt indstukken 3 Alens Stok. Hist og her paa de omfattende Stene fandtes nogle smaa Bunker gult Sand, som lettelig knustes imellem Fingrene. Indgangen under Kjældervinduet næst ved omskrevne Port, hvor Vandet ved et Sugeværk kan oppumpes.

I Begyndelsen af Marts 1794 blev Forvalter *C. T. Norup* tilsagt til Møde i Bygnings-Administrationskontoiret, for at modtage Ordre om Udførelse af Gruus og Metaller fra Slottets Ruiner. Jeg havde Æren at møde i Forvalter *C. T. Norups* Upasselighed. Excellencen, Hr. Kammerpræsidenten sad øverst, dernæst Hr. Oberst *Peymann,* Hr. Etatsraad *Hammel,* Major *Boyejunge,* Bygmestrene *Harsdorff* og *Meyn.* Indkaldt blev Vognmand *Carstensen,* der opgav nøieste Priis pr. Læs Schuts Bortkjørsel, nedtinget flere Gange af Hs. Excellence, flere Gange heri understøttet af nævnte Etatsraad. Excellencens urolige Bevægelse antog jeg foranlediget af Harme over *Carstensens* Paastaaelighed, et Par Ord af *Peymann* i Vogmandens Faveur, ligeledes et Par Ord af Boyejunge, og omsider fik det Ende.

Et Par Maaneder efter Branden kundgjordes i Adresseavisen, at 100 Rd. betaltes for Opdagelsen af, om et Chatol, tilhørende Durchlauchtigheden Prinds Augustenborg, med deri værende vigtige Papirer, var brændt. Bekjendt med Localiteterne fik jeg da en over 9 Al. høi Gruusbanke gjennemgravet af den nedstyrtede Dronningens Steen-Hovedtrappe paa Kjælder-Gehvælvten, fandt Spor af Been og Klædelapper, samt Chatollaase, Nøgler og Bronce-Ornamenter, et Par brændte Stene af Ringe og Signeter, hvilke jeg leverede til Hr. Etatsraad Schiffm., som glædefuld gjenkjendte samme. Belønningen vilde blive udbetalt efter hans Samtale med Prindsen. Efter 3 à 4 Gange at have erindret ham herom, havde han endnu ikke talt med samme. Jeg fik kort sagt Intet, Arbeiderne heller ikke.

Efter Slottets Grundtegning var hvert Locale eller Afdeling betegnet med Litra eller Nr., dog ikke Gange og Trapper, saaledes fandtes: I Kjælder-Etagen 51 Nr., Dame-Etagen 60,

Underste Mezzanin 63, Kongens Etage 46 Litr., Kronprindsens Etage 60 Litr., øverste Mezzanin 68 Nr., tilsammen 348 Localer.

I øverste Mezzanin kunde man passere Slottet rundt uden Opstigning af Trapper i 510 Alens Omkreds, ligeledes i underste Mezzanin og Dame-Etagen med Trappers Opstigning. Under begge Slotsportene ved at nedstige 6 à 8 Trin fra Sidekjælderne; stundom stod her 4 à 6 Tommers Vand efter Kanalens Høivande.

I underste Mezzanin fra Cancellibygningen kunde man passere under Taget Slottets østlige Fløi igjennem nordre Forbygning i lige Linie 685 Alen.

Fra Cancellibygningen igjennem store søndre Løngang gjennem Kirken, Vognremissebygningen til Enden af Gardestald-Bygningen lige ud for Ridehusets offentlige Indgangsdør: 650 Alen, hele Længden under Tag.

Guldsmed Peter Kyhl og Naturselvtrykket.

Der kan maaske være forskjellige Meninger om, hvorvidt Guldsmed og Gravør Peter Kyhl rettelig bør henregnes til Kunstnerne; men der kan ikke være nogen Tvivl om, at han var en selvstændig Opfinder, hvis Navn ikke bør gaa i Forglemmelse, uagtet han selv ikke i nogen kjendelig Grad forstod at vurdere sin Opfindelse eller at drage Nytte af den. Han har selv efterladt sig en haandskreven Optegnelse om Fremgangsmaaden, og denne skal meddeles her nedenfor. Manuskriptet findes i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, i to Exemplarer (Ms. nye kgl. Saml. Nr. 309 f og 309 fa, 4to). I begge Expl. findes nogle tilhørende Prøveaftryk, og i det sidstnævnte desuden fire smaa Prøver af de benyttede Trykplader.

Nogle Efterretninger om Kyhl og hans Opfindelse har jeg meddelt i »Beretninger fra dansk fotografisk Forening«, Bd. VI, 1890—91, S. 389, 484, og heraf skal foreløbig gjøres et kort Uddrag.

Peter Larsen Kyhl var en Søn af Lars Henrik Hansen Kyhl, og en Broder til den meget ansete Taarnuhrmager Henrik Kyhl, der har gjort adskillige mekaniske Opfindelser og findes omtalt i Erslews Forfatterlexikon. Faderen, der boede i den nordsjællandske Landsby Søsum, var Hjulmand og Snedker og en udmærket Jordbruger, og har flere Gange faaet Præmie af Landhusholdningsselskabet. Peter Larsen Kyhl var født den 28. Marts 1797 og døde i Kjøbenhavn den 27. Januar 1847.

Hans nedenfor aftrykte Manuskript er fra 1833, og nogle Prøveaftryk af hans Plader saas paa Kunstudstillingen paa Charlottenborg i Foraaret 1834.

Den 28. April 1834 indgav Kyhl en Skrivelse til Kunstakademiet, for at udbede sig en Attest angaaende de af ham

til Kunstudstillingen indleverede Afbildninger af Naturgjenstande. Han havde nemlig Brug for en Anbefaling, da han tænkte paa at indbyde til Subskription paa en Samling af sine Aftryk. Samme Dag indsendte han et Hefte med nogle meget smukke Aftryk, der endnu findes i Kunstakademiets Sekretariat. Akademiet gav ham den forlangte Anbefaling og fremhævede, at Opfindelsen fortjente Opmærksomhed. Samme Aar forelagde Kyhl en Prøve af sine Arbejder for Videnskabernes Selskab og udbad sig formodentlig en Erklæring derom, og Selskabet lod fire af sine Medlemmer, nemlig Ørsted, Jacobsen, Zeise og Forchhammer, afgive en Betænkning derover. Disse Videnskabsmænd roste Aftrykkene som meget nøjagtige og antoge, at Methoden kunde finde betydelig Anvendelse. De mente i alt Fald, at Kyhl fortjente Bifald og Ros for sin Opfindsomhed, og at Selskabet burde opfordre ham til at fortsætte sine Forsøg. De foreslog endvidere at give ham 100 Rd. til at dække Udgifterne ved fortsatte Forsøg, og Selskabet bifaldt Komiteens Forslag ved Mødet den 30. Maj 1834. Kyhl vilde som sagt have udgivet en Samling af sine Aftryk, og lod derfor i Juni 1834 en Subskriptionsindbydelse trykke. I denne beskriver han i Korthed Fremgangsmaaden og tilføjer, at Prøveaftryk ligge til Eftersyn i hans Bolig i Borgergade 137, samt at nogle af hans Arbejder, som fandtes paa sidste Kunstudstilling paa Charlottenborg, havde vundet Kjenderes Bifald. Der existerer endvidere et trykt Titelblad til den paatænkte Samling; men af selve denne udkom vistnok intet.

Kyhl er dog ikke den eneste, der har gjort Opfindelser i denne Henseende, skjønt det er rimeligt nok, at han har kjendt lige saa lidt til de andre Opfindere som de til ham. Det synes, at nogle herhenhørende, men meget ufuldkomne Forsøg ere blevne anstillede af en anden dansk Mand, nemlig Fabrikmester Thomas Walgesten, der engang foreviste en Laterna magica af forbedret Konstruktion for Kong Frederik III., og har udgivet nogle danske Almanakker.

Der omtales flere noget senere Forsøg i lignende Retning. Saaledes ere en Del af Tavlerne i et botanisk Værk, som udkom i Nürnberg 1748, frembragte ved Hjælp af Naturselvtryk. Dette ses ikke blot af selve Tavlerne, men omtales ogsaa i Texten. Men Sagen vakte ikke stor Opmærksomhed, og Værket, der ikke blev sluttet, er nu en literær Sjældenhed. Det Expl.,

der findes i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, synes at være et af de fuldstændigste, der existerer.[1]

I Aaret 1853 udgav Aloys Auer, Direktør for Hof- og Statstrykkeriet i Wien, et lille Skrift, i hvilket Naturselvtryk omtales som en ganske ny Opfindelse. Auer lod Faktor Worring tage Patent paa Opfindelsen i Oktober 1852, men ved en kejserlig Haandskrivelse af 29. April 1853 blev den frigivet til almindelig Afbenyttelse. Den blev omtalt i Berlingske Tidende 1853 Nr. 113, og Prof. J. M. Thiele, der dengang var Direktør for den kongelige Kobberstiksamling i Kjøbenhavn, tog heraf Anledning til at fremkomme med Oplysning om, at den omtalte Fremgangsmaade ikke var nogen ny Opfindelse, eftersom Guldsmed Kyhl i Kjøbenhavn allerede havde kjendt den for 20 Aar siden. Han henviste til Kyhls Manuskript med tilhørende Prøveaftryk, der den Gang fandtes i Kobberstiksamlingen, men senere derfra afgaves til det store kgl. Bibliothek. Auer besvarede Thieles Erklæring ved at udgive et lille Skrift: »Eigenthumsstreit bei neuen Erfindungen«, og et dertil hørende Separatbind, indeholdende 25 Blade Aftryk efter Kyhl. Men Skriftet lader til at være meget sjeldent, og jeg har ikke kunnet faa det at se.[2]

Beskrivelse med 46 Afbildninger

over Maader at afbilde flade Natur- og Kunst-Producter,

af Peter Kyhl.

Kjøbenhavn, den 1ste Mai 1833.

Natur og Kunst.

Da Producters rigtige Afbildning saavel maa være til stor Nytte i videnskabelig Henseende som til gavnlig Anvendelse i Kunst- og practisk Handtering, glæder det mig at kunne have den Ære at forelægge Videnskabernes og Kunstens Venner en af mig opfunden Maade, hvorpaa der af de fleste flade Gjenstande kan tages Aftryk i Metalplader, hvilket sætter Naturforskeren og Botanikeren i Stand til hurtig, let og med liden Bekostning at faa sikkre Afbildninger af Blade, Fjer, Skjæl m. m.,

---

[1] Die Nahrungs-Gefäse in den Blättern der Bäume (etc.), abgedruckt von J. M. Seligmann, Kupferstecher in Nürnberg (etc.), Fol.

[2] Det omtales i Photographische Correspondenz 1891 S. 597.

med alle naturlige Træk, eller fuldkomnere at vise Skeletterne af Bladenes og Fjerenes fineste ophøiede og fordybede Aarer og Fibrer, ligesom ogsaa Kunstneren ved Hjælp deraf, til Forziringer, saavel til Ornamentstegninger som til Metalarbeider, kan benytte Naturens sande Eiendommelighed, og Oekonomen, samt den Handlende kan faae aftrykket Mynstre af fine vævede og figurerede Ting, saasom Kniplinger, Baand, Dreiler osv.

Pladerne give naturligere Aftryk paa Papiret end almindelige kobberstukne Plader, men behandles ved Trykningen omtrent som saadanne.

Til at frembringe Aftrykket i den dertil valgte Plade af Kobber, Zink, Tin eller Bly bruges et Valseværk, som har tvende glatte, polerede Staalvalser, en fortinnet Jernplade af $1\,^1/_4$ Linie i Tykkelse og overalt lige tyk, og den Plade, hvori man vil have Aftrykket af en eller anden Gjenstand. Lægger man imellem den omtalte fortinnede Jernplade og f. Ex. en godt udglødet Kobberplade af $^1/_2$ Linies Tykkelse et præpareret veltørret Blad, f. Ex. et Egeblad, som godt maa udbredes paa Kobberpladen, og lader Pladerne med Bladet løbe hurtig igjennem Valseværket, da vil Bladet, formedelst den haardere Jernplade og Trykket af Valserne, afforme sig i den blødere Kobberplade, og ganske som det er af Figur og med alle sine naturlige Ophøininger og Fordybninger. Det samme vilde skee, om man i Stedet for Kobberpladen valgte en Plade af de forhen nævnte Metaller. I den haardere fortinnede Jernplade derimod viser sig kun et umærkeligt svagt Aftryk; men vilde man have, at Bladet skulde aftrykke sig i Jern, da maatte man i Stedet for hin fortinnede Jernblikplade tage en svagt fortinnet Staalplade, i hvilken da næsten umærkelige Spor vise sig ved Aftrykningen. Fortinningen paa Jern- eller Staalpladen tjener til, at Legemet, som man vil aftrykke, ikke glider imellem Pladerne ved at løbe imellem Valserne.

Mange Forsøg har jeg anstillet med klæbende Materier, for at befæste Bladet paa Pladen, men disse Materier opfyldte de fine Porer og Fordybninger, og gave saaledes utydelige Aftryk. Aftrykningen selv fordrer stor Forsigtighed, som især gaar ud paa, at Valserne maa være stillede nøiagtig parallele imod hinanden og tillige i passende Afstand, at Pladen, hvori Aftrykket skal staa, maa være fin sleben og poleret, og at den største Reenlighed maa iagttages, da ethvert nok saa lidet Legeme, som

Haar eller Støv ogsaa aftrykkes; ligeledes maa der passes paa, at Pladerne under Valsningen styres saaledes, at de begge løbe parallele, uden at nogen af dem forrykker sig fra sin første Direction.

Førend Blade af Træer eller Blomster kunne afbenyttes til Aftrykning maa de først udbredes paa et Stykke rent Papir, f. Ex. paa Kakkelovnen, og et andet Stykke Papir lægges ovenpaa, hvorpaa igjen lægges noget Sand, og derpaa lægges igjen en Vægt, og tørres. Naar det da befindes at være tørt, udtages det forsigtigen og lægges i Vand $^1/_4$ Time, tages deraf og tørres som før, lægges atter i Vand, og dette gjentages 4 eller 5 Gange. Herved har jeg fundet, at Bladene vinde i Seighed og Styrke, samt taber de løsere vandagtige Dele, og bliver saaledes bedre skikkede til at gjøre Aftryk med. Hvorimod saadanne Ting som Tøier, Kniplinger, figurerede Baand o. s. v. kan uden videre foregaaende Behandling aftrykkes, kun at de udbredes fladt imellem Pladerne.

For endogsaa at efterligne Naturen i sine ophøiede Former har det lykkedes mig ved Hjælp af de erholdte fordybede Aftryk i Kobber- eller Jernplader, igjen at erholde ophøiede Aftryk i Tin eller Bly, og af Jernpladerne tillige i Kobber, og er Jernpladen tillige indsat (d. v. s. i Ilden hærdet til Staal), kan det endogsaa skee med bløde Jernplader. Ved at lægge Tinpladen paa Kobberpladen og lade begge løbe imellem Valserne med et afpasset Tryk, erholdes et omvendt Aftryk, der bliver lige saa tydeligt ophøiet som det første var neddybet; det samme skeer, naar man valser den haarde og den bløde Jernplade mod hinanden, hvorved da maa anvendes en stor Kraft, for at erholde et godt Aftryk paa den bløde Jernplade af den fordybede haarde Jernplade. Men da der paa Papiret langtfra ikke kan erholdes saa mange gode Aftryk af Tinpladen som af Kobber- eller Jernpladen, inden den bliver forslidt, kan man deraf tage saa mange Tinaftryk, som man finder hensigtsmæssig til Øjemedets Bestemmelse.

Med Hensyn til Aftryk i Jern har det hidindtil ikke lykkedes mig at erholde fuldkommen saa dybe og tydelige Indtrykninger som i de øvrige blødere Metaller; dog troer jeg endnu at udfinde en Maade at blødgjøre Jernet i den Grad, at det er muligt, at det kan skee. Imidlertid kunde man dog, endskjønt Jernaftrykket er svagere end hine, uagtet det alligevel er tydeligt,

belægge det med Ætsgrund, og med Radeernaalen gjennemløbe de synlige fordybede Træk, saaledes at de bleve antagelig dybe. Ved Hjælp af saadanne raderede Jernplader vilde man kunne faae ligesaa ophøiede Aftryk i Kobber og bløde Jernplader, som ved Tinaftryk af Kobberplader, og saaledes undgaa at bruge de mindre varige, ophøiede Aftryk af Tinpladerne.

Efterfølgende Aftryk ere udførte med almindelig Kobbertrykkersværte paa Papir. De første Blade med sorte, fordybede Aarer ere Kobberaftryk, hvorimod de Blade med den mørke Grund og lyse Aarer ere Tinaftryk, eller Contraaftryk af Kobberpladerne, med Undtagelse af Jern- og sammes Contraaftryk, som befindes betegnet med Overskrift.

Af blandede Ting og Kunstfrembringelser har jeg ligeledes gjort nogle Aftryk, hvoraf her findes Afbildninger, saasom af Kniplinger, Lærred, Fiskeskjæl m. m., som ligeledes saavel vises i fordybede som i ophøiede Plader. Fremdeles har jeg af Udklipninger i Papir gjort nogle Aftryk i Kobber, som kan være nyttige til mangfoldige Ting, hvilke Pladeaftryk ligeledes betegnes med Overskrift.

Den ugunstige Aarstid til at erholde gode og kraftige Blade har lagt mig nogle Hindringer i Veien, saa at Aftrykkene ere mindre gode end til andre Tider paa Aaret vilde have været Tilfældet; thi jeg har bemærket, at Blade fra Drivhusene lade sig ikke saa tydeligt aftrykke som de, der groe under aaben Himmel, i Særdeleshed de, som ere fuldgroede. Ligeledes har jeg havt det Uheld, at min Valse, hvorpaa Bladene ere aftrykkede, er sprungen, hvilken tillige var temmelig liden, hvilket har vanskeliggjort mit Foretagende; men jeg haaber ved gunstigere Leilighed, og naar jeg erholder mere Erfaring heri, og tillige bliver mere vant dertil, at bringe det til mere Fuldkommenhed i denne Kunst.

Philippus Hainhofer.

Den Mand, der nævnes i Overskriften, har neppe nogensinde været i Danmark, og han har uden Tvivl ikke, i alt Fald ikke direkte, udøvet nogen stor Indflydelse paa dansk Kunst. Han er, saavidt jeg véd, ikke tidligere bleven nævnt i danske Skrifter, og naar han bliver omtalt her, saa ligger det i, at jeg for længere Tid siden i Rigsarkivet har forefundet et Brev fra ham til Kong Christian IV., der forekommer mig at være saa interessant, at det fortjener at fremdrages. Det findes aftrykt her nedenfor. Derimod har jeg intet forefundet om, hvorvidt Kongen har besvaret det eller i det Hele taget noget Hensyn til det.

Skjønt der kunde fortælles ikke saa ganske lidt og Philip Hainhofer, skal jeg dog her kun anføre nogle kortfattede Notitser om ham. Resten maa henligge til en anden Gang. Han tilhørte en gammel og meget anset Patricierfamilie, var født den 21. Juli 1578 og døde den 23. Juli 1647. I sin Ungdom lagde han sig efter Retsstudiet og opholdt sig i den Anledning et Par Aar i Padua og Siena. Derefter besøgte han Rom og Neapel og flere hollandske og tyske Byer og tog endelig fast Ophold i Augsburg. Den betydelige Formue og de mange forskjellige Kundskaber og Færdigheder, hvoraf han var i Besiddelse, og hans mange Forbindelser med fremragende Personer i saagodtsom alle europæiske Lande, satte ham i Stand til, i god Overensstemmelse med sin egen Tilbøjelighed og Datidens Skik, at erhverve sig et anseligt »Kunstkammer«, der jevnligt besøgtes, selv af fyrstelige Personer.

Hans Virksomhed gik især i to meget forskjellige Retninger, nemlig en kunstnerisk og en anden, som var meget afvigende derfra. Han var Maler og Arkitekt og leverede flere meget

betydelige Værker, der ikke alene paa Grund af deres Omfang, men ogsaa paa Grund af, at de vare sammensatte af mange uligeartede Bestanddele, forudsatte en Samvirken af mange forskjellige Kunstnere og Haandværkere. Hertil hørte adskillige for Tidsalderen meget karakteristiske Kunstmøbler, der ikke alene kunde være rigt prydede med Malerier og Skulpturer i Træ og Metal m. m., men ogsaa undertiden kunde leveres fuldtpakkede med en Mængde højst forskjellige Sager.

Et af Hainhofers betydeligste Arbejder, og tillige et af de mærkeligste Kunstmøbler fra Slutningen af det 16. Aarhundrede, var det saakaldte pommerske Skrivebord, der blev fuldført i Aaret 1617 og afleveret samme Aar til Hertug Philip II. af Pommern, og saavidt vides nu findes i Berlin. Tilligemed dette Møbel leverede Hainhofer en udførlig Beskrivelse af det, med en Fortegnelse over de Kunstnere og Haandværkere, der havde taget Del i Udførelsen, og et Inventarium over de i de forskjellige Rum anbragte Sager. Møblet, der førte det beskedne Navn af Skrivebord, var egentlig et stort Skab, omtrent 5 Fod højt, lidt over 3 Fod bredt og henved 4 Fod dybt. Materialet var fortrinsvis Ibenholt, med indlagte Partier af andre Træsorter, og af Karneol, Agat, Jaspis, Lapislazuli osv., og det Hele var rigt prydet med figurlige Fremstillinger i Maleri og Skulptur.

I de forskjellige Rum fandtes en righoldig Samling af mathematiske Instrumenter, nogle Bøger, Musikværker, Uhre, Kompasser, Husholdnings- og Toiletrekvisiter, et helt lille Apothek og mange andre Ting.

Et andet noget lignende »Skrivebord«, som ligeledes var udgaaet fra Hainhofers Værksted, men som dog langtfra kunde maale sig med det nysnævnte, blev i Aaret 1632 kjøbt af ham for at bruges som en Foræring til den svenske Konge Gustav Adolf under dennes Ophold i Augsburg. Det blev i nogen Tid opbevaret paa Universitetsbiblioteket i Upsala, og findes uden Tvivl endnu i Sverige.

Hainhofers anden Hovedbeskjæftigelse bestod i, at han førte Korrespondance med fyrstelige og andre fremragende Personer, hvem han forsynede med politiske Efterretninger og andre Nyheder. Undertiden var det snarere Fyrsterne, der søgte at komme i Forbindelse med ham, end omvendt. Den ovennævnte Hertug Philip II. af Pommern, der var en ivrig Beskytter af Kunster og Videnskaber, henvendte sig i Aaret 1610 til Philip

Hainhofer og opfordrede ham til at træde i Korrespondance med sig. I sin Skrivelse desangaaende til Hainhofer erindrede Hertugen meget smigrende om, at de begge hed Philip, begge havde Vildmænd i Vaabenet, begge vare Lingvister og begge havde Interesse for Kunsten. Den herefter opstaaede Korrespondance var meget livlig. Hver Uge sendte Hainhofer Bud med Efterretninger og »Aviser« til Stettin, og lige saa tidt gik der Bud fra Stettin til Augsburg. Hainhofer var nøjagtig og samvittighedsfuld i Udførelsen af de mange Hverv, som Hertugen, der interesserede sig levende for Kunst og Videnskab og var en ivrig Samler, overdrog ham. Der var ikke sjældent Tale om Anskaffelse af Malerier, tidt med bibelske Emner efter nærmere Opgivelse, Mønter og Medailler, Signeter, Seglringe, Uhre og Modeller m. m.

Hainhofers mange Forretninger tillode ham neppe at anvende ret megen Tid paa literære Arbejder. Dog har han efterladt sig nogle Manuskripter, især Rejsebeskrivelser.[1]

I det nedenfor aftrykte Brev til Kong Christian IV. omtaler Hainhofer en Stambog, som han havde vist Kongens Guldarbejder og Møntmester. Her er formodentlig Tale om Møntmesteren Nicolaus Schwabe, og det var maaske netop denne Mand, der havde foranlediget, at Hainhofer skrev til Kongen. Schwabe var et Par Gange bleven sendt til Tyskland i Kongens Ærinde, især i Anledning af, at Kongen vilde lade modellere og støbe nogle anselige Broncefigurer til en Fontæne til Frederiksborg Slot. I Aaret 1614 blev Schwabe sendt til Tyskland for at opsøge en Kunstner, der kunde paatage sig et saadant Arbejde, og gjorde da en foreløbig Aftale med Adrian de Fries i Prag, og det følgende Aar blev han atter sendt til Tyskland, for at slutte Akkord med den sidstnævnte Kunstner om Udførelsen af det betydelige og kostbare Arbejde[2]. Af Statsregnskaberne ser man, at Schwabe i April 1614 fik Penge til en Rejse til Augsburg og andre tyske Stæder i nævnte Øjemed, og hertil kan endnu bemærkes, at den 8. April 1614 blev der skrevet til Borgmester og Raad i Augsburg, at Møntmester Nicolaus Schwabe vilde

---

[1] Lübke, Deutsche Renaissance, II, 249; Kugler, Beschr. d. Königl Kunstkammer zu Berlin. 1838, S. 178; Baltische Studien II, 2 H. Stettin 1834.

[2] Herom kan ses mine Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie S. 258 fg., og min Afhandling om Frederiksborgfontænerne i Tidsskrift for Kunstindustri. 6. Aarg. 1890, S. 141 fg.

komme til deres By for at faa en Arvesag ordnet, hvorfor de anmodes om at yde ham den fornødne Bistand[1].

Det ovennævnte Brev til Kongen findes iblandt Danske Kancellis Breve, og er følgende:

Allerdurchlauchtigster Groszmächtigster Künig, E. Kün. Mayt. seyen meine gantz vnderthänigste, gehorsamste vnd trewwilligste dienste eussersten Vermügens berait, aller gnädigster Künig vnd Herr:

Ich gelebe der vnderthänigsten hoffnung, es werden E. Kün. Mayt. dasz von miniatur gemachte kunststühklein von der historia des hauptmans zu Capernaum vnd nebenstehende *emblemate* vnd küniglichen wappen, welches ich vor 3 wochen vnder desz durchleuchtigen hochgebornen, meines gnädigen Fürsten vnd herrn Herzogen Philipse zu Stetin Pommern etc. pakhet vnd *coperta* auf Stetin zugesant nun mehr wol *conditionirt* vnd zu dero gnädigstem gefallen zur *subscription* vnd allergnädigster verordnung der widererstattung der darfür auszgelegten 200 vngl. Ducaten, empfangen haben, welches zu hören mich sehr erfreuen soll. Vnd dieweil eben der gleichen schön stammenbuch (nach welchem das fürstliche Pommerische buch angefangen worden, wie E. Künigl. Mayt. goldarbeiter vnd müntzmaister, die es gesehen, bezeugen werden) auch ich vnd in demselben die Kay. Mayt., die Chur vnd vil ausz vnd Inlendische fürsten vnd potentaten mit schönen *historiis* vnd *emblematibus*, Ihren wappen vnd aigenen handtschriften habe, vnd zuforderst vnderthänigst begierung bin, auch E. Künigl. Mayt. Künigliche gedechtnusz in mein buch zuuerwahren, vnd darmit hoch zu brangen, So bitte E. Kün. Mayt. Ich gantz gehorsamst Sie geruhen gnädigst ihr nit zu wider sein zu lassen, mir solche auf hie beygelegtes doppletes bürgament blatt, so als dan dem buch *inserirt* würdt, allergnädigst zuuerehren, welches Küniglichen gnad, ob Ich gleich derselben noch vnverdient vnd unwürdig, ich mich doch nach aller müglichait bemühen will, durch vnderthänigste gehorsamste dienst vnd willfährigkhait mich derselben würdig zumachen, vnd darneben mich würkhlich dankhbar zuerweisen.

E. Kün. Mayt. schickh ich hiemit vnderthänigster wolmainung erstlich 3 münszlein, so der ietzige new erwehlte hertzog zu

[1] Rigsarkivet, Ausländ. Registranten 1614—16, Fol. 38.

Venedig vom geschlecht *Bembo* bey der Crönung auszgeworfen, mit seinem gestochenen büldtnusz *auspicijs et gratulatorijs*, darbey auch 2 zu venedig new getrukchte vnd erst herokhomne tractetlen, dasz eine intituliert *l'historie di Papa Alessandro 3*^{o} *contra li annali del Card. Bellarmino,* welcher nit wil dasz diser Bapst zu Ven^{a} gewest vnd dem Kayser *Friderico Barbarossæ* aus stoltz auf den kopf getreten habe, der andere *la guera di Fiandra*. Dan sein hierbey getrukchte tractetlen, thailsz den französischen Künigliche heurat, thailsz die Vnrhue der *mal contenten* betreffent. So den 8(?) ausz Franckhreich erst empfangene kupferstükh, auch etliche auisi, vnd dan hab ich noch hinzu gethan ein büchslein mit *pomambra* vnd viererley hie gemachten balsamen, alsz zu obrist, wan man das röslin mit dem kettelein herab schraubet, ain rosen vnder demselben hernach negelen schlag vnd zümmetründ[1] balsom, vnd werden sonst auch allerhand sorten kostliche balsam alhie gemachet, von welchen auf gnädigstes begern E. Kün. Mayt. in gröseren vnd auf andern arten fattionierte schraufen büchslein wol khan geschickt werden, wan ich nun waisz, an wen E. Kün. Mayt. sachen nacher Hamburg ich *recommandiern* solle, darmit E. Kün. Mayt. alles frisch vnd gewisz zukhomme.

So inventiret auch ainer alhie aine bequeme geschmidige art von 2 truchen, in deren aine ain raisz bett statt, vnd in der andere ain feldtisch mit gar vilen nöthigen vnd nützlichen diensten ist, da nun E. Kün. Mayt. dergleichen gnädigst begeren khundte, wol ein schönes vnd darneben nützliches für dieselbe gemacht worden. Bitte beschluszlich den allermächtigsten Gott für E. Kün. Mayt. glückhafte vnd friedfertige regierung vnd erwünschte Küniglichen wolstand demütig, vnd befielhe E. Kün. Mayt. zu Küniglichen gnaden mich allervnderthänigst. In Augspurg d. $^{11}/_{21}$ Jenner 1616. E. Kün. Mayt.

Aller vnderthänigster gehorsamster
Diener

---

[1] Zimmtrinde, ɔ: Kanelbark.

Nykjøbing Slot.[1]

Nykjøbing i Falster hører, som allerede Navnet viser, ikke til Danmarks ældste Byer, men var i alt Fald til i Midten af det 13. Aarhundrede. Byen hjemsøgtes 1253 af Lybekkerne og de holstenske Grever og 1287 af Marsk Stig og den norske Flaade. Den ulykkelige Kong Christoffer den Anden døde paa Nykjøbing Slot 1332, og Danmark fik derefter ingen ny Konge før 1340, da Christoffers yngste Søn Valdemar Atterdag blev valgt og begyndte at samle Rigets Provinser fra de fremmede Panthavere. Valdemar Atterdag og flere af hans Efterfølgere opholdt sig jævnlig paa Nykjøbing Slot, der i det 14. og 15. Aarhundrede var et almindeligt Mødested ved vigtige Underhandlinger, især med Hansestæderne. At Falster havde Rigdom paa Vildt, bidrog ikke lidt til at gjøre Nykjøbing til et yndet Opholdssted for Kongerne, ligesom Stedet ogsaa i ældre Tider var en vigtig Mellemstation paa Rejsen til Tyskland, hvorfor der ogsaa var en Kongsgaard ved Falsters Sydspids, Gjedser.

Byen Nykjøbing var anlagt paa en Halvø, paa hvis nordlige Spids Slottet laa. Hvorledes det ældre Slot saa ud, vides ikke, men af det nyere Slot, der blev opført i Slutningen af det 16. Aarhundrede, haves derimod Tegninger og Beskrivelser. De nærmere Omstændigheder angaaende Opførelsen af det nye Slot have dog hidtil kun været lidet kjendte, og herom skulle vi meddele Adskilligt, især efter gamle Breve og Regnskaber.

Frederik den Førstes Dronning, Sofie af Pommern, fik Nykjøbing Slot og Len som Enkegods 1533, og saaledes blev det nu jævnlig anvendt i Løbet af et Par Hundrede Aar. Hun døde

---

[1] Hovedindholdet af denne Artikel har jeg allerede meddelt i Lollands-Falsters Stifts-Tidende, Nr. 80, 1880; men her skal tilføjes nogle Tillæg.

i Kiel 1568, og Nykjøbing Slot var derefter atter under Kronen. Paa Nykjøbing Slot mødtes Kong Frederik den Anden i Aaret 1571 med sine kjære Slægtninge Hertug Ulrik af Mecklenborg og hans Gemalinde Elisabeth, Kongens Faders Halvsøster, for at fæste deres Datter og eneste Barn Sofie til sin Brud. Med hende holdt Kongen Bryllup i Kjøbenhavn i Juli 1572, da han selv var 38, medens hun kun var 15 Aar gammel. Trods den store Forskjel i Alder var deres Samliv meget lykkeligt. Dronning Sofie forstod at vinde sin Ægtefælles Hengivenhed, og hendes Liv faldt i en for Danmark lykkelig Periode. Det bidrog meget til hendes Lykke, at hendes Forældre jævnlig besøgte hende, og de fandt altid den venligste Modtagelse hos hende og Kongen. Rejsen gik da over Nykjøbing, hvortil Kongen eller Dronningen et Par Gange ledsagede dem paa Hjemrejsen. Paa en saadan Rejse i Aaret 1586 fulgte Kong Frederik og Dronning Sofie med Hertugen og Hertuginden til Gjedser, hvor Hertuginden blev syg og efter 14 Dages Sygeleje døde netop paa sin Fødselsdag den 14. Oktober. Liget blev senere bisat i Güstrow Domkirke.

For det Tilfælde, at Dronning Sofie skulde blive Enke, var Nykjøbing Slot og Len bestemt til hendes Enkegods, og dette var en Grund mere til at tænke paa Slottets Ombygning. I Sommeren 1585, da Frederik den Anden engang opholdt sig paa Nykjøbing Slot, lod han sin Bygmester Antonio von Obergen komme derover. Obergen havde i nogle Aar forestaaet Ombygningen af Kronborg, der nu var næsten færdigt. Det var blevet et stort og prægtigt Slot, som Kongen kunde have Ære og Glæde af, og Kongen, der var veltilfreds med sin Bygmester, har sikkert nok villet tale med ham om at ombygge Nykjøbing Slot. Men der blev ikke taget nogen Bestemmelse, og det eneste, denne Bygmester derefter kom til at bygge for Kongen, var et nyt Fyrtaarn paa Kullen. Da Kongen i Aaret 1586 var paa Nykjøbing Slot tilligemed Hertug Ulrik, blev der atter Tale om Slottets Ombygning. Senere skrev Hertugen herom til Kongen og anbefalede sin Bygmester Filip Brandin, og endelig bestemtes det, at denne Bygmester skulde ombygge Nykjøbing Slot. At Brandin har været en betydelig Kunstner, derom vidner de Arbejder, han har udført i Mecklenborg, og disse maa vi her i Korthed omtale, især da Brandin forøvrigt ikke er synderlig bekjendt.

Filip Brandin var baade Arkitekt og Billedhugger, men hans Fødested er ubekjendt. Allerede 1562 eller maaske tidligere arbejdede han for Hertug Ulrik som Billedhugger, men Hertugen udnævnte ham 1583 til sin Hofbygmester, og i denne Stilling forblev han saalænge han levede, ogsaa under sit Ophold i Danmark. Efter at Domkirken i Güstrow i mange Aar havde været ubenyttet og var bleven meget forfalden, overdrog Hertuginde Elisabeth i Aaret 1565 Filip Brandin at sætte den istand, og dette Arbejde varede nogle Aar. I denne Kirke havde Hertugen og Hertuginden valgt deres sidste Hvilested; her blev Hertugindens Lig nedsat 1586, og den berømte David Chytræus blev kaldet hertil fra Rostock for at holde Ligtalen over hende. I Domkirken findes flere Gravminder, der i kunstnerisk Henseende kunne henregnes til de betydeligste i Nordtyskland. Et af disse, nemlig over Hertuginde Dorothea, en Datter af Kong Frederik den Første af Danmark og Søster til den ovennævnte Hertuginde Elisabeth, vides med Sikkerhed at være Brandins Arbejde, og andre kunne med stor Sandsynlighed tillægges ham. Det kan forøvrigt bemærkes, at i Aarene 1585—86 forærede Frederik den Anden Hertug Ulrik en Del gullandske og skaanske Marmorfliser til at lægge i Koret i Güstrow Domkirke. I December 1586 afbrændte den nordlige Fløj af Hertug Ulriks Residentsslot i Güstrow, og det blev nu Brandin overdraget at gjenopbygge den. Hans Del af Arbejdet varede et Par Aars Tid; men den indre Udsmykning af Bygningen varede længere.

Under det ovennævnte Besøg i Nykjøbing 1586 havde Kongen fortalt Hertugen, at han tænkte paa at ombygge Nykjøbing Slot, men at den Bygmester, som i den Anledning havde været kaldet derover, havde anslaaet Bekostningen altfor højt, hvorved det den Gang var forblevet. Men da Hertugen senere fik at vide, at der skulde tages fat paa Arbejdet, skrev han den 6. Oktober 1587 til Kong Frederik og anbefalede sin Bygmester Filip Brandin, det havde tjent ham i mange Aar og nu havde bragt det nye Hus i Güstrow under Tag. Bygmesteren faar her det Vidnesbyrd, at han er flittig i sit Embede og godt forstaar at holde Folkene til at arbejde, at han gjør sig megen Flid for at spare, hvad der kan spares, og at han kun fordrer en rimelig Betaling. Hertugen foreslog at lade Bygmesteren rejse til Nykjøbing for at bese den gamle Bygning og overveje, hvor meget af de gamle Mure, der kunde bruges, og derefter gjøre en Model, som

kunde forevises, førend der blev taget en endelig Bestemmelse. Hertugen ønskede Kongens Svar, for at Bygmesteren ikke imidlertid skulde paatage sig andet Arbejde[1].

Kongen svarede den 20. Oktober, at han nok vilde søge at komme overens med den saa vel anbefalede Bygmester. Han ønskede, at Bygmesteren først rejste til Nykjøbing i Falster, for at se, hvorledes de gamle Mure kunde anvendes, og afmærke, hvorledes det nye Hus i fire Hjørner bedst kunde bygges, og derefter gjøre en Patron, der kunde vise, hvorledes han tænkte paa at bygge det, og derefter indfinde sig med denne, og give omstændelig Besked. For at Bygmesteren kunde komme fra »Giszør« til Nykjøbing, og derfra videre til Kongen, havde Lensmanden paa Nykjøbing Slot faaet Befaling til at sørge for Befordringen. Ved samme Lejlighed sendte Kongen en anden Meddelelse til Hertugen. Kongen har, skriver han, modtaget den Guldring af Dronningen, som Hertugen selv med egne Hænder har gjort, og han har sat den paa sin Finger, og ligeledes bærer han den Turkosring, som den afdøde Hertuginde Elisabeth kort før sin Død havde givet Dronning Sofie, og som Kongen nu har faaet af hende, »og den Guldkjæde, som E. K. ligeledes med egne Hænder har gjort og for nogle Aar siden foræret os, bære vi stedse paa vor Finger og Hals«. Disse 3 Klenodier, der ere komne fra en saa kjær Haand, vil Kongen tage med sig i Graven. Han haaber dog, at Ingen, hverken i hans levende Live eller efter hans Død vil berøve ham Fingeren for Ringens Skyld[2].

Hertugen svarede den 31. Oktober. Han havde nu talt med Bygmesteren Filip Brandin, og denne mente at kunne rejse til Nykjøbing kort efter Mortensdag, for at bese Murene og opmaale Grunden; efter Hjemkomsten vilde han da gjøre en Tegning paa Papir, og naar han havde været hos Kongen med den, vilde han

---

[1] Om Filip Brandin og hans Arbejder i Meklenborg kan ses Artiklen: Ueber des Herzogs Ulrich von Meklenburg-Güstrow Bestrebungen für Kunst und Wissenschaft, von G. C. F. Lisch, i Jahrb. des Vereins für Meklenb. Geschichte, Bd. XXXV. — Brevene fra Hertug Ulrik til Kongen findes i Rigsarkivet, og Brevene fra Kongen til Hertugen i Ausländ. Regist. sst.

[2] Om denne Ring, der nu findes paa Rosenborg, kan ses: P. Brock, Rosenborg Slot. Illustreret Vejledning, 1884, S. 30. Ringen fandtes ved Undersøgelsen af Kong Frederik II's Lig i Roskilde Domkirke i Aaret 1857, og blev paa Kong Frederik VII's Befaling optaget i Samlingen paa Rosenborg (Steen Friis, Beskr. af Roskilde Domkirke, 1868, S. 73; J. J. A. Worsaae, Optegnelser om Rosenborg-Samlingen i 25 Aar (udg. af P. Brock), 1886, S. 19).

gjøre en Model af Træ, og med denne atter begive sig til Kongen. Samme Dag skrev Hertug Ulrik omtrent det samme til Dronningen.

Den 8. Novb. skrev Kongen til Hertugen, at da han ventede Bygmesteren, som vilde rejse til ham igjennem Hertugdømmerne, vilde han i den Anledning sende et Pas paa Vogne, og med det samme omtalte han, at han havde lovet at forære Hertugen en Vogn og to Heste, og at han nu vilde sende begge Dele.

Den 24. Novb. skrev Hertugen til Kongen og takkede for Vognen og Hestene. Bygmesteren var endnu i Nykjøbing, men skulde komme snarest muligt. Den 7. Decb. skrev Hertugen til Dronningen, at han daglig ventede Bygmesteren fra Nykjøbing. Den 18. Decb. kunde Hertugen meddele Kongen og Dronningen, at Bygmesteren nu var kommen tilbage fra Nykjøbing og nu strax vilde begive sig til Kongen med sit Udkast.

Brandin har uden Tvivl forelagt sit Udkast for Kongen, der ved den Tiden opholdt sig i Hertugdømmerne, og er vel derefter rejst hjem, for at udarbejde en Model af Træ. Denne Model har maaske været et ret betydeligt Arbejde, eftersom det varede ikke saa kort, inden den blev færdig. Kongen havde tilbragt Vinteren og Foraaret i Hertugdømmerne, og rejste derfra til Antvorskov. Herfra skrev han den 23. Marts 1588 til Hertug Ulrik, at da han havde faaet Underretning om, at Modellen var bleven færdig, ønskede han, at Bygmesteren vilde begive sig med den til Kjøbenhavn, og derfra videre til Kongens Opholdssted. Forøvrigt skriver Kongen, at han havde været syg, og var det endnu, men han haabede dog, at det værste var overstaaet. Hertug Ulrik skrev fra Dobberan den 1. April, at han havde skrevet til Filip Brandin om at komme til ham med Modellen, for derefter strax at begive sig med den til Kjøbenhavn, og derfra videre til Kongen.

Men Kongen døde Skjærtorsdag den 4. April 1588, paa Antvorskov Slot, og nu blev det altsaa Regeringsraadet, der kom til at forhandle med Bygmesteren. Under disse Forhold maatte der hengaa længere Tid, inden der kunde tages nogen endelig Bestemmelse om Bygningen; men den 19. Juni 1588 blev Filip Brandin ansat som Bygmester paa Nykjøbing Slot. Han skulde have en aarlig Løn af 200 Rd., to sædvanlige Hofklædninger, 12 Td. Rug, 1 Td. Smør, 1 Oxe, 4 fede Svin, og han skulde for sin egen Person have Kosten ved Lensmandens eget Bord og hans »Dreng« hos Lensmandens Svende. Den 4. Maj 1589 blev

der imidlertid sluttet en ny Akkord med ham, hvorefter han paatog sig at bygge Slottet »efter den Skabelun, han selv havde overgivet«, for en Sum af 9000 Rd., der skulde betales ham af Kongens Rentekammer. Fremdeles blev der den 27. Juli 1592 sluttet Akkord med ham om at bygge Fundamentet og udføre alt Murarbejdet paa et nyt Bryggers og Bagerhus for 300 Rd.[1] Det fornødne Materiale, der naturligvis ligeledes skulde betales af Rentekammeret, blev som sædvanlig ved Kongens Arbejde indsamlet fra mange forskjellige Steder. Den 24. April 1588 blev der skrevet til Erik Lykke, at der skulde blive sendt to Skibe op for at hente det længste og bedste Hustømmer, han havde, og føre det til Nykjøbing i Falster[2].

Den 28. Juni 1589 sendtes følgende Ordre til Niels Friis, Embedsmand paa Nykjøbing Slot: Christian 4tus. Vor Gunst tilforn. Vi bede dig og ville, at du forskaffer med det første denne Foreviser Michell Philips, Snedker, som det Arbejde er fortinget med der paa vort Slot Nykjøbing, en Vaaning, som han kan lade spise sit Arbejdsfolk udi; desligeste naar det kommer til den Aarstid, at han skal arbejde ved Lys, at du da lader forskaffe ham Lys til Nødtørft, paa det samme Arbejd kan des bedre gaa for sig, og hvis udi saa Maade opgaar, at du det lader opskrive og føre os til Regnskab. Dermed (etc.)[3]. — Den nævnte Snedker og hans Svende udførte Arbejde paa Nykjøbing Slot for 700 Rd. eller mere.

Den 24. August 1589 fik Tolderne i Helsingør Brev om, med det første at sende 1000 Vognskud til Kjøbenhavn, da dette Træ skulde bruges til Bygningen paa Nykjøbing Slot[4].

---

[1] Uddrag af Kontrakterne findes i Rentemesterregnskaberne. — Enkedronningen havde den 3. April 1592 skrevet til Regeringsraadet, at Bryggerset og Bagerset vare ved at falde ned i Graven (Dr. Troels Lund, Christian IVs Skib paa Skanderborg Sø, I, 211).

[2] Sjæll. Tegn. XVII, 36. — Erik Lykke var Lensmand paa Gulland 1587—91.

[3] Rigsarkivet, Fyenske og smaalandske Tegnelser, 1588—96, S. 62; Dipl. Paa Rosenborg opbevares et lille Stykke udskaaret Panel fra Nykjøbing Slot; men hvem der har udført det, vides ikke.

[4] Sjællandske Tegnelser. Ang. Vognskud meddeler Weinreich, Danziger Chronik, herausg. v. Hirsch und Vosborg, Berlin 1845, 4to S. 18 følgende, i en Anm. til Aar 1476:

Die beiden Hauptgattungen des damals auf den Danziger Holzfaldern verarbeiteten Holzes waren Wagenschosz und Klappholz, von denen jetzt nur

Den 12. Oktober 1589 sendte Regeringsraaderne en lang Skrivelse til Lensmanden Niels Friis, angaaende Byggearbejdet, og af denne ville vi her anføre Hovedindholdet. De skrive: Eftersom vi nogen Tid siden forleden Eder have tilskrevet om de Stenhuggere, som der paa Slottet arbejde, at I ville gjøre en Fortingning med dem hvad de skulle have, da har Bygmesteren nu ladet os se en Fortegnelse paa hvis (hvad) de en Part have arbejdet og en Part skulle arbejde og hvis de derfor skulle have; og efterdi vi ikke vide om samme Fortegnelse er gjort efter den Fortingning, som I med dem gjøre skulde, bede vi Eder, at I os derom ville tilskrive, saa vi — — kunne vide os at rette og derefter lade give dem deres Betaling. Desligeste eftersom vi og have aftinget med Snedkeren, som udi lige Maade arbejder der paa Slottet udi Dagløn, — — og vi ikke kunne vide om det skulde beløbe sig ringere til Arbejdsløn, om med ham udi stykkevis blev aftinget, da bede vi Eder, at I og med fornævnte Snedker ville aftinge hvis han begjærer og skulle have for hvert Stykke udi sær, som han der paa Slottet skal forarbejde, og os det tilskikke — —. Sammeledes eftersom Herman Stenhugger har nu været her hos os og berettet at have leveret der paa Slottet nogle Antal gotlandske huggen Sten, og derfor begjeret hans Betaling, da, efterdi vi ikke vide hvor mange han der har leveret, og derfor ikke kunne lade give ham hans Betaling, bede vi Eder, at I og derom ville os tilskrive, hvor mange Sten han udi saa Maade der paa Slottet har leveret — —. Paa hvis Penge, I begjærer vi Eder ville tilskikke, at indkjøbe allehaande for, udi

---

noch das erste eine in Danzig gangbare Waare ist. Aus dem eichenen astfreien Stamme von 10—18 Fusz Länge und bis 30 Zoll Durchmesser werden 2 bis 4 Stücke in der Richtung des Längendurchschittes so geschnitten, dass sie frei von dem innern weichern Kern (Seele oder Peddick) und richtspaltig sind. Diese Stücke nennen die Engländer *Wainscot-logs*. Bei uns aber werden nicht nur diese Stücke, sondern auch die aus ihnen gespalteten zehnzölligen Dielen Wagenschoss (englisch *Wainscot*) genannt. Diese Dielen, in der Stärke von ½ bis zu einem Zolle werden zum Bootsbau und Verkleidungen verwendet.

Klappholz wird aus eichenen, aber auch aus büchenen Stammen in derselben Weise gespaltet, jedoch dürfen die Dielen nur 5—9 Zoll stark sein und mindestens 5 Fuss Länge haben, so dass also auch der Abfall der *Wainscot-logs* dazu verwendet werden kann. Man braucht es zu Zimmermanns- und andern Hobelarbeiten, oder zu Fassdauben. — Von der Stadt belehnte Klappholz- und Wagenschoss-Wraker hatten die Obliegenheit, diese Hölzer nach ihrer Qualität mit einem bestimmten eingebrannten Stempel zu bezeichnen oder zu braken (etc.).

Forraad til fornævnte Slots Bygnings Behov, kunne vi Eder ikke venligen forholde, at vi til samme Bygning har allerede bestilt en stor Hob udi Forraad, og efterdi Bygmesteren beretter, at en Part ikke skal behov gjøres, førend udi Foraaret igjen, ville vi og imidlertid bestille hvis ikke allerede bestilt er, saa imod Foraaret ikke derover skal være Mangel. Vi kunne og Eder ikke venlig forholde, at vor allern. Dronning har ladet tale med os om en Klejnsmed, som skal være der ved Slottet, at der skulde og aftinges med ham for hvis Arbejd han der sammesteds skal arbejde, kunne og ikke vide om det er den samme Smed, som der var paa Slottet den sidste Gang vi var der, og Bygmesteren talte med os om, og da syntes os han var noget dyr med hans Arbejd, bedende Eder derfor venlig, at I og med samme Klejnsmed ville aftinge for hvis Arbejd han der skal færdig gjøre, efter som Eder kan synes, Arbejdet, enten paa Hængsler, Laase eller udi andre Maade kan være værd til, og det os udi lige Maade tilskrive — —[1].

Den 24. Oktober s. A. skrev Regeringsraaderne atter til Niels Friis, efter at de havde faaet Svar paa deres ovennævnte Skrivelse til ham. Da Niels Friis ikke havde kunnet tinge anderledes med Stenhuggerne, »end som Bygmesteren selv gjort har, efterdi han har ført dem med sig hid ind«, og nu ønsker at vide om de skulle aftakkes, saa svares hertil, at da der ikke skal være Forraad af Sten i Nykjøbing, maa han afskedige dem, og atter antage dem i Foraaret, naar den Sten ankommer, som nu er bestilt. Videre fortsættes: »Med den Fortingning, som I have gjort med den Klejnsmed, ere vi vel tilfredse, og ville derpaa lade give ham hans Bestalling. Snedkeren ville vi og efter den Fortingning, som vi selv med ham gjort have, lade betale for hvis Arbejd, han der paa Slottet forfærdiger. Vi kunne og Eder ikke venligen forholde, at vi have her tilstede det Glas, som der paa Slottet skal forarbejdes og vi have forskrevet fra Skanderborg, og ville Eder det med det allerførste tilskikke«[2]. De Gotlandske Sten, som Herman Stenhugger der paa Slottet havde leveret, skulde blive betalte naar der kom Underretning om hvor lange de havde været[3].

---

[1] Fyenske og Smaalandske Tegnelser II (1588—96) p. 76.

[2] Ved Kongens Glashytte i Skanderborg Len var der til Nykjøbing Slot rekvireret »tholff wog Glasz eller saa møgitt, som kunde af glarhytten bekommis« (C. Nyrop, Danmarks Glasindustri, i Hist. Tidsskrift, 5 R. I, 496—97).

[3] Fyenske og Smaalandske Tegn. II, p. 81.

I Aaret 1589 blev der sluttet Akkord med Klejnsmed Günther Detholtz om Prisen paa de forskjellige Slags Arbejde, han skulde levere. Denne Klejnsmed var bleven anbefalet af Hertug Ulrik af Meklenborg, og derefter antaget; men noget senere havde Hertugen skrevet, at Klejnsmeden paa en eller anden Maade havde opført sig utilbørligt, og derfor burde afskediges. Regeringsraadet skrev derfor den 3. Februar 1590 til Niels Friis, at Klejnsmeden skulde aftakkes, naar han havde leveret Arbejde for de Penge, han havde faaet i Forskud. De vilde derefter gjøre Akkord med Mads Klejnsmed om at fortsætte Arbejdet. Niels Friis meddelte, at den Meklenborgske Klejnsmed Günther Gredholdt kun havde faaet 100 Rd., men havde leveret Arbejde for 200 Rd., og den 14. Februar blev Niels Friis anmodet om at gjøre Afregning med Klejnsmeden og desuden betale ham 10 Rd. mere end hvad der egentlig tilkom ham[1].

D. 16. Maj 1590 fik Niels Friis atter et Brev om Byggearbejdet. Dronningen havde forlangt, at der paa Slottet endnu maatte bygges »et Hus ved Kjøkkenet, med et Kammer bag, efter som Bygmesteren Eder des Lejlighed kan berette«. Han skulde derfor gjøre Fortingning med Bygmesteren, men ikke slutte nogen endelig Akkord, før han fik nærmere Besked, og der tilføjes: »Desligeste har vi og antaget denne nærværende Brevviser, at skulle formale hvis Vinduer, som skulle formales der paa Slottet, at I og med ham ville fortinge hvad han skal have og kan fortjene for hvert Vindue især grønt at formale, paa hans egen Omkostning, og os siden derom lade vide hvor mange Vinduer der er, som skal formales. Sammeledes skal og samme Maler male nogle Himle under Lofterne, at I til des ville lade gjøre en Ramme, hvorudinden han kunde gjøre en af samme Himle færdig til en Prøve, og os siden den lade se, saa ville vi da selv gjøre Fortingning med ham for Stykket af samme Himle at male. Udi lige Maade bede vi Eder venlig, at I ville lade os vide hvorledes det er fat med Stenhuggerne der sammesteds, hvad de have arbejdet, og hvad dem er bevilget til Dagløn, og om de gjøre Fyldest for samme deres bevilgede Dagløn, saa og hvad der endnu er udi Forraad paa

---

[1] Fyenske og Smaalandske Tegn. II, S. 93, 97. — Den 13. Februar 1590 blev der sluttet en Kontrakt med Klejnsmed Mads Hansen af Haderslev om Prisen paa Arbejde til Nykjøbing Slot. Den var næsten ligelydende med den Meklenborgske Klejnsmeds. — Günther Detholtz og Mads Hansen omtales i Rentemest. Regnsk. 1/7 1589—1/5 1590 Fol 246 fg.

Sten, Kalk og Vognskud til samme Bygning, at der udi Tide kunde tilforordnes hvis der kunde behøves. Delerne og Loftesøm, som I til samme Bygning kunde behøve, skulle Eder med det allerførste tilskikkes; meden hvis Lægtesøm belanger, bede vi Eder, at I selv lade dem gjøre, efter som Eder synes til samme Bygning tjenlige kunde være«[1].

Den 1. Oktober 1591 skrev Regeringsraadet til Niels Friis, at nogle Skibe, der vare sendte til Gulland, for at hente Sten til Nykjøbing Slot, vare totalt forliste paa Hjemrejsen, og at man ikke nu vilde sende andre, af Frygt for, at det kunde gaa dem lige saa uheldigt. I Nykjøbing var der altsaa Mangel paa Sten, og de Stenhuggere, som der af den Grund ikke var Arbejde til, havde man derfor tænkt paa at sende til Gulland, for at de der i Løbet af Vinteren kunde tilhugge Sten, efter den Ordre, der kunde gives dem af Bygmesteren. Niels Friis skulde derfor tale med Bygmesteren, som atter skulde tale med Stenhuggerne, som da snarest muligt skulde sendes til Kjøbenhavn, og derfra videre til Gulland. Hvis Bygmesteren vægrede sig, skulde han komme til Kjøbenhavn, for at Regeringsraaderne selv kunde tale med ham.

Der blev atter skrevet til Niels Friis den 24. Decbr. 1591. Der var bleven forlangt 15 Læster Sementkalk, i Stedet for den skaanske Kalk, der var bleven sendt, da denne sidste ikke skulde være tjenlig til Arbejdet i Nykjøbing; men hertil maatte svares, at den skaanske Kalk dog vistnok burde bruges, da den Slags Kalk ellers overalt i Riget brugtes til lignende Arbejde og af Mange ansaas for at være langt bedre end Sementkalken. Den anden Murkalk skulde blive bestilt, saa at den kunde sendes i Foraaret, naar Bygmesteren eller Mestersvenden opgav hvormeget der endnu kunde behøves. Der skulde ogsaa blive sendt saa mange Kister Vinduesglas som behøvedes, og ligeledes Fyrredeler. Angaaende Skifersten ønskedes en Fortegnelse over hvor mange Ris der behøvedes. Jern og Søm maatte som hidtil kjøbes paa Stedet, men saa billigt som muligt. Rentemesteren skulde blive anmodet om at sende Penge til at betale Arbejdsfolkene med. Der var skrevet til Mogens Gøje om at faa den Sten, han

---

[1] Smaal. Tegn. II, 111. — Niels Friis blev den 1. Febr. 1591 tilskrevet om at udbetale Penge til Mads Kleinsmed og hans Folk, og den 24. April ligeledes om at give Snedkere, Kobbertækkere, Smede, Malere og Stenhuggere og andre Haandværkere Forskud paa deres Arbejdsløn (Smaal. Tegn. II, 221, 222).

havde liggende paa sin Gaard Bremersvold, og Brevet var sendt med Skifertækkeren fra Nykjøbing. Hvis Mogens Gøje var villig til at »oplade« Regeringsraaderne denne Sten, maatte Niels Friis lade den hente til Nykjøbing saasnart der kom Slædeføre.[1] Bygmesteren havde nu faaet 200 Fod Sten mere end den Fortegnelse angav, der var sendt til Rentemesteren. Der tilføjes: »Efter som I og berette hvis Behov vil gjøres til det Hus, som vor naad. Dronning har med Bygmesteren fortinget, da efterdi tilforn er aftinget med samme Bygmester hvor meget og hvor vidt han der paa Slottet skulde bygge, efter den Skabelon og Afridsning, han os der paa vist har, kunne vi nu yderligere derom intet forordne. Bedende Eder derfor paa vor allernaad. (etc.) Konges Vegne, at naar fornævnte Materie alsammen der strax paa Foraaret bliver tilskikket, og Bygmesteren kommer did tilstede, I da ville gjøre Eders største Flid og hos ham anholde og forordne, at med samme Arbejd og Bygning maa gange for sig, saa Skylden ikke skal herefter ydermere gives os, som tilforn sket er, efter ham dertil skal forskaffes og tilskikkes alt hvis han dertil behøver«.[2]

Det gik temmelig langsomt med Byggearbejdet, i alt Fald efter Dronningens Mening, og hun klagede tidt over, at Slottet endnu ikke var færdigt. Paa den anden Side har der maaske nok af og til været Meningsforskjel mellem hende og Rigsraadet, angaaende hvad der billigvis kunde forlanges, og Regeringsraadet var i alt Fald berettiget til at føre et vist Tilsyn med Arbejdet. Den 18. August 1590 fik Hak Ulfstand til Hikkebjerg, Hofmester, tilligemed Amiral Peder Munk Befaling at drage til Nykjøbing Slot, for at efterse Bygningsarbejderne der. De skulde »grangivelig granske og forfare hvad Bygning der allerede er begyndt, saa og hvad Arker eller anden Bygning der endnu skal foretages at bygges«.[3]

---

[1] Mogens Gøje til Bremersvold havde den 11. Decb. 1590 faaet Brev om at »oplade« Kongen den gullandske Sten, han havde liggende ved sin Gaard, at lade bygge paa Nykjøbing med (Smaal. Tegn. II, 218).

[2] Smaalandske Tegn. II, 233.

[3] Fyenske og Smaalandske Tegnelser, 18. Aug. 1590. Troels Lund (Chr. IVs Skib, I, 57) anser det for utvivlsomt, at Meningen var, at de skulde sætte en Stopper for Udførelsen af Enkedronningens videre Ønsker, og ved Hjælp af en fast Fortingning med Haandværkerne hindre disse i egenmægtigt at gaa videre paa hendes Bud (jvf anf. Skr. I, 105).

Bygmesteren kom undertiden til Kjøbenhavn, hvor han af Kongens Rentemester fik udbetalt endel af sin Løn, tilligemed Penge, der skulde bruges til Byggearbejdet. Men de Penge, Rentemesteren skulde sende til Nykjøbing, indtraf ikke altid regelmæssigt, og der maatte derfor af og til sendes ham en Paamindelse i den Anledning. Dette var maaske en af Grundene til, at det gik noget langsomt med Byggearbejdet; men det var i alt Fald ikke den eneste. En anden Grund laa i, at Bygmesteren var ansat saavel i Meklenborg som i Nykjøbing, og at der var Brug for ham paa begge Steder. I den Tid, Nykjøbing Slot var under Opførelse, har han uden Tvivl adskillige Gange maattet rejse fra det ene Sted til det andet. Den 1. Marts 1593 skrev Enkedronningen til Hertug Ulrik, at hun længtes meget efter at faa Slottet færdigt og ønskede, at det kunde blive færdigt i tilstundende Sommer. Regeringsraadet var ogsaa meget misfornøjet med, at Arbejdet trak i Langdrag, hvilket for en meget stor Del hidrørte fra, at Bygmesteren kun sjeldent var tilstede. Hun anmoder derfor Hertugen om at give Bygmesteren Ordre til, strax at begive sig til Nykjøbing, saa at han kan være der inden Paaske og forblive der, indtil Slottet bliver færdigt. Hertugen svarede den 18. April 1593, at med sin bedste Villie kunde han dog ikke denne Gang opfylde sin Datters Ønske om at sende Bygmesteren Filip Brandin strax. Det gamle Bryghus paa Güstrow Slot havde nemlig været saa forfaldent, at det nødvendigvis maatte ombygges. Det var blevet nedbrudt, og Ombygningen paabegyndt, og ved dette Arbejde var Brandins Nærværelse uundgaaelig nødvendig; men han skulde faa Lov at drage til Nykjøbing saasnart det paa nogen Maade var muligt.[1] Den 20. Oktober 1593 skrev Hertug Ulrik til Enkedronningen, at Brandin efter hendes Anmodning har faaet Orlov at drage til Nykjøbing og der forrette hendes Arbejde.[2]

I Sommeren 1594 var man endelig kommen saa vidt, at Slottet kunde kaldes færdigt, og Bygmesteren forlangte nu Resten af sin Betaling. Kongen skrev derfor den 18. Juni til Arild Hvitfeldt og Christian Friis, at de en af de første Dage skulde rejse til Nykjøbing, for at se om Bygningen var opført i Overensstemmelse med Skabelonen og Kontrakterne, og derefter afgive deres

---

[1] Brevet findes i Rigsarkivet, i Samlingen »Dronning Sofies Arkiv«.

[2] Troels Lund, Chr. IVs Skib, efter et Brev i Rigsarkivet, D. K. H. 78.

Erklæring. Den paafølgende 22. Juli udbetaltes til Bygmesteren 2000 Rd. paa Regnskab af hvad der tilkom ham »for Nykjøbing Slots Bygning i Falster, som han nu slet og aldeles har opsat og forfærdiget« efter Kontrakterne, og naar han fik den sidste Rest, skulde han efter den sædvanlige Regel aflevere sine Bestillingsbreve, tilligemed en endelig Kvittering.

Brandin maa altsaa ved den Tid have været færdig med det Arbejde, hvorom der var akkorderet med ham. Men heraf følger ikke, at Slottet har været helt færdigt, og naar Bygmesteren nu atter fik Lov at rejse til Güstrow, saa var det uden Tvivl kun paa den Betingelse, at han snart skulde komme tilbage til Nykjøbing, hvor der endnu var Brug for ham. Dette synes at fremgaa af et Brev fra Hertug Ulrik til Enkedronningen, dateret den 27. Juli 1594. Hertugen, der takker fordi Bygmesteren havde faaet Lov at rejse, havde forøvrigt havt Brug for ham tidligere, og beder nu Enkedronningen om at have lidt Taalmodighed; Bygmesteren skal da komme saasnart som muligt. Den 5. Aug. 1594 skrev Hertugen fra Güstrow til Enkedronningen, at Bygmesteren nu havde faaet Ordre til at rejse til Nykjøbing. Hvis Filip Brandin atter er kommen til Nykjøbing, saa kan han dog ikke have udrettet meget der, da følgende Antegnelse i Rentemesterregnskaberne for 1594 vise, at han er død kort efter denne Tid.

»Den 14. November har Anne Gisses, afgangne Filip Brandin Bygmesters Efterleverske, Indvaanerske udi Wismar, havt tvende hendes Fuldmægtige ved Navn Johannes Nagell og Claus Giess, Indvaanere der sammesteds, udi kgl. Majs. Rentekammer, med hendes skriftlige Fuldmagt, skrevet paa Pergament, under Stadsens Indsegl der til Wismar, og er med dem endeligen bleven beregnet og klargjort om hvis (hvad) Betaling som hende paa forskrevne hendes afgangne Hosbonds Vegne af højbem. K. M. underd. kunde tilkomme «

Der tilkom hende nu 777 Rd. 7 Sk. lybsk, som betaltes, og den ovennævnte Fetaille havde Bygmesteren faaet af Befalingsmanden i Nykjøbing.[1]

Paa Nykjøbing Slot var der allerede før Ombygnigen en Slotskirke; men den nye Slotskirke, der indrettedes i Dronning

---

[1] 1594, 13. Sept. fik Frederik Hobe Enkedrn.s Ordre om at forskaffe Brandin to Oxer, som Enkedrn. forærede ham til sin Husholdning (D. K. Hist. e—h).

Sofies Tid, har uden Tvivl været meget større og anseeligere end den gamle. Den fandtes ved det nordøstlige Hjørne af Slottet, og gik igjennem to Etager, og Enkedronningen har sikkert nok sørget for, at den blev udstyret paa en Maade, som var dens Bestemmelse værdig. Enkedronningen var som bekjendt meget religiøs. Hun havde grundigt læst Bibelen og alle Luthers Skrifter og var godt hjemme i sin Tids religiøse Spørgsmaal, og hun var uden Tvivl en lige saa stadig Kirkegænger som Kong Frederik II i sin Tid havde været. Enkedronningens tyske Hofpræst Balthazar Maschwedel skulde holde Gudstjeneste tre Gange om Ugen, og ved Kirkesangen assisterede Provsten og nogle af Disciplene i Byens Latinskole, der herfor fik en aarlig »Pension«. Det hørte med til Hofpræstens Embedspligter at ledsage Enkedronningen paa hendes Rejser. Maschwedel døde i Decb. 1620 og efterfulgtes af Johannes Vismarus. I sidstnævntes Bestalling anføres, at han skal holde Gudstjeneste to Dage om Ugen, og tillige den tredie Dag, naar det forlanges.

At Bygmesteren har rettet sig efter Kong Frederiks Ønske og benyttet en meget stor Del af de gamle Mure, faar man en yderligere Formodning om, naar man betragter Nykjøbing Slots Grundtegning i Thurahs danske Vitruvius. Man ser her, at Hovedbygningen dannede en uregelmæssig Firkant, og at Slottet i det Hele var temmelig uregelmæssigt. Der var anbragt ottekantede Trappetaarne ind mod Gaarden, og Karnapper paa de udvendige Hjørner. Men Slottet var i alt Fald blevet stort og anseeligt, og med Hensyn til Symmetri og Regelmæssighed var man i den Tid ikke meget nøjeregnende. I »Dansk Atlas III, 1767 S. 358—59 siges om Nykjøbing Slot: »Udenfor Kjøbenhavn er det næst Frederiksborg og Kronborg vel det skjønneste og største. Den firkantede Slotsgaard omgives med 4 Corps de Logis af 3 Etager, prydede med trende smaa og et stort Taarn, paa hvilke Spirene ere sirlige og gjennembrudte. Blandt Taarnene er et, som kaldes Fars Hat, og benyttes til Fangetaarn, Indentil ere Gemakkerne vel indrettede med Tapeter, Malinger og Stukkatur-Arbejde beprydede, og ret bekvemmelige til at logere et kongeligt Herskab, ligesom endel af dem endnu ere møblerede; men andre have ikkun hvide Vægge, da de i lang Tid have savnet deres sædvanlige Beboere. Den yderste Slotsgaard indesluttes ved trende Stalde og Remiser. Begge Slotshaverne ere skjønne og holdes nogenlunde i Stand«. Hertil skal

endnu bemærkes, at Værelserne uden Tvivl efter Datidens Skik have været prydede med prægtige og kostbare vævede Tapeter. I Aaret 1588 har Tapetvæver Hubert Leynnes eller Leymeyer uden Tvivl arbejdet paa Tapeter til Nykjøbing Slot. Ved et Brev af 12. Juli 1588 blev han ansat som Maler og Tapetvæver i Kongens Tjeneste. Han skulde bo i Helsingør, i det Hus, hvori den afdøde Maler Hans Knieper havde boet, han skulde bl. A. føre Tilsyn med Tapeterne paa Kronborg, og forøvrigt arbejde for Kongen og Enkedronningen; men naar han ikke havde noget at gjøre for dem, maatte han arbejde for andre[1]. — Forøvrigt er der uden Tvivl ved Nykjøbing ofte saa længe Enkedronningen levede, bleven gjort enkelte Forandringer, eller tilføjet et eller andet, som kunde tjene til Forskjønnelse eller forøget Bekvemmelighed.

Den 8. Juli 1598 lod saaledes Enkedronningen ved sin Kammerjunker Jochim Barnetz gjøre en Fortingning med Evert Sivertsen, Kandestøber og Borger i Helsingør, om tre Vandposter, der skulde føre Vandet fra Slotssøen ind paa Slottet. Den ene skulde staa midt paa Pladsen, den anden i Bryggerset og den tredie i Kjøkkenet. Det hertil fornødne Messing, Tin, Bly, Jernbaand og Jernbøsser skulde Evert Kandestøber selv forskaffe sig, hvorimod Dronningen vilde betale det fornødne Tømmer, Kalk, Sten, samt Tømmer- og Murarbejde. Naar hele Arbejdet var færdigt, skulde Kandestøberen have 130 Dl. for det.[2]

I Aaren 1601—2 leverede Uhrmager Lorentz Skørsak i Kjøbenhavn et nyt »Zeigerwerck« til Nykjøbing Slot. Det blev betalt af Rentemesteren, og kostede i Alt 220 Dl.

Hvis Filip Brandin havde levet længere, saa vilde der maaske have været mere for ham at gjøre paa Nykjøbing Slot; men hvad der endnu manglede, kunde dog nok gjøres færdigt uden at man behøvede at antage en ny Bygmester. Der fandtes dygtige Haandværkere, der havde arbejdet under Brandins Tilsyn, og det synes, at han kort før sin Død har sluttet Akkord med nogle af dem om mindre Arbejder. Ved Nykjøbing Slot var der desuden, ligesom ved flere af de kongelige Slotte, fast ansatte Bygningshaand-

---

[1] Brevet er trykt i mine Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie (1872—78) S. 347—48.

[2] Evert Sivertsen var noget før den Tid bleven ansat som Tilsynsmand ved Brøndværket m. m. paa Kronborg (Se mine Saml. til d. Bygn. og Kunsth. S. 326).

værkere, der havde nok at gjøre med Vedligeholdelsen af de betydelige Bygninger paa Slottet og de tilhørende Gaarde, og med de Forandringer, der af og til maatte foretages. Det hørte forøvrigt med til Slotsskriver Mikkel Hansens Bestilling at føre Bog over Indkjøb af Bygningsmaterialier og over Haandværkernes Arbejde.

Hofsnedkeren Jakob Jansen har vistnok indtaget en fremragende Plads blandt de paa Nykjøbing Slot fast ansatte Haandværkere. Hans Bestalling som Dronningens Snedker var dateret Frederiksborg den 21. Decb. 1589, men skulde gjælde fra Mikkelsdag. Han fik i aarlig Løn 30 Rd. og to Hofklædninger, og desuden skulde han selv have fri Kost hos de andre Hoftjenere. Den 9. Juni 1592 fik han frit Brændsel til Husbehov og fri Græsning og Hø til en Ko. Ved Pintsetid 1598 fik han en ny Bestalling. Efter denne skulde han selv holde sig med Værktøj og maatte ikke uden Tilladelse være borte fra Hoffet; til Løn og Kostpenge fik han nu 157 Rd. aarligt, og hans Dreng skulde have Kosten ved Hoffet. Han var i Dronningens Tjeneste indtil 1614, i hviket Aar han formodentlig er død. Han var vistnok, efter Datidens Skik, baade Snedker og Billedskjærer, og det synes, at han i nogen Tid har fungeret som Bygnings-Tilsynsmand, idet han har paategnet adskillige Beviser angaaende det af andre Snedkere, samt af Murere, Tømmermænd og andre udførte Arbejde, og angaaende Modtagelsen af Bygningsmaterialier m. m. Saaledes bevidner han den 9. Maj 1598, at der er skaaret Ege-Vognskud og Pæretræ til Dørkarme og Vindueskarme til det nye Kammer mellem Stalden og »Faders Hat« (et af de gamle Taarne), og nogle Remstykker, der skulde lægges paa Muren. Han var tidt tilstede naar der blev sluttet Akkord med Haandværkere, og han synes at have været kjendt i vide Kredse. Den 20. Marts 1600 skrev Kongen til Enkedronningen, at til den nye Bygning paa Frederiksborg vilde han lade forfærdige »allerhand Arbeit von reinen und künstlichen Schnitten und Bildwerk«, og at der allerede var begyndt derpaa; men til Arbejdets Fremme vilde han gjerne i nogen Tid have hendes Snedker Jakob til Frederiksborg. Dog vilde han kun beholde Snedkeren saalænge Enkedronningen tillod det, og hun anmodes derfor om at lade ham snarest muligt rejse til Frederiksborg.[1] Enkedronningens Snedker var tilstede

[1] Innländ. Regist. 1600—1601, p. 71.

da Kongen den 10. Januar 1601 lod gjøre Akkord med Billedskjærer Abel Schrøder i Næstved angaaende endel Billedskjærerarbejde til et nyt Lysthus ved Frederiksborg, det saakaldte »Sparepenge«, og da der i Aaret 1604 skulde gjøres Afregning med Abel Schrøders Enke angaaende dette Arbejde skulde Enkedronningens Snedker, der havde været tilstede ved Akkorden, ligeledes være tilstede.[2]

Mikkel Jensen, Snedker, fik Bestalling d. 7. August 1616. Han skulde selv holde sig med Værktøj, men maatte ikke uden Tilladelse rejse bort eller arbejde for andre. Han fik i aarlig Løn 20 Rd., og 4 Rd. maanedlig i Kostpenge. Aarslønnen skulde regnes fra Pintse, men Kostpengene fra 1. August 1616. Hvis der blev mere at gjøre end han selv kunde overkomme, skulde der forskaffes ham en eller flere Medhjælpere.

Peter Tessenow, Snedker, fik Bestalling som Snedker d. 1. Septb. 1622 og den skulde gjælde fra samme Dag. Hvis Peter Tessenow ikke fik nok at gjøre for Dronningen, havde han Lov at arbejde for andre, saavel i sit Hus som i Værkstedet; men forøvrigt vare Betingelserne de samme som de nysnævnte.

Hans Schmitt fik Bestalling som Kobbertækker den 30. Maj 1596. Han skulde vedligeholde Kobber-, Bly- og Skifertagene paa Nykjøbing Slot, Aalholm og Halsted Kloster, og fik derfor aarligt 25 Rd. For nyt Arbejde skulde han have særskilt Betaling, og desuden skulde han selv og hans Folk have Kosten paa det Sted hvor de arbejdede.

Hans Timsen fik Bestalling som Hofsmed den 1. Oktober 1601. Han skulde Morgen og Aften selv aabne og lukke Smedien og selv forvare Nøglen, samt gjøre Regnskab for Inventariet m. v. Han fik aarligt 40 Rd. i Løn og maanedlig 4 Rd. i Kostpenge. Til hans Medhjælp skulde der paa Dronningens Bekostning holdes to Svende, hvoraf den ene fik 15 Rd. i aarlig Løn, og 4 Rd. maanedlig i Kostpenge, og den anden 7 Rd. i Løn og 2½ Rd. i Kostpenge. Men den første Svend maatte være saa dygtig, at han kunde forestaa Smedien naar Mesteren var med Dronningen paa Rejse.

Bastian Wagner fik Bestalling som Murer den 14. Septb. 1603. Han fik for sit eget Arbejde paa nyt og gammelt Murværk

---

[2] Brev til Henrik Lykke, 28. Maj 1604, i Sjæll. Tegn. Jvf. Saml. til dansk Bygnings- og Kunsth. S. 217—18.

paa Nykjøbing Slot og tilhørende Bygninger 70 Rd. aarlig, der udbetaltes i halvaarlige Terminer. Han maatte ikke uden Tilladelse arbejde for Andre, og Bestallingen regnedes fra Pintse 1603.

Michel Saur fra Friedberg fik Bestalling som Murer ved Paasketid 1622 (paa Datoen nær som nysnævnte).

Anders Sørensen blev ansat St. Joh. Baptistæ Dag 1612 som Glarmester paa Nykjøbing Slot, Korselitze og Skjørringe. For Arbejde paa nye og gamle Vinduer, hvortil Glas og Bly skulde leveres ham, fik han 25 Rd. aarlig. Naar han arbejdede paa et af de to sidstnævnte Steder, skulde han der have fri Kost.

Henrik Spinrat fra Saxkjøbing blev ansat som »Pötter« St. Bartholomæi Dag 1613. Han skulde opsætte nye Kakkelovne og vedligeholde de gamle paa Nykjøbing Slot, Aalholm og Halsted Kloster, og fik derfor 20 Rd. aarligt, samt Kosten hvor han arbejdede. Naar han opsatte nye Kakkelovne, fik han Betaling for de dertil anvendte Kakler.

Severin Niclas von Husem (formodentlig Husum) blev d. 13. April 1597 antaget som Skorstensfejer. Han skulde to Gange om Aaret, nemlig til Paaske og Mikkelsdag, indfinde sig i Nykjøbing og feje Skorstenene paa Slottet, »unseren beiden Vorwercken und andern Meyerhöffen alhie in Falster«, og da nogle af Skorstenene vare saa snevre, at han ikke kunde komme igjennem dem, skulde han holde en Medhjælper, hvis Omfang var ringere end hans eget, saa at alle Skorstenene kunde »gestiegen und wohl gereinigt werden«. Herfor fik han 15 Rd. aarlig.

Uhrmageren Hans Kirsch, der boede i Kjøbenhavn, kan paa en Maade regnes med til Enkedronning Sofies Hofbetjente. Han fik Bestalling som hendes Uhrmager den 29. Maj 1611 (at regne fra sidst forløbne Pintse). Han skulde føre Tilsyn med alle Dronningens Uhre og gjøre dem i Stand, og fik derfor 50 Rd. om Aaret. Men for nyt Arbejde fik han særskilt Betaling. — Han kom undertiden til Nykjøbing, og forblev der i nogen Tid for at føre Tilsyn med Dronningens mange Uhre, og han fik da Betaling for Rejsen frem og tilbage og for Opholdet i Nykjøbing. Saaledes rejste han fra Kjøbenhavn til Nykjøbing den 29 April 1617, og forblev der til den 28. Mai, og fik i Godtgjørelse for Rejsen og Opholdet i Alt 5 Rd. I Septb. 1622 fik han atter 5 Rd. for Rejsen fra Kjøbenhavn til Nykjøbing og tilbage og for en Maaneds Ophold i Nykjøbing. I Juli 1626 var han en halv Maaned i Nykjøbing og fik for Rejsen og Opholdet lidt over 3 Rd.

Naar Dronningen havde en Uhrmager i sin Tjeneste, saa var det med god Grund. Paa Nykjøbing Slot var der i det mindste ét Taarnuhr, og maaske har der været flere; men naar Hans Kirsch en Gang imellem kom til Nykjøbing Slot, saa var det nok snarest for at efterse de mange mindre Uhre, der fandtes i Værelserne, især da han stedse kaldes »Klein-Uhrmacher«. Uhrenes Historie hører vel egentlig ikke med til Kunsthistorien; men til Kunstindustriens Historie kan den vistnok henregnes, især naar Talen er om de ældre Uhre, og i Betragtning deraf ville vi her meddele en Fortegnelse over Enkedronning Sofies Uhre, efter et i Rigsarkivet opbevaret Inventarium, hvis Original har været forsynet med egenhændige Antegnelser af Enkedronningen selv.[1]

Eine alte holländische Kiste, darin ist gepackett wie folgett:

Einen Nurenbergischen hohen Zeiger, weiset die vollen Mondschein vnd tage, schlecht vierteill vnnd stundenn.

Ein zimblicher hoher Zeiger, schlecht vierteill vnnd stunden, welcher mein Sohn der König mir gegeben hatt.

Ein hoher Zeiger, schlecht die stunde, so Simon Duus zu Hamburgk gemacht hatt.

Ein hoher Zeiger, schlecht die stunde, so mein Herr Vater sehliger mir gegeben.
Ein hoher Zeiger, schlecht die stunde, hatt Hans Kirs gemacht.
} Diese beide Zeiger seint vber ein.

Ein runder Zeiger, schlecht die stunde vnnd wecket, wen man will das er wecken sol, so setzt man den Wecker oben darauff, kann man abnemmen wen man will.

Ein runder Zeiger, schlecht die stunde, vnnd wenn er wecken soll, so setzet man den Wecker oben auff dem Zeiger, vnnd wan er halb wege weiset, so schlecht er en schlagk, sonsten ist er den vorigenn gleich. Dieser Zeiger hatt meinem Herrn Vatters gehörett, vund ist dieser Zeiger nicht rechte neuw wie die ander.

Ein hoher Zeiger, schlecht vierteill vnnd stunde, so der alte Jurgen Zeygermacher gemacht hatt.

---

[1] Rigsarkivet, Kongelige Testamenter, Dispositioner Nr. 4. b. — Denne Fortegnelse over Enkedronningens Uhre er kun meddelt ufuldstændigt i Schlegels Samlung zur Dänischen Geschichte (etc.) II. Bd. 4. Stück. Kopenhagen 1776. 8vo S. 177—68.

Ein hoher Zeiger, schlecht die stunde, vnnd weiset den fullen,[1] Zeiger ist nicht fertig.
Einen runden Zeiger, schlecht die stunde, so Hans Kirs gemacht hat.
Einen vierkanten Zeiger, stehet auff kleinen Füssen, schlecht die stunde vnnd Vierteill vnnd wecket, welche mein Tochter die Churfurstinne zu Sachsen mir verehret hatt.
Ein alt vierkant Zeyger, so meiner Frauw Mutter sehliger gewesenn, schlecht die stunde.
Einen runden Zeiger, stehet auff einem hohen Fuse, hatt alte Jurgen Zeigermacher gemachtt.
Noch ein klein runder Zeiger, stehet auff einem fuse, schlecht die Vierteill vund stunden.
Ein Zeiger gemacht wie ein Rehekopff, schlecht die stundenn vnd Vierteill, vnnd wenn er schlecht, so gibt er eine stimme von sich wie ein Rehe.
Eine grosse vergüldete Scheiben Zeiger, schlecht die stunde.
Ein alt vierkanter Wecker, ist nicht fertig, diese Zeiger seindt aus der Kiste genommen vnnd stehen in meiner grünen Cammer.[2]

De forefundne gamle Inventarier give derimod kun meget sparsomme Oplysninger om Malerierne paa Nykjøbing Slot, eftersom de kun nævne nogle »Gemälte« og »Contrafeiten« uden nærmere Angivelse. Men heldigvis ere de gamle Kammerregnskaber og de tilhørende Bilag mere meddelsomme. Af Regnskaberne ser man, at Dronningen har ejet ikke saa faa Malerier, og deriblandt flere af ansete Kunstnere. Foruden de Malerier, vi have fundet omtalte i Regnskaberne, har Dronningen uden Tvivl ejet adskillige Portræter m. m., hvorom ingen Oplysning er funden. Vi ville her efter Regnskaberne meddele adskilligt angaaende Enkedronning Sofies Erhvervelse af Malerier og de Kunstnere, der arbejdede for hende.

Antoni von Baden fik den 23. Novb. 1593 12 Rd. for noget Arbejde, han skulde udføre for Enkedronningen, og han fik i Febr. 1594 Betaling »for to Stykker Maleværk«.

[1] Her maa være forglemt et Par Ord.

[2] Dronningen havde endnu flere Uhre. I en Fortegnelse over hendes Klenodier nævnes bl. A.: »Ein klein Zeyger, eingefasset in einen Jaspis, mit 16 kleine Demanten« vurderet til 80 Rd.).

Claes Jansen, uden Tvivl en Hollænder, fik i Septb. 1594 i Alt $28^1/_2$ Dl. for Arbejde, han havde udført for Enkedronningen, nemlig »eynn hystorie Venerijs« 10 Dl., et Kontrafei af Kurfyrsten af Sachsen 10 Dl., samt for at have malet 4 »Laden« og 2 Vogne.

Claus Maler fik den 6. Septb. 1598: »for en Dug, han malede, bruges at lægge paa en »schenckschiffue« 3 ℔, nok for nogle Spænder at aftegne paa en Bog $2^1/_2$ ℔ — Beviset er paategnet af Jakob Jansen, Snedker. — Den 30. Juli 1599 fik han Betaling »vor ein Stam gemhalet, so die Herzogin von Braunschweig bekommen«. (Var han maaske den samme som ovennævnte Claus Jansen?)

Gert Corneliszen fra Harlem modtog den 17. Oktober 1596 af Johannes Overberg 40 Dl. for 2 Portræter, som han havde malet til Enkedronningen. — Noget senere sendte han følgende Brev til Overberg:

Mein freundtlich Dienst jederzeit zuvor. Erbar und wohlgelaerter besonder guten Freundt. Euren Schreiben undt unser gnedigen Königin Befehl zufolge thue ich euch bei Zeigern die bevusten Conterfeite überschicken, und weil dieselben anderer (doch unsers gnedigsten Königes eignen) Arbeit halben nicht eher haben können verfertiget werden, zo bitte ich euch ganz freundlich ihr wollet mir desfals gegen I. Mai. in besten entschuldigen, und daneben befurdern, dasz die Bezahlung dafür mir alsobaldt bei diesem bötten möge zugeschickt werden, Dan ich des Geldes jetzo gegen meine vorhabende Reise nach Hollandt gar hochlich von nötten. Für die beiden groszen wissen I. Mai. wohl den alten Kauf, als nemlich vierzig Thaler, und die andern zwei kleine zehen Thaler. Das fünfte aber will I. M. ich underthenigst verehret haben. Bitte nochmals auf fleisigste Ihr wollet eure mögligsten vleis hierin verwenden, das ich das gelt mit diesem botten bekommen möge. Will solches nach vermögen umb euch wiederumb zu verdienen allezeit villig erfunden werden. Und will euch hiemit Gottes allemechtigen Schutz befehlet haben. Datum Coldingen den 22. Febr. Ao. 97.

E. Willige *Ghertt Cornelissz*
van Haerlem mppa.

Udskrift: Dem erbarn vnndt wollgelaerten Johan Oberbergen Königlicher Wittwen zu Dennemark etc Cammer Schreibern, meinem besondern guten freunde.

Paaskrift: 81 [Bilags Nr.] — Die beyde grosze Conterfeytten, davon im schreiben gedacht werden, haben Ihre Maytt. behalten, und mir befehlen, ihme 40 Thaler zu schicken, welches den 12. Martii geschehen, mit Pavel, dem königl. Cancellei botten.[1]

Den 4. Juli 1598 fik Maleren atter 40 Rd. for to Kontrafeier.

Peter Bøkel, Hertug Ulriks Hofmaler, har ligeledes arbejdet for Enkedronningen. I Aaret 1596 leverede han to Portræter af hende selv, nemlig et stort Portræt og et Brystbillede, hvoraf det første kostede 26 Rd., og det andet (med forgyldt Ramme) 16 Rd. Billederne bleve paa Enkedronningens Vegne modtagne i Meklenborg af Johannes Schirmeister. Noget efter at de vare afleverede til ham, fik Peter Bøkel et Brev fra sin Søn Martinus Bøkel om, at det ene af Billederne maatte sendes tilbage, for at en Fejl, som fandtes ved det, kunde blive rettet. Dronningens Krave var nemlig bleven altfor gul. Peter Bøkel skrev den 13. Juli 1596 til Schirmeister, at den Fejl vist let kunde rettes, og senere skrev han, at dette nu var sket; Fejlen var vistnok kommen af, at Billedet i lang Tid havde ligget indpakket; men nu havde han ladet det hænge 2—3 Timer i Sollyset, og det Gule var nu bleven hvidt.[2] — Martinus Bøkel fik den 5. April 1599 i Güstrow udbetalt 36 Rd. for 3 fyrstelige Portræter, hans afdøde Fader havde leveret til Enkedronningen, nemlig Portræter af Hertug Johan Albrecht og dennes Gemalinde og Hertug Christofer af Meklenburg.

Johan Classen van Wyck, tidligere kun bekjendt under Navnet Johan van Wick, kgl. Kontrafeier fra 1597 til sin Død 1613, har arbejdet for Enkedronningen, som man ser af følgende Regning.[3]

Verzeuchnuss was ich Johann Conterfeyer für vnssere gnedigste Konningin für Arbeidt vorfertigett wie folgett.

Zum erstenn I. M. selbest abconterfeiett vnnd daran vordienett . . . . 34 thaler.

---

[1] Originalen findes i Drn. Sofies Kammerregnskaber 1597, Bilag 81. Kun Underskriften er egenhændig.

[2] Den nederlandske Maler Peter Bøkel havde 1563 leveret 3 Billeder til Slotskirken i Schwerin (Jahrb. des Vereins für meklenb. Gesch. V, 54). 1582 boede han i Wismar og malede nogle Billeder til Hertugen (Jahrb. IX, 203) 1598 arbejdede han atter for Hertugen (Jahrb. XXXV, 11).

[3] Dronning Sofies Kammerregnskaber 1597, Bilag 53.

Noch Frewlein Hedwig abconterfeiett vnnd daran vordienet . . . . 35 thaler.
Noch des Konnings Conterfey vorfertigett vnd daran vordienett . . . . 15 thaler.
Deszgleichen habe ich auch vor Hertzog Julius zwey waffenn gemacht vnd daran vordienett . . . . 1 thaler.
Item noch drey Conterfey, so in eine Summa vordinget seyn, als Kon: Mayt: in Schotlandt, J: M: Gemahl vnnd denn jungenn Herrnn, vnnd auch hir an vordiendt . . . . 28 thaler.
Auf diese vorbemeldte Arbeidt habe ich entfangen . 50 thaler.
Noch hebbe ich van Johannus Auerbarch hier 50 thaler vp entvägen vnd bin daer mit bettalt.

Kun den hollandske Bemærkning og Underskriften er egenhændig. Bagpaa staar:

Johan Classens van Wick Conterfeytern rechnung auff 113 Thaler.

Darauf empfhangen 100 Thaler. Neuwcoping 8. Octob. 97.
53

Remmert Pietteršz modtog den 18. Septb. 1604 i Betaling for 2 Portræter 40 Rd.

Peiter Isaacsz. fik i Oktober 1615 i Alt 140 Rd. for 4 Portræter, han havde malet til Dronningen og sendt til Nykjøbing.

Jacob von Doordt har i April 1616 været i Nykjøbing, vistnok for at male et Portræt af Enkedronningen, og skrev her følgende Kvittering for Betalingen:[1]

Bekenne Ich vntenbenenter das ich entfangen habe von dem Erbaren vnd wolgeachtenn Johannes Oberberch, Kön: May:

[1] Dronning Sofies Kammerregnskaber 1616 Bilag 119.

Sechretarii 40 thaller zu 37 sk. lübs. so er mir von wegen Jhre Kun: May: zugestellet, Den 10 Aprilis Anno 1616.

Jacob von Doortt

Hele Beviset er vistnok egenhændigt. Bagpaa staar med en anden Haand: Jacob von Dortten beweisz auff 40 Rthaler. Neucoping 10 Aprilis 1616. 119

Vi kunne endvidere anføre følgende Regning angaaende Malerens Ophold i Nykjøbing, med hans egenhændige Underskrift.[1]

Anno 1616 dend 2. Aprilis er Jacob vann Dortt Kong. Matt: Contrafeyer ankommen her thill Nykiøbing thill Bergitte Smedtz sielff andenn Person, och er fortherett som følger.

Først forn. Daug han kom her, fortherett thill Afftens Maalthidt, sielff andenn och huer Personn Maalthidit vj ß; er	xij ß
Thend 3 Aprilis fortherett thill Middags och Afftenns Maalthidt aff forn. 2 Personer och for personnenn vj ß for Maalthidtet, er	24 ß
Fraa dend 3 Aprilis och thill dend 11 Aprilis fortheret aff forn. thuenne Personner 30 Maalthider, och for huer personn for Maalthidet sex ß, er	xj ℔ iiij ß
Rostocks øll fordruckenn aff forn. personner medler thidt for	1 Daler.
Summarum	xviij ℔

Jacob von Doortt
meijn eijgen handt

[1] Dronning Sofies Kammerregnskaber 1616 Bilag 120.

Bagpaa: Jacob von Dortten Zeherung bey Beritte Schmidt.
3 Rthal. 29 ß lbs.

120 Neucoping 11 April 1616.

I Aaret 1626 var Jacob von Doordt fra Hamborg atter i Nykjøbing og arbejdede for Enkedronningen, og den 24. August blev der betalt ham »vor 2 Conterfeyten vnd einen abrysz mit der feder auff Papier nach Ihrer Maytt. selbst gemacht«, 140 Rd. in spec. »Noch von ihme vnd seinem Diener $8^1/_2$ woche nachtlager zu Bettgelt, vnd dan das er etliche mahlzeitten in seiner herberge gehaltten $6^1/_2$ s. [ɔ: schlechte] thal, thuen in specie. 4 Thl. 16 sk.« Samme Dag skrev Johan Overberg et Brev, som Maleren fik med til Andreas Jahn, Borgemester i Heiligenhafen; han skriver, at Foreviseren Jacob von Dortten har været her i Nykjøbing i nogen Tid og opvartet Hds. Majestæt, og Borgemesteren anmodes nu om at forskaffe ham en Vogn og 5 Heste til Hjemrejsen, for den sædvanlige Betaling, som da skal blive ham godtgjort.

Søren Kjær, Kongens Kontrafejer, kom den 25. Januar 1623 til Nykjøbing, tilligemed sin Tjener. De bleve indlogerede hos Borgemester Nicolai Hansen og forbleve der indtil den 10. Marts, og fortærede i den Tid 174 Maaltider à 3 sk. lybsk, hvilket beløb sig til 10 Rd. 42 sk.; desuden fik de Øl for 4 Rd. 39 sk., og fra en Vinhandler blev der i den nævnte Tid hentet 21 Kander Vin til dem, à 10 sk. Det Hele beløb sig til omtrent 20 Rd. Her omtales ikke hvad de udrettede; men det var rimeligvis det Arbejde, de udførte paa denne Tid, der omtales i et egenhændigt Brev fra Søren Kjær til Enkedronningens Sekretær og Rentemester Johannes Oberberg, dateret Kjøbenhavn den 17. Juli 1623. Søren Kjær erindrer om, at han forgangen Vinter har havt noget at gjøre for Enkedronningen paa Nykjøbing Slot, og fortsætter: »Zum Abzuge wart mir gebotten das Meckelburgische Waffen, vor vnsere gnedigste Königin zu verfertigen auffs fleissigste meiner Kunst gemess, welches ich unterdenigst gethan vnd dasselbige durch Rosdorffen Ihre Matt. lassen vberreichen, die dan gnedigst mich durch ihme skrifftlich hatt lassen fragen wie vill vor mein wngemach, vnd ich zur antwort begerett 5 Rosenobell oder zwantzig Reichsthaler, mein Zeitt vnd vleiss nachgerechnet«. Men dette er nu 2 Maaneder siden, og da Dronningen maaske har forglemt den Sag, og da Kjær har hørt, at Rostorff

ikke længer er i Nykjøbing, beder han Sekretæren om, at bringe Sagen i Erindring. Hele Brevet er formodentlig egenhændigt. Bagpaa er skrevet med en anden Haand: »Severin Kiær Conterfeyten 20 Rthl.« Det er formodentlig atter dette Arbejde, der først blev betalt ved Enkedronningens Besøg i Kjøbenhavn, og hvorom der er noteret i Regnskabet, under 26. Oktober 1623: »Alhie des Königs Conterfeiter Severin Kjær gegeben vor das Meklenburgische Wapen, so er zu Neucoping hiebevon auf Ihr May. befehl auf eine sonderbare art inventiret vnd gemacht. 20 Rthl in spe«.

Jørgen Monnick leverede et Maleri forestillende Actæon, og fik derfor den 16. Januar 1625 den akkorderede Betaling 25 Rd. Den 18. Febr. s. A. fik han for et Mariebillede 5 Rd. Omtrent ved samme Tid er der vistnok bleven gjort Akkord med ham om at male 4 Billeder, forestillende de 4 Elementer. Hertil blev indkjøbt 41 ½ Alen Lærred à 7 sk. lybsk pr. Alen. Den 21. September 1625 fik han 100 Rd. for disse 4 Billeder og den 22. Decb. fik han 12 Rd. »vor das gemälte stück, nemblich vom Argum«. Forøvrigt er Hr. Monnick ikke mere fornem, end at han kan paatage sig at fernissere Snedkerarbejde, hvoriblandt Rammene til de 4 af ham selv malede Billeder.

Anthon Clement fra Odense, en ellers ubekjendt Kunstner, arbejdede meget for Enkedronnigen. Den 17. April 1624 fik »Anthoni Clement Mahler, von ein stück gemählte vor die Historia von Susanna« 6 Thl. Cour. = 5 Rd. — I Januar 1623 havde Enkedronningen akkorderet med ham om, at han skulde male 4 store Billeder, forestillende de 4 Aarstider, og at han skulde have 40 Thl. for hvert. Den 19. Maj 1624 modtog han i Nykjøbing de 160 Thl., og desuden fik hans Svende 20 Dl. i Drikkepenge. Den 22. Dec. 1623 fik han endvidere 12 Dl. for Malerier.

Men Enkedronningen lod desuden Anthon Clement udføre endnu et meget betydeligt Arbejde i Nykjøbing. Det var dog ikke bestemt til Slottet, men til Byens Sognekirke. Det var den berømte og mange Steder omtalte meklenborgske Stamtavle, der endnu findes i Kirken og er en af Stedets Mærkværdigheder.

Allerede den 3. September 1622 havde Enkedronningen gjort Akkord med Maleren Anthon Clement fra Odense, om at han skulde male en Stamtavle i Kirken. Men da der var bleven begyndt paa Arbejdet, saa man, at dette efter den første Plan vilde blive altfor uanseeligt, og derfor blev der sluttet en ny Kontrakt

med Maleren, om at levere et betydeligere Arbejde. Denne Kontrakt er et interessant gammelt Aktstykke, som uden Tvivl fortjener at fremdrages, og den skal derfor gjengives her.[1] Den lyder saaledes:

Kundt vnd zuwissen sey iedermäniglich, Demnach die königliche Wittibe zu Dennemarcken, Norwegen etc., vnsere gnedigste Königin vnd Frauw eine *Genealogi* oder Stamb Taffell auszfertigen, vnd in der Stadt Kirchen alhie auffrichten zulassen gnedigst bedachtt vnd willens gewesen, dasz darauff auff empfangenem gnedigsten befehlig itzo Höchstgedachter Ihrer Kön. Maytt. wir *Daniel Faber,* der Rechten Doctor, vnd Johannes Oberbergk *Secretarius,* mitt den Ersamben vnd Kunstreichen Anthonio Clements, Bürgern vnd Contrafeytern zu Odense dahin gehandeltt vnd geschlossen, dasz er Anthonio Clements mitt vnd neben seinen gehülffen, die er albereitt bey sich hatt oder noch ferner annehmen wirdt, itzo alszbaldt den anfangk am Mahlwerck machen, vnd erstlich einen feinen vesten, bestendigen vnd solchen grundt legen, dadurch das Holtz für die Würme desto besser verwahret bleiben möge, folgendts darauf alle die Bilder, Wapen, Contrafeyten vnd schrifften, mitt Golde, Silber vnd Farben, wie es sich nach anleyttung der für sich habenden Taffeln am besten will schicken, auch sonsten zu desto stadtlicherm ansehen dienlich, oder von Ihrer Maytt. gnedigst möchte befohlen werden, mitt höchstem vleysz vnd nach seinem besten verstande auszfertigen, vnd dan ausz keinerley Vhrsachen (Gottes gewaldt, Leybsz schwacheit vnd andere menschliche fälle alleine auszgenommen) wan die Arbeitt einmahll angefangen, nachlassen, oder andere Arbeitt, dadurch diese verhindertt werden könte, fürnehmen, noch von hinnen ohne Vorwissen vnd gnedigstem *Consens* Ihrer Maytt. verrücken wolle, bisz die gantze Taffell vnd wasz datzu gehöret, an Bildern, Wapen, Contrafeyten vnd schrifften, wie auch auszstaffierung der Rähme (datzu gleichwoll was entweder oben oder vnter der Taffell, wie imgleichen an den seiten der Wandt, leer uerpleiben wirdt, nicht gemeinet sein soll) auff maasz vnd weise, wie zuuorn gesetzet ist, gentzlich vnd dergestaldt verferttiget, dasz verhoffendtlich Ihre Maytt. daran ein gnedigstes gefallen tragen, vnd das die Arbeitt so woll an Kunst

---

[1] Dronning Sofies Kammerregnskaber 1624 Bilag 107.

vnd *proportion*, alsz gueten bestendigen Farben vnd anderer Zubehörung von niemandt, den es recht verstehet, vnd von solchen vnd dergleichen wercken vndt Kunststücken ausz dem *fundament* der Mahlerkunst zu *judiciren* weisz, mit bestand, guetem grunde vnd fuegh gethadeltt vnd mangelhafftigk geschetzett werden könne, Dan da ein solches, wie gleichwoll nicht zuuermueten ist, sich zutragen, oder auch sonsten im andere wege dasz Werck vnauszgemachtt bestehen bleiben würde, will ich Anthonius Clements vnd meine Erben sollen deszwegen rede vndt andtwortt zugeben, auch die vollige Verferttigung ohne längern aufzuegk zuuerschaffen schuldig vnd verbunden sein, vnd wir *Daniel Faber* vnd Johan Oberbergk haben auch Ihrer Maytt., vnsser gnedigsten Königin vnd Frauw auf solche vnverhoffte fälle, alle *competirende* Forderung vnd ansspruch an ihn vnd vorgemelten seinen Erben ausztrücklich vorbehalten, Darentkegen vnd für solche Arbeitt wollen Ihre Maytt. Ihme vorgemelttem Anthonio Clements, zu vollenkommenem machelohn vnd sonst andern datzu gehörigen vnd angewandten kosten vnd auszgaben alles in allem endtrichten vndt betzahlen lassen *Fünf Hundert Currente Thaler*, ieden zu fünff schlechte marck Dänisch getzehlett, also, das die albereit vorhin auszgezehlte vnd von ihm empfangene Fünftzigk Reichs thaler, dasz stück zu 6 Marck voriger wehrung gerechnet, an solcher Summen gekürtzet vnd abgetzogen werden sollen, Vnd dofern er für gentzlicher verferttigung desz Wercks etwas an gelde zu seiner notturfft begehren würde, kan ihme nach gelegenheitt darinnen gewilfähret, vnd nachdem weinig oder viell an der Arbeitt verferttigett ist, auch weinig oder viell geldt auff anschlagk, kegen gepuerliche Quittung überlassen werden, Getreulich sonder gefehrde, vnd zu dessen mehren Vhrkundt, seindt dieses Verdingsz zweene gleichläuttende Brieffe auszgeferttigett, mitt einer Handt geschrieben vnd von obberührten *Contrahenten* sambtlich vnterschrieben, vnd iedem Pertey eine zugestellet worden. Actum Newköpingk den 31 May Anno 1623.

Daniel Faber
manu propria.

Johannes Oberbergk
Mppria.

Anthoni Clementt
min Egen handt.

Den 20. August 1624 kvitterer Anthon Clement for de 500 Dl. Cour., han ifølge Kontrakten havde faaet for Stamtavlen, samt for 30 Dl. Cour., som han fik for den første paabegyndte Stamtavle, i Alt 441 $^1/_2$ Rd. Spec. 8 sk. lybsk. En af hans Svende, ved Navn Evert Decker, der havde havt betydelig Del i Arbejdet, fik den næste Dag 20 Cour. Dl. Endelig fik Anthon Clement endnu 10 Rd. for en Kopi af Hertug Ulriks Portræt.[1]

Den meklenborgske Stamtavle i Nykjøbing Kirke indeholder Portræter af Dronning Sofie og hendes Forfædre, med tilhørende Vaabener og Indskrifter. Dronningens Portræt er nederst, Brystbillede i naturlig Størrelse, og derover Ascendenterne indtil 32 Ahner. Billederne aftage i Størrelse for hver højere Række. Adskillige af dem ere vistnok Portræter, men mange af dem, især i de højere Rækker, ere neppe andet end Fantasibilleder. — Anthon Clement har uden Tvivl malet Stamtavlen under et Ophold i Nykjøbing, og med Benyttelse af Billeder, som tilhørte Dronningen, eller som hun i den Anledning kan have faaet til Laan fra Meklenborg. Hendes Fader Hertug Ulrik interesserede sig meget for genealogiske Arbejder, og havde ladet adskillige af sine Forfædre male af Cornelius Krommeny og andre.[2] Forøvrigt bemærker Prof. C. Paludan-Müller, i en Afhandling, der nedenfor skal nævnes, at Maleren og Heraldikeren ikke have været rigtigt underrettede, da der findes i det mindste én bevislig Fejl i Stamtavlen.

Der var akkorderet med en Billedsnider Frantz Kraag, »das er über ihrer May. Stamlinen, so in der Stadtkirchen alhie steht, zweene Schweigbogen von Holtz machen und dieselbe mit allerhand Laubwerck ausschneiden und verfertigen sollte, und wart ihme dafür zugesagt sechszig schlechte Thaler«. Denne Sum betaltes den 12. Septb. 1626 med 40 Rd. Spec.

Anthon Clement faar endelig den 24. Novb. 1627 Betaling »für die Staffirung über die Stammlinie, so Ihr Kun. May. in der Stadtkirchen alhie aufrichten lassen, vermöge des Verdings ein hundert sechszig Thaler Courant, und den meinen Jungen zwei Thaler Courant«; i Alt 135 Rd. Spec. — Den 29. April 1628 fik han Betaling for at male og fernissere noget Snedkerarbejde.

---

[1] Drn. Sofies Kammerregnskaber 1624 Bilag 107, 108, 109.

[2] Om Hertug Ulriks Hofmaler Cornelius Krommeny (ansat 1576 og død omtr. 1598) kan ses den ovenfor (S. 129 Anm. 1) nævnte Artikel af G. C. F. Lisch.

Angaaende den meklenborgske Stamtavle skal endnu bemærkes, at efter hvad Hr. Arkitekturmaler J. T. Hansen, der har været i Nykjøbing i August 1896, har meddelt mig, ere Portræterne ret godt malede, men noget forskjellige i Stil og Karakter, som man ogsaa maatte vente, da de uden Tvivl ere kopierede dels efter samtidige og dels efter ældre Portræter, som Dronningen har ejet eller havt til Laan. Dronningens Portræt er det bedst malede, og er maaske et Originalbillede. Vaabenskjolde og Ornamenter ere malede med en vis Routine.[1]

Den meklenborgske Stamtavle er ikke det eneste Minde om Dronning Sofie, der findes i Nykjøbing Kirke. Professor C. Paludan-Müller siger bl. A. i sin Artikel: »Gamle Minder om Nykjøbing Slot«, i Lolland-Falsters Stifts-Tidende for 1865 Nr. 270 og 276: »Nykjøbing bevarer flere Minder om Dronning Sofie, navnlig i Byens Kirke; bedre var det maaske at sige: Kirken, som den nu staar, er et Minde om hende, der har ladet den overhvælve, maaske ogsaa hende, der lod den nordlige Mur gjennemhugge, for at lægge Munkenes Korsgang til Kirkens indre Rum. Det er Sofie, der har givet den engang prægtige Altertavle, upaatvivlelig ogsaa Prædikestolen, der ganske viser hendes Tids Kunststil i Snitværksprydelser« etc.

Hvorledes det end forholder sig hermed, saa er dog saa meget vist, at Dronning Sofie har bidraget meget til at give Kirken dens nuværende Skikkelse, i alt Fald ved at give betydelige Pengebidrag til Istandsætttelsen. Den 13. Oktober 1615 skrev Borgerskabet i Nykjøbing et Brev til Enkedronningen, for at takke hende for den store Hjælp, hun havde givet Borgerne til deres Kirkes Opbyggelse, men rigtignok tillige for at meddele,

---

[1] Dronningen bærer paa Brystet et prægtigt Smykke, der er besat med ædle Stene, og hvori ses det bekjendte, sammenslyngede F S, der kjendes fra en Mængde Gjenstande fra Kong Frederik II.'s Tid. Man har tidligere anset det for afgjort, at Bogstaverne skulle betyde Fridericus Secundus; men der er senere bleven fremdraget adskillige Oplysninger, som gjøre det sandsynligt, at de skulle være Begyndelsesbogstaverne af Kong Frederiks og Drn. Sofies Navne. Nogle herhenhørende Bemærkninger, med fornødne Henvisninger, findes i Tidsskrift for Kunstindustri V. S. 19 (jvf. 2. R. II, S. 12). Men i samme Tidsskrift, 2. R. II, S. 65 fg. findes en Artikel af Hr. Bernhard Olsen, hvori han hele 3 Gange fortæller, at de omtalte Bogstaver betyde Fridericus Secundus, som om der ikke existerede eller kunde tænkes nogen anden Forklaring. Hertil kan endnu bemærkes, at hvis Bogstaverne skulde betyde Fridericus Secundus, saa vilde dette vistnok være uden tilsvarende Exempler.

at de endnu vare i stor Gjæld og neppe i Stand til med egen Hjælp at faa Kirken færdig. Hun gav da et yderligere Bidrag af 500 Rd. til Fuldførelsen.

At Dronning Sofies Ahnetavle blev forsynet med tyske Indskrifter, forstaar man let; derimod er det vanskeligere at sige, hvoraf det kom, at der ogsaa fandtes tyske Indskrifter paa Altertavlen og Prædikestolen, der anskaffedes i Dronning Sofies Tid, men uden at man véd, hvorfra man fik disse Gjenstande. At Indskrifterne vare paa Tysk, har man neppe dengang tillagt nogen synderlig Betydning. Derimod har der for nogle Aar siden været Tale om at bortfjerne i alt Fald en Del af de tyske Indskrifter, der fandtes i Kirken. Dette ses af et Uddrag af Nykjøbing Byraads Forhandlinger, meddelt i Lolland-Falsters Stifts-Tidende Nr. 139, 4. Juni 1872. Ved Mødet den 27. Maj var der nemlig fremlagt »et Andragende fra 141 Indvaanere i Byen om at Byraadet vil virke for, at de paa Alteret i det tyske Sprog anbragte Bibelsprog maa blive ombyttede med lignende i det danske Sprog, samt at iøvrigt de andre tyske Indskrifter og Billeder, som findes i Kirken, saavidt muligt maa blive fjernede ved den nu forestaaende Istandsættelse af Nykjøbing Sognekirke«. Det besluttedes at sende Andragendet til Kirkeinspektionen med Anmodning om at drage Omsorg for dets Opfyldelse i saa vidt et Omfang som det var muligt at gjennemføre ved den forestaaende Istandsættelse af Kirken. — Da Prof. Paludan-Müller havde læst denne Beretning, tog han strax til Gjenmæle (i L. F. St. Nr. 142, 8. Juni). Han fremhæver, at det er Dronning Sofies berømte Ahnetavle og nogle Minder over hendes og Magdalene Sibylles Husstand, man vil have bort, men at disse gamle Minder ere baade i Form og Indhold saa uskadelige som muligt, og at de hidrøre fra en Tid, da Ingen tænkte paa, at der i fjerne Efterkommeres Dage skulde udbryde en bitter Strid mellem Dansk og Tysk. Han er vis paa, at ikke ret mange i Byen have læst disse Indskrifter, der, afblegede og tildels udslettede, i deres gamle Vendinger ikke ere ganske lette at forstaa, og han havde ikke selv kunnet læse dem, hvis han ikke havde kjendt dem andetsteds fra. At ville have dem bort alene fordi de vare paa Tysk, var at drive den nationale Pirrelighed udover rimelige Grænser. At bortfjerne Dronning Sofies Ahnetavle fordi den bærer et Par ulæselige tyske Overskrifter, vilde røbe liden Pietet mod et Minde, ikke Danmark alene, men ganske særligt Ny-

kjøbing og Falster bør holde i Ære som en Velgjørerindes. Vilde man udslette Erindringen om hende af Kirken, saa maatte man nedbryde Hvælvingerne, bortfjerne Alter og Prædikestol o. s. v., hvad han nok vidste, at Ingen vilde. Dog mener han, at de tyske Bibelsprog paa Altertavlen nok kunde ombyttes med tilsvarende danske. — Kirkeinspektionen svarede (i Stiftst. Nr. 147, 13. Juni). Den fremhæver, at Byraadet ikke har givet Kirkeinspektionen noget Paalæg om at fjerne de tyske Indskrifter og Billeder, men at det ved at tilsende Inspektionen et Andragende fra 141 Indvaanere af Byen har i en Skrivelse stillet Anmodning til Inspektionen om, at denne vil drage Omsorg for bemeldte Andragendes Opfyldelse i saa vidt et Omfang som det er muligt at gjennemføre ved den forestaaende Istandsættelse af Kirken. I det Møde, hvori denne Skrivelse blev affattet, blev det fremhævet, at der ikke kunde være Tale om at bortfjerne Dronning Sofies berømte Slægttavle. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet havde desuden stillet den Fordring, at Dronning Sofies Slægttavle blev uberørt af Restaurationen og at der anvendtes særlig Omhu paa at sikkre dette Mindesmærke mod Ulempe under samme. Hvad de øvrige Mindesmærker over Personer af Dronning Sofies og Magdalene Sibylles Husstand angik, da mente Inspektionen ikke, at den var berettiget til at bortfjerne dem, hvilket den heller ikke paa nogen Maade ønskede. Et af dem, et Portræt af Rentemester Offenberg, var for kort Tid siden besørget restaureret, hvilket var sket ved velvillig Imødekommen af Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, og af Konservatoren ved Billedgalleriet i Kjøbenhavn. — Spørgsmaalet om hvorvidt de tyske Bibelsprog ved Altertavlen og over denne skulde afløses af danske, kunde for Øjeblikket ikke besvares.[1]

Inden vi forlade Dronning Sofie og de mange af hende tilvejebragte Kunstværker, maa endnu nævnes en særegen Slags »Kontrafeier«, som tidt forekom i det 16. Aarhundrede. De bleve udførte af Guldsmedene, efter Bestilling af kongelige og andre fornemme Personer, og Enkedronningen fulgte Tidens Skik. I en Afregning med Guldsmed Jørgen Preus, dateret d. 24. April 1617, anføres, at den 26. Juli 1616 havde han indsendt 26 »Conterfeytte«, der tilsammen havde vejet 34 Lod $3^1/_2$ Kv., og den

---

[1] Altertavlen og Prædikestolen have nu danske Indskrifter.

18. Novb. s. A. 10 »Conterfeitte«, der tilsammen havde vejet $13^1/_2$ Lod, i Alt 48 Lod $^1/_2$ Kv. For hvert af disse Kontrafejer fik han i Arbejdsløn 3 Rd., og for et Kontrafej, der var gjort til Prøve den 18. Juni fik han ligeledes 3 Rd. — Af Guldsmed Hans Mores i Hamborg kjøbte Enkedronningen tidt en Del kostbare Sølv- og Guldsager og Juveler. Den 12. Juni 1619 fik han saaledes i Kiel 4600 Rd. Sp. for 3 store Diamanter og »ein Lade, worin ein gantz silberen Tischgeräthe«, og den 20. Juli s. A. fik han 5 000 Rd. Sp. »für 3 königliche Bildtnusse oder Contrafeite, welche von Goldte mit schoenen Diamandten versehet gewesen«.

Dronning Sofie blev Enke 1588, i en Alder af 31 Aar, og fra den Tid af, da Nykjøbing Slot blev færdigt, boede hun for det meste her saa længe hun levede. Foruden sit Enkegods fik hun sin Medgift tilbagebetalt, og desuden fik hun 8 000 Daler aarligt af Øresundstolden, og man har anslaaet hendes aarlige Indtægt til 70 000 Daler. Men hun forstod ogsaa at forøge og bestyre sit Gods med ualmindelig Dygtighed. Hun bidrog meget til at fremme Avlsbrug og Husflid, og holdt strængt over Orden og Nøjagtighed i Smaat som i Stort. Men at hendes Interesser strakte sig langt videre end til Regnskabsvæsen og Godsbestyrelse, er der allerede anført adskillige Exempler paa, og hertil skal endnu føjes et Par andre. Det var som bekjendt hendes Anmodninger, der gav Anledning til, at Historikeren Anders Sørensen Vedel i Aaret 1591 lod trykke et Udvalg af de gamle danske Kæmpeviser. Hun lod sin Hofpræst Vismarus forskrive Lucas Pollionis Skrift om det evige Liv, og lod Bogen oversætte paa Dansk af Sognepræsten Hans Knudsen (Bech) i Ønslev.[1] I Aaret 1586 havde hun to Gange besøgt Tyge Brahe paa Hven, og skal især have interesseret sig for hans kemiske Arbejder, og senere skrev hun til ham og bad ham sende sig nogle Materia-

[2] Guds Børns daglige Memorial og christelige Betænkelse om deres Glæde i det evige Liv, i syv Prædikener forfattet af Lucas Pollio, af tydsk paa dansk udsat af H. K. L., Kjøbenhavn 1627. 8vo. Bogen blev dediceret til Dronningen, hvilken Opmærkomhed blev honoreret med 25 Rd. Paa Titelbladet staar, at Bogen er oversat af H. K. L., og under Dedikationen staar Hans Knudsen, Evangelii Tjenere til Ensleb. I Nyerups Lex. nævnes han to Steder, under Bech og Knudsen, men det første Sted tillægges der ham et Skrift, som er af en anden Hans Knudsen, — hvis det existerer, — og det andet Sted staar, at han var Præst i Ensleb i Skaane.

lier til kemiske Forsøg. I Nykjøbing sørgede hun for, at der blev arbejdet i Værkstederne, og ikke mindst i Apotheket. Her gik Arbejdet dog uden Tvivl for en stor Del ud paa at tilberede Extrakter og Likører og desl. Hvis Enkedronningen ikke har holdt sig aldeles fri for Troen paa Guldmageri, saa har hun dog i alt Fald været meget klogere end saa mange andre af Datidens fyrstelige og ikke fyrstelige Personer, der lode en stor Del af deres Formue gaa bort igjennem Skorstenen. Hun havde sikkrere Midler til at forøge sin allerede fra Begyndelsen af anseelige Beholdning af ædelt Metal, saa at hun ved sin Død 1631 kunde efterlade sig en Formue af omtrent tre Millioner Rigsdaler, der deltes mellem hendes Børn.

Allerede det følgende Aar blev der atter bygget endel paa Nykjøbing Slot, hvortil Rigets Hovmester fik Ordre at forskaffe 300 Læster Kalk, $10^1/_2$ Tylt gullandsk Fyrretømmer, 20 Alen langt, til Bjælker og Lægter, 15 Tylter 18 Alens Tømmer til Sparreværk, 35 Tylter firskaarne Fyrrebræder til Loft og 58 Tylter Stenlægter.

Tre Aar efter Dronning Sofies Død fik Slottet atter fyrstelige Beboere. I Aaret 1634 blev den udvalgte Thronfølger Prins Christian gift med Prinsesse Magdalene Sibylle af Sachsen, og de boede derefter endel Aar paa Nykjøbing Slot. Efter at Prinsen var død paa en Rejse i Tyskland 1647, boede Prinsessen af og til paa Nykjøbing Slot, indtil 1652, da hun blev gift med Hertug Frederik Vilhelm af Sachsen-Altenburg. I Aarene 1670—85 boede Frederik den Tredies Enkedronning Sofie Amalie en stor Del af Sommeren paa Nykjøbing Slot, ligesom det efter Christian den Femtes Død var Sommerbolig for hans Enke Charlotte Amalie af Hessen. Hun var den reformerte Religion ivrig hengiven; for hendes Skyld var der paa det gamle Kjøbenhavns Slot bleven indrettet et reformert Kapel foruden det egentlige Slotskapel, og hun lod nu ligeledes paa Nykjøbing Slot indrette et reformert Kapel ovenover den af Enkedronning Sofie byggede smukke Slotskirke. Forøvrigt opholdt hun sig mest paa Charlottenborg Slot i Kjøbenhavn, hvor hun døde 1714. Nykjøbing Slot var fra den Tid af under Kronen. Da Kong Frederik den Femte i Aaret 1750 kom hertil paa et Besøg, skal han have yttret: Det er dog en artig gammeldags Bygning, vi ville holde den vedlige; men 17 Aar senere blev Slottet solgt til Nedbrydelse. 1766 blev der holdt Auktion over samtlige Bygninger under et; men der op-

naaedes kun et Bud af 7,205 Rd., og derfor holdtes en ny Auktion den 9. Februar 1767, hvorved Bygningerne bleve solgte stykkevis for i Alt 16,718 Rd. Disse sidste Bud, der udgjorde mere end dobbelt saa meget som det forrige, approberedes af Kongen den 3. Marts s. A. Nu blev Slottet altsaa nedbrudt, og af Materialet opførtes flere store Gaarde i Omegnen. I en ældre Beretning omtales, at en gammel Staldbygning i et lille Stræde er næsten det eneste, der nu er tilbage af det engang saa prægtige Slot. Omgivelserne ere ligeledes meget forandrede. Paa det Sted, hvor Slottet stod, findes nu Gader og Huse, og Slotsøen er udtørret og forvandlet til Eng og Agerland.

Angaaende de endnu tilstedeværende Rester af Slottet har Hr. Arkitekt Glahn i Nykjøbing velvilligt meddelt mig følgende (i August 1896):

Paa min Grund findes enkelte Levninger af Nykjøbing Slot, nemlig et Stk. Hjørnemur, som ligger under Jordoverfladen, men som er afdækket og synligt, et Stk. Kampestens Murværk, en hvælvet Gang eller Kanal, som har ført fra Slottet ud til Graven, samt endelig Rester af et Taarn, ved hvilket jeg kan huske, at der var Spor af en Murstens Trappe. Endvidere ses Spor af Slotsgraven og den Vej, der førte imellem denne og Guldborgsund ind i Byen. Den daværende Toldbodgade er nu afbrudt, og i 1820 eller deromkring er den nuværende lige Hovedgade brudt tværs igjennem Terrainet. Rester af Kongens Have med Fiskeparke, staaende i Forbindelse med Voldgravene og lignende, kunne ogsaa paavises.

Bidrag til Kronborg Slots Historie.

Om Kronborg Slots Opførelse findes endel Efterretninger i mine »Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie«, Kjøbenhavn 1872—78. Af disse Efterretninger vil jeg her kun anføre et kortfattet Uddrag, og dertil føje adskillige Tillæg, især angaaende Slottets Gjenopførelse efter Branden 1629.

Allerede i Slutningen af Kong Christian III^s Regeringstid blev der begyndt paa en Ombygning af det gamle Krogen Slot ved Helsingør, under Ledelse af Bygmesteren Hans von Diskow fra Sachsen. Arbejdet fortsattes under Kong Frederik II; men Diskow er formodentlig død 1560, og saa længe den nordiske Syvaarskrig varede, blev der vist ikke bygget meget paa Krogen. Men nogle Aar senere blev Arbejdet fortsat med stor Kraft, og fortsattes indtil hele Slottet var ombygget. I Foraarer 1574 nedbrødes en Del af det gamle Slot, og ved samme Tid blev der gjort Akkord med Bygmesteren Hans Paaske eller, som han selv skriver, Hans von Paschen, om at opføre et nyt Hus med Værelser for Kongefamilien, og senere blev der af og til gjort en ny Akkord med ham om en eller anden Del af Byggearbejdet. En stor Del af det fornødne Stenhuggerarbejde blev leveret af Hans Paaske; men Kongen havde desuden flere Stenhuggere og andre Haandværkere, med hvem der af og til blev gjort Akkord om et eller andet Arbejde eller som arbejdede for en fast aarlig Løn eller for Dagløn, under Lensmandens Tilsyn. Pengene for Materiale og Arbejde udbetaltes i Reglen af Tolderne ved Øresunds Toldkammer, og Tolderne fik mange Befalinger om at kjøbe Materialier paa Skibene, der passerede Sundet, eller om at bestille Materialier i Udlandet. Saaledes blev der bestilt en en stor Del Tagsten og Mursten i Emden. Sandsten og Marmor fik man især fra Gulland; dog fik man ogsaa endel Sten fra Stengravene ved Fuglsang ved Helsingborg og flere Steder, ligesom man i den Tid heller ikke var nøjeregnende med at ødelægge interessante gamle Bygninger, naar der paa den Maade kunde faas brngbart og let tilgængeligt Byggemateriale.

I Januar 1577 befalede Kongen, at Slottet skulde hedde Kronborg, og at den, der trods Befalingen vedblev at kalde det ved det gamle Navn Krogen, skulde bøde en fed Oxe til sit Herskab.[1]

Et Aars Tid senere blev Hans Paaske beskikket til Bygmester paa Bahus Slot, og som Følge deraf ansattes en anden Bygmester paa Kronborg, nemlig Anton von Obergen, eller, som han tidt kaldtes, Anton Bygmester.

Den første Vinter, efter at han var bleven ansat, blev han sendt til Nederlandene, for at antage Murere og Stenhuggere, og her antog han 31 Personer, der fulgte med ham til Kronborg. Saa længe han var i Kongens Tjeneste fik han en bestemt Løn, og desuden blev der efterhaanden akkorderet med ham om forskjellige Byggearbejder paa Slottet og Fæstningsværkerne. Han vedblev at være Bygmester her indtil henimod Slutningen af Aaret 1585, da Slottet var omtrent færdigt, hvorefter han ombyggede Fyret paa Kullen. Senere blev han Stadsbygmester i Danzig, og skal efter nogles Mening have bygget den derværende »Hohe Thor«, medens dette Arbejde af andre tillægges den ansete sydtyske Mester Hans Schneider fra Lindau.[2]

Ved Ombygningen var der hidtil blevet anvendt meget Stenhuggerarbejde til Lister, Karnapper, Døre, Vinduer, Skorstene og Vindeltrapper m. m. Der omtales flere Porte, hvoraf en eller to først havde været bestemt til Skanderborg Slot, og det samme gjælder om en Brønd, der blev fuldført 1576. Men senere blev det bestemt, at Murene overalt skulde beklædes med Sandsten. I Januar 1580 gjorde Lensmanden Johan Due eller Taube paa Kongens Vegne Akkord med nogle Murmestre om at hugge noget bort af Ydremurene, saa at disse kunde beklædes med skaanske hugne Mursten. Der skulde begyndes paa den østre Gavl paa Kirken. I Aaret 1584 befalede Kongen, at det Hus, han først havde ladet bygge paa Kronborg, ligeledes skulde beklædes med

---

[1] Dr. Troels Lund finder det komisk, at Kongen selv, ikke 12 Dage efter Befalingen om Navnet Kronborg kalder Slottet Krogen (Danm. Hist. I., 3. Bog S. 126). Men i selve Brevet af 6. Febr. 1577 i Sjæll. Tegn. Nr. 13 fol. 245 v.—246 staar »Kroneborg«, hvorimod der i A. Petersens Bidrag til Kronborg Slots Hist., i D. Saml. V., 141 fejlagtigt staar »Krogen«. I Brevet af 5. Juli 1574, i Sjæll. Tegn. Nr. 12 Fol. 297 v. staar: »Krogen«, men i D. Saml. V., 135 fejlagtigt »Kronborg«.

[2] Lübke, Geschichte der Renaissance in Deutschland, 2. Abth. (1882) S. 238 hvor tillige angives, at Anton von Obbergen var fra Mecheln.

Sandsten, og at der skulde foretages nogle flere Forandringer ved det. I Dronningens Gemak vilde han have »den Dønniken der sammesteds afskaffet«, hvorimod Loftet skulde paneles; Bygmesteren skulde derfor lade de dønnikede Bjælker og Bræder udtage og lade indlægge andre, som til slig Panelen kunde være bekvemme. Den 5. Marts 1584 blev der skrevet til Johan Taube, at Kongen havde erfaret saavel af hans Skrivelse som af Anton Bygmesters Beretning, at Bjælkerne i det sidstnævnte Hus tildels vare forraadnede i Enderne, der vare indlagte i Muren; disse Bjælker skulde derfor udtages og erstattes med nye, og Panelet skulde nedtages med stor Forsigtighed, saa at det atter kunde opsættes. I Kongens Breve til Johan Due om disse Forandringer forudsattes bestandig, at Huset blev staaende, idet Meningen var, at der skulde hugges en Skal af Muren, for at denne kunde beklædes med Sandsten. Saaledes havde man jo baaret sig ad ved andre Dele af Slottet. Men Ordren blev uheldigvis misforstaaet af Lensmanden og Bygmesteren, der troede at Kongen vilde have Huset nedbrudt og ombygget, og Muren var for en stor Del bleven nedbrudt inden man paa begge Sider kom til Kundskab om, at her var en Misforstaaelse. Bygmesteren fik nu en stræng Irettesættelse, og blev beskyldt for, med Villie at trække Arbejdet i Langdrag, for at faa saameget mere at fortjene; men Kongen lod sig dog formilde, og viste sig senere meget tilfreds med ham. Derimod gik det ved samme Tid Johan Taube langt uheldigere. Det blev nemlig opdaget, at det var galt fat med hans Regnskaber, og at han skyldte Kongen en stor Sum Penge, og som Følge heraf maatte han afstaa sin Gaard i Helsingør til Kongen, og mistede sin Forlening. Hans Efterfølger Gert Rantzow, en Søn af den velbekjendte Statholder Henrik Rantzow, blev Lensmand paa Kronborg i April 1584, og forblev i denne Stilling indtil 1590, da han blev forflyttet til Flensborg.

Det har dog ikke været Kongens Mening, at al Dønniken paa Slottet skulde afskaffes, da man ser, at han ogsaa efter 1584 lod flere af Værelserne dønnike. Hertil benyttedes bl. A. en vis Hans Dønniker, der uden Tvivl er den samme som ogsaa kaldes Hans Wyntrauch og som den Hans Wandtrauch, der blev ansat den 4. April 1575 som Dønniker paa Frederiksborg, og hvor Kongen ellers behøvede ham.[1] Han arbejdede paa Kronborg

[1] Samlinger til dansk Bygn. og Kunsth. S. 284, 327, 374.

endnu 1585, og han er vistnok ogsaa den samme som den Hans Windrah, der 1588 udførte Stukkaturarbejde i Kirken og i flere Gemakker paa Slottet i Königsberg.[1] Man har nemlig et Brev fra Kong Frederik II til Markgrev Georg Frederik i Preussen, dateret Kronborg den 15. Marts 1586, af følgende Indhold: Nærværende Hans Wendtrake, Borger i Helsingør, har i lang Tid tjent os for en Dønniker, og saaledes, at vi have været vel tilfreds med ham. Nu vil han rejse andetsteds hen, for at at søge Arbejde, og da han har hørt, at der hos E. N. bygges endel, hvortil maaske slige Mestere kunde hehøves, har han søgt om Tilladelse til at rejse bort paa nogen Tid, og om en Anbefalingskrivelse. Denne Hans Wendtrake anbefales nu paa det bedste.[2]

I den store og den lille Sal og i flere af Værelserne fandtes Lofter af Træ med Billedskjærerarbejde, Maling og Foryldning, bl. A. udført af Snedkeren Bernt Skotte fra Rostock, Jesper Snedker og Drejeren Løf Geridsen.

Der forefandtes ogsaa en Mængde prægtige og kostbare vævede Tapeter, for den største Del udførte i Kong Frederik II^s Tid, især af Maleren Hans Knieper og dennes Medhjælpere. Angaaende disse Tapeter maa det her være nok at henvise til andre Skrifter, og at tilføje et Par Notitser.[3]

I Rentemesterregnskaberne anføres under 7. Septb. 1574: »Givet Antonius Sambfleet, 40 gl. Dl. og 50 ß paa Regnskab af hvad han har fortjent paa 117 Kongers Kontrafej af Danmark, han med Farve havde afsat paa godt Lærred. — Den 12. Decb. 1584 skrev Henrik Rantzow til Frederik II og bad om efter Afbenyttelsen at faa sin Bog tilbage, hvori alle »die konnigh vonn Dennemarcken abgemallett sein«. H. Rantzow havde »vorschiener

---

[1] Lübke, Geschichte der Renaissance in Deutschland 2. Aufl. II, 245: . . . »denn wir wissen, dasz ein seiner Zeit sehr geschickter Meister Hans Windrah die Kirche und andere Gemächer des Schlosses 1588 durch selten schöne und zierliche Stukkatur, indem er verschiedene Figuren in Stuck bildete und plastisch ausführte, geschmückt hatte«. Der henvises til A. Hagen, über Stuckaturdecken, Königsberg 1873 S. 6.

[2] Rigsarkivet, Ausländ. Regist. 1586—88 Fol. 32.

[3] Samlinger til dansk Bygn. og Kunsth. passim; Dr. Burman Becker, Efterr. om vævede Tapeter i Danmark, 2. Udg. 1878, S. 7; Dr. John Böttiger, Svenska Statens Samling af væfda Tapeter. Historik och beskrifvande förteckning. II. Tapetsamlingarna og tapetvæfveriet under 1600- och 1700-talen. Stockholm 1895. Fol. (Med Fig. og 43 Tavler i Lystryk); Tidsskrift for Kunstindustri 1888, S. 54—55 og 2. R. I., 1896, S. 10.

Zeitt« tilstillet Kongens Kansler den, og Kongen havde ladet »darnach Tappetzereyenn machen vnd wirckenn«.[1] — Dr. Troels Lund anfører som et meget talende Bevis for Kunstnerens Omhyggelighed i Behandlingen, at endog Grønsværet taaler en Botanikers Prøvelse: alle de fremstillede Blomster og Urter høre til den danske Planteverden. — Da Frederik IIˢ Maler skulde male Slaget paa Falkenberg Hede, sendtes han til Stedet selv omtrent paa samme Aarstid som Slaget havde staaet, for at kunne studere Naturforholdene.[2]

Endel af disse Tapeter findes nu i Nationalmuseet i Kjøbenhavn, og deriblandt det, der forestiller Kong Frederik II. Paa det samme Tapet ses en Afbildning af Kronborg Slot. Man sér hele Kirkefløjen, og til Venstre det store sydvestlige Hjørnetaarn. Ved den sydøstlige Bastion ses den store »Lappesten«, en mægtig Kampesten, som forhen laa paa Lappegrunden, hvorfra Kong Frederik II lod den flytte til Kronborg. Men i Christian IVˢ Tid blev den kløvet og anvendt andetsteds.[3] Paa den nævnte Afbildning har Slottet en Form, der afviger endel fra den nuværende, især hvad det store Taarn og Kirkegavlen angaar.[4] Men at Afbildningen er temmelig paalidelig, er vel det sandsynligste. I Tidsskrift for Kunstindustri 2 R. II, 1896, S. 7, findes en lille Afbildning af Kirkegavlen paa Kronborg, som den nu er, med Underskrift: Kronborg Kirkegavl, opført ca. 1580. Figuren hører til en Afhandling af Professor V. Klein, og i en hertil hørende Anmærkning (S. 49) siges: »Man har endnu Stenhuggerens Accord om denne Gavl fra 1577 og Kvittering for Fuldførelsen i 1578, men det er tvivlsomt, om den nuværende Gavl ikke er en senere Ombygning, thi paa Hans Kniepers Tapet i det oldnordiske Museum fra 1581 har den en anden Form, noget, der imidlertid godt kan stamme fra en Skjødesløshed«. Jeg skal hertil bemærke, at en saadan Skjødesløshed vilde se lidt besynderlig ud, og den

---

[1] Troels Lund, Danmarks og Norges Hist. i Slutn. af det 16. Aarh. I, 3die Bog S. 242.

[2] Anf. Skr. (Anm. 46, med Henv. til Skaanske Tegn. 9. Decb. 1585).

[3] Indskriften paa Stenen anføres fl. St., bl. A. i Thurahs danske Vitruvius II, 72, hvorefter bemærkes: »Denne Steen kan endnu den Dag idag er sees, bliver og formodentlig paa sit Sted uden nogen Forrykkelse eller Bevægelse indtil Verdens Ende.»

[4] En Afbildning af Kronborg, efter Kniepers Tapet, findes i »Ude og Hjemme«, Nr. 127, 7. Marts 1880.

vilde neppe være bleven upaaagtet eller upaatalt af Kong Frederik II. Desuden skal der nedenfor anføres Bevis for, at Gavlen blev gjenopført og forandret i Christian IVs Tid.

Hans Knieper malede adskillige Portræter til Kongen, og uden Tvivl flere end dem, der vare bestemte til at væve Tapeter efter.[1] Omtrent ved Begyndelsen af 1582 malede han en Altertavle til Kronborg Slotskirke, og Kirken blev højtideligt indviet Paaskedag den 15. April samme Aar, vistnok af Kongens tyske Hofpræst Christofer Knopf. Gudstjenesten holdtes paa Tysk, og i Kirken fandtes endel tyske Indskrifter. Forøvrigt varede det endnu flere Aar inden Kirken blev færdig, og den 13. Juni 1586 blev der sluttet Kontrakt med Thomas Billedhugger (formodentlig Thomas Frandsen) om at forfærdige en ny Altertavle til Kronborg Slotskirke, efter en «Patron», som blev leveret ham. Altertavlen skulde gjøres af Alabaster og Marmorsten, med to udskaarne Fløje af Træ, den skulde være færdig inden Pintse 1587, og kostede 1450 Rd. Den findes endnu i Kirken, og Aarstallet 1587 og Frederik IIs og Dronning Sofies tyske Valgsprog findes paa den.

Den anseelige Fontæne, som i Kong Frederik IIs Tid blev støbt af Georg Labenwolf i Nürnberg og opstillet i Kronborg Slotsgaard, og stod der til henimod 1660, findes ligeledes udførligt omtalt i andre Skrifter, hvortil her skal henvises.[2]

---

[1] Francis Beckett har paavist, at et Portræt af Christian IV som ung, der findes paa Rosenborg, er Original til et af de vævede Tapeter (Hist. Tidsskrift 6 R. IV. S. 197.

[2] Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie af F. R. Friis (1872—78) S. 311 fg.; Dr. John Böttiger, Bronsarbeten af Adrian de Fries i Sverge, S. 56; Tidsskrift for Kunstindustri V, 1889, S. 19. — De Nürnbergske Metalstøbere (Rothschmiede) havde særegne »Ordnungen«, som sigtede til at sikkre dem selv og deres By Fordelen af og Hemmeligheden ved deres Kunst. Mestre og Lærlinge maatte ikke uden Raadets Tilladelse drage bort fra Byen og ikke arbejde ved noget Haandværk, »das nit des Rothschmieds-Handwerks ist«. En stor Fordel havde de derved, at der i Nærheden af Nürnberg fandtes en særegen Slags Ler, hvoraf de gjorde fortrinlige Smeltedigler. Disse Digler vare saa ansete, at der fra Fyrster, Herrer og andre Steder kom Andragender om at faa nogle af dem, hvilket kun i meget sjeldne Tilfælde blev bevilget. Aar 1530 kom fra Augsburg Ansøgning om at Nürnberg vilde overlade Urban Labenwolf 200 Digler til hans Støbning; men Raadet svarede, at det ikke kunde ske, da Raadet havde givet Metalstøberne Tilsagn om, ikke at afgive Digler uden deres Villie. Hertug Henrich af Sachsen, der 1536 forlangte 200 Digler, bevilgede Raadet 25 (Zahn, Jahrbücher für Kunstwissenschaft I, 241—42.

Henimod Slutningen af Aaret 1585 var man kommen saavidt, at Bygmesteren Anton von Obergen kunde afskediges, og Kongen har uden Tvivl været meget tilfreds med ham. Arbejdet paa Kronborg havde medtaget noget over en halv Snes Aar, og der havde i den Tid været flere Bygmestre; men iblandt disse var Anton von Obergen uden Tvivl den betydeligste, ligesom det ogsaa var ham, der havde forestaaet Arbejdet den største Del af Tiden, og det er vistnok nærmest ham, der maa anses for Slottets Bygmester. — Hans Stenwinkel (den ældre) fra Emden har maaske nok arbejdet paa Kronborg under Ombygningen; men han har neppe havt nogen særdeles fremragende Plads der. Han fik først den 8. Novb. 1583 Brev om at være Kongens Bygmester, uagtet han allerede i nogen Tid havde været i Kongens Tjeneste, uden at have noget Bestillingsbrev.[1]

Man har paa en Maade Kong Frederik II^s egne Ord for, at Slottet var blevet færdigt i Efteraaret 1585, og uden Udgift for Kongens egne Undersaatter. Den 27. Novb. 1585 skrev han til sin Svigerfader Hertug Ulrik i Meklenborg: »Sonsten wollen wir e. l. freundtlich nicht vorhaltenn, dasz wir nun unszer schlosz vnnd vehstung Cronenburg, Gott lob vnnd danck, nach vnserm willen vnd gefallen in- vnnd auszwendig allemhalbenn auszgebauet vnd volnzogenn, wie wir vnsz die gantze zeit nun in die 10 jahr, alsz wir daruber gebauet, befliszen auch zum hogsten angelegen sein laszen, domit daszelbig so viel mensch- alsz muglich gewesen, one sunde vnd einigesz bevorausz, vnserer armen vnterthanen beschwerung erbaut werdenn muchte, ja auch vnsernn eignen paurszlenten, wan wir sie, welches weinig vnd selten geschehen, zur arbeit gebrauchet, alsz wen sie frembdt gewesen, taglohn reichen

---

[1] Frederik II gjør alle vitterligt, 8. Novb. 1583, »at vi have antaget denne Brevviser, os elskelig Hans von Emden udi vor Bestilling og Tjeneste for en Bygmester«, og har han lovet at være huld og tro (etc.). Han maatte ikke uden Kongens Tilladelse paatage sig Arbejde for Andre, og saa længe han forblev i Tjenesten, skulde der aarligt betales ham 100 gl. Dl. af Rentemesteren. (Sjæll. Regist. 1579—88 Fol. 296 v.); jvf. nærv. Skr. S. 7. — I Weilbachs Kunstnerlex. 1877—78 S. 656 er Brevet om at St. blev ansat som Kongens og Rigens Bygmester urigtigt henført til 8. Novb. 1581. Prof. V. Klein siger i Tidsskrift for Kunstindustri 2 R. II, 48, at man ikke véd noget bestemt om hvem der har været Kronborgs Bygmester, og at Hans Stenwinkel blev ansat 7 Aar efter dets Paabegyndelse. — Det er tidligere paavist, at den gamle Paastand om, at Hans Stenwinkel har været Uraniborgs Bygmester, er uholdbar; jvf. nærv. Skr. S. 6—7 og mit lille Skrift: Optegnelser om Uraniborg 1894, S. 6).

vnd geben lassen . . . «. — Kongen tilføjer, at i den Tid Ombygningen har varet, er der af de flere Tusind Mennesker, som have arbejdet her, ikke flere end 3 eller 4 komne til Skade, og af dem ingen livsfarligt, og dette anser han for et usædvanligt Held og vil tage det for et godt Tegn eller Omen. I Anledning af Fuldførelsen var der holdt offentlig Takkegudstjeneste i Kronborg Slotskirke »den 14. dieses jüngst verschienen.«[1]

Men Kongens Skrivelse bør neppe tages altfor bogstaveligt, og naar Bygmesteren blev afskediget ved Slutningen af Aaret 1585, saa kan heraf neppe sluttes andet end at det egentlige Byggearbejde dengang omtrent var færdigt. Endnu manglede der vistnok ikke saa lidt, især indvendig, saavel i Kirken som i Værelserne; men hvad der endnu manglede, kunde nok fuldføres under Lensmandens Tilsyn. Den daværende Lensmand paa Kronborg, Gert Rantzow, var uden Tvivl særdeles skikket til et saadant Hverv. Han var en Søn af den lærde og kunstelskende Henrik Rantzow, han havde gjort vidtløftige Rejser i og udenfor Europa, og han havde forstaaet at drage Nytte af hvad han havde set, og gjort Optegnelser derom.[2] Gert Rantzow fik jevnligt Underretning om, hvilket Arbejde Kongen ønskede udført, og undertiden fik han Befaling om at lade et eller andet udføre saaledes som han selv fandt for godt. Saaledes blev der skrevet til Rantzow den 10. Maj 1587, at da Snedkerarbejdet i Kirken var næsten færdigt og Rantzow derfor havde forespurgt hvilke Personer eller Historier Kongen vilde have malet paa Dørene for Alteret, samt paa Dørene for Orgelet inden og uden, »da stille vi det til dig selv, saa og bede dig og ville, at du lader dem formale med hvad Historier af den hellige Skrift eller anden Maling, du kan tænke og vide til hvert Sted og Lejlighed er bekvemmelig og sømmelig og kan være sirligt. Saa bede vi dig og ville, at du og Kirkedøren paa det smukkeste og herligste med Maling lader udstaffere, saa at det ene saavel som det andet kan være vel og sirligt tilflyet«.

Gert Rantzow havde ogsaa endnu medens Bygmesteren var tilstede ført Tilsyn med Snedkere, Malere, Billedhuggere m. v., og paa samme Maade fortsattes Arbejdet ikke alene saa længe

---

[1] Rigsarkivet, Ausländ. Registrant 1584—85 Fol. 430; jvf. Dr. Troels Lund, Danm. Hist. I., 3. Bog S. 97, 269.

[2] Danske Magazin IV., 1747, S. 97.

Kong Frederik II levede, men ogsaa ind i Christian IVs Tid. Der blev desuden af og til foretaget Forandringer, og det er saaledes ikke let at afgjøre naar Slottet egentlig var færdigt.

Som et lille Bidrag til Kundskab om, hvorledes Kronborg har set ud ved denne Tid, skal her anføres et Uddrag af David Wunderers Rejsebeskrivelse fra 1589—90.[1]

In der Vestung zu underst im Hoff ist ein springender Bronn, umb welchen neun Bilder erhoben von Mesz. gegossen seindt, drey in gestalt welcher Muszquetirer, drei in formb deutscher Hackenschützen und drei alsz türkische Janitschar mit Bögen und Pflitzpfeilen, die alle auf dasz in der mitt uf einer Kugel stehendes umblauffendtes Fortun bildt mit wasser auf den waaffen schieszen und sich dasz auszgeschossene Wasser an seinen ortt samlet, also durch under der erden gelegte *canales* artig auszleuffet und gleichsam verschwindet. Auf der vestung stehen 109 stück grober Büchsen, darzu seindt viel Büchsenmeister und ein grosz Anzahl Soldaten mit ihrem Capitain und Schloszvoigt, so edell seindt, verordnet, den tag und nacht ihren Wachten halten müssen und versehen. An den Bollwerck war mir ein grosser mächtiger Wackenstein ungvohrlich wohl bei vier hundert Centner schwer gezeiget, welchen *Fridericus II anno* 1581 nach volendeter Jagt ausz einem Waldt allein von Adelspersohnen bey drey meil wegs ohne Pferdt oder ander thier und leuth Hülff zur Gedechtnusz hierhero schleiffen und setzen hat lassen. Mitten im Schlosz ist die Kirch mit Marmorsäulen, guldenen und Sammaten tappeten überausz stattlich geziehret, nahe darbey ist ein Badtstube, darinn allerhandt Küchengeschirr von clarem Silber undt Goldt gemacht. Darnach dasz *palatium,* welches 41 Schritt lang und 18 breitt, in dem ist der boden mit farben geschmeltzt, auch dasz Obertabulat vergüldt und mit gemahlten Oeltafflen zur seitten stattlich geziehret ist. Dasz Gemähldte seindt die zwölff *labores Herculis,* die zwölff Monat und die vornehmbsten Historien *ex veteri testamento.* Im Sahl steth ein Disch von Uhrwerck, der sich selber movirt, und ist darin ein Camin von Alabaster auszgehauwen mit verguldten Bildtern.

Letzlich wahr ich in ein Saal geführt, welcher fünff und neuntzig schritt lang und ein und vierzig breitt ist, darinn gesehen

---

[1] Frankfurtisches Archiv, II., Frankf. a. M. 1812, S. 177—79; jvf. Optegnelser om Uraniborg, ved F. R. Friis, 1894, S. 1.

zu oberst aller König ausz Frankreich, Schweden und Dennemarck begangene Krieg, ziehrlich gemahlet, anch des Königs Friederici II und der Koniginn Sophiä künstlich von Möss *ad vivum* gegossen effigies. Darunder selbigen Königs *Simbolum* von messingen buchstaben lauthet *Trew ist wildbrett* undt *mein Hoffnung zu Gott allein.* Der Koniginn *Simbolum: Gott verläst die Seinen nicht.* Beede Seitten des Saals wahren mit fast künstlich gewürckten tappetzereyen behangt, darin aller könige Bildtnisz von ersten bisz auf die letzten abgebildet und schön von Seide und goldt gewürcket, auch ihre thaten Alter und thodt mit güldenen ingewürckten Buchstaben reimensweise darbeigefügt, inmassen von Wortt zu Wortt hiernach folget. Folgends als ich Herrn Jacobum den König ausz Schottlandt in einem gantz silbern Stück und Manttel auf einem weissen Pferd, neben Hertzog Heinrich Julio von Braunschweig, welche beeden Herrn ihren Beylager mit den jungen Fräwlein aus Dennenmarckt in Cronenburg gehalten zur kirchen hab reitten sehen, mitt ihrem Adell Dienern und Trabanten, bin ich alsdann nach Koppenhagen verrückt, daselbst wider zu Schiff getretten, abgesegelt, und in 3 Tagen zu Warnamundt im Rostocker Haaffen glücklich ankommen. *Deo sit Gloria.*

Blandt andre Fremmede, der omtrent ved samme Tid besøgte Kronborg, nævnes en vis Augustin, Friherre af Mörsberg og Beffort i Elsasz, der skal have været i Danmark som Gesandt 1592. Han omtaler Kirken med de derværende Billeder af Alabaster, Tapeterne, der forestillede de danske Konger etc., og tilføjer: »So siehet man auch viel künstlicher, schöner Gemählde, etlicher berühmten Schlachten und Treffen, die in Teutschland, Franckreich, Hispanien, Italien, wie auch zwischen Dennemarck vnd Schweden vorgangen. Der Königin Zimmer vnd Quartier ist gar artig vnd lustig zugericht. Zuoberst im Hausz vnd Frauenzimmer Saal stehet ein kunstreicher Brunn, Mannes hoch, von lauter klarem Silber vnd theils vergüldet, sind daran allerley Wasserwerck« etc. Forfatteren omtaler derefter Brønden i Slotsgaarden m. m.[1]

Allerede i Begyndelsen af Christian IVs Tid blev der jevnligt bygget og forandret paa Kronborg, og ikke mindst henimod

[1] Martini Zeilleri neue Beschreibung der Königr. Dennemarck vnd Norwegen etc.) 2. Aufl. Ulm 1658, 8vo, S. 170, 175, 260. — Zeiller henviser til forskjellige andre Skrifter.

den Tid da Kroningen forestod. Da her jevnligt var nyt Arbejde eller Reparation, og da stadigt Tilsyn kunde være fornødent ved en saa stor Bygning, blev her ansat en Bygmester 1595, nemlig Hans von Andorff (Antwerpen). Hans Bestillingsbrev er dateret Kjøbenhavn den 1. August 1595 og er af følgende Indhold:

Christian IV gjør vitterligt, at da Hans von Andorff er antagen for en Bygmester paa Slottet Kronborg, da tillades, at han til aarlig Pension maa bekomme 60 Daler, dog hans Hofklædning heri beregnet, »og naar han arbejder, skal ham gives 12 Sk. lybsk om Dagen til Dagløn«. Forøvrigt skal han have Tilsyn med Slottet, og Lensmanden skal betale ham den nævnte Pension, og naar han arbejder, den nævnte Dagløn.[1]

Men Hans v. Andorff maa være død inden d. 24. Maj 1600, da Jesper Stenhugger udnævntes til hans Efterfølger som Bygmester paa Kronborg. Dette ses af følgende Antegnelse:

Tolderne i Helsingør fik Brev, at eftersom Hans von Antuerpen, H. Maj.'s bestalter Murmester, ved Døden er afgangen, har H. Maj. antaget Jesper Stenhugger igjen til samme Bestilling, og at han bekommer den aarlige Besoldning, som fornænvte Hans v. Antuerpen nydt og bekommet har, og derimod forferder hvis Arbejd ham bliver befalet og hans Haandværk udkræver, at ham derfor aarligen til gode Rede samme Besoldning fornøjes, og det saaledes lader føre til Regnskab. Actum Kronborg den 24. Maj 1600.[2]

Den 1. Febr. 1600 fik Gregers Greus (i Brevet kaldes han Gregers Grödsch) Bestillingsbrev om at lade sig bruge som Snedker paa Kronborg og andetsteds.[3]

Slottet blev næsten helt ødelagt ved Ildebrand Natten mellem den 24. og 25. September 1629. En Del af det kostbare Indbo lykkedes det at redde, men en betydelig Del af det er uden Tvivl gaaet tabt. Ødelæggelsen var saa betydelig, at der var delte Meninger om hvorvidt man turde tænke paa at faa Slottet gjenopført. Den 10. Maj 1630 skrev Kongen til Rigsraa-

---

[1] Sjæll. Registre 13, Fol. 412 v.

[2] Sjæll. Tegn. XIX, 264. — Jesper Stenhugger er uden Tvivl den samme som den Jesper eller Kasper Bogart, der udførte meget Sten- og Billedhuggerarbejde til Frederiksborg, og maa være død inden 12. Maj 1613; jvf. mine Saml. til d. Bygn. og Kunsth. 221, 224, 231.

[3] Sjæll. Regist. Nr. 14 Fol. 252.

det, for at forlange dettes Erklæring om forskjellige Ting, og deriblandt om Gjenopførelsen af Kronborg. »For det tredie«, skriver han, »efterdi den Ulykke med det Hus Kronborg sig tildraget har, og samme Hus udi lang Tid har været Danmark til Berømmelse og Zirat, er at betænke, om man vil erholde det, som endnu kan staa, eller og om man det ganske vil lade forgaa«. Med Hensyn hertil vidste Raadet ikke andet at foreslaa, »efter Rigernes forarmede og fordærvede Tilstand«, end indtil videre at »forsyne Husene med Spær og Stentag og Ankere i Muren hvor Behov gjøres« indtil »dette fattige Riges Tilstand bliver bedre«.

For Kongen var det meget magtpaaliggende at faa Slottet gjenopført, men i de daværende trange og urolige Tider kunde der for det første ikke gjøres meget ved den Sag. Rigsraadets Forslag fra 1630 om at dække Murene med et foreløbigt Tag har neppe tilfredsstillet Kongen, og et Par Aar senere var det endnu ikke sat i Værk. Derimod forsøgte Kongen 1631 om han kunde faa Rigsamiral Claus Daa til at gaa ind paa et Forslag om at skaffe Midler til at gjenopbygge Slottet ved i nogle Aar at forhøje Sundtolden til det Dobbelte, og herom tilskrev han Claus Daa d. 10. April 1631. Claus Daa afgav først sin Erklæring den 18. Juni s. A., og denne gik ud paa, at han henholdt sig til Rigsraadets i Juli 1630 til Kongen indgivne Betænkning om at det ikke var tilraadeligt at gjøre andet end at dække Husene med Spær og Tagsten m. m., og at en saadan Reparation vel kunde ske af Rigets sædvanlige Indkomst, uden »i denne trouble Tid Commercien at gravere«. Men Kongen fulgte dog sin egen Mening, og Sundtolden blev forhøjet.[1]

Kongen maatte vente længe paa Svaret fra Claus Daa; men allerede længe førend det kom, maa han have taget sin Beslutning. Man har nemlig endnu en hel Samling af Kontrakter og Overslag angaaende Gjenopførelsen, og den første af disse er en Akkord med Hans von Stenwinkel den yngre angaaende endel Murarbejde m. m. paa Kronborg, dateret den 20. April 1631. Vi ville her meddele disse Dokumenter saa godt som fuldstændigt, da de give mange interessante Oplysninger om Kronborgs Gjenopførelse.

---

[1] Christian IV.'s Breve, udg. af C. Molbech, I., S. 410.

Nr. 1.

Efter K. Majs. egen naad. Anordning er akkorderet med M. Hans Stenwinkel om eftern. Arbejde, som han paa sin egen Omkostning til Kronborg skal lade forfærdige, som følger:

Først skal han lade forfærdige den Gavl ved Kirken, to Vinduer højt, saaledes som den tilforn været har, med det Hjørne af Taarnet næst ved, saavidt samme Gavl vedkommer, hvorfor ham er bevilget 300 Rd.

Sammeledes skal han lade forfærdige de Gavle paa den lange Gang inden og uden til, hvorfor ham er bevilget 850 Rd.

Den Trappe, som gaar til samme Gang, oven til at forfærdige, saa vidt den har faaet Skade, hvorfor ham er bevilget 80 Rd.

Den inderste Galleri paa samme Gang at afbryde, og den anden at lade udflikke, derfor 100 Rd.

Til hvilket forn. Arbejde ham skal forskaffes Materialier, som Sten, Kalk, Jern og Bly, saa og Stillingstømmer, dog ikke uden een Gang, og siden den selv at holde vedlige; dog skal ham ikke videre Stilling fra Jorden op gjøres, end for Enden af den store Sal.

Sammeledes efter som K. Maj. naad. Villie er, at det grønne Taarn, saa vidt oven for Galleriet staar, skal nederbrydes, saa er med M. Hans Stenwinkel og akkorderet, at han paa sin egen Omkostning det skal lade nederbryde, og er derfor bevilget [ham] 150 Rd.

Haff. 20. Aprilis 1631.

1480 Rd. Frantz Rantzau.
mp.

Anno 1637 den 5. Decembris er dette af os underskrevne efter Hans Majs. naad. Befaling besigtiget, og befindes efter Kontrakten fuldfærdiget, uden hvis ringe Brøst, som kan findes paa Gavlene, item paa Væggene, og Fugerne med Kalk at tilstryge; det har Mester Hans Stenwinkel anlovet paa Sommeren at forfærdige som det sig bør. Actum Cronborg ut supra.

Jørgen Wind. mp. Frederik Urne. Egen Haand. Steen Beck. Egen Haand.

Nr. 2.

Den 15. Decemb. 1631 efter K. Maj. egen naad. Befaling har Statholderen akkorderet med M. Hans Stenwinkel, at han til

Kronborg paa hans egen Bekostning skal lade forfærdige eftern. Arbejde paa det Hus fra det »hogensteen thaarn« og »til det grønne Torn, som K. Ma. Gemack er paa«, saa vidt Stenhugger og Murmester Arbejde vedkommer, hvortil han selv skal forskaffe alle Arbejdsfolk og hvis som ellers der til fornødent gjøres, paa Materialierne nær, saa og en Karl med tvende Heste og en Vogn, som altid skal tage Vare paa samme Arbejde, og intet andet, hvorpaa han nu strax skal anfange, for den Pris, som følger:

1. En dobbelt Skorsten med »hogen Schaarsteenne«, fra under til oven, med Rør og alt andet neder at bryde, og den siden af ny hugge og opmure, lige som det tilforn været har, derfor til Arbejdsløn 300 Rd.
2. En Skorsten tredobbelt, fra under til oven, af ny at forfærdige, af huggen Sten, af at bryde og igjen opmure, med al sin Tilbehør som det tilforn været har, derfor 350 Rd.
3. En fire dobbelt Skorsten fra under til oven, af ny forfærdige og afbryde, saa vel og Rørene af huggen Sten at hugge og igjen opmure, med al des Tilbehør, derfor 350 Rd.
4. En fem dobbelt Skorsten i lige Maade af at bryde, fra under til oven, med stenhuggen Skorsten opmure og forfærdige, med al des Tilbehør, som der tilforne været har, for 400 Rd.
5. Syv »huggensteen thag gauffle«, af ny hugget paa samme Længde Hus, for hver 200 Rd.
6. Det Taarn og Vindeltrapper, som gaar op til K. Maj. Gemakker, saa vel og det Taarn, som staar uden for Slotsherrens Losemente, dem af at bryde saa vidt fornødent gjøres og de ere brøstfældige og dem med huggen Sten og Muren igjen at forfærdige, for 250 Rd.
7. Paa samme Længde alle Vinduerne, som skal udbrydes af Muren, dem igjen af »hogensteen« at forfærdige og bringe i sin forrige Stand, derfor 194 Rd.
8. Den inderste Side af Huset ind til paa Pladsen, som er halv forbrændt, som den hugne Sten maa helt udhugges, og anden af ny hugges og igjen i sættes, saa vel som alle Lister, som ere hel fordærvet, der for 300 Rd.
9. Det Karnap, som er over Porten, uden for K. Maj. Gemak, det igjen at forfærdige, for 100 Rd.
10. Muren langs oven til, saa vidt fornøden gjøres, af at bryde, paa begge Sider den hele Længde Hus, den at mure igjen under Murleederne og imellem Bjælkerne, derfor 250 Rd.

11. Galleriet oven til af at bryde og igjen at reparere, for 25 Rd.
12. En Del slethuggen Stendøre af gullandsk Sten, som gaar her og der af Gemakkerne, lige saa mange som tilforn været har, saavidt fornødent gjøres, igjen at reparere, for 50 Rd.
13. Nok alle Skillerum indvendig i den ganske Længde Hus med Murene allesteds dem af at bryde og igjen at opmure og fuldkommeligen at forfærdige, under og oven til, hvor Behov gjøres, til Arbejdsløn 1000 Rd.
14. Alle Gulvene at lade lægge af slette Fliser, som ham dertil bliver leveret, eller Astrag, og dem at kante, under og oven i Gemakkerne, for 400 Rd.
15. Muren inden i Huset ud at bryde, som »Murleederne schal indsynckis«, under Bjælkerne, og den siden igjen at formure, for 50 Rd.
16. Det ottekantede Taarn, som staar paa Hjørnet af Dronningens Gemak, det under at mure, »huelle och med Ancker at feste«, for 80 Rd.

5499 Rd. Frantz Rantzow.
mp.

Anno 1637 den 5. Decembris er dette forskrevne Arbejde af os underskrevne efter H. kgl. Majs. naad. Befaling besigtiget, og befindes efter Kontrakten forfærdiget, uden hvis ringe Brøst, som kan findes paa Gulvene, item paa Væggene med Kalk at bestryge, saa og Fugerne med Kalk, som det sig bør, at udstryge, i lige Maade Portalet over Porten under neden at forbedre hvor Behov gjøres, som paa Sommeren er anlovet at forbedres af M. Hans Stenwinkel. Actum Kronborg ut supra.

Jørgen Wind.	Frederik Urne.	Steen Beck.
mp.	E Haand.	E. Haand.

Nok har han gjort og forfærdiget tvende Skorstene i samme Hus, videre end hans Kontrakt formelder, en dobbelt Skorsten, som gaar fra Slotsherrens Sengekammer op igjennem Gemakkerne, og en »ehnfentig« Skorsten, som gaar ud af Skriverstuen, hvor og tilforn har været Skorsten.

Jørgen Wind.	Frederik Urne.	Steen Beck.
mp.	E. Haand.	E. Haand.

Nr. 3.

Anno 1631 den 29 Juni efter K. Maj. naad. Befaling er akkorderet med Hans von Stenwinkel, at han til Kronborg paa sin egen Bekostning skal lade forfærdige efternævnte Arbejde for den Pris, som følger:

1. En stor Kjøkkenskorsten paa fem Piller, fra Grunden og oventil, femdobbelt Rør og Skorstene, den at forfærdige med Muren og Stenhuggen, derfor Arbejdsløn 450 Rd.
2. En femdobbelt Skorsten, som gaar op igjennem den liden Sal, den at forfærdige med Stenhuggen og Murarbejde for 450 Rd.
3. Nok en tredobbelt Skorsten fra under til oven, derfor Arbejdsløn 350 Rd.
4. En dobbelt Skorsten fra under til oven, derfor 225 Rd.
5. Paa samme Hus er 27 dobbelte Vinduer inden og uden til, som er forbrændt, for ethvert at forfærdige 13 Rd, er 351 Rd.
6. Paa samme Hus skal opsættes 4 Gavle, dobbelt saa store som de forrige ere, der er forfærdiget, for enhver 400 Rd.
7. Nok tvende smaa Vindeltrapper, dem med Trappetrin at forfærdige, med hvis dertil hører, for enhver til Arbejdsløn 35 Rd.
8. Muren oven til paa den ganske Længde Hus paa begge Sider af at bryde, saa vidt som Murlederne ligger, skal under Bjælkerne den igjen at mure og jevne, derfor in alles 270 Rd.
9. Det yderste Galleri, som er en Part Væggene helt skamferede, og endelig maa med en 4 eller fem store »Kartuszer« udbrydes og igjen af ny Sten hugges og med andet Arbejde indsættes, derfor 225 Rd.
10 Uden til paa samme Hus saa vidt som over Taget og paa Siderne af Arkeliet Murene, som er forbrændt, ud at hugge, igjen med ny huggen Sten at forfærdige, for 150 Rd.
11. De store Lister paa samme Side, som er og forbrændt, som maa udhugges og af ny huggen Sten igjen forfærdiges, derfor 125 Rd.
12. Den ganske Side Murværket ned ad Pladsen, som er forbrændt, den at forfærdige, saavel og Listerne, som maa udhugges, og af ny hugges og i sættes, for 300 Rd.
13. Den Gavl, som gaar og igjennem fornævnte Hus og Slotsherrens Losemente, skal og med ny huggen Sten forhøjes og forbedres saavel og en Skorsten, derfor 80 Rd.

14. Muren indentil allesteds Muren at udhugge, som Murlederne og Bjælkerne skal indlægges, det ganske Hus igjennem og den igjen at formure, derfor 50 Rd.
15. En Kjælderhals af idel huggen Sten af at bryde, den igjen at forfærdige, som det sig bør, derfor 110 Rd.
16. Ni slette huggen Sten Døre, dem at forfærdige, derfor 70 Rd.
17. Alle Gulvene udi samme Hus under og oven at lade lægge, derfor 400 Rd.
18. Alle Skillerummene inden i samme Hus af at bryde, dem igjen at opmure, saavel som Væggene allesteds indentil at uddynnike og reparere, derfor in alles 1000 Rd.
19. Det ottekantede Taarn, det igjen at opmure og med huggen Sten at forfærdige, fra Galleriet og til Kronlisten, derfor 1050 Rd.

7326. Frantz Rantzow.
mp.

Anno 1637 den 5. December er dette af os underskr. efter Hans Maj. naad. Befaling besigtiget, og befindes efter Kontrakten fuldfærdiget, uden hvis ringe Brøst, som kan findes paa Gulvene, item paa Væggene, og Fugerne med Kalk at bestryge, det har Mester Hans Stenvinkel anlovet paa Sommeren at forfærdige som det sig bør. Actum Kronborg ut supra.

Jørgen Wind. mp. Frederik Urne. E. H. Steen Beck. E. H.

Nr. 4.

Fortegnelse paa det Stenhuggeri og Mureri, som er forfærdiget paa den Længde Hus, den lange Sal er paa, hvert stykkevis noteret hvad det til Arbejdsløn koster.

Efterdi de ere højere og bredere end de andre, derfor hver 420 Rd.

5 Gavle, som ere baade højere og bredere end de forrige, der er over den liden Sal, dem med Murværk og Stenhuggeri forfærdiget, for hver Arbejdsløn 450 Rd., er 2250 Rd.

600 Rd.

Nok den store Gavl paa Enden over Kirken, saa vidt som den skulde forfærdiges, med Taarnet derhos over den forrige Fortingning, og derfor Muren, Stenhuggeriet og Billederne for 650 Rd.

700 Rd.

Nok tvende firdobbelte Skorstene paa samme Længde Hus, dem af Stenhuggeri og Murværk at forfærdige, for hver 350 Rd., er 700 Rd.

60 Rd.

End 9 slette Døre, som var forbrændt, dem at udhugge og med ny »Hogenstendøre« igjen forfærdiget, derfor tilsammen 70 Rd.

Dette skal først opmaales, og siden derom akkorderes hvad han skal have for hver Alen Mur. [Senere tilf.:] Er akkorderet og skal derfor in alles have 358 1/2 Rd.

Den tykke Mur ovenpaa 3 Alen forhøjet paa begge Sider saa lang som Salen er, og mure ned under Bjælkerne, derfor tilsammen 550 Rd.

Efterdi Vinduerne ikke alle ere ens brede, da afregnes paa dem, hvis de ere mindre, ongefærl. 7 Rd., bliver igjen 360 Rd.

Paa samme Hus er 23[1] tredobbelte Vinduer af huggen Sten forfærdiget, for hvert Vindue Arbejdsløn 13 Rd., er 377 Rd.

250 Rd.

Alle Huggensten Lister, som var skamferet og forbrændt, dem at lade hugge og af ny huggen Sten igjen forfærdige, 300 Rd.

320 Rd.

De nye huggen Kvadersten, som er af ny huggen og forfærdiget langs Salen 3 Alen høj over Vinduerne indad Pladsen, som er forfærdiget, derfor in alles 350 Rd.

200 Rd.

Samme Side den gamle Mur, som er forbrændt, op igjennem under det nye imellem Vinduerne, som er udhugget, og af ny igjen forfærdiget, derfor 250 Rd.

100 Rd.

En Kjælderhals for Vinkjælderen, som alle Trappetrin er af ny opmuret og hugget, derfor 150 Rd.

40 Rd.

Allesteds Muren at udbryde, som Murlederne skal lægges under Bjælkerne, som og igjen er formuret, derfor 50 Rd.

For disse 3 Poster 1000 Rd.

De Skillerum neden under Salen imellem Kirken og Taarnet, dem igjen at opmure, saa vel som den ganske Mur inden til i Gemakkerne og paa Salen at udflikke og dynnike, derfor in alles 1000 Rd.

Kirken inden i og under Hvælvingerne den gamle Kalk allesteds afhugget og den siden igjen af ny uddynniket og forfærdiget, derfor Arbejdsløn 120 Rd.

Nok er 4 af de Gemakker, som er imellem Kirken og det store Taarn, to under og to oven, beløber tilsammen i Længden og Breden

[1] Der staar 23, hvilket maa være en Fejlskrift i Stedet for 29.

1387 Alen Gulv, som er lagt, hver Alen Arbejdsløn 6 Skilling, er 86½ Rd. 23 ß.

11½ Rd. I Kirkevinduerne ud til Volden er af ny huggen Sten indsat 13 Stykker enkelte Vindues Poster, hver ½ Rd., to dobbelte Vinduesposter oven i Vinduerne, Stykket 1 Rd., 6 Vang Stykker, nok 2 af samme ved Kirkedøren, hver ½ Rd., er tilhobe 11½ Rd.

Summa 6915 Rd. 23 ß.

Hans v. Stenwinchell.
Ehandt.

Anno 1637 den 7 Xbris er akkorderet med Mester Hans Stenvinkel, at han for alt dette Arbejde skal have sex Tusinde og et Hundrede Rigsdaler, dog alting gjort paa kgl. Maj.s naadigste Behag. Dat. Cronborg ut supra.

Jørgen Wind. Frederik Urne. E. Haand. Steen Beck. E. Haand.

Nr. 5.

Efterskrevne Stenhuggerarbejde med det forbrændte Stenhuggeri at udhugge og nedbryde, saavel som og igjen at opmure og forfærdige i sin forrige Esse, saa vidt fornødent gjøres, paa Trommeter Taarnet paa Kronborg, vil koste som efter følger.

1. Behøves »Huggensteen« Mursten 1400 Alen, for hver Alen Arbejdsløn 1 Ort, er 350 Rd.
2. Nok behøves Kronlister saavidt forbrændt og i sønder er, 54 Alen, hver Alen Arbejdsløn ½ Rd, er 27 Rd.
3. Nok 16 Vinduer med Frontespis, Dæklist og et Hoved i, for hvert 5 Rd, er 80 Rd.
4. Nok under Galleriet skulle hugges 45 Alen Arkitrav, hver Alen Arbejdsløn 1½ Ort, er 16½ Rd. 1½ Ort.
5. Under samme Galleri skal af ny hugges 10 store »Cartuser« med Hoveder paa, for enhver Arbejdsløn 4 Rd, er 40 Rd.
6. Nok 18 smaa »Cartuser«, for enhver 1½ Rd. Arbejdsløn, er 27 Rd.
7. Nok imellem forn. Cartuser behøves 23 Stykker Fries »Pyantvis« huggen, for hver Stykke Arbejdsløn 1 Rd., er 23 Rd.
8. Nok over forn. Cartuser behøves 23 Stykker store brede Dæklister for Stykket Arbejdsløn 2 Rd, er 46 Rd.

9. Nok behøves til Galleriet 50 Alen Fodlister, for hver Alen Arbejdsløn 1 1/2 Ort, er 18 1/2 Rd. 1 Ort.
10. Nok til forn. Galleri behøves 13 firkantede og ottekantede Piller med »Kompartimenter«, og kræver Osvald for hver Arbejdsløn 5 Rd, er 65 Rd.
11. Nok 43 runde Piller og siret med »Krelementer«, og forventer for hver Arbejdsløn 2 1/2 Rd., er 107 1/2 Rd.
12. Nok paa forn. Piller behøves 50 Al. nye Dæklister, for hver Al. Arbejdsløn 1/2 Rd., er 25 Rd.
13. Nok 4 Vinduer paa Taarnet over Galleriet, for hvert Arbejdsløn 4 Rd., er 16 Rd.
14. Nok Døren ved forn. Galleri, derfor Arbejdsløn 8 Rd.
15. Nok oven under Taglisten paa Taarnet behøves 8 Stkr. Frise imellem Cartuserne, Stykket 1/2 Rd., er 4 Rd.
16. Nok 6 Cartuser, for Stykket 1 1/2 Rd., er 9 Rd.
17. Nok 16 Stykker store brede Taglister, for hvert Stk. 2 Rd., er 32 Rd.
18. Nok indvendig i Taarnet behøves 33 Vindeltrappetrin, for Stykket Arbejdsløn 1 1/2 Rd., er 49 1/2 Rd.
19. Nok 4 Døre, Stk. 8 Rd., er 32 Rd.
20. En Pille, som skal bære Hvælving, med Kapitæl og Basement, derfor 12 Rd.
21. Nok den store Trappe at forankre og nedbroes hvor Behov gjøres, derfor 10 Rd.
22. Nok for dette ganske Værk, som Stenhuggerne maa mest paa det Profitligste udhugge saa vidt der er forbrændt og i sønder, baade inden og uden paa Taarnet, saavel som og Galleriet med de gamle Cartuser og Lister ned at hugge at nedbryde, derfor in alles Arbejdsløn 250 Rd.
23. Alt forn. Stenhuggerarbejde, som Murmestrene igjen skal opmure og forfærdige inden og uden paa Taarnet, alle Steds Hvælvingerne og Muren forbedre, hvor Behov gjøres, med alle Haandlangere, Kalkslagere, som forn. Stenhuggeri og anden Sten og Kalk skal opvinde og bære, og Stilling at gjøre og igjennem at ankre, for alt til Arbejdsløn Penge 500 Rd.

Alt dette forskrevne, som Stenhuggeri, Bryden, Murmestrene, Kalkslagere og Haandlangernes Arbejde beløber tilsammen Summa 1749 Rd. 1 Ort.

Hans v. Stenwinckel.
E. Haand.

[Egenhændig Paategning af Kong Christian IV:]
hannem er beuilgid, femten hundrid daler.
Christian.

Anno 1637 den 5. Decembris har vi underskrevne besigtiget »Trometer Taarnet« efter kgl. Maj.s naad. Befaling, og befindes det efter Kontrakten forfærdiget, og hvor der nogen Brøst kan findes med Fugerne at igjenstryge, har M. Hans Stenvinkel lovet at forbedre, som det sig bør. Actum Kronborg ut supra.

Jørgen Wind.	Frederik Urne.	Steen Beck.
m. p.	E. Haand.	E. Haand.

[Bagpaa er skrevet egenhændigt af Kong Christian IV:]
Hans Stenuinckels, dondt bygningen angaendis.

Nr. 6.

Efterskrevne Stenhugger og Murarbejde, som K. Maj. naadigst vil have forfærdiget paa det store Taarn paa Kronborg, som skal først nederbrydes vidt der paa er forbrændt og udygtig, og det siden med huggen Sten og Mure igjen forfærdige, som det sig bør, vil koste Arbeidsløn stykkevis som følger.

1. Aller øverste paa Taarnet, som alle de runde Dæklister er forbrændt, som for af nye at hugges beløber omkring det ganske Taarn 72 Alen, 1/2 Alen tyk, 1 1/2 Alen bred, hver Alen Arbeidsløn 1/2 Rd., er 36 Rd.
2. Behøves imellem forn. Dæklister og det runde Staf huggen Kvadersten 216 Alen, hver Alen 1 Ort, er 54 Rd.
3. Den liden dobbelte Vindeltrappe, som fra det store Galleri gaar op øverst paa Hvælvingen paa Taarnet, maa ganske nedertages, som kan med 46 Trappetrin enkelt igjen forfærdiges, for hvert Trappetrin 1 1/2 Rd., er 69 Rd.
4. De 8 store Vinduer over Galleriet, som og er ganske forbrændt, behøves i hvert Vindue baade med de mellemste Piller, saa og de andre Sidestykker og Buestykker med »Rustich« udhuggen 60 Stykker, beløber i alle 8 Vinduer 480 Stykker, hvert Stykke Arbejdsløn 1 Rd. 1 Ort, er 510 Rd.[1]
5. Paa det store Galleri, som den brede Dækliste er og helt i sønder, er rundt omkring 156 Alen, for hver Alen 1 Rd. 1 Ort, er 195 Rd.
6. Behøves under samme Dæklist Kvadersten Rustikvis udhuggen 318 Alen, hver Alen 1 1/2 Rd., er 159 Rd.

[1] I Margenen tilskrevet: NB. 600 Rd.

7. Nok et Dørgerikt paa samme Galleri, som gaar op øverst paa Taarnet, derfor 16 Rd.
8. Nok den store Vindeltrappe, som gaar først fra Borgepladsen op i Taarnet, som ganske skal nedertages, behøves store Vindeltrapper af ny huggen 150 Stk., hvert Trin Arbeidsløn 2 Rd., er 300 Rd.
9. Til samme Corpus af Trappen behøves huggen gullandsk Mursten, som maa hugges ren baade inden og uden, fra oven til neden 1350 Alen, hver Alen 1 1/2 Ort, er 506 Rd. 1 Ort.
10. Nok behøves paa samme Trappe 6 smaa Vinduer, for hvert 2 Rd., er 12 Rd.
11. Nok paa samme Trappe tvende Rader Lister, bedrager 40 Alen, hver Alen 1/2 Rd., er 20 Rd.
12. Nok alle de huggen Mursten, som er forbrændt om det store Taarn uden til, som maa udhugges, og nye igjen indsættes, behøves 1566 Alen, hver Alen 1 Ort, er 391 1/2 Rd.
13. Nok 54 Alen »Arkitraff«, hver Alen 1 1/2 Ort, er 20 Rd. 1 Ort.
14. Nok 54 Alen store Kronlister, som og skal udhugges og nye indsættes, hver Alen 3 Ort, er 40 1/2 Rd.
15. Nok behøves under det store Galleri 15 store »Kartuser«, som Galleriet staaer paa, som maa udhugges og nye igjen indsættes, for hvert »Kartusz» 4 Rd., er 60 Rd.
16. Nok under samme Galleri 26 smaa »skartuser«, for Stykket 1 Rd., er 26 Rd.
17. Nok imellem samme »Skartuser« under Galleriet brede Dæklister 37 Stykker, hvert Stykke 2 Rd., er 74 Rd.
   Alt dette forskrevne Stenhugger Arbeide beløber tilsammen 2489 1/2 Rd.
18. Nok Murmesteren, saa og dem, som alt dette Brændte skal udhugge, saa og alt det nye stenhuggen Værk skal indmure med dem, som gjør Stilling, Kalkslageren, »hantlanger«, som alle Materialier skal opvinde og opbære, vil koste tilsammen det selv at holde Arbeidsløn 1250 Rd.
19. Nok Tømmer, Deler og Spiger med andet mere dertil behøves inden og uden, er 300 Rd.

Summa in Alles 4039 1/2 Rd.

Hans v. Stenwinkel.

E. Handt.

Dett forskrevne Arbeide at forfærdige paa Kronborg eftersom forskrevet staaer, bepligter jeg mig Underskrevne, og er med mig samme Arbeid fortinget for 3700 Rigsdaler.

Kronborg den 1. Decembris Anno 1635.

Hans v. Stenwinchel.
E. Handt.

[Bagpaa:] M. Hans Stenvinkels Fortingning om det store Taarn paa Kronborg.

Nr. 7.

Antegnelser paa hvis Arbeide og »Flicheri«, som er gjort og forfærdiget paa »underskedlige« Tider paa Kronborg og des tilliggende Steder, efter Slotsherrens Befaling imidlertid de andre fortingede Værker repareret og forfærdiget blev, efter som i fornøden var og Lejligheden sig begav, og samme Arbejd og Flikkeri intet vedkommende forskrevne fortingede Arbejde, mens desforuden er forfærdiget i saa Maader som efter følger.

1. Paa det Hus med den lange Gang.

En Dør, som vender ind til den lange Gang fra Salen, med huggen Sten Fodstykker, der under lagt, derfor	4 Rd.
Gulvet sammesteds lagt med Astrag, 78 Al. langt, 7 Al. 3 »Toll« bredt, gjør $555^1/_2$ Al., for Al. 6 ß,	$34^1/_2$ Rd. 21 ß
Udi 4 Vinduer sammesteds lagt Gulv, i hvert 8 Alen, er 32 Al.	2 Rd.
I hvert Vindue af huggen Sten et Fodtrin 4 Al. langt, for hver Al. 2 Rigsort, er	8 Rd.
I den Krog ved Døren hos Trappen udenfor Prinsens Gemak lagt Gulv 8 Alen, Al 6 ß, er	$^1/_2$ Rd.
Samme Dør den Side som til Gangen indvender, med huggen Sten besat omkring. Arbeidsløn derfor	3 Rd.
Muren udi begge Sider i Gangen og for Enderne uddynniket, hver Side 78 Alen lang, hver Ende 7 Al. bred, og høit $9^1/_2$ Al. gjør tilsammen 1615 Alen, Al. 4 ß, er	67 Rd. 23 ß
Paa den underste Gang til Kirken paa alle Losementer, der er baade uden og inden opmuret 115 Tavler Mur imellem Stolper, hvert 8 ß, er .	$9^1/_2$ Rd. 8 ß

Samme Mur imellem Stolperne uddønniket til begge Sider Huset, tilsammen 406 Al. langt og 6½ Al. høit, gjør 2639 Al. Al. 4 ß, er . . .	109½ Rd. 44 Sk.
Gulvet lagt udi de Losementer og Gangen med Fliser og Astrag i Længde og Brede tilsammen 546 Alen. Alen 6 Sk., er	34 Rd. 12 Sk.
Kantet 514 Al. ølandske Fliser à 8 ß	42½ D. 3 Sk.
Et Fodstykke af huggen Sten 3 Al. langt i en Skorsten i det østre Værelse sammesteds for	1½ Rd.
Neden under, udenfor Badstuen en Dør, som fra Trappen indvender til Forstuen, og en Dør, som af samme Forstue indgaar til det lidet Rum udenfor Badstuen, derudi gjort og indsat 12 nye Stykker huggen Sten, derfor til Arbejdsløn for at udbryde de gamle og det ny igjen at indsætte	8 Rd.
I den Skorsten sammesteds gjort og indsat nye »Sperstene« og Lister, og ellers Muren derover opdraget og tilsluttet med en Hvælving, derfor til Arbeidsløn Stenhuggen og Muren	20 Rd.
2 Rader Bjælker i samme Hus, 78 Al. lange, de gamle at udbryde og de ny igjen at tilmure, til Arbejdsløn Penge	60 Rdl.
Alle de 5 nederste Losementer ved Jorden at uddynnike og Gulvene at forbedre, for hver 5 Rd., er	25 Rd.
Over tvende Kjelderhalse, den ene udenfor Ridderstuen og den anden udenfor »Eddelknappernes« Kammers, gjort til hvert ovenpaa ny Kronlister, Frise og Arkitrav, for hver af dem 10 Rd., er . . .	20 Rd.
Summa forskrevne beløber	105 Rd.
Penge	450 Rd. 1 Sk.

Hans v. Stenwinkell.
E. Handt.

2. Uden Slottet paa Volden.

Uden Porten paa Volden bag Slotsherrens Losemente paa det Stykke Mur over Kjeldertrappen 4 Al. huggen »Deckensteen«, Alen ½ Rdl. og 9 Alen huggen Mursten paa Siderne, Alen 1 Ort, er	4 Rd. 1 Ort.
I Kjældertrappen sammesteds indmuret nogle nye Trin og ellers derpaa forbedret, derfor Penge . . .	3 Rd.

I Muren bag Slotsherrens Losemente og paa den anden Side Slotsporten, hvor Natmanden plejer at aabne Muren til Hemmeligheden, 9 1/2 Alen huggen Mursten indsat, Alen 1 Rigsort, er . . . . . . 2 R. 1 1/2 Ort.

Udi det Vindue for Drejerkammeret, som vender til Slotsporten, er indsat en ny huggen Sten i den ene Side, og er med en halv Bue oven udi, for at udbryde det gamle og det nye at indsætte, Penge . . . . 3 Rd.

Paa Volden har Murmesteren muret og forbedret Brystværnene langs indvendig, saa og uden for »Schøthullerne« rundt om paa den Runddel over Porten saavel [som] paa den Runddel som Bøsseskytterne »schielderer«, tilsammen imellem og udi 15 »Schøthuller«, derfor Arbeidsløn . . . . 33 1/2 Rd.

Skorstenen i Kaptejnens Losemente paa Volden af ny opmuret, og den anden Skorsten i Kjøkkenet sammesteds forhøjet ovenpaa 2 Alen højt, derfor 8 Rdl.

Ovenpaa Kaptejnens Skorsten sat 4 Alen huggen Stenlister, og paa Kjøkkenskorsten 5 Alen saadan Lister, Alen 1/2 Rdl., er . . . . 4 1/2 Rdl.

En ny huggen Stenskorsten opsat i Lysthuset paa Volden over Porten, med opstaaende Piller, for Stenhuggeriet og det gamle at udbryde, og den imure, derfor tilsammen Penge . . . . 16 Rd.

En Skorsten over Porten sammesteds forhøjet, for Stenhuggen og Murarbejde tilsammen, Penge . . 4 1/2 Rd.

Østen uden for Bøsseskytternes Cortager paa den Mur ved Trappen 4 1/2 Alen huggen Dæksten, Alen 1/2 Rdl., og 122 1/2 Al. huggen Mursten sammesteds, Alen 1 Ort, og i samme Trappe 5 huggen Stentrin, hver 7 Kvarter lang, Stykket 1 Rd., er . . . . 37 1/2 Rd. 1 1/2 Ort.

Paa Drejerkammeret runden om, item Gangen uden for paa begge Sider, er gjort og indsat 644 Alen huggen Mursten, Alen 1 Rigsort, og ovenpaa Muren paa Kongl. Majs. Gang ud til Volden er gjort og indsat 70 Alen Dæklister, Alen 3 Ort, og ellers paa de andre Mure sammesteds 49 1/2 Al. brede og slette Dæklister, Alen 1/2 Rd., er 200 1/2 Rd. Ort.

Et Trappetrin øverst paa Trappen for K. Majs. Gang fra Volden og op sammesteds gjort, er $2^1/_2$ Al. langt, derfor til Arbeidsløn . . . . 1 Rd.

For samme Gang at opbryde, baade Stenhuggen- og Murarbeide, det gamle, og igjen af ny Mur, som er 23 Al. langt, $2^1/_2$ Al. bredt og 3 Al. høit, gjør $172^1/_2$ Al. Murarbeide, Alen atten Skilling, er 32 Rd. 33 Sk.

Fra den anden Side fra Drejerkammeret og ind paa Volden at afbryde det gamle og Muren igjen ny at forfærdige, er 26 Al. langt, 3 Al. højt og 1 Al. bredt, gjør $72^1/_2$ Al. Murarbeide, Alen 18 Sk., er . . . . $14^1/_2$ Rd. 2 Sk.

Fra Muren paa den anden Side Gangen, udenfor Drejerkammeret, samt den Trappe Murarbejde 22 Alen langt og 2 Alen højt og 1 Al. bredt, gjør 44 Al., Al. 18 Sk., er . . . . 8 Rd. 1 Ort.

For Muren at udbryde og ny Murarbejde igjen paa Drejerkammeret forfærdiget 180 Al., Al. 18 Sk., er . . . . $33^1/_2$ Rd. 24

Gulvet lagt af Klinker og Sement uden for Drejerkammeret 14 Al. langt og 6 Al. bredt, er 84 Al., hver Al. 6 Sk., er . . . . 5 Rd. 1 Ort.

For Murarbejde paa den Mur østen for Bøsseskytternes Cortegard med Trappen sammesteds 29 Al. langt, 1 Al. tykt og 2 Al. højt, er 58 Al., Al. 18 Sk., er . . . . $10^1/_2$ R. $1^1/_2$ Ort.

Hvælvingen mellem begge Slotsportene ganske afhugget det gamle Dønnikeværk, og igjen paany med Sement og Kalk uddønniket, er 150 Al. langt og $15^1/_2$ Al. bred, er 2325 Al., hver Al. til Arbejdsløn 4 Sk., er . . . . $96^1/_2$ R. $1^1/_2$ Ort.

Fem Vindueshul i samme Hvælving igjennembrudt, Tralværket indmuret og forfærdiget, for hver 4 Rd., er 20 Rd.

Udi Bryggerset ved samme Hvælving en Bagerovn af ny opmuret og en Bryggerpande indmuret, derfor til sammen Arbejdsløn . . . . 8 Rd.

Summa forn. beløber Penge 548 Rd. 36 Sk. 28 Rd.

Hans v. Stenwinchell.

E. Handt.

3.

En Kvist paa Kongens Stald i Tømmerhaven, som ny blev gjort, for den at mure og Taget at skelne og tilstryge	3 Rd.
Slotsherrens Vognskur lagt Tag paa og det tilstrøget og skelnet, er et Halvtag og 12 Fag langt, Faget 3 ß, er	6 Rd.
Udi den Bod paa den anden Side af Porten ved Stranden ved Stenhuggerboden, hvor Snedkerne først begyndte at arbeide, opmuret en Skorsten for	6 Rd.
Paa Væverhuset, som Snedkeren nu udi arbeider, tilmuret af ny 36 Tavl Mur, for hver 8 Sk., er .	3 Rd.
En Skorsten derudi fra Grunden og igjennem Taget opmuret, derfor	8 Rd.
Summa forn. beløber Penge	26 Rd.

Hans v. Stenwinckell.

E. Hand.

4. Udi Fru Wibkens Gaard her i Helsingør.

Der sammesteds muret Fundamentet rundt omkring under Fodstykkerne paa et Hus i Gaarden efter K. Maj. naad. Befaling blev der opsat 88 Al. Mur, 1 Al højt, Alen 16 Sk., er	$14^1/_2$ Rd. 16 Sk
Paa de to Sider i samme Hus hver Side 33 Tavl og paa tvende Gavle hver 14 Tavl Mur. En Vinde Kvist ovenpaa Huset 10 Tavler og til Skillerum inden i Huset 16 Tavl Mur, er tilsammen 120 Tavl, hver Tavl 8 Sk.	10 Rd.
18 Fag Tag at lægge og det at skelne, hvert Fag »dørichgaendis« paa begge Sider to slette Dl., er	24 Rd.
En Badstue ved Bryggerset opmuret og Gulv lagt derinde og i Bryggerset, Arbejdsløn	4 Rd.
Det ganske Hus indvendig at uddønnike, er 120 Tavl, hver Tavl 2 Sk., er	$2^1/_2$ Rd.
Summa	55 Rd. 16 Sk.

Hans v. Stenwinchel.

E. Handt.

5. Udi Lundehave.

Paa Lysthuset er indhugget rundt om paa K. M. Gemak og Sengekammer udi 8 Vinduer, hvert Sted et Vindues Foder af Tømmer med 4 Vinduer udi, og dem tilstrøget, for hvert til Arbejdsløn 2 Rd., er	16 Rd.
Brønden og Vandkunsten ibd. har de opbrudt, som var fordærvet, og Bunden saa vel som Siderne hvor Behov gjordes igjen tillagt og muret med Klinker og Sement, saa og Pladsen oven om Brønden forbedret, som Stenene var forraadnet, derfor til Arbejdsløn	9 Rd.
Til den Dør paa Muren for Haven ud til Lappen ihugget 3 nye Sten, som Hængselen og Laasen er beheftet ved, for Stykket to Slettemark, er .	2 Rd.
Summa fornævnte Penge	26 Rd.

Hans v. Stenwinchel.
E. Hand.

6. Fiskerhuset.

Til Fiskerhuset udenfor Helsingør paa Landevejen ad Kjøbenhavn to huggen Sten i Gavlen og en krølhuggen indsat, til Arbejdsløn	4 Rd.
Tolv Fag Tag sammesteds skelnet, for hvert Fag »dørgaaendes« til Arbejdsløn 1 Rd., er . . .	12 Rd.
Summa fornævnte Penge	16 Rd.

Hans v. Stenwinchel.
E. Handt.

Dette forskrevne Stenhuggeri og Murarbejde, som imidlertid jeg underskrevne Bygningsskrivers Bestilling her paa Kronborg har betjent, er forfærdiget, er sig saa som forskrevet staar befunden, der jeg efter vores gunstige Hr. Slotsherres ærlig og velbyrdig Mand Frederik Urnes Befaling det haver udi Mester Hans Stenwinkels Nærværelse besigtiget, maalt og overtalt i alle Maader, som Stederne i sig selv udviser, det bekjender jeg med egen Haand. Act. Kronborg den 3 Decemb. Ao. 1637.

Rasmus Baad Andersen.
Egen Haand.

7. Siden Anno 1635.

Alt efter Slotsherrens velbyrdig Frederik Urnes Befaling blev overset hvis Arbejde der var forfærdiget, baade fortinget og ufortinget, saa er atter paany efter velbyrdige Hr. Slotsherrens Befaling, saa og Kaptejnens efterskrevne Arbejd forfærdiget og anskrevet, intet mere end som Dagløonnen, og er som efterfølger.

Anno 1635 den 16 December ladet arbejde i »Cortegarden« ved Porten, derfor er udgivet til Murmester, Kalkslager, Haandlanger	7 Dl.
Et Stykke huggen Sten, som mistedes til Skorstenen, derfor udgivet Arbejdsløn	3 Mk.
Anno 1636 i Kaptejnens Losement 1/2 Dag i Hvælvingen for Bryggerset »et huull« tilmuret, til Arbejdslløn	5 Mk. 4 Sk.
Anno 1637 paa Slotspladsen Murmester og Haandlanger, hver 1/2 Dag	2 Mk. 10 Sk.
Bagerovnen i Hvælvingen at forbedre, Murmester og Haandlanger hver 1/2 Dag, derfor	2 Mk. 10 Sk.
Endnu i Kaptejnens Losement paa Volden, udgivet til Murmester, Kalkslager og Haandlanger til Arbejdsløn	8 Dl.
I Cortegardet uddynniket og et Vindue udbrudt og et isat af huggen Sten, derfor udgivet til Murmester, Stenhugger og Haandlanger tilsammen . . .	2 1/2 Dl.
I det Kammer i Porten imod Skriverstuen en Murmester og 2 Haandlangere, hver 4 1/2 Dag, derfor udgiven	5 1/2 Dl. 8 Sk.
I Bøsseskytternes Runddel og Cortegard, saavel som og et af »Stückhullen« en Murmester og 2 Haandlangere 14 1/2 Dag, derfor udgivet	18 Dl. 8 Sk.
Nok 2 Trappetrin, 1 i Kaptejnens og i Bøsseskytternes Cortegard med 8 Al. huggen Mursten, nok paa bemeldte Cortegard ovenpaa Skorstenen 5 1/2 »lisz« for hvert ved 2 1/2 ß og for hver Al. Mursten 1/2 Ort, hver Al. »Lisz« 1 Ort, tilhobe .	3 Rd. 20 Sk.

Summa beløber sig forskrevne udi Rdl. 44 1/2 Rd. 1 1/2 Ort 8 Sk.

Hans v. Stenwinchel.

E. Handt.

Dette foreskrevne Arbejd er forfærdiget efter som forbemeldt, dog derom ingen Fortingning gjort.

Kronborg den 2. Mai 1638. Frederik Urne.
E. Haand.

Summarum beløber dette Register in alles 1167 Rd. 1Sk. og er saa dette efterlagt af·
Peder Hansen, mp.
1210 1/2 Rd. 42 Sk.

Nr. 8.

Anno 1636 er leveret her paa Slottet 850 sorte »Tudsten flieser«, som er indlagt i K. Maj. eget Gemak over Porten. Samme Fliser har jeg ladet hente af Holland paa min egen Omkostning, og haver fornævnte 850 Sten kostet mig i Holland med »Comfoij« Penge, Fragt, Omkostning i Skib og af Skib tilsammen 252 Rd.

Nok hver Sten at renskure og polere 8 Sk., er 70 1/2 Rd.
Summa 322 1/2 Rd.

Nok er gjort et Dørgericht af Tudsten, Alabaster og Marmor, som er opsat i K. Maj. Gemak, derfor Arbejdsløn Penge 250 Rd.

Hans v. Stenwinckel.
Ehand.

Nok 2 Skorstene i den Længde Hus, Kong. Maj. Gemak er, en dobbelt for 225 Rd., en enkelt for 112 1/2 Rd., Summa 337 1/2 Rd.

Copia. Summarum 910 Rd.

Denne Kopi er skreven med Stenwinkels Haand, og der er indlagt en Regning paa de 252 Rd. for Fliserne. Den er vistnok egenhændigt skreven og underskreven af Hans Huibersz, der også har givet den en Paategning om, at Pengene ere betalte ham af M. Hans Stenwinkel den 20. August 1637.

Nr. 9 er et Bevis fra Hermand Holstein, dat. Helsingør den 20. Januar 1640, at afgangne Hans Stenwinkel har modtaget og kvitteret for følgende Summer paa Kongens Toldbod i Øresund. 1636, d. 5. Juni 500 Rd.; d. 30. Juni 1000 Rd.; d. 14. Novb. 1000 Rd. 1638 den 30. Decb. 2000 Rd. i Alt 4 500 Rd.

Hans Stenwinkel døde den 6. August 1639, og kort efter indgav Enken et Andragende til Kongen om at der maatte blive givet Rentemestrene Ordre til at gjøre Afregning med hende. En saadan Ordre blev sendt til Rentemestrene Jørgen Wind og Sten Beck den 1. Januar 1640. De Papirer, der angaa Afregnin-

gen over hvad der tilkom Stenwinkel og hvad han havde faaet for Arbejde paa Kronborg, findes i Rigsarkivet (i Samlingen »Afregninger«), og heriblandt findes de ovenfor (S. 173—90) aftrykte Aktstykker. Afregningen omfatter Tidsrummet fra 1. Januar 1631 til 1. Januar 1640, og Rigsdaleren er beregnet til 96 Sk.

I Henhold til Kontrakterne Nr. 1—8 tilkom Stenwinkel 27 682 Rd. 1 Sk. Men de Summer, han til forskjellige Tider havde faaet udbetalt, dels paa Øresunds Toldkammer (i Følge Bilag 9), og dels paa Rentekammeret (i Følge en ligeledes vedlagt Liste), udgjorde tilsammen 27 728 $^{1}/_{2}$ Rd. Han havde saaledes faaet ca. 46 $^{1}/_{2}$ Rd. for meget; men Enken indgav et Andragende til Kongen om, at dette Beløb maatte blive hende eftergivet, og dette blev bevilget.[1]

Angaaende Orgelet, Uhre og Klokker haves følgende Kontrakter.

Er efter K. Maj. naad. Befaling akkorderet med M. Johan Laurentz, Orgelbygger og Indvaaner i Kjøbenhavn, at han paa hans egen Bekostning og med hans eget Folk skal gjøre og forfærdige et Orgelværk, ganske af nyt, og det saa lovligt efter Afridsen, som ham forseglet er leveret, som det sig bør, og skal han selv dertil forskaffe alt hvad ham dertil fornødent gjøres, hvilket Orgelværk skal komme at staa udi Slotskirken paa Kronborg. For hvilket Værk ham er lovet og tilsagt et Tusinde syv Hundrede Rdr. in Specie. Belangende Staffering med Maling har han intet med at gjøre, mens K. Maj. dette foruden at lade forfærdige. Haff.

Johan Lorentz.[2]

Anno 1640 den 11. August har K. Maj., min allernaad. Herre naadigst ladet akkordere med mig underskrevne, om et stort

[1] Ansøgningen fra »Trine Salige Hans van Stenwinchels« findes ved Regnskabet som Bilag Nr. 10. Den er skreven paa ret godt Dansk, med hollandske Skrifttræk, men er neppe egenhændig. Den af Kongen underskrevne Paategning om, at Gjælden skal eftergives, er dat. Hafn. d. 22. Maj 1640.

[2] Rigsarkivet, Kontraktbog 1635—37. Underskriften er vistnok egenhændig. Kontrakten er ikke dateret, men staar imellem Kontrakter af 8. Maj og 27. Juni 1636. Om den af Christian IV meget benyttede Orgelbygger Johan Lorentz kan ses: Trefoldighedskirken i Christiansstad. Af F. R. Friis (1887) S. 22—24. — Den 18. Maj 1637 fik Lensmanden Frederik Urne Brev om at lade den tyske Kirke i Kjøbenhavn bekomme hvad der endnu var i Behold af det gamle Orgelværk, som stod i Kirken paa Kronborg (Sjæll. Tegnelser Nr. 26, Rigsarkivet).

Seierværk, som skal komme at staa paa Kronborg, hvilket Værk jeg udi alle Maader paa min egen Bekostning skal gjøre og fuldfærdige, og det saa lovligt som det sig bør og jeg agter at forsvare. Samme Værk skal slaa Kvarter og en fuld Slag, og vise paa trende Sider, og skal være i sin Længde tre sjællandske Alen og et Kvarter, udi Højden halvtredie Alen, og i Breden sex Kvarter. Desligeste skal jeg lade gjøre tre store Solskiver af Egeplanker dertil, og lade dem male og staffere, og skal hver Skive være fem Alen i Højden og i Breden, saa og sex Anker til hver Skive, som skal gaa igjennem Muren, som Skiverne skal gjøres fast med. Desligeste en Hammer, paa Kvarter Klokken, med Register dertil, og en Hammer efter den Tynge som bør at være paa slig en stor Klokke, og med gode Fjedre, som skal slaa Fuldslag, ogsaa med sit Register. Stængerne til »geheusit« skal være halvtredie »toll« i Firkanten. Item skal jeg lade gjøre og forskaffe til samme Seierværk Lod, Ruller, Reb og al anden Tilbehøring, som et Sejerværk vedkommer, og lover jeg, at det skal med Guds Hjælp vorde færdigt til førstkommende Paaske Anno 1641. For hvilket Værk med sit ganske Tilbehør H. K. Maj. har mig lovet og ladet tilsige otte Hundrede Rdl. Og at forskrevne Værk udi alle Maader skal blive saa lovlig forfærdiget som det sig bør og jeg agter at forsvare, har jeg med egen Haand underskrevet.

Hans Steinbuck.[1]
Egen Haandt.

Den 13. Januar 1737 blev paa K Maj. Vegne akkorderet med Mester Hans Medscher, om et Sejerværk, som skal slaa Kvarter og Timer, som han paa hans egen Bekostning og af sit eget Jern og Staal skal gjøre til K. Maj. Behov; og det saa lovligt i alle Maader som han agter at forsvare. Hvilket Værk han har lovet at skal være færdigt til Midfaste førstkommende, og begjærer han for samme Værk fire Hundrede Rdl. Dog hvad K. Maj. selv naadig synes derfor at være fortjent, eller og det bliver vurderet, og derefter lade ham betale, dermed skal han

---

[1] Rigsarkivet, Kontraktbog, begyndt 1638. I Bogen ligger et løst Blad med den samme Kontrakt, lidt mere kortfattet, men dateret 1640, 10. August, og egenhændig underskrevet: Hans Steinbuck, Egen Haandt.

lade sig nøje, eftersom samme Værk skal være noget større end det, som staar paa Ladegaarden her for Kjøbenhavn.

Hanns Medtzger.
Eigen handt.

(I Margenen:) Den 13. Januar 1637 bekom han herpaa efter K. M. Ordinants Seddel 100 Rd.[1]

Anno 1638 d. 18. Januar har Hr. Statholder betinget tvende Klokker hos Mester Hans Uhrmager at skulle forfærdiges, den ene en Time-Klokke, den anden en Kvarters, saa de begge skal leveres af Hans Uhrmagers eget Gods og Malm, og skal han samme Klokker og beslage med al sin Tilbehør af »Isern«; samme tvende Klokker skal H. K. Maj. have, og har Hr. Statholder lovet M. Hans Uhrmager for samme Klokker med deres Beslag og af sit eget Gods og Malm 185 Rd. Hvorpaa han strax skal have paa Haanden 50 Rd., og Resten naar Klokkerne ere færdige og leverede. Haff.

Til Snedkerarbejdet paa Kronborg hørte en kostbar Dørkarm eller en Portal af Ibenholt, hvorom man finder følgende Antegnelse i Rentemesterregnskaberne, under 31. Maj 1635: »Givet Bertel Johansen Glarmester, paa Anton Meiding, kgl. Majs. forrige Hofsnedkers[2] Vegne, 140 enk. Dl., hvormed ham er afbetalt

---

[1] Ovennævnte Kontraktbog. Her staar ikke noget om hvortil dette Sejerværk var bestemt, men den 4. Novb. 1637 udbetaltes Hans Metzger 40 enkelte Rd. paa Regnskab »for et Sejerværk, som skal opsættes paa Kronborg«. Hertil hørte formodentlig de to Klokker, der omtales i den følgende Kontrakt, 18. Januar 1638, der ligeledes er indført i Kontraktbogen. — Til Anm. Side 192 maa tilføjes, at d. 10 Febr. 1642 blev der gjort Afregning med Hans Stenbuck, som da fik Resten af de 800 Rd. (Rentem. Regnsk.). Han havde bl. a. faaet Afdrag 27. Okt. og 22. Dec. 1641.

[2] Antonius Meyding af Augsburg blev ansat som Kongens Hofsnedker ved Brev af 20. Oktober 1620. Han fik til aarlig Beholdning 60 Dl. Courant, og til Kostpenge paa sig selv 5 Dl. C., til Husleje 8 Dl., paa en Dreng til Kostpenge 4 Dl. hver Maaned. »Herforuden ville vi naad. lade give ham paa hans Svende efterskrevne Dagløn: paa en Billedsnider til Dagløn paa sin egen Kost for hver Søgnedag 28 Sk. og 26 Sk. danske og ringere, efter som de kan fortjene; paa en gemeyne Snedkersvend paa deres egen Kost hver Søgnedag 20 Sk. danske«. Pengene skulde udbetales af Rentemestrene (Sj. Regist. Nr. 17, Fol. 86). Meyding arbejdede 1622 paa Rosenborg (Saml til d. Bygn og Kunsth. S. 32). I Rentemest. Regnsk. 1635—36 anføres: Anton Meiding, forrige Hofsnedker, 96 Cour. Dl., hvormed er afbetalt 176 Cour. Dl, hans resterende Beholdning for sig og en Dreng, samt Hushyre for et Aar, beregnet fra Paaske 1627 til Aarsdagen 1628,

240 Rd., hans Arbejdsløn for en Dørgericht af Ibenholt, han har gjort og forfærdiget for K. Maj. efter den Afrids, han fra sig der paa givet har, hvilken samme Dørgerichte siden er bleven opsat til Kronborg, og er med ham kortet og afregnet 100 Dl., han d. 20. August 1627 og 12. April 1628 har bekommet paa Regnskab af Rentekammeret.

I Løbet af nogle Aar blev Kronborg atter genopført omtrent i den oprindelige Skikkelse, hvorom man bl. a. finder en Del Oplysninger i Kong Christian IV[s] egenhændige Breve. Den Forhøjelse af Sundtolden, der var bleven paalagt til Kronborg Slots Reparation efter Branden, ophørte fra 10. Juli 1632 af at regne, ifølge Kongens Ordre af 23. Juni s. A. (Sj. Tegn.), men der hengik uden Tvivl endnu en halv Snes Aar inden Slottet var nogenlunde færdigt. Ved Branden var meget gaaet tabt af Inventarium og Kunstsager; men til de endnu bevarede Ting hørte dog en meget betydelig Del af de vævede Tapeter, Frederik II og Christian IV havde ladet udføre. Ved at tilvejebringe disse Tapeter og adskillige Malerier havde de nævnte Konger saa at sige dannet en hel historisk Billedsamling, og Christian IV gik efterhaanden videre i samme Retning, idet han ikke alene betydeligt forøgede Samlingen af Tapeter og Malerier, men ogsaa besluttede at lade endel af Billederne stikke i Kobber.

Det blev overdraget Kobberstikkeren Simon de Pas at forestaa et saadant Arbejde, og der blev sluttet Akkord med ham derom den 4. Februar 1637. Han skulde tilvejebringe 80 Tegninger, især forestillende historiske Begivenheder. Tegningerne skulde udføres af de bedste nederlandske Kunstnere, og hver af dem skulde være paa et Ark Papirs Størrelse, saa at man derefter kunde lade nogle Malere udføre større Billeder. Samtlige 80 Tegninger skulde stikkes i Kobber, og der skulde tilføjes endnu fire Blade i Kobberstik, nemlig et Kort over det gamle Danmark, et Billede af Kongen til Hest og et af det kongelige Vaaben, samt et Titelblad til hele Samlingen. Endvidere skulde der trykkes en historisk Text, som Kongen vilde lade udarbejde. Hele Arbejdet skulde være færdigt i Løbet af 2 Aar, fra Paaske 1637 af at regne. Simon de Pas skulde selv bekoste Tryk og Papir og alt andet, hvad der behøvedes til Værket, og for det

---

han af Tjenesten er bleven aftakket, og er kortet 80 Dl., han fik 20. Septb. 1627 paa Regnskab af Rentekammeret

Hele blev der tilsagt ham 5000 Rd. Han skulde aflevere 50 Exemplarer, men kunde desuden til sin egen Fordel lade trykke saa mange Exemplarer han ønskede. Simon de Pas afgav den 22. April 1637 en Revers til Bevis for, at han gik ind paa de anførte Betingelser. Skjønt han først døde den 6. Maj 1646, lader det dog til, at han langt fra blev færdig med Arbejdet, og det er vanskeligt at sige, hvor vidt han kom med det. I det store kongelige Bibliothek findes et Bind med en Del Tegninger, der uden Tvivl ere udførte med Hensyn til dette Foretagende. Det har tidligere udgjort første Volumen af den gamle kongelige Kobberstiksamling, men er for nogle Aar siden kommet tilbage til Biblotheket. En Fortegnelse over Indholdet af dette Bind findes i en af Kobberstiksamlingens gamle Kataloger (Vol. 8), og skal her meddeles. Et Par Afskrifter af den findes ved Tegningerne.

Tegninger,

den danske Historie fra ældgammel Tid og indtil Frederik 2 betræffende, hvilke ere opfundne for derefter at væve Tapeterne, som forhen have været paa Kronborg Slot, og alle fol. oblong.

1. Udtog af Staden med Thors, Odins og Frejas Afgudsbilleder og de Mennesker, som samme skulde offres, paa begge Sider af Processionen ligger Almuen paa Knæ. Crispinus de Pas, fra Provinsen Zeeland, fecit.

2. Afgudsbillederne ere satte paa en Høj, og Tilberedelsen til Offringen gjort, hvilket skete hvert niende Aar, hvor da 99 Mennesker og lige saa mange Heste, Hunde og Haner offredes, vide Holberg Tom. I. p. 88 in Nota x og Suhm T. I. p. 49 og II. p 569; samme Mester fecit.

3. Endnu en Præparation til en Offring, hvor adskillige Mennesker aflives og deres Indvolde beskues, og hvorhos staaer en Offerpræst, som læser i en Bog, i hvilken ses hieroglyfiske Figurer; i Baggrunden er en Krigshær anbragt. Atter samme Mester fecit 1639.

4. En Konge offrer Thor forskjelligt Kvæg; dito Mester inv. e. a.

5. Cimbrerne slaae Romerne 104 Aar før Chr. Fødsel. Holberg T. I. p. 2, sammenlignet med Tidsberegningen hos Suhm i hans Historie om de fra Norden udvandrede Folk Tom. 2 p. 154. Er ligeledes af de Pas, i hvorvel hans Navn ej findes derpaa.

6. Nok et Slag imellem samme, hvor de sidste tabe. Oftanførte Mester inv. 1639.

7. Cimbrerne sætte over en Strøm eller Flod; do. Mester 1635.

8. De fangne Romere af en Skandse ved Adigo Floden bleve for deres Tapperheds Skyld løsgivne, men maatte forinden sværge paa en Kobber Oxe, ligesom Cimbrerne selv gjorde. Holberg T. I. p. 10. Samme Mester, dog mangler her ogsaa Navnet.

9. Den cimbriske Anfører Bolus ombringer den fangne Romer Scaurum med egen Haand, fordi han søgte at afskrække dem fra at gaa over Alperne ind i Italien. Holberg T. I p. 5. Endvidere samme Mester 1639 og da nærværende i Kjøbenhavn.

10. De efterladte Cimbrer tilskikke Kejser Augustus en Kobber Kjedel, hvilken holdtes for en Helligdom, undskyldte derpaa det forhen passerede og bade om hans Venskab. Holberg T. I. p. 14; dito Mester, uagtet Navnet ej er hossat.

11. Kong Skjold fælder den tyske Kæmpe Skate og faaer derved Alvilda til Gemalinde omtrent 40 Aar før Christi Fødsel. Suhm T. I. p. 52, saa og Saxonis Oversættelse ved Vedel p. 5. Nicolaus Knupfer, en Maler i Feldtslag og Historier fra Leipzig, fecit.

12. Uffo, Kong Vermunds Søn, overvinder den saxiske Konges Sigurs Søn Hildebrand og hans Medhjælper i en Tvekamp Aar 205. Suhm T. I. p 77. Gerard Honthorst, en Historiemaler fra Utrecht, fecit.

13. Dan Mikillati, Konge af Skaane og de gothiske Øer, udvælges tillige til Konge over Jylland og Anglen ved Aar 280. Suhm Tom. I. p. 108. Samme Mester.

14. Frode 3 den Fredegode og de ham hyldigende mange andre Konger circa Aar 320. Suhm Tom. I. p. 126 et seqq. Nok samme Mester fecit.

15. Kong Ingild Vendemod hævner sin Fader Frodes 4 Gavmildes Død paa Snertings Sønner Aar 455. Suhm T. I. p. 261. Endnu dito Mester.

16. Den hallandske Konge Jarmeric afstraffer de fangne Vender paa en gruelig Maade ved Aar 490. Suhm T. I pag. 311. Atter dito Mester.

17. Kong Rolf Krake beviser ved at udstaae Ildens Brynde eller Hede hos Kong Atisle i Sverrig, at Taalmodighed er den ypperste Styrke, egentligere Dyd, Nogen kan udvise. Saxo p. 32. Kan efter Suhms danske Historie være passeret omtrent Aar 532, vide p. 352 et seqq. Joh. Bylaer pinxit, er en Bedriftmaler fra Utrecht, som endnu har levet 1660.

Pro Nota. Alle forestaaende og efterfølgende, undtagen dette og endnu et Blad, som ere malede med Oliefarve, ere tegnede med Pen og laverede.

18. Nysmeldte Rolf Krake og hans Kæmper dræbes af Hiortvar Jarl i Skaane Aar 552. Suhm I. p. 365. G. Honthorst fec.

19. Harald Klack med Gemalinde og Børn komme til Kejser Ludvig Aar 826 Suhm T. 2 p. 51, opfunden af Crispin de Pas.

20. De døbes ved Mayntz samme Aar. Holberg Tom. I. p. 66. Suhm T. 2 p. 53 et seqq. G. Honthorst fecit.

21. Den Merciske Konge Burhedus med sine Lensherrers Bistand kan ej indtage Kastellet ved Nottingham, som de Danske indehavde; thi giør han Fred og Stilstand med dem Aar 868. Hvitfeld T. I. p. 32. Suhm T. 2 p. 274. Crispin de Pas inv.

22. Kong Adelsteen af England sender Kong Harald Haarfager af Norge et kosteligt Sværd og sagde Gesandten, da Kongen tog dette ved Grebet, at han nu var Kong Adelsteens Sværdtager eller Mand. Snorre Sturlesens Heimskringla T. I. p. 119. Sammes danske Overs. af 1757 p. 61. Passeret omtrent 900. Samme Mester, dog uden Navns Hossættelse.

23. Den norske Rollo bekommer Normandiet ved Aar 911. Holberg T. I. p. 30. Suhm T. II. p. 494. Atter samme Mester, og ikke heller hossat Navn.

24. Bisp Poponis Mirakel med at bære en gloende Jernhandske omtrent 966. Holberg T. I. p. 85, Suhm T. III. p. 95 og 96. Abraham Bloemart, en Historiemaler fra Gorcum, delineavit.

25. Temme Banner, en rig Sjællandsfar bringer Kong Canuti 2di eller den Stores Folk i England til at fægte Aar 1016. Saxo p. 222. Suhm T. III. p. 470. Crispin de Pas, i hvorvel uden Navns Hosføjelse.

26. Biskop Vilhelm af Roskilde døer, efter at have set Kong Svend Estrithsens Lig komme 1074. Holberg T. I. p. 181. Samme Mester, dog ikke heller hossat Navn.

27. Kong Erik Ejegod paa sin Rejse til den hellige Grav er hos Kejseren Alexium Comnenum i Constantinopel Aar 1105. Saxo 261, Holberg I. p. 200. Simon Peter Tilman fecit 1637, er en Maler fra Bremen, kaldet Schenck.

28. Hertug Henrik af Venden tilbords da Hertug Knud af Slesvig kom, for at gjøre Venskab med ham 1110. Saxo p. 271, Holberg I. p. 204 og gjort af Crispin de Pas, uanset Navnet ei er hossat.

29. Harald Gille, som kom fra Irland til Norge, beviser ved Jernbyrd at være Kong Magni Barfods Søn, omtrent 1130. Saxo p. 285. Samme Mester 1639.

30. Radulf, Kong Svend Grathes Mand, slaar Venderne, som vilde plyndre Roskilde, ved 1154. Saxo p. 333. Dito Mester, dog mangler Navnet.

31. Kong Valdemari 2. Sejr over Esterne og Liflænderne Aar 1219. Hvitfeld I. p. 184. Samme Mester, men Navnet ej hossat.

32. Kong Valdemar 3 vil ej inddrage i Staden Visby paa Gulland igjennem den aabnede Port, men lader nedbryde et Stykke Mur, og indtrækker derigjennem med sin hele Slagtordning 1361. Hvitfeld I. p. 524. G. Honthorst fecit.

33. Kong Albrecht af Sverig og Søn Erik med flere føres fangne frem for Dronning Margrethe 1388. Hvitfeld T. I. p. 585. Holberg I. p. 501. Samme Mester.

34. Vetalie-Brødrene gjøre Landgang og plyndre Almuen. ejusdem et seqq. annis. Hvitfeld ibid. C. d. Pas delin. 1638.

35. Dronning Philippa, Kong Erici Pomerani Gemalinde, forsvarer Kjøbenhavn mod Hansestæderne i Kongens Fraværelse. Aar 1428. Hvitfeld I. p. 741. Holberg I. p. 563. Samme Mester, hvorvel Navnet mangler.

36. Borgerne i Stokholm aabne Stadsporten for den oprørske Engelbret og hans Følge imod Slotsherrens Villie Aar 1436. Hvitfeld I. p. 793, Holberg I. p. 585. Ellers som ved forrige.

37. Kong Christianus I^mus imodtages paa Rejsen til Rom af den kejserlige Prinds Maximilian udenfor Rothenburg ved Tauberen 1474. Hvitfeld 2. p. 940. Holberg I. p. 716. Dito Mester. 1638.

38. Kong Christianus 2 tager fra Kjøbenhavn og sejler til Nederlandene 1523. Hvitfeld 2 p. 1208. Holberg II p. 126. Adam Wilers fecit, maaske Adam Willaerts, en Sømaler fra Antwerpen.

39. Den udvalgte Konge Fredericus I belægger og forskandser sig for Kjøbenhavn i Juni 1523. Hvitfeld 2 p. 1253. Holberg 2 p. 181, componeret af ofte anførte Crispin de Pas, alligevel Navnet ej er hossat.

40. Det store Slag mellem Kong Frederik 2 og Kong Erik 14 ved Svarteraa eller paa den Falkenbergske Hede 1565, hvor 4000 Danske sloge 25000 Svenske. Resen p. 137. Holberg 2. p. 450. Palamedes Palamedesen, en hollandsk Maler i Feldtslag,

født i London, og hvis egentlige Navn er Palamedes Stevens, pinxit 1639.

Endnu trende Blade, som have lagte (!) ind iblandt foranførte, og hvilke alle ere opfundne af oftmeldte Crispin de Pas, men om hvis Sujetter ej nogen Efterretning har været at udfinde, nemlig:

41. En til Sengs liggende fornemme Herre vil ej tilstede at hans Søn skal gifte sig med en hos ham staaende Dame og drager derfor hans Arm ud af hendes Haand.

42. Et Feldtslag, som har staaet i Nærværelsen af Mastricht, formodentlig Aar 1576.

43. Lüttich indtages med Storm, ventelig Aar 1577.

Tilsammen 43 Stykker.

Angaaende det ovennævnte Foretagende kan endnu tilføjes et Par Antegnelser efter Rentemestrenes Regnskaber.

Under 1641, 2. Januar er antegnet: Givet Simon de Pasz, Kobberstikker og Indvaaner i Kjøbenhavn, 343 enkl. Dl., hvormed han er afbetalt 1878 Rd til Fortæring og udi andre Maader paa en Rejse til Holland er medgangen, der sammesteds at hente noget Skilderi, som til Kronborg er leveret. Og er med ham kortet og afregnet 1320 Rd., han den 19. Oktb. har bekommet paa Regnskab, saa og 215 Rd., ham i hans Fortærings Register er kortet.

S. A. 22. Juni fik Simon de Pas, Kobberstikker, 3 000 enk. Rd. paa Regnskab for Skilderier, han har forskrevet og bestilt i Holland, som skal opsættes paa Kronborg.

1642, 14. Juni fik han ved Afregningen 665 Rd. 5 Mk. 2 Sk., som Skilderierne havde kostet mere end de nævnte 3 000 Rd.; de vare komne til Kronborg Slot fra 22. Septb. til 26. Novb. 1641. Der anføres, at han havde faaet 3000 Rd., »som han den 22. Juni 1641 af Rentemestrene har bekommet paa Regnskab, som ved Johan Bram paa Vexel i Holland er overgjort«.

D. 6. August 1651 modtog Arent Simonsen af Harlem paa afgangne Simon de Passes Arvingers Vegne 300 enk. Rd., som var dem bevilget for nogle udstukne Kobberplader, som Simon de Pas havde stukket og leveret den højl. Konge.[1]

---

[1] Om Simon de Pas kan endvidere ses: O. Wormii et ad eum doctorum virorum epistolae, Hafn. 1751, passim; Slanges Gesch. Chr. IV., übers v. Schlegel, 3. Buch S. 198; L'Oeuvre gravé des van dè Passe, décrit par D. Franken Dz.

Det var i det 17. Aarhundrede en yndet Beskjæftigelse for de adelige Damer at afkopiere Kongebillederne paa Kronborg og at afskrive Rimene under Billederne. Men der var flere, der af en eller anden Grund havde Brug for Tegninger efter Tapeterne. Allerede 1584 fik Gert Rantzov Befaling om at lade nogle saadanne Tegninger udføre til Tyge Brahe, der vilde benytte dem til et paatænkt historisk Værk.

Følgende Brev, uden Dato, maa ligeledes anføres.

Durchlauchtigster, groszmechtiger Könning, hochgeborner Furst, gnedigster herr, E. Ko. Mt. werden gnedigst in frischer gedechtnis stehen, das derselben Ich vor kurtzen tagen zu Wartho etzliche Könige, so inn Wachs *possiret* vnd ausz dem Stam Oldenborgh entsprossen, vnderthenigst gezeiget, vnd darnebst weil solche E. Ko. Maytt. etzlicher massen gefallen, vnderthenigstes fleisses gebeten, damitt E. Ko. Maytt. mihr gnedigst wolten vorgonnen, vf das Ich die andern Könige vff Krohnenborgh, nach der Tappezerey möchte abreissen. Weil dan E. Ko. Maytt. mihr den gnedigen bescheid gegeben, das solche nicht wehren vfgehengt, vnd es derwegen etwas vngemach geben würde, So bitte ich gleichwohl noch vnderthenigstes fleisses E. Ko. Maytt. wolten mihr gnedigst vorleuben, vf das ich solche Könige von dem ersten Dan an, vnd bisz zu den letzten, ohne einiges vfhengken der Tappezerry, sondern nurdten (!) nach dem Papier der Patronen, so die Tappezerri darnach gemacht worden, möchte abreissen; Alsz dan will ich dieselben vollents zu hausse fleissig fertigen, vnd E. Ko. Mt. vnderthenigst anpresentiren, vnd konten alsz dan dieselben von Goldt oder Silber, wan es E. K. Mt. gnedigst beliebet, abgegossen werden, auch der vhralten hochlöblichen Krohne zu Dennemargk zu sondern *memorien* vnd vnsterblichen ewigen gedechtnis, solche Könige zu sondern ruhm möchten erhoben vnd erhalten werden.

Ob nuhn wohl, gnedigster König vnd herr, ich von weites bin bericht worden, als solte der Cantzler sich haben vornehmen lassen, das E. Ko. Mt. vf diszmahl, zu solchem Vorhaben gnedigst nicht wohl geneigt, wo fern dehme nuhn also, So bitt E. Ko. Mt. Ich hiermit vnderthenigst, dieselb wollen gnedigst erwegen, das weil ich mich dessfals so einen weiten weg, von Weib vnd kindt

---

Amsterdam et Paris 1881. En Revers fra Simon de Pas til Kong Christian IV., dat. Copenhaghen den 20 Decb. 1624, er trykt i Nye danske Magazin V., 237.

anher begeben vnd ein mergliches darüber vorzehret, E. Ko. Mt. wolten ausz hochrumblicher angeborner königligen milten gute, mihr mit einem Zehrpfennig vnd beystewer, zu ergötzlichkeit meines schadens gnedigst zu hülffe kommen, vf das ich mich demnoch der konigligen wohlthat zu erfrewen vnd kegen menniglichen zu rühmen habe moge. Solches (etc.) E. Ko. Mt.

Vnderthenigster, gehorsambster vnd willigster
Abraham von Nuysz
von Hamborgk.[1]

Et Projekt, der omtales i nedenstaaende Skrivelse, er neppe kommet til Udførelse, uagtet Ansøgningen blev bevilget.[2]

Stormægtigste højbaarne Fyrste, allernaadigste Herre og Konge. Eders Højmægtighed underd. at tilkjendegive er, at jeg er affectioneret, om det saa E. k. M. kan behage, at jeg vilde lade den Fæstning Kroneborg med sin hosliggende Stad »Hellschenøer« udi Kobberstykke udgaa, om Eders Maj. mig underdanigst det vilde tillade, og derhos mig med E. K. M. naadigst priviligere, at samme mit foretagne Værk ingen her i Riget maatte eftertrykke eller og Kopier derefter gjøre eller noget sælge uden min Vidskab og Tilladelse. Er herpaa af E. K. Maj. et under-

---

[1] Det store kgl. Bibl., Ms. ny kgl. Saml. 1212 b 4to. Hvorvidt Kongen svarede, vides ikke. Weinwich omtaler Abr. Nuis som Stempelskjærer (Kunsth. S. 66).

[2] Den ubehjælpsomt affattede Skrivelse findes i Rigsarkivet, Sjæll. Indlæg. Kun selve Datoen 8. Mayo og Underskriften, hvoraf maaske et Par Bogstaver mangler, er egenhændig. Ansøgningen er paategnet: »Arentt Bogfører i Kiøbenhaffn 1637. Bevilgitt Klartt.« Følgende Uddrag findes i Sjæll. Regist. Nr. 19 Fol. 498: Adrian Multquor fik Bevilling paa Kobberstykker at trykke. Chr. IV. G. a. v., at eftersom nærværende Adrian Multquer underd. os har ladet give tilkjende hvorledes han agter at lade udgaa vor Befæstning Kronborg og vor Kjøbstad Helsingør udi Kobberstykke, og det paa sin egen Bekostning, underd. derfor begjerendes ham naadigst maatte priviligeres, at samme hans foretagne Værk ingen her udi Riget i 10 Aar maatte eftertrykke etc., bevilges, at ingen her i Riget i 10 Aar, fra vort Brevs Dato maa lade eftertrykke hans Værk, uden hans Tilladelse. Hafn. 17. Maj 1637. — Arent Bogfører er uden Tvivl den bekjendte Boghandler Arent Berentsen. — I Lensmand Fr. Urnes Kopibog over Breve fra Chr. IV., Rigsarkivet, Danske Kongers Hist. Nr. 95 F. F., findes følgende Antegnelse: »Ordinnants efter Vurderingsseddel paa Penge til Adrian Mulkis, Maler, for 8 malede Stykker til Kronborg Kirke forfærdiget, saa og Befaling at contentere en Maler for et Stykke fra Holland, i lige Maade til Kirken. Actum Kjøbenhavn den 2. Novb. A. 1634.« I Margenen: »Red. Kjøbenhavn den 3. Nov. A. 1634.«

danigst og naadigst Svar forventendes. Actum Kjøbenhavn den 8. *Mayo* Anno 1637.

Eders Kong. Maj. underdanigst pligtskyldige Tjener
Adryan Muiltge . . . .

1635, 11. Oktb. skrev Kongen til Lensmanden paa Kronborg: De Stykker, som kom sidst af Holland, hvorudi de Børn ere malede, som have de Navne i Hænderne, skal saavidt forandres, at det første skal have i Hænderne min Hr. Faders og Fr. Moders Navne, saasom det allevegne staar paa Huset, det andet mit Navn, og det fjerde Prinsens og hans Gemals Navne.

S. A., 19. Oktb. skrev han, at af Tolden skulde bl. A. betales Resten af det spanske Læder 297 Dl., og Resten af de malede Stykker 1500 Dl.[1]

I Aaret 1636 blev der atter fra Holland anskaffet en stor Del forgyldte Lædertapeter til Kronborg; de bleve betalte af Øresundstolden.

1648, den 15. Januar blev der skrevet til Ejler Holk, at da Graven ved Kronborg Slot skal afskaffes, skal han have god og flittig Indseende med, at Dæmningerne ved Kobber- og Hammermøllen vel vedligeholdes og ikke udbrydes, saa at der ingen Skade tilføjes fornævnte Møller.[2]

D. 22. August 1653 afgav Stenhugger Hans From og Murmester Hans Køller en Erklæring om, at de efter Slotsherrens Befaling havde besigtiget »det Lysthus, som staar paa det ene Hjørne af Slottets Vold ud til Søkanten«. Galleriet var borte, og Huset var saa brøstfældigt, at det ikke i den Tilstand kunde blive staaende den tilstundende Vinter over. Hvis Huset faldt ned, vilde de fleste af Stenene blive sønderslagne, hvorimod de nok kunde bruges, hvis de i Tide bleve nedtagne og henlagte. Hvis Huset skulde sættes istand, vilde hertil behøves en Skibsladning nye gullandske Sten. »Herforuden befindes den Runddel her for Udfaldsporten saameget brøstfældig, at dersom den ikke i Tide bliver repareret, er at befrygte, de tvende store Stentavler paa begge Sider ved Porten (som allerede staar paa Støtter) skulle slet nedfalde, og stor Skade deraf paa Volden og Porthuset ville foraarsage.[3]

[1] Lensmand Fr Urnes Kopibog.

[2] Sjæll Tegnelser.

[3] Sjællandske Indlæg (Rigsarkivet).

Som Følge heraf blev der skrevet til Arent v. d. Kula, 23. Aug., at da Lysthuset var saa forfaldent, at det ikke kunde blive staaende uden Reparation, og da den Runddel forved Slotsporten ogsaa stod for Fald, saa at det var at befrygte, at hvis den ikke i Tide blev repareret, vilde de to store Stentavler ved Siden af Porten, som allerede stod paa Støtter, nedfalde, saa skulde Lysthuset nedbrydes og Stenene forvares, og hvis Stentavlerne ikke med Støtter kunde hjælpes, saa at de uden Fare kunde blive staaende, saa skulde de nedtages og forvares.[1]

Snedker Gabriel Volkmar Dyhler blev ansat som Snedker paa Kronborg og Frederiksborg 30. Januar 1656. Han skulde føre Tilsyn med hvad der fandtes, og udføre det Arbejde, der forefaldt. Han fik i aarlig Løn 20 Rd. og en sædvanlig Hofklædning; til Kostpenge fik han maanedlig 6 Rd., og til Husleje aarlig 30 Rd. Han skulde være forpligtet til at bo i Helsingør eller Frederiksborg, og skulde have fri Befordring fra det ene Sted til det andet. Lønnen etc. skulde betales ham af Lensmanden paa Kronborg, og Ansættelsen regnedes fra Brevets Datum.[2]

Kronborg Slot og Fæstningsværker vare uden Tvivl kun i en maadelig Forfatning 1657, da Krigen mod Sverig udbrød. Under selve Krigen blev der gjort nogle Forsøg paa at udbedre Fæstningsværkerne; men den 6. Sept. 1658 blev Kronborg overgivet til de Svenske, efter 3 Ugers Belejring.[3] Efter Krigens Ophør blev der efterhaanden foretaget nogle nødvendige Udbedringer ved Slottet og Fæstningsværkerne.

D. 28. Oktober 1661 modtog Seneca Carstensen, Bygningsskriver paa Kronborg, af Rentemesteren 1000 Rd., som han efter Kommandantens Ordre skulde anvende til Bygningernes Reparation.

1663, den 4. August fik Ejler Holk Befaling til strax at lade »vore Gemakker paa Kronborg, saavelsom Esrom Kloster, deslige Lysthaven ved bemeldte Kronborg« reparere. Den 17. Oktober s. A. blev der skrevet saavel til ham som til Henrik Møller, at

---

[1] Sjæll. Tegnelser 1651—53, Fol. 605.

[2] Sjæll. Reg. 1651—56, Fol. 743. Iblandt Sjæll. Indlæg 1656 B. findes en egenhændigt underskreven Ansøgning uden Tid og Sted fra Gabriel Volkmar Dyhler, »geburtig von Augsburg«, om at faa Pladsen paa samme Vilkaar som Formanden, afdøde Claus Gabriel havde havt den.

[3] Om Kronborgs Erobring 1658. Ved Kapitain S. A. Sørensen. Danske Magazin 5. R. I B. 289.

de Sten, der fandtes i Kallundborg Slots Ruin og kunde være brugbare, skulde føres til Kronborg og der benyttes til den fornødne Reparation.

Spiret paa Kirketaarnet eller Trompetertaarnet, ved Sydsiden af Slotsgaarden, afbrændte ved Lynnedslag den 28. Juli 1774, men blev det følgende Aar gjenopført og dækket med Kobber.[1] — Taarnet ved det nordøstlige Hjørne, Dronningetaarnet, er nu indrettet til Fyrtaarn. Fyret, der er 107 Fod over Havet, er et fast hvidt Linsefyr af 3. Orden, med rødt Blink.

Kronborg Slotskirke blev benyttet ved særegne højtidelige Lejligheder og til almindelig Gudstjeneste; men af et Dokument, som findes ved St. Mariæ Sognekald i Helsingør og er nedskrevet omtrent 1740 ses, at det dengang var 70 Aar siden, at der var bleven holdt fuldstændig Gudstjeneste i Slotskirken. Nogle Aar før Begyndelsen af Krigen med England 1807 fandt man sig foranlediget til at nedbryde Alter, Prædikestol og de paa Gulvet værende Kirkestole og at tage Kirken i Brug dels til Magasin og dels senere i mange Aar til Fægteskole for Garnisonen. Efter at denne Misbrug var bleven paatalt af Slotspræsterne og særdeles misbilliget af Prins Christian Frederik ved sammes Nærværelse paa Kronborg, af Konferentsraad Thorvaldsen og af Biskop Mynster ved hans Visitats i Aaret 1836, blev allerede i de sidste Aar af Kong Frederik VI.'s Regering en Undersøgelse af den ødelagte Kirke besørget af Arkitekt Bindesbøll. Det blev besluttet, at Kirken skulde restaureres, og strax efter Kong Christian VIII.'s Thronbestigelse blev der taget alvorligt fat paa dette Arbejde, som blev ledet af den kongelige Bygningsadministration, især af Hofbygmester Hornbech og Inspektør Kornerup, dog ogsaa med Tilsyn af Etatsraad Buch og Etatsraad Koch, og med Undtagelse af Stenhuggere og Billedhuggere for den største Del udført af Snedkermester Schneider, Malermester Rusch og Murmester Walin i Helsingør. Kort før Indvielsen blev et fortrinligt Orgel til Kirken forfærdiget af Orgelbyggerne Marcussen og Reuter. Ved hele Arbejdet søgte man saavidt muligt at benytte de nedbrudte Materialier og at gjengive Kirken dens oprindelige Udseende, med samme Farver og Indskrifter som fandtes før dens Ødelæggelse. Kongen skjænkede en Døbefont af

---

[1] En i Vers forfattet Tale, holden ved Cronborg Taarns og Spiirs Opreisning den 20. October 1775 Kbh. 1775. 4to.

rødligt Porfyr, og ved det kongelige Overhofmarskallat tillige to Sølvlysestager til Alteret, vasa sacra, Messeklæder og det øvrige Inventarium, og endelig et af Kunstneren Eddelien i Rom udført Maleri, forestillende Christus, som velsigner de smaa Børn. Ved et kgl. Reskript af 8. Novbr. 1842 blev det bestemt, »at der for Fremtiden 1 Gang maanedlig, samt paa de store Højtidsdage, saavelsom paa Nytaarsdag og almindelig Bededag skal forrettes Gudstjeneste i bemeldte Kirke, og at det forøvrigt skal staa de paa Kronborg indkvarterede Militære og de der boende Betjente frit for, naar de ønske det, at erholde Ministerialia udførte i samme«, og befalet, at Kirken atter skulde højtidelig indvies, førend Gudstjenesten atter der begyndte.[1]

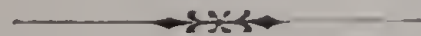
Endel af de ydre Fæstningsværker ere efterhaanden blevne sløjfede. Store Stykker af de ydre Volde og Grave ere forsvundne ved de gjentagne Udvidelser af Helsingørs Havn, og den karakteristiske gamle Allé, der førte ud til Kronborg, er bleven ødelagt ved Anlæget af Maskin- og Jernskibsværftet.

I Kongeværelserne i den nordre og tildels i den vestre Fløjs anden Etage findes endnu adskillige smukke Dørportaler og nogle Marmorkaminer fra Frederik II.'s Tid. I nogle af disse Værelser findes en lille Malerisamling, der egentlig er en Del af den kongelige Malerisamling.

En grundig Restauration af Slottet blev paabegyndt 1870, men er endnu ikke ganske tilendebragt.

---

[1] Beretning om Kronborg Slotskirkes Indvielse, udgivet af P. E. Fischer, Slotspræst. Helsingør 1844.

Møntmester Nicolaus Schwabes Rejser.

Kong Christian IV lod undertiden Udsendinge drage til Udlandet, for at gjøre Indkjøb eller for at knytte Forbindelse med Kunstnere, Haandværkere og andre. Det er andetsteds omtalt, at Nicolaus Schwabe i Aaret 1614 blev sendt til Udlandet, for at opsøge en Kunstner, der kunde udføre nogle Broncefigurer til en Fontæne paa Frederiksborg Slot, og at han atter 1615 maatte rejse til Udlandet, for endelig at ordne Sagen med Billedhuggeren Adrian de Fries. Men her kan nu meddeles lidt nærmere Underretning om Nicolaus Schwabes Rejser i Kongens Ærinde.[1]

»Nicolaus Schwauen von Dresden« blev den 1. Februar 1596 ansat i Kongens Tjeneste som »Bildschneider«. Han skulde indgravere Kontrafejer, Billeder, Vaaben m. m. i Guld, Sølv, Staal, Jern og andre Metaller osv. Han fik i aarlig Løn 100 Dl. og en sædvanlig Hofklædning, og maanedlig i Kostpenge 10 Dl. De fornødne Materialier skulde leveres ham, og Farverne skulde han have fra Kongens Apothek, men han skulde ikke have særskilt Betaling for Arbejdet. Ansættelsen skulde regnes fra 7. Septb. 1595, »da er erstslich für unsz an vnserm Befehlich angefangen zuarbeiten«. Den 3. Juni 1597 fik han en ny Bestilling af samme Indhold, kun med den Forskjel, at han nu fik 16 Dl. om Maaneden i Kostpenge.[2]

---

[1] Samlinger til dansk Bygn. og Kunsth. af F. R Friis, S 258 fg., 373—74; Rigsarkivet, Afregninger.

[2] Kong Christian IV. gjør vitterligt, 25. April 1600, »at eftersom vi have bestilt os elskel. Nicolaus Schaube for en Billedsnider, da bevilges nu, at han maa beholde det Hus og Vaaning paa Mønten i Kjøbenhavn, som han nu iboer, saa vel som den dertil liggende Have, som han nu har i Brug, saa længe han er i samme Tjeneste og til vi anderledes derom tilsigendes vorder« Sjæll. Reg. 14, 273 v.; jvf. Nielsen, Kbh. Dipl. (se Reg.). 1628, 25. Sept. bevilges, at Nic. Schwabe, Møntmester, maa for sin Alderdoms Skyld være fri for den daglige Tjeneste med Smelten og Proberen, Sj. Reg. 18, 340. — I Rentemest. Regnsk. er anført under 27. Juni 1635: Henrik Wredes paa Magdalene Mogensdatter, afgangne Nicolaus Schwabes, forrige Møntmester her for Kjøbenhavns Slot, hendes Vegne, 384½ Rd

Den 26. Marts 1614 rejste Nicolaus Schwabe selvanden efter Kongens Befaling over Roskilde, Ringsted, Slagelse, Korsør osv. til Haderslev, hvortil han ankom den 29., men længere kom han ikke denne Gang. I Haderslev, hvor han forblev et Par Dage, fik han Kongens Befaling om at rejse til Højtyskland og Italien, og derfor rejste han foreløbig tilbage til Kjøbenhavn ad samme Vej, som han var kommen. D. 3. April blev der udbetalt Schwabe 100 Rd., som han skulde levere til en »Posserer«, som man ventede at han skulde finde i Augsburg eller Innsbruck, og som da skulde komme til Danmark, for at modellere Figurer til en Fontæne til Frederiksborg Slot. Schwabe fik en skriftlig Instrux, som dog ikke kjendes, og han havde ogsaa denne Gang, ligesom paa de følgende Rejser, en Ledsager med sig. Den 16. April rejste han fra Kjøbenhavn over Kjøge, Vordingborg, Nykjøbing til Tyskland. D. 18. kom han til Gjedser, hvor han paa Grund af Modvind maatte forblive i 3 Dage. Den 21. kom han til Rostock, den følgende Dag til Stettin og den 30. til Berlin. Den 3. Maj kom han til Leipzig, den 6. til Naumburg og den 10. til Nürnberg. Fra Leipzig til Nürnberg var 36 Mil, og han betalte en Fragtmand for 2 Personer 18 Rd. Herfra gik Rejsen over Augsburg og Innsbruck til Brixen. »Den 22 gen Brixen und Botzen, da nach Hans Reichle gefragt, der datzumal in Italia etwan zu Verona oder Venedig sein sollte; zu Brixen und Botzen verzehret 2 Rd. 8 Gl.« D. 24. kom Schwabe og hans Ledsager til Trient, ved Middagstid til »Rofereidt« (Roveredo) og om Aftenen til Verona, hvor de forbleve i 2 Dage. Herfra rejste de over Vicenza og Mastris (Mestre) til Venezia. »Den 28 gen Venedig, der allerding fleissig nach vmb gefragt nach Hans Reichle vnd andern künstlichen Meistern; zu Venedig in 9 Tagen verzehret 7 Rd.« Den 6. Juni kom de til Padua, og betalte i Færgeløn 22 Gl. »Den Abends bei Sing. Salvator Fabris blieben.«[1] Et Par Dage senere begav de sig paa Rejsen til Brixen, hvor de denne Gang traf den meget efterspurgte Hans Reichle. »Den 12. zu Brixen ankommen, alda mit Hansz Reichle vereinigett, dasz er sich ehestes hier nach Coppenhagen begeben vnd nach Kön. May. an-

---

22 Sk. 1/2 Alb. paa Mandens Regnskab fra Nytaarsdag 1626 til 18. Januar 1629. To Skrivelser af 24. April 1620 om at Møntmester Nicolaus Schwabe ønskede sin Søn optaget i Skolen i Meissen, findes i Rigsark. Ausländ Reg. Nr. 126 Fol 67 fg.

[1] Den italienske Fægtemester Salvator Fabris havde allerede i Maj 1600 været i Kjøbenhavn (Rentemest. R 1601—2).

ordnung ein brun wie auch andere künstliche sachen machen soll.« Fra Brixen rejste Schwabe og hans Ledsager over Innsbruck, Augsburg, Nürnberg, Leipzig og Rostock, og kom den 28. Juni tilbage til Kjøbenhavn. I Augsburg forbleve de i tre Dage, og Schwabe tilføjer:

»Zu Augsburg den H. Martin Zabel ihrer königl. May. ein gulden Contrafey wegen königl. May. forehredt, darumb dasz er ihre May. diener vndt Volck in allen was von nötten zu bestellen auch mitt gelde wans von nöthen furstreckt, wugt 9 Crone golt thutt $13\frac{1}{2}$ Rd.«

»Kön. May. vberantwortett en Deffelen[1] mitt Vögeln vnd blumen von gegossenem Marmor, kost zu München bezalett 6 Vngf. thutt $10\frac{1}{2}$ Rd.«

Den 24. August 1614 fik Nicolaus Schwabe af Rentemesteren 100 Rd. »paa Regnskab af de Penge, han tilforn paa højbem. K. Maj. Vegne har forstrakt og udgivet til det Haandværksfolk, han for H. M. underd. har bestilt udi Højtyskland at skulle indkomme her udi Riget og for K. M. skulle gjøre og forfærdige den kostelige Brønd, H. Maj. vil lade opsætte paa Frederiksborg.«

Det synes ikke, at Schwabe paa Rejsen 1614 har talt med Adrian de Fries, og det bliver saaledes vanskeligt at afgjøre naar og hvorledes Forbindelsen med denne Mand først er bleven indledet. Men i Foraaret 1615 var det Kongens Bestemmelse, at der skulde gjøres Akkord med Adrian de Fries i Prag om at komme til Danmark for at udføre de forlangte Figurer. Schwabe maatte i den Anledning atter rejse til Tyskland, og den ovennævnte Hans Reichel, der ikke havde indfundet sig, skulde paa ny opfordres til at komme. Der var endnu noget mere, der skulde besørges ved samme Lejlighed, hvilket ses af følgende Instrux.[2]

Vnser, Christian des vierdten, von Gottes gnaden (etc.)

Memorial

Auf den Ersamen vnsern Müntzmeister vnd lieben getrewen Nicolaus Schwabenn, sich darnach, auf seiner ietzo anbefolenenn Reise, nacher Prage, vnd Teutschlandt, vnderthänigst zuachtenn.

Esz soll ietzbemelter vnser Müntzmeister, sobald er zu Prage angelangt, sich zu Adrian de Frysz, ehister gelegenheit verfügen vnd mit ihme *Contrahirn*, dasz er den Brunnen alhie, mit pos-

---

[1] Formodentlig en lille Bordplade

[2] Rigsarkivet, Innländ. Regist. Nr. 127, 1611—16.

sieren vnd giessen verfertigen solle, dafür er ihme 5000 Taler zusagen mag, jedoch dessenn bedings, sich mit seinem Volgk anhero ins Reich, sellbst zubegeben, vnd solchs wergk vnd arbeit zuuolnziehen, zu welcher behueff dann ihm notturftige Losamenter verschaffet werden sollen, vnnd aufn fall vnser Müntzmeister obgedachter gestalt mit ihme *accordirn* würde, hat er ihme zu seinem Zehrgelde vier hundert schwere gulden zuüersprechen.

Fürs ander soll vnnser Müntzmeister Hansen Reychelnn, zue Zeit sich zu Brixen ohngeferlich befindend, ernstlich dohin vermahnen vnd haltenn, dasz er seiner Zusage erlich nachkommenn, vnnd sich alhie fürderlichst alsz muglich, einstelle.

Fürs dritte soll, zu vnserm behueff, vnser Müntzmeister, mit Johan Marin[1] zu Dressden, etlicher Schornsteinen halben, deren einer etwah auf 1000 Taler, einer vf 800 Taler, einer auf 600 Tahler, vnnd einer auff 400 Tahler werd, sich vergleichenn, mit solcher Condition, dasz der Meister sie auf dem Elbstrom, bisz in vnnser Stadt Hamburgk, lieffere, mit welchem er auch zuhandelen, wass wir ihme denn fuess vngehawenen Marbersteins, bisz an ietz specificirten orth, zuuerschaffenn entrichtenn sollenn, jedoch die sambtliche liefferung auff des Meisters kosten.

---

[1] Vistnok den berømte Arkitekt og Billedhugger Giovanni Maria Nosseni der ogsaa omtales nedenfor. Han var født i Lugano 1544, og tog 1575 med sine Svende og Lærlinge Tjeneste hos Kurfyrsten af Sachsen. Han udførte flere betydelige Arbejder i Dresden. Han har Fortjenesten af at have opdaget de sachsiske Marmorbrud, og døde 1620. (Nagler Künstler-Lex. X, 274). — Følgende Skrivelse findes i Rigsarkivet, Inl. Regist. 129 Fol. 154 (ved Helmstedt skal vistnok forstaas Halmstad).

Schein einen Dresdenschen Botten Urban Wulffen gegen Helmstedt. 1. Januar 1613.

Der königl. Maytt. zu Dennemarcken, Norwegen, vnsern gnedigsten Herrn, hatt von Seiger Johan Maria *Nossenio*, Churfürstl. Sachs. Architects Zeiger Botte Urban Wulff alhie underthanigst ein verguld. buch vnd ein schreiben den . . . Decembris præsentirt. Demnach aber hochgedachter Ihre konigl. Mayt. jetziger Zeit mitt andern wichtigern geschäften häufig beladen, dasz sie dergleichen Bücher für dieszmahl entweder durchzulesen oder anzunehmen keine Zeitt noch gelegenheit gehabet, noch damit beladen werden mügen, So ist dem Botten Buch und Schreiben hinwieder zurückgereichet, auch auf sein fleissiges anhalten dieser schein zur nachricht mitgetheiltt worden. Signatum Helmstedt am Neuen Jahrstage Anno 1613. Hochgedachter Königl. Maytt. Cantzley daselbst.

Af Joh. Maria Nossenio haves et lille Skrift om nogle af Festlighederne ved Kong Christian IV.'s Kroning i Kbh. 1596 (Bruun, Bibl. dan. III. 70; Stolpe, Dagspressen i Danmark I, XXV. Anm. 1).

Fürss vierte, dah vnser Müntzmeister etliche rundt vnd wolgemachte oder possierte bilder, wie nicht weniger, schöne, auszbündige vnd extraordinari Gemälter, zuerlangen vnd zubekommen, soll für vns er dieselben auch erkauffen, vnd anhero mit sich bringenn.

Fürss fünffte, wurde vnser Müntzmeister einer oder mehr Metallinen Brunwercke so von Importantz, vnd vngeferlich auff ein, zwey oder drey Tausent Taler werd, ausfragen, sol er deroselben abrisse mit sich nehmen, vnd zu vnser gnedigisten ratification mit denn Meisternn sich eines gewisses kaufss, wass nemblich fürsz pfundt znbezahlen, vereinbaren, zugleich auch fleissiglich sich erkundigen, wie solche wercke bester weise anhero vortzubringen, vnnd hat sich ebener massen, dah ihm einige zierliche Liechtkronen vnd Brandtruten fürkehmen, zuuerhalten oder auszuerfragenn.

Letzlich, wan vnser Müntzmeister, einen der arbeit *stuchadori* genant, erfarenen Meister, antreffen würde, sol er denselben dohinn behandelen, dass der entweder gestracks vnd in *Continenti* mit ihme auf seiner zurück Reise sich anhero mit begebenn, oder ohnlängst darnach erfolgen mochte. Zu welcher desz Meisters Reise er ihm eine billige Summa geldes zuuersprechen, bemechtigt sein soll.

Obgesetztes alles wirdt vnnd soll vnserm Müntzmeister zuuerrichten, vnderthenigsten getrewen fleisses angelegen seinn, Welche verrichtung dann wir gnedigst für genehmb zuhaltenn vnnd zuerkennenn geneigt, Vhrkuntlich vnsers Königlichenn handtzeichens vnd Secrets, Gegeben auf vnserm Schlosse Friederichsburgk am ersten May Anno 1615.

Schwabe fik den 5. Maj 1615 et Forskud paa 300 Rd. og den 12. begav han sig selvanden paa Rejsen fra Kjøbenhavn over Falster til Tyskland. Den 17. var han endnu i Gjedser; den 19. var han i Rostock, den 21. i Gustrow, den 25. i Zerbst og den 26. i Leipzig. Fra Rostock til Leipzig var 44 Mil, og i Fragt for de to Personer og deres Bagage betaltes 28 Rd. Schwabe skriver:

»Den 28. gen Dressen aldan mitt Johan Marin Nosseni die pfingstfeiertage vber vmb die schurstene vnd Camin accordirt; zu Dressen in 6 tagen verzehrt vnd Drinckgelt 5 Rd.«

»Den 4. [Juni] zu Prag ankommen vnd bey Fabian Pfutzner eingekehrett also baldt nach Adrian de Frisz gefragett, der dieses

mal nicht in Prag war, sondern erst den 10. dar kommen. Von Dressen nach Prag sind 16 meill, den gutzscher für 2 Person vnd pagasy bezalt 11 Rd.

Den 14. Juny mitt Adrian de Frisz accordirt, dasz er gelobet die bilder zu den brunnen sampt allem ornament von metal zu gieszen vndt fertig zu machen, auch bisz gen Leutenberitz an die elbe zu liefern, wie auch die *visirung* in rechtem masse, wornach die steinhawer sich richten können.

Zu Prag in 14 tagen selbander verzehrt 16 Rd.

Zu Prag bekommen vnd eingekaufft

Von keyserlicher May. bildhawer kaufft

ein ligendt bilde von gegossenem Marmor, kost 125 Rd.

Jupiter in gestalt eines ochsen, wie er die *Europam* übers wasser führet, für 54 Rd.

Ein sitzendt weiblein für 10 Rd.

Noch ein sitzendt weiblein, so sich kemmett, für 8 Rd.

Ein gemalt grosz quater von Corosia Piazentiano, ist schön, die drey Magi de oriente für 100 Rd.«

Fra den 19. til den 24. Juni rejste Schwabe fra Prag til Nürnberg. Det var 36 Mil, og i Fragt betaltes 26 Rd. Schwabe skriver:

Zu Nörmbergk vmbgefragt bey Goltschmiden, malern, bildhawern, rodtschmiden vndt andern Künstlern, vmb allerley schöne vnd künstliche sachen, wie auch brandtrutten vnd leuchter *Cronen*, aldar in 15 tagen verzehret auch drinckgelt hin vnd wieder bey gutten leuten zusammen 28 Rd.

Für einen brunnen abzucontrafeien vnd zu reiszen geben 2 Rd.

Noch für ein klein brun Contrafei geben — 1 Rd.

Für 3 Conterfeitt zu den brandtrutten geben — 2 Rd.

Adrian de Frisz zu Prage wegen König May verehrett ein höchstgedachter Kön. May. Conterfey wug $8^1/_2$ Cron., thut $12^3/_4$ Rd.

Zu Nörmbergk kaufft vnd bekommen

Ein quater von Rottenhammer kost 44 Rd.

Ein grosz quater, Diana mitt Hercule kost 58 Rd.

Ein Bangio de diversæ Fæminæ kost 48 Rd.

Die Wusten Moise, kost 30 Rd.

Pharao ins rothe Mer, kost 18 Rd.

Schiffbruck Pauli, kost 15 Rd.

Ein meer sturm kost 10 Rd.
Ein klein quater auff Kupffer kost 12 Rd.
Vor die kisten vnd einzubacken 1 1/2 Rd.
Für ein klein Crucifix von Helffenbein 4 Rd.
Für ein grossen hangenden Cronleuchter 50 Rd.
Noch für ein andern Cronleuchter 40 Rd.
Für die kisten vnd einzubacken 2 Rd.

Fhurlon von Nürmbergk gen Leiptzig vnd dan gen Dorgaw geben 4 Rd.

Den 10. July von Nörmbergk auff Dressen, sind 36 meill; dem gutscher für 2 Person vnd pagasy bezalt 23 Rd.

Auff diesem weg in 6 tagen verzehrt 12 Rd. 12 Gl.

Den 16. gen Dressen kommen, aldar mitt Johan Marin Nosseni vnd Sebastian Walther[1] vmb die schurstene vnd rauchem Marmor folgendts die Visierung zu den Caminen entpfangen.

Zu Dressen verzehrt vndt auszgeben 6 Rd.

Sebastian Walther, bildhawer zu Dressen, weil er die viesierung gemacht, auch sich willig in Kön. May. dienst auff *accordt* vnd abforderung erbotten, eines Kön. May. Conterfey verehrett, wug 8 Cron golt thutt 12 Rd.

Noch folgende wachs bilder, so ich zu Dressen bekommen.
Ein gross alt man nackent.
Ein weiblein sitzendt mit dem spiegel, darzu einem Mercurius von Johan Polongia.[2]
Ein Crucifix mit 2 schecker, auch Johannes vnd Maria dabey.
Ein Centaurum mit dem weible
Ein liegendt weiblein mitt dem Satyra
Ein stehendt Hercules, alles von Polongia
Für dieses alles bezahlt 100 Rd.

Schwabe forlod Prag den 19. Juli og kom den 29. over Hamborg til Itzeho. »Von Itzehoe zum Herrn Stadthalter Herrn Gerdt Randtzaw auff Bredenburgk geredett, wegen dess zolss zum lentzen, vmb gelt nach Prag vnd Nürmbergk zu ordnen, auff diesem wege verzehrt 1 Rd.«

---

[1] Sebastian Walther, Billedhugger i Dresden, arbejdede i Marmor og Alabast, og var en af Nossenis dygtigste Medhjælpere, og døde i Dresden omtrent 1639 (Nagler, Künstler Lex. 21. Bd. S. 111). Han har, saavidt vides, ikke været i Danmark.

[2] Formodentlig Giovanni da Bologna.

Den 30. Juli rejste Schwabe over Rendsborg, Flensborg, Haderslev, Assens og Odense til Kjøbenhavn, hvortil han ankom den 4. August.

I Efteraaret 1616 maatte Schwabe atter rejse til Tyskland, da han fik Kongens Ordre »nach Prag, Dressen und Leiptzig zu reisen, umb die bestelten sachen in richtigkeit vnd gewisse versicherung zu machen«. Den 19. Sept. forlod han tilligemed sin Ledsager Kjøbenhavn, og kom over Rostock og Leipzig den 10. Oktober til Dresden. Johan Marin var syg, da Schwabe kom, men Sebastian Walther viste ham de 4 »Skorstene« næsten færdige. Schwabe skriver:

»Den 16. Oktober gen Prag kommen alda beim Herrn Adrian de Friss die 4 grossen bilder schön gegossen vnd die 3 fast fertig gefunden, zu Prag in 3 tagen verzehrt 6 Rd.

Den 20. von Prag nach Leitenweritz alda bestelt wen di bilder in kisten von Prag darkommen, dasz sie alszbaldt nach Dressen konnen geführt werden.

Den 23. wieder nach Dressen kommen. Dem gutzen von Dressen nach Prag vnd von Prag wieder nach Dressen geben hin vnd wieder 26 Rd.

Zu Dressen mit Sebastian Walther auch Michel Reuss verlassen vnd gehandelt, wen Ihr Kön. May. sachen von Prag kommen, dasz es also fortt mit ehesten nach Hamburgk gesendet werde.«

Et Par Dage senere rejste Schwabe over Rostock og Warnemünde til Kjøbenhavn, hvortil han ankom den 15 November 1616.

Schwabe har tilføjet i sit Regnskab, at Adrian de Fries havde modtaget 4000 Rd. og Johan Maria Nosseni 1500 Rd. Ved Regnskabet findes nogle faa Bilag, hvoraf de vigtigste ere to Kvitteringer fra Adrian de Fries, hver af dem lydende paa 2000 Rd. Den ene af dem er helt igjennem egenhændig, den er paa Hollandsk og underskreven i Prag den 25. Sept. 1615 af »Adriano de Fries, Statuario«. Han bevidner, at to Brødre i Prag paa Kongens Vegne havde betalt ham 2000 Rd. Den anden er dateret den 10. November 1616; men i denne er kun Underskriften egenhændig. Paa begge Kvitteringerne findes endvidere et Segl, hvori staar Bogstaverne A D F og et Vaaben, hvori der paa Vaabenskjoldet og paa Hjelmen staar et Hjul med 6 Hjuleger.

Da Schwabe i Oktober 1616 var i Prag, vare de fleste af Figurerne til Fontænen næsten færdige. Adrian de Fries havde allerede i Efteraaret 1615 faaet en betydelig Del af Betalingen, men den endelige Kontrakt blev dog først underskreven i Prag den 26. Oktober 1616, nogle Dage efter at Schwabe var rejst derfra. Kontrakten har tidligere været trykt et Par Gange, men maa dog for Sammenhængens Skyld atter meddeles her. Den er følgende:

Ich Adriann de Friess, der röm. Kay. Mayt. Statuarius zue Prag hausgesessen, vrkund vnnd bekenne hiemit. Nachdem die Kön. Maytt. zue Dennemarcken, Norwegen etc Mein gnedigster herr, durch dero Müntzmeister Nicolaus Schwaben kurtzhiebeuon mit mir dahin contrahirn, handlen vnnd schliessen, auch an ietzo dero gnedigster contracts Brieff vntter Ihrer Kön. Maytt. handtzeichen vnnd Secret zukommen lassen, das zuuor höchstgedachter Ihrer Kön. Maytt. behueff, insonderheit aber deroselben fürhabenden Brunnen, Ich Vntterschiedtliche Bilder, deren das gröste Sieben werckschue, die andere siebenthalbe werckschue hoch vnnd noch darüber zwelff stücke nach ihren proportion, auch was sonsten etwa von Metall zue gedachten wergk nötigk sein möchte, alles auf meinen eignen Vncosten Verferttigen vnnd nach Verferttigung solchen arbeidt biess Leutmeritz an die Elbe von mir an die jenige, welchen es mehr höchstgeerter Kön. Maytt. ins Künfftig committiren wurde, ausslieffern vnnd mich sonsten ins Reich Dennemarcken, welchen orts es der Kön. Maytt. gefellig, damit Verfuegen vnnd finden versprochen vnnd Zuegesagt. Verspreche vnnd Zuesage auch himit solches vnfeilbar zuhalten, das Ihre Kön. Maytt. diesfals allenthalben mit mir gnedigst wohl content sein sollen, hingegen aber eines für alles Zehentaussent Sechshundert Reichsthaler zue meiner bezahlung vnnd entrichtung erlangen, vnnd entlich alss fort auff Rechnung vnnd zum Handtgeldt Zwey Taussent Reichsthaler empfangen, jedoch für obspecificirte eine vnnd andere Summa hab ich obangeregter Adrian de Fryes mein eigen Petzschafft hiefür gedrückt, vnnd mich mit eigner handt vntterschrieben. Anch zum Zeugnuss erpetten die Ehrenuhesten Herren Christoff Khober von Khoberspergk, Röm. Kays. Maytt. Cammer Buchhalter im Königreich Boheimb, vnnd Herrn Carl Gusswein, Bürgern der alten Stadt Prag, das sie auch ihre Petzschaften furgestelt vnnd sich Vntterschrieben, doch Ihnen

vnnd Ihren Erben ohne nachtheil vnnd Schaden. Welches geschehen zu Prag den 26. Monats Tagk Octobr. A°. 1616.

(A. de F.)	(Chr. Ko.)	(C. G.)
Adrian de Fries,	Christoff Khober.	Carl Gusswein.
Statuarius.		

Anno 1615 den 25. Sept. hat er hierauff empfangen 2000 Rthlr.
Anno 1616 den 29. Augusti hat er empfangen 2 000 Rthlr.
Anno 1618 den 13. May hat er vom herrn Stathalter herr Gerdt Randtzow Ritter empfangen 2 000 Rthlr.[1]

[1] Dokumentet findes i Rigsarkivet, det danske Selskabs Papirer Nr. 522. Bagpaa staar: »Contract Adrian de Fries zue Praga«, og det ældre Nr. 162. Det maa dog være en samtidig Afskrift, da Seglene ikke findes, men kun deres Plads er antydet. Dokumentet er aftrykt i mit lille Skrift: Frederiksborg Slot i de 17de Aarhundrede (1877) S. 28, og i: Bronsarbeten af Adrian de Fries i Sverge af Dr John Böttiger, Stockholm 1884, 4to S. 12. Jvf. min Afhandling om Frederiksborgfontænerne, i Tidsskrift for Kunstindustri, 6. Aargang. 1890, S. 141. — Om Stenindfatningen til Brønden kan ses mine Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsth., 256 fg. Men Kongens Brev til Chr. Friis, hvori staar at »Stenwinkel skal befales at sænke den Brønd paa Frederiksborg og forsøge om han samme Brønd kan hitte tilsammen«, (anf. St. S. 258) er af 13. April 1620.

Om nogle Portræter af Astronomen Tyge Brahe.

Der haves et stort Antal forskjellige Portræter af Astronomen Tyge Brahe. A. Strunk har i sin bekjendte Portrætkatalog[1] beskrevet ikke mindre end 28 forskjellige kobberstukne og andre trykte Portræter af den nævnte Astronom, og senere gjort Optegnelser om flere herhenhørende Portræter, men der findes endnu nogle, som han neppe har kjendt, for ikke at tale om Malerier m. m., som efter Planen ikke skulde omtales i den nævnte Katalog. Vi kunne dog heller ikke her nævne alle de malede, kobberstukne og andre Portræter af den store Astronom, som kjendes eller som vides at have existeret, men vi ville omtale nogle af dem, der i en eller anden Henseende kunne være af Interesse, og vi ville begynde med Malerierne.

Tyge Brahe underholdt selv en dygtig Portrætmaler, nemlig Tobias Gemperlin,[2] som han traf i Augsburg 1575 og tog i sin Tjeneste, og det er derfor rimeligt nok, at han mere end en Gang har ladet sig male af denne Kunstner. Der foreligger dog ikke nogen sikker Beretning om, at det er sket mere end den ene Gang da Gemperlin malede Tyge Brahes Portræt paa den store Murkvadrant, der var opstillet i Meridianens Plan i det sydvestlige Værelse paa Uraniborg og blev færdig 1587. I astronomisk Henseende var der kun Brug for Instrumentets Rand og Centrum, og Fladen blev derfor dækket med malede Fremstillinger, nemlig Tyge Brahes Portræt i naturlig Størrelse og Afbildninger af nogle af Lokaliteterne paa Uraniborg, samt et Landskab med den nedgaaende Sol. I Beskrivelsen af Instrumentet siger T. Brahe,[3] at

[1] A. Strunk, Samlinger til en beskrivende Catalog over Portraiter af Danske, Norske og Holstenere. Kjøbenhavn 1865. 8vo.

[2] Om Tobias Gemperlin kan bl. a. ses nærværende Samling S. 1—4, og Francis Beckett: Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark, 1897, fl. St.

[3] T. Brahe, Astronomiae instauratae mechanica, Wandesburgi 1598, Fol. A. 4; Norimb. 1602, Fol. A. 6.

tre udmærkede Kunstnere havde udført hver sin Del af Billedet, og om selve Portrætet siger han bl. A., at det lignede ham saa godt, at der ikke kunde existere noget mere lignende, og længere nede tilføjer han: »Effigiem meam Augustanus ille, de qvo dixi, pictor, Architectonica ista et quae his comprehenduntur, Architectus meus Johannes de Embda Stenwinchel effinxit. Quae vero supra illa instar descriptionis regionum et montium, ubi etiam Sol occidere vicitur, depicta sunt, Johannes de Antwerpia pictor regius Coronaeburgensis apposuit. Quilibet enim ex dictis tribus artifibus hoc ipso, quod fecerat, prae caeteris excelluit. Demum superius juxta R S est effigiei et totius picturae inscriptio, prout vides.[1] Til Beskrivelsen hører en kobberstukken Afbildning af Instrumentet og Maleriet, og den er særdeles interessant, uagtet den i kunstnerisk Henseende kun er lidet tilfredsstillende. Forøvrigt kan bemærkes, at Kobberstikkeren maaske kun har havt en mindre god Tegning at arbejde efter, og at han maaske ikke engang selv havde set Maleriet. Bogen blev trykt paa Wandesborg, af en Bogtrykker eller »Calcographus« Philip de Ohr fra Hamborg, og blev færdig ved Begyndelsen af Aaret 1598; men Kvadranten, paa hvilken Maleriet fandtes, var et af de 4 store Instrumenter, som Tyge Brahe efterlod paa Hven 1597 og først lod afhente derfra efter at han var kommen til Bøhmen. Der existerer neppe nogen anden samtidig Afbildning af Maleriet, og dette er selv uden Tvivl for længe siden gaaet tilgrunde.[2]

Et gammelt malet Portræt af Tyge Brahe gik tabt ved Frederiksborg Slots Brand 1859. Det var et Brystbillede i naturlig Størrelse, og det er vel det sandsynligste, at det har været et Originalportræt, malet af Gemperlin. Det var kommet fra Karen Brahes Kloster i Odense, som endnu ejer en Kopi af det, malet af Professor C. A. Jensen. T. Brahe er fremstillet med blottet Hoved, næsten en face; han har langt Overskjæg og tilspidset Underskjæg. Han bærer Pibekrave, en tætsluttende Underklædning, og derover en Kappe med opstaaende Krave, og han bærer en Dobbeltkjæde med det bekjendte Elefantordenstegn. Han

---

[1] Inskriptionen er følgende: »Effigies Tychonis Brahe O. F. Aedificii et instrumentorum astronomicorum structoris A⁰. Domini 1587 ætatis suæ 40«.

[2] Jvf. nærv. Skr. S. 2, 6 og mit lille Skrift: Et Par Optegnelser om Uraniborg, 1894, S. 6. En forstørret Kopi af Billedet findes i Blaeus store Atlas, og en formindsket i Dr. Dreyers »Tycho Brahe« (eng. Udg. 1890 og tysk Udg. 1894).

lægger begge Hænderne paa Brystet, og paa den venstre har han 4 Ringe, hvoriblandt en paa Tommelfingeren. Den Ring, der ses paa Pegefingeren, er uden Tvivl en Signetring med Vaabenet. Ved det ene af Billedets Hjørner ses det Braheske Familievaaben, men Billedet synes ikke at have havt nogen Signatur eller anden Paaskrift.[1]

Det gamle Maleri er flere Gange blevet gjengivet i Lithografi, bl. A. af afdøde Lithograf P. Gemzøe. Han har forøvrigt fortalt mig, at han ikke var ret tilfreds med sit Arbejde, og at de to Gjengivelser efter Kornerups Tegning af Portrætet, nemlig et Træsnit i Illustreret Tidende (I, Nr. 18) og en Radering af Kornerup selv, heller ikke tilfredsstillende gjengav Originalen. Gemzøe mente, at Maleriet, der viste en Mand af et kraftigt Udseende, oprindelig havde været meget godt, men at det havde lidt noget ved at blive restaureret, saa at Formerne vare blevne noget utydelige. — Strunk har bemærket, at Kornerup ikke var tilfreds med det Træsnit, der var udført til Illustreret Tidende, og at han derfor selv udførte en Radering efter sin Tegning.[2]

Et andet gammelt malet Brystbillede af Tyge Brahe fandtes i Historiemaler C. F. Høyers Samling, og blev paa Auktionen efter ham i Oktb. 1855 solgt til Baron Bille Brahe og findes, saavidt vides, endnu paa Herregaarden Svanholm i Sjælland. I Følge Meddelelse af Prof. Petersen, forhen Konservator ved den

---

[1] Om Maleriet kan bl. a. ses: N. Høyens samlede Skrifter I, 246; jvf. Francis Beckett, Renaissancen og Kunstens Historie i Danmark, passim. J. L. Heiberg skrev i sin »Urania 1846« (S. 89 Anm.): »Det bedste Portræt af Tycho Brahe er uden Sammenligning det, der findes paa Frederiksborg Slot«, og heri havde han uden Tvivl Ret. Men han siger fejlagtigt (anf. Skr. S. 88), at det Braheske Familievaaben er en gylden Pæl i et himmelblaat Skjold, medens det i Virkeligheden er en Sølv Pæl i et sort Felt. — Høyen siger, angaaende T. Brahes Portræt (anf. St., 247, i en Afhandling, der først havde været trykt i »Fædrelandet« 1860 Nr. 19, 20 og 24): »han var i sin kraftfuldeste Alder, og hans Hoved viste sig her med ædlere Former end i noget af de ellers bekjendte Portræter«.

[2] Paa et af Lithografierne (Strunk Nr. 375) staar: »P. Gemzøe lith. Frederiksborg. Em. Bærentzen & Co. lith. Inst. Tycho Brahe. Udg. og forlagt af L. I. Flamand.« Et Lithografi, der ganske ligner dette, men er noget mindre, med Underskrift: »Em. Bærentzen & Co. lith. Inst. TYCHO BRAHE. Udg. og forlagt af L. I. Flamand«, er formodentlig ogsaa af Gemzøe. Det hører til: Galleri af berømte danske Mænd og Qvinder, med Portræter og Biographier af I. Riise, V. Hermann og fl. Udg. af L. J. Flamand. Kbh. 1850. — Et andet Lithografi, der maaske nærmest er en Kopi af Gemzøes, hører til: Billeder af berømte danske Mænd og Kvinder. Med Text af P. I. Bd. Kjøbenhavn 1867.

kongelige Malerisamling, kan det anses for en ret god Kopi.[1] Det samme kan formentlig gjælde om et malet Portræt af Tyge Brahe, der findes paa Hvedholm.

Et gammelt malet Portræt af Tyge Brahe findes paa det kongelige Observatorium i Edinburgh, hvortil Earlen af Crawford har skjænket det 1888, tilligemed sit store astronomiske Bibliothek og sine Instrumenter. Det tilhørte for nogle Aar siden Dr. Samuel Crompton, som dengang boede i Manchester, og som lod dette Portræt og nogle flere Malerier bortsælge ved Auktion i Manchester i Oktober 1881, da han agtede at tage Bolig i Nærheden af London.[2] Et Fotografi, som Dr. Crompton har været saa velvillig at sende mig, synes at vise, at Maleriet havde lidt endel; Dr. Crompton har 1878 ladet det reproducere i Manchester, efter den Methode, der efter Opfinderen kaldes Woodburytypi, og ved dette Arbejde er der vistnok bleven anvendt Retouche. Dr. Crompton foreviste Portrætet og meddelte udførlige Oplysninger om det ved et Møde i det literære Selskab i Manchester i Oktober 1876. Hans første Meddelelse og nogle senere Tillæg dertil ere trykte i engelske Tidsskrifter.[3] Heraf ville vi gjøre et Uddrag, og tilføje et Par yderligere Oplysninger.

---

[1] Portrætet var 1 Al. 22 T. højt og 1 Al. 9 T. bredt. Høyer har formodentlig brugt det ved Udførelsen af sit store Billede, forestillende Kong Christian IVs Besøg hos Tyge Brahe, der endnu findes paa Børsen. Om dette Billede har Høyer selv udgivet et lille Skrift.

[2] Catalogue of the interesting and valuable collection of oil paintings and water colour drawings, formed during a serie of years by Dr. Samuel Crompton (etc.) which will be sold by Auction by Capes, Dunn and Pilcher, on Tuesday October 4th, 1881. T. Brahes Portræt er det eneste af Billederne, der er reproduceret i Katalogen, og der bemærkes, at der nu ikke findes noget samtidigt oliemalet Portræt af T. Brahe i Danmark, samt at den franske Regering nylig har ladet en Kopi af dette Maleri udføre til Observatoriet i Paris. Ved Auktionen kostede Maleriet 40 Lst.

[3] Proceedings of the literary and philosophical Society of Manchester. Vol. XVI. Section 1876—77. Manchester 1877 pag. 18—21. Den samme Beretning er aftrykt i Memoirs of the litter. and philos. Society of Manchester, Third Series, sixth volume. London etc. 1879, p. 77—81. Hertil hører det ovennævnte Woodburytypi. Da det skulde trykkes, var Dr. Crompton saa venlig at tilbyde mig nogle Expl. af det, som jeg kunde anbringe i min dengang paabegyndte Udg. af Tyge Brahes Breve (jvf. Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae 1568—87, ed. F. R. Friis. Havniae 1876—86, Præf.). Jvf. Nature, a weekly illustrated Journal of Science, vol. XV, p. 406, 430; vol. XVI, p. 501 (Oct. 1877); Fædrelandet, 15. Marts 1877. Et Lystryk efter Maleriet i Edinburgh findes i Dr. Dreyers »Tycho Brahe«, Edinburgh 1890, Karlsruhe 1894.

Portrætet er malet paa Lærred; det er 3 Fod $3^3/_4$ T. højt og 2 F. $6^1/_2$ T. bredt, engelsk Maal (1 M. 01 h. 77,5 Ctm b.). Tyge Brahe ses her staaende, en face; han har blottet Hoved, lidt og kort Haar af gul eller rødgul Farve, langt Overskjæg og kort Hageskjæg; Ansigtsfarven er frisk rødgul. Han bærer en Pibekrave, kantet med brede aabne Kniplinger, en sort tilknappet Underklædning med Guldknapper, og Haandlinninger med Manschetter. Han har et bredt Guldbelte om Livet, og om Halsen bærer han en Guldkjæde, hvori hænger det bekjendte Elefantordenstegn med et Portræt af Kongen paa Siden af Elefanten, og under denne Bogstaverne MHZGA. Han støtter den højre Haand mod Siden, og har Handskerne i den venstre. Paa den højre Haands Lillefinger ses en femdobbelt snoet Guldring; paa den venstre Haand ses 3 Ringe, hvoraf den paa Pegefingeren synes at være en Signetring med Familievaabenet.

Ved det ene af de øverste Hjørner (ved Mandens højre Side) findes en særegen sindbilledlig Fremstilling. Man ser her en rund, tilspidset Søjle, der hviler paa et firkantet Fodstykke og for neden er omgivet af Bølger. Over Monumentet er en Baldakin ophængt i en stærk Kjæde, af hvilken man kun ser de nederste Led. Toppen selv er indhyllet i Skyer, og Kjæden selv er omgiven af Flammer. To svævende Hoveder, et ved hver Side, forestilles at blæse paa Baldakinen og Søjlen. Længere nede ses to Hænder, en ved hver Side af Søjlen, holdende Vandkander, hvorfra Vand udstrømmer, og over hele Baggrunden er udbredt Skyer og Lynild. Rundt om Søjlen er et Baand med en Indskrift, der nu paa enkelte Steder er utydelig, men som Dr. Crompton mener bør læses saaledes: »Stans tegor in solido ventus fremat ignis et unda«. Ved det andet Hjørne staar med store og tydelige Bogstaver: »Effigies Tychonis Brahe Ottoni Da. aetatis suae anno 50 completo, quo post diutinum in patria exilium libertati desideratae divino provisu restitutus est«. Dr. C. antager, og vistnok med Rette, at det allegoriske Maleri skal betegne, at det Mindesmærke, Tyge Brahe ved sit Arbejde har oprejst, staar saa sikkert under Forsynets Beskyttelse, at hverken Ild eller Vand eller nogetsomhelst andet kan forstyrre det. Fremdeles antaget Dr. C., at Indskriften har Hentydning til Brahes Udrejse af Danmark, og at det anførte exilium *in* patria var en Allusion til hans mangeaarige Ophold paa den afsidesliggende lille Ø Hven, saameget mere som der i Tyge Brahes bekjendte Afskedsdigt

til Danmark, som blev skrevet 1597, og i de sidste Linier af et latinsk Digt, som Holger Rosenkrands skal have skrevet til ham, findes Udtryk, der minde om Maleriet.[1] Dr. C. mener, at alt dette tyder paa, at Billedet er malet henimod Slutningen af Aaret 1597, og at Tyge Brahe maaske kan have tænkt paa at lade Billedet stikke i Kobber til »Astronomiae instauratae mechanica«, der ved den Tid blev trykt paa Wandesborg, men at der ikke er bleven Tid dertil, eller at Brahe har foretrukket at benytte et andet Billede til denne Bog.

En omtrent lignende Indskrift som den nysanførte skal efter Resen have staaet paa et Portræt af Tyge Brahe, der fandtes i Kong Frederik III.'s Bibliothek.[2] De to Portræter med de næsten ligelydende Indskrifter have formodentlig i det Hele lignet hinanden, og det ene har maaske været en Kopi af det andet. Resen omtaler først det Billede af Tyge Brahe, der var aftrykt udvendig paa Bindet af nogle af sidstnævntes Bøger (hvorom nedenfor) og tilføjer herefter:

Sub Pyramide tegumento quodam cooperta ad effigiem ejus, quae in Augustissimi Regis Daniae Friderici III Bibliotheca hodie reservatur depicta haec legitur inscriptio:

Stans tegor in solido ventus
fremat ignis et unda.
Wandesbechi

An. M. DXCVII quo post diutinum in patria exilium demum pristinae libertati restitutus fui

TYCHO BRAHE OT.

Dette Billede maa altsaa have været i Kong Frederik III.'s Bibliothek, som fandtes paa Kjøbenhavns Slot; men hvor Portrætet senere er blevet af, vides ikke. Det findes i alt Fald ikke i det nuværende store kongelige Bibliothek.

Paa Slottet Skokloster i Nærheden af Upsala findes et malet Portræt af Tyge Brahe, der saavidt vides har en vis Lighed med Portrætet i Edinburgh.

---

[1] Digtet, der har til Overskrift: »Ad generosum virum Tychonem Braheum de Knudstrup, cognatum et affinem suum desideratissimum, in zoilos, malevolos et inscios«, er trykt ved Begyndelsen af T. Brahei Astronomiae instauratae mechanica. Det findes ogsaa, med Udeladelse af Overskriften, i Resenii Inscript. Hafn. 1668, 4to, p. 336. Jvf. Epistolae, quas per annos a 1596 ad 1601 Tycho Brahe et Oligerus Rosenkrantzius inter se dederunt, nunc primum collectae et editae F. R. Friis. Havniae 1896, p. 18, 34.

[2] P. Joh. Resenius. Inscpriptiones Hafnienses (etc.). Hafniae 1668, 4to p. 335.

Et malet Brystbillede af Tyge Brahe, som jeg saa paa Observatoriet i Prag 1868, var kun en nyere, maadelig Kopi. — Andre malede Portræter af Tyge Brahe findes paa Gripsholm i Sverig, paa Gaunø i Sjælland og fl. St.[1]

Der existerer i alt Fald et Par gamle, haandtegnede Portræter af Tyge Brahe, og af disse synes især det ene at være af ikke ringe Betydning. Det findes i den kongelige Kobberstiksamling i Kjøbenhavn. Det var tidligere den almindelige Mening, at Tegningen skyldtes Henrik Goltzius; men nu antager man snarere, at den er af Tyge Brahes Maler Tobias Gemperlin, og der er unægtelig meget, der taler for denne Antagelse. Portrætet er en lille Pennetegning; Hovedet er temmelig omhyggelig udført, hvorimod Draperiet er flygtigt skizzeret. Tyge Brahe er fremstillet en face, med Baret paa Hovedet, og Dragten er forøvrigt omtrent som paa andre bekjendte Portræter af ham. Den højre Haand hviler paa et Bord eller en Plade og i den venstre holdes Handskerne. Paa den venstre Haands Pegefinger ses en Ring, vistnok en Signetring, og paa Brystet en Kjæde med Elefantordenstegnet. Indfatning eller Underskrift findes ikke, dog er der med et Stempel paatrykt Bogstaverne L. S., der vise, at Tegningen engang har hørt til Kunstkammerforvalter Lorentz Spenglers Samling. Vi skulle senere komme tilbage til denne Tegning.

Et stort Antal kobberstukne Portræter af Tyge Brahe er omtalt af A. Strunk i hans ovennævnte Katalog. Men her er dog forbigaaet adskillige, og deriblandt et, som maa henregnes til de vigtigste, nemlig et, som skyldes J. Geyn (eller Gheyn, f. i Antwerpen 1565 † s. St. 1615), og denne Forbigaaelse har atter givet Anledning til nogle Fejltagelser. Rigtignok begynder Strunk sin Liste over Tyge Brahes Portræter med et meget godt Portræt, som han tillægger Geyn, men han har forbigaaet et andet, noget lignende Portræt, der vistnok er noget ældre, og uden Tvivl med nok saa god Grund kan kaldes Geyns Stik.

---

[1] I en »Katalog over malede Portræter i Norge, hvorom Anmeldelse er indkommen til C. J. Anker og H. J. Huitfeldt-Kaas«, Kristiania 1886, nævnes S. 17 følgende malede Portræter af Tyge Brahe: et Brystbillede i naturlig Størrelse tilh. K. N. Vidensk. Selsk. i Throndhjem, et do. tilh. Thorv. Krohg, Kjøstad ved Throndhj., et Brystb. i halv nat. St. tilh. Bergens Billedgalleri, og et Brystb. tilh. Throndhjems Latinskole.

Dette Portræt er Strunk først bleven gjort opmærksom paa efter at hans Katalog var udkommen.

Dette Kobberstik, der i de gode Aftryk er et særdeles smukt og karakteristisk Billede, findes i nogle Exemplarer af et Par af Tyge Brahes Skrifter. Det forestiller ham staaende under en med 16 Ahnevaabener prydet Portal. Han har en Baret med Fjer paa Hovedet, kort afklippet Haar, langt Overskjæg og spidst tilstudset Underskjæg. Han bærer en tilknappet Underklædning, og derover en Kappe med opretstaaende Krave, samt Pibekrave og Manchetter. Om Halsen bærer han en dobbelt Kjæde, hvori hænger Elefanttegnet med Bogstaverne F. S. I den højre Haand, paa hvis Pegefinger ses en Ring, holdes Handskerne, medens den venstre Haand hviler paa en til Portalen hørende Plade. Under Portræter staar denne Indskrift:

Effigies Tychonis Brahe Ottonidis Dani
Dni de Knvdstrvp et Arcis Vranienbvrg in
Insvla Hellisponti Danici Hvenna Fvndatoris
Instrvmentorvmqve Astronomicorvm in eâdem
Dispositorvm inventoris et stuctoris
Aeatis svae anno 40. Anno Dni. 1586. compl.

Ved Siderne staar Tyge Brahes Valgsprog: Non haberi sed esse, og ved Mandens højre Side, indenfor Portalen, lige for Axelsønners Vaaben: I D Geyn. fe. (Bogstaverne I D G sammenbundne). Billedet er til Stikranden 18,4 Ctm. højt og 13,2 Ctm. bredt.

Selve Portrætet svarer i Form og Størrelse saa nøje til den ovennævnte Pennetegning, at der er Grund til at tro, at det netop er denne Tegning, der er bleven benyttet ved Stikningen. Forøvrigt bærer Tegningen Spor af, at der er kalkeret over den. Men Kobberstikkeren har gjort sig det bekvemt, idet han ikke har anbragt Stikket i omvendt Stilling, og i Aftrykket er Billedet altsaa blevet omvendt, saa at Manden har faaet Handskerne i den højre Haand. Derimod staar Portalen med Ahnevaabenerne i den rigtige Stilling paa Aftrykket. Men Kobberstikkeren har vist en særegen Skjødesløshed, idet Lyset paa Figuren falder ind fra dennes venstre Side, men paa Portalen fra den modsatte Side. Der er uden Tvivl bleven sendt Kobberstikkeren et Par forskjellige Skizzer til at arbejde efter, nemlig en til selve Portrætet, der vel i alt Fald har været tegnet af Gemperlin, og en til Portalen. Denne sidste har formodentlig været udarbejdet af

Arkitekten Hans Stenwinkel den ældre, der omtrent ved den Tid arbejdede for Tyge Brahe og bl. a. tegnede de arkitektoniske Partier af Billedet paa den store Murkvadrant. Portalen paa Portrætet er formodentlig tildels en Afbildning af Nedgangen til Stjerneborg, der blev bygget omtrent 1584. Denne Nedgang var, som man véd, prydet med Familievaabener.

Endnu maa her tilføjes nogle Ord om Elefanttegnet paa Portrætet. Det ældste bekjendte Exemplar af Elefantordenstegnet findes paa Rosenborg. Ordenstegnet er af Guld og tildels emailleret; det blev baaret i en Guldkjæde, og er indrettet saaledes, at man kan vende hvilken Side frem, det skal være. Det forestiller en Elefant, der paa sin venstre Side bærer et Billede af Kong Frederik II, og paa den højre et Skjold med det bekjendte sammenslyngede F. S. Paa Fodstykket under Elefanten ses Begyndelsesbogstaverne til begge Frederik II.'s tyske Valgsprog, nemlig paa den ene Side, under Kongens Billede, M. H. Z. G. A. (Meine Hoffnung zu Gott allein), og paa den anden Side, under det sammenslyngede F. S.: T. I. W. B. (Treue ist Wildbrat).[1]

Paa det ovennævnte med Pen tegnede Portræt af Tyge Brahe er Elefanttegnet, ligesom Dragten, meget flygtigt skizzeret, og kun meget lille, men man kan dog se, at Tegningen ret vel svarer til den nysanførte Beskrivelse, og at det er Elefantens venstre Side, altsaa den med Kongens Billede, der vender frem. Det er ogsaa denne Side af Elefanttegnet, der ses paa Billedet fra Frederiksborg og paa det malede Portræt i Edinburgh. Derimod er det den højre Side af Elefanten, der ses paa Elefanttegnet paa Geyns Stik fra 1586. Hvis det altsaa er Tegningen i Kobberstiksamlingen, der har været sendt til Geyn, saa har han vistnok tillige faaet en mere detailleret udført Tegning af selve Elefanttegnet.

Naar Tegningen er udført omtrent ved Slutningen af Aaret 1586, og naar Portrætet skulde graveres og trykkes i Holland, saa maatte der hengaa nogen Tid inden Tyge Brahe kunde komme i Besiddelse af Aftrykkene, og det synes virkelig at være gaaet noget langsomt dermed, saa at han først har faaet Billedet henimod Slutningen af 1590. Han har uden Tvivl faaet Billedet

---

[1] Carl Andersen, Rosenborg (med Illustr.), 1867, S. 18 fg.; P. Brock, Rosenborg Slot (med Illustr.), 1884, S. 26. — Om Betydningen af Bogstaverne T. I. W. B. kan ses: Bricka, Kong Frederik den Andens Ungdomskjærlighed, 1873, S. 77, 266.

i et stort Antal Exemplarer, som han kunde benytte dels til at anbringe i sine Skrifter, og dels til at bortforære særskilt til Venner og Bekjendte og andre, som han stod eller kunde ønske at komme i Forbindelse med. I denne Henseende lader det til, at han, især i Begyndelsen, ikke har været sparsom, allerhelst ligeoverfor Personer, som han kunde vente vilde gjengjælde Opmærksomheden, ved at skrive latinske Digte til hans Ære, af hvilke Digte han da, efter den Tids Skik, kunde udvælge nogle til at anbringe i sine Bøger tilligemed Portrætet. Saaledes skriver han 1. Decb. 1590 i et Tillæg til et Brev til Sir Thomas Savelle, at han sender ham nogle Exemplarer af sit Billede, der nylig er graveret i Amsterdam, og at det vilde glæde ham, om udmærkede Digtere vilde skrive Epigrammer, som han kunde anbringe i sine Bøger, tilligemed Billedet, og omtrent ved samme Tid skrev han i samme Anledning til flere af sine Venner. Der hengik dog endnu flere Aar inden Tyge Brahe fik Lejlighed til at udgive en Bog, hvori Portrætet kunde anbringes. Det skete først i Aaret 1596, da han udgav en Samling astronomiske Breve. Her fik han Anvendelse for Portrætet og for endel latinske Digte, der af forskjellige Forfattere vare skrevne til hans Ære. Bogen blev trykt i et ikke ringe Oplag; men desuagtet maa der dog endnu have været endel Exemplarer tilovers af Portrætet, som kunde benyttes ved en anden Lejlighed. Disse Exemplarer fik han Brug for et Par Aar senere, da han udgav en Beskrivelse af sine astronomiske Instrumenter: *Astronomiae instauratae mechanica. Wandesburgi 1598.* Folio. Portrætet findes i de fleste af de Exemplarer af denne Bog, som jeg har havt Lejlighed til at se eller har kunnet forskaffe mig Underretning om. Det er her fastklæbet paa Bagsiden af Titelbladet. Denne Side er, ligesom alle de øvrige Sider i Bogen, omgiven af en Indfatning i Bogtryk, men andet er der ikke trykt paa den, saa at den vistnok fra først af har været bestemt til derpaa at anbringe et Portræt. Det Oplag, der blev trykt af denne Bog, har neppe været stort, men vel i alt Fald større end Restoplaget af det sidstnævnte Kobberstik, og enkelte af de Exemplarer af Bogen, der skulde bortforæres, maatte derfor paa anden Maade forsynes med Forfatterens Portræt. I det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn findes et Exemplar af Bogen, i hvilket der paa Bagsiden af Titelbladet er anbragt et med Vandfarve malet Portræt af Tyge Brahe, der afviger endel fra andre Portræter af ham. Han har blottet

Hoved og tyndt Haar, en Pibekrave om Halsen, omtrent som paa Portrætet i Edinburgh, og paa Brystet bærer han en dobbelt Kjæde med Elefanttegnet. Portrætet er anbragt i en oval Indfatning. Nedenunder denne ses en mindre Oval med Brahernes og Billernes Vaabener, og med Valgsproget: Esse potius qvam haberi. Ved Siderne af Portrætet staa to Statuer, nemlig af Copernicus og Ptolemæus, med Ringkugler i Hænderne, og foroven ses to Engle med en Kartouche, hvorpaa staar: Effigies Tychonis Brahe. I dette Exemplar af Bogen findes en af Tyge Brahe selv underskreven Dedikation til den bøhmiske Adelsmand Peter Vok von Rosenberg.

Et andet Exemplar af den nævnte Bog, ligeledes indeholdende et med Vandfarve malet Portræt af Tyge Brahe, findes i Præmonstratenserklostret Strahof i Prag. I Bogen findes en af T. Brahe egenhændig underskreven Dedikation til Dn. Johanni Liber Baro ab Hasenburg (etc.). Om Portrætet skriver v. Biela, i et Brev, dateret Prag den 29. Juni 1824: »Auch habe ich mir ein volkommen wohl erhaltenes 1598 mit Wasserfarben gut gemahltes Portrait Tycho's, welches in einem schönen Exemplar seiner Mechanica in der Strahöfer Stiftsbibliothek alhier befindlich ist, genau aufcopiren lassen. Tycho erscheint mit kahlem Kopfe, blauen Augen, langem röthlichen Bart und nicht natürlich aussehender Nase. Von Tycho's eigener Hand ist in dieses Exemplar der Mechanica Astron. instaurat. folgendes geschrieben: Illustri ac Generoso Domino, Dno. Johanni liber Baro ab Hasenburg, Capitaneo, S. Cæsar. Majestatis a Consiliis, Domino et amico suo in primis honorando Tycho Brahe«[1].

Klosterbibliotheket i Strahof ejer endnu et andet med Vandfarve malet Portræt af Tyge Brahe. Det er blevet mere almindelig bekjendt derved, at Astronomen Prof. Safarik uddelte nogle fotolithografiske Kopier af det til de Tilstedeværende ved det astronomiske Selskabs Møde i Strassburg 1881. Herom læses følgende i Selskabets Tidsskrift: »Hr. Safarik vertheilt an die Anwesenden Exemplare einer Photolithographie nach dem einzigen in Prag vorhandenen Originalporträt Tycho Brahe's. Dieses ist ein Aquarell in Folio auf Pergament, einem Exemplar der

---

[1] Astronomische Nachrichten III, 1825, S. 256; jvf. min Biografi af Tyge Brahe, 1871, S. 366, og min Afhandling om Tyge Brahe og Italienerne, Museum 1891, S. 267. — Portrætet er gjengivet i Danmarks Riges Historie IV, 1897, S. 43.

Astronomiae instauratae progymnasmata vorgebunden, mit autographer Dedication an den böhmischen Magnaten Johann Zajik von Hasenburk, und befinden sich gegenwärtig im Kloster Strahow zu Prag«[1].

Fotolithografiet er formodentlig i samme Maalestok som Tegningen, og denne er i saa Fald baade hvad Formen og hvad Størrelsen angaar saa overensstemmende med et af Philip Kilian udført Kobberstik, at det maaske netop er denne Tegning, hvorefter Stikket er udført[2]. Kobberstikket hører til det bekjendte Værk »Historia coelestis«, udgivet af Lucius Barrettus (Pseudonym for Albertus Curtius) Wien 1657, i Folio. Billedet forestiller Tyge Brahe i hel Figur, staaende paa et Fodstykke og støttende sig til en Sextant. Han har en Baret paa Hovedet og bærer en lang Kappe, der naar helt ned til Fodstykket, og det Hele ser ud som en Afbildning af en Statue. Paa Fotolithografiet er Navnet Tycho Brahe i Facsimile anbragt under Figuren, og Fodstykket har Form af en firkantet Plade, medens det paa Kilians Stik er dannet som en Piedestal, paa hvis Forside er anbragt en Indskrift, hvorom nedenfor.

Men naar Vandfarvetegningen nu findes i en Bog, som Tyge Brahe har bortforæret, saa følger dog ikke heraf, at den er samtidig med Bogen. Hvem Tegningen skyldes, vides ikke; maaske er den af Kilian. Men der kan neppe være nogen Tvivl om, at den egentlige Original saavel til Tegningen som til Kilians Stik er det ovennævnte Stik af Geyn for 1586. Det er netop Underskriften fra dette Stik, der atter gjenfindes paa Kilians, og paa dette sidste staar, paa den nederste Del af Fundamentet: Philip Kilian sculps[3].

---

[1] Vierteljahrsschrift der Astronomischen Gesellschaft. 16. Jahrg. Leipzig 1881, S. 273. T. Brahes Bog Astronomiae instauratae progymnasmata omtales i min Biografi af T. Brahe, 1871, S. 170 fg. Johann Zajik er formodentlig den samme som den ovenfor (S. 226) nævnte Johanni liber Baro ab Hasenburg etc.

[2] Philip Kilian var født i Augsburg 1628, og døde 1693.

[3] Et Billede af T. Brahe fandtes paa Fodstykket til et af hans Instrumenter (Armillae aequatoriae); se Beskrivelsen med tihørende Figur i T. Brahes Astronomiae instauratae mechanica (Wandesburgi 1598, Fol. C 2; Norimbergae 1602, Fol. C 5). Et malet Billede af T. Brahe fandtes under Hvælvingen paa Stjerneborg; et andet var malet paa et Epitafium i Kaagerød Kirke, paa hvilket ogsaa fandtes Billeder af hans Forældre og Søskende. Ifølge velvillig Meddelelse af Hr. Museumsassistent Nilsson i Lund findes et malet Portræt af T. Brahe, formentlig en god Kopi, hos Prof. Ljunggren i Lund. Dette Portræt har tidligere tilhørt Biskop Faxe.

Gheyns Stik fra 1586 maa anses for den egentlige Original til et stort Antal Portræter af Tyge Brahe. Men at undersøge hvormange saadanne Portræter der existerer og at afgjøre hvilke af disse der ere direkte Kopier efter Gheyn og hvilke der ere Kopier efter Kopier, vilde uden Tvivl blive et møjsommeligt og vanskeligt Arbejde. Her skal kun meddeles nogle enkelte Oplysninger i den Retning. Paa mange af Kopierne er Portalen med Ahnevaabnene medtagen, men saaledes, at den ovenfor omtalte Fejl med Hensyn til Belysningen er undgaaet. Dette gælder f. E. om en Kopi, der er aftrykt paa Titelbladet til T. Brahes Astronomiae instauratae mechanica, 1602. Paa andre Portræter er Portalen helt udeladt eller erstattet af en Indfatning af en helt anden Form.

Dette sidste gjælder om et lille kobberstukket Portræt af Tyge Brahe, der findes i Kunstindustrimuseet i Kjøbenhavn. Det er, maalt til Pladeranden, 9,2 Ctm. højt og 7,8 Ctm. bredt; men det er beskaaret omtrent til Pladeranden, og den Signatur, der kan have været tilstede, er saaledes bortskaaren. Det er rimeligvis et Expl. af et Kobberstik, som jeg saa i det k. k. Hofbibliothek i Wien 1868, og om hvilket jeg har noteret, at det var stukket af L. Cornay. Under selve Portrætet staa 2 Hemisfærer, og i den ovale Indfatning læses: »Tycho Brahe Ottonides Dan^{0}. Astronomorum hujus sæculi Princeps. 1595«. Det er formodentlig dette Portræt, som Tyge Brahe omtaler i et Brev til Joh. Isaksen Pontanus, dat. Uraniborg den 5 September 1595[1].

Der existerer endnu et Kobberstik, som maa anses for et samtidigt Portræt af Tyge Brahe, nemlig det smukke Stik, der er beskrevet i Strunks Katalog under Nr. 356. Det har en saa stor Lighed med det ovenfor omtalte Stik af Gheyn fra 1586, at man nok kunde anse det ene af disse to Stik for kun at være

[1] T. Brahe skriver: Iconem mei isthic expressam una accepi, licet et antea eadem per Cunradum nostrum (qui hanc Coloniae sculptam existimavit) huc delata sit. Non satis placet, quod duobus hemisphaeriis imaginem istam inniti fecerit artifex. Videtur id minus gravitatis prae se ferre. Is quidem forte suo quodam consilio, nec sine industrio labore sic faciendum censuit. At mihi, si rotundas istas picturas omisisset, vel adhuc in aliqua altera (si sic volet) imitatione omiserit, rem magis arridentem præstiterit, sic quoque pomposa illa circumscriptione nimia est. Neque enim tanto me dignor honore (etc.) (Ant. Matthaei Sylloge epistolarum, Lugd. Batav. 1695, 8vo, pag. 222. Af denne Bog haves ogsaa en Udg. Hagae Comitum 1740, 4to). — Reproduktioner efter dette Kobber og efter Tegningen i Kobberstiksamlingen ere i Arbejde.

en noget modificeret Kopi af det andet; men en Sammenligning vil dog vise, at de ere ikke saa lidt forskjellige. Foreløbig ville vi blot kalde det ene af disse Stik, nemlig det ovenfor beskrevne, det ældre, og det andet, nemlig det af Strunk som Nr. 356 beskrevne, det nyere, og forhaabentlig vil det lykkes at paavise, at disse Betegnelser ere berettigede. Paa dem begge ses Tyge Brahe staaende under en med Ahnevaabener prydet Portal; men paa det ældre Stik er det nederste Vaaben til Højre de Stormvasers, men paa det nyere derimod Bjelkernes. End videre bemærkes, at der paa det ældre Stik under det tredie Vaaben til Højre staar Rönnor (skulde vel være Rönnover), hvilket paa det nyere er blevet til det meningsløse Hönnor. Paa det nyere Portræt af T. Brahe har han blottet Hoved; paa Brystet ses, foruden Kjæden med Elefanttegnet ogsaa en anden Kjæde, hvori hænger en Medaillon med Kong Frederik II^s Brystbillede, og Dragten er meget pynteligere paa det nyere end paa det ældre Portræt. Underskriften er ens paa begge Stik, med Undtagelse af, at der i Stedet for Ordet »Instrumentorumque«, der staar paa det ældre Stik, læses paa det nyere »Machinarumque«. Paa dette staar, ved den nederste Rand: IDGheyn. Fe. (Bogstaverne IDG sammenbundne), og paa endel af Exemplarerne, ikke paa dem alle: Marco Sadeler excudit. Portrætet staar i samme Stilling som paa Tegningen i Kobberstiksamlingen (Handskerne holdes i den venstre Haand).

Men det er ikke saa ganske let at afgjøre naar og under hvilke Forhold dette smukke Stik er blevet til. I Henhold til Underskriften maatte Portrætet være fra 1586; men saaledes kan det ikke forholde sig. Paa Brystet ses som sagt ikke blot Kjæden med Elefanttegnet, men ogsaa en anden Kjæde med et Billede, som man véd at Tyge Brahe modtog af den unge Kong Christian IV ved dennes Besøg paa Hven 1592. Billedet kan saaledes ikke være ældre end fra sidstnævnte Aar; men det er rimeligvis noget nyere. Tyge Brahe synes at have været vel tilfreds med det ovennævnte Portræt, der var stukket i Amsterdam, og da hele Beholdningen var opbrugt, kunde han have flere Grunde til at lade et nyt Portræt stikke i Kobber. Han havde flere Skrifter i Arbejde, som han nok kunde ønske at ledsage med sit Portræt; han havde tænkt paa at faa det tilstundende Aar 1600 betragtet som et Jubelaar i astronomisk Henseende og at faa udgivet et særeget Skrift i den Anledning, og det lod til,

at der nok kunde findes en eller anden Videnskabsmand, som vilde paatage sig at udarbejde et saadant Skrift. Det skulde ogsaa omtale hvorledes Tyge Brahe havde set sig nødsaget til at forlade Fædrelandet, og hvorledes han, og Astronomien med ham, havde fundet et nyt og sikkert Tilflugtssted hos Kejser Rudolf i Prag. Et saadant Skrift burde vistnok forsynes med et Portræt af Tyge Brahe, og Hensynet hertil har vel i alt Fald været en medvirkende Aarsag til, at han lod et nyt Portræt stikke. Men Jubilæumsskriftet udkom ikke, og den ovennævnte Bog fra 1598 var den sidste, Tyge Brahe selv fik udgivet. Hans øvrige paabegyndte Skrifter bleve ikke færdige i hans Levetid, og det er rimeligvis gaaet ligesaa med Portrætet[1]. Ved hans Død i Oktober 1601 har Pladen neppe været helt færdig, og i alt Fald har den formodentlig manglet Underskriften, og uden at der forelaa noget om hvorledes denne skulde lyde. Bøgerne maatte nu gjøres færdige saa godt det lod sig gjøre, og for at faa Portrætet færdigt, har man vel ladet Underskriften afkopiere efter det ældre Portræt, uden at tage Hensyn til, at Aarstallet ikke passede. Det skal ogsaa bemærkes, at det Portræt af Tyge Brahe, der findes i Originaludgaven af Dr. Jessens Ligprædiken over ham, Prag 1601, 4to (paa Bagsiden af Titelbladet), kun er en tarvelig Kopi efter Geyns Stik fra 1586. Man kan dog noget nærmere angive naar det nye Portræt har været færdigt. Det findes i et Exemplar af T. Brahes Bog »Astronomiae instauratae progymnasmata«, paa hvis Titelblad staar: Prag 1602 (Hjelmstjernes Saml. Nr. 1589, 4to), og det er trykt paa Bagsiden af selve Titelbladet, og ikke paa et særskilt og senere paaklæbet Blad.

Men hvem har egentlig stukket dette smukke Portræt? Et Portræt af Tyge Brahe nævnes i mange trykte Fortegnelser over Gheyns Arbejder, men man kan i Reglen ikke se hvilket af de to Portræter der menes. Det sidstomtalte er signeret IDGheyn. Fe., og da Geyn (Navnet skrives snart med, snart uden h), først døde 1615, kan han lige saa vel have stukket dette Portræt som det tidligere. Men der kan dog nok rejses lidt Tvivl om hvorvidt det er af ham. Tyge Brahe har maaske først ladet Billedet paabegynde omtrent ved den Tid, da han kom til Prag, og der levede og virkede uden Tvivl ved den Tid flere Kobberstikkere. Der var f. E. Egidius Sadeler og uden Tvivl flere af hans Med-

[1] Se min ovennævnte Afhandling: Tyge Brahe og Italienerne.

hjælpere og Disciple, og flere Medlemmer af den udbredte Sadelerske Familie. Det er ogsaa muligt, at selve Portrætet kan være udført af én Kobberstikker, og Underskriften af en anden.

Jeremias Falck har stukket et særdeles smukt Portræt af Tyge Brahe. Selve Portrætet er anbragt i en oval Indfatning, der atter omsluttes af en Firkant; men forøvrigt er det en forstørret Kopi af Gheyns oven nævnte Stik fra 1586, og det er i Liniemaal netop 3 Gange saa stort som dette. Det er udførligt beskrevet i Strunks Katalog. Med Hensyn til Højre og Venstre er Falcks Stik modsat Gheyns, og altsaa overensstemmende med Tegningen i Kobberstiksamlingen.

Grunden til at Jeremias Falck udførte datte Stik, maa søges i hans Forbindelse med hans Landsmand Astronomen Hevelius i Danzig. Hevelius var en Mand, der havde baade Lyst og Evne til at anvende endel paa smuk Udstyrelse af sine Bygninger, Instrumenter og Bøger, og han var selv saa øvet i Kobberstikkerkunsten, at han kunde gravere Kobbere til sine lærde Værker. Men hvor der stilledes større kunstneriske Fordringer, end han selv kunde opfylde, benyttede han Jeremias Falck og andre Kobberstikkere. Falck har arbejdet endel for Hevelius, og skulde efter Bestemmelsen have udført endnu flere Arbejder for den berømte Astronom. Han har paa en Maade stukket endnu et Portræt af Tyge Brahe, foruden det ovennævnte. Han har nemlig stukket et Par Titelblade eller Titelkobbere til astronomiske Værker af Hevelius, og paa et af disse Blade ses Billeder af Tyge Brahe og flere Astronomer[1].

Der kan nævnes endnu et Par samtidige graverede Portræter af Tyge Brahe. Paa den forreste Side af Bindet til flere af hans Bøger og Manuskripter er der i Guld aftrykt et Portræt af ham, og paa den bageste Side findes et tilsvarende Aftryk af Vaabenet. Han har forøvrigt havt et Par større og et Par mindre Stempler til Portrætet og Vaabenet; de mindste vare uden Tvivl de ældste, de vare alle af oval Form. Det større Portræt er gjengivet i Kobberstik i Originalens Størrelse i Dansk Magasin II, 1746 S. 321. Det er 8 Ctm. højt og 6 Ctm. bredt. I Omkredsen staar:

---

[1] Et saadant Blad med Billeder af T. Brahe og flere Astronomer hører til Hevelii Machina coelestis, T. I. Gedani 1673. Fol. Det samme Kobber findes ogsaa i nogle Exemplarer af samme Værk T. II. Gedani 1675 Paa det kobberstukne Titelblad til Hevelii Selenographia, Gedani 1647, Fol , staar: Adolf Boy delineav. J. Falck Polonus sculps.

Hic patet exterior Tychonis forma Brahei,
Pulchrius eniteat quæ latet interior.

Da Tyge Brahe her bærer saavel Kjæden med Medaillen som Kjæden med Elefanttegnet, kan Billedet ikke være ældre end fra 1592. Omskriften paa Billedet med Vaabenet er:

Arma, Genus, fundi pereunt: Durabile virtus
Et doctrina decus Nobilitatis habent.

Det er mærkeligt nok at ligesom dette Portræt og Vaaben forekommer i to forskjellige Størrelser, saaledes existerer der ogsaa to forskjellige Medailler, en større og en mindre, med Tyge Brahes Brystbillede paa den ene Side og hans Familievaaben paa den anden, og begge med Aarstallet 1595.

Et Exemplar af den mindste af disse Medailler findes i den kongelige Mønt- og Medaillesamling i Kjøbenavn. Det er af Sølv og synes at være støbt efter et Exemplar, der har havt et Hul ved den øverste Rand. Medaillen er aftegnet og beskrevet i Beskrivelsen over danske Mønter og Medailler og i Danske Magazin T. II, S. 162 fg. Den er 3.5 Ctm. i Diameter. Paa Forsiden ses Tyge Brahes Brystbillede med Omskrift: Effigies Tychonis Brahe. O. F. Aetatis 49; og paa Bagsiden hans Familievaaben med Omskrift: Esse potius — T. B. O. — quam haberi — 1595.

Af den større Medaille findes et særdeles smukt Exemplar i den k. k. Mønt- og Medaillesamling i Wien. Det er rimeligvis af Sølv, og forgyldt, og synes at være ciseleret. En gammel Kopi af Messing eller Bronce er for nogle Aar siden bleven erhvervet til den kgl. Mønt- og Medaillesamling i Kjøbenhavn.

Denne Medaille er beskrevet og aftegnet i: Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Privatmünzen und Medaillen. Herausgegeben von dem Vereine für Numismatik zu Prag. Mit Abbildungen. Prag 1852. 4to. p. 16, Tab. III. Nr. 17. I Beskrivelsen bemærkes, at denne Medaille er af Sølv, og at Forkortelsen O: F: paa Adversen ogsaa kan læses: »Opus Factum«, hvilken Forklaring dog neppe er den rette.

Medaillen er 39 Mm. i Diameter, og altsaa lidt større end den ovennævnte. Paa Adversen ses et Brystbillede af Tyge Brahe med Omskrift:

Effigies: Tychonis: Brahe: O: F: AD: 1595. Æt. 49.

Paa Reversen ses det Braheske Familievaaben med følgende Omskrift i to Kredse:

Arma: genus: fundi: pereunt: durabile: virtus:
Et: doctrina: decus: nobilitatis: habent:

Man ser, at det er den samme Indskrift som den, der findes omkring Vaabenet paa Bindet af nogle af T. Brahes Skrifter.

For Fuldstændigheds Skyld maa endnu nævnes Reliefbilledet paa Tyge Brahes Ligsten i Teinkirken i Prag. Gipsafstøbninger af Ligstenen findes i Kjøbenhavn (Nationalmuseet) og paa Frederiksborg Slot[1].

En Medaillon med Tyge Brahes Portræt blev forfærdiget af Johannes Wiedewelt 1776[2].

En Statue af Tyge Brahe findes i Observatoriet i Klostret Kremsmünster i Øvre Østerrig ($1^1/_2$ Mil fra Badestedet Hall). Abbed Erenbert Meyer lod nemlig i sin Tid Statuer af Ptolemæus, Tyge Brahe og Kepler anbringe i Murnicherne ved Trappen i Observatoriets nederste Etage[3].

En Buste af Tyge Brahe findes paa Observatoriet i Kjøbenhavn, og en lignende blev hensat i Kirken paa Hven 1846, ved Mindefesten for Tyge Brahe.

Paa Keplermonumentet i Keplers Fødeby Weilderstadt i Württemberg findes 4 mindre Statuer, forestillende Copernicus, Mæstlin, Jobst Bürg og Tyge Brahe. Figurerne bleve modellerede af Billedhugger Kreling i Nürnberg 1868.

En Statue af Tyge Brahe blev som bekjendt opstillet foran Kjøbenhavns Observatorium og afsløret 1876, 300 Aar efter Uraniborgs Grundlæggelse. Modellen var adskillige Aar tidligere bleven udført af Professor H. V. Bissen.

En Buste forestillende Tyge Brahe, modelleret af Billedhugger Jørgen Larsen, findes paa Frederiksborg Slot.

---

[1] Til Afstøbningen i Kjøbenhavn blev benyttet en Form af Papir, som jeg havde bragt i Stand under Opholdet i Prag 1868. Den taalte kun en eneste Støbning, og da der ønskedes en Afstøbning til Frederiksborg Slot, maatte der derfor gjøres en ny Form.

[2] F. I. Meier, Johannes Wiedewelt, S. 271, 273.

[3] De bleve skaarne i Træ af en ung Billedhugger Franz Xaver Keller fra Straubing, der opholdt sig her 1772—82 (Fellöker, Geschichte der Sternwarte der Benediktiner-Abte Kremsmünster. Linz 1864. 4to, S. 95).

Lidt mere om Guldsmed Kyhl og Naturselvtrykket.[1]

I nærværende Samling, S. 115 fg., omtales Guldsmed Kyhl og hans Opfindelser, og der blev nævnt et Skrift med Tilel: »Eigenthumsstreit bei neuen Erfindungen«, hvilket Skrift jeg forøvrigt ikke havde set. Jeg har senere havt Lejlighed til at gjøre mig bekjendt med det, og skal her omtale det nærmere.

Den anførte Titel gjælder kun et enkelt Afsnit af et større Skrift, hvis Titel er: Die Entdeckung des Naturselbstdruckes, oder die Erfindung von ganzen Herbarien, Stoffen, Spitzen — durch das Original selbst — Druckformen herzustellen —, womit man Abdrucke, dem Originale identisch gleich, gewinnen kann. Von Alois Auer. Wien. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. 1854. Folio. — Auer fortæller, hvorledes han og hans Faktorer i Forening havde opfundet og udviklet en Trykkemethode, der senere fik Navn af Naturselvtryk og viste sig særdeles brugbar, og han er fast overbevist om, at en saadan Fremgangsmaade ikke havde været kjendt tidligere, og han blev meget indigneret over Professor J. M. Thieles Artikel, da han kom til Kundskab om den ved at læse et Uddrag af den i et tysk Blad. Han satte sig strax i Bevægelse, for eftertrykkeligt at tilbagevise ethvert Angreb paa den formentlige Ejendomsret. Han omtaler Sagen meget udførligt i Afhandlingen, hvis fuldstændige Titel er: »Eigenthums-Streit bei neuen Erfindungen, insbesondere bei dem in der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien entdeckten Naturselbstdrucke, von Alois Auer, wirkl. Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften. Hele Indholdet er gjengivet paa 4 Sprog, Tysk, Engelsk, Italiensk og Fransk, og nogle Tillæg desuden paa Dansk, og hertil er føjet endel Prøveblade. Auer havde sendt et Exemplar af sin Afhandling om Opfindelsen til Prof. Mehren i Kjøben-

[1] I Adresseavisen for 2. Febr. 1847 bekjendtgjør Enken A. M. E. Kyhl, paa egne og Børns Vegne, at hendes stræbsomme Mand Guldsmedemester Peter Larsen Kyhl døde den 27. Januar, efter længere Tids Nervesvækkelse.

havn, men uden Prøvebladene; Prof. Mehren havde derefter sendt en Meddelelse til Berlingske Tidende, og denne Artikel havde atter foranlediget Prof. Thieles Artikel i et senere Nr. af samme Blad. Auer mener at hvis Kyhls Opfindelse virkelig havde den Betydning, som Prof. Thiele tillagde den, saa var det uforsvarligt, at man havde ladet Manuskriptet henligge upaaagtet i et eller andet Arkiv i saa mange Aar, og uforsvarligt at hverken Kyhl eller andre havde sørget for at bringe Opfindelsen til Anvendelse. Heri havde Auer neppe saa ganske Uret; men det maa dog bemærkes, at Kyhl baade fra Kunstakademiet og fra Videnskabernes Selskab havde faaet anerkjendende Vidnesbyrd, og han havde jo faaet 100 Rd., for at kunne fortsætte sine Forsøg. Han havde ogsaa udsendt en trykt Subskriptionsindbydelse; men der var neppe ret mange, der havde noget Begreb om, hvor vidt Sagen havde nogen Betydning. Auer finder det paafaldende, at hverken Prof. Mehren i Kjøbenhavn eller Kemitypist Piil, der var født i Kjøbenhavn og nu var beskjæftiget i Hof- og Statstrykkeriet i Wien, forhen havde hørt det mindste om Kyhls Opfindelse[1]. Men dette er dog neppe mere paafaldende end at hverken Auer eller de lærde Herrer og de Teknikere, der paa forskjellig Maade stode ham bi, vidste noget om det Værk fra 1748, der omtales ovenfor (se nærv. Skrift S. 116).

Dette Auers Indlæg er dateret i Juli 1853. Det er, som allerede nævnt, trykt paa fire Sprog, og det samme gjælder om de tilføjede Bilag, der indeholde: Prof. Mehrens Artikel i Berlingske Tidende Nr. 113, 20. Maj 1853; Prof. J. M. Thieles Artikel af 30. Maj 1853, trykt i Berl. Tid. Nr. 123, 1. Juni s. A., Kyhls Af-

---

[1] C. A. T. Piil, f. 1804, levede nogen Tid som Guldsmed i Aarhus. Samme Aar som Daguerres Opfindelse var bleven bekjendtgjort, optog Piil paa en Sølvplade et Daguerreotypi af Aarhus Domkirke. Efterat han havde opfundet Kemitypien boede han nogle Aar i Kjøbenhavn, og drog senere til Leipzig, hvor han gik i Kompagni med en Boghandler Friedlein. Han var i Leipzig i omtrent 5 Aar; men her gik det ham ikke heldigt, og Prof. Mehren, der traf ham her, forskaffede ham en god Plads ved Hof- og Statstrykkeriet i Wien. Men her havde han den Sorg at miste et eller to af Børnene, og kort derefter Hustruen, da de ikke kunde taale Klimaet. Efter omtrent 5 Aars Ophold i Wien rejste han tilbage til Kjøbenhavn, og levede her som Fotograf og Kemitypist. Han havde i nogen Tid Atelier i Vimmelskaftet 46. Senere opholdt han sig nogle Aar hos sine Slægtninge i Jylland. 1873 tog han Ophold hos sin Søn C. F. Piil, der levede som Fotograf i Christiansstad, og her døde han 1884. Se for øvrigt Weilbachs Kunstnerlexikon.

handling fra 1833, og et Brev fra Auer til Prof. Mehren, dateret Wien den 16. August 1853. Endelig er der tilføjet Aftryk paa Dansk af Professorerne Mehrens og Thieles Artikler i Berl. Tid. og af Kyhls Afhandling.

Auers Brev til Prof. Mehren, af 16 August 1853, er af ikke ringe Interesse. Han takker for de to Numere af Berl. Tid., som Prof. Mehren havde sendt ham. Skjønt han endnu ikke havde set Kyhls Prøver, mente han dog at kunne sige paa Forhaand, at disse nødvendigvis maatte være meget ufuldkomne, da Kyhl, hvor dygtig han forøvrigt kan have været, dog har maattet undvære de mange nye og fortræffelige Hjælpemidler, som Hof- og Statstrykkeriet i saa rigeligt Maal havde til sin Raadighed. Auer vilde nu ønske, at han tidligere havde sendt Prøver af Hof- og Statstrykkeriets Naturselvtryk til Kjøbenhavn, og mener, at hvis han havde gjort det, saa var Prof. Thieles Artikel ikke fremkommen. Han mener, at han nok tør udbede sig den Velvillie at faa Kyhls Manuskript og Prøvetryk til Laan mod at love sikker og portofri Tilbagesendelse.

Kyhls Arbejde blev sendt til Wien; men det er egentlig kun lejlighedsvis, at man faar nærmere Oplysning om Sagen. I det omtalte Foliobind findes endnu et Afsnit, ligesom det øvrige paa 4 Sprog, hvis tyske Titel er følgende: »Das Benehmen eines jungen Engländers, Namens Henry Bradbury, in der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien im Herbste 1852 und nach seiner Rückkehr in seine Heimath, als Gegenstück zu den Anerkennung des Ausländes bei dem vom Regierungsrathe Alois Auer und Factor Andreas Worring ins Leben gerufenen Naturselbstdrucke. Das Benehmen Bradbury's bestätigt von dem gesammten Personale der k. k. Hof- und Staatsdruckerei mit mehr als 700 Unterschriften«.

Auer fortæller om den nævnte Englænder, at han var kommen til Wien med Anbefalinger fra bekjendte og meget ansete Mænd, i Hof- og Statstrykkeriet var bleven modtaget og behandlet med den største Venlighed og under et langvarigt Ophold fik Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med de forskjellige Fremgangsmaader, der anvendtes i Trykkeriet. Han fik Prøver af de forskjellige Materialier og Produkter, Modeller af Instrumenter m. m. I længere Tid viste han sig meget taknemmelig for hvad han havde set og lært; men senere blev han mere og mere nærgaaende, og tilsidst helt utaalelig, og efter at han var kommen til-

bage til England, udgav han endel af hvad han havde lært i Wien for sine egne Opfindelser. I Modsætning hertil fortælles hvorledes et fransk Firma, der ligeledes havde faaet betydelig Assistance fra Hof- og Statstrykkeriet, havde vist sin Erkjendtlighed paa den smukkeste Maade.

Som Indledning til Fortællingen om Englænderens Meriter er det, at Auer meddeler Slutningen af Beretningen om Kyhls Prøver. Auer førte en venlig Korrespondance med Prof. Mehren, og den Fejl, der var begaaet, bestod efter Auers Mening nærmest i, at de kjøbenhavnske Professorer havde været saa uforsigtige at tillægge Kyhls Prøver en altfor stor Betydning. Auer mente, at de nævnte Herrer nok kunde fortjene en Tilrettevisning i høflig Form, og denne gav han dem ved at oversende en stor Samling af Hof- og Statstrykkeriets smukke Prøvetryk.

Professor Mehren havde faaet Tilladelse til at sende Heftet med Kyhls Afhandling og Prøvetryk til Wien, men paa den Betingelse, at det hurtigt blev sendt tilbage, og Auer fortæller videre:

Wir können die Neugierde nicht beschreiben, welche uns bei dessen Eröffnung beseelte, die Proben zu sehen, welche in so vielen in- und ausländischen Zeitungen die Priorität unserer Erfindung des Naturselbstdruckes streitig machen wollten.

Welches Erstaunen aber, oder vielmehr welch gerechtes Entsetzen bemächtigte sich eines Jeden bei dem Anblicke der Kopenhagener Proben, der nur einigermassen sich einen Begriff von dem Abdrucke eines Kunst- oder Natur-Productes zu machen im Stande ist[1].

Da in den Herbstmonaten die Sitzungssäle der hiesigen gelehrten Gesellschaften geschlossen waren, und daher dieses Originalheft wegen Kürze der Darlehensfrist bei einem öffentlichen Vortrage nicht vorgezeigt werden konnte, so veranstalteten wir sogleich eine fast identische Copie in mehren Exemplaren, die nur den einzigen Fehler hatte, dass sie bei unseren technischen Mitteln nicht so schlecht ausfiel als das Original, und schickten letzteres nach genommenem Vergleiche zurück, indem wir schon vorher in einem grossen Folio-Portefeuille alle unsere Naturselbstdrucke nach Kopenhagen als Geschenk eingeschickt und als eine zarte Zurechtweisung für die dort unbillig erhobenen Ansprüche

---

[1] Det maa Prof. J. M. Thiele efter den strænge Kritikers Mening altsaa ikke have været i Stand til!

auf die Priorität dieser Erfindung, die vor Gott und der Welt nur der Wiener Staatsdruckerei gebührt, in gedachter Hauptstadt zur unparteiischen Selbstbeurtheilung und aufrichtigen Besserung der Ansicht niedergelegt hatten.

Von dorther ist nun jeder Angriff abgewehrt und hoffentlich gerechte Anerkennung zu erwarten, denn dort war es nicht unedle Absicht, sondern reiner Irrthum, und Fehlen ist ja — menschlich[1].

Efterat Auer har omtalt den hensynsløse Englænder og de høflige Franskmænd, som ovenfor antydet, kommer han endnu en Gang tilbage til Kyhl og hans Prøvehefte, (anf. Skr. S. 72), og vi ville her meddele det paagjældende Stykke af Beretningen, der betegnes som »Auszug aus der Wiener Zeitung vom 18. Dec. 1853, Nr. 301«.

Sitzung der kaiserlich-königlichen geologischen Reichsanstalt am 13. December 1853.

Herr Regierungsrath Auer übersendete an die k. k. geologische Reichsanstalt ein sehr werthvolles Album, enthaltend die in der k. k. Staatsdruckerei bisher gewonnenen Proben des Naturselbstdruckes.

In Verbindung mit diesem Gegenstande theilte Herr Sectionsrath Haidinger eine Nachricht mit über eine von ihm eben erst in Erfahrung gebrachte Thatsache. Bekanntlich hatte, um in der Geschichte der Erfindung etwas weiter zurückzugehen, Herr Professor Thiele in Kopenhagen, unter dem Dato des 30. Mai 1853, in der »Berling'schen Zeitung« vom 1. Juni nachweisen wollen, dass ein dänischer Goldschmied und Graveur Peter Kyhl schon vor 20 Jahren eine Methode erfunden, um flache Gegenstände, Blätter, Federn, Schuppen, Spitzen, Drill, Band, Leinwand u. s. w. durch Pressung zwischen zwei Stahlwalzen in Metallplatten, Kupfer, Zink und Zinn eindrucken und auf diese Art sehr natürliche Abdrücke auf Papier zu gewinnen. Aber Jedermann musste, selbst in Kopenhagen, durch diese Angabe überrascht werden. Selbst Herr Professor Thiele kannte die Methode erst zwei Tage, als er die Darstellung schrieb, denn erst am 28. Mai 1853 war ein Manuscript des verstorbenen Kyhl von einem, wie er genannt wird, »Privat-Wohlwollenden« in der königlichen Kupferstichsammlung, deren Director Herr Thiele ist, deponirt worden. Bis dahin wusste

[1] Anf. Skr. S. 48 fg.

Niemand, dass etwas dergleichen existire, noch viel weniger war die Erfindung angewendet worden, ausser von Kyhl selbst bei der Decorirung einiger Silberarbeiten bei Gelegenheit der Industrie-Ausstillung in Charlottenburg.

Einen Bericht über diese Ansprüche hatt Herr Regierungsrath Auer selbst erstattet, mehre Exemplare wurden in der Sitzung vertheilt. Geschichtlich bleibt die Angahe immer schätzbar, aber in eine Reihe mit den Arbeiten der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, selbst als Erfindung, kann diese Methode nicht gestellt werden, wenn man auch nur ihr Ergebniss, das Facsimile jenes Kyhl'schen Manuscriptes vergleicht, von welchem Herr Regierungsrath Auer mehre Copien entnehmen liess, als es ihm von Kopenhagen aus eingesendet wurde. Eines davon, ein Geschenk an die k. k. geologische Reichsanstalt, wurde vorgelegt. Von den Kyhl'schen Versuchen hätte man weiter gehen können, wenn sie nicht missachtet oder vielleicht absichtlich verheimlicht worden wären. Anders ist die gänzlich öffentliche Geschichte der Erfindung in Wien. (etc.)

Her indrømmes det altsaa, at man fra Kyhls Prøver kunde været gaaet videre; men naar det ikke lykkedes Kyhl selv at vække nogen synderlig Interesse for Sagen, saa kan man nok forstaa, at den efter hans Tid af sig selv er gaaet i Forglemmelse. Der er ingen Grund til at tro, at nogen med Villie har søgt at hindre den eller at bringe den i Forglemmelse. Han var dog kommen saa vidt, at han kunde tænke paa at udgive en Samling af trykte Blade; han havde ladet trykke et Titelblad til en saadan Samling, og ligeledes en Subskriptionsindbydelse, i hvilken Fremgangsmaaden i Korthed var beskreven, og han har altsaa offentliggjort sin Methode, og ikke behandlet den som en Hemmelighed. Titelbladet og Subskriptionsplanen existere nu maaske kun i et eneste Exemplar, og vi ville derfor her gjengive begge Dele. Det er sandt nok, hvad der ogsaa et andet Sted er blevet anført, at her ikke kan være Tale om nogen egentlig Prioritetstrid. Men at faa Sagens rette Sammenhæng oplyst, kan dog nok have sin Interesse. Forhandlingerne angaaende denne Sag, imellem Auer og de to nævnte Professorer, førtes i al Venskabelighed; men det synes dog, at Auer ikke har været helt upartisk. Der er vist ingen Tvivl om, at man i Wien selvstændigt har opfundet Naturselvtrykket, uden at kjende noget til tidligere Arbejder i samme Retning, og det er vist nok, at man i Wien har udviklet

det til en Fuldkommenhed, der gaar langt udenfor de Grænser, der vare Kyhl afstukne. Men det synes ogsaa, at man i Wien har stillet sig lidt for overlegent ligeoverfor Kyhls Arbejde. Kyhl, der af gode Grunde ikke kjendte noget til Guttaperka og Galvanoplastik, har vist, at man kan faa brugbare Trykplader ved direkte at indtrykke Blade og andre flade Gjenstande i haarde Metaller; Auer og hans Medarbejdere havde slet ikke tænkt paa, at dette lod sig gjøre, og de vilde ikke engang indrømme det, efterat de havde faaet Syn for Sagn. Kyhl har vist, at man ved hans Fremgangsmaade kan faa meget smukke og rene Aftryk; hans Prøver ere saa gode, at Prof. Thiele meget godt kunde forsvare at henlede Opmærksomheden paa dem.

Kyhls Subskriptionsindbydelse er følgende:

Tro Afbildninger
af
Natur-Gjenstande,
frembragte
ved Aftryk af Gjenstanden selv,
inventeret
af
P. L. Kyhl.

Ved flere Aars Erfaringer har Undertegnede ofte havt Lejlighed til at bemærke, at adskillige Legemer, f. Ex. Fjer, Blade o. d. l., kunne efterlade Indtryk i Metaller eller andre haarde Legemer. Denne Bemærkning fremkaldte den Tanke hos mig, at gjøre en nyttig Anvendelse deraf; og ved flere Forsøg og længere Tids erhvervede Kundskaber seer jeg mig nu istand til at levere troe Afbildninger af flade, udfoldede Gjenstande, saasom Blade af Træer, Vexter, Papirudklipninger m. m.

Et Overblik af Maaden, jeg erholder disse Afbildninger paa, er følgende: Efterat Bladet er givet den behørige Præparation, indtrykkes det, formedelst et Valseværk, i en Metalplade, f. Ex. Jern eller Kobber. Af en saadan Kobberplade tages da Contra-Aftryk i Tin, hvorved man i Tinpladen erholder de samme Træk og Aarer ophøjede, som i Kobberpladen ere fordybede; hvoraf følger, at de Aftryk, som tages af Kobberpladen, vise sig med mørke, derimod de af Tinpladen med lyse Aarer, hvilke sidste omgives af en mørk indædset Grund. Ligesom nu Skeletlæren i den dyriske Anatomie er af særdeles Vigtighed, troede jeg ogsaa, at denne Skelettering af Natur-Gjenstande kunde blive af ikke

ringe Indflydelse paa en grundig Kundskab om Naturen. For Tegnekunstnere synes disse Ting ogsaa at egne sig, da de til Tegning af foldede Blade give Midler til lettere at udhæve de naturlige Træk og fineste Forbindelser, end Bladet selv. Kort, for enhver Ven af Naturen maae denne Gjenstand vække Interesse.

Opmuntret ved det Bifald, som flere Kjendere tildelte mig [for de] ved Kunstacademiets sidste Udstilling fremsatte Arbeider af ovennævnte Slags, har jeg anseet mig foranlediget til at bringe mine Frembringelser til mere almindelig Kundskab og Nytte. Jeg agter derfor at udgive Tid efter anden Plade-Aftryk i Hefter, ethvert paa 8 Blade, og hvert Blad med 2 ellet 3 Figurer af ovennævnte Natur-Gjenstande. Saaledes vil første Hefte indeholde omtrent 17 forskjellige Figurer. For ethvert Hefte, som tilbringes Subskribenterne, erlægges 1 Rbd. Sedler.

Subskription modtages hos Dherr. Bing og Steen, samt hos Undertegnede, boende i Borgergaden Nr. 137, i Stuen, hvor Prøveaftryk ligge til Eftersyn.

Det vilde være mit kjæreste Ønske, at see mig, ved et tilstrækkeligt Antal Subskribenter, sat i Stand til at udgive Aftryk af Blade af alle indenlandske Vexter i systematisk Orden; i modsat Fald maae jeg indskrenke mig til at udgive, hvad der især kunde ansees for at have almindelig Interesse og Nytte.

Kjøbenhavn i Juni 1834. Ærbødigst

P. L. Kyhl,

Guldsmed og Graveur.

Det nævnte Titelblad er ordret overensstemmende med Overskriften til Subskriptionsindbydelsen. Der haves nogle Prøveblade af samme Størrelse som Titelbladet (19 Ctm. h., 24 Ctm. br.), hvert med 2 eller 3 Figurer, trykte særskilt paa smaa Blade, der ere klæbede paa Kartonpapir.

Kyhl havde 1835 faaet Understøttelse af det Reiersenske Fond (C. Nyrop, N. L. Reiersen, 1896, S. 316; samme, Dansk Guldsmedekunst S. 111, og nogle i samme Skrift S. 168 anførte Kilder.)

Kong Frederik den Andens Gravmonument i Roskilde Domkirke.[1]

Kong Frederik den Anden døde paa Antvorskov Slot den 4. April 1588. Den følgende Dag bleve Kongens Ansigtstræk afformede i Gips, og maaske tillige aftegnede af en Maler, som i den Anledning var bleven kaldet til Antvorskov, formodentlig Gert Cornelissen. Den 7. April (Paaskedag) blev Liget balsameret, lagt i en Kiste og bisat i Antvorskov Kirkes Kor. Herfra førtes det den 24. Maj i et højtideligt Optog gjennem Ringsted til Roskilde, hvortil det ankom den 25. Maj og blev hensat paa Bispegaarden (det nuværende kongelige Palais). Her stod det til den 5. Juni, da det med stor Højtidelighed blev begravet i de hellige tre Kongers Kapel, hvor Kongen selv havde udvalgt sit Hvilested.[2]

---

[1] Nærværende Afhandling er her gjengivet næsten uforandret efter et autograferet Aftryk fra 1877. At omarbejde den, lod sig ikke gjøre for Tiden; dog er her tilføjet et Tillæg angaaende Reparationen 1732—33.

[2] E. C. Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel i Roskilde Domkirke, 1849, 4to, S. 52, og flere der anførte Kilder; Bidrag til Antvorskovs Historie, af F. R. Friis, 1876, S. 31 fg. (sep. Aftryk af Slagelseposten Nov. Dec. 1875). — Som et lille Bidrag til Kapellets ældre Historie meddeles følgende Kvittants:

Kapitlet i Roskilde fik Kvittants paa en forgyldt Tavle, som de lode antvorde Kongen.

Vi Christian den Tredie etc. gjøre alle vitterligt, at os elsk. Mester Frantz, Kannik udi Roskilde Domkirke, haver nu paa menige Kapitels Vegne dersammesteds antvordet os selv tilhænde den forgyldte Tavle, som fandtes blandt de Ornamenter udi de hellige tre Kongers Kapelle udi forn. Roskilde Domkirke Thi lade vi forn. Kapitel udi Roskilde og deres Efterkommere kvit, fri, ledig og løs for al ydermere Krav eller Eftermaning af os eller vore Efterkommere, Konger udi Danmark, for forn. Tavle udi alle Maade. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 3. Dag Decembris Aar etc. Mdlvj° under vort Signet (Registre over alle Lande Nr. 6 fol. 97; nu trykt i Uddrag af Kanc. Brevbøger vedk. Danm. indre Forhold 1556—60, ved C. F. Bricka, S. 56; jvf. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1888, S. 118). Hvor Tavlen er bleven af, vides ikke.

I de hellige tre Kongers Kapel var der en halv Snes Aar tidligere blevet oprejst et prægtigt Monument over Kong Christian den Tredie, udført af Cornelius Floris de Vriendt, Billedhugger og Arkitekt i Antwerpen († 1575). Ikke længe efter Kong Frederik II[s] Død blev det af den daværende Regering paatænkt, at der ligeledes skulde oprettes et anseeligt Monument over ham. Den kongelige Faktor, der gjerne kaldtes Johan Maria eller Mariaborg, men hvis egentlige Navn nok var Johan Maria Borcht,[1] havde havt endel med Kong Christian III[s] Monument at gjøre; i alt Fald havde han gjort Udlæg for endel af Betalingen og sørget for dets Transport hertil. Han har vel ogsaa kjendt Cornelius Floris og dennes Enke, og har vel i det Hele været godt kjendt i Nederlandene og Belgien, hvor Billedhuggerkunsten dengang florerede. Saaledes var det naturligt, at det ogsaa blev ham overdraget at bestille et Monument til Kong Frederik II[s] Grav, og i Nederlandene eller maaske i Belgien fandt han en Kunstner, der paatog sig at udføre det. Allerede den 20. August 1589 fik Johan Maria Borcht 800 Dl. »paa Regnskab af hvad ham tilkom for Kgl. Majestæts Begravelse, han havde paataget sig at lade forfærdige«. Den 29. Novb. 1590 blev der givet Tolderen i Helsingør Befaling at udbetale 850 Daler, da den kongelige Kommissionær Johan Maria havde i Nederlandene bestilt »et Begrabnis over vor kjære Herr Faders Grav«. Senere fik Johan Maria atter nogle Gange Penge paa Regnskab for Monumentet; men i Aaret 1593 blev det vistnok bestemt, at det skulde udføres, eller dog fuldføres, i Danmark. Efter Brev af 18. Decb. 1593 modtog Johan Maria Borcht og Peter von Thegener 1000 Daler som sidste Rest for det Marmor og Alabaster, de her ind i Riget ført have.[2]

Den 31. Decb. 1593 gjorde Rentemesteren Afregning med Johan Maria, som i det Hele skulde have:

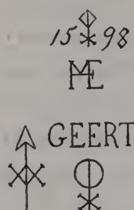
1. For hvis Marmorsten og Alabastersten, han udi Nederlandene har kjøbt og bestilt til Frederik II[s] »Begrebnis« og indført i Riget; item til Fragt for samme Sten nedad Rhinstrømmen til Amsterdam, saa vel som og

[1] Om Herolden Johan Maria Borcht kan ses Historisk Tidsskrift 5 R.V,661.
[2] Werlauff, anf. Skr. S. 54—55; jvf. nærv. Skr. S. 244, Anm.

Stenhuggeren til Løn og Underholdning	. 4477 Dl.	14½ sk.
2. 13 Maaneders Fortæring i Nederlandene 1589 etc.	650 —	» —
3. Fragten fra Amsterdam til Kjøbenhavn	. 130 —	» —
i Alt	5257 Dl.	14½ sk.
Han havde modtaget i Alt	. 5810 —	22 —
og skyldte altsaa	553 Dl.	7½ sk.

hvilket Beløb dog eftergaves ham, da han havde været 29 Maaneder i Nederlandene.[1]

Heraf fremgaar det dog ikke, om det blot var noget Materiale eller et paabegyndt Arbejde, der blev ført til Danmark. Formodentlig har Arbejdet dog været paabegyndt i Udlandet. Men om det oprindelig var bestilt hos Geert von Egen, der i alt Fald kom til at fuldføre det, eller om det først var bestilt hos en anden Kunstner, der maaske er død inden det blev færdigt, lader sig neppe afgjøre. Da Werlauff 1849 udgav det foran nævnte Skrift, kjendte han ikke Navnet paa den Kunstner, der har udført Monumentet. I det lille Skrift af Steen Friis om Christian IV^s Gravkapel (1868) bemærkes derimod S. 3, at Mindesmærket over K. Frederik II er forfærdiget af Brødrene Geert og Hans van Egen. Hvorfra Steen Friis har Underretningen om Hans van Egen, vides ikke. Paa Granitsøjlen i de hellige tre

Kongers Kapel ere de her gjengivne Indskrifter og Mærker anbragte (i Følge en Tegning, som Justitsraad Strunk har forskaffet mig). Figuren, der er anbragt lige under Aarstallet 1598, det Aar, i hvilket Monumentet blev opstillet, kunde jo rigtignok betyde Hans van Egen, — men uheldigvis kjender man nok ellers ikke noget til en Mand af det Navn, og Betydningen af dette Mærke maa derfor indtil videre betragtes som ukjendt. Werlauff har i sit ovennævnte Skrift fremsat den Formodning, at Monumentet er blevet fuldført i Danmark, og vi skulle se, ɐt dette forholder sig rigtigt.

[1] I Afregningen af 31. Decbr. 1593 staar, at de tilstedeværende Rigsraader Niels Kaas, Jørgen Rosenkrands og Sten Brahe have eftergivet Johan Marieborg det anførte Beløb, »og derhos ham forskrevet hos Tolderne i Helsingør 1000 gamle Dl., hvormed han endelig og aldeles skal lade sig nøje for samme sin Fortæring og Umage, og deraf selv betale Mester Peiter von Thegen, Stenhugger, hans Løn og Fortæring, ham endnu kan tilkomme indtil den sidste Decemb. i nærværende Aar 1593«.

At Geert von Egen allerede 1591 boede i Helsingør, ses af følgende Antegnelse i Rentemesterregnskaberne for samme Aar:

Den 30. November betaltes Giert vann Eghen, Billedsnider og Indvaaner udi Helsingør, for tvende min naadigste udvalgt Herre, Prins og Konnings egen Kontrafej, af Alabastersten, han underdanigst havde gjort og forfærdiget for Hans Maj., efter hosliggende ærlig og velbyrdig Mand Hak Ulfstands Seddels Lydelse, 50 Dl.

Den 2. Juni 1594 blev en Kontrakt afsluttet med Geert von Egen, angaaende Forfærdigelsen af K. Frederik II^s Monument. Denne Kontrakt kjendes ikke, men Indholdet ses tildels af følgende Antegnelse i Rentemesterregnskaberne for det nævnte Aar:

Kongelig Maj. haver naadigst ladet handle med Mester Geert von Egen, Billedhugger, udi saa Maade, at han sig underdanigst haver paataget at skulle og ville hugge og forfærdige salige og højlovlige Ihukommelse Konning Frederiks *Epitaphium*, som skal sættes paa Hans Majestæts »Begraffnis« udi Roskilde Domkirke, af sorte og røde Marmorstene, saa og Alabaster, efter de Skabeluners, saa og Historiers Udvisning, højbemeldte min naadigste Herre med hannem derom haver ladet slutte og handle, og samme Arbejde med det allerførderligste muligt kan være, og paa det altingest inden 3 Aar kan være forløbne, efter Hans Majs. aabne Brevs Dato, Kjøbenhavn den 2. Juni 1594, Hans Maj. ham naadigst derpaa gjort og givet haver. For saadant hans Arbejde overalt vil højbemeldte K. Maj. her af H. Majs. Rentekammer naadigst lade give hannem halvfemte Tusind gamle Daler, hvoraf hannem strax skal gives for første Begyndelse 300 Daler, og siden derefter naar hver 3 Maaneder er forløben 300 Daler. Hvad Resten af samme Summa Pendinge kan være belangende, skal hannem gives og fornøjes naar Arbejdet er aldeles fuldfærdiget. Hans Maj. vil og naadigst lade forskaffe hannem hvis Marmorstene, saa og Alabaster, til hans Værksted, som han haver Arbejdet under Hænderne at forfærdige. Sammeledes og naar Arbejdet er aldeles færdigt, vil H. Maj. og naadigst paa egen Omkostning lade det føre og foskaffe heden til Roskilde Domkirke, og ellers intet videre være hannem for samme Arbejde forpligtet.

Geert von Egen maa i længere Tid have boet og arbejdet i Helsingør. I Rentemesterregnskaberne anføres saaledes under 13 August 1596:

Givet Geert von Egen, Billedhugger, Indvaaner i Helsingør,

100 Dl. paa Regnskab af den Sum, der var ham tilsagt for Frederik II[s] Epitafium og Begravelse.

Under 7. December 1596 anføres i Regnskabet:

Givet Thomas Frandsen, Stenhugger, Indvaaner i Helsingør, 100 Dl. paa Regnskab af de 400 Dl. for den Brønd af huggen Sten til Koldinghus, hvilke Penge Geert von Egen, Billedhugger, paa hans Vegne har modtaget og kvitteret for.[1]

Den 17. Juli 1596 fik Tolderen i Helsingør Brev om at »lade forskrive fra England Alabaster, som endnu til K. Majs. Monument og Begrebnis at forfærdige gjøres fornødent, saa det inden Michaelis nu førstkommendes kan være her tilstede.«[2] Det er vistnok med Hensyn hertil, at følgende anføres i Rentem. R. under 17. Sept. 1597:

»Givet Villem Dabsen, Skipper, af Høll i England, 30 Dl. i Fragt for 10 store Stykker ru Alabastersten fra England til Kjøbenhavn, hvilken Alabastersten skal nyttes og bruges til sal. K. Frederik II[s] Epitafium og Begrabnis, som er under Hænder at hugges og forfærdiges her for Kjøbenhavns Slot«.

I Aaret 1597 maa Geert von Egen altsaa være flyttet med sit Arbejde til Kjøbenhavn. I en Antegnelse af 16. Juni 1597, da han fik 150 Dl. paa Regnskab, og ligeledes flere Gange senere, kaldes han Billedhugger og Indvaaner i Kjøbenhavn.

Monumentet blev endelig færdigt i Aaret 1598 og ført til sit Bestemmelsessted og opstillet der. Den 8. Juli 1598 fik Lensmanden paa Roskildegaard, Christoffer Parsberg Brev om, at »Monumentet over Kongens Faders Grav er nu færdigt, — — og nu med det første did skal henføres og opsættes«, hvorfor han »skal forskaffe Mesteren hvis Jern, Bly og Folk, som han dertil kan have fornøden, og hvis derfor udgives, haver han til sit Regnskab at indføre, saa og forskaffe hannem Hjælp med Folk, eftersom dertil kan behøves.«[3]

---

[1] Sml. J. J. Fyhn, Efterretninger om Kolding S. 30 og Tillæg. (Den Claus Billedhugger, der nævnes sst. i Anm. 3, er vel Claus Lauridsen, der ogsaa omtales i samme Skr. S. 18). — Thomas Frandsen er formodentlig den samme som den Thomas Billedhugger, med hvem der 13. Juni 1586 blev sluttet en Kontrakt, hvorefter han skulde forfærdige en Altertavle til Kronborg Slotskirke, af Marmor og Alabast og med to udskaarne Fløje af Træ. Kontrakten er trykt i Nye danske Magasin VI, 161. Han maa være død inden 5. August 1597.

[2] Werlauff, anf. Skr. S. 55.

[3] Werlauff, anf. Skr. S. 55.

Noget senere maa Geert von Egen atter være flyttet tilbage til Helsingør, hvor han fremdeles arbejdede for Kongen. Den 22. April 1600 fik han 50 Dl. paa Regnskab, og kaldtes da »Indvaaner i Helsingør«, ligesom den 13. Juni 1600, da han fik 100 Rd. paa Regnskab af Betalingen »for det kostelige Tresur, han har paataget sig at gjøre af Alabastersten for Kongen«. For samme Arbejde fik han fremdeles den 2. August s. A. 100 Dl., og den 26. Sept. 150 Dl. Den 1. Nov. 1600 betaltes ham 80 Dl.; men hermed synes alle Efterretninger om ham at ophøre. Der er formodentlig bleven gjort Afregning med ham eller med Andre for det Arbejde, han havde udført; men en saadan Afregning har ikke været at finde. Saaledes maa det ogsaa henstaa uafgjort, om denne Kunstner er død her i Landet eller er rejst tilbage til sit Fædreland.

Kong Frederik II^s Monument har en betydelig Lighed med Christian III^s, men staar i kunstnerisk Henseende tllbage for det, og det er neppe noget Fortrin, at der paa Frederik II^s Monument findes dobbelt saa mange Søjler som paa Christian III^s. Afbildninger og Beskrivelser af begge Monumenter haves i Behrmanns Beskrivelse af Roskilde Domkirke, og i flere Skrifter. I »Danske Mindesmærker« II, der specielt angaar Roskilde Domkirke, findes bl. A. en Afbildning af det Indre af Kapellet, med begge Monumenterne, efter et Maleri af Heinrich Hansen fra 1875. Et andet, omtrent lignende Maleri af samme Kunstner, fra 1874, blev solgt paa en Auktion over endel af hans Samlinger, 1891. I Anledning af den belgiske Stats 50aarige Selvstændighedsjubilæum 1880 lod den belgiske Regering hos Hoffotograf Budtz Müller i Kjøbenhavn udføre store Fotografier efter de gamle Tapeter fra Kronborg, der nu findes i vort Nationalmuseum, og efter Christian III^s og Frederik II^s Gravmonumenter i Roskilde Domkirke[1].

En Reparation af Christian III^s og Frederik II^s Monumenter m. m. fandt Sted 1732—33. Herom haves følgende Overslag med kgl. Approbation.[2]

Wann die *Ratione* einiger Veränderungen und *Reparation* der Thumb Kirche zu Rothschildt und derer dortigen königl. Begräbnissen und *Capellen* halber, verfertigte nachstehende 3 Überschläge

---

[1] Beretninger fra Dansk fotografisk Forening, I, 1879—81, S. 95.

[2] Bygningsregnskaber for 1732, Bilag Nr. 229.

wegen Arbeitslohn und der Materialien, worunter aber die *Transportirung* derselben nicht mit begriffen, als:

1. Von dem Zimmer Meister Søfrensen und dem Mauer Meister Christen Poulsen umb verschiedene bey der Thumb Kirche stehende Häuser, welche mit Stroh bedecket sind, mit Dach Pfannen zu belegen . . . 963 R. 4 M. 10 sk.
2. Von dem Gibser Stoy für neu Aufbauung des Gewölbes, worinnen die Leiche vnsers in Gott höchstseel. ruhenden Herrn Vatern Königl. Maytt. befindl. . . . 567. 3. 7.
   Zugleichen von demselben für kleine Reparationes an denen königl. Capellen und den Begräbnissen zu überweissen 65. 2. 1. 632 — 5 — 8 —
3. Von dem Bildhauer Diderich Gercken für Reparation der königl. Mausoleen von Christiano 3^{tio} und Friderico 2do Christlichen Andenckens . . . . 262 — 3 — » —

welche zusammen betragen . . . . . 1859 R. 1 M. 2 sk.

von uns hiemit allergn. approbiret worden, als hat vnser Cammer Cassirer und Justice Raht Jacobi obige Gelder an die beykommende, gegen des Ober *Conducteur Thura* Anweisung zu zweyen gleichen Terminen, als die Helfte zum voraus, den übrigen Helfte aber wann die Arbeit tüchtig und untadelhaft zum Stande ge bracht, und solches mit behörigen Atesten dargethan worden, aus unserer Chatolle zu bezahlen, und passiren sodann sothane 1859 Rth. 1 Mk. 2 sk. gegen befügigen $Quitt^{en}$ behörigen Ausgabe. Geben anf unserm Schlosse Fridensburg d. 13. Aug. 1732.

Christan R.

Den første Halvdel af de anførte Summer udbetaltes kort efter, henholdsvis til Magistraten i Roskilde (for Mur- og Tømmerarbejde paa Domkirken og Begravelserne), til Murmester Stoy og til Billedhugger Gercken, og den sidste Halvdel vistnok 1733.

Overkonduktør Thura sendte en Forespørgsel til Kongen angaaende Transporten fra Kjøbenhavn til Roskilde af 120 Tønder Kalksten eller ulædsket Kalk og 31 Tusind Mursten, der behøvedes til Reparationen af de kongelige Begravelser. Herpaa

blev svaret fra Vallø den 10. Septb. 1732. For at bringe Kalkstenen fra Kjøbenhavn til Roskilde maatte der betales Vognmændene 64 Rd. Murstenene skulde med Skibe fra Holmen føres saa nær til Roskilde som muligt; derefter skulde de med Pramme føres helt ind til Byen, og naar Thura derefter opgav hvad dette sidste havde kostet, skulde det blive betalt.

At der omtrent ved samme Tid blev lagt et nyt Flisegulv i Kapellet, ses af følgende Optegnelse:[1]

Rothschildt. Welcher halben die Rechnungen, von dem Hoff-Baumeister *Thura attestiret* und bedungen worden, so auszer denen mit den Handwerckern geschlossenen Contracten.

Nr. 21.	An *Peter Arøe,* für 600 St. Fliesen zu Belegung der Fuszboden in der Begräbnis-*Capelle Christiani 3tii* und *Friderici 2di* g. m. à 100 St. 9 Rth. 2 Mk.	56 Rth.	» Mk.
— 22.	An den Rahtmann *And Rasmussen* für Eichen Zimmer zu den Rahmen, umb den Lücken, so über die Gewölbe in erwehnter Capelle geleget worden	6 —	4 —
— 23.	An *Niels Jürgensen* Schmidt, für Beschlag an ermeldten Lücken	3 —	4 —
— 24.	Dem Drechsler *Jacob Brønnicke,* für 8 Lantzen zu den Statuen	» —	5 —
— 25.	An den Schilderer *Andreas Brönnicke,* für Reparation an den grossen Schilderey, von *Friderico 3tio* g. m.[2]	35 —	1 —

[1] Kgl. Resol. til Bygn. Regnsk. 1733 (selve Bygn. Regnsk. for 1733 mangler). — Behrmann angiver (Grundrids af Roskilde Domkirkes Hist. 1832 S. 100), at Gulvet i Christian Is Kapel 1740 blev omlagt og forhøjet henved 3 Tommer. — Werlauff tilføjer i ovenf. anf. Skr. S. 72, at Kapellets oprindelige Gulv har bestaaet af sorte og gule firkantede Lerfliser, omtrent 6 Tommer i Kvadrat, hvoraf Prøver findes i Museet for nordiske Oldsager, og at det nuværende Gulv bestaar af Stenfliser omtrent 15 Tommer i Kvadrat.

[2] Vistnok H. Dittmars store Maleri forestillende K. Frederik IIIs Lig paa Paradeseng, der 1845 blev flyttet fra Christian IVs Kapel til St. Birgittes (Steen Friis, K. Chr. IVs Gravkapel, 1868, S. 11).

En Gave til Erkehertug Ferdinand.

Erkehertug Ferdinand af Tyrol, f. 14 Juni 1529, † 24. Januar 1595, var en Søn af Kejser Ferdinand I af Østerrig. Han var Statholder i Böhmen fra 1547 til 1564, da han ved Faderens Død arvede Tyrol og de habsburgske Besiddelser i Elsass. Han var en stræng Hersker, ivrig Katholik og ivrig Kunstsamler, og tildels selv Kunstner. Han havde gjort Udkast til det mærkelige Slot Stern ved Prag, eller, som han kaldte det, Gulden Stern, og han lagde Grundstenen til det den 27. Juni 1555.[1]

Paa sit Residensslot Amras i Nærheden af Innsbruck anlagde han, efter saamange af den Tids Fyrsters Skik, et Kunstkammer, indeholdende en Mængde Kunst- og Naturgjenstande, og især en Mængde Rustninger og Vaaben. Samligen blev senere ført til Wien, og fik Plads i det saakaldte »Untere Belvedere«, hvor den endnu findes. Paa Slottet Amras er der for øvrigt atter i den nyere Tid bleven tilvejebragt en historisk Samling.

I Ambrasersamlingen findes Kong Frederik IIs Rustning, og vi ville her meddele et Par gamle Breve, der vise naar og hvorledes den er kommen til Samlingen. I Brevene omtales ogsaa et »Kontrefactur« af Kongen, der skulde sendes tilligemed Rustningen; men et Portræt eller en Buste af Kongen findes neppe i Samlingen. Derimod findes der et Portræt af Frederik IIs Datter Prinsesse Anna, der var gift med Kong Jakob, og et Portræt af Christian IIs Dronning, som Barn. Iblandt de mange Rustninger, der findes i Samlingen, kan endvidere nævnes de tre, der have tilhørt Johan Rantzau, Daniel Rantzau og Henrik Rantzau.

Erkehertug Ferdinand lod Kobberstik udføre efter Rustningerne, bestemte til et Pragtværk, som han ønskede udgivet, og de tilhørende Beskrivelser og Biografier lod han udarbejde af sin Sekretær Jakob Schrenk von Notzing. Men Værket udkom først

---

[1] Erzherzog Ferdinand von Tirol als Architekt, i Repertorium für Kunstwissenschaft I, 28 fg.

i Innsbruck 1601, først med latinsk, og senere med tysk Text. Endvidere kan nævnes den lærde Johan David Köhlers »Ambrasische HeldenRüstkammer«, Nürnberg 1735, 4to, med Afbildninger, foruden adskillige nyere Værker.

Angaaende Frederik II[s] Rustning haves følgende to Breve.[1]

An Ertzherzogk Ferdinand.

Copenhagen den 20. Julij Ao. etc. 91.

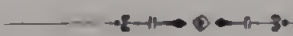
Wir haben e. l. schreiben, vnder dem dato denn 16 negstuorschienenen Monats May, bey dero abgefertigtem empfangen, vnd aus demselben gantz freundtlich vorstanden vnd eingenommen, was vns e. l. wegen ihrer RustCammer, darin sie allerhandt ansehenlicher Romischen Keyser, Christlicher Könige, fürsten, Graffen vnd berumter feltherren vnd Obersten leibharnisch vnd *Contrafacturn* sambt vorzeichnussen derselben loblichen Thäten zusammen bringen, vormeldet. Auch daneben vmb weilandt dess durchleuchtigstenn fursten herrn Friderichen dem andern, zu Dennemarcken, Norwegen, Königes, vnsers gewesenen hertzvielgeliebten herrn vnd Vatters Christmilder hochloblichster gedechtnus Leibharnisch, *Contrafactur* vnd vorzeichnus deroselben Kriegsgeschichten etc. vns freuntlich besucht vnd belanget. Dasz nun e. l. gedachtes vnsers hochstseligen herren vnd Vatters L. Leibs-Rustung vnd *Contrafactur* zu dieser loblichen geselschaft, kommen, vnd an ihrenn geburenden ort zustellen, vnd ehren zulassen, mit wirdig erachten, Solchs vormercken wir von e. l. anders nicht als freundtlich vnd wohlgemeinet. Thun vns auch dafur gegen e. l. gantz freuntlich bedancken. Vnd wan wir e. l. zu solchem ihrem loblichen vorhaben, nicht weniger als von andern bescheen, vngerne entsein mugen. Alsz sein wir desz freuntlichen erbietens, dasz wir e. l. solcher LeibRustung vnd *Contrafactur* nebenn der begerten Vorzeichnusz, bey vnserm eignen diener zu furderlicher gelegenheit ubersenden vnd zubringen lassen wollen, freundtlich bittende, e. l. wolte sich desselben kleinen vorzugs freuntlich gedulden. Vnd haben solchs e. l., deren wir zu aller freuntschaft, vnd was derselben von vns zu anmutigen willen vnd gefallen zugereichen geneigt, in antwort freuntlich nicht vorhalten wollen. Thun dieselbe hiemit (etc.).

---

[1] Rigsarkivet; det første findes i Ausl. Reg. 1588—91, Fol. 386 v., det andet i Ausl. Reg. 1592—95, Fol. 47 v.

An Ertzhertzog Ferdinandt zu Osterreich,
Datum Copenhagen den 9. Junij Anno etc. 92.

Wasz e. L. hiebeuor wegen weilandt dess durchleuchtigsten fursten, herrn Friderichen des Andern zu Dennemarcken, Norwegen, der Wenden vnd Gotten Königes etc., Vnsers gewesenen hertzlieben herrn vnd Vatters hochseligster Christmilder gedechtnuss, *Contrafectur* vnd LeibRustung an vnsz in schrifften freundt vndt wolmeinlich gelangen lassen, wir vnsz auch darauff in andtwurt hinwiederumb freundtlich erklert vnd erbotten, Sölches werden e. L. sich sonder zweiffell noch wohl zuerinnern wissen. Ob wir nun schon nicht vngeneiget gewesen, demselben vnserm beschehenem erbieten nach vor dieser zeit wurcklich nachzusetzen, So seint wir doch anfengklich allerhandt eingefallenen behinderungen, vnd dan folgents der harten vngelegenen Winters zeit halben, in welcher dieses orts über die ströme etwas beschwerlich fortzukommen, bis nunhero abgehalten worden, worumb wir dan freundtlich bitten, e. L. in ansehung der gelegenheit vns dieses verzuges freundtlich entschuldigt nhemen wolten. Als wir aber numher vnser gethaner versprechung nach e. L. in diesem ihrem begeren lenger nicht entsein mögen, haben wir den erbarn vnsern Ambtman auff Luckow vnd lieben getreuen Canut Grubben zu Alszleff vnd Torup abgefertiget, e. L. die obgemelte *Contrafectur* vnd LeibRustung, neben diesem vnserm schreiben vnd eingelegtem kurtzen Verzeichnus vntertenigst zuüberbringen, Vnd da wir dero in mherem angeneme freundtschafft, vnd beheglichen willen zuerzeigen wusten, Solten vns e. L. dazu jederzeit willig vnd bereit im werck zuerspueren vnd zubefinden haben, die wir hiermit dem gnedigen schutz des Almechtigen zu langwerender gesundheit vnd allem furstlichen wolstande freundtlich thun beuelen. Datum (etc.)

Livsforsikkringsselskabet Hafnias Gaard i Kjøbenhavn.

Den gamle røde Gaard paa Amagertorv, der nu har Nr. 6 og tihører Livsforsikkringsselskabet Hafnia, er bygget i en Stil, som man her i Landet med god Grund har kaldet Christian IV^s Stil. Aarstallet 1616, der er anbragt paa Façaden ud mod Torvet, angiver formodentlig naar den er opført. Gaarden er bygget af Matthias Hansen, der var Raadmand fra 1613 til 1622, og derefter Borgmester indtil sin Død 1628. Men for øvrigt vides kun lidt om denne Mand, og intet om hvilken Bygmester han har benyttet. Efter hans Død forblev Gaarden som Arv i hans Familie; senere er den bleven solgt flere Gange, og man kjender den hele Række af Gaardens Ejere, fra Matthias Hansens Tid af og indtil Nutiden. Ejerne indtil 1854 anføres i Nyt historisk Tidsskrift V. 264 fg., tilligemed nogle faa biografiske Oplysninger om dem. Sammesteds findes ogsaa Uddrag af nogle Gaarden vedkommende Skjøder og andre Dokumenter, der 1854 (da det nævnte Bind af N. hist. Tidsskrift udkom) fandtes ved Ejendommen, og formodentlig findes der endnu. Det ældste Skjøde, der nævnes, er af 13. Januar 1731, og efter dette er der meddelt en kortfattet Beskrivelse af Gaarden. Der existerer dog et lidt ældre Dokument, der indeholder en noget udførligere Beskrivelse af Gaarden, og denne ville vi her meddele. Den er indført i en Registrerings- og Vurderingsforretning af 14. Oktober 1729, optaget i Anledning af forudgaaende Arrest for 3 604 Rigsdaler Kroner, hvilke Gaardens daværende Ejer Kommerceraad Johan Henrik Sylling var Greve Christian Frijs skyldig ifølge 2 Vexler. Beskrivelsen er følgende:

Gaarden ud til Torvet bestaar udi 6 grundmurede Fag, 3 Loft højt, med 2 Spidser paa, og Stenhuggeri, med »gevelft« Kjælder under hele Huset, Nedgang fra Torvet af 9 Trætrin og 3 Stentrin, saa og Nedgang fra Gaarden af 11 Trætrin, og er afdelt i tvende Parter. I den ene Afdeling en Stue: bare Vægge, en Vindovn, to Skruer høj, paa Jernfod, Gulvet af Bræder og

de andre Gulve af Vandklinker. Ovenover benævnte Kjælder er Indkjørsel af en Port fra Amager Torv og ind i Gaarden, bare Vægge, Gulvet lagt af Planker med et Stentrin op til Stuedøren; i samme Port en nagelfast Bænk ved den ene Side. — Dernæst en stor Stue: bare Vægge med Panelværk forneden, 2de Skabe i Væggen, Loftet dønniket med Billedarbejde, en Vindovn 3 Skruer høj, paa Jernfod med Tromle, Rør og Dør, Gulvet af Fliser; derhos en Stue: Væggene betrukne med Silkemoer, med en Skjænk i Væggen, panelet Fod under neden, Loftet gibset i Figurarbejde, en aaben Kamin med en Skjerm for og Gibsarbejde omkring, Gulvet af Bræder og Vindueskarmene af Stenhuggeri. Oven over ud til Torvet en stor Sal, Væggene malede med brun Limfarve, en aaben Kamin med Stenhuggeri omkring sat, og hollandske Sten i samme Kamin, Gulvet af Fliser. Dernæst en Sal: Væggene betrukne med Guldlæder, med et Skab i Væggen, en aaben Kamin med Træramme om, en Vindovn af 2 Skruer høj, paa Jernfod, med behørige Tromle, Rør og Dør, Gulvet af Bræder med en Panelfod forneden. Derhos en mindre do: bare Vægge, Gulvet af Fliser. Oven over til den vestre Side en Sal: Væggene betrukne med Guldlæder med en liden Panelfod forneden, en Vindovn 2 Skruer høj, paa Jernfod, med Fliser under Kakkelovnen, med behørig Tromle, Rør og Dør. Paa samme Sal en Alkove: Væggene betrukne med uldent Tapetseri, med et Skab i Væggen, Gulvet af Bræder. Til østre Side en Sal ud til Torvet: Væggene betrukne med Guldlæder med Panelfod forneden, en Vindovn 2 Skruer høj, paa Jernfod, med behørige Rør og Dør, med Fliser under Kakkelovnen, Gulvet af Bræder. Dernæst ind til Gaarden en Sal: Væggene malede i Løvværk af Limfarve, en aaben Kamin, Gulvet af Bræder; udenfor en Gang afdelt med malede Bræder, Resten bare Vægge, og 2de Kammerser, afdelte med Bræder, Gulvene af Bræder. Oven over er Loftet afdelt i 2de Parter med Bræder, en Hjulvinde med Tavl og Toug, brugelig; Hus og Tag vel ved Magt.

Ved samme Gadehus ind til Gaarden en grundmuret Vindeltrappe, som er Opgang til Værelserne fra neden til oven, med en »gevelft« Kjælder under; oppe i samme Vindeltrappe er et Kammers.

I Gaarden paa den venstre Haand et grundmuret Sidehus paa 13 Fag, to Loft højt, med en Kvist paa et Fag og med en »gevulbt« Kjælder under hele Huset i Et, Nedgang fra de andre

Kjældere, bare Vægge, Gulvet af Vandklinker. Oven over samme Kjælder næst Gadehuset en Stue: Væggene betrukne med Lærred, som er malet udi Tapetseri, med en Panelfod forneden under Vinduerne og paa Pillerne, med en Skjænk og Skab i Væggen, en Vindovn, 2 Skruer høj, paa 4 Messingpiller, siret med 12 Messingknapper, med behørig Trumle, Rør og Dør, og hollanske Steen paa Væggen; Loftet og Bjælkerne ere beklædte med forgyldte Lister, Gulvet af Bræder. Dernæst en Forstuegang: Væggene betrukne med malet Lærred; i samme Gang staar en italiensk Trappe, og i Væggen 2de Skabe med 4 Døre for. Et afdelt Kammers under Trappen, Gulvet af Fliser. Derhos et Kjøkken med aaben Skorsten, hvilende paa en Jernstang, med Jernplade; i Skorstenen og paa Siderne en »Fyrhert« med 3 Rister i, et sort Brædt paa Skorstenen med 1 Hylde, 4 Reoler, 1 Retterbænk med 2de Skabe under, 1 do aaben Bænk at sætte Kjedler under, 1 Skab i Væggen med Glasvinduer for, Gulvet af Fliser. Dernæst et Kammers: bare Vægge med 1 Skab i Væggen, uden Dør, Gulvet af Bræder; derhos en Stue: Væggen betrukken med Guldlæder og med en Panelfod forneden, en aaben Kamin, saa og en Vindovn, 2 Skruer høj, paa Jernfod med Tromle, Rør og Dør, Gulvet af »Asstraa«. Oven over paa søndre Side en Sal: Væggene betrukne med Skilderilærred, med en Panelfod for neden, en aaben Kamin med en Skjerm for og Gibsarbejde omkring, 1 Vindovn, 2 Skruer høj, paa Jernfod med behørige Rør og Dør, med Fliser under Kakkelovnen og for ved Kaminen, Gulvet af Bræder. Derhos en Sal: Væggene med Guldlæder og en panelet Fod forneden, Gulvet af Bræder. Dernæst en Sal: Væggene med malet Lærred og Loftet ligeledes, saa og med Panelfod forneden, 1 Vindovn, 2 Skruer høj, paa Jernfod, med behørig Trumle, Rør og Dør, med Fliser under Kakkelovnen, Gulvet af Bræder. Dernæst en Forstuegang: Væggene med malet Lærred, med en Panelfod forneden; i samme Gang staar en italiensk Trappe; til Gaarden i samme Gang et afdelt Kammers med Glasvinduer for, Væggene betrukne med malet Lærred, Gulvet af Bræder. Derhos en Sal: Væggene og under Loftet panelet, i Væggen et stort Skab med 6 Døre for, en Vindovn, 2 Skruer høj, paa Jerufod, med behørigt Rør og Dør, med Fliser under Kakkelovnen, Gulvet af Bræder. Dernæst en Sal: Væggene betrukne med gult og grønt Maqvei, med Panelfod forneden og et Skab i Væggen med 2 Døre for, en Vindovn, 2 Skruer høj, paa Jernfod, med Fliser

under Kakkelovnen og hollandsk Sten paa Væggen, Gulvet af Bræder. Oven over er Loftet afdelt med Bræder i 5 Parter, tilligemed et Røgkammers af Mur og Tømmer, med Lofter over Kammerserne, 1 Hjulvinde med Toug og Krog, brugelig; Hus og Tag ved Magt, Opgangen af benævnte italienske Trappe.

I Gaarden er et Indbyg af Tømmer og Brædder med en Trappe under. I samme Gaard et Sidehus paa 6 Fag, 2 Loft højt, af Mur og Bindingværk, og Bræder neden til, som bruges til 3 Vognskure, og et Locum i den ene Ende. Oven over en Vedhammer med en Svale til Gaarden, og et Kammers i den ene Ende, Hus og Tag maadeligt; Opgangen af benævnte Trapper.

I samme Gaard et Baghus paa 11 Fag, 2 Loft højt, med en Kvist paa 3 Fag Mur og Bindingsværk, med grundmuret Kjælder under, paa 5 Fag, Nedgang fra Gaarden af en Trætrappe paa 8 Trin. Samme Kjælder er afdelt i 2 Parter med Stakit: bare Vægge, Gulvet af Vandklinker. Oven over samme Kjælder til venstre Side en Stue; Væggene og under Loftet beklædte med malede Bræder, en Vindovn, 2 Skruer høj, paa Jernfod, med behørigt Rør og Dør, Gulvet af »Astraa«. Fra samme Stue en Nedgang til Haven med 2 Halvdøre, med Panel for neden og Glasvinduer for oven. Dernæst et Kjøkken med aaben Skorsten, hængende, et Jernanker med en Jernplade bag i Skorstenen, bare Vægge, Gulvet af Fliser. Dernæst et lidet afdelt Kammers med bare Vægge, Gulv af Mursten. Dernæst 2de afdelte Kammers af Mur og Tømmer, bare Vægge, Gulvet af Bræder og Sten. Dernæst en Stald, som er indrettet til 4 Heste, med sine behørige Spiltouge og 2 Jernhække[r], bare Vægge, Gulvet bag Hestene brolagt. Ovenover er 3 Kammerser med Bræder afdelte, paa det ene Kammers en Vindovn, 2 Skruer høj, paa Jernfod, med behørigt Rør og Dør, bare Vægge, »Gulvet er Loftet«. Oven over er Loftet med Hjulvinde, Tavl og Krog, brugelig; Opgangen af benævnte Trapper og til Loftet af en Stentrappe. Hus og Tag maadeligt. Et Hus ind til Haven, paa 4 Fag, 1 Loft højt, af Mur og Bindingsværk, neden til bruges til Staldrum, med sine behørige Spiltouge, og i det ene Spiltoug staar en Brønd med Opstander og JernPumperedskab, brugelig; bare Vægge, bagved Hestene brolagt. En liden Haveplads, en temmelig Forgaard, hvorudi staar 4 Valdnødtræer. I samme Gaard staar et Locum af Tømmer og Mur, paa 3 Fag, med Hønsehus over og en Skarnkiste, Gaarden brolagt. Udi Baggaarden et langt Hængeskur

af Tømmer og Bræder, hvorudi staar det ferske Springvand med Opstandere og Jern-Pumperedskab, en stor Kam med en Pibe. Imellem begge Gaardene et Plankeværk af Tømmer og Bræder, med Port paa, at kjøre igjennem. Blev berettet at svares af Gaarden aarlig til Universitetet 6 Rd. 4 Mk.

Hvilken benævnte Gaard, Grund og Ejendom efter disse Tiders Tilstand taxeres og vurderes for 6500 Rdl. siger Sex Tusinde og Fem Hundrede Rigsdaler.

Gaarden beboedes af Hans Excellence Obersekretær Revenfeldt.

Gaarden synes ikke at have lidt noget ved de store Ildebrande, der have hjemsøgt Kjøbenhavn; men der er dog i Tidens Løb blevet foretaget adskillige mere eller mindre gjennemgribende Forandringer ved den. En Haveplads, der hørte til Gaarden, er bleven bortsolgt omtrent 1728. Det ottekantede Trappetaarn med Vindeltrappe, der fandtes indenfor Porten, nævnes i et Skjøde af 1731, men blev senere nedbrudt, og i Stedet for dette opførtes et Trappehus af Bindesværk, der aldeles ikke passede til den gamle Bygning. Grunden til det gamle Trappetaarn fandt man i Aaret 1845, ved at udgrave en Kjælder under Trappegangen i Forhuset. Det har været bygget af samme Slags store røde Mursten som de, der findes i Forhuset. De hvælvede Kjældere under det grundmurede Sidehus vare af en anden Konstruktion end Hovedbygningens Kjælderhvælvinger, saa at de formodentlig vare opførte senere end den oprindelige Bygning ud mod Torvet. Foruden Porten har der til Forhusets Stueetage været en særegen Indgang fra Gaden. Kjælderen, der havde stærke brandfrie Hvælvinger, skal under Kjøbenhavns Belejring i Frederik III^s Tid og under det engelske Bombardement 1807, have tjent som Tilflugtssted for mange Familier. Da Peter Jacob Schoustrup, der blev Ejer af Gaarden 1844, vilde gjøre Kjælderen beboelig, bleve Hvælvingerne nedtagne paa en nær, og Kjældertrappen blev forandret, saa at der kunde blive Nedgang til en Kjælderboutik. I Aaret 1851 lod han til Høire i Gaarden, eller ved dennes Østside opføre et lavere Sidehus.

Det følgende Aar lod han Bygningens Forside ud imod Amagertorv restaurere saaledes, at dens særegne Stil og Karakter i Hovedtrækkene bibeholdtes. Arbejdet udførtes under Tilsyn af Arkitekt Seidelin, og efter Sagkyndiges Mening var det et for den Tid meget

samvittighedsfuldt og vel udført Restaurationsarbejde. Det omtales ogsaa meget anerkjendende i den Afhandling om Gaarden, der findes i Nyt historisk Tidsskrift, V. Bd. 1854[1]; dog ser man at der blev foretaget nogle Modifikationer, om hvis Berettigelse der var delte Meninger. Om Arbejdet siges (anf. St. S. 271—72): »Porten, der, tilligemed de to Spidsgavle, hører til Bygningens mest karakteriske Dele, er vedligeholdt, saavelsom Gavlene, uden nogen Forandring. Façadens Sandstens-Ornamenter, i rustik Stil, over Porten ved Kanterne af Huset, ligesom over og omkring Vinduerne, ere dels restaurerede, hvor de ikke havde lidt for meget, dels nedtagne og opsatte paa ny af graa engelsk Cement. Herved er imidlertid den Nyhed anbragt, at Sandstenskarmen, der omgav Vinduerne, men kun naaede til de øverste Hjørner, er fortsat i en Rundbue oven over ethvert Vindue, hvorved den Murstensbue, der oprindelig er anbragt over samme, er bleven dækket ved en rigere Prydelse. Dette er fremhævet endnu mere ved at forgylde de gamle Ornamenter, som nu vise sig indenfor hine Rundbuer, en Art af Dekoration, som Bygningen ellers ingensteds har havt. Ved Façadens Restauration er der tillige i disse Buer indsat 17 forskjellige Hoveder, modellerede af unge Kunstnere og udførte i Cement. Uagtet denne ydre Prydelse i den Tidsalder, som Bygningen tilhører, ikke var usædvanlig (man finder den bl. a. paa Vallø Stifts gamle imposante Hovedbygning[2]

[1] Den Beckerske og den Schoustrupske Gaard i Kjøbenhavn. Et Bidrag til Stadens Huuseiendoms- og Bygningshistorie. Efter Meddelelser af Hr. Dr. Burmann-Becker, Hr. P. J. Schoustrup og Hr. Archivregistrator Kall Rasmussen (Nyt hist. Tidsskr. V, 249—72); jvf. »Den Schoustrupske Gaard« paa Amagertorv (med Afb.) i Dansk Folkekalender for 1844, udg. af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, S. 120 fg. Her siges S. 121, at der baade paa Façadegavlene og i Stenindfatningen over Porten ses Aarstallet 1616. (Men naar Aarstallet over Porten er borttaget, vides ikke). Efter velvillig Meddelelse af Hr. Prof. H. J. Holm har Portpartiet ikke siddet hvor det nu sidder fra den Tid, Huset blev bygget. Her har været Kjælder og Stue, thi Sandstenskvadrene dække udvendig over tildels urørte Kjældervinduer, et paa hver Side. Der var murede Stik over dem, og i Murværket indvendig var Spor af murede Kjælderbjælker med Ankere, der ved at ruste havde sprængt Muren og bleve udtagne 1898. Tætved Portaabningen til Gaarden sad, før denne ommuredes i 1880, ligeledes et Kjældervindue med Sandstenskarm, der saaledes hører til 1600-Tallets Bygningsmaade. Vinduerne mod Gaden ere maaske ældre. Ved Ombygningen omtrent 1616 er der maaske bleven benyttet nogle Rester af en ældre Bygning.

[2] Der er dog en kjendelig Forskjel, idet Hovederne paa Gaarden paa Amagertorv vare anbragte paa Slutstenen i Buerne, og i svagt Relief, medens Hovederne

ville neppe alle være enige om, at det var raadeligt at tilføje et saa karakteristisk Ornament ved Restaurationen af et gammelt Hus. At alle Vindueskarme, som i den hele Façade vare af Sandsten, ere udtagne, og i Stedet for samme nye Karme af Træ ere indsatte, er en anden, og ikke uvæsentlig Forandring, som maaske den ældre Sandstens Beskaffenhed, Bekostningen ved at anskaffe nye Stenkarme, og andre Hensyn til Trækarmenes større Bekvemmelighed, har foranlediget.«

Der foretoges atter betydelige Forandringer i Forhuset omtrent 1880, under Arkitekt (nu Prof.) Hans J. Holms Ledelse. Ved samme Tid opførtes det nuværende ottekantede Trappetaarn, der passer godt til den gamle Stil og indeholder en bekvem og rummelig Vindeltrappe med Stentrin. I den øverste Del af Trappetaarnet blev indsat nogle gamle Egetræs Vindueskarme, der vare komne fra en noget før den Tid nedbrudt gammel Bindingsværks Bygning i Aalborg.[1]

Ejendommen blev atter i Aarene 1897—98 ombygget under Ledelse af Arkitekt F. Levy. I Stueetagen i Forhuset blev indrettet nye Forretningslokaler, og mod Gaarden opførtes en ny Sidebygning. Ved Forhusets Façadmur mod Amagertorv er foretaget følgende Arbejde: Hele Stueetagen er ommuret, med Undtagelse af Portpartiet. Størstedelen af Sandstensarbejdet, der var forvittret, er fornyet. Der er sat Sandstens Rammer og Poste i Vinduerne, men forøvrigt er 1. og 2. Sal urørte. De to murede Kviste have været nedtagne men ere opførte som tidligere, med nyt Sandstensarbejde. Dette Arbejde udførtes af Prof. Hans J. Holm i Forbindelse med Arkitekt Levy.

---

paa Valløs Hovedbygning, Børsen, Rosenborg osv. ere fremspringende og findes midt i de flade, trekantede Felter i Frontispicerne over Vinduerne.

[1] Jvf. min Artikel: Trappegangen i Hafnias Gaard i Kjøbenhavn (med Tegninger af Arkitekturmaler J. T. Hansen) i Tidsskrift for Kunstindustri. 1897, S. 193. Om gamle Huse i Aalborg kan bl. A. ses: Danmarks illustrerede Almanak 1856, S. 32; en Afh. af D. H. Wulff i Saml. til jydsk Hist. og Top. I, 181; en Artikel af samme, i Illustr. Tidende for 23. Oktb. 1864.

Bidrag til Vallø Slots Historie.

Den gamle Herregaard Vallø, der nu er et adeligt Frøkenkloster, ligger omtrent 1 Mil syd for Kjøge. Hovedbygningen eller Slottet, der var en af de anseeligste og mærkeligste gamle Herregaardsbygninger her i Landet, afbrændte 1893, men er nu for Størstedelen opført i den gamle Stil. De anseelige Bygninger, der indesluttede en stor, firkantet Gaardsplads, vare opførte til meget forskjellige Tider. Den ældste Del af Bygningen var den sydlige Fløj med Porten og to store Taarne med Spir, nemlig et rundt mod Vest og et firkantet mod Øst. Den var bygget af Fru Mette Rosenkrands omtrent 1581—86; den vestlige og den nordlige, der vare ombyggede endel Aar senere, vare i det Ydre nogenlunde overensstemmende med den sydlige; men dette var langtfra Tilfældet med den østlige Del af Bygningen, den saakaldte Stiftsbygning. Den var opført 1733 i Rokokostil, saa at den, hvilke Fortrin man end vil tillægge den, ikke passede altfor godt til den øvrige Del af Slottet. Men før end vi nærmere omtale Byggearbejdet, maa vi her anføre lidt om nogle af de ældre Ejere af Vallø.[1]

Blandt Valløs Ejere nævnes Hr. Jens Falk, Ridder, der maa være død 1409 eller lidt tidligere. Efter ham tilfaldt Vallø Gaard og Gods hans to Døttre Kirstine og Karine, og blev derved for første Gang delt i Vester- og Øster-Vallø; men begge Dele tilhørte senere Oluf Rosenkrands, der døde 1545, og en Deling af Gaarden og Godset fandt atter Sted nogle Aar derefter da Vallø blev delt imellem hans to Døttre Birgitte, der fik Øster-Vallø, og Mette, der fik Vester-Vallø. Gaarden og Godset var nu atter delt i to særskilte Ejendomme, og dette vedvarede i henved et Aarhundrede. Fru Ellen Marsvin kjøbte 1616 Øster-Vallø af den

---

[1] A. Petersen, Vallø og Omegn, 1877, 8vo; G. L. Wad, Mindeskrift i Anledning af Halvandethundredaarsdagen for Oprettelsen af det adelige Stift Vallø, 1888, 4to.

lærde Holger Rosenkrands, og har maaske i nogen Tid ejet det i Fællesskab med sin Datter Kirstine Munk. Det synes at Øster-Vallø nogle Aar senere, omtrent 1641—46, har tilhørt Kong Christian IVs og Kirstine Munks Søn Grev Valdemar Christian, der jevnlig kaldes »til Vallø«. Men senere tilhørte det atter Kirstine Munk, der ved Skjøde af 1. Maj 1651 afhændede Øster-Vallø med tilhørende Gods til Hr. Christen Skeel til Fusinge, Danmarks Riges Raad og Befalingsmand paa Tryggevelde. Han ejede forud Vester-Vallø, og de to Ejendomme bleve saaledes forenede og have ikke senere været adskilte.

Vester-Vallø tilfaldt, som allerede nævnt, ved Arvedelingen efter den 1545 afdøde Oluf Rosenkrands hans Datter Mette Rosenkrands. Hun blev 1551 eller 1552 gift med Sten Rosensparre til Skarholt, der faldt i Slaget ved Svarteraa 1565. Efter et Par Aars Enkestand blev Mette Rosenkrands gift den 14. September 1567 paa Vallø med den berømte Statsmand Peder Oxe til Gisselfeld. Han døde paa Frederiksborg den 24. Oktober 1575, og Mette Rosenkrands forblev Enke til sin Død i April 1588. Hun døde rimeligvis paa Skarholt i Skaane, og blev den 14. Maj begravet hos sin første Mand Sten Rosensparre i Skarholt Kirke, men Liget blev formodentlig senere ført til Frue Kirke i Kjøbenhavn.[1] Ved det saakaldte Søskendeskifte efter hende tilfaldt Vester-Vallø hendes Søn Oluf Rosensparre, der døde d. 13. Januar 1624. Foruden Sønnen Sten Rosensparre den yngre, der fandt Heltedøden i Kalmarkrigen 1612, havde han to Døttre, Birgitte og Elisabeth, af hvilke den førstnævnte var gift med Corfitz Rud til Sandholt. Deres Datter Birgitte Rud kom ved Arv i Besiddelse af Vester-Vallø; hun var 1630 bleven gift med Christen Skeel, der 1651 fik Skjøde paa Øster-Vallø, som ovenfor omtalt. Han døde i Kjøbenhavn den 30. Marts 1659.

Den samlede Ejendom forblev derefter i Familien Skeels

---

[1] Den 12. Maj 1588 skrev de to Regeringsraader Niels Kaas og Christofer Valkendorf til Jørgen Brahe, Stiftslensmand i Skaane, at Regeringen havde erfaret, at ved Otto Thotts Begravelse forleden var Recessen bleven overtraadt, baade ved at Kirketjenesten havde varet for længe og udi andre Maader. Jørgen Brahe skulde derfor undersøge Præstens Forhold ved denne Lejlighed, for at han om fornødent kunde blive draget til Ansvar, og da Regeringen vidste, at Fru Mette Rosenkrandses Begravelse med det første skulde holdes paa Skarholt, skulde Jørgen Brahe give Arvingerne en Advarsel om ikke at overtræde Recessens Bestemmelser (Sjællandske Tegnelser XVII, Fol. 41—42).

Besiddelse indtil Christen Skeel Ottesen ved Skjøde a 28. April 1707 afhændede Vallø Gaard og Gods samt Gunderup og Billesborg til sin daværende Svigerfader Gehejmeraad Christian Siegfried Plessen. Christen Skeel døde 1709, og blev i Henhold til en tidligere Bestemmelse begravet i Valløby Kirkes Kapel. Gehejmeraad Plessen var den sidste private Ejer af Vallø, som han kun beholdt et Aars Tid, da han ved Skjøde af 27. April 1708 afhændede Vallø, Billesborg og Gunderup til Kong Fregerik IV. Kongen overlod to af sine Embedsmænd, de Finansdeputerede J. G. Holstein og J. Worm at handle paa hans Vegne. Kjøbesummen udgjorde 165 000 Rd., i danske Kroner, hver Rd. til 96 Sk., og synes efter den Tids Priser paa Herregaarde og Godser at have været overmaade høj.

Kong Frederik IV lod Godset bestyre af en Inspektør, og da han i Aaret 1712 — imedens Dronning Louise endnu levede — havde ladet sig vie til Anna Sofie Reventlov og ophøjet hende til Grevinde af Slesvig, besluttede han kort efter, at der af Vallø og underliggende Gaarde og Godser skulde oprettes et Grevskab, som skulde overlades hende og efter hende gaa i Arv til hendes Børn med Kongen. Den 1. Juli 1712 sendtes en Meddelelse herom til de Deputerede for Finanserne, tilligemed en Ordre til at lade udfærdige et Skjøde for hende og indsende det til Underskrivelse. Ved et kongeligt Patent af 21. Januar 1713 blev derefter Vallø, Billesborg og Gunderup med underliggende Godser erklæret for et Grevskab og givet som Len til Anna Sofie Reventlov. Det Hele udgjorde dog endnu ikke saa meget som der efter de grevelige Privilegier af 25. Maj 1671 hørte til et Grevskab; men denne Mangel blev der raadet Bod paa idet Anna Sofie tilkjøbte sig Lellinge og Taagerød Hovedgaarde med tilhørende Bøndergods og fik Skjøde derpaa den 23. Decb. 1720. Ved et nyt Patent, af 8. Marts 1721, bleve de af Anna Sofie »for egne Midler« tilkjøbte Hovedgaarde indlemmede i Grevskabet Vallø; dette blev nu et fuldstændigt Grevskab, der fra 1. Januar 1723 fik de sædvanlige grevelige Privilegier og desuden flere Friheder.

Frederik IVs Dronning Louise døde den 15. Marts 1721, og kort efter opnaaede Anna Sofie Reventlov at blive viet til Kongen for anden Gang og at blive erklæret for Dronning. Efter Kongens Død 1730 blev hun forvist til Clausholm i Jylland, som Kong Frederik IV havde kjøbt, og som hun fik Lov at beholde; men hun maatte afstaa Grevskabet Vallø til Kong Christian VI

for en Sum Penge engang for alle og en aarlig Apanage. Hun døde den 7. Januar 1743.

Kong Christian VI overdrog ved Gavebrev af 24. Marts 1731 hele Grevskabet til sin Dronning Sofie Magdalene »til evindelig Arv og Ejendom«; men forøvrigt skulde alle de af Grevskabets og Godsernes tidligere Ejere oprettede Stiftelser forblive ved Magt, og blandt disse vare især flere, der hidrørte fra Anna Sofie Reventlov, meget betydelige. Dronning Sofie Magdalene oprettede af Vallø et adeligt Frøkenkloster. Fundatsen for Klostret blev udstedt paa Dronningens 37aarige Fødselsdag d. 28. Novb. 1737 og blev samme Dag stadfæstet af Kong Christan VI. Et Tillæg blev tilføjet i Maj 1738. — Efter denne Oversigt vende vi tilbage til Slottets Bygningshistorie.

Birgitte Rosenkrands, der nogle Aar efter 1545 kom i Besiddelse af Øster-Vallø, har saavidt vides ikke bygget noget paa Gaarden; derimod anvendte hun endel paa Udvidelse og Forskjønnelse af Valløby Kirke. Søsteren Mette Rosenkrands, der ejede Vester-Vallø, byggede derimod den store sydlige Fløj af Hovedbygningen, med Porten og de to store Taarne, nemlig det runde mod Vest og det firkantede mod Øst. Bygningen var flere Aar under Arbejde, og i en Indskrift, som Mette Rosenkrands lod anbringe paa den, siges, at hun fik den under Spær og Tag 1586. Den blev dog ikke helt færdig i hendes Levetid; men om hendes Byggearbejde vides saa at sige ikke andet end hvad der kan læres af selve Bygningen og et Par paa samme anbragte Indskrifter. Arbejdet fuldførtes af Sønnen Oluf Rosensparre, der tillige byggede eller fuldførte en Mur og et Galleri mellem Vester- og Øster-Vallø. Herover opstod en Uenighed mellem ham og Birgitte Rosenkrands; men den blev bilagt i Mindelighed.

Der var ogsaa i gammel Tid en nordlig og en vestlig Fløj; men naar de fra først af vare opførte, vides ikke. Det synes at den vestlige Fløj ikke fra først af var sammenbygget med den sydlige. Omtrent midt i den fandtes endnu en gammel Skillerumsmur, hvori man ved Undersøgelsen efter Branden 1893 har fundet Spor af et gammelt Vindue, som viser, at Muren engang har udgjort Fløjens sydlige Gavl. Den nordlige Fløj blev ombygget 1721 og de nærmest paafølgende Aar, og samtidigt dermed blev der foretaget store Forandringer ved den øvrige Del af Slottet. Før den Tid stødte den vestlige og den nordlige Fløj sammen under en indadgaaende Vinkel, en Bygningsmaade, der gjenfindes

ved mange gamle Bygninger. Thurah fortæller, at Kong Frederik IV byggede to Fløje paa Vallø, og vist er det, at Kongen lod den nordlige Fløj helt nedbryde og opføre paany, hvorimod endel af den vestlige maa være bleven bibeholdt.

Kong Frederik IV begyndte formodentlig at bygge paa Vallø kort efter at han var kommen i Besiddelse af det; men det er først fra 1721 af, at man finder nogenlunde udførlige Oplysninger om Arbejdet. Det fortsattes saa længe Kongen levede, og flere Gange blev der gjort store Forandringer ved det, der var bygget for kort Tid siden.

Den Bygmester, der forestod Byggearbejdet paa Vallø i den sidste Del af Frederik IV^s Tid og i Begyndelsen af Christian VI^s, var Johan Cornelius Krieger. Han var Slotsgartner ved Rosenborg Have og Orangerier, men han havde tillige med stor Flid lagt sig efter Bygningskunsten. Han blev 1722 kgl. Bygningsinspektør og 1725 Overlandbygmester, og døde 1755. Blandt forskjellige andre Embeds- og Bestillingsmænd, der førte Tilsyn med Arbejdet paa Vallø, nævnes Justitsraad Hoffmann, Landsdommer Knud Ahasverus Becher, der er bleven bekjendt som Bondeplager og tilsidst blev ihjelslaaet af Bønderne, og fl.

Der, hvor den nordlige Fløj nu staar, fandtes en gammel Kjøkkenbygning, som Kongen 1721 lod nedbryde, for her at opføre en ny Bygning. Der skulde være Kjøkken i Kjælderen og Værelser i de øvrige Etager; der blev gjort Overslag og sluttet Kontrakter med Haandværkere, og hele Bygningen skulde være færdig samme Aar. Men lidt senere blev det bestemt, at der skulde være Kirke i Stueetagen, og heraf fulgte atter flere Afvigelser fra den oprindelige Plan. Der fandtes før den Tid en Slotskirke paa Vallø, til hvilken B. Coffre malede en Altertavle 1719. Men den existerede kun i nogle faa Aar, som man ser af følgende Antegnelser i Valløbys ældste Kirkebog:

»Slotz Kirchen. Den 11te Octbr. 1718 blev der indviet een Kirche paa Walløe uden for Rund-deelen i dend Søndre længde, af Sogne-Præsten ved Steden Lyder Roed «

»Ao. 1723 Dom. Septuagesima, efter at dend forrige Slotzkirche blev afskaffet, loed Hendes Mayst. vor allernaadigste Dronning indvie een nye indretted Kirche i dend nye opbygte nordre længde paa Walløe. Indvielsen scede af Stedetz Sogne Præst Lyder Roed.«

Blandt andre gamle Optegnelser angaaende Bygningen findes

en »allerunderd. Opsats angaaende en Bygning paa Vallø, som er det gamle Kjøkkenhus at nedbryde udi Grund og derpaa igjen at opføre paa 33 Alen lang, 16 Alen bred udvendig, og af lige Højde som den anden nye Bygning, med 3 Etager; under samme Bygning bliver en »gewelft« Kjælder, som indrettes til Kjøkkenet, med Skorsten og Tilhør, samt for Kjøkkenbetjentene« etc. Indholdet stemmer meget nær overens med de senere afsluttede Kontrakter.

Der blev gjort Overslag over de fornødne Materialier og Arbejdsløn. Den bekjendte Murmester Lars Eriksen indleverede et Overslag over Mursten, Kalk og Murarbejdsløn i Henhold til ovennævnte »Opsats«. Han mener, at der ved Nedbrydningen af den gamle Bygning kan faas 180 000 Mursten, og at der desuden vil behøves 350 000 nye Mursten, samt 8 000 Tagsten, 3 000 Gesimssten, og 250 Læster Kalk. Arbejdslønnen for Murarbejdet, nemlig for at nedbryde det gamle Hus, for at opføre Mure, Skillerum, Hvælvinger, Skorstene osv., for at lægge Kjældergulvet, at indmure 14 Stenkarme og 18 Billedhoveder, for at opsætte Stenportalen og Gavlens »Snekelværk« beregner han til i Alt 1491 Rd. 3 Mk. 8 Sk. Tømmermesterens Overslag lød paa lidt over 2000 Rd. Endvidere indkom der Overslag over Smede- og Glarmesterarbejde m. m. Derimod kunde der foreløbig ikke gjøres Overslag over Maler- og Snedkerarbejdet.

I Foraaret 1721 blev der sluttet Kontrakter med Haandværkere om at nedbryde og gjenopføre den nordlige Fløj paa Vallø og at opføre en ny Hovedbygning paa Billesborg, i Stedet for en afbrændt Bygning, og en Hovedbygning paa Lellingegaard, og flere af Kontrakterne angaa alle tre Bygninger.

Murmester Lars Eriksens Kontrakt angaaende Murarbejdet paa de tre Bygninger er dateret Vallø den 14. Marts 1721. Om Bygningen paa Vallø indeholder den følgende Bestemmelser:

1. Det gamle Kjøkkenhuses Bygning paa Vallø skal nedbrydes og nyt Fundament lægges paa en god Grund, to Alen dybt under Kjøkkengulvet. Kjælderen med sine Krydshvælvinger og Hovedbuer skal vedbørlig indrettes.

Fra Kjøkkengulvet og til 1ste Etages Gulv opføres ny Mur, udvendig $4^1/_2$ Alen høj og 2 Alen tyk, og fra 1ste Etage til 2den Etages Gulv ligeledes ny Mur $6^3/_4$ Al. høj og $1^1/_2$ Al. tyk, samt fra 2. Etages og til 3. Etages Gulv $7^3/_4$ Al. i Højde og $1^1/_4$ Al tyk, item fra 3. Etages Gulv og til Taget 8 Al. Mur i Højden og

1 Al. tyk, alt med nye Mur paa begge Sider, og den østre Ende at opmure.

3. I næstovenmeldte Ende af Huset skal Gavlen lige efter den paa det store gamle Hus opmures, fra Loftet til Spidsen af Taget tolv Alen høj og 1 Al. tyk, samt Stenhuggeriet udi og paa begge Sider af Gavlen indmures.

4. Under Taget paa begge Sider af Huset skal mures en Gesims med Mursten lige efter den paa det store nye Hus, og omkring alle Vindueskarmene ud til Gaarden indmures Stenhuggeriet samt 3 Lister under Vinduerne, tilligemed Billedhoveder, lige som paa det store nye Hus, saavel og Dørens Stenhuggeri ud til Gaarden at indmure, som vorder opsat.

5. Paa Gavlen imod Ladegaarden og bagtil paa Huset ud til Haven skal alle Ornamenter omkring Vindueskarmene samt Listerne mures med Mursten lige efter Stenhuggeriet til Gaarden.

6. Udi samme Bygnings Kjælder indmures i Alt 10 Vindueskarme af 3 Tommers Egetræ, hvoraf de 4 skal være 2 Al. høje og de 6 1 Al. høje.

7. Oventil udi Bygningen for til Gaarden indmures indenfor Stenkarmene 14 Ege »Blidt Carmer«.

8. Bagtil og paa Gavlen skal indmures 20 Vindueskarme af 3 Tommers Egetræ.

9. Indvendig i Kjælderen opmures 2 Tværmure, hver 6 Al. høj fra Fundamentet og til 1ste Etages Gulv samt $1^1/_2$ Al. tyk.

10. Paa den ene Side imod Ladegaarden udi den halve Kjælder skal og opmures 2 Skillerum, begge 24 Al. lange, imellem Gangen og Kamrene, 6 Al. høje og 1 Al. tykke, og imellem Kamrene tvende Tværskillerum, begge 10 Al. lange, 6 Al. høje og 1 Al. tykke.

11. Skal udi den anden Ende af fornævnte Kjælder anlægges et Kjøkken med Skorsten og Fyrherder, og skal alle Gulvene udi Kjøkken og Kjælder lægges med Mursten staaende paa Kanten

12. Udi første Etage opføres forbemeldte Tværmure ved Trappen, begge 26 Al. lange, $6^3/_4$ Al. høje, 1 Al tykke; item alle Skillerummene i samme Etage, som af Tømmerværk indrettes, at opmure.

13. I 2den Etage opføres forbemeldte tvende Mure, begge i Længden $26^1/_2$ Al., og $7^3/_4$ Al. høje, 1 Al. tyk; de øvrige Skillerum blive af Tømmer, og deri opmuret.

14. I 3die Etage opføres de fornævnte to Tværmure, begge

28 Al. lange, 8 Al. høje, 1 Al. tykke. Men de øvrige Skillerum formures i Bindingsværk.

15. I alle 3 Etagers Gemakker anlægges tolv Kaminer og trende Skorstensrør til Vindovne fra alle Kamrene og Kjælderen.

16. For Kaminerne og Kakkelovnene lægges Fliser udi Gulvene.

17. Sex Døre udi Kjælder-Kamrene deres Stabeler og Sluthager at indmure.

18. Udi alle Gemakkerne og Kamrene indmures 18 Dørkarme.

19. Taget paa samme Bygning belægges over alt med nye Tagsten, som forsvarlig »skelles« og understryges.

20. For Døren fra Gaarden lægges en Trappe med trende Trin, og udi Muren tvende Trin af Bremersten, saaledes at i Gangen bliver ej noget Trappetrin.

(I samme Kontrakt omtales dernæst Murarbejdet paa Billesborg og Lellinge, og følgende Bestemmelser tilføjes:)

Paa Vallø og Lellinge skulde Arbejdet være færdigt inden Augusts Maaneds Udgang 1721, paa Billesborg en Maaned tidligere. For Murarbejdet paa Vallø, Billesborg og Lellinge skulde betales henholdsvis 1300, 750 og 500 Rd., i Alt 2250 Rd. Heraf skulde ved Arbejdets Begyndelse den 16. Marts betales for alle 3 Gaarde 800 Rd., den 1. Juli 1 000 Rd., og Resten, 750, naar det hele Arbejde var fuldført og befundet tilfredsstillende. Murmesteren skulde have fornødne Arbejdsfolk ved Nedbrydningen af det gamle Hus samt ved Fundamentets Nedlægning, Gravning osv., nemlig ved Vallø 20, ved Billesborg 10 og ved Lellinge 30 Mand daglig, dog saaledes, at disse Folk ogsaa skulde arbejde hos Tømmermanden. Det fornødne Materiale skulde leveres paa Stedet til Mesteren, og der skulde leveres Vogne til at befordre Mursvendene fra Kjøbenhavn til Vallø ved Arbejdets Begyndelse, og tilbage derfra til Kjøbenhavn naar det var færdigt. Hvis Arbejdet ikke blev færdigt til den bestemte Tid, skulde Murmesteren bøde 10 Rd. for hver Uge, det varede for længe, forudsat at man ikke lod ham mangle Materiale og Arbejdsfolk.

Tømmermester Poul Olsens eller Olufsens Kontrakt angaaende Arbejde til de 3 Gaarde er ligeledes dateret d. 14. Marts 1721. Af den gamle Bygning paa Vallø skulde han nedbryde Sparreværk, Lofter, Bjælker, Skillerum og Døre m. m., og i den nye skulde han indrette Sparreværk med tilhørende Hanebjælker,

Tagvinduer og Lofter, samt Gesims omkring Vinduerne. I alle 3 Etager skulde han indlægge de fornødne Bjælker, der alle skulde høvles og »carnisses«, og i alle Etagerne lægge enkelt Loft af høvlede og sammenpløjede Bræder. Alle Gulvene i Gemakkerne paa den ene Side af Trappen skulde lægges med 2 Tommers Danziger Planker, sammendrevne og heftede med Stifter. I alle Etager skulde opsættes de fornødne Skillerum af Tømmerværk, og en italiensk Trappe med to Opgange, igjennem alle Etagerne; den skulde gjøres af 2 Tommers Planker, og hvert Trin skulde være 3 Alen langt. Den samme Kontrakt omtaler Arbejdet til alle 3 Gaarde, og Arbejdslønnen var henholdsvis 300, 330 og 670 Rd., i Alt 1300 Rd. Ved Arbejdets Begyndelse den 16. Marts skulde udbetales 400 Rd. til Mesteren, den 1. Juli atter 400 Rd., og Resten naar hele Arbejdet var tilfredsstillende udført. Det skulde være færdigt i Slutningen af August, og hvis det ikke blev færdigt i rette Tid, skulde der for hver Uge, det varede for længe, afkortes 10 Rd. i Betalingen. Der skulde forskaffes Arbejdsfolk, som omtalt i Murmesterens Kontrakt, og Tømmermandens Folk skulde have fri Rejse til og fra Stedet.

Snedker Søren Pedersen, Borger og Indvaaner i Kjøbenhavn, leverede Snedkerarbejdet til de 3 Gaarde, i Følge Kontrakt af sidstnævnte Dato. Der forlangtes til Vallø: til Kjælderen 6 Vindueskarme med Rammer, af 3 Tommers Egetræ, 1 $^{1}/_{2}$ Al. høje, og 4 mindre, hver 1 Al. høj. Til Gemakkerne forlangtes 20 dobbelte Vindueskarme, af godt Egetræ, 4 Al. høje, og med Rammer, 14 »Blidt Charmer« med Rammer, og 18 Døre med Fyldinger og Gerichter af Fyrretræ. Endvidere skulde gjøres to udvendige Døre med Beklædning, en til Gaarden og en til Haven, og 5 Kjælderdøre. Alt det fornødne Egetræ og Fyrretræ skulde Mesteren selv forskaffe sig, og for Materiale og Arbejde til Vallø skulde han have 273 Rd. 4 Mk. Men heri skete senere nogen Forandring.

Klejnsmed Preislers Kontrakt, af samme Dato som de omtalte, angaar hollandske Beslag med fortinnede Laase med Blik m. m. til 18 indvendige Paneldøre i Gemakkerne og til det øvrige i Snedkerens Kontrakt nævnte Arbejde til Vallø. Han skulde selv levere Jernet hertil, og have for Jern og Arbejdsløn 170 Rd. 2 Mk. Arbejdet til Vallø skulde være færdigt til August Maaneds Udgang, og der skulde afkortes 5 Rd. for hver Uge, det blev leveret for sent.

Glarmesterarbejdet udførtes af Lorentz Hertz, Glarmester i Kjøge. I de 3 Etager var 20 dobbelte Karm-Vinduer, 4 Alen høje, og i hver Karm 4 Vinduer; disse skulde forsynes med godt mecklenborgsk Glas, »som med Bly og Fortinning indsættes«. Desuden var der 14 Karme Vindner, »som i Blidt Rammer indsættes«, af samme Størrelse og i det Hele som de ovennævnte. I Kjælderen var der 6 Karme Vinduer med 2 Vinduer i hver Karm og 4 andre Karme Vinduer. Mesteren skulde tillægge Glas, Bly og Tin, og Arbejdet til Vallø blev ansat til 102 Rd. 4 Mk. Det skulde være færdigt til Augusts Maaneds Udgang, og der skulde afdrages 5 Rd. for hver Uge, det blev for sent færdigt.

Alle Kontrakterne synes at forudsætte, at der saavel i Stueetagen som i de to øverste Etager skulde indrettes Værelser, med høvlede Bjælker og Lofter. Bygningen skulde være færdig i Efteraaret 1721; men naar den ikke blev det, saa har det neppe været Haandværkernes Skyld. Det var uden Tvivl en Følge af, at der imidlertid var bleven taget Bestemmelser om betydelige Afvigelser fra den oprindelige Plan. Det har neppe fra først af været paatænkt at indrette en Kirke i den nordlige Fløj, hvis Stueetage kun er $6^3/_4$ Alen høj; men naar man senere henlagde Kirken til denne Fløj, saa laa det vel i, at den var den mest afsidesliggende Del af Slottet. Der foreligger en Opgjørelse over det af Murmesteren Lars Eriksen udførte Arbejde her, med en Erklæring af Hoffmann og Krieger om at Arbejdet er udført, og den er dateret den 19. Marts 1724. I Kontrakten var der Tale om 6 grundmurede Skillerum i Kjælderen, af hvilke de 2 skulde fortsættes op igjennem alle Etagerne; af disse vare Skillerummene i Kjælderen blevne opførte, men vare atter blevne demolerede; de to paatænkte grundmurede Skillerum i hver af de øvrige tre Etager vare derimod ikke blevne opførte, og skulde derfor heller ikke betales. En Pille i Kjøkkenet, paa to Kubikalen, var ogsaa bleven opført og atter nedbrudt. »Das Schneckelwerk des Giebel ist nicht gemacht, aber 3 steinerne Kugel mit Postementen auf die Ecke und Spitz des Giebel aufgesetzet«, 5 Rd. — »Vor 18 Brustbilder, nach dem Hof zwischen die Fenster einzumauern«, 9 Rd. — »So solte auch der Giebel zwischen der alte und neue Haus verstercket werden, von Grund auf, davor vor Arbeitslohn 30 Rd.« Murmester S. Sørensen bevidner, at det Hele er rigtigt opmuret; der blev fradraget noget i Be-

talingen, da noget af det paatænkte Arbejde var blevet opgivet, og Lars Eriksen fik hvad der derefter tilkom ham.

Tømmermesteren fik udbetalt de 1 300 Rd., som Akkorden lød paa; men med Hensyn til Snedkerarbejdet skete der endel Forandring paa alle tre Gaarde. Til Vallø var der bestilt 14 Gemaksdøre 4 Kjælderdøre og 3 Kjældervindueskarme mere end hvad der nu blev Brug for; derimod behøvedes der en udvendig Dør mere end først bestemt. Tilsvarende Forandringer gjøre sig gjældende med Hensyn til Klejnsmedearbejdet, og tildels med Hensyn til Glarmesterarbejdet, da der ikke blev Brug for de 3 Fag Vinduer. Det er dog paafaldende, at der af de bestilte 18 Gemaksdøre nu kun blev Brug for de 4. Det var vel tildels en Følge af, at der i Stueetagen skulde indrettes en Kirke, og over denne skulde der formodentlig være en større Sal, og maaske der skulde gjøres Døre af en anden Form end de først bestilte. For øvrigt blev der flere Gange, i Frederik VI^s Tid og senere, gjort Forandringer i Kirken og i Etagerne ovenover samme. I Bygningsregnskabet for 1730 bemærkes, at da Krieger i begge Etager over Kirken efter Justisraad Hoffmanns og Bechers Attest har udslaaet de murede Skillerum, og igjen forklædt med Bræder, saa er hertil betalt de under 9. Novb. d. A. for Materiale og Arbejdsløn bevilgede 302 Rd. 2 Mk. 8 Sk. Det foregaaende Aar er der Tale om et Gipsloft i Kirken.

Der var sluttet Akkord med Ehbisch d. 5. Oktb. 1728 (app. den 6.), hvorefter han skulde levere endel Snedker- og Billedskjærerarbejde til Vallø Slotskirke, af sit eget Træ, nemlig: den kongelige Kirkestol, med alle sine Ornamenter, efter Tegning, for 180 Rd.; »der damals dortiger Prædigtstuhl mit runder Engell, Bilder und Zieraten«, 86 Rd., Snedker- og Billedskjærerarbejde til en lille Trappe bagved Kongens Kirkestol, 46 Rd., i Alt 312 Rd. Men heri skete nogen Forandring. Da den gamle Prædikestol var bleven nedbrudt, maatte den kasseres, hvorfor Krieger akkorderede med Ehbisch om at gjøre en ny, hvorpaa Billederne kunde anbringes, og at opsætte det gamle Sakristi, for i Alt 60 Rd. Til den lille Trappe i Gangen bagved Kongens Kirkestol havde Slotsforvalteren ladet gjøre Snedkerarbejdet hos en Snedker i Kjøge, for 32 Rd., og Ehbisch kom derfor kun til at levere de tilhørende Sirater, nemlig »8 geschnittene Knöpfe oben auf den Treppenständern, wie auch 24 Stück Zieraten zu selbigen«, for 14 Rd. Saaledes fik han i Alt 340 Rd., og heraf betaltes den

sidste Rest i April 1732, da Slotsforvalter C. Andressen og Krieger havde erklæret, at Arbejdet var udført.

Dronning Anna Sofie havde den 23. April 1729 gjort Akkord med Ehbisch om at han skulde levere noget mere Snedker- og Billedskjærerarbejde og det dertil fornødne Materiale til Vallø Slotskirke, nemlig:

Alteret af Egetræ, efter Tegning	230 Rd.
en Opsats til Sakristiet	10 —
en Døbefont med Balustrade, efter Tegning	100 —
de fire første Kirkestole »proper zu verzieren, vor der Bildhauerei«	28 —
»zu denen selben Herren Stühlen 6 Stück Rückgeländer nach dem Dessein«	60 —
»die ersten beiden Dames und Cavallier-Stühle, nach der allergnädigsten Herrschaften Gesicht, darauf sex verzierte Füllungen, so auch veraccordirt dieselben vor«	18 —
16 Muscheln gemacht, so nach dem ersten Dessein zu 14 stühlen, welche mit lichter Stocken innerlich verzieret, voraccordirt vor	24 —
Weiln aber die Stuhle vermehret und zu 20 gemacht worden, als habe ich hirzu 8 Muscheln gemacht von selbiger Dessein	12 —
Summa	482 Rd.

Ehbisch kvitterer i Maj 1732 for den sidste Rest af Betalingen.

Krieger paatog sig 1730 at levere 20 Kirkestole efter Tegning, til Slotskirken. De skulde være af Egetræ og panelede, 5 Alen lange og 2 Alen høje, med Pilastre m. v. Dørene hertil skulde være 1 Al. 21" høje og 1 Al. brede. Hertil hørte ogsaa »4 Verkleidungen an die Creutz-Gänge«, 5 Al. lange og 2 Al. høje, »4 Pilaster und Anschlägen« m. m., og alt dette kostede 304 Rd. 1 Mk. 8 Sk. I Aug. 1730 bevidner Hoffmann og Becher at Stolene ere leverede, og Krieger kvitterer for Betalingen.

Samme Aar fik Marmorerer Elias Green Resten af sin Betaling (i Alt 300 Rd.) for Marmorering og Forgyldning paa Alter, Sakristi, Døbefont, den kongelige Stol m. m. i Kirken paa Vallø, i Følge en Kontrakt, der var approberet paa Gottorp den 5. August 1730. — 1729 omtales Malerarbejde bl. A. paa Døren fra Kirken til Haven. 1730 omtales den grønne Bro, der gaar fra Vallø Slotskirke til Haven.

Der blev 1724 gjort Overslag angaaende en Portal og en Trappe af Bremersandsten, fra den midterste Fløj af Vallø Slot til Haven. Hertil behøvedes: en Repose, $2^1/_4$ Alen, af 2 Stkr. Bremersten, og den vilde koste med Materiale 14 Rd.; $35^1/_2$ Al. Trappesten, 39 Rd. 2 Mk. 10 Sk.; »das Portal, wan solches nach der Art wie es zu Wallöe im hoffe verfertiget, soll von Bremerstein 4 Ellen hoch und 2 Ellen breit, im Lichten soll verfertiget werden, beläufft sich Stein und Arbeitslohn 45 Rd. Summa 98 Rd. 2 Mk. 10 Sk. Overslaget er underskrevet Kjøbenhavn d. 15 Juli 1724 af D. Gercken, og J. C. Krieger har givet det følgende Paategning:

Obige Treppe und *Portahl* porte nach dem gartten ist hochnothwendich verfertigen zu lassen, in dem die Treppe gantz zerflicket und versuncken daliget, auch wenig gutes daran ist, und da nun alle Fenster Verzierungen von Stein sein und nur dise Porte gar nicht, so haben dises allerunderthänigst zu allergnedigster abbrobation stellen sollen. J. C. Krieger.

Ved dette Overslag ligger et aldeles ligelydende, af Johan Christian Heimbrodt, dateret Kjøbenhavn den 10. Septbr. 1725, alene med den Forskjel, at de 2 Mk., der anføres ved den midterste Post, ere forglemte ved Sammentællingen. Krieger har tilføjet følgende Erklæring:

Nach dem der Steinhauer *Gercken* seiner underhabender Arbeith anjetzo nicht zulenglich gewachsen, so habe solches mitt *Heimbrod accordieret* vor 94 Rthl. in 2 Terminen als jedes mahls die helfte zu bezahlen. J. C. Krieger.

Det sidstnænnte Overslag blev approberet paa Gottorp den 17. Sept. 1725 saaledes, at Arbejdet skulde betales med 94 Rd. i to Terminer, den første ved Kontraktens Slutning, og den anden naar Arbejdet efter Kriegers Erklæring var færdigt.

I Foraaret 1727 blev der gjort et Overslag over endel Forandringer paa Vallø, hvilket blev approberet den 17. Juni s. A.

1. Soll in dem Wallöer Schlosz dass Cabinet im neuen Flugel, alss welcher an der Treppe anjetzo lieget, an ihro Mayt. der Königin Schlaffgemach transportiret werden, dagegen der Sahl an die Treppen um vorige Grösse zu behalten, grentzen müste.

2. Soll aussen vor der Treppe alss ein Vestibül abgesondert werden, damit die jenige, welche auf die obersten Etagen gehen müssen, da nicht hindern können, item ein Platz zu denen sey, welche die Aufwartung haben.

3. Soll die Treppe des neuen Flügels als voran vorbemelte Sahl grentzet, panelet und mit Decken versehen werden, item um eine Vestibul vor dem Sahl zu gewinnen, müssen die Läuffe solcher Treppe geendert werden.

Hertil behøvedes endel Tømmer, Bræder og Arbejdsløn, og Overslaget lød paa henved 300 Rd. Den 17. Oktober 1728 bevidner J. Hoffmann og Landsdommer Becher at Arbejdet er udført, og 1730 blev det betalt.

I Januar 1729 blev der gjort Akkord med Billedhugger Sturmberg og Gipser Auzoni om 7 Gipslofter paa Vallø, nemlig i Kirken, Riddersalen, Kongens Audiensgemak, Forgemak og Kabinet, Dronningens Sove- og Audiensgemak. Der skulde gives i Arbejdsløn, samt for Søm, Gips, Rør og Staaltraad 1 130 Rd. Auzoni døde samme Aar, hvorefter Enken fik hvad der endnu tilkom hende, og Sturmberg, der maatte forandre noget ved sit Arbejde, fik Resten af sin Betaling 1730. Der bemærkes, at hans Arbejde ikke var saa godt som det burde være, men at han dog fik den akkorderede Betaling, da han desuden havde gjort noget mere Arbejde.

1730, den 27. Januar blev der gjort Akkord med Abraham Stoy om Gipslofter, med Bræder m. m. i den mellemste Fløjs 3die Etage og flere Steder, i Alt 22 Gemakker. Dette Arbejde skulde koste 656 Rd. 5 Mk.; det var for det meste færdigt 1731, da det blev besigtiget af Thurah. Dog manglede endnu 2 Gemakker i det runde Taarn og 4 i det firkantede, hvorfor der blev fradraget noget af Betalingen. Resten betaltes 1734 til Stoys Enke, der desuden fik Betaling for noget mere Gipsarbejde, som Manden havde udført paa Vallø.

Krieger overtog, som sagt, endel Byggearbejde paa Vallø i samlet Entreprise. I Foraaret 1724 paatog han sig at opføre to Glas- eller Orangerihuse i Vallø Have, for i Alt 2257 Rd., og hertil kom efterhaanden flere Arbejder ved Slottets Hovedbygning, Haver, Broer og Ladegaarde og Levering af endel Materiale, Mursten og Tagsten m. m. I Oktober 1728 blev der sluttet en Kontrakt med ham om nogle Forandringer paa Slottet, nemlig i den Fløj, i hvilken Indkjørselen er, i den midterste Fløj eller Corps de Logie, i den nye Fløj og andre Steder, for 2 571 Rd. 2 Mk. Det var færdigt 1741, og blev da betalt, men der fradroges 369 Rd. for noget Stukkaturarbejde, hvorom der i Januar 1730 blev gjort en særskilt Akkord med Stoy, der døde 1734.

Der blev ogsaa bevilget Krieger de fornødne Arbejdsfolk, som betaltes efter Bechers Optegnelser. Det var tildels udkommanderede Underofficerer og Menige, og desuden betaltes Kirurgus Kastein i Kjøge for Tilsyn hos de Syge.

1730, den 5. April, sluttedes en ny Akkord om at indlægge nye Bjælker og Gulve og et nyt Tag i Fløjen med de to Taarne; Skillevægge i den øverste Etage i den mellemste Fløj og et nyt Gulv i Dronningens Audiensgemak.

Stenhugger Gercken skulde efter Overslag og Kontrakt af 27. Januar 1730 have leveret 8 Marmorkaminer til Vallø, med Bremerstens Fodlister og 15 hvide og sorte Marmorfliser for hver Kamin, 9 Tommer i Kvadrat, for i Alt 340 Rd.; heraf leverede han samme Aar de 7 Kaminer, for hvilke han fik Betaling, da Krieger havde bevidnet, at de vare opsatte. Den 8de Kamin skulde have været »in der Rosse«, men den havde han ikke kunnet levere, fordi han ikke havde faaet Maalet opgivet.

Kong Frederik IV døde paa Odense Slot den 12. Oktober 1730. Der var i hans Tid bleven bygget meget paa Vallø, og der var uden Tvivl paabegyndt og paatænkt endnu meget mere, som senere tildels blev fuldført. Krieger vedblev i nogen Tid efter Frederik IVs Død at forestaa Byggerarbejdet paa Vallø, men blev efterhaanden fortrængt af yngre Kræfter. Laurids de Thurah havde allerede i Kriegers Tid været med til at besigtige det paa Vallø udførte Byggearbejde, og nu blev det ham, der kom til at fortsætte det. Men nu maatte der af forskjellige Grunde fortsættes efter en helt anden Plan end tidligere. Med Hensyn til det Ydre af Bygningerne paa Vallø havde man hidtil nogenlunde holdt sig til den gamle Stil, uagtet Efterlignelsen var tarvelig nok. Men den nyere Bygningsstil havde mere og mere gjort sig gjældende overalt, og den nye Stiftsbygning, der blev opført paa Vallø efter Thurahs Tegning, var i Rokokostil, og altsaa meget afvigende fra den ældre. Den var uden Tvivl bygget i Aaret 1733, hvilket ogsaa stemmer med at Aarstallet 1733 var anbragt paa den; men nærmere Oplysning herom kan ikke meddeles, da Bygningsregnskaberne for dette Aar ikke forefindes. Den bestod af en længere Bygning paa en Etage foruden Kjælderen, med en noget højere pavillonagtig Udbygning paa Midten, og to noget kortere Sidepartier eller Sidefløje paa to Etager, og desuden var der Kjælder under det Hele. Saaledes er Bygningen

aftegnet i Thurahs danske Vitruvius T. II, der udkom 1749; men senere blev den enetages Bygning forhøjet med en lavere Etage, og man maa vel med Professor H. J. Holm anse det for sandsynligt at Planen til denne skyldes Hofbygmester N. H. Jardin.

I Slutningen af forrige Aarhundrede blev Spiret paa det runde Taarn ombyttet med et spidst Kobbertag, der endte i en Skorsten. Dette Tag og Spiret paa det firkantede Taarn bleve senere nedbrudte paa Grund af Tømmerværkets maadelige Beskaffenhed, og i Stedet derfor opførtes to til hinanden svarende Kupler med Spir. Det var formodentlig i forrige Aarhundrede, at saavel de gamle røde Bygninger som den gule Stiftsbygning bleve overkalkede; men de gamle Farver bleve atter fremdragne ved et betydeligt Restaurationsarbejde, der foretoges 1863—66 og ledes af Stiftsbygmesteren Kammerraad Zeltner.[1]

Som allerede nævnt blev hele Hovedbygningen ødelagt ved Ildebrand 1893; men nogle Aar senere stod den nogenlunde gjenopført i den gamle Stil. Det vanskelige og omfattende Restaurationsarbejde er med stor Interesse varetaget af Arkitekt Professor Hans J. Holm, saaledes at de gamle Former ere blevne bevarede eller gjengivne paany overalt, hvor det nogenlunde lod sig gjøre, samtidigt med at Bygningen er bleven befriet fra endel Forvanskninger, der hidrørte fra forskjellige Tider og i arkitektonisk og i rent praktisk Henseende vare lige forkastelige.

Førend der blev begyndt paa at gjenopføre de ved Branden ødelagte Bygninger, bleve disse omhyggeligt undersøgte af Professor Holm, og derved fremkom mange interessante Oplysninger om Bygningens ældre Indretning, om de ved samme i Tidens Løb foretagne Forandringer m. m. Et Uddrag af Professor Holms Optegnelser meddeles her, i Følge hans velvillige Tilladelse, for hvilken jeg herved aflægger min ærbødigste Tak. Beskrivelsen refererer sig til det, der var at se efter Branden, men hvoraf Sporene for en stor Del ere forsvundne ved Bygningernes Istandsættelse. Den Grundtegning af Vallø, som gjengives her (S. 281), skyldes ligeledes Professor Holms Velvillie.

Det firkantede Taarn. Da Spiret under Branden styrtede ned, skete det saaledes, at hele Spiret, hvori de tunge Kirkeklokker hang, pludselig sank ned i Taarnet og med stor Kraft slog ned

---

[1] Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker, tegnede af F. Richardt, beskrevne af C. E. Secher, 1867, S. 53.

igjennem alle de brændende Bjælkelag. Den voldsomme Rystelse, i Forbindelse med den stærke Hede, foraarsagede, at Taarnet fra øverst til nederst revnede i Vinduesstokkene mod Syd og Vest. Taarnets Ankere vare, paa et Par Undtagelser nær, ikke gjennemgaaende, men kun fastgjorte ved Bjælkeenderne; da Bjælkerne vare gjennembrændte, kunde Ankerne derfor ikke bidrage til at holde Taarnet sammen. Den Omstændighed, at alle Vinduesbrystningerne ere ommurede, tyder paa, at der allerede før Branden paa de samme Steder har været Revner, som en tidligere delvis Restaurering kun har formaaet at dække over ved Hjælp af en Skalmuring i Façaden. Ved Katastrofen bleve imidlertid Revnerne forstørrede, navnlig den i Vestsiden, hvor den øverste Vinduesbue styrtede ned.

Murværket, der paa adskillige Steder i Façaden bestaar af Sten, der ere mindre godt brændte og derfor tilbøjelige til at hensmulre, skjæmmes af stygge Pletter, fremkomne ved, at man har udbedret med daarligt Murværk, idet de nye Sten adskille sig stærkt i Farve og Karakter fra de gamle. Desuden er der ofte, især i Brystningerne, muret med smaa, røde Sten; Fugerne ere afpudsede med Cement saaledes, at der er frembragt en glat Flade, denne er derpaa malet rød og inddelt med indhuggede og dernæst udfugede falske Fuger, som skulle give Murværket Udseende af at være udført med Munkesten. Det Uheldige ved denne Fremgangsmaade, der er anvendt flere Steder paa Bygningen, viser sig nu tydeligt, idet de oprindelige Fuger i Murværket skinne igjennem trods Malingen og virke forstyrrende paa Murværkets Udseende.

Sokkelens Sandstens Dæksten og Sandstensbaandene over Stuens og første Sals Vinduer ere øjensynligt flyttede fra deres oprindelige Plads og anbragt mere vandret, og dette er formodentlig sket for at bøde noget paa det heldende Taarns skjæve Udseende. Taarnet helder nemlig mod Syd, især dets nederste Del. Fra Fløjenes Gesimshøjde af er det mere lodret; Muren har ogsaa herfra en noget ringere Tykkelse og er for det meste opført af lidt tyndere Sten. De Sandstensmedailloner, der sidde i Stuen, 1. og 2. Sal, ere desuden langt smukkere udførte end de, der sidde i Taarnets 3 øverste Etager, og det synes saaledes, at den øverste Del af Taarnet er fra en senere Tid end den nederste. Der er forøvrigt fundet et i søndre Mur indrettet gammelt Lokumsanlæg, der gaar fra 4. Sal og helt ned i Kjælderen,

hvor der endnu kan ses et tilmuret Udløb, og der er meget, der taler for, at dette Anlæg ikke er oprindeligt, men indrettet i en senere Tid, formodentlig dengang Taarnet blev forhøjet. I den søndre Murs nordre (indvendige) Side ses nemlig umiddelbart op mod den østre Mur en stor Revne, der naar fra Kjælderen op til 3. Sal. Dette er mærkeligt nok, da Vinduesstokken dog maatte være et langt svagere Punkt end Hjørnet, og altsaa det Sted, hvor et Brud snarest kunde ventes. Men hvis Muren engang har været nedbrudt fra daværende Gesimshøjde til Fundamentet, paa Stykket mellem østre Mur og Vinduernes vestlige Side, og opført paany, er der naturligvis fremkommet et svagt Sted der, hvor den nye Mur er muret sammen med den ældre. At der har fundet en Sammenmuring Sted ved den østre Mur, ses ogsaa deraf, at Skifterne i østre og søndre Mur ikke altid ligge i samme Højde og ikke overalt ere i ordentligt Forbandt med hinanden. Dette sidste er især tydeligt ved Anlægets indre Vange, der øjensynligt er hugget ind i østre Mur. For at bidrage til at holde denne tynde Væg paa sin Plads, er der enkelte Steder i Etagens halve Højde, paa langs igjennem Vangen, anbragt længere tynde Ankere, hvoraf i det mindste et, paa første Sal, er kjendeligt paa østre Murs østre Side. Disse Ankere vilde neppe have været anbragte, hvis Vangen oprindelig havde været muret i ordentligt Forbandt med østre Mur. Saadanne Ankere findes ikke i de 3 øverste Etager. Over den vestre Side af Vinduet paa første Sal synes der ligeledes at være foretaget Forandringer i Murværket. — Det omtalte Lokumsanlægs Tværvanger ere murede paa Sandstensoverliggere, der ere dannede af tidligere Vinduesindfatninger og Poste, og disse ere maaske Rester af en nedtagen Vinduesstok, der, førend Taarnet blev forhøjet, har siddet øst for den nuværende. Dette stemmer med, at Hvælvingssporene vise, at der har været 2 Kapper paa søndre Mur, og at de nuværende Vinduer findes i den vestlige. Der har været Hvælvinger i Kjælder, Stue, 1. og 2. Sal, og det kan ses, at disse have været opførte samtidigt med Muren. — I det nævnte Anlæg vare Sæderne anbragte saaledes, at det ene var skudt lidt frem for det andet, saa Faldlinierne bleve frie. Det var indrettet ved eller i den søndre Mur, vistnok i en tidligere Vinduesfordybning, og gik fra Kjælder til 4. Sal. Dets Tilværelse har været ukjendt i vor Tid. Lignende Lokumsanlæg fandtes ogsaa ved Sydfløjens østre og vestre Gavl og i Sydvestsiden af det runde Taarn.

Det firkantede Taarns nordre Mur var meget ødelagt, hvilket ikke saa meget var en Følge af Branden som af forskjellige Tiders hensynsløse store Forandringer. Ved Vindeltrappen i Taarnets nordøstlige Hjørne var der tidligere gjort Forandringer, og ved Branden knækkede alle Trinene og styrtede ned i Trapperummet.

I det firkantede Taarns søndre Mur er foretaget en større Skalmuring, der strækker sig fra Murens østlige Hjørne ca. $1^1/_2$ Meter ind paa Siden, og i Højden naar fra Baandet under Vinduet paa 1. Sal og indtil 1 Meter fra Baandet over Vinduet. Formodentlig har der paa Stedet været en farlig Revne, da Skalmuringen gaar meget dybt ind. Den er udført med nyere røde Mursten og er i Farve og Karakter meget forskjellig fra den øvrige Mur. Hist og her dannes stygge Pletter af indsatte Sten.

Muren har foroven en Sandstensgesims med Konsoller. De enkelte Dele af denne ere indbyrdes forbundne med Jernklammer. Gesimsen, der var fra en nyere Tid, blev aldeles ødelagt ved Branden. Murlægte- og Bjælkepladserne ere let kjendelige. Der har været Murlægter paa alle 4 Sider, og deres vandrette Beliggenhed paa det heldende Taarn viser, at Spiret har været fra en nyere Tid. Der findes endnu Skydeskaar i begge Taarnenes øverste Etage.

Søndre Fløj er vistnok den af alle Slottets Fløje, der er bleven værst medtaget, især af tidligere Forandringer. Saavel paa søndre Murs Nordside som paa nordre Murs Sydside ses Buerne af en ældre og helt anden Vinduesinddeling end den nuværende indmurede i Murværket. De gamle Blendinger kunne ogsaa bestemt paavises, idet man ikke har afhugget den oprindelige Puds i disse, før man tilføjede det nye Murværk. Der er nu mange Steder Pille, hvor der før har været Vinduesaabning. eller omvendt, og mange af Pillerne ere nu dannede af to eller tre Dele, der kun ere opmurede ved Siden af hinanden, uden Murforbindelse. Umiddelbart før Branden fandtes intetsteds murede Buer over Vinduerne; Murværket har over Vinduerne kun hvilet paa Planker, og da disse brændte, er endel af det styrtet ned. Dette er saaledes sket ved 1. Sals Vindue over Porten i søndre Mur, og herved blottedes en større Rest af en Krydshvælving, paa hvilken endnu ses Rester af Dekoration med forgyldte Blade og Blomster, og Graterne vare ligeledes forgyldte. Hvælvingen, hvis Toppunkt ligger i søndre Murs søndre Side, har formodentlig gaaet udenfor den nuværende Murlinie, og dette tyder paa, at

her engang kan have været indrettet en Karnap, saameget mere som de gamle Blendinger gaa skraat udefter. Inddelingen af Vinduesfagene paa 2. Sal er meget afvigende fra den paa 1. Sal, og Vinduerne i de to Etager maa have været fra helt forskjellige Tider.

Alle Indfatninger og Vinduesposte ere forsynede med Ornamenter, og alle de gamle Hoveder og Ornamenter ere forarbejdede med stor kunstnerisk Dytighed. Vinduet mod Syd paa 1. Sal over Porten har en Brystning, der udelukkende dannes af en stor, desværre tildels ødelagt, Sandsten, paa hvis udvendige Side er udhugget Rosenkrandsernes Vaaben, i smukt Arbejde. Muren omkring dette Vindue har været ommuret.

Over Portbuen mod Syd er 7 store Kvadre med Løvehoveder og andre Ornamenter. Paa hver Side af Porten staa to Søjler paa en Sokkel, i hvis Forside er udhugget en hvilende Løve i stærkt Relief, raa i Tegning og Udførelse. Imellem Søjlerne er en Niche, omtrent lige saa høj som Søjlerne; den afsluttes foroven af en muslingsskalformet Hvælving, og umiddelbart under denne stikker et Hoved frem. Søjlerne bære en Arkitrav med Frise og Gesims. Over hver Søjle sidder i Frisen et Hoved, og imellem hvert Par Hoveder en Roset. Over Portbuen er i Frisen indhugget to Løvehoveder i stærkt Relief, det vestligste nyere Arbejde, og i Midten Indskriften »ANO 1581«, men denne Indskrift har rimeligvis tidligere havt en anden Plads. I hvert af de to trekantede Felter mellem Bue og Arkitrav ses en svævende Figur, holdende et Palmeblad i den ene Haand, og i Haanden nærmest Porten holdende en Krands ud over denne. Figuren mod Vest er nyere Arbejde. Over Gesimsen sidder under Vinduet den ovennævnte firkantede Sten, hvori er udhugget Rosenkrandsernes Vaaben; men den er uheldigvis knækket. Den har dog neppe fra først af siddet her. Ved Siderne af Stenen og Vinduet findes Fyldinger og Ornamenter, udførte i den nyere Tid, af Cement. Over Gesimsen er ovenover Søjlepartierne paa hver Side paa et Fodstykke anbragt en større Roset, der overskjærer Baandet mellem Stue og 1. Sal; i den vestlige findes Oxernes og i den østlige Rosensparrernes Vaaben. Den gamle Del af Portpartiet er smukt udført i Sandsten; men ved Portpartiet er der gjort store Forandringer.

Portpartiet ved Nordsiden er ligeledes af Sandsten, og den gamle Del af det smukt udført. Over Porten er en Bue med 7

ornerede Kvadre. Over Slutstenen, og lidt fremskudt over dennes Overkant er anbragt en stor Tavle med en udhugget og forgyldt Indskrift.[1] Omkring Tavlen er en Indfatning, dannet af Stykker, samlede fra mange forskjellige Steder. Ogsaa ved dette Portparti er der foretaget store Forandringer.

Paa østre Gavl er Gavltrekantens Frontispice afsluttet med en profileret Sandstensafdækning, paa hvilken staar en lille Sandstens Sokkel, bærende en Kugle. De med sortglasserede Teglsten dækkede Kamme ere murede med nye stærkt røde Mursten, den øvrige Gavl med smaa gule og røde Sten, blandet med Munkesten. Søndre Gavlkam skjærer sig ind paa det firkantede Taarn og løber af paa dette.

Den søndre Fløj er uden Tvivl opført samtidigt med de to Taarne, og som en særskilt Bygning med Gavle mod Øst og Vest. Den vestlige Gavl bestod af det Stykke Mur, der støder op til det runde Taarns Nordside og nu kan regnes med til den vestlige Fløjs Vestside. Et tydeligt Bevis for, at søndre Fløjs nordre Mur virkelig har gaaet som Ydermur lige til vestre Fløjs nuværende vestre Mur fremkom ved den foretagne Undersøgelse. Paa 2. Sal, nærved det runde Taarn har man saaledes ved en Udhugning fundet et Stykke gammel fuget Façademur, der ligger netop i Forlængelse af søndre Fløjs nordre Murs Nordside.

I søndre Fløj har der været Hvælvinger i Kjælderen og Stuen; men nu staa kun Hvælvingerne i Stykket øst for Porten. Porthvælvingen faldt ned Dagen efter Branden, og Hvælvingen vest for Porten var nedtaget meget tidligere.

Det runde Taarn. Alle Vinduesstokkene mod Syd, Øst og Vest ere revnede fra øverst til nedest. Murværket, der paa nogle Steder er stærkt forvittret, har nogle stygge Pletter, fremkomne ved Reparation med daarligt Murværk. Desuden har man ofte, især i Brystningerne, muret med smaa røde Sten, og derefter malet og inddelt Murværket med falske Fuger, for at give det Udseende af at være udført med Munkesten.

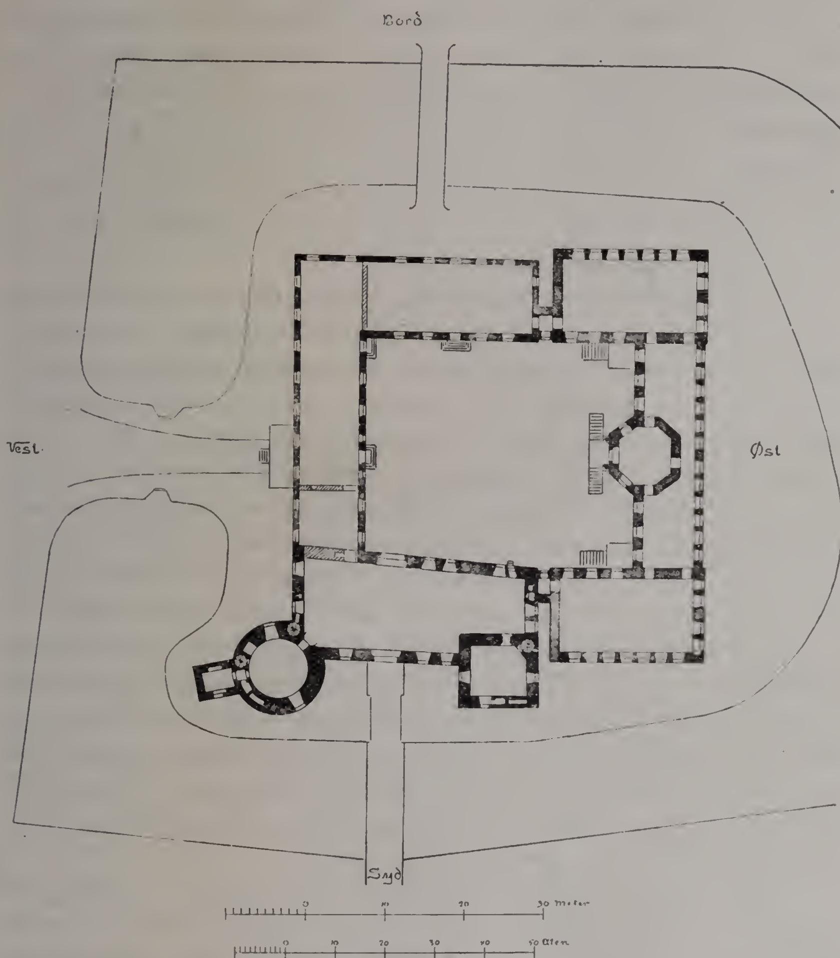
I Stuen ere alle Sandstensmedaillonerne og Hovederne over Vinduerne næsten ubeskadigede, og den smukke, omhyggelige Udførelse vidner om deres høje Alder. Paa 1. Sals Mur ses mod Sydvest et Hul eller Mærke, der er fremkommet ved, at Spiret, da det ved Branden faldt ned, slog en Volte og ramte med sin

---

[1] Den er aftrykt her nedenfor, S. 286.

Spids i Muren, hvorved Platinspidsen knækkede af og blev siddende i Murværket.

Det runde Taarn har Hvælvinger i Kjælderen og Stuen, og der findes Spor af, at der ogsaa har været Hvælvinger paa 1. og

2. Sal. Men i Stueetagen findes desuden Spor af Hvælvinger, der have ligget 1 Meter lavere end de nuværende, og man kan ligeledes paavise, at de forhenværende Vinduers Overkant har ligget $1^1/_2$ Meter lavere end de nuværendes. Disse og flere Omstændigheder tyde paa, at Fru Mette Rosenkrands har bibeholdt enkelte Dele af den ældre Bygning, der fandtes paa Stedet.

I Vindeltrappen, som faar Lys fra et muret Vindue mod Nord, have Stentrinene været udtagne i hele 1. Etages Højde og erstattede med en billig Trappe af Træ, og Følgen heraf har været, at næsten hele den øvrige kostbare Stentrappe, der førte fra 2. Sal til det øverste af Taarnet, er bleven ødelagt ved Branden.

Da det runde Taarn borttog et Hjørne af de tilstødende Rum i den sydlige Fløj, har man her i Stuen, paa 1. og 2. Sal, hensynsløst borthugget noget af Taarnmuren, for at faa Rummene firkantede. I den vestre Side af det runde Taarns Mur var der udhugget et Trapperum mellem Stuen og 1. Sal, saa at den tilbageværende tynde Mur kun var $6^1/_2$ Ctm. (ca. $2^1/_2$") tyk. Men efter Branden er dette Rum blevet udfyldt med Murværk, og den gamle, tynde Mur ommuret.

I det runde Taarns Mur findes i Stueetagen en Forankring, der ligger noget lavere end de nuværende Hvælvinger, men højere end Sporene af de forhenværende. Den bestaar af 4 Jernstænger, forenede til et Kvadrat, hvis Hjørner ligeledes ere forbundne med Forskudsankere, der ses udvendig paa Muren. En anden Forankring har ligget i Muren, omtrent 1 Meter under 2. Sals Gulv; men den har bestaaet af en Ring, dannet af sammenføjede Træbjælker, og den var ligeledes forbunden med nogle udvendigt paa Muren synlige Forskudsankere. Begge disse Forankringer maa have været indlagte samtidigt med at Muren blev opført.

Den firkantede Udbygning, der findes ved det runde Taarns Vestside, er en senere Tilføjelse, og man har ment, at den var bygget for at danne en Slags Stræbepille. Bag den fandtes, i det runde Taarns Mur, en Aabning, hvorom Sagnet fortalte, at den var Begyndelsen til en underjordisk Gang; men Undersøgelsen viste, at den kun var en Lysaabning, der havde ført ud i det Frie, førend Tilbygningen blev opført.

Vestre Fløj. Af Kjælderrummene ere kun de to sydligste hvælvede med Tøndehvælvinger af Munkesten paa Mur af gammel Sten. Langsmed Fløjens Østside er en ca. $1^1/_2$ Meter bred Gang, der kun er overhvælvet med Krydshvælvinger ligefor de hvælvede Rum. Længdeskillerummet er paa dette korte Stykke tykkere end i den øvrige Kjælder, og muret med Munkesten. Over Dørene i denne Mur ere Stikkene næsten ganske murede med smaa gule Sten, og maa være fra en temmelig sen Tid. Alle Tværskillerummene ere murede paa Buer, der spænde fra vestre Murs til Længdeskillerummets Fundament, dog herfra und-

taget det tykke Tværskillerum, der endnu efter Branden stod omtrent lige ud for nordre Fløjs søndre Mur, hvilket ligesom Længdeskillerummet er funderet.

Omkring Stueetagens to Vinduer nærmest Sydfløjen, lige over de omtalte Kjælderhvælvinger, findes tydelige Hvælvingsspor. Men efter Branden vare alle Skillerummene i de tre øverste Etager forsvundne.

Gaar man ind i det nordligste af de hvælvede Kjælderrum, og banker Kalken af den nordre Væg, ser man, at den oprindelig er en gammel Ydermur, muret med smaa Sten, malet rød over det Hele og fuget med hvid Farve. I Gulvet ses nogle af de gamle Granitsten, der høre til Fundamentet. I Brysthøjde opdagedes en Udmuring, og ved at fjerne denne fremkom et gammelt Vindue med Fals og Bue over, gjennem hvilket Lyset er kommet ind fra Syd. Man kan bestemt paavise, at denne øjensynlig gamle Ydermur engang har gaaet i Højde til nuværende 1. Sals Gulv.

I vestre Murs vestre Side er en lodret Fuge mellem det 5. og 6. Vindue fra Nordgavlen. I den østre Mur findes en lignende Fuge ligeoverfor den ovennævnte, nemlig i Murens vestre (indvendige) Side, mellem det 3. og 4. Vindue fra Nordfløjen. Begge Murene ere fra Sydfløjen og indtil de nævnte Fuger eller Stød helt igjennem opførte af Munkesten, men derfra og til Nordgavlen af smaa gule Sten og udvendigt skalmurede med Munkesten, og at disse sidste have siddet andetsteds før, kan ses af, at der paa enkelte udtagne Sten endnu sidder gammel Hvidtning. I Façademuren mod Gaarden, mellem 3. og 4. Vindue fra Nordfløjen, ses forskjellige Uregelmæssigheder i Forbandtet, fremkomne ved, at Skalmuren er stødt til den gamle, helt igjennem af Munkesten opførte Del af Muren. I Façaden mod Vest er Murværket af en mere uensartet Beskaffenhed, og her er anvendt forskjellige Slags Mursten. I Kjældermuren mellem 4. og 5. Vindue fra Nord er indmuret endel Sandsten med indhuggede Ornamenter, uden Tvivl nogle fra en gammel Bygning hidrørende Brudstykker, der her ere anvendte som Fyld.

Ved at grave ned udenfor den vestre Fløjs vestre Mur har man fundet, at Grunden under denne fra det runde Taarn og til det Punkt, der ligger i Forlængelsen af Nordfløjens sydlige Mur, bestaar af store Granitsten, medens Fundamentet herfra og op til den nordre Gavl er opmuret omhyggeligt med smaa Sten.

Dette sidste Stykke Fundament er uden Tvivl meget nyere end det øvrige. Fløjens nordre Gavlmur, der gaar i Flugt med Nordfløjens Nordside, er helt igjennem muret med smaa, gule Sten, og tildels skalmuret med Munkesten. Ved Branden fik den i begge Vinduesstokkene Revner fra øverst til nederst.

Det Sandstensarbejde, der findes paa den sydlige Del af den vestre Fløj, er for det meste ret smukt udført, gammelt Arbejde, medens det, der findes paa den nordlige Del, vidner om Rokokoens Indflydelse. Skjønt man vistnok har tilsigtet at levere Medailloner og Hoveder i gammel Stil, viser Tidens Opfattelse af Stilling og Form sig dog i det temmelig raa og grove Arbejde.

Det her Anførte leder til den Formodning, at den midterste Del af den vestre Fløj er den ældste, at denne Fløj ikke fra først af har været sammenbygget med den sydlige, og at dens nordlige Gavlmur har ligget i Forlængelsen af Nordfløjens Sydside og dannet en indadgaaende Vinkel med Nordfløjens vestre Gavl, en meget almindelig Bygningsform i Midelalderen og den tidligere Renaissance. Ved Ombygningen maa man da have nedbrudt den gamle Gavl og de tre Fag af Bygningen og forlænget den med et Stykke, der svarede til Nordfløjens Brede. De gamle Munkesten har man da brugt til Skalmuringen; men da man ikke havde saa mange som behøvedes, har man tillige maattet bruge mindre Sten.

I Façaden mod Gaarden er, lige under Pillen mellem 4. og 5. Vindue fra Nordfløjen anbragt en Dør, hvis Rokoko-Sandstensportal viser, at den er omtrent fra samme Tid som Stiftsbygningen. Paa den modsatte Side af Fløjen er, ud mod Haven, for nogle Aar siden anbragt en Veranda med Jernsprosser og Glasruder.

Den nordlige Fløj. Hele Kjælderen er hvælvet med Krydshvælvinger, murede med smaa gule Sten. I det største af Rummene, der ligger midt i Bygningen, ind mod Gaarden, er 4 Hvælvinger, der staa paa Grundmur og en firkantet, fritstaaende muret Pille omtrent midt i Rummet. Dette Rum kaldes fra gammel Tid af »Abbedissens Begravelse«. En Del af Skillerummene i Kjælderen ere af Bindingsværk. Hvælvingerne have fuldstændig hindret Ilden fra at beskadige Kjælderrummene.

Fløjens vestre Mur, der ligger i Flugt med vestre Fløjs østre Side, er en Rest af en gammel Bygning. Den er opført af Munkesten, med Kridtstens Baand i Plan med Murværket, og den har

foroven havt Blendinger og Trappegavl. Den er paa Vestsiden skalmuret med smaa gule Sten, men denne Skalmuring var kun paa enkelte Steder bunden ind i Murværket, og Følgen heraf blev, at den ved Branden løsnede sig fra den gamle Mur og at en stor Del styrtede ned, medens Resten havde fjernet sig 8 Ctm. fra den gamle Mur og kun blev hængende paa en faretruende Maade. Midt paa Murens Østside vare to meget store Skorstensrør opmurede delvis ind i den gamle Mur og delvis med Vangen ind i Fløjen. Gavlmuren, der i vor Tid har tjent som Skillerum, blev ved Branden meget ødelagt af Revner.

Af Kjældermurene er den nederste Halvdel oprindelig $^1/_2$ Sten tykkere end den øverste; men nu er der muret $^1/_2$ Sten paa Aftrapningen, saa at der ikke viser sig nogen Forskjel i Tykkelsen.

I den sydlige Mur er, under den 5. Pille mellem Vinduerne fra Østgavlen, et Brudstykke af en gammel Bue, der ligger dybere end Overfladen af den nuværende Gaardsplads og gaar igjennem hele Murtykkelsen. Forøvrigt er Muren i høj Grad svækket af de mange Bjælkehuller, der i Virkeligheden ere langt større end tilsyneladende, da det nærmeste Murværk omkring dem er meget løst og sammensat af Brokker, vistnok fordi Bjælkerne ere indsatte efter at Muren var opført.

Den nordlige og den sydlige Mur og den østre Gavl ere i Kjælder og Stue opførte af Munkesten og i 1. og 2. Sal af smaa røde Sten. Det ses af Murværket, at de gamle Vinduesblendinger i Stuen og 1. Sal engang maa have gaaet i Forlængelsen af hinanden. Nu er der slaaet et enkelt Rulskifte over Stuevinduernes Blendinger, og derpaa er opført en Blok af Mur op til 1. Sals Gulv, uden at den er bunden sammen med det gamle Murværk. Mod Gaarden findes midt i Stueetagen en Dør fra forrige Aarhundrede, og tætved Østgavlen en nyere rundbuet Dør, over hvilken ses et gammelt Dørstik. Østgavlens Frontispice er afsluttet med Sandstensafdækninger foroven og forneden, i Lighed med søndre Fløjs østre Gavl.

Den S. 280 omtalte gamle Indskrift, der er anbragt over Porten, ind mod Slotsgaarden, er aftrykt S. 286, efter et Fotografi. Den er temmelig rigtigt aftrykt i A. Petersens »Vallø og Omegn« (1877) S. 12. Den er mindre korrekt gjengivet af Thurah i »den danske Vitruvius« T. II (1749) S. 207, hvor følgende er tilføjet: »Aarstallet, naar Slottet er begyndt at bygges, er af

Ælde udslidt og ukjendeligt, men efter Skiønsomhed skal det være 1575, som er at slutte af efterfølgende Linier, som denne berømmelige Mette Rosenkrantz ere til Ære opsatte:

Mette Rosenkrantz til Walløe, Peder Oxes Frue 1575, har bygget Walløe Slot.

Selv var hun en Frue mægtig og god (etc.)«

Herefter anfører Thurah nogle flere Verslinier af Claus Christofersen Lyschanders bekjendte Rimværk: »Hr. Jens Billes Slægtregister« (1722) S. 20; jvf. Klavs Lyskander, Billeslægtens Rimkrønike, udg. af H. F. Rørdam, 1888, S. 29.

Af Aarstallet har der dog paa Stenen aldrig staaet mere end de to første Tal, som endnu ses; Pladsen til de to andre er ophøjet, ligesom de udhugne Tal og Bogstaver i hele Indskriften, og Mesteren har altsaa ikke vidst, naar Bygningen blev paabegyndt. Indskriften er følgende:

ICKE OS HERRE * ICKE OS * MEN GIF DIT NAFN ÆRE *
FOR * DIN * NADE * OC * SANDHED * PSAL. CXV.
UDI * NAFN GVD * FADERS * SØNS * OC * TEND
HELLIG AANDT * HAFFVIR * IEG * METTE ROSE-
NKRANDTZ TIL WALLØE * SALIG * HER OLVF ROSE-
NKRANDTZIS' * DAATIR * TIL WALØE
ANNO * 15 . . BEGØNDT * ATT * BØGE *
TETTE * STORE * HVSS * MED * THISSE *
TOW * STORE * TORNE * HER * PAA * WAL-
LØE * OC * HAFFVIR * IEG * AFF GVDTZ NA-
DE * GVD * WERE * THERFOR * LOFFVIT * Y * EVI-
GHED * FANGITT * THED * WNDER * SPER *
OCH * TAG * 1586 * GVD * ALLERME-
CTIGSTE * GIFFVE * NV * NAADELIGNN
SIN * AAND * OCH * NAADE TIL * AT TET MAA *
WERE * FAST OCH * BESTANDIGT * OPSAT *
OCH BØGIT * TEND HELLIG TREFOLDI-
GHEDT * TILL * LOFF * PRYS * ÆRE * OCH * TACK-
SYGELSE * MEG * MIN * BØRN OCH * WORIS * EFFTERKOMEN-
DIS * ARFFVINGER * TIL * GAFFVEN OC GODE * AMEN.

Prinsens Palæ i Kjøbenhavn.

Palæets Hovedfaçade vender ud mod Frederiksholms Kanal, og den lange Sidefløj mod nuværende Ny Vestergade. Den sidstnævnte Gade hed tidligere Vigandtsgade, og havde faaet Navn efter Grosserer og forhenværende kongelige Kjældermester Gysbert Wigandt Michelbecker, der 1684 bebyggede endel af den nyanlagte Gade. Denne Wigandts egen Gaard var en anseelig Bygning, der laa paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og Vigandtsgade, og hertil hørte omtrent hele den store Grund, der nu indtages af Prinsens Palæ og den dertil hørende Have. I denne Gaard holdt de Reformerte deres Gudstjeneste før de af Kong Christian V 1688 fik Tilladelse til at bygge en reformert Kirke. Da Kong Frederik IV vilde ombygge Kjøbenhavns Slot, kjøbte han Wigandt Michelbeckers store Gaard og nogle flere Grunde, og lod den omdanne til et kongeligt Palæ, som derefter overlodes til Kronprinsen, senere Kong Christian VI, og Gemalinde Kronprinsesse Sofie Magdalene. Men da 1743 den daværende Kronprins, senere Kong Frederik V, med Gemalinde Prinsesse Louise af England skulde bo i Palæet, var det ikke anseeligt nok, og Kronprinsen fik derfor Bolig paa Charlottenborg, medens Palæet blev ombygget. Denne Ombygning skete især i Aarene 1743—44, og den Arkitekt, der forestod Arbejdet, var Oberstlieutenant og Hofbygmester Nicolaus Eigtved, og ikke Thurah, som der fejlagtigt staar i flere ældre Skrifter. Thurah omtaler Palæet i »Den danske Vitruvius« I, 1746, og i Hafnia hodierna (1748) S. 90 og siger at Palæet blev ombygget 1743—44, saa at det blev langt smukkere end forhen; men hvem der forestod Arbejdet, omtaler han ikke.

I Foraaret 1743 indsendte Eigtved nogle Tegninger og et Overslag over det hele Byggearbejde, udarbejdet paa Grundlag af endel specielle fra forskjellige Mestre indkomne Overslag. Det var paa henved 40 000 Rd. og der nævnes nogle yderligere Forbedringer, som maaske kunde ønskes, og som da vilde medføre

at Bekostningen blev noget større. Eigtved havde foretaget de befalede Forandringer ved Tegningerne, og i en medfølgende Skrivelse bemærker han, at i Henhold til Kongens Ordre havde han lagt Vind paa »eine solide Stärcke des Gebäudes, und dabey eine proportionirliche Zierde«. Noget af det gamle Materiale, som han i Beregningen ikke havde taget Hensyn til, kunde maaske nok bruges, men Bygningen vilde i saa Fald ikke blive saa smuk og solid som man kunde forlange, og forøvrigt havde han søgt at gjøre Omkostningen saa lille som muligt. Der var dog endnu adskillige Ting, hvorom han ønskede Kongens Resolution. Han ønsker at vide hvem der skal føre Tilsyn med Bygningen og ved Materialets Modtagelse, om det skal være Materialforvalter Dajon eller Kongens Lakej Fædder, »allermassen des Schlosz-Verwalter Rösch Gelegenheit es muthmaszlich nicht leiden dürfte«; fremdeles om der foreløbig maatte tages Mursten af den ved Slottet værende Beholdning, hvorved Omkostningen kunde reduceres noget; om der til Snedkerarbejdet maatte bruges noget Materiale, der fandtes paa Amalienborg, hvor det kunde undværes; om der maatte udbetales Penge til Haandværkerne efter de sædvanlige Regler, i hvilket Tilfælde der formodentlig i Løbet af Aaret kun vilde behøves omtrent 16000 Rd. Der tilføjes, at hvis det bifaldes, saa kan det gamle Stenhuggerværk, der nu findes paa Palæets forreste Side mod Slottet, godt anvendes paa den bageste Side ud mod Haven, og Anbringelsen af det vil da forhøje Overslagssummen med 50 Rd., og tilsidst bemærkes: »Sonsten lege diesem annoch 2 Zeichnungen sub Nr. 6 et 7 alleruntert. bey, welche ein Stück des Palais andeuten, und zugleich ergeben, wie des Schloszverwalters jetziges Haus in einer Linie mit dem Palais zu bringen stünde«. Hvis dette bifaldtes, skulde der blive udarbejdet de fornødne Overslag. (Det her omtalte Hus beboedes af Slotsforvalter Røsch og laa ved Frederiksholms Kanal, ved Siden af Palæet, med hvilket det senere blev sammenbygget, hvorom nedenfor.)

Der blev ført endel Forhandlinger, som endelig førte til, at Hoftømmermester Johan Boye Junge overtog hele Arbejdet i samlet Entreprise; men det varede noget, inden man kom saa vidt. Eigtved havde i Juni 1743 indsendt et Overslag paa henved 40000 Rd., men det fandt man for højt, og mente, at det foreløbig maatte gjennemgaas af Revisor Clausberg, som maaske kunde reducere Summen noget. Eigtved svarede, d. 24. Juni, at

han havde gjennemgaaet Overslaget omhyggeligt og kunde ikke bringe det længere ned, naar der skulde bygges godt og solidt, medmindre der maatte afviges endel fra den lagte Plan; men om dette lod sig gjøre, kunde han ikke vide, da han ikke vidste hvortil Palæet egentlig var bestemt, og han kunde derfor heller ikke vide om man ikke hellere maatte lade det gamle Palæ blive staaende og bygge et helt nyt paa et andet Sted, saasom paa Amalienborg Plads. Boye Junge vilde imidlertid gjerne have Arbejdet, og han skrev et Par Gange til Revisor, Justitsraad Clausberg om, at han havde gjennemgaaet endel af Overslagene og fundet, at Summen kunde reduceres noget, og at man maaske, ved at gjennemgaa Resten af Overslagene kunde reducere den endnu mere. Noget senere tilbød han at gjøre Arbejdet omtrent 4 200 Rd. billigere end efter den første Beregning, saa at man paa den Maade kom ned til 35 409 Rd. Tømmermestrene Zuber og Zumpe og Hofstenhugger Fortling fik Boye Junges sidste Overslag til nærmere Betragtning, og efter at de havde gjennemgaaet det i Forening, erklærede de i et Par Skrivelser af 29. Juni 1743, at de turde paatage sig at gjøre Arbejdet endnu 1200 Rd. billigere, men forøvrigt efter Oberstlieutenant Eigtveds Overslag og Tegninger; de vilde opføre Bygningen for i Alt 34 209 Rd., og ventede at kunne faa den under Tag inden Aarets Udgang, naar der forøvrigt blev tilstaaet dem de samme Forbehold som vare indrømmede Boye Junge. I en Skrivelse fra Zuber og Zumpe til Justitsraad Clausberg, i hvilken de omtale, at de nok tør gaa ned til sidstnævnte Sum, berøres, at naar Andre havde trykket Prisen saa langt ned, saa hidrørte det nok især fra et Menneske, der var Zubers personlige Uven, og derfor søgte at ruinere dem; men forøvrigt haabe de at faa Arbejdet, da de vare de første, der gav Tilbud paa det. Derefter fik Boye Junge Lejlighed til at udtale sig om den Sag. Den 29. Juni skrev han til Justitsraad Clausberg, der noget tidligere havde forsikkret ham, at hans Overslag ikke skulde blive forkastet, selv om der kom et andet, der var nogle hundrede Rd. billigere. Men nu hører han af Eigtved, at tre af de Mestere, der har været forhandlet med, have tilbudt at gaa 1200 Rd. under hans Tilbud, og det mener han maa være sket af Misundelse. Han kan ikke ret vel gaa saa langt ned som Konkurrenterne; men han vil gjerne have Arbejdet, og hvis det endelig er nødvendigt, saa vil han endnu »lade falde« 550 Rd., og det synes heller ikke at have været aldeles

umuligt at faa ham til at gaa lige saa langt ned som Kontraparten, naar man vilde give ham nøjagtige Oplysninger om Sagens rette Sammenhæng.

Eigtved skrev den 1. Juli til Justitsraad Clausberg, for at meddele sin Betænkning om Overslagene. Han mener, at hans eget Overslag var saa moderat som det kunde være, og han kan ikke forstaa hvorledes Boye Junge først har kunnet gaa omtrent 4000 Rd. og Zuber og Konsorter endnu yderligere 1200 Rd. længere ned; men han mener, at naar der saaledes kan spares endel, saa er det saameget desto bedre. Han havde spurgt om Boye Junge ogsaa vilde give Afkald paa de 1200 Rd., men Boye Junge havde svaret, at han ikke godt kunde slaa mere af end de 550 Rd., men at han dog, hvis Kongen endelig forlangte det, »gleiche Summa eingehen wolte«. Eigtved henstiller til Kongens Afgjørelse hvilken af Parterne der skal have Arbejdet; ham selv er det uden Forskjel hvilken af dem det bliver, da enhver af dem kan udføre det tilfredsstillende.

Det blev Hoftømmermester Johan Boye Junge, der fik Arbejdet. Efter kgl. Resol. af 4. Juli 1743 oprettede Oberstlieutenant og Hofbygmester Eigtved en Kontrakt med ham om Nedbrydningen og Gjenopførelsen af det kongelige Palæ. Den var dateret den 9. Juli og blev approberet af Kongen den 24 s. M., og den gjaldt saavel Arbejdslønnen som Leveringen af det fornødne Materiale. Dette skulde Entreprenøren selv levere, med Undtagelse af hvad der behøvedes til Stillads, til Rammeværk i Fundamentet og til Blydækkerarbejdet, samt endel Træ, der skulde bruges til noget af Snedkerarbejdet og for Tiden fandtes paa Amalienborg Plads; en betydelig Del Arbejdsfolk stilledes ligeledes til hans Disposition. Som Grundlag for Kontrakten var benyttet et tidligere af Boye Junge indgivet Overslag paa 35409 Rd., men herfra droges de 550 R., som han havde »ladet falde.«. Derimod blev der tilstaaet ham nogle mindre Beløb for forskjellige Ting, hvorom der ikke tidligere var taget endelig Bestemmelse, nemlig: for den i Kontrakten § 11 Nr. 7 nævnte Lakering 425 Rd., for at bruge engelsk Glas i Stedet for pommersk til Vinduerne i 1. Etage 327 Rd., og for at anbringe det i § 4 nævnte Stenhuggerarbejde paa Mellembygningen ud mod Haven 50 Rd. Hele Summen blev saaledes 35661 Rd. Pengene skulde udbetales i 9 Terminer, den første paa 6000 Rd. strax, den 2., 3. og 4., hver paa 3000 Rd., til Mikkelsdag og 11. Decb.

1743 og i April 1744, den 5. paa 6000 Rd. i Juni 1744, den 6., 7. og 8, hver paa 3000 Rd., i Juli, August og Septb. s. A., og den 9. eller Resten naar Arbejdet var færdigt. De første 8 Terminer udbetaltes efter Bestemmelsen i Aarene 1743—44, og Resten noget senere. Det var bestemt i Kontrakten, at hvis det efter Nedbrydningen af den gamle Bygning skulde vise sig nødvendigt at forstærke Fundamentet inden man byggede paa ny, saa skulde dette gjøres paa Kongens Bekostning.

Johan Boye Junge havde altsaa faaet hele Arbejdet i samlet Entreprise, og han har uden Tvivl sluttet særegne Kontrakter med de forskjellige Haandværksmestre, vel omtrent de samme som havde udarbejdet nogle af de ovennævnte specielle Overslag. Boye Junge havde sejret i Konkurrencen, men han syntes formodentlig, at Sejren egentlig var kjøbt temmelig dyrt, og dette har vel i alt Fald været en medvirkende Aarsag til, at Forholdet mellem ham og Eigtved efterhaanden blev noget spændt. At Misstemningen ikke gik videre end den virkelig gik, var uden Tvivl især en Følge af Revisor, Justitsraad Clausbergs Indflydelse. Det var i Reglen ham, der fungerede som Mellemmand hver Gang, der var noget at forhandle imellem Arkitekten og Entreprenøren, og det lader til, at han har forstaaet særdeles godt at mægle mellem Parterne, hvad der maaske til sine Tider har været vanskeligt nok.

Allerede den 5. August 1743 indsendte Boye Junge en vidtløftig Skrivelse med Bilag angaaende forskjellige mislige Forhold. Af Tegningerne havde han set, at Paladsgaarden vilde blive skjæv, idet den nye Sidefløj blev mere end 2 Alen længere end den anden; dette vilde ikke se godt ud, og det vilde desuden for ham medføre en Extraudgift. Han havde indsendt en Skrivelse den 25. Juli, men først faaet Svar den 30., uagtet Udgravningen til Grunden skulde paabegyndes uden Opsættelse. Der var bevilget ham Materiale til Stilladset; men nu havde Lakej Fædder forlangt, at dette Materiale skulde afleveres i samme Stand som det var modtaget, hvad dog ingen kunde gaa ind paa. Hos Snedkeren var der bleven begyndt paa Vinduerne til Palæet; men Eigtved havde nu ved Brev af 29. Juli gjort Indsigelse herimod og paastaaet, at Træet først skulde have været synet. Eigtved havde beskikket Synsmænd til at bese Tømmeret og noget til Vinduerne anskaffet Træ, men dette Eftersyn var foretaget af partiske og uvederhæftige Folk; de havde kasseret en stor Del

af Materialet, og noget af det havde de endog kasseret uden at have set det. Endel Mursand, der fandtes paa Byggepladsen, var ogsaa blevet kasseret, og Arbejdet var derved blevet standset.

Boye Junge skrev den 17. August til Clausberg, der havde lovet, at der skulde blive udnævnt andre Synsmand. Dette var nu sket, og som Bilag kunde nu vedlægges 3 Erklæringer, der gik ud paa, at Materialet var godt. Den ene var fra de 4 af Magistraten hertil udnævnte Tømmermænd, der havde beset Tømmeret og fundet det godt; den anden var fra 3 af Magistraten udvalgte Snedkermestre, der erklærede, at det til Vinduerne bestemte Træ var godt, rent Egetræ, og den tredie udtalte, at det anskaffede Mursand var lige saa godt som det, der brugtes ved Slotsbygningen. Boye Junge er tilbøjelig til at tro, at han af Eigtved er bleven mistænkt og maaske endog anklaget for at have leveret mindre gode Materialier, for paa den Maade at forskaffe sig nogen Erstatning fordi Prisen var bleven trykket, og forsikkrer at en saadan Mistanke vilde være aldeles ugrundet.

Eigtved anmodede senere Magistraten om at lade Synsmændene beedige deres Forklaringer. Der var fremkommet adskillige indbyrdes uoverensstemmende Erklæringer om Materialets Beskaffenhed, og naar flere af Synsmændene havde kaldt Materialet godt, saa mente Eigtved, at de kunde have Ret forsaavidt som at det var meget brugbart til almindelige Bygninger, uagtet det ikke var første Klasses Materiale, saaledes som det fordredes til den Bygning, her var Tale om; saaledes skulde Egetræet til Snedkerarbejdet ikke blot være rent Egetræ, men det skulde være Vognskud.[1] Blandt de til Clausberg indsendte Erklæringer var ogsaa en fra Hofsnedker Schæffer, der skriver, at han allerede havde forfærdiget Vinduer til Kjælderen og tildels til første Etage, da Træet blev kasseret, men at tre af Magistraten udvalgte Snedkermestre havde i hans Værksted beset Træet og erklæret, at det var godt.

Der forelaa ogsaa to forskjellige Erklæringer om Mursandet, nemlig en af 14. August fra de af Magistraten udvalgte Murmestre, og en af 13. Septb. fra de af Eigtved beskikkede Murmestre. Revisor Clausberg anmodede derfor Bygningsinspektør Soherr om at meddele hvilken af Parterne, der efter hans Mening havde

[1] Om Betydningen af Ordet Vognskud kan ses S. 131 Anm. og Industriforeningens Maanedsskrift 14. Aarg. S. 138, 140.

Ret. I Svaret nævner Soherr de større Bygninger i Udlandet, ved hvis Opførelse han har været tilstede, nemlig Residensslottet i Mannheim, den kejserlige Borg i Wien, Enkekejserinde Amalies Kloster, og et Slot, der blev bygget for Grev Budiani til Kirmint i Ungarn. Paa disse Steder fandtes dog ikke Strandsand, som det, der bruges her i Landet; men han havde sammenlignet Prøver af det Sand, der brugtes ved Slotsbygningen, og af det, der var anskaffet til Palæet. Prøverne vare ens at føle paa, men den sidstnævnte var mere lerholdig end den første. Han havde ogsaa efterset hvad der staar hos Vitruvius, Palladio og Wolf om Mursand, og disse Forfattere vare enige i, at Mursandet helst maatte indeholde saa lidt som muligt af jordagtige Dele. Ved Hjælp af disse praktiske Erfaringer og theoretiske Kundskaber var han kommen til det Resultat, at det Mursand, der brugtes ved Palæet, ikke var fuldt saa godt som det, der brugtes ved Slotsbygningen.

Der blev forhandlet videre angaaende Materialiernes Beskaffenhed, og Sagen truede med at antage foruroligende Dimensioner, men Clausberg har vistnok sørget for at faa den bilagt i Mindelighed. I September 1743 skrev han, efter Kongens Ordre, omtrent saaledes til Eigtved: Kongen tror gjerne, at Oberstlieutenanten ved sin Adfærd mod Boye Junge kun har havt Kongens Tarv for Øje, men Junges Fordring kan heller ikke afvises. Det er derfor bleven bestemt, at i tvivlsomme Tilfælde skal Magistraten udvælge Synsmænd, og naar disse have afgivet deres Erklæring, skal det forblive derved. Eigtved havde indsendt nogle Dokumenter og forlangt dem tilbage; men for ikke at fortsætte en Strid, der dog ikke vil føre til noget, har Kongen bestemt, at kun nogle af disse Dokumenter, nemlig kun de den 13. indsendte, skulle sendes tilbage. Endvidere skulde der tilstilles Eigtved en Afskrift af Kongens Ordre og af Soherrs Betænkning om Mursandet.

Samtidigt med at selve Palæet blev ombygget, blev der foretaget endel Reparationer og Forandringer i Sidefløjen eller de til Palæet hørende gamle Bygninger ud mod Vigandsgade. Men i selve Palæet blev der ogsaa under Ombygningen foretaget adskillige Forandringer, og da desuden Slotsforvalterboligen blev forandret til en Kjøkkenbygning, kom det Hele til at koste endel mere end fra først af beregnet. Den ovenfor omtalte Misstemning mellem Arkitekten og Entreprenøren har formodentlig

af og til givet sig tilkjende, men at den ikke var forsvunden, viste sig bl. A. da Arbejdet var færdigt og Boye Junge skulde have den sidste Rest af sin Betaling. Han skrev den 21. Septb. 1745 til Eigtved, at de to Gipsere og Stukkatorer Klotsche og Tolle havde forfærdiget et Arbejde, som nu var færdigt, saa at han ønskede, at det maatte blive synet, for at det derefter kunde afleveres, og han haabede nu at faa anvist den sidste Termin af Betalingen. Den 5. Oktober skrev han til Etatsraad Clausberg, at Oberstlieutenanten trak det ud med Anvisningen paa den sidste Termin, og hermed sendte han en Skrivelse, der var bestemt til Kongen. Han omtaler her, at han har afleveret Bygningen efter at den var bleven besigtiget i December 1744 af Mestere af de forskjellige Professioner; men den sidste Termin af den akkorderede Sum var ikke bleven betalt, og desuden havde han betydelige Summer tilgode for endel Forandringer og forskjelligt særskilt Arbejde ved Palæet, der ogsaa var færdigt. Han stod i Forskud for over 3000 Rd., og han havde for tre Fjerdingaar siden faaet Løfte om den Betaling, som han endnu ventede paa.

I Slutningen af November 1745 sendte han Clauberg en ny Skrivelse om Sagen, og som Bilag medfulgte en Afskrift af en Opgjørelse, som han havde faaet fra Eigtved og mod hvilken han havde adskilligt at indvende. De vare enige om, at den 9. eller sidste Termin efter Kontrakten udgjorde 5 661 Rd., og at Boye Junge desuden skulde have 180 Rd. for Arbejde ved Funderingen, samt at han havde modtaget en betydelig Del Materiale, hvorfor en tilsvarende Del af Betalingen skulde afkortes. Men de vare uenige angaaende noget Jern og andet Materiale, hvoraf der var bleven forbrugt mere end anført i Overslaget, og Boye Junge fandt det ubilligt, at Eigtved vilde afkorte ham noget paa Grund af, at en af Trapperne var bleven en Etage kortere end den efter den første Bestemmelse skulde have været. Han havde dog maattet lade hele Trappen forfærdige, og i Stedet for at opstille den øverste Del af Trappen havde han maattet lægge Bjælker og Loft, som han ellers vilde have sparet, og som havde foraarsaget ham en forøget Udgift. Han havde maattet give Afkald paa 1700 Rd. af Overslagssummen, men naar der saaledes bestandig skulde reduceres, saa maatte han ogsaa benytte sin Ret til at fremkomme med Fordringer, som han ellers ikke havde havt i Sinde at fremkomme med. — Et Par Maane-

der senere maatte Boye Junge atter ulejlige Etatsraad Clausberg med en Besværing over, at der endnu ikke var kommen Assignation for den sidste Termin og Extraregningen, der var paa over 5500 Rd., foruden hvad han havde tilgode for Kjøkkenbygningen. Etatsraaden havde dog for 4 Maaneder siden meddelt ham, at der var kommen kongelig Resolution angaaende Betalingen. Men Boye Junge maatte dog fremdeles øve sig i Taalmodighed. I Aaret 1745 havde han intet faaet udbetalt paa Kontrakten, men i Juli 1746 fik han et Afdrag paa 2000 Rd., og i Juni det følgende Aar blev der endelig gjort Afregning med ham, hvorefter han fik Resten af sit Tilgodehavende, hvortil endnu noget senere kom Betalingen for noget Jern, hvorom han og Eigtved havde været af forskjellig Mening.

Palæets Façade ud mod Frederiksholms Kanal blev ved Ombygningen gjort aldeles symmetrisk, med to ganske ens Sidepartier, hvert paa 3 Fag. Men Sidepartiet nærmest Stormgade blev senere forlænget, idet den gamle Slotsforvalterbolig, der laa ved Siden af Palæet, blev ombygget og sat i Forbindelse med dette. Huset blev ombygget et Par Gange, og tilsidst helt sammenbygget med Palæet, saa at dette fik sit nuværende Udseende. Denne Tilbygning skal her nærmere omtales.

Da man i Aaret 1743 begyndte at ombygge Palæet, fandtes det gamle Palækjøkken altfor lille, og man tænkte derfor paa at indrette et større i Kjælderetagen i det ved Siden af Palæet beliggende gamle Hus, i hvilket Slotsforvalter Røsch boede.[1] Der blev ført vidtløftige Forhandlinger og udarbejdet mange Tegninger og Overslag, inden man kom til et Resultat. Først tænkte man paa at benytte det gamle Hus omtrent som det var, kun med de nødvendigste Forandringer og Reparationer; men Kjælderrummet var for lille til det paatænkte Brug, saa at man kun kunde faa den fornødne Plads ved at tilføje en Halvtagsbygning i Gaarden. Eigtved mente derfor, at man hellere skulde nedbryde det forfaldne gamle Hus og bygge et helt nyt, som man

---

[1] Slotsforvalter Johan Jakob Røsch døde i Slutningen af 1755. Derefter blev C. A. Braun Forvalter ved Palæet, og døde 1772; hans Hustru hed Helene Elster. Efter Braun fulgte Ulrik Adolf Cassius, der blev ansat d. 24. August 1772 og døde i Foraaret 1792. Den næste Palæforvalter var Christian Henrik Glass, der døde omtrent 1804. Efter ham fulgte Hans Peter Winge, der synes at være død 1826, og efter ham fulgte I N. Sand, der nævnes som Palæforvalter endnu 1836.

da kunde indrette efter Ønske. Man kunde bygge det omtrent som Palæet, men dog saaledes, at det fik Udseende af et selvstændigt Hus, og med særskilt Indgang fra Gaden, til Brug ved enkelte Lejligheder, medens den sædvanlige Adgang til Huset kunde være igjennem Palæet. I den første Halvdel af Juli 1743 indsendte Eigtved nogle herhenhørende Tegninger og Overslag. Tilbygningen skulde derefter være i samme Stil som selve Palæet, og af samme Højde som dettes Sidepartier, men med saa brede Vinduespiller, at den kun fik 3 Fag Vinduer i hver Etage, medens den nuværende har 4 i hver, og i Midten skulde være en Indgang. Som Bilag medfulgte nogle Overslag fra forskjellige Mestere, nemlig fra et Par Murmestre, fra Tømmermestrene Zuber og Wisborg og fra Hofstenhugger Fortling paa Stenhuggerarbejde svarende til det, der var paa Palæet, og fl. Eigtved sendte tillige et samlet Overslag, grundet paa de specielle, men Summerne vare som sædvanlig reducerede endel, og hele Bekostningen vilde derefter blive noget over 4000 Rd. Men dette Projekt fandt man for kostbart, og derfor vendte man tilbage til det tidligere, om at lade den gamle Bygning blive staaende. Nu maatte der atter gjøres andre Tegninger og Overslag, eller forandres lidt paa dem, der noget tidligere havde været forelagte. Forandringen kunde herefter gjøres for lidt over 730 Rd., og hvis en paa Tegningen angivet Trappe ikke behøvedes, saa kunde der endnu spares 96 Rd. — Af den gamle Bygning var kun Kjælder- og Stueetagen af Grundmur, og Resten af Bindingsværk. Men Kjælderrummet var som sagt for lille, og for at faa tilstrækkelig Plads foreslog Eigtved at udvide det med en lav Halvtagsbygning, som kunde opføres paa endel af den til Huset hørende Gaardsplads, og at gjennembryde Husets bageste Mur. Eigtved indsendte sine Tegninger og Overslag til Revisor Clausberg; men videre kom de nok heller ikke. Revisoren tillod sig nemlig at revidere og kritisere dem uforbeholdent. Efter hans Mening vilde et Kjøkken som det af Eigtved foreslaaede, med et lavtliggende og tildels skraatliggende Loft, som paa et Tagkammer, just ikke faa et fyrsteligt Udseende, for ikke at tale om mange andre Mangler og Ubekvemmeligheder, som han paaviste, og han sørgede selv for at tilvejebringe andre Tegninger og Overslag. Hans Forslag gik ogsaa ud paa at benytte den gamle Forvalterbolig; men han vilde give Husets Forside en ny Afpudsning, saa at det nogenlunde kom til at se ud som et grundmuret Hus; Kjøkkenet skulde,

for at det kunde faa en passende Højde, indtage hele Kjælder- og Stueetagen; Kjældervinduerne skulde tilmures, og i Gaarden skulde opføres et tilstrækkelig rummeligt Trappehus. Clausberg tilføjer, at da der i hans Overslag anføres nye Materialier i Stedet for gamle, saa er det ikke forunderligt, at det bliver endel højere end det andet; det er er sandt nok, at man kan bygge billigere, naar man bruger gammelt Materiale, men uagtet det ikke har været Kongens Mening at Huset skulde helt ombygges, saa kan det dog heller ikke have været Meningen, at man skulde indrette det ved Hjælp af gammelt, kassabelt Materiale. Hvis Clausberg skulde bygge et Hus til sig selv, saa vilde han ikke bygge paa den Maade, selv om han kunde faa Materialet gratis. Clausbergs Entreprenør havde endvidere forpligtet sig til, selv at tillægge det Materiale, der kom til at mangle, hvis der skulde behøves mere end hvad der var anført i Overslaget, medens det, der maatte blive tilovers, skulde tilhøre Kongen.

Det var uden Tvivl det sidstnævnte Forslag, der blev fulgt. Hvem der har udarbejdet de dertil hørende Tegninger, vides ikke; men det var i alt Fald Soherr, der sluttede Kontrakt om Arbejdet med Hoftømmermester Boye Junge; den var af 23. Juli 1745 og blev approberet den 28. Juli, og efter denne maatte Ombygningen koste 1440 Rd. Arbejdet var fuldført i Efteraaret 1746; men da Materialet kostede noget mindre end beregnet, blev den hele Bekostning kun omtrent 1350 Rd.

Samme Aar blev der tillige udført endel Arbejde i selve Palæet, tildels efter Clausbergs Ordre og under Soherrs Tilsyn. Men forøvrigt vedblev Eigtved at fungere som Palæets Bygmester indtil sin Død 1754. Han havde meget at gjøre med Hensyn til Palæets indre Udstyrelse; men der blev ogsaa i Reglen hvert Aar, saavel i hans Tid som senere, foretaget endel Reparationer og Forandringer. Efter ham blev det Thurah, der kom til at forestaa det Byggearbejde, der endnu kunde forefalde ved Palæet, og det var til sine Tider ikke saa ganske lidt. Det vigtigste Byggearbejde, der skete ved Palæet under Thurahs Ledelse, var den endelige Ombygning af den forhenværende Slotsforvalterbolig. Det var efter hans Plan, at denne Del af Bygningen fik sit nuværende Udseende, og at han afveg noget fra Eigtveds Plan, idet han inddelte Bygningen i 4 Fag i Stedet for i 3, maa vistnok kaldes en Forbedring. Arbejdet skal omtales lidt nærmere.

Vi have omtalt, at det gamle Hus blev ombygget 1746. Men

en halv Snes Aar senere var det saa forfaldent, at det neppe lod sig reparere. En Synsforretning, der fandt Sted i Foraaret 1757, gav det Resultat, at Huset nødvendigvis maatte ombygges; dog mente man, at den nederste Etage, der var af Grundmur, var saa solid, at den kunde blive staaende og benyttes til derpaa at opføre nye Mure. Herefter blev Overslaget udarbejdet, og den 2. April blev der bevilget 3240 Rd. 2 Mk. 12 Sk. til Ombygningen. Men da den gamle Bygning var bleven afbrudt ned til første Etage, viste det sig først, at Bjælkerne i Muren vare raadne, saa at der maatte indlægges nye Bjælker, og at Loftet over Kjøkkenet maatte nedtages og gipses paany. Den 7. September indgav Thurah en Beretning herom til Bygningskommissionen, tilligemed et Overslag, hvorefter den forøgede Bekostning ved dette og noget andet Byggearbejde ved Palæet vilde beløbe sig til henved 300 Rd. Bygningen kom i det Hele til at koste noget mere end der var beregnet, og den fornødne Efterbevilling fandt Sted i Februar 1758. Arbejdet udførtes ikke i samlet Entreprise, men efter særskilte Akkorder, af Mestere, der i Reglen fik Materialet leveret. Det udførtes af Murmester Krause, Hoftømmermester Zuber, Hofstenhugger Fotling, Maler Getreuer og flere.

Der forefaldt stadigt endel Reparationsarbejde m. m. Saaledes fik Billedhuggeren Hænel[1] 1758 for 3 store Vaser af Sandsten til den gamle Portal ved Palæet 150 Rd. For 3 lignende Vaser, der vare paatænkte 1759, men først bleve leverede 1760, fik han ligeledes 150 Rd.

Det var altsaa Thurah, der gav endel af Palæet dets nuværende Udseende, og herfra hidrører vel for en stor Del den saa ofte gjentagne urigtige Efterretning om, at det var ham, der ombyggede selve Palæet. Han omtaler som sagt Bygningen i »den danske Vitruvius« T. I. 1746. S. 53—54, men kun kortfattet. Her siges, at Christian VI som Kronprins lod Palæet indrette efter sin Bekvemmelighed og Façaden ud imod Kanalen pryde med adskilligt Sten- og Billedhuggerarbejde. »Men da dette Palæ siden den Tid er befunden baade at mangle den behøvende Størrelse og den fornødne Bekvemmelighed, er Hovedbygningen i Grunden bleven afbrudt, Pladsen bleven forøget med et næst

[1] I hans egenhændige Underskrifter findes gjerne et n med en Streg over, saa at Navnet vel har været Hænnel.

derved staaende Hus og i Aarene 1743—44 en langt smukkere Façade ganske af ny igjen opbygget«. I Værket findes en Tegning af Façaden ud mod Kanalen (Tab. 34) og nogle Grundtegninger, og paa en af disse (Tab. 31) ses tillige den til Palæet hørende lille Have med sine stive, regelmæssige Anlæg. I »Hafnia hodierna« omtales Palæet ogsaa kun i Korthed, og om Haven siges Side 92: »Ved Paladset er en smuk Have, som er ikke af synderlig stort Begreb, men desuagtet lystig og behagelig og indbefatter af Buegange, Lystkvarterer, Springvande, Billeder og deslige Sirater saa meget som dens Størrelse kan tillade«. Omtrent det samme gjentages i Jonges Beskrivelse af Kjøbenhavn, I, 1783, hvor Palæet omtales S. 80—81. Til Beskrivelsen i Pontoppidans danske Atlas T. II (1764) S. 106—7 hører en Afbildning af Façaden ud mod Kanalen, der adskiller sig noget fra dem, der findes i Thurahs ovennævnte Værker. Paa denne ses nemlig tillige den af Thurah opførte Tilbygning; men denne viser sig dog endnu tildels som en særskilt Bygning, idet dens Tag ikke er sammenbygget med Palæets, saaledes som det nu er.[1]

Den nysnævnte Ombygning var et af Thurahs sidste Arbejder; han døde i Begyndelsen af September 1759. Efter hans Tid forestodes Byggearbejdet paa Palæet i henved et Par Aar af Hofbygningsinspektør Fortling, der 1760 blev Hofbygmester, men allerede døde det følgende Aar. Derefter blev G. D. Anthon Hofbygmester og Inspektør over alle kongelige Slotte i Danmark. I endel af de paafølgende Aar var det ham, der gjorde Akkord med Haandværkerne om det Byggearbejde, der forefaldt paa Palæet, og Slotsforvalter Braun, der førte Tilsyn med Udførelsen. Men betydeligere Forandringer udførtes efter Harsdorffs Planer. Det var ham, der udarbejdede Planer og Overslag til endel Forandringer og omfattende Reparationer, der skulde gjøres, da det i Aaret 1767 var bleven bestemt, at Palæet skulde indrettes til Bolig for Prins Carl af Hessen Cassel, der boede her i nogen Tid. Ved denne Forandring blev ogsaa en Gaard, der laa i Vigandsgade og stødte op til Palæets Sidefløi, inddraget under

[1] I begge Udgaver af Weilbachs Kunstnerlexikon siges om Thurah: »I 1743—44 ombyggede han »Prinsens Palæ«, saaledes at det fik den Skikkelse i det ydre, som det nu har«. I Artiklen om Eigtved i 2den Udg. henvises dog bl. A. til en Art. i dansk biogr. Lex. IV, 1890, S. 461, i hvilken Dr. F. J. Meier siger om Eigtved: »Han — og Boye Junge — ombyggede saaledes i 1743 og følgende Aar Prinsens Palais i Kalveboderne«.

Palæets Omraade. Denne Gaard havde i adskillige Aar tilhørt Kongen og været overladt til Bolig for Professor og Billedhugger le Clerc, og den blev nu omdannet til en Staldgaard til Prinsens Brug. Det var ogsaa i Henhold til Harsdorffs Overslag, at Kongen i Efteraaret 1769 bevilgede, at der maatte anvendes 644 Rd. d. Cour. til at indrette en Bolig for Gehejmeraad og Deputeret for Finanserne Grev Holck. I denne Anledning indsendte G. Linde og Agerskov den 3. Novb. 1769 et Andragende til Kongen om at bevilge, at Pengene maatte udbetales af Partikulærkassen. De skrive, at Kongen har efter Grev Moltkes Promemoria bevilget, at der maa gjøres nogle Forandringer ved de Værelser, der vare indrømmede Grev Holck; Arbejdet er allerede begyndt, og bestaar især i Nedbrydning af Skillerum og Opsætning af andre, af endel Tømmer-, Snedker-, Smede-, Gipser-, Maler- og Tapetsererarbejde m. m. og Anskaffelse af et Par nye Ovne. De tilføje endnu følgende maaske ikke overflødige Paamindelse:

»Wann inzwischen die Instandsetzung des *Palais* zur Bewohnung für Ihro hochfürstl. Durchl. den Prinzen Carl von Hessen Cassel und die dazu erbauete Ställe erst vor 1 Paar Jahre gegen 18000 Rt. gekostet hat, so können, Ew. Kön. Mayt. allerhöchsten *Interesse* halber, wir hierbey, in tiefschuldigster Ehrfurcht, zu berühren nicht übergehen, dasz wenn von den verschiedenen Personen, welchen Ew. Königl. Mayt. freye Wohnung auf dem Palais allermildest verstattet haben, viele Veränderungen in ihren Zimmern vorzunehmen allergnädigst zugestanden werden sollte, selbige dadurch sehr leyden und Ew. Kön. Mayt. *Casse* neue ansehnliche *Depensen* verursachen würden, wenn das Palais etwa hiernächst einer Herrschaft zur Residence dienen sollte«.

Kongen bevilgede, at Pengene maatte udbetales efter attesterede Regninger.

I Henhold til en Anordning om Brandforsikkringen i Kjøbenhavn, af 17. Juli 1795, blev i Oktober 1829 foretaget eller paabegyndt en Omvurdering af Palæet, nyt Matr. Nr. 240 ved Frederiksholms Kanal. Det var dengang assureret for 80000 Rd. Sølv; men ved denne Forretning blev Summen forhøjet til 166 500 Rd.

Palæet benyttedes i adskillige Aar til Friboliger for adskillige især højtstaaende Personer, og Benævnelsen »det adelige Vartov« blev derfor almindelig. Blandt dem, der fik Fribolig i

Palæet, kan nævnes: 1764 Grev v. Stolberg, 1765 Hofmarschal Moltke og Kammerherre Gabel, 1770 Grev Holck og Etatsraad Berger, 1771 Kammerherre Levetzau, Gehejmeraad v. d. Osten, Generallieutenant Grev Rantzau, og fl. — Statsminister Høegh Guldberg havde i nogle Aar Bolig i Palæet.[1] Den russiske Czar Peter den Store skal under Opholdet i Kjøbenhavn have boet i Palæet, i Fløjen ud mod Vigandsgade. I Pontopp. Atl. II, 1764, S. 106—7 staar, at Palæet for nærværende Tid beboes af Hds. Durchl. Sofie Caroline, Enkefyrstinde af Ostfriesland.

I den nyere Tid er Palæet efterhaanden mere og mere og tilsidst udelukkende bleven benyttet til Lokale for flere af vore betydeligste offentlige Samlinger og Institutioner, og til Embedsboliger for de ved disse Samlinger ansatte Embedsmænd. Vi ville i Korthed omtale de Samlinger, som have havt og for en stor Del endnu have Lokale i Palæet.

Kong Frederik III oprettede det kongelige Bibliothek og det kongelige Kunstkammer, og opførte en stor Bygning til disse Samlinger, men den blev først fuldført og taget i Brug under hans Efterfølger. Kunstkammeret, der fandtes i Bibliotheksbygningens øverste Etage, indeholdt, efter gammel Tids Skik, en broget Mangfoldighed af alle Slags Gjenstande, Kunstsager, Oldsager, naturhistoriske og ethnografiske Gjenstande, Kuriositeter m. m., og det fandtes i mange Aar i den øverste Etage af det kongelige Bibliotheks Bygning. Men da man senere behøvede Pladsen til en Udvidelse af Bibliotheket, da Samligens forskjellige Afdelinger vare voxede betydeligt, og da det efterhaanden kom til at staa klart for de Sagkyndige, at de forskjelligartede Samlinger burde udsondres fra hinanden og ordnes paa en tidssvarende Maade, blev Kunstkammeret efterhaanden ophævet, og Indholdet kom til at danne Begyndelsen til flere af vore nuværende offentlige Samlinger.

Kunstmuseet blev oprettet i Henhold til en kgl. Resolution af 3. Febr. 1821. Herved bestemtes tillige, at der af Malerierne

---

[1] I Palæets Inventarieregnskab for 1783—86 nævnes to Hjørneskabe af Mahognietræ, 1 Al. 10" høje og 1 Al. 20" brede, foran krumme, svejfede, med Messinglaase, og der bemærkes, at de ere udgaaede af Inventariet i Følge Geh. R. og Overhofmarskal Numsens Afgangsordre af 3. Maj 1785. Som Bilag er vedlagt en Skrivelse fra Høegh Guldberg, dat. Kbh. 3. Juni 1784, om at han havde ønsket at faa disse to Skabe tilkjøbs for hvad de havde kostet, og at Kronprinsen havde svaret, at han maatte beholde dem som Gave.

skulde dannes en særegen Samling, og at de øvrige Kunstsager skulde henføres under 5 Fag eller Klasser, der skulde ordnes og beskrives af forskjellige Kommissioner. Museet indbefattede en meget betydelig Del af Gjenstandene fra det gamle Kunstkammer. Det fik Plads i Dronningens Tværgade Nr. 274, og her forblev det i adskillige Aar, men blev flere Gange omordnet; nogle af Gjenstandene bleve afgivne til andre Samlinger og den sidste Del af Museet blev 1850 flyttet til Prinsens Palæ. Samlingen blev nu delt i to Afdelinger, hvoraf den første skulde omfatte Oldtidens og den anden Middelalderens og den nyere Tids Kunst. Den første blev aabnet for Publikum 1852, den anden noget senere. Den første Afdeling kom efterhaanden til at indeholde assyriske, ægyptiske, græske og romerske Oldsager, og blev til en særskilt Samling, der fik Navn af Antiksamlingen og endnu findes i Palæet. Den anden og større Afdeling blev flere Gange omordnet, og Bevævnelsen blev ligeledes af og til forandret. Den skulde ikke alene indbefatte Middelalderens og den nyere Tids Kunst, men ogsaa Prøver af udmærket Haandværksarbejde, hvorfor den ogsaa til en vis Tid kaldtes Museet for Skulptur og Kunstflid (f. Ex. 1864). Men tilsidst fandt man dog, at en saadan Mellemting mellem en egentlig Kunstsamling og et Kunstindustrimuseum ikke var tidssvarende, og man tænkte derfor paa en gjennemgribende Forandring i dette Forhold. Konferentsraad Thomsen, der har saa store Fortjenester af vore offentlige Samlinger, var ogsaa Direktør for Kunstmuseet, og allerede i hans Tid blev det taget under Overvejelse, hvorledes Samlingen burde omordnes. Men efterat han var død 1865, blev der ikke ansat nogen ny Direktør for Samlingen, og da der desuden var stor Trang til Lokalet til en Udvidelse af Museet for nordiske Oldsager, blev Kunstmuseet ophævet 1866 og Indholdet fordelt mellem andre Samlinger.

Antiksamlingen. Efter Thomsens Død i 1865 blev det ved en kgl. Resol. af 26. Februar 1866 bestemt, at Antikkabinettet, som Samlingen dengang hed, skulde udsondres fra Kunstmuseet og underlægges en egen Direktør. I den ældste Udg. af Haandkatalogen: »Den kongelige Antiksamling. Til Vejledning for de Besøgende« af L. Müller, 1869, findes en kortfattet Udsigt over Samlingens Historie.

Museet for nordiske Oldsager blev stiftet 1807, nærmest efter Opfordring af Professor Rasmus Nyerup. Det blev især dannet

af Oldsager, der tidligere fandtes paa Kunstkammeret; hertil kom dog ogsaa Gaver fra forskjellige, og bl. A. en ret betydelig Samling fra Major Sommer, der senere blev Slotsforvalter paa Rosenborg. Samlingen af nordiske Oldsager, der i Begyndelsen kun var lille, fik foreløbig Plads paa Rundetaarn, og endel Runestene fik Plads i selve Taarnet og ved Trinitatis Kirke, hvor de henstode endnu længe efterat Museet havde faaet et andet Lokale. Samlingen fik senere Plads i nogle Værelser paa Christiansborg Slot, men da Kong Frederik VII ønskede disse Værelser til Bolig, maatte Samlingen fraflytte dem, og det var nærmest dette, der gav Anledning til, at den fik Plads i Prinsens Palæ. Endnu 1852 fandtes den paa Christiansborg Slot, men et af de følgende Aar blev den flyttet til Palæet. Museet for nordiske Oldsager fik 1892 Navn af Nationalmuseet, samtidigt med at det blev delt i 2 Afdelinger, hvoraf den ene indbefatter Oldsager, den anden Gjenstande fra Middelalderen og den nyere Tid.

Den kongelige Kobberstiksamling udgjorde indtil 1831 endel af det store kongelige Bibliothek. Men det nævnte Aar blev den udskilt derfra, og gjort til en særskilt Samling. Dog blev den ikke strax helt adskilt fra Bibliotheket, men havde i nogen Tid samme Overbestyrelse som dette og beholdt Plads i Bibliotheksbygningen. Den fik derefter Plads paa Christiansborg Slot, men blev dog først 1831 aabnet for Publikum. Den blev 1852 flyttet til Prinsens Palæ, Fløjen ud mod Ny Vestergade, og her forblev den indtil den fik Plads i det nye Kunstmuseum.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling var ligeledes fra først af kun en Underafdeling af Kunstkammeret. Kong Frederik V havde 22. Novb. 1748 befalet, at den danske Del af Møntsamlingen skulde udleveres til Hjelmstjerne, som derpaa lod den henflytte til det kgl. danske Cancellis Arkiv, og i Aaret 1781 bleve ogsaa de øvrige Mønter og Medailler adskilte fra Kunstkammeret. Samme Aar befalede Kongen, at et Mønt- og Medaillekabinet skulde indrettes paa Rosenborg, og de hertil fornødne Tegninger og Overslag bleve udarbejdede af Joh. Wiedewelt.[1] Samlingen forblev paa Rosenborg indtil 1867, da den fik sit nuværende Lokale i Prinsens Palæ.

Det ethnografiske Museum blev oprettet 1849, og fik strax endel af sit nuværende Lokale i Palæet. Endel af de Sager, det indeholder, hidrører ligeledes fra det gamle Kunstkammer.

[1] F. J. Meier, Efterretninger om Johan Wiedewelt, S. 142—3.

Endnu kan nævnes forskjellige offentlige Institutioner, som have havt Lokale paa Palæet.

Det kongelige Landhusholdningsselskab blev stiftet 1769 og fik strax Lokale i Palæet. I Aaret 1788 fik Selskabet Kontorlokale ved Stranden 14, men benytter fremdeles en af Salene i Palæet som Forsamlingssal.

Det kongelige danske Videnskabernes Selskab, stiftet 1742, fik 1776 kongelig Tilladelse til at benytte et Par Værelser i Palæet. Men efter Christiansborg Slots Brand i Februar 1794 fik Selskabet Ordre til snarest muligt at fraflytte disse Værelser, da de skulde benyttes af Højesteret. Nogle Forhandlinger om at benytte de samme eller andre Lokaler i Palæet, i Fællesskab med Højesteret eller Landhusholdningsselskabet, førte ikke til noget, og Selskabet fik derefter Lokale i andre kongelige Bygninger. Men senere fik det et andet Lokale i Prinsens Palæ og har hidtil holdt sine Møder her. Men der er nu indrettet et andet Lokale til Selskabet i Carlsbergfondets nye Bygning.

Højesteret fik altsaa Lokale i Palæet 1794. Det var dog kun Højesterets sædvanlige Møder, der holdtes her, hvorimod Højesterets højtidelige Aabning hvert Aar fandt Sted i Riddersalen paa Rosenborg, fra 1794 til 1829, hvorefter den atter, ligesom tidligere, foregik paa Christiansborg Slot. Højesteret holdt sine Møder i Palæets Riddersal, nemlig den store Sal, i hvilken endel af de mærkelige gamle Tapeter fra Kronborg nu ere ophængte. Væggene i denne Sal vare dengang betrukne med Hautelissetapeter.

Tillæg til S. 293 Linie 5. Der menes vistnok Grev Batthyani til Körmend (Büsching, Erdbeschreibung II [1788] S. 438).

Om Betalingen for Kong Christian III.s Gravmonument.

Kong Christian III døde den 1. Januar 1559, og blev begravet i de hellige tre Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke. En halv Snes Aar senere besluttede hans Søn Kong Frederik II at oprejse et anseeligt Mindesmærke over hans Grav, og efter nogle Aars Forløb opstilledes det Gravmonument, der endnu findes paa Stedet. Det hører til de betydeligste Kunstværker af den Art i Danmark, og er udført af Arkitekt og Billedhugger Cornelius Floris i Antwerpen. Det varede længe inden det blev færdigt, og endnu længre inden det blev betalt, og at der med Hensyn til Betalingen fandt nogle Uregelmæssigheder Sted, er allerede berørt i andre Skrifter. Men her kan tilføjes nogle nærmere, skjønt heller ikke fuldstændige Efterretninger om den Sag, efter en Samling gamle Breve m. m. i Rigsarkivet.[1]

Det var i Aaret 1569, at Monumentet blev bestilt, og den Mand, der fik det Hverv at bestille det, var Guldsmed Hans de Willers fra Königsberg, der allerede flere Aar før den Tid havde arbejdet meget for Kong Frederik II.[2] Han rejste i den Anled-

[1] Disse Papirer angaa kun Betalingen. Derimod kjender man uheldigvis ikke de Dokumenter, som Behrmann for mange Aar siden forgjæves eftersøgte, og hvorom han skriver i »Grundrids af Roskilde Domkirkes Historie«, 1832, S. 97 Anm.: »Forfatteren til dette Skrift fandt som Archivarius i det Slesv. Holst. Lauenb. Kancellie, i de ham allernaad. betroede Archiver, efterat allerede dette Værk var udkommet første Cang, en Pakke med gamle Akter, hvis Udskrift blandt andet ogsaa havde Rubrikken: »Akter betreffende Christian III. og Frederik II. Monumenter i Roeskilde«. Intet Blaalys ved Midnatstide kunde have virket stærkere paa en Skattegraver end dette Lys paa Historiegranskeren; næsten skjælvende af utaalmodig Videlyst aabnede han Pakken, men fandt denne Rubrik tom. Neppe er nogen Skattegraver saa grusomt blevet gjækket, som han, der ej fandt den saa tydelig anviste Skat, han havde turdet hæve, medens han ej turde hæve saa mangen anden, maaske endnu kostbarere, han fandt«.

[2] Se bl. a. C. Nyrop, Dansk Guldsmedekunst, 41; Historisk Tidsskrift IV (1843) S 669; Nye Danske Magazin I, 52; Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel i Roskilde Domkirke S. 54.

ning fra Kjøbenhavn i August, og i September sluttede han Kontrakt med Cornelius Floris, der lovede at gjøre Arbejdet færdigt i Løbet af 2 Aar. Det skulde koste 2000, eller efter andre Angivelser 2900 eller 3000 Rd., og Kunstneren forlangte og fik endel af Betalingen som Forskud. Hans de Willers fik i to Terminer udbetalt 2000 Rd., som skulde anvendes til Arbejdet; men med dette gik det kun langsomt, og det varede noget inden Kongen fik at vide, at dette nærmest hidrørte fra, at Hans de Willers havde vist et svigagtigt Forhold saavel mod ham som mod Cornelius Floris. Kongen havde rigtignok et Par Gange ladet forhøre hos Kunstneren, hvorledes det gik med Arbejdet, men havde kun faaet en urigtig Besked. Dette kom af, at Kunstneren havde ladet sig overtale af Hans de Willers til at give Tilstaaelse for et meget større Beløb end det, han virkelig havde modtaget; men senere havde han indset hvor urigtigt han havde handlet, og fundet det nødvendigt at give Kongen Underretning om, hvorledes det forholdt sig. Da Kongen havde faaet Oplysning herom, lod han rejse Tiltale mod Hans de Willers. Sagen blev langvarig og vidtløftig, men Udfaldet blev ikke meget tilfredsstillende for nogen af Parterne.

Da Kongen vilde gjøre sin Ret mod Hans de Willers gjældende, sendte han Mads Preuss til Königsberg, med Breve af 5. Januar 1573 til Hertug Albert Frederik af Preussen og til Borgmester og Raad i Königsberg. I Brevet til Hertugen stod, at Kongen for nogle Aar siden havde ladet Hans de Willers, Borger i Königsberg, der i nogen Tid havde været hans Guldsmed og udført meget Arbejde for ham i Kjøbenhavn, bestille et Sepultur i Nederlandene, og at Guldsmeden havde faaet 2000 Daler, som skulde anvendes til dette Arbejde, men havde selv beholdt de fleste af Pengene, og at Arbejdet ikke var blevet udført. De nærmere Omstændigheder kunde erfares af en vedlagt Kopi af Billedhuggerens Skrivelse, hvis Original var i Kongens Besiddelse. Kongen forlangte derfor, at Raadet skulde sikkre sig Hans de Willers og tilholde ham at betale Pengene tilbage. Hertugen bedes sørge for, at Raadet tager sig af Sagen. Omtrent det samme blev skrevet til Raadet, der fik en venlig Paamindelse om at gjøre Alvor af Sagen, da det ellers maaske vilde gaa ud over de Königsbergske Skibe, der kom til Sundet, og om at give Kongen et bestemt Svar, saa at han kunde vide, hvad han havde at rette sig efter.

Der blev udfærdiget Svar til Kongen den 22. April 1573, saa vel fra Hertugen som fra Raadet. Hertugen skrev, at Hans de Willers var bleven anholdt, men at hans Fængsel var bleven formildet, saa at han kunde gaa til Kirken og til sin Forretning. Hertugen lover at varetage Kongens Interesser, men mener forøvrigt, at man snarere maa have Tillid til Guldsmeden end til Cornelius Floris. Sidstnævnte havde paataget sig at forfærdige et Epitafium til Hertugens Faders Grav og at fuldføre det i Løbet af et Aar, men havde beholdt det indtil paa fjerde Aar. Raadet skrev, at Hans de Willers efter Kongens Anmodning var bleven anholdt og havde faaet et alvorligt Tilhold om at betale Pengene tilbage, men at han havde anført meget til sin Undskyldning og forelagt en Skrivelse, der var bestemt til Kongen, og ved hvilken han mente helt at kunne retfærdiggjøre sig. Det synes, at Raadet er blevet stærkt paavirket af hans Overtalelsesevne.

Skrivelsen fra Hans de Willers til Kongen er vidtløftig. Hans de Willers negter paa det Bestemteste alt, hvad han er bleven beskyldt for, og paastaar, at det ikke er ham, der har villet bedrage Kunstneren, men omvendt. Den falske Kontrakt, hvorefter Billedhuggeren skulde have givet Tilstaaelse for 2000 Rd., véd han ikke noget om, og han mener at kunne bevise, at Billedhuggeren har modtaget 800 Dl.; men naar Billedhuggeren nu vil gjøre det til, at Hans de Willers kun har givet ham 400 Rd., og selv har villet beholde 400 Rd. som »en Foræring«, saa er det lutter Usandhed. Naar Billedhuggeren flere Gange havde modsagt sig selv, saa mener Hans de Willers, at det maaske kan hidrøre fra, at han ikke havde sine Regnskaber i Orden og maaske ikke selv vidste, hvor meget han egentlig havde faaet, og Hans de Willers havde derfor til Mortensdag 1572 sendt ham en rigtig Opgjørelse over deres Mellemværende. Han havde faaet Penge af Hans de Willers, saavel til Kongens Arbejde som til to Epitafier, der vare bestilte til Hertugen af Preussen; disse sidste, eller i alt Fald det ene af dem, blev først leveret 1572, men skulde have været færdigt meget tidligere, og Hans de Willers mener derfor, at Kunstneren i det Hele er noget langsom. Han negter ikke, at han har modtaget de 2000 Rd. af Kongen, og han vil gjerne gjøre Rede og Regnskab for hvad han virkelig skylder.

De forskjellige Skrivelser, Kongen fik fra Königsberg, have

neppe forandret hans Mening om Guldsmedens Adfærd; men det synes dog, at han har ladet Sagen hvile i nogen Tid. Forøvrigt indløb der af og til Skrivelser fra Folk, som klagede over, at Hans de Willers havde fralokket dem Penge, og som ønskede Kongens Medvirkning for at faa, hvad der tilkom dem. Men i Foraaret 1575 blev der atter taget fat paa Sagen, og den kongelige Sekretær Poul Wernicke blev i den Anledning sendt til Königsberg, med Skrivelser til Hertugen og til Raadet.

Poul Wernicke rejste over Danzig, hvor han var i Paaskedagene 1575, og hvorfra han sendte politiske Efterretninger til Kongen. Han havde af Kongen faaet en Kredentsskrivelse af 12. Marts, som han præsenterede for Borgmester og Raad i Königsberg den 13. April. Han skrev til Kongen den 15. April, at han havde været hos Fyrsten, i to Regeringsraaders Nærværelse, og at det da var blevet lovet, at der skulde blive gjort noget ved Sagen mod Hans de Willers. Dette var ogsaa sket, da Retten havde sendt et Par Mænd til Hans de Willers for at paalægge ham at møde og svare. De havde fundet ham meget syg, men havde dog oplæst Klagen for ham.

Et Par Dage efter at Poul Wernicke havde skrevet til Kongen, modtog Raadet en Skrivelse fra Hans de Willers, der meddeler omtrent følgende: Han havde under sin Sygdom med Bekymring erfaret af Skrivelser til Hertugen og til Raadet, at han var bleven affordret 2000 Rd. og beskyldt for Uredelighed. Raadet bedes erindre hvorledes han 1573, da han først blev anklaget for den Sag, afgav en lang og sandfærdig Beretning, som Raadet sendte til Kongen, tilligemed dets egen Skrivelse, hvori det talte hans Sag paa det bedste, men uden Følger. Han sætter sit Haab til Forsynet om at Sandheden vil komme for Dagen og anmoder Borgmester og Raad om at tage sig af deres arme Medborgers Sag og hjælpe ham til sin Ret. Om selve Sagen meddeler han følgende. Da han af Kongen 1569 fik Befaling at bestille Epitafiet, og ved samme Tid hos den samme Billedhugger Cornelius Floris bestilte to Epitafier til den preussiske Fyrstes og Fyrstindes Grav, rejste han strax den 31. August 1569 fra Kjøbenhavn, uden at modtage Penge, og bestilte Epitafiet til Kongen, hvilket Billedhuggeren lovede at forfærdige i Løbet af 2 Aar. Billedhuggeren fik jevnlig Penge af ham til de to Epitafier, og det kunde bevises med Regnskaber og Breve, at han havde faaet 843 Dl. 6 Styver. Det var derfor ubegribeligt, at den danske

Konges Gesandt kunde sige, at Billedhuggeren kun havde faaet 400 Fl. Cour. og tro, at der var bleven aflokket ham et falsk Bevis for over 800 Dl. Nu maatte det henstilles til de Herrer af Raadet, om de vilde foretrække Billedhuggerens falske eller Hans de Willers sandfærdige Beretning og Billedhuggerens egne Breve (som Hans de Willers selv havde sendt til Danmark). Han erindrer ikke, om han havde sagt til Kunstneren, at det var vanskeligt at faa Penge af store Herrer; men havde han sagt det, saa var det sket i den danske Konges Interesse, for at skynde paa Billedhuggeren, der i det Hele var langsom og havde arbejdet paa 5te Aar paa de to Epitafier til Königsberg, der skulde have været fuldførte paa 2 Aar. Da Kontrakten til det af Kongen forlangte Monument blev afsluttet, i September 1569, havde Kunstneren forlangt og faaet udbetalt en anseelig Sum, og da Hans de Willers, der havde udlagt disse Penge, kom tilbage fra Antwerpen til Danmark, fik han af Kongen, den 1. Marts 1569, 1000 Rd. til Epitafiet; den 26. Maj 1570 rejste han atter til Königsberg, og fik for anden Gang, omtrent den 23. eller 24 Juni, 1000 Rd. og rejste atter strax til Antwerpen. Men Kunstneren havde kun gjort lidt ved Monumentet og undskyldte sig med, at han ikke havde kunnet gjøre meget derved, fordi det paa Grund af Skibsfartens Standsning i den ufredelige Tid havde været umuligt at faa Alabast, som dog var det fornemste Materiale, der behøvedes, fra England. Da Billedhuggeren allerede havde faaet 843 Dl. 6 St., fandt Hans de Willers det ikke fornødent at give ham flere Penge, men han er villig til at gjøre rigtigt Regnskab for hvad han efter rigtig Afregning maatte blive Kongen skyldig. Han fortæller en lang Historie om, hvorledes han 1571 havde sendt sin Tjener til Kjøbenhavn med et Parti Humle, som skulde sælges, og at heraf blev leveret endel til Kongens Brug, men ikke betalt, at Resten blev lagt under Beslag, indtil Prisen var falden, saa at denne Sag havde forvoldt ham et Tab af 300 Dl. I Aaret 1571 havde han for Monumentets Skyld maattet gjøre en tredie Rejse til Antwerpen, men fandt atter dengang, at Kunstneren af Mangel paa Alabast ikke havde gjort meget ved Arbejdet, og de tre Rejser havde kostet ham omtr. 200 Dl. Kongen havde desuden tillagt ham en aarlig Løn af 100 Rd., som dog ikke var bleven betalt. Han ønsker nu, at Raadet vil formaa Kongens Afsending til at gjøre Afregning med ham og forebringe hans Sag for Kongen.

Poul Wernicke skrev den 27. April 1575 et latinsk Brev til Kansleren Niels Kaas, og et tysk til Kongen. I Brevet til Kaas henviser han til Brevet til Kongen, der giver nærmere Oplysning om, hvad der hidtil er foretaget i Sagen mod Guldsmeden, der forøvrigt var syg og sengeliggende. Men han frygter for, at Sagen vil blive langvarig og dog ikke føre til noget tilfredsstillende Resultat. Ved Afrejsen havde han faaet 100 Rd. af Rentemesteren; men skulde han forblive længe i Königsberg, vilde det blive nødvendigt at sende ham flere Penge. Til Kongen skrev han, at han havde antaget en Prokurator til at føre Sagen, og at der var bleven rejst Tiltale mod Hans de Willers, som var bleven affordret et Tilsvar, der dog endnu ikke var kommet. Raadet havde paalagt Hans de Willers at svare i Løbet af et Par Dage; men han havde undskyldt sig med Sygdom og bedet om Udsættelse; Wernicke formoder, at en saadan vil blive tilstaaet, men at det ikke var nødvendigt, eftersom Hans de Willers, der nylig havde afgivet en lang Skrivelse, rimeligvis ikke var mere syg, end at han nok kunde svare endnu en Gang. For øvrigt havde Wernickes Prokurater og andre Retspersoner udtalt, at Sagen nok kunde trække ud et Par Maaneder, og at hvis Guldsmeden tabte den ved Underretten, saa kunde han appellere den til Hofretten, og at selv om Kongen skulde opnaa at faa Dom over ham, saa vilde derved neppe være opnaaet synderligt, da Hans de Willers ikke havde meget at betale med, og da der var flere, der havde Fordringer paa ham.

Den af Poul Wernicke antagne Prokurator var vistnok Lucas Gabriel, hvis Klage af 22. April 1575 indeholdt omtrent de samme Klagepunkter, som allerede tidligere vare fremsatte. Hans de Willers afgav et Svar den 28. April, der nærmest var en Gjentagelse af hans tidligere Paastande.

Lukas Gabriel indvendte endel herimod i et Svar af 30. April 1575. At Hans de Willers havde faaet 2000 Rd. af Kongen til Monumentet, kunde let bevises, og at han fra 1569 til 16. November 1572 kun havde betalt Kunstneren 400 Gylden eller som Guldsmeden sagde 400 Dl., kunde bevises med sidstnævntes egen Skrivelse, hvori han beder Billedhuggeren om at lade sig forlyde med, at han har faaet 800 Dl., skjønt han kun havde faaet 400, og det kunde tillige bevises med Kunstnerens Tilstaaelse. De to sidstnævnte Dokumenter kunde fremlægges i Original. Herved kunde tillige bevises, at Hans de Willers havde fralokket Kunst-

neren en Tilstaaelse for at have modtaget 800 Rd., under det Paaskud, at det var vanskeligt at faa Penge af store Herrer og at han paa den Maade lettere kunde faa Penge, saa at han ogsaa kunde betale Kunstneren. Disse Beviser godtgjorde, at det nærmest var Hans de Willers, der var Skyld i, at Monumentet ikke var blevet færdigt.

Med dette Indlæg fulgte 3 Bilag. Det ene var det ovennævnte Originalbrev fra Hans de Willers til Cornelius Floris i Antwerpen, skrevet paa Hollandsk og dateret Königsberg den 16. November 1572. Det lyder næsten ironisk, naar Hans de Willers i Udskriften paa dette Brev til Cornelius Floris kalder ham »forsigtig«, samtidigt med at han vil overtale ham til at afgive en falsk Tilstaaelse. Det andet Bilag var en »Memorial« af 13. December 1572, paa Hollandsk, med egenhændige Underskrifter af Cornelius Floris og Vitterlighedsvidner. Det tredie var en Skrivelse af samme Indhold paa Tysk, og lidt udførligere. I denne Memorial fortæller Billedhuggeren, at der blev gjort Akkord med ham om at levere Monumentet for 2 900 Gylden, og at han lod sig overtale til at afgive en Tilstaaelse for 2000 Gylden, uagtet han intet havde faaet, da Hans de Willers havde sagt, at han ved at forevise dette Dokument for Kongen lettere vilde faa Penge til at betale Billedhuggeren med og at det i det Hele var vanskeligt at faa Penge af store Herrer. Men da Hans de Willers atter kom til Antwerpen, havde de kasseret den løgnagtige Kontrakt om de 2 000 Dl. og lavet en ny, hvori stod at Kunstneren havde faaet 800 Dl., uagtet kan kun havde faaet 400. Guldsmeden havde desuden villet beholde 400 Gylden som en »Foræring« for sig selv, fordi han havde forskaffet Cornelius Floris Bestillingen. Der var endvidere Tale om 200 Gl., som Guldsmeden paastod at Kunstneren havde faaet for meget for det Monument, som Hans de Willers havde bestilt hos ham til Hertugen af Preussen.

Man skulde tro, at de fremlagte Beviser talte tydeligt nok, men Hans de Willers og de, der vare ham behjælpelige med hans Sag, lode sig ikke overbevise. I et Indlæg af 4. Maj 1575, underskrevet af Albertus de Pölma, Not. publ., gjøres et mere dristigt end vellykket Forsøg paa at forsvare Hans de Willers. Det fastholdes fremdeles, at Kunstneren før 16. November 1572 har faaet 843 Thl. 6 Styver, og dette mener man at kunne bevise med hans egen Erklæring og forskjellige Regnskaber. Naar

der i Brevet af 16. Novbr 1572 staar, at Billedhuggeren skulde lade sig forlyde med, at han havde faaet 800 Dl., saa mener Anklagede og hans Defensor, at Ordene ikke bør tages saa nøje, »cum quilibet sit suorum verborum aut scriptorum interpres«. Det skal ogsaa gjøres gjældende, at Kunstneren formodentlig havde skrevet i Skynding og neppe selv vidste, hvormeget han havde faaet i det Hele, og endnu mindre hvad han havde faaet fra Kongen og hvad han havde faaet fra Hertugen.

Der fremkom endnu flere Indlæg i Sagen, og deriblandt flere med Paastand om, at Hans de Willers burde frikjendes. Der anføres bl. A. til hans Undskyldning, at ihvorvel Kongen havde leveret ham de 2000 Rd., saa kunde det dog ikke være Meningen, at en saa stor Sum skulde udbetales paa en Gang til Kunstneren, da dette baade vilde have været uforsigtigt og stridende mod hvad der var Skik og Brug ved lignende Lejligheder. Paa et Indlæg fra Hans de Willers eller hans Sagfører, af 13. Maj 1575, er tilføjet denne Bemærkning: »Auf diesen Satz haben beide Part wiederumb zum Urtheil geschlossen, vormeldende, dasz sie nichts mehr beizubringen hette, mit bitt in der sachen zu erkennen vnd zu sprechen was recht ist«.

Hvorvidt der er faldet Dom i Sagen, vides ikke; men at Resultatet i alt Fald ikke har tilfredsstillet Kongen, kan man bl. A slutte af hans Skrivelse til Christoffer Vallendorf, 2 Maj 1578, af dette Indhold:[1]

Til Christoffer Valkendorf, en Guldsmed til Königsberg ved Navn Mester Hans de Weilers anrørende, ut sequitur.

Frederik. Vor synderlig Gunst tilforn. Vider at vi nogen Tid tilforn have ladet handle med en Guldsmed ved Navn Hans de Weilers, som var bosiddende til Königsberg, om en »Begraffnis«, han for os skulde bestille udi Nederlandene, til des Behov vi og have ladet overantvorde ham en Summa Penge, hvoraf han en Part har givet Stenhuggeren paa Haanden, en Part af samme Penge brugt sig tilbedste. Og efter at han ikke har været formuende dem fra sig igjen at levere, haver vi været foraarsaget først at forskikke vor Sekretær Hans Wernicke til Königsberg om samme Penge at gjøre Anfordring, og siden da os ikke kunde vederfares Ret, at lade anholde og arrestere de Königsbergske Skibe, som ere komne her udi Sundet, til den Summa Penge er

---

[1] Sjæll. Tegn. XIV Fol. 65.

os igjen bleven leveret, vi fornævnte Mester Hans lod overantvorde, saa ville vi eder hermed naadigst uforholdet have, at fornævnte Hans de Weilers Hustru er nu hid ankommen og giver tilkjende hvorledes de Königsberger haver »fængligen« ladet indsætte hendes Husbonde og ville have deres Opretning igjen af ham og hans Hustru, for hvis Penge de i saa Maade for hans Skyld have maattet udgive til os, at samme Arrest er bleven opgiven, underdanigst begjerende, at den Summa Penge, som Stenhuggeren havde opbaaret paa Arbejdet, maatte hende igjen blive tilstillet af den Summa, vi af de Königsberger haver bekommet, og hendes Husbond ellers derudinden at ske Forkort, som I af hosliggende hendes Supplikats ydermere har at forfare (etc).

Valkendorf skulde derfor undersøge, hvorledes det forholdt sig med denne Sag og hvad Poul Wernikes Rejse havde kostet, for at man derefter kunde give Hans de Weilers Hustru Besked.

Om nogle Restaurationsarbejder i Roskilde Domkirke og ved de kongelige Begravelser.

Som allerede omtalt i nærværende Samling (S. 247) blev der i Aarene 1732—33 foretaget en Reparation ved nogle af de kongelige Begravelser i Roskilde Domkirke, og det synes, at de en halv Snes Aar senere atter maa have været i en mindre tilfredsstillende Tilstand. Men ved den Tid var desuden Portalen og det store Vindue ved Kirkens Vestside, samt det Ydre af Christian IV.s Kapel, samt en Ringmur ved Kirken saa forfaldne, at en Hovedreparation her var uundgaaelig nødvendig. Den kongelige Bygningskommission indsendte en Forestilling tilligemed nogle hertil hørende Bilag til Kongen og forlangte hans Resolution.

I Forestillingen udtaler Kommissionen tildels sin Mening om, hvad der burde gjøres. Den anser det for uomgængelig nødvendigt, at de kongelige Ligkister af og til befries fra Salpeter og anden Urenlighed og mener, at naar Didrik Gercken kun forlanger 220 Rd aarligt for at vedligeholde dem, saa maa det kaldes billigt. Men der var opstaaet Spørgsmaal om, hvorvidt der paahvilede Roskilde Domkirke en Forpligtelse til at vedligeholde Kirken og samtlige deri værende kongelige Begravelser af Kirkens egne Indkomster, eller om der fandtes særegne dertil bestemte Fond. Kommissionen havde derfor indhentet Oplysninger fra Direktionen for Domkirken, og der forelaa nu en Skrivelse fra Kirkeinspektøren, Landsdommer Munthe, til Stiftsbefalingsmand Baron Gersdorff og Biskop Hersleb om at Vedligeholdelsen af Begravelserne hidtil var bleven betalt af Kongens Kasse, og at den kongelige Resolution af 9. Februar 1676 heller ikke paalægger Kirken noget i saa Henseende.

Der forelaa en anden Skrivelse fra Landsdommer Munthe, af 29. Juni, angaaende det store Vindue, Portalen, Christian IV.s Kapel, Ringmuren og Stenbroen paa en Gade i Nærheden af

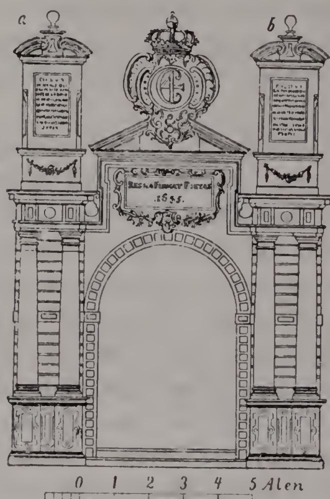
Kirken. Bygningskommissionen anser det for utvivlsomt, at Vedligeholdelsen af de kongelige Begravelser og Epitafier og den forestaaende Reparation af Christian IV.s Kapel maa paahvile den kongelige Partikulærkasse, men tør just ikke sige det samme om Portalen og det store Vindue, »der er Kirken til Zirat«, da begge Dele unægtelig ere Dele af Kirken, og den mener, at Ringmuren og Gadens Brolægning i alt Fald maa være Kirken uvedkommende. Men der erindres om, at det store Vindue i sin Tid især blev gjort saa stort for at Lyset desto bedre kunde falde ind i Kapellerne »und das gerade dagegen überstehende Epitaphium umb so mehr Ansehen haben möge«, at Vinduets Vedligeholdelse fordrer en Bekostning, der er altfor stor i Forhold til den Fordel, Kirken kan have af det indfaldende Lys, og at Vinduets Størrelse uden Skade for Kirken godt kunde indskrænkes til $^2/_3$ af den nuværende.

Kirkens Bestyrelse havde foreslaaet »das Portal zu Menagirung der Kosten grössestentheils wegzunehmen und das übrige nach und nach im Stand zu setzen, so aber beydes wohl eben nicht rathsam seyn dürfte«. Med Hensyn hertil blev der iblandt andre Bilag fremlagt en Tegning af Portalen, udført af Didrik Gercken. Det var egentlig to Tegninger, hvoraf den ene viste, hvorledes Portalen saa ud før Forandringen, og den anden viste to forskjellige Forslag til Forandringer. Paa den gamle Portal fandtes to høje Marmortavler (a. b), hvoraf den ene var itu, og man kunde nu nedtage dem begge og indhugge Indskrifterne i mindre Tavler, og dette kunde gjøres saaledes, at Reparationen kun kom til at koste 46 Rd. Men det kunde ogsaa gjøres efter Udkastet c c, for 118 Rd., eller efter Udkastet d d, for 58 Rd., og dette sidste anbefaledes af Bygningskommissionen. Hvis dette Forslag blev fulgt, kunde samtlige foreslaaede Reparationer ved Portalen m. m. gjøres for omtrent 536 Rd.

Det henstilles nu til Kongens Afgjørelse om den nødvendige Hovedreparation paa Kirken, Portalen, det store Vindue, Ringmuren omkring Kirken og Christian IV.s Kapel for denne Gang og citra consequentiam maa bekostes af den kongelige Kasse og efter det ene eller det andet Forslag, for ca. 524 Rd., 536 Rd. eller 696 Rd., heri indbefattet Levering af Materialier, eller om Reparationen paa Portalen, Vinduet og Ringmuren skal gjøres efter de derover forfattede Overslag paa Kirkens Bekostning, uden Tilskud af Kongens Kasse. Der forespørges om Repara-

tionen paa Christian IV.s Kapel, der vil koste 90 Rd. 2 Mk. 12 Sk. maa gjøres paa Kongens Regning. Endelig forespørges om der maa gjøres Akkord med Gercken, saaledes at der for Eftersynet af Ligkisterne og det øvrige Stenhuggerarbejde i Begravelserne samt Portalen tilstaas ham 220 Rd. eller eventuelt 300 Rd. om Aaret.

Didrik Gerckens Tegninger, der findes iblandt Bilagene (Nr. 12), ere ret sirligt udførte; men de ere ikke helt korrekte. De ere her gjengivne meget formindsket (1/5 efter Liniemaal), dog saaledes, at kun den ene af dem, med de to gamle Tavler *a b*, er gjengivet fuldstændigt, medens der af den anden kun er med-

taget den øverste Del, med de to nye Opsatser i Rokokostil *c c*, hvorpaa skulde staa:

C 6. DEO ET POPVLO
RESTAVR: 1743

samt den ene af Opsatserne *d* efter det Forslag, der blev fulgt. Ved Forandringen har man altsaa borttaget de to høje Stentavler og indhugget de gamle Indskrifter (Es. 2 V. 3 og Psal. 27 V. 4) i to mindre Tavler, og derover har man anbragt de gamle Afdækninger eller maaske et Par nye af samme Form som de gamle. Forandringen kan neppe kaldes en Forskjønnelse; men forøvrigt er Portalen maaske bleven forandret mere end en Gang i Tiden imellem 1635 og 1743. — Kirken fik 1872 en ny Portal i gothisk Stil, og den gamle Portal blev anbragt ved Holmens Kirke i Kjøbenhavn, hvortil den unægtelig passer bedre end til den gamle Domkirke.

Bygningskommissionens Forestilling er dateret den 17. Jan. 1744. Herpaa er skrevet Kongens Resolution af 8. Febr. 1744, der gaar ud paa følgende:

1. Da der ikke hvert Aar forefalder Reparationer paa de kongelige Mausoleer, saa findes det ikke nødvendigt at gjøre nogen Akkord med Gercken eller at tillægge ham en aarlig Løn.

2. Tegningen Lit. d d approberes.

3. For denne Gang og citra consequentiam maa følgende Udgifter til Reparationer betales af den kongelige Kasse:

a. For Reparation af det store Vindue	146 Rd.	1 Mk	8 Sk.
b. For Istandsættelse af Portalen, hvorigjennem de kgl. Lig bæres ind i Kirken, 17 Rd. 4 Mk. 8 Sk. og for at forfærdige to Opsatser til at indhugge Indskrifterne i 58 Rd., tilsammen	75 »	4 »	8 »
c. For Reparation af Ringmuren mellem Palæet og Gaden etc. . . .	224 »	„ »	12 »
Tilsammen for Kirken	446 »	„ »	12 »
d. For Reparation af K. Christian IV.s Kapel	90 »	2 »	„ »
I Alt	536 Rd.	2 Mk.	12 Sk.

Vi ville derefter gjengive Hovedindholdet af de ovennævnte Skrivelser angaaende denne Sag.

Nr. 1 er Bygningsdirektionens Forestilling af 17. Januar 1744 med Kongens dertil føjede Resolution af 8. Febr. s. A.

Nr. 2. Didrik Gerckens Skrivelse, paa Tysk, dat. Kbh. 7. Juni 1743. Først meddeler han i Hovedsagen følgende:

Kongen havde befalet, at naar Kong Frederik IV.s og Dronning Louises Marmorkister vare færdige, skulde alle de kongelige Marmorkister i Roskilde Domkirke efterses og altid holdes i god Stand. Dette var ogsaa nødvendigt, da Salpetret overalt slaar ud, saaledes som man saa det ved Christian III.s og Frederik II.s Kister, som Gercken for 10 Aar siden paa Kongens Befaling maatte reparere. Hvis Kisterne vare forblevne urørte, saa vilde de have været helt ruinerede, og ere nu atter begyndte at forfalde. Nu er der endvidere kommet en stor Marmorkiste, nemlig Dronning Annas, og to smaa, med Ligene af en Prins og en Prinsesse. Nu har Gercken efter Thurahs Ordre gjort Beregning over, hvad det kunde koste at efterse og rengjøre alle Marmorkisterne to Gange om Aaret, og forlanger nu: For Christian III.s og Frederik II.s Kister aarlig i Alt 80 Rd.; for Christian V.s og

Drn. Charlotte Amalies 48 Rd.; for Frederik IV.s og Drn. Louises 60 Rd.; for Drn. Annas 16 Rd.; for de to smaa Kister 16 Rd.; i Alt 220 Rd. aarlig. Heri var indbefattet Transport af Folk og Redskaber, samt Stilladser. Fremdeles skriver Gercken:

»Da nun die 2 Marmorne Särche vor dem höchstseeligsten Könige Friderico Quarto und höshstseeligsten Königin Lovisa unter Direction des Hoch Wohlgebornen Herren Oberstlieutenants und Hoff-Baumeisters de Thura der gestalt verfertiget, wan es dereinst von Euw Königl. Mayst. in höchstem Augenschein möchte genommen werden, ich der alleruntertliänigsten Hoffnung lebe, eine allergnädigste Approbation zu finden, auch einheimische so woll als frembde durch Rohtschilt reisende testicren, wie sich allein die bilt et Steinhauerei woll verstehe, sondern auch an bemelten werck dergleichen fleisz gewandt das es frembder Nationen arbeit nicht darf nach gesetzet werden, auch vor dergleichen billigen preisz, das wann dergleichen arbeit anb selbe orth und condition von anderen sollte gefordert werden, der unterscheid sich vollkommen zeigen würde, da auch die Steinhauerey des königl. Residence Schlosses bey 9 Jahr vorgestanden, auch eine allergnädigste Gage von 300 Rth. jährlich genossen, wofür alleruntertliänigst danke, dieses Jahr aber von mir genommen worden, da ich doch nicht wasserdruncks mehr genossen, und also woll vor mich der geringste Gewinst von allen professionen des königl. Schloss Baues seyn möchte, woll aber beweisen kan doppelt Mühe gehabt zu haben in alleruntertliänigster Hoffnung, wann ich thäte was ein redlicher unterthan vor Gott und seinen allergnädigsten Könige verantworten könte, einen geringen Lohn davor zu geniessen, solte ich in meiner Function was versehen haben, so mir nicht bewust, so bitte das es zu alleruntertliänigster Verantwortung mir möchte vorgestellet werden, weiln ich aber eines guten Gewissens versichere.

So ist meine alleruntertliänigste Bitte, ob Euw. Königl. Mayst. in höchsten Gnaden geruhen möchten, dasz mir zu dehnen alleruntertliänigst berechneten 220 Rth. nicht allein vor meine Mühe und Reisen nach Rohtschilt, sondern was ferner in höchstem königl. diensten verrichten könte, auch ohne dehen meine alleruntertliänigste schuldigkeit 80 Rth. zugeleget werden möchten, und also jahrlich in allem 300 Rth. zu geniessen hette.

Der in hoffnung (etc.)

Copenhagen den 7. Juny 1743. *Diedrich Gercken.*

Nr. 3. Skr. fra Baron Gersdorff og Biskop Hersleb til Bygningskomm., paa Dansk, er nærmest et Referat af Munthes Skr., som er vedlagt.

Nr. 4. Skr. fra Landsdommer Munthe til Baron Gersdorff, Stiftsbefalingsmand, og Biskop Hersleb, dat. Roskilde d. 29. Juni 1743.

Munthe skriver til de Herrer, at da de selv vare tilstede ved Landemodet, fik de Lejlighed til at se at Portalen og det store Vindue ved Kirkens Vestside trænge haardt til en Hovedreparation. Begge Dele ere, saavidt vides, bekostede af Kong Chrstian IV, uden Udgift for Kirken, og de høje Herrer anmodes om at formaa Kongen til at overtage Bekostningen ved Reparationen og den fremtidige Vedligeholdelse, og der tilføjes:

»Men skulde de høje Herrer ville tage i Betænkning, herom at inkommodere Hans Maj., da formoder jeg dog, at Deres Exc. og Deres Højærværdighed udvirker eller bevilger den Faveur for Kirken, at Portalerne, som ere forfaldne, maa tages rent bort og at alene de to store Piller eller Inscriptions-Stenene kunde blive ved, samt repareres, item at de paa det store Vindue satte Sten-Pilarer, som nu ikke længer kan staa uden en Hovedreparation, maatte borttages, og igjen repareres, saaledes som Kirken Tid efter anden det kunde formaa«.

»Endelig findes paa den saakaldte Funes Bro, fra Kirke-Risten og op imod Torvet, en gammel Ringmur, hvilken skal tilhøre det kongelige Palais, udi en meget slet Stand, og som der forbi maa passere alle de Fremmede, som have Lyst at se de høje kongelige Begravelser i Domkirken, de kongelige Lig, naar de skal bisættes, ligeledes med den høje Suite just passerer denne Vej, saa var det højst nødigt, at denne fast forfaldne Mur blev repareret og sat i forsvarlig Stand. Men i Særdeleshed behøver Stenbroen paa denne Side nu at omlægges, efterdi Duebrødre Hospitals Stenbro paa den anden Side i dette Aar vorder omlagt og forhøjet fast $^1/_4$ Alen; følgelig bliver Vandet, som intet Afløb har, staaende, ej alene til Skade for Ringmuren, men endog til Vansir og Hinder for Folk, som skal gaa i Kirken. Og som Praxis er for at den, som tilhører Grunden, vedligeholder Stenbroen paa sit Fortov, saa da Hans kgl. Maj. ejer Ringmuren samt den der indenfor liggende store Plads, haaber jeg, at de høje Herrer, som og nu selv have set Stedet, skal ville udvirke en allern. Resol. om denne Ringmurs samt Stenbros Reparation.«

Nr. 5. Landsdommer Munthes Skr. til Baron Gersdorff og Biskop Hersleb. Roskilde d. 28. Juli 1743.

Paa Forespørgsel om hvorvidt de kgl. Begravelser etc. i Roskilde Domkirke vedligeholdes paa Kirkens Bekostning, eller om noget aparte Fond dertil maatte være henlagt, svarer Munthe:

»at Domkirken udi min Betjeningstid, som er 9 Aar, aldrig har kostet det ringeste enten paa de kgl. Ligkisters, Epitafiers etc. Vedligeholdelse, Renovation eller Polering, men sligt er stedse i den, saavelsom i min Formands Tid sket paa Hans kgl. Maj.s Bekostning ved Hofbygmesteren Hr. Oberstlieut. Thura. Den kgl. allern. Anordning af 9. Februar 1676 paalægger ikke heller Domkirken at holde andre Ting vedlige end Præsternes, Skolemesters, Hørernes Residenser, saa og Skolen, item Kirken selv; følgelig véd jeg af ingen anden Fond end som meldt er, at deslige Reparationer ere skete, end af Hans kgl Maj.s Partikulær Kasse.«

Nr. 6. Murmester Schiönnings Overslag, 21. Novb 1743.

Efter Thurahs Ordre har han tilligemed Stenhugger Gercken i Munthes Overværelse beset den store Portal ved Kirken og skriver:

»Da Portalen, som nu staar, er af gammeldags Fazon, nemlig efter den Tegning, som Mester Gercken derover har forfattet, saa menes, at de to Opsatser, som nu staar, kunne nedtages, da det er just dem, som saa meget ere forfaldne, og da Portalen siden at reparere, hvor det maatte fornødiges, da den baade bliver smukkere til Anseende og paa menagerligste Maade kunde repareres«.

Hertil vilde behøves 6 Td. ulæsket Kalk à 3 Mk. 4 Sk. og 5 Td. Mursand à 2 Mk. »Mursten, saa mange som behøves, kan faas af de, som bliver afbrudt«. For at reparere Portalen og afbryde de to Opsatser forlanges 14 Rd. Hele Overslaget lyder paa 18 Rd. 2 Mk. 8 Sk.

Thurah tilføjer sine kritiske Bemærkninger. For Transport af Kalken maa beregnes 2 Rd. 3 Mk; men Mursandet kan tilkjøres af Bønderne. Der er gjort Akkord om Arbejdsløn samt Mesterens og Folkenes Rejser, Stilladser osv. for 12 Rd., og hele Bekostningen bliver derefter 17 Rd. 4 Mk. 8 Sk.

Nr. 7. Schiønnings Overslag over Murarbejdet ved det store Vindue, 21. Novb. 1743. Han skriver:

»Det store Vindue er 28 Alen højt, 9 Alen bredt, og er nu opsat med gullandske Sten i Stedet for Vinduesposte eller

Jernstænger, og da Vinduet derhos har en saadan anseelig Højde og Brede og det tillige staar for en vestsydvest Vind, saa er det ikke muligt, at Vinduerne kan blive siddende, da de hugne Sandsten, som formerer Vinduesposte, afbrækkes ved Stormvinden, hvoraf store Stykker nedfalder, og let deraf en stor Ulykke kunde arrivere, især da det er den Passage, hvor de kgl. Lig passerer«.

»Saadant at forandre vil udi Midten af samme Vindue en Pille opmures 6 Kvarter bred og 6 Kvarter tyk, hvor 2 Buer af lige Tykkelse bliver overslaget, saa der da i Stedet for et meget stort Vindue bliver indrettet to maadelige Vinduer«.

Overslaget lyder paa 194 Rd. 5 Mk. 8 Sk., men bliver betydelig modificeret af Thurah.

Han skriver, at de fornødne 500 Mursten kan man tage af Kongens Beholdning ved Vedbæk, og Prisen vil derfor kun blive Halvdelen af den beregnede. Stenene kan man lade transportere fra Kjøbenhavn til Roskilde af Kirkens Bønder, der ellers ikke ere besværede af mange Kjørsler, og derfor skal altsaa ikke betales noget. Sandet kan ligeledes tilkjøres af Kirkens Bønder. Men de fornødne 30 Tdr. Kalk maa føres fra Kjøbenbavn til Roskilde med Fabrikens Vogne, hvilket vil koste omtrent 12 Rd. 3 Mk. Der var gjort Akkord med Mesteren om, at han for Murarbejdet, hans egen og Folkenes Rejser til og fra Arbejdsstedet osv. skulde have 70 Rd. (i hans Overslag var kun anført 63 Rd.). Det modificerede Overslag lyder paa 146 Rd. 1 Mk. 8 Sk.

Reparationen paa selve Vinduet mener Thurah, at man ikke forud kan beregne, men at den maa gjøres paa Regning.

Nr. 8. Schiønnings Overslag angaaende den lange Mur.

Muren var 105 Alen lang, $2^1/_2$ Alen høj over Jorden, og 22 Tommer tyk; men den var saa forfalden, at den formentlig ikke kunde repareres, men maatte helt nedbrydes og opføres paa den gamle Grund, der antoges at være solid. Overslaget paa Materiale og Arbejdsløn var paa henved 300 Rd., men blev af Thurah reduceret til 224 Rd. 12 Sk

Nr. 9. Overslag angaaende Christian IV[s] Kapel. 21. Novb. 1743. Schiønning skriver:

»Kapellet paa alle 3 Sider er endel af Stenhuggerarbejde saavel som Murene forfulede, som vil repareres, saasom de forfulede Sten at udhugge og andre gode vel brændte Mursten igjen at indmure, som siden med indbrændte Fuger bliver ud-

fuget, hvortil en Hænge Stellagie vil forfærdiges, til at befare alle Sider fra øverst til nederst«.

Hele Overslaget paa Materiale og Arbejde bliver kun reduceret lidt af Thurah, og bliver da paa 42 Rd. 2 Mk.

Nr. 10. Gerckens Overslag over Stenhuggerarbejde.

Allerunterthänigste Berechnung auff Sr. Hochwohlgebornen des Herrn *Obristlieutenants* und HoffBaumeisters *de Thurah* mir gegebene *Ordre.*

Wann das *Portahl* an der *Dom*Kirche in Rohtschild solte *Repari*ret werden, auff welchen sich 2 aufsätze wie in Entwurff *Nom.* 1 mit *a. b.* bemercket befinden, mit *Marmornen* Platen, worin *Inscriptiones* gehauen, welche gantz verfallen und die eine *Marmorne* Plate bereits heraus und in stücken gefallen, weiln sich dan noch ein aufsatz befindet, so könte das Oberste gäntzlich weggenommen werden, und die *Marmorne* Platen zu die unterste Aufsätze zurecht gemacht, die *Inscriptiones* wieder eingehauen, wie im Entwurff mit *Nom.* 2 angedeutet, auch das übrige am *Portahl* zu *Repariren,* wie auch die Steine am obersten grossen Fenster abnehmen helffen, könte sich selbst betragen, wan die alten Steine mit *Emploi*ret wurden, 46 Rth.

Die Steinhauerey an dem Giebel d'Hrr. höchstseeligsten Königen *Christiani Quarti* und *Friderici Tertii* begräbnissen zu *Repariren,* woran 13 Ellen Brustgesimbs und 26 Ellen *Architrave* gäntzlich *Ruini*eret, wieder im Stande zu bringen könte kosten 48 Rth.

Copenhagen d. 18. Sept. 1743. *Diedrich Gercken.*

Jeg finder imod forestaaende efter Billighed beregnede Overslag til hans kongl. Mayt. tieneste ey noget at erindre, mens de for Steen og Arbeidsløn beregnede 94 Rd. kand herpaa tilstaaes, og kand Mesteren for sig, folk og Reedskab nyde frie befordringskab til og fra Arbeidet. *L. de Thurah.*

Sandholm d. 8. Octobr. 1743.

Wann allergnädigstem königlichem Befehl zufolge die beyde Aufsätze am *Portahl* nach dem Entwurff von Gottländer Steinen sollten verfertiget werden, könte sich jedes vor Stein und Arbeitslohn betragen 36 Rth. *Diedrich Gercken.*

Wann allergnädigstem *königlichem* Befehl zufolge die beyden alten Frontons mit *a* und *b* bemercket sollten *repari*ret und nach

dem Entwurff auff die unteren *Postamenten* eingerichtet werden, würde jedes sich betragen 6 Rth. *Diedrich Gercken.*

Skulde Hans kongl. Mayst. allernaadigst finde for got, at paa de tvende *Piedestaux* ingen Opsatz eller *Ornament* skulde komme, blev *Portalets Reparations* Bekostning ialt, som før meldt er, 46 Rd.

Men skulde et Par Opsatser efter *desseinet* litt. cc endnu derover indrettes, blev dend ganske Bekostning, for *Materialier* og Arbejdsløn . . . . 118 Rd.

Og med tu simple Opsatzer efter *desseinet* litt. d.d., hvortil de forrige gamle *apteres* og istandsættes, blev fulde Bekostningen for *Materialier* og Arbeidsløn . . . . 58 —

Christiani IVti Capelles udvendige *Reparation* beløber *àparte* beregnet til 48 Rd. *L. de Thurah.*

Nr. 11. Skrivelse fra Munthe til Thurah.

Høyædle og velb. Hr. Oberster Lieutenant.

Jeg bekom Deres Velbaarenheds gunstige Skrivelse af 14. hujus igaar ved min Hjemkomst fra Sorøe, og er derpaa mit skyldigste Gjensvar, at som Domkirkens gamle Regnskaber opbrændte udi BispeResidentsen Aar 1728, saa kand jeg ikke forklare enten for hvilke kongelige Lig Kirken sidst nød de af mig ommeldte 1,000 Rd., eller fra hvilken kongl. Betjenter Pengene ere blevne betalte. Men det var mig af mange berettet, at da Høilovligst Ihukommelse Kong Christian den Fembte blev begravet, blev Kirken til den samme Aar skeedte Hoved Reparation allernaadigst skienket 1,000 Rd. Og kunde Kirken endnu nyde hielp til den af mig forhen angivne Brøstfældigheds Istandsættelse ved den store Kirke Port og det store Kirkevindue, da trænger den høyligen dertil; thi dens Indkombster forslaar neppe til at vedligeholde de store Kobber og Blye Tage; Ja udi min Tiid er mere end 8000 Rd. dertil anvendte. Jeg forbliver med al Ærbødighed

Deres Velbaarenheds
ydmyge Tiener
M. Munthe.

Roeskilde den 19. Dec. 1743.

Der blev altsaa 1744 taget fat paa Arbejdet. 1744 blev der kjøbt 12,000 store Mursten og 6000 dobbelte Flensborger Mursten, der ialt kostede 94 Rd.

1745 fik Murmester Schiønning 36 Rd. for Murarbejde paa Chr. IVs Kapel, nemlig for at udhugge »die verfauleten Steine«

af de 3 Sidevægge og i Stedet derfor at indsætte nye Mursten; endvidere fik han for Arbejde ved Ringmuren omtr. 56 Rd., for Murarbejde ved Portalen ved Kirkens Vestside 12 Rd., for at opmure en Pille med 2 Buer under det store Vindue sammesteds 70 Rd., for et Stillads m. m. 13 Rd. Der blev indkjøbt 126 Tønder ulædsket Kalk, hvoraf 36 Td. til Portalet og 4 Td. til Kapellet, og for at transportere disse 126 Td. Kalk fra Kjøbenhavn til Roskilde betaltes 52 Rd. 3 Mk.

I Aarene 1744—45 var der af de bevilgede Penge forbrugt lidt over 400 Rd., og desuden til Grovsmede- Kleinsmede- og Glarmesterarbejde paa det store Vindue 215 Rd. 4 Mk. 8 Sk., som Kongen yderligere havde bevilget hertil den 26. August 1744.

Fremdeles betaltes 1746 den 2. Novb. til »Dem Steinhauer Gercken wegen der zur Einhauung der Inscription gemachten 2 Aufsätzen, und Veränderung an dem grossen Schlossportal der dortigen Thum Kirche, weshalb zwar 58 Rd. bewilligt, von dem Obristen de Thurah aber moderirt worden zu — 46 Rtl.«

Gercken fik endvidere for Reparation af Stenhuggerarbejdet »an dem Giebel der Begräbnissen von denen höchstseel. Königen Christiano 4 und Frid. 3 g. m. »48 Rd., i Alt 94 Rd.«

Thurah bevidner, at Arbejdet er tilfredsstillende udført, hvorfor disse 94 Rd. udbetaltes.

Det Hele kom saaledes til at koste noget mere end hvad der fra først af var beregnet.

Det Forslag, som Gercken efter Ordre havde indleveret 1743, om at istandsætte og vedligeholde Monumenterne i Roskilde Domkirke, blev der ikke taget Hensyn til, da det gjaldt om at spare. Men Sagen lod sig kun udsætte til en Tid, og da man fandt det uundgaaelig nødvendigt at tage fat paa den paa ny, blev der sluttet en Kontrakt den 26. April 1755 med Billedhugger Hännel om at han skulde have 200 Rd. aarlig for at vedligeholde de kongelige Begravelser i Domkirken. Han fik derefter aarligt, saa længe han levede, 200 Rd. for dette Arbejde. Efter hans Død blev det Enken tilladt at beholde Bestillingen indtil videre, og efter at hun var bleven gift med Billedhugger Johan Gotfred Grund, bevilgede Kongen i Oktober 1761 at hun maatte beholde Bestillingen, saa længe hun holdt sig den med Hännel afsluttede Kontrakt efterrettelig. Den gik saaledes over til Grund, der vistnok beholdt den til sin Død 1796. Hännel og Grund vare som bekjendt ikke store Kunstnere; den sidstnævnte

har sat sig selv et mere end tilstrækkelig varigt Mindesmærke i sine »Uhyrer« i Normandsdalen ved Fredensborg, og en bekjendt Forfatter kan have Ret i, at det havde været bedre for Grunds Kunstner-Eftermæle om han aldrig havde gjort andet end »steinerne Mørser«.[1]

Men omtrent samtidigt med at der blev tillagt Hännel de 200 Rd. aarligt for at vedligeholde Monumenterne blev der bevilget flere Penge til deres Istandsættelse. Ved kgl. Resolution af 11. Oktbr. 1755 blev der »wegen Reparation und Polirung der Alabasterne Mausoleen weyl. Königs Christiani 3tii und Friderici 2di May.« bevilget 390 Rd. Men da Regningerne beløb sig til 66 Rd. 1 Mk. 4 Sk. mere, blev dette Beløb efterbevilget ved Resol. af 28 Febr. 1756, og det Hele blev altsaa 456 Rd. 1 Mk. 4 Sk. Heraf udbetaltes:

1. Til Maler Karmarch for Maler- og Forgylderarbejde paa Dronning Margrethes Begravelse	24 Rd.
2. Til Uhrmager Christian Mathiasen for at aftage og atter paasætte Jernværket paa Drn. Margrethes Kiste	22 — 1 Mk. 4 Sk.
3. Til Billedhugger Hännel for Restauration og Polering af Frederik IIs og Christian IIIs Marmor- og AlabastMausoleer, samt Drn. Margrethes Billede 410 Rd. Heraf var dog 1755 betalt de 300 Rd., og 1756 betaltes Resten	110 —
	156 Rd. 1 Mk. 4 Sk.

Det følgende Aar blev der atter gjort store Bekostninger paa Monumenterne. Foruden de sædvanlige 200 Rd. aarlig blev der 27. April 1756 bevilget til Istandsættelse af Christian IVs og Frederik IIIs Kapel 3030 Rd. 1 Mk.
og d. 24. Novb. 1757 endvidere 142 Rd; i Alt 3172 Rd. 1 Mk.

Af disse Penge var der indtil i Februar 1758 leveret Justitsraad og Landsdommer Munthe 1600 Rd., og efter de af Thurah attesterede Regninger vare disse Penge anvendte til Reparationer paa Sparreværket, Murværket, Kobber- og Blytagene, samt til Smede- og Glarmesterarbejde ved de kgl. Gravkapeller. Bil-

[1] F. J. Meier: Efterretninger om Fredensborg Slot, 1880, S. 32.

ledhugger Hännel havde faaet Betaling for Pyramider, Postamenter og andet udvendigt Stenhuggerarbejde paa de kongelige Begravelser og for en ny Gesims til et Vindue ud mod den latinske Skole (paa hvilket Kapel, siges ikke). Af de 1600 Rd. var der blevet lidt over 65 Rd. tilbage, som Munthe havde betalt tilbage til Partikulærkassen. Desuden var der blevet kjøbt Kobber for næsten 1100 Rd. Dette Beløb og det, der var blevet forbrugt af de leverede 1600 Rd. udgjorde tilsammen 2637 Rd. 5 Mk., altsaa 534 Rd. 2 Mk. mindre end der var bevilget.

I de nærmest paafølgende Aar blev der ikke gjort Bekostning paa de gamle kongelige Begravelser i Roskilde udover de aarlige 200 Rd. Men i Aaret 1770 befandtes Frederik IIs Dronnings Kiste saa forfalden, at den maatte fornyes. Snedker Ring og Klejnsmed Mathias Saul fandt, at saavel den ydre som den indre Kiste vare forraadnede og næsten henfaldne, og de gjorde Overslag over hvad en ny, i Stedet for den ydre, af tykke Egeplanker og af samme Form som den gamle, vilde koste. For selve Kisten og Træet forlangtes 38 Rd., for at aftage de Tinplader og andre Prydelser, hvormed den gamle Kiste var næsten helt bedækket, og anbringe dem paa den nye, forlangtes 28 Rd., og for nye Haandtag og andet Klejnsmedearbejde 16 Rd., i Alt 82 Rd. Bygmester Anthon reducerede Summen til 75 Rd. (hvoraf de 15 for Smedearbejdet), og i Henhold til Kongens Resol. af 18. Novb. blev det udført til den Pris. Det var færdigt i Decb. 1770.

Samme Aar blev der foretaget en omfattende Reparation paa Christian IVs Kapel, der var meget forfaldent udvendig. Murene vare saa forfaldne, at store Partier maatte ommures, og Sandstensgesimsen var ligeledes meget ødelagt. Efter et Overslag af Murmester Hans Vallentin vilde der til Reparationen behøves 2 Læster Stenkalk, 2000 lybske Mursten, 30 Læs Mursand m. m. Han mente at de lybske Mursten vare temmelig kostbare, men at man nok kunde bruge de mindre Flensborg Mursten, der dog ikke vare saa bekvemme som de lybske. Gesimsen maatte fornyes, enten med Sandsten eller Kridtsten. I Arbejdsløn for Mur- og Stenhuggerarbejde forlangte Vallentin 150 Rd. Strøm og Anthon fandt Overslaget rimeligt; den sidstnævnte mente, at Materiale og Arbejde tilsammen kunde koste 300 Rd., men at en bestemt Pris ikke kunde opgives. Det blev udført i Følge kgl. Resol. af 2. Juni; der blev brugt lybske Mursten og gullandsk Sandsten; der blev ogsaa repareret paa Taget og Vinduerne, og det Hele kom til at koste omtrent 275 Rd.

Diedrik Gerckens Arbejder i Roskilde.

En forholdsvis stor Del af de kgl. Gravmæler i Roskilde er helt eller tildels forfærdiget af Diedrik Gercken, der for sin Tid vistnok var en af de betydeligste Billedhuggere i Danmark.

Familien Gercken stammede fra Bremen, og har uden Tvivl i lang Tid floreret i denne By, der tidligere paa flere Maader stod i meget levende Samkvem med Danmark. Andreas Gercken levede og virkede i Danmark omtrent fra 1709 til sin Død 1718. Til hans betydeligste Arbejder høre Kong Christian V^s og Dronning Charlotte Amalies Marmorsarkofager i Roskilde; men da han døde inden Arbejdet var færdigt, blev det fuldført af hans Brodersøn Didrik Gercken. Sidstnævnte udførte i Aarene 1742—46 Kong Frederik IV.s, Drn. Louises og Drn. Anna Sofies og hendes Børns Marmorsarkofager, og han døde 1748. Han udførte desuden meget Arbejde til de kongelige Slotte og foretog Restaurationsarbejder ved Portalen og Christian IV^s Kapel i Roskilde, som ovenfor omtalt.

Det havde i en lang Aarrække været helt forglemt, hvem der har forfærdiget Christian V's og Drn. Charlotte Amalies Sarkofager, og endnu 1878 skriver Kornerup, at det er ubekjendt, hvem der har forfærdiget disse to Kister.[1] Derimod skriver Dr. F. J Meier 1880: »Gercken har gjort Kong Frederik IV's og Dronning Lovises Sarkofager i Roskiide Domkirke, Værker, som vel ere udførte i vild Rokokostil, men som dog i teknisk Henseende ikke gjøre Mesteren Skam, skjønt de staa langt tilbage for Sturmbergs Monumenter over Kristian V og Dronning Charlotte Amalie. Gercken har ligeledes gjort Dronning Anna Sofies Sarkofag i samme Kirke og de 2 mindre Marmorsarkofager, hvori 3 af denne Dronnings og Kong Frederik IV^s

[1] J. Kornerup, Haandbog for de Besøgende i Roskilde Domkirke. 1878, S. 38.

Børn hvile, Arbejder, som i Renhed og ædel Simpelhed staa langt over Mesterens Monumenter over Dronning Lovise og hendes kongelige Ægtefælle. Navnlig ere Englehovederne paa Sarkofagernes Hjørner af ikke ringe Skjønhed« (etc.).

Som Dr. Meier ogsaa omtaler havde Billedhuggeren Johan Christoph Sturmberg dog ogsaa en meget væsentlig Andel i Arbejdet paa Christian V^s^ og hans Dronnings Sarkofager.[1]

Om J. C. Sturmberg skriver Dr. Meier bl. A.: Fra 1716 til 1719 gjorde han Kong Christian V^s^ og Dronning Charlotte Amalies Sarkofager i Roskilde Domkirke, og fik dette Arbejde betalt med 2,400 Rd., en forholdsvis meget ubetydelig Sum. Alt det arkitektoniske og Stenhuggerarbejdet udførtes af Andreas Gercken og efter dennes Død af Diderik Gercken, der i Juni 1719 fik udbetalt Resten af den omakkorderede Betaling, da han »den von seinem abgelebten Vater Bruder geschlossenen *Contract* völlig nachgelebet hatte«.[2] — Johan Christoph Sturmberg og Broderen Johan Adolf Sturmberg udførte meget Arbejde ved de kongelige Slotte og andetsteds for Kongen. Den førstnævnte er den mest bekjendte og vistnok ogsaa den betydeligste af disse to Brødre.

Efterretningen om hvem der har forfærdiget Christian V^s^ og Drn. Charlotte Amalies Kister er som sagt paany bleven fremdraget for omtrent en Snes Aar siden. At Frederik IV.s, hans Drn. Louises, Drn. Anna Sofies og hendes 3 Børns Marmorsarkofager ere forfærdigede af Diderik Gercken, omtales af Thurah. At Christian VI.s og Frederik V.s Marmorsarkofager ere af Johannes Wiedewelt, og at Dronning Louises (Frederik V.s første

---

[1] F. J. Meier, Fredensborg, 1880, S 9; jvf. sammes Artikler om Gercken, i Brickas dansk biogr. Lex. V, i Salmonsens store illustr. Konservationsl. VII og i Brem. Jahrb. XII (Bremen 1883).

[2] F. J. Meier, Fredensborg, S. 28. — Det var dog ikke som Dr. Meier angiver (anf. Skr. S. 196), til det italienske Glaskabinet paa Rosenborg, at J. C. Sturmberg 1719 leverede Zirater og karyatideagtige Figurer, men derimod til et Porcellænskabinet, der var paatænkt, men ikke kom i Stand; se nærv. Saml. S. 63 fg. — I Büschings Nachrichten von dem Zustand der Wissensch (etc.) III (1758) S. 193 fg. siges om Simon Carl Stanley, at dennes Forældre lode ham lære Billedhuggerkunsten, »und zwar bey dem damaligen berühmten Hofbildhauer J. C. Sturmberg. Als ein Lehrling bewies er schon Proben seiner Geschicklichkeit. An dem in der roeskildischen Kirche dem geheimen Rath *Krabbe* errichteten marmorne Grabmahl sind die beiden Engel eine Arbeit seiner Jugend« (etc) — J. A. Sturmberg arbejdede 1729 paa Vallø; jvf. nærv. Saml. S. 273.

Dronnings) er af Carl Frederik Stanley, har man ogsaa vidst før. Men vi kunne dog her meddele nogle nærmere Oplysninger om flere af disse Monumenter, og bl. A. nogle Kontrakter, som neppe forhen have været trykte.

Steinhauer Gerckens Contract.

Auf Ihr: Konigl. Maytt. allerg. Befehl habe ich unterschriebener mit dem Steinhauer ***Andreas Gercken*** nachfolgenden *Contract* geschlossen.

Es unternimt und verspricht besagter Steinhauer Gercken, aus denen neulich von Holland gekommenen *Italieni*schen weisen ***Marmor*** Blocken, so in 7 stücken bestehen und 361½ holl. *Cubic*fuss halten, 2 Leich Kisten, als eine für dem Gottseel. König *Christiano Qvinto*, und die andere für die Gottseel. Königin *Charlottæ Amaliæ*, nach denen in Wachs *poussir*ten und allerg. *approbir*ten ***Modellen*** auf das beste, wie es die dazu gehörige Kunst und Wissenschaft erfordert, gut, tüchtig und verantwortlich zu verfertigen, also und dergestalt, alss: 1, Da die Ausmesz- und Zuschneidung ermelten ***Marmor*** Blocken ihm allein anbetrauet werden soll, so verbindet er sich auch, ohne weiter oder mehren ***Marmor*** hiezu zu begehren, selbige Sargen sowohl an Bildhauer als Steinhauer Arbeit vollenkommen und im *perfecten* Stande hieraus zuverschaffen und zu liefern. 2. Hat der Steinhauer Gercken, die zu der Zusammensetzung hiezu nöthig seyenden Klammern und Stifften, welche alle von Messing oder Kupfer (mit nichten aber von Eisen) seyn sollen, selbst anzuschaffen, wofür er dann 3. sowohl als für das schneiden, schleifen und *poli*ren des ***Marmors*** nebst Zusammensetzung der Sargen und Vergiessung der also obenbemelten Messing oder Kupfernen Klammern und Stifften in allen zu geniessen hat, Eilf Hundert Rdr., welche in gewissen *Terminen* als erstlich bey schliesung dieses *Contracts* 400 Rthr., und darnach wie die Arbeit ihren fortgang erreichen wird, ihm abgetragen, auch 4. Umb die Stücken, ***Marmor*** nach der Zerschneidung auf die gehörige Werckstelle zu bringen, die benöthigte Material Wagen und Plitzleute dazu guth gethan werden sollen.

Doch mit der ausdrücklichen Condition und Bedingung, dasz nicht allein vor oftbemelte konigl. Sargen, soweit als seiner Kunst und Wissenschaft als der Steinhauerey beykömbt, untadelhafft gemacht, sondern auch zum längsten auf künftigen *Johanni* 1718

vollends verfertiget und im Stande auszuliefern seyn müsse. Zu mehrer Bekräftigung sind 2 gleich lautende *Exemplaren* hievon ausgefertiget, und einem jeden *Contrahen*ten seines davon ausgehändiget worden, so geschehen *Copenhagen* d. 5ten *Septembr. Ao.* 1716. Andreas Gercken.

Das vorstehender *Contract,* gleichlautend mit dem *Original,* solches attestire hiemit C. H. Lauterup.

Da der Steinhauer Gercken obbemeldte beede königl. *Marmor* Leig-Sargen so viel seiner Steinhauer Arbeit obliget, volfertig geliefert und in Rotschild in der Königl. begræbnisz aufgesetzt, und den von seinen abgelebten Vater bruder geschlossenen Contract völlig nachgelebet, so kan nicht anders befinden als dasz die hierauf noch restirende Gelder können bezahlet werden. *Copenh.* d. 26 *Juny* 1719. *J. C. Ernst.*

Afskriften findes i Part K. Regnsk. 1719, Bil. Nr. 254. Der er tilføjet en Kvittering af Diedrich Gercken, 1719, uden Dato, for den sidste Rest af Betalingen, nemlig 300 Rd. Courant.

Bildhauer Sturmbergs Contract.

Anno 1716 den 5. *Septembr.* ist bisz auf Ihr. Königl. *Mayt.* allergnädigsten *Approbation* nachfolgender *Contract* mit dem Bildhauer *Johann Christoph Sturmberger* allerunterthänigst errichtet worden.

1. Es unternimbt derselbe die gesambte Bildhauer Arbeit derer aus *Marmor* zu verfertigenden beyden Königl. Leich Kisten, als für den Gottseeligsten König *Christianum 5tum* und Königin *Charlotte Amalia* allerglorwürdigsten Andenckens, nach denen bereits fertigstehenden und allerg. approbirten *Modellen,* in allen stücken recht gründlich auszuführen, und so weit es der Bildhauer Kunst beykommt, nach der *Architectur* regelmässig zu machen, so das auf selbige Arbeit gar nichts soll zu sagen noch zu tadeln seyn.

2. Die Klammern und Stiften, so zu Befestigung hieselbsten nöthig und von Messing oder Kupfer gemacht seyn müssen, werden von dem Bildhauer selbsten angeschaffet und geliefert.

3 Die 4 *Bas-reliefs* hat derselbe ins grosse in Leim oder Thon zu *poussiren,* damit selbige, bevor die haubt Arbeit angehet, allerunterthänigst vorgewiesen und die königl. *Approbation,*

so viel besser darüber eingezogen werden könne, würde dann auch sich befinden, das entweder hieran oder auch sonsten in den *Modellen* etwas nach allergnädigsten Befehl geendert werden sollte, unterwirfft er sich darnach allerunterthänigst in der Arbeit zu richten, ohne desfals weiter etwas dafür zu fordern.

4. Dagegen wird an ermelten Bildhauer *Johann Christoff Sturmberger* für die auf obige Weisse zu machende beyde Sargen in allen versprochen 2400 Rthlr., welche Gelder ihm *Termin* weise als nach Schliessung dieses *Contracts* und zwar zu erst bey Antretung der Arbeit 400 Rthr., und darnechst wie derselbe mit der Arbeit avanciret nach und nach weiter bezahlet werden sollen; Wobey dann auch verabredet und geschlossen worden, dasz die ganze Ausführung und Verfertigung der obgeschriebenen Bildhauer Arbeit innerhalb künfftigen Michaelis 1718 *præsti*ret werden müsse. Zu mererer Bekräfftigung dessen werden 2 gleichlautende *Exemplaren* hievon verfertiget und an jeden *Contrahen*ten eines davon ausgehändiget, so geschehen *Copenhagen ut supra.*

Johan Christoph Sturmberg.

Kontrakten, med egenhændig Underskrift, findes i Part. K.'s Regnskab 1719, Bilag 255. Ernst har givet den en Paategning den 26. Juni 1719 om at Sturmberg har udført, afleveret og opsat dette Arbejde, og at Resten af Pengene kan betales. Endvidere er der tilføjet Johan Christoph Sturmbergs Kvittering af 2. Septb. 1719 for Betalingen af de sidste 200 Rd.

Kong Frederik IV's og Drn. Louises Marmorkister udførtes af Diedrik Gercken i Aarene 1736—42. Thura havde paa Kong Chr. VI.s Vegne sluttet Kontrakt med Billedhuggeren, der i det Hele for Arbejde og Materiale skulde have 7,000 Rd. Courant. Pengene skulde betales i 4 Terminer, hvoraf den sidste naar hele Arbejdet var fuldført og fundet tilfredsstillende. De nærmere Omstændigheder ses af Kontrakten, som her skal meddeles.

Contract.

Wegen Verfertigung zweyer *Marmornen* Särche oder Leichen Kisten zu den höchst-seeligsten *Könige Friderico 4to* und der höchst seel. *Königin Louise* aller glorwürdigsten Andenckens; geschlossen ab Seiten *Ihro Königl. Mayst.* und zu næherer *königl.* aller-gnädigste *approbation*, zwischen *Lauritz* Thura, königl. bestalten Hof-Bau Meister und *Capitaine* von der *Fortification*, und dem Steinhauer Meister *Diedrich Gercken,* folgender Gestalt:

1. Der Meister Diedrich Gercken anschaffet selber den zu beyden Leichen-Kisten benöhtigten *Marmor* als schwarzen rothen geaderten, nach beygefügter *probe,* und weissen *Italiæni*schen zu alle *Decorations, Statuen* und Bildern etc., zufolge der, zu solchen kisten verfertigten und allergnädigst *approbi*rten *Modell: Item* besorget der Meister alle andere zu Auf und Zusammensetzung, wie anch volliger instandsetzung beyder kisten nöhtige *Matterialien,* als Anckers, Bley, Mauersteine, kalch, Mauer Arbeitslohn, und was sonsten zu der arbeit mögte und könte erfordert werden, auf eigne unkosten, wie auch die benöhtigte Pfligts Leute.

2. Den *Transport* aber alle vor gedachten *Materialien* von *Copenhagen* nacher Rohtschildt, auch die Pack-kisten, worinnen die, hier in *Copenhagen* zu verfertigende *Decorations* und Bilder *etc.* eingepacket und verführet werden sollen, lassen *Ihro Königl. Mayst.* selber allergnädigst besorgen; und wird dem Meister gleicher Gestalt vor sich und seinen Leuten frey *Transport* hin und hier *accord*ieret.

3. Verpflichtet sich der Meister beyde *königl.* Kisten, auf das allersauberste und allerfleisigste als in der Welt möglich ist, dergleichen Arbeit zu *executi*ren, mit allen *Decorations,* Bilder, Laubwercke, *Basreliefs etc.* dergestalt auszuführen, auszuarbeiten, zu *Poli*eren und zu verfertigen, und zwar in allen stücken, nach der zu benanten kisten verfertigten *Modell,* das er jeder Zeit davor *repondi*eren kan.

4. Auch verpflichtet sich der Meister beyde Kisten im *October* des von Gott zu gewartende 1736sten Jahres so weit (was die kisten an sich ohne *Decorations* betrifft) und an den in der *königl. Capelle* zu Rohtschild anzuweisenden Platz, vollig aufgesetzt zu liefern und zu *Presti*ren, dass beyde königl. Leichen eingesencket werden können, ferner im *October* des 1737 sten Jahres erwehnte beyde kisten im gantz fertigen und *completen* stande mit allen *Decorations* und Zubehör zu liefern.

5. Wenn sothane Verfertigung der Leichen Kisten durch des Steinhauers Nachlässigkeit und Versehen, nach Einhalt vorstehenden vierten Puncts als in Ansehung der Kasten, das selbe laut des *Contracts* zu Ausgang des *Octobris* 1736 und die völlige Verfertigung zu Ausgang des *Octobris* 1737 nicht vollig *executi*eret seyn solte, da *obligi*ret sich der Meister in beyden *Cas* vor jedes Mahl von dehnen ihm vor die Kisten *accordi*rte

Gelder ohne weitern *Process* und umstände sich 200 Rth. *decourti*ren zu lassen.

6. Wenn beyde Särche völlig und *complet achevi*ret sind, sollen selbige bevor dem Meister der letzte *Termin* das, ihm vor der Arbeit *accordi*rten Geldes, ausgezahlet wird, von unpartheischen Meisters Stein- und Bilthauers genau besichtiget und *examini*eret werden, ob auf eine oder andre Arth und Weise gegen selbige etwas solte auszusetzen und zu tadeln auch zu verbessern seyn solte, solle der Meister *Diedrich Gercken* gehalten seyn zu *Redressi*ren, ohne dasz er vor solche Arbeit das allergeringste über der *contrahi*rten Summa verlangen könne.

7. Vor alle an erwehnte 2 *königl.* Leichen-kisten erforderliche Arbeit, als Stein- und Bilthauer- Maur- und Schmiede Arbeit *etc.* im gleichen vor alle 3 sorten von *Marmor* und alle andere zugehörige Arbeit und *Materialien,* mit welchem Nahmen solches auch könne benennet werden, verden dem Meister vor jedwede kiste — 3500 Reichsthl. dass ist vor beyde Kisten 7000 Reichsthalr. schreibe sieben Tausend Reichsthalr., zugestanden, welche Summa von 7000 Rthr. dem Meister in 4 gleichen *Terminen* sollen bezahlet werden, als der erste Termin bestehent aus 1750 Rthr. zu Anfang des *Aprilis* 1736, der 2te *Termin* zu Ausgang des *Octobris* jetzt gedachten Jahres, wann nemlich die beyden kasten so weit *achevi*ret, auch in der Capelle zu Rothschildt aufgesetzet sind das die 2 *königl.* Leichen eingesencket werden können. der 3te *Termin* zu Anfang des Aprilis 1737, und der 4te und letzte *Termin* wann beyde Särche tüchtig, sauber und verantwortlich verfertiget, auch durch unpartheiische besichtigung über liefert und untadelhafft befunden worden.

Zu Ihro königl. *Mayst.* allergnädigsten *approbation* ist dieser *Contract* eigenhandig von uns beiden unterschrieben worden.

Copenhagen d. 15 Septembris 1735.

L. Thura.
Diedrich Gercken.

Da in vorstehenden *Contract* alles dargestalt *inseri*eret sich befindet, wie es zu ihre königl. Mayst. hohen diensten erfordert wird, also finde darbey wiir diesmahl weiter nichts auszusetzen, sondern heimstelle vielmehr zu Ihro königl. Maytt. allerhöchste genehmigung, Dero allergnädigste *Approbation* hierüber zu ertheilen.

Copenhagen den 17ten *Aprill* 1736. *D. Häusser.*

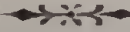
Kontrakten findes i Rigsarkivet (Part. K. Regnsk. 1736 Bilag Nr. 804). Der er vedlagt (Nr. 805—6) den kgl. Appr. af 21. April 1736 om at Arbejdet maa betales som anført med ialt 7000 Rd. Courant, samt Gerckens Kvittering for den første Termin.

De 3 første Udbetalinger, hver paa 1750 Rd., fandt Sted til de i Kontrakten bestemte Tider; men Arbejdets Fuldførelse medtog længere Tid end man havde ventet. I Aarene 1739—41 blev der formodentlig ikke gjort meget ved det, da intet Afdrag blev betalt; men i Aaret 1742 blev det endelig færdigt og besigtiget af Thurah og Hofbilledhugger Le Clerc. Sidstnævnte afgav følgende Erklæring:

Le 17 de ce mois d'Aout m'etant rendu a Rodchile, par ordre de Monsieur le lieutenant Colonel Thoura pour voir et exsaminé l'ouvrages au Marbre des deux tombeau qui renferme le tres illustre corps de leurs Majesté le Roy et la Reine de glorieuse memoir Frideric quatre et Louise et ct. J'atesste que a pret auoir bien exsaminé le dit ouvrages je l'ai trouvé parfaitement bien fait, et bien excequter et fort proprement acheué ny ayant rien a redire contre le dit ouvrage qui et tres beau, an foix de quoy, jai sousigné, mon Noms fait a Copenhague ce 20 Aout A.ne 1742. Le Clerc.

Thurah skriver den 21. August, at Le Clerc har beset Arbejdet i hans Nærværelse, og da han selv ligeledes finder det fortræffeligt, haaber han, at Kongen vil lade udbetale de resterende 1,750 Rd., samt 30 Rd., som Gercken havde udlagt for Pakkasser. Han maa dog erindre om, at efter Kontrakten var man berettiget til at tilbageholde endel af Betalingen, fordi Arbejdet ikke var blevet færdigt i rette Tid. Men da Forsinkelsen hidrørte fra, at der skulde iles med det Arbejde, som Gercken havde at udføre til Residensslottet, og da Arbejdet til Roskilde var saa vel udført, og Hofbilledhugger Le Clerc desuden havde erklæret, at han ikke kunde have leveret det for mindre end det dobbelte af hvad det var akkorderet for, mener Thurah, at der ikke er Grund til at tilbageholde noget af Betalingen. — Der er maaske blevet forhandlet videre om Sagen, da Thurah atter den 3. Septb. 1742 skriver, at han henholder sig til sin tidligere Erklæring om, at der ikke er Grund til at fradrage de 400 Rd., og den 6. Oktober fik Gercken sine 1750 Rd.

I Aarene 1743—46 udførte Diedrik Gercken Dronning Anna Sofies og hendes 2 Børns Marmorsarkofager. Den mellem Oberstl. og Hofbygmester de Thurah og Gercken under 25. Marts oprettede Kontrakt blev approberet af Kongen den 24. April, efter at der til det nævnte Arbejde var blevet udleveret fra Materialgaarden 152 Kubikfod norsk og 41 Kubikfod italiensk Marmor. Betalingen skulde udredes i 3 Terminer, nemlig den første naar Arbejdet blev paabegyndt, uden videre kgl. Approbation 300 Rd., den anden naar Kisterne i Oktober samme Aar vare komne saa vidt, at Ligene kunde nedlægges i dem, 500 Rd., og den tredie naar det Hele var færdigt 325 Rd., i Alt 1125 Rd. Heraf betaltes strax de første 300 Rd., men hele Resten betaltes først 1746, efter at Oberst Thurah havde erklæret, at Arbejdet var rigtigt og kontraktmæssigt udført, og da Kongen ikke ansaa nogen anden Besigtigelse af Mestre for nødvendig.

Johannes Wiedewelts og C. F. Stanleys Arbejder i Roskilde.

Da det var blevet bestemt, at der skulde oprettes et anseeligt Gravmonument over Kong Christian VI, var det naturligt, at man desangaaende henvendte sig til Billedhuggeren Johannes Wiedewelt. Han var i Efteraaret 1758 kommen hjem efter et mangeaarigt Ophold i Frankrig og Italien, han blev samme Aar kongelig Hofbilledhugger og fik i Begyndelsen af 1759 anvist Atelier paa Staden Kjøbenhavns Materialgaard. Han indgav et Overslag den 29. Juli 1759, hvorefter han vilde forfærdige Monumentet af Marmor for i Alt 6,000 Rd.; han vilde desuden først levere en Model til det af Gips, 6 Fod lang, og gjøre hele Arbejdet færdigt i Løbet af 4 Aar. Han fremlagde desuden sine Tegninger og en dertil hørende Forklaring.[1] Hofbygningsinspektør Fortling gjorde Akkord med Wiedewelt om Monumentet 1759, og den blev approberet den 5. Januar 1760. Monumentet skulde udføres af hvidt italiensk Marmor. Billedhuggeren skulde selv forskaffe sig Materialet og samtlige fornødne Rekvisiter, og for det Hele, Modellen medregnet, skulde han have i Alt 6000 Rd. Pengene skulde udbetales ham i 6 Terminer, hver paa 1000 Rd., nemlig: den første strax, for at han kunde anskaffe endel Materiale; den anden naar Modellen var færdig og Marmoret til 2 Sokler og 4 Sfinxer var anskaffet; den tredie naar alt det fornødne italienske Marmor var leveret; den fjerde naar hele Monumentet »bis auf die in Lebensgrösse sitzenden Figuren fertig ist«; den femte naar det hele Monument stod færdigt paa Materialgaarden, og den sjette naar det Hele var ført til Roskilde og opstillet og synet af upartiske Dommere. Desuden skulde

---

[1] Protocoll über die königl. Resolutionis und Approbationis zur Bau Rechnung von Ao. 1757—61; jvf. F. J. Meier, Joh. Wiedewelt S 52, 73, 84.

[2] Bau Rechnung, 1768. Bilag Lit. O Nr. 2.

Wiedewelt have frit Værksted paa Materialgaarden, fri Transport af Marmoret fra Skibene og fri Transport af Arbejdet til Roskilde, dog paa hans egen Hazard.

Wiedewelt havde allerede den 19. September 1759 faaet et Forskud paa 300 Rd., og de øvrige 700 Rd. af den første Termin udbetaltes ham i Januar 1760; i Decbr. s. A., da Modellen var færdig og Marmoret til de 2 Sokler og 4 Sfinxer var anskaffet, fik han den anden Termin. Men derefter gik det noget langsomt med Arbejdet, og først den 11. Januar 1762 betaltes den tredie Termin, efter Jardins Anvisning. Den 15. Juni s. A. fik han endvidere, i Følge en kgl. Resol. udbetalt den fjerde og femte Termin, uagtet Arbejdet ikke var rykket saa vidt frem som det skulde have været. Nu var der betalt 5,000 Rd. for Arbejdet, men derefter hengik flere Aar inden der blev betalt mere for det og inden det blev færdigt. Den 23. Marts 1765 bevilgede Kongen, at der maatte tilstaaes Wiedewelt en toaarig Dilation, der skulde vare til Slutningen af Aaret 1766. Det varede dog endnu et Par Aar, inden Monumentet blev færdigt; men det hastede heller ikke, da det nye Kapel heller ikke var færdigt. Wiedewelt, der trængte til hvad han havde tilgode, skrev følgende:[1]

Allerunderdanigste pro Memoria.

Siden at høyst- Sall. Kong *Christian* den 6tes Begravelses *Monument* er fuldkommen fertig, og i Mangel af et bequemt og *convenable* Stade til at *place*re ded udi Rodskilder-Kiercke, saa har ieg her paa den kongl. *Materiall* - Gaard fulstændig samlet og opsatt bemelte *Monument;* kan og saaledes i behold og sikkerhed forblive, entill ded dertill *destinerede Capelle* bliver inretted, men siden ded dertill bemelte Capelle udj nogen tied ikke kan blive istandsatt, og ieg i anledning af de paa bemelte arbeyde anvente Bekostninger, og i mangel af fortieneste ikke kan oppebie den siste *Termins* udbetaling intil Pladzens istandsettelse; saa er min Allerunderdanigste Ansøgning om mig effter den derover allernaadigst *approberte Contract* af 5te *Jann.* 1760 i følge 8de *articell* den 6te *Termin* med 1000 Rigsdlr. mig allernaadigst maatte blive udbetalt; da ieg derved forbinder mig at have den nøyeste opsigt, at Arbeydet bliver ey alene vell forsynet till

---

[1] Bau Rechnung. 1768. Bilag Lit. O Nr. 2.

Transporten, men og at samme i fullkommen stand udj ded *Capelle,* som dertil maatte blive forferdigt, for bestandig bliver *placered.*

Kiøbenhavn d. 28. Martj 1768. *I. Wiedewelt.*

Den 9. April 1768 skrev Jardin til Kassereren, at han mente at det var rigtigt at give Wiedewelt den sidste Termin paa 100 Rd. nær, altsaa 900 Rd., da Arbejdet var færdigt og tilfredsstillende og opstillet i Materialgaarden. Men Kongens Resol. af 26 April bestemte, at Wiedewelt skulde have de 800 Rd., og de sidste 200 Rd. naar Monumentet var opstillet i Roskilde. Wiedewelt fik altsaa de 800 Rd., men først den 19. November 1777 kvitterede han for de sidste 200 Rd.

I Aaret 1769 blev der sluttet Kontrakt med Wiedewelt om Udførelsen af Kong Frederik V's Gravmonument. Den originale Kontrakt haves ikke, og den her benyttede Afskrift er dateret den 24. September 1769; men her maa være en Fejl, da Kontrakten er approberet af Kongen den 26. August 1769[1]. Vi ville her meddele Kontrakten efter den forefundne Afskrift.

Contract

welcher auf allerhöchster Befehl, wegen Verfertigung und Ausführung des höchstseel. Königs *Friderich* des 5ten Mausolée von weissem Italienischen und andern Marmor, bis auf weitere königl. allergn. *Approbation,* zwischen dem *Professor* und *Intendant des Batiments Jardin* an einem Theile und dem *Professor Wiedewelt* an andern Theile verabredet und geschlossen worden, nemlich:

1. Verspricht der Professor *Wiedewelt* dieses des höchstseel. Königs *Friderich* des 5ten *Mausoleum* genau nach der von Sr. königl. Maytt. allergn. *approbirten* Zeichnung davon aus dem auf königl. Rechnung anzuschaffenden und zu lieffernden dazu nöti-

---

[1] Jvf. F. J. Meier, Efterretn. om Billedh. Joh. Wiedewelt, S. 84, 114 fg. — Som nævnt i anf. Skr. S. 120 Anm. 1 findes paa Univ. Bibl. (Wied. Saml. III) nogle Dokumenter Fr. V's Monument angaaende. Heriblandt er en Fortegnelse over, hvad der behøves af italiensk Statuemarmor, blaat Lilienskjoldsk Marmor, sort gulaaret Marmor til Urnen, og gult Agerhusisk Marmor, i Henh. til Kontr. af 26. Aug. 1769. Disse Dokumenter ere dog meget ufuldstændige. Flere findes i Rigsarkivet, men maa der søges paa forskjellige Steder.

gen weissen Jtalienischen, Norwegischen und Porfor Marmor in acht Jahren von Tage der all. *Approbation* angerechnet, oder noch eher, wenn es möglich, so von der Lieferung und Erhaltung des Marmors abhangen wird, völlig zu verfertigen und abzuliefern.

2. Verbindet sich der Professor *Wiedewelt* sich dabey, auf seine eigene Kosten, die Palmen auf der Säule uber dem *Portrait,* und die Buchstaben der *Jnscription,* welche von *bronze* gegossen und im feuer vergoldet werden, machen zu lassen, Gips und Bley, do zu dieser Arbeit nöthig, zu liefern, die erforderl. handlanger, nebst den zum Steinschneiden nöthigen *Materialia* Sägen und Gerätschaften zu unterhalten, die Aufsetzung dieses *Mausolée* in der neu zu erbauenden Kapelle in der Rothschilder Dom-Kirche zu besorgen, und überhaupt alle dazu benöthigte Eisen, Kupfer und Klammer verfertigen zu lassen.

3. Bedinget aber der Professor *Wiedewelt,* dasz ihm der zu diesem *Mausoleo,* nach einem von ihm eingegebenen Verzeichnisse, erforderliche weisse Jtalienische Marmor, obbemeldetermassen auf Sr. Königl. Maytt. Rechnung und der Norwegische, Aggerhusische und Lilienscholdische Marmor, schwarz und gelbadrigte Marmor, wie auch der Porfor, woraus die Wase auf der Säule gemacht werden soll, von dem auf dem Königl. *Material*hofe vorräthigen frey geliefert werde.

4. Doch übernimmt der Professor *Wiedewelt* den in seinem Verzeichnisse angeführten ihm nötigen weissen Jtalienischen Marmor selbst zu verschreiben und sich alle erforderl. Mühe zu geben, derselben von der besten Güte zu verschaffen und für der genauesten Preis des Einkaufes und der Fracht allhier in Kopenhagen geliefert, zu bedingen, auch wenn besagter Marmor allhier auf dem *Material*-hofe angekommen seyn wird, die Güte derselben und die Richtigkeit aller Kosten zu beschleunigen, da denn dem Bau-*Commissaire Dajon* aufgetragen werden soll, dessen Ausmessung zu bestätigen und ihn in Empfang zu nehmen, darauf die Bezahlung aller Unkosten von der königl. *Particulière-Casse* geschehen kann.

Wenn die Arbeit fertig, kann der überbliebene und nicht gebrauchte Marmor vom benannten Professor, gegen Bezahlung des Preises, was er allhier auf die Stelle geliefert gekost haben wird, wieder genommen werden, im fall man denselben zu anderer königl. Arbeit nicht bedarf.

5. Auch wird der Professor *Wiedewelt* bedacht seyn, das die

Tritte und ihre Fusz-Stücke zu rechter Zeit fertig seye, damit solche zugleich an ihrem gehörigen Orte in der neu zu erbauenden Kapelle angebracht und mit der Aufführung der Mauer verbunden werden können, bey dem Aufladen, *Transport* und Abladen in Rotschild, sowohl dieser Arbeit als überhaupt auf alles bey dem ganzen *Mausoléo*, wenn es völlig fertig ist, sorgfältige Aufsicht haben, da er alles so veranstalten wird, dasz alle verfertigte Arbeit im geringsten nicht beschädiget werde; nur bedinget er sich, dasz ihm die zur Einpackung dieser Arbeit benöthigte Packkasten und die zum *Transport* erforderl. Wägen, Pferde und *commandi*rte Mannschaft, auf Königl. Kosten, frey gegeben werde.

6. Dagegen verspricht der Professor und *Jntendant Jardin* dem Professor Wiedewelt für obbemeldte Verfertigung der deutlich obbeschriebenen Arbeit des Mausolei ohne einigerley Abkürzung, die Bezahlung der Summa von 12000 R. schreibe Zwölf Tausend Reichsdl. d. Cour. und zwar in folgenden 5 *Terminen*

Den ersten nach erfolgter königl. *Approbation* dieses Contracts als Vorschuss, zu Anschaffung verschiedener benöthigter *Requisitorum* . . . . 2000 R.
den 2ten wenn das *Modell* fertig ist . . . . 2500 —
— 3ten wenn die *Architectur*-Arbeit des *Monuments* aufgeführt ist . . . . 2500 —
— 4ten wenn dasz ganze *Mausoleum* auf dem königl. *Material*-hofe völlig fertig ist . . . . 3000 —
— 5ten wenn das *Monument transport*irt, an den bestimmten Ort aufgesetzt und die ganze Arbeit angenommen ist . . . . 2000 —

7. Auch soll dem Professor *Wiedewelt* der hierzu erforderliche weisse Jtalienische Marmor, der von der königl. *Particuliére-Casse* unter der im 4ten Posten von ihm versprochenen Bedingung, bezahlt wird, auch aller dazu nöthigen Norwegischen und Porfor-Marmor von dem auf dem konigl. *Marial*-hofe vorräthigen frey ausgeliefert, und alle zum Aufladen, *Transport* und Abladen in Rothschild nöthige Packkasten, Pferde, Wagen und commandirte Mannschaft frey gegeben werden, und dass er sorgfältige Aufsicht dabey habe, damit der Arbeit kein Schaden zugefüget werden.

8. Zu mehrerer Versicherung und Bekräftigung ist dieser

Contract dreymal gleichlautend ausgefertigt und von beyden Theilen eigenhändig unterschrieben und besiegelt worden.

Copenhagen den 24ten Sept. 1769.

Jardin (L.S.) *I. Wiedewelt.*

Obschon die Verfertigung des *Monuments* Unsers in Gott ruhenden Herrn Vaters Maytt., infolge Unserer, unterm 20 dieses abgegebenen allergn. Resolution, noch ein Jahr ausgesetzt werden sollen, so haben wir doch und nachdem der Professor *Wiedewelt* in dem Anschlüsse vom 22 hujus sich erkläret, von der *contrahir*ten Summa der 12,000 Rd., 2,000 Rd. fallen zu lassen, resolviret: dass mit der Arbeit anjetzo gleich der Anfang gemacht werden möge. Zu solchem Ende *approbi*ren wir gegenwärtigen *Contract*, jedoch den 6ten § ausgenommen, in allen Puncten und Clausuln wörtl. Einhalts, hiemit allerg. so, dass ohne die auf unsere Rechnung anzuschaffende verschiedene Sorten Marmors und Packkasten, auch ausserdem nach Rothschild zu gebenden freyen *Transport,* dem Professor *Wiedewelt,* für dieses von demselben nach der, mit Unserer all. *Approbation* versehenen Zeichnung zu verfertigende *Monument* in folgenden 5 *Terminen,* aus unser *Particulière Casse* zu bezahlen sind:

Den 1. Termin, zu Anschaffung der benöthigten Requisitorum, anjetzo mit . . . . 1000 R.
2ten wenn das Modell fertig ist . . . . 1500 —
3ten, 4ten und 5ten *Termin* nach Massgebung obgedachten 6te § . . . . 7500 —
Zusammen 10000 Rd.

Es passiren demnach diese von Zeit zu Zeit abzutragende Gelder, gegen behüfige Atteste, dass den Contracte, bey hebung eines jeden *Termins,* so weit ein Gnüge geleistet worden, wie auch gegen dessen Quittung, Unserm Etats Rath und Kassirer *Gabriel Linde* in Ausgabe. Gegeben auf Unserm Schlosse *Friderichsberg den 26ten Aug. 1769.* *Christian.*

v. d. Lühe

G. Linde. *C. F. Heinemann.*

Nota. Herved laae:
Et Pro Memoria af Wiedewelt, hvori han afslaar 2000 Rd. paa *Monumentets* Forfærdigelse.

Leveret *in originali* efter Ordre af 13 *Apr.* 1780 til Græv *Moltke.* *C. D. Linde.*

(Afskrift ved Part. K. Bygn. R. 1769 Udg. Ordre Lit. L.).

Wiedewelt maa kort efter have begyndt paa Arbejdet. Den 2. Sept. 1769 fik han udbetalt den første Termin, paa 1000 Rd., men derefter indtraadte en Standsning. Wiedewelt havde indleveret en udførlig Opgjørelse over hvor meget der behøvedes af de forskjellige Slags Marmor, og han havde anført hvor mange Stykker af forskjellig Størrelse der behøvedes og hvor stort ethvert af dem maatte være. Efter hans Opgjørelse af 9. August 1770 behøvedes der henved 700 Kubikfod hvid italiensk Marmor, henved 1000 Kbf. blaat Lilienskjoldsk Marmor, henved 24 Kbf. sort, gulaaret Marmor til Urnen, og $877^1/_2$ Kbf. gult Aggershusisk Marmor til Trinene. I Henhold hertil indsendte Partikulærkammeret i Februar 1771 en Forestilling til Kongen, om at bevilge de til Arbejdets Fuldførelse fornødne Midler. Der fandtes paa Materialgaarden omtrent 1900 Kbf. norsk Marmor, som man havde overladt Wiedewelt, der ogsaa havde paabegyndt Arbejdet, og de 700 Kbf. hvidt italiensk Marmor, der maatte anskaffes, ventede man at kunne faa i Løbet af et eller to Aar. Man havde henvendt sig til forskjellige Handelsmænd og forespurgt om de vilde forskaffe dette Marmor paa deres egen Risiko og levere det til en bestemt Pris pr. Kubikfod, og der var indkommet Svar fra Konferensraad Konrad Fabricius, Etatsraad Ryberg og Komp., og Handelsmand Johan Frederik Drøge. De to førstnævnte Firmaer kunde ikke gaa ind paa de stillede Betingelser; men vare villige til at forskaffe Marmoret saa billigt som muligt, for kongelig Regning. Drøge havde derimod (ved Skr. af 4. Sept. 1770) tilbudt at levere Marmoret for 10 Rd. pr. Kbf, og da man fandt Prisen temmelig høj, havde han (ved en Tilføjelse af 6. Septbr.) sat Prisen ned til 9 Rd. pr. Kbf. Kammeret finder Prisen rimelig, da man tidligere har givet 10 Rd. pr. Kbf., og anbefaler Sagen. Der er tilføjet den sædvanlige Erklæring om, at den approberes; men Kongens Underskrift mangler. Grunden hertil faar man at vide af en vedlagt, senere men udateret Promemorie fra Partikulærkammerat til Kongen. Heri anføres, at Wiedewelt skal have 10,000 Rd. for Arbejdet og det dertil fornødne Materiale, undtagen Marmoret; de 1900 Kbf. norsk Marmor, der findes paa Materialgaarden, kan regnes for 4400 Rd., og de 700 Kbf. italiensk Marmor kan som sagt faas for 6300 Rd. Det Hele vil saaledes, foruden Pakkasser og Transporten til Roskilde, komme til at koste ca. 20,700 Rd. Wiedewelt har faaet 2500 Rd., og man venter nu Kongens Bevilling paa de øvrige 18,200 Rd.

Skrivelsen er undertegnet af W. A. von der Lühe, G. Linde og C. F. Heinemann, og derefter er følgende tilføjet:

Zur Nachricht.

Nachdem Ihro königl. Maytt. der *Particuliere* Kammer Vorstellung wegen Lieferung des Marmors zum *Mausoleo* F. 5ti Maytt. unterm 10. *Feb.* 1771 *approbi*ret und darauf die *in extenso* ausgefertigte *Resolution* zur allergnädigster Resolution ausgesandt wurde, fand sich auf dem *Rotulo Expeditionum* folgende königliche Beyschrift vom 24. ejusd.

»Ehe ich hierein etwas weiteres *resolvi*re, will ich Überschlag wissen, wie hoch dieses *Mausoleum* zu stehen kommen wird«.

Es wurde demnach vorstehender Bericht allerunterthänigst übergeben.

Auf dem *Rotulo Expeditionum* (solcher wie auch vorher besagter *Rotulus* liegen unter den Vorfragen und Vorstellungen, worauf mündliche *Resolutiones* ertheilet worden und die nicht *protocolli*ret sind) ertheilten Sr. königl Maytt. unterm 12. Mart. 1771 folgende eigenhändige *Resolution*

Diese Sache muss ausgesetzet werden bis ein Überschuss in den Einkünften sich zeigen. *in fidem*

C. F. Heinemann.

Den arkitektoniske Del af Monumentet blev fuldført 1772 og 1775 hensat paa sin Plads i det under Opførelse værende Kapel, og tildækket med Bræder. Den 11. Marts 1773 fik Wiedewelt den tredie Termin, paa 2,500 Rd., og nu havde han altsaa faaet Halvdelen af hvad han skulde have for Arbejdet. Noget senere fik han den første Halvdel af den fjerde Termin, 1500 Rd.; men den anden Halvdel af samme fik han først den 18. Februar 1779, i Følge en kgl. Resolution. Nu havde han faaet 8,000 Rd. for Monumentet; men det varede noget, inden han fik de øvrige 2,000 Rd. Pengene vare blevne udbetalte af Partikulærkassen, men det var nu blevet bestemt, at hvad der henregnedes til Bygningsudgifter for Fremtiden skulde udbetales af »Zahlkammeret« efter Rentekammerets Ordre, og Partikulærkassen fik derfor de sidst betalte 1500 Rd. refunderede af Zahlkammeret.

Der var noget tidligere indtraadt en væsentlig Hindring for Arbejdets Fremme, da det fornødne italienske Marmor ikke var kommet tilstede. Den 30. August 1776 skrev Wiedewelt til Parti-

kulærkammeret, at han saa sig nødsaget til at standse Arbejdet, fordi han manglede det italienske Marmor, som neppe kunde faas hurtigt.

Angaaende Leveringen af Marmoret blev der skrevet fra Rentekammeret til Bogholder Olivarius, 13. Novb. 1782: »At det vil være besværligt fra Livorno at faa hidført det der liggende italienske Marmor, som Hr. Bogholder efter Kontrakt har paataget sig at levere til K. Frederik V.'s Begravelsesmonument, det ville vi ikke modsige; men da det formodentlig vilde blive lettere at faa Marmoret hid enten med en hjemgaaende Vestindiefarer eller Fregat, naar det laa i Lissabon, saa ønsker man, at Hr. Bogholder vilde jo før jo hellere drage Omsorg for, at Marmoret blev bragt didhen fra Livorno, i Fald Lejligheden ej med det allerførste maatte falde at faa det direkte. Deres Svar herom ville vi med det første forvente, og formode vi, at De til en af disse Maader føjer Anstalt, da man ellers ser sig nødsaget til, ved Konsulen i Livorno at føje Anstalt til Transporten paa Hr. Bogholders Regning og Ansvar«.

Rentekammeret, der havde tiltænkt Wiedewelt en Extrafortjeneste, tilskrev ham den 30. Oktober 1782 saaledes:

»Da Ridebanen paa Christiansborg Slot skal indhegnes med Borner og Jernkjæder, og ved sammes 2 Hoved Entréer anbringes 4 Løver at norsk Marmor, hvortil hosfølgende Tegning er indkommen, saa ønskede man, at Hr. Justitsraad og Professor Wiedewelt, hvis gode Smag er bekjendt, vilde paatage sig disse Løvers Forfærdigelse, og i den Henseende her til Kammeret ved Tegningens Tilbagesendelse indberette ej alene om De ved Tegningen finde noget at erindre, men og hvad for Betaling De for dette Arbejde ville have. Conditionerne, hvorpaa dette Arbejde kunde overlades, er af Hofbygmesteren Professor Harsdorff foreslaaet saaledes som hosfølgende Extract viser«.

Men Wiedewelt maa ikke have vidst at sætte tilbørlig Pris paa Opmærksomheden, eftersom han den 13. Novb. s. A. fik følgende Besked fra Rentekammeret.

»Endskjønt Hr. Justitsraadens P. M. af 4. d. M. angaaende de 4 Løvers Forfærdigelse, som skal sættes ved Entréen til Ridebanen, ikke svarer til Kammerets Forventning, og uagtet De ved den Korthed, bemeldte P. M. er affattet med, ikke har opfyldt den Dem gjorte Anmodning, slutter man dog, at De ikke er for at paatage sig Arbejdet; man agter altsaa at sætte Arbejdet til

Licitation, for at erfare om en eller anden af vore gode Billedhuggere skulle ville paatage sig samme for mindst mulige Betaling«.

Forøvrigt blev det overdraget Billedhuggeren Weidenhaupt at udføre Marmorløvene.

Den 9. Oktober 1784 blev der fra Rentekammeret skrevet til Harsdorff: Det er for Kammeret andraget, at udi det nye Begravelseskapel ved Roskilde Domkirke er hensat nogle kongelige Mausoleer, som befrygtes der at kunne tage Skade. Professor og Hofbygmester Harsdorff bedes derfor at undersøge og indberette hvad Beskaffenhed det har med disse Monumenter, hvilke de ere, hvorledes de findes placerede og om de saalænge Kapellet ikke er færdigt kunne blive henstaaende uden at tage Skade (Rentek. Kopibog). Herpaa afgav Harsdorff følgende Svar[1]:

Underdanigst *Pro Memoria!*

De *Mausoléer,* som for nærværende Tiid forefindes udj det nye Begravelses *Capel* ved *Roeskilde* DomKircke, i Andledning af det kongel. Rente Kammer Skrivelse af *9. Octobr. h. a.* ere følgende:

Friderich den *Femtes,* hvoraf alleene Trappe trindene og de underste *Socler* til de siddende *Figurer* og *Soclerne* til Ære-Støtten ere forsadte. *Monumentet* er endnu icke færdig, men forefindes i Justitz Raad *Wiedewelts* Verchsted paa *Civil Etatens Material* Gaard, benævnte *Socler* og trind som et *considerabelt* stort Arbeyde er indmuuret med, i *Capellets fundamenter* og Ydre Muure, og af Wiedewelt selv beslaaet og bepacket med Tømmer og Bræder til *Conservation.*

Christian den *Sjettes Monument,* som gandske ferdig er hensat i det Nye *Capell* paa det Sted, hvor det for bestandig skal staae, og findes ligeledes af Justitz-Raaden beklædt til forvarelse samt med et afhængig Beklædning eller Tag forsynet til *Conservation* og ligesom det første istandsat.

Vi have begge i den tiid *Capellet* har staaet under Arbejde bestandig haft Omsorg for disse *Monumenters Conservation,* og vidste jeg icke at de skade det mindste, uden maaske nogen fiin Støv, som kand indtræcke af Brædernes fine Ridser, der dog icke kand være af nogenslags Betydenhed eller Skade, men som naar allting er fuld ferdig letteligen kunde afbørstes.

---

[1] Rigsarkivet, Dok. ang. det nye Begr. Kapel ved Roskilde Domkirke.

Befaler for øvrigt det Kongel. Rente Kammer, at ieg skal afklæde dem, for at eftersee hvorledes de ere beskafne, skal ieg strax et saadant [Arbejde] foretage. Dog maa ieg underdanigst forestille, at især *Christian VI. Monument*, som er gandske ferdig, lettelig kunde ved saadan Afklædning beskadiges, da *Monumentet* med Fliid og Omsorg er meget fastnaglet, og paa samme Maade igien maatte tilklædes, thi paa et andet Sted at fløtte det, lader sig icke giøre, da det er en stoer *Machine*, som derved vilde komme til at lide for meget. *Kiøbenhavn* d. 16. *Octobr.* 1784

Underdanigst *Harsdorff.*

Til det kgl Rente-Kammer K. B. J. pro 1784 Nr. 505.

Endnu havde Wiedewelt 2000 Rd. tilgode af Betalingen for Frederik V's Monument. I Foraaret 1788 ansøgte han om at faa et Forskud heraf, paa 1500 Rd., og Rentekammeret tilstod ham det, ved Skr. af 17. April, da Harsdorff havde erklæret, »at for det ubetydelige Arbejdes Fuldførelse, der er tilbage ved Laagets Gesims, de endnu af det hele Beløb resterende 500 Rd er mere end tilstrækkelig til Kontraktens Fyldestgjørelse«. Endelig den 29. Januar 1789 skrev Rentekammeret til Finanskassedirektøren om at betale Wiedewelt de sidste 500 Rd. for Frederik V's Monument, da Harsdorff havde skrevet, at derimod var ikke noget at erindre.

Monumentet over K. Frederik V's første Dronning, Louise af England († 19. Decb. 1751) er forfærdiget af Carl Frederik Stanley (f. 1738, død 1813). Billedhuggeren udførte en Model, om hvilken han selv har givet følgende Forklaring.

Explication

der Modells von dem der höchstseeligen Königin Louise ihrem zu verfertigenden *Monument.*

1. Dies Monument bestehet aus einem länglich viereckigen Sarge mit Figuren und *Basreliefs* gezieret, alles von weissem italienischen Marmor, 5 Ellen lang, $2^1/_2$ Ellen breit und 3 Ellen hoch, mit der königl. Krone.

2. Am Kopfe des Sarges wird eine über Lebens Grösse stehende Figur gestellt, welche die Religion vorstellt, sich mit dem einen Arm auf des Creuz lehnt und mit dem andern der höchstseel. Königin *Louise Portrait* in *Medaillon* hält.

Die Religion ist bey dem Kopfe des Sarges gesetzt, weil sie die Haupt Tugend der Königin war.

3. Bey dem Füsse des Sarges steht eine andere allegorische Figur, welche die Barmherzigkeit vorstellt, mit der einen Hand einem Kinde Geld darreicht, und mit der andern in ein Gefäsz, darinnen Edelgesteine und Münzen sind, um sie die Armen und Nothdürftigen auszutheilen.

4. An beyden Seiten des Sarges sind *Basreliefs* angebracht, davon das eine die Landung der Kronprinzessin von Engelland kommend, und wie der Kronprinz seine Braut empfängt, vorgestellt.

5. Das andre *Basrelief* stellt die Freygebigkeit vor, wovon die höchstseel. Königinn so mannigfaltige Proben gegen Ihre Unterthanen, besonders Wittwen und Waysen gegeben hat.

Dahero als eine allegorische Geschichte diejenige von der *Tabita* aus der Apostel. Geschichte im 9ten Theile genommen.

6. Auf beyden Seiten dieser Basreliefs werden *Inscriptionen* mit metallenen Buchstaben in den Marmor eingelegt, welche *Inscriptionen* nach Sr. königl. Majestet allerhöchstem Gutbefinden seyn werden.

7. Die *Ornamenten*, welche rings um den Karniss gehen, werden von ächt vergoldtem Metall gemacht, imgleichen die Rosetten und Riften, die auf den meist halb heraussteheuden Füssen des Sarges angebracht sind. Die Festonen aber und andre Zierathen werden in der Marmor selbst gemacht.

Mann kann auch die Metall-Arbeit weglassen und alles von weissem Marmor lassen; jedoch nach allerhöchster Genehmigung.

C. Stanley.

(Bilag til Part. K. Bygn. R. 1768). Modellen var udstillet paa Charlottenborg 1778.

Contract,

welcher auf allerhöchster Befehl wegen Verfertigung der höchstseel. Königin *Louise* ihres Begräbnis-*Monuments*, von weissem italienischen Marmor, bis auf weitere königl. allergn. *Approbation*, zwischen dem Professor und *Intendent* des Batiments Jardin eines Theils und dem Bildhauer Carl Stanley andern Theils, errichtet und geschlossen, wie folget:

1. Übernimmt der Bildhauer Stanley dieses der höchstseel. Königin Louise der Begräbniss Monument mit möglichstem Fleiss in allen Stücken auf beste, zierlichste und genaueste, nach dem allergn. *approbi*rten kleinen Modell von Wachs und der hier voranstehenden Erklärung, nemlich den Sarg aus 4 Stücken, aber

dessen Deckel und die Figuren, jedes aus einem ganzen Stücke von bestem weissen italienischen Marmor, die Sokkel und die herumgehenden Tritte aus gutem Norwegischen Marmor, auch was zu schleifen und poliren seyn wird, und zwar in vier Jahren, vom Dato der allerg. Approbation dieses Contracts angerechnet, oder auch wohl soferne es möglich seyn kann, noch eher, ganz und völlig zu verfertigen und zu vollenden.

2. Verbindet sich, *Stanley* zugleich auf seinen Kosten allen zu obbemelten Monument erforderl. Marmor, und zwar einen weissen italienischen, der nicht die geringste Couleur oder Flecken an sich hat, sondern so gut als er in Italien zu haben ist, wie auch guten und gesunden norwegischen Marmor anzuschaffen und zu nehmen, und jede bey Verfertigung dieses *Monuments* nöthige Ausgaben, welcherley sie auch seyn mögen, selbst zu besorgen; imgleichen die af den Sarg absonderl. anzubringenden im Feuer vergoldeten metallenen Zierathen zu liefern, hingegen zu den allerhöchst genehmigten *Inscription* werden die im Feuer vergoldten metallenen Buchstaben auf königl. Kosten gemacht und ihm geliefert.

3. Die Beschleunigung der Ausarbeitung des gedachten *Monuments* zu erleichtern, verspricht Hr. Stanley ein Modell davon, halb so gross als es *in natura* seyn soll und zu stehen kommt, vorhero zu machen, damit nach allerhöchster Genehmigung dieses Modells, das Marmorne *Monument* vollkommen und am sichersten darnach eingerichtet, und die Marmor- Arbeit, weil sie keiner Änderung im geringsten unterworfen, ohnablässig fortgesetzt und gefördert werden kan, auch alle zu diesem Modell benöthigten Materialien und erforderl. Sachen selbst anzukaufen.

4. Endlich verpflichtet sich Hr. Stanley dieses auf obbeschriebene Art völlig verfertigte *Monument* in der *Rothschilder* Dom-Kirche gleichfalls aufzusetzen und alles dazu benöthigte selbst anzuschaffen und folglich das ganze *Monument* in vollkommenen Stand zu setzen; nur bedingt er sich allerunt. auf königl. Kosten die erforderl. Pack-Kasten, Wagen, Pferde und Handlanger, dasselbe aus seiner Werck- Stelle nach *Rothschild* zu fahren, allhier aufzuladen, dort abzuladen und aufsetzen zu lassen.

5. Dahingegen, nach königl. allergn. *Approbation,* der Professor und *Intendent Jardin* verspricht dem Bildhauer Stanley für dieses Monument und ob angezeigte Arbeit, wenn alles auf die hier oben beschriebene Art vollkommen verfertiget und bewerk-

stelliget worden, die Bezahlung von 6,000 Rd., sage sechs Tausend Reichsthl. *Cour.* und zwar in Sechs *Terminen*, nml:

Den 1ste sogleich nach allergn. Approbation dieses Contracts, als Vorschuss, einen Theil Materialien anzuschaffen 1000 Rd.

— 2te wenn dass in 3ten Post erwehnte Modell fertig und der norwegische Marmor gekauft worden 1000 —

3te wenn der sämtl. Italienische Marmor geliefert ist 1000 —

4te wenn das Monument bis auf die Figura fertig 1000 —

5te wenn das ganze *Monument* allhier in der Werk Stelle fertig . . . . 1000 —

6te wenn das *Monument* in Rothschild völlig aufgesetzt und die behörige unpartheyische Besichtigung geschehen ist . . . . 1000 —

6000 —

Auch sollen zum *Transport*, Auf- und Abladen dieser Arbeit die erforderlichen Pack-Kasten, Wagen, Pferde und Handlanger frey gegeben werden, mit Bedingung: dass dieses alles unter des Hr. Stanley Aufsicht und Veranstaltung geschehe, damit der verfertigten Arbeit nicht der geringste Schade zugefüget werde.

6. Zu mehrerer Bekräftigung ist dieser Contract dreymal gleichlautend ausgefertiget und von beyden Theilen eigenhändig unterschrieben und versiegelt worden.

Copenhagen den 21. *Nov.* 1767 Jardin (L. S.) C. Stanley (L. S.)

Afskrift ved Bygn. Regnsk. 1768. Lit. P., med Paaskrift:

Approberet af Kongen 10. April 1768.

Hermed fulgte:

1. Stanleys Explication af Modellen, Copi
2. Et Brev fra Overhofmarschal Moltke, at Stanley efter den indgivne Esquise skal forfærdige Monumentet for 6000 Rd.
3. En Promemoria af Stanley;

altsammen efter Ordre af 13 April 1780 udleveret in originali til 1ste Deputeret i Rente-Kammeret, Grev Moltke.

Af de 6,000 Rd., der efter Kontrakten tilkom Stanley, fik han 1768 udbetalt den første Termin, paa 1000 Rd., men først 1771 fik han den anden, ad 2 Gange, i Alt paa 1000 Rd., og 1773 fik han den tredie, men i forskjellige Afdrag. Den 27. Juli fik han de 400 Rd., og han maa ved den Tid have forlangt mere. D. 22. August skrev Harsdorff til Rentekammeret, at han havde været i Stanleys Værksted og fundet, at den største Del af det til Monumentet fornødne Marmor var tilstede, saa at der kunde

udbetales Stanley Resten af den tredie Termin, dog med Fradrag af 65 Rd. for det norske Aggershusiske Marmor, som endnu manglede. Stanley kvitterede samme Dag for de 535 Rd., men den 31. August var det norske Marmor ankommet, og nu fik Stanley de resterende 65 Rd.

Nu havde han faaet Halvdelen af sin Betaling, og han længtes uden Tvivl stærkt efter at faa mere deraf. Men det gik kun smaat med Arbejdet, og ved Indkjøbet af Marmoret, som Stanley selv skulde forskaffe, havde han desuden paataget sig Forpligtelser, som han neppe var i Stand til at opfylde. Dette ses af nogle fra Bygningsdirektionen til Partikulærkassen indsendte Breve, som vi her ville meddele. Der indkom følgende

Pro Memoria!

Da den kongel. Billedhugger *Stanley*, for Marmor til det under Arbeide havende *Monument* for höystsalig Dronning *Lovise*, er skyldig til Hr. Conference- Raad *Jselin et Compagnie* 2400 Rd., som Hr. *Stanley* har begiert at maatte, af de 3,000 Rd., ham endnu for dette *Monument* tilkommer, til vel bemelte Her *Conference* Raad blive udbetalt, hvormed han, efter hans paa *Stanleys* Ansøgning givne Paategning under *21 May* dette Aar, er fornøyet, naar han herfra kunde erholde Forsikring om Betalingen, saasnart *Monumentet* er færdigt, som *Stanley* har lovet at skulle skee inden et Aars Forløb, at regne fra bemele Tiid.

Og da vi ynskede, at Herr Stanley paa denne Maade kunde hjælpes og Her *Conference*-Raad *Jselin* saaledes betrygges for sin Betaling: saa bliver det kongel. *Particuliere* Kammer herved tjenstligst anmodet at betale til Her *Conference*-Raad *Jselin et Compagnie* de 2400 Rd., saasnart jeg *Professor Harsdorff*, som er paalagt at meddeele til *Particuliere*-Kammeret de fornødne Attester om *Monumentets* Forfærdigelse, indgiver min *Attest* og at *Stanley* har opfyldt den med ham derom sluttede Kontrakt.

Bygnings-*Directionen* den 7. *Januarii* 1774.

Ayerskov. H. E. Peymann. Harsdorff. Marmillod. Hiorthøy.

Til det kongel. Particuliere-Kammer. *Lassen.*

Et Par Aar senere indløb samtidigt nogle flere Skrivelser angaaende denne Sag, og heraf forefindes de to følgende, den ene i Afskrift og den anden i Original.

Nr. 3. Copie. P. M.

Omendskiønt Billedhugger Stanley efter den med ham oprettede Contract ey kunde udbetales videre til høysalig Dronning

Louises Monuments Forfærdigelse end hvis han allerede dertil har oppebaaret, førend han foreviser Kisten færdig, vilde Directionen dog paa sin Side saa vidt muligt se at lempe Sagen. Men da deres Velbaarenhed og Compagnie, naar Monumentet er færdigt og opsat i Roskilde Domkirke, af de tilbagestaaende 3000 Rd. bliver at betale 2400 for Marmoret, saa vil de saaledes for Herr Stanley tilovers blivende 600 Rd. ingenlunde være tilstrækkelige til derfor at forfærdige Monumentet; hvorfor det vil blive en Nødvendighed, at deres Velbaarenhed og Compagnie og paa deres Side maa tage Deel i Arbeidets Befordring.

Det eneste Middel, Directionen dertil indseer, er at de 600 Rd., som til Monumentets Forfærdigelse behøves, nu for deres Regning og Risico udbetales af bemeldte 2400 Rd., thi paa anden Vilkaar vil det ikke blive muligt at faa noget udbetalt; men bliver deres Velbaarenhed og Compagnie derudi med Directionen enige, saa ville jeg Professor Harsdorff med Billedhugger Stanley selv sørge for Monumentets Foretagelse, og især ville jeg paatage mig Folkenes Betaling, saa at Stanley, som helst ønsker at jeg maatte oppebære Pengene, ikke dermed skulle besværes. Med disse 600 Rd., saavelsom de øvrige 600 Rd., Stanley selv tilkommer, kunne Monumentet vel for den største Deel forfærdiges; dog maatte, om noget videre dertil skulle udkræves, det manglende, foruden de 600 Rd., og tages af de 2400 Rd.

Paa den Maade haaber Directionen at faae de for det første behøvende Penge ved Particulière Kammeret udbetalt, og omsider at see deres Velbaarenhed og Compagnie sat i Sikkerhed for en temmelig og muelig for den største Deel af deres paa Stanley havende Fordring, som i anden Fald kan blive dem aldeles uvis.

Herpaa ville vi snarest muligt vente et Svar, for derefter at indrette den videre fornødne Anstalt.

Bygnings Directionen den 28. May 1776.

Agerskov. Pegmann. Harsdorff. Hjorthøy. ________

Lassen.

Til Hr. Conferentz- Raad Iselin et Comp.

En Kopi af denne Skrivelse blev sendt til Partikulïær-Kammeret, tilligemed følgende

Pro Memoria.

Under 28. Martii sidstleden har Hr. Conferenz- Raad Baron *Iselin et Compagnie,* saaledes som af Nr. 1 er at erfare, anmodet

Directionen, at foranstalte 600 R. udbetalt til Billedhugger *Stanley* af de 3000 R., ham for høysalig Dronning *Louises* Begravelses Monument kan tilkomme, naar samme er færdigt, paa det deres Venner i *Livorno* for det *Stanley* dertil leverede Marmor kunne engang faae denne Sag afgiort i Henseende til deres Betaling. I Anledning af Herr Professor *Harsdorffs* derom indhentede Erklæring af 30 April sub Nr. 2 har Directionen efter Copien Nr. 3 svaret bemelte Herr Conferenz- Raad Baron *Iselin et Compagnie,* hvad man til Sagens Befordring ville foranstalte. Men da deres derpaa indløbne Svar af 30. *passato sub Nr* 4 ikke saaledes er affattet, at Directionen derefter paa nogen Maade kan indlade sig: saa har Directionen under Dags Dato henviist Baron *Iselin et Compagnie* til det kongl. Particulière Kammer, hvor Sagen egentlig henhører, og maa Directionen til sammes behagelige Gotfindende tjenstligst overlade, hvad der til Hands Mayts. Sikkerhed for Marmorets og Monumentets Forfærdigelse maatte findes fornødent at iagttage. Dog tro vi, at, naar Hr. Baron *Iselin et Compagnie* kunne gives Forsikring, om et Aar at erholde 1800 Rd. udbetalt for deres Venner i Livorno, at de gierne eftergav Stanley 600 Rd. af de 2400 Rd., de ellers efter vores Promemoria til Particulière- Kammeret af 7. Januar 1774 skulle have, naar Monumentet er færdigt og opsadt.

Bygnings- Directionen den 14. Juni 1776
Agerskov *H. E. Peymann*
Lassen.

Til det kgl. Particulier- Kammer.
Indkommen den 17. Junii.

Det gik fremdeles langsomt med Stanleys Arbejde. Han ansøgte 1782 om at faa udbelalt 1,000 Rd. af de til Marmorets Indkjøb bestemte 2400 Rd., men da Bygningsdirektionen endnu ikke havde sendt de forlangte Oplysninger angaaende denne Sag, og da Rentekammeret ikke fandt de af Stanley anførte Grunde tilstrækkelige, saa anmodedes Direktionen den 28 Juni om snarest muligt at afgive den forlangte Betænkning angaaende Stanleys Arbejde[1].

Stanley maa have beklaget sig over, at den ham tilstaaede Betaling ikke var tilstrækkelig til at han kunde fuldføre Arbejdet, og som Følge deraf blev der gjort en Akkord, som blev approberet den 3. Marts 1783, hvorefter han, foruden de 6,000 Rd.,

[1] Rentekammerets Extraktprotokol.

skulde have 400 Rd. aarligt i $2^1/_2$ Aar, regnet fra sidstnævnte Dato. Af disse Penge skulde der betales ham nogle, efterhaanden som det gik fremad med Arbejdet, og saaledes, at hver Gang han havde udført Arbejde for 100 Rd., maatte der udbetales ham 70 Rd , og Resten af de 1000 Rd. naar hele Arbejdet var færdigt. Harsdorff blev af Rentekammeret tilskrevet om at føre Tilsyn med Arbejdet og af og til give Indberetning om hvorvidt Stanley var kommen med det og hvormeget der i Henhold til den nævnte Bestemmelse kunde udbetales.[1] Herefter fik Stanley i Løbet af nogle Aar udbetalt forskjellige Afdrag af hvad der efter de to Kontrakter tilkom ham. Han indgav et Forslag om at anbringe Metalbogstaver paa Monumentet, og et Overslag, hvorefter Bekostningen vilde blive omtrent 100 Rd. I Juli 1784 skrev Rentekammeret til ham, at efter kgl. Resolution skulde Indskriften anbringes som han havde foreslaaet, og at hertil var bevilget de forlangte 100 Rd.

I Begyndelsen arbejdede Stanley i sit eget Atelier; men senere søgte han om at faa et Atelier paa Marmorpladsen. Den 16. August 1782 blev der skrevet, at der ikke var nogen Plads, som kunde overlades ham til Atelier. Men han maa have søgt igjen, og d. 22. Aug. skrev han, at han havde undersøgt et paa Frederiks Kirkeplads værende Kalkhus og fundet det bekvemt til Værksted for ham, naar derpaa blev anvendt en maadelig Sum, hvilken han selv vilde udrede, hvis Kongen vilde skjænke ham dette Kalkhus tilligemed en Grund paa 50 Alen i Firkant, til at lægge det ham betroede Arbejde paa. Sagen blev sendt til Harsdorffs Erklæring den 6. Sept. og han svarede den 13., at der var et Kalkhus, som nok kunde overlades Stanley.[2] Det er uden Tvivl blevet ham overladt, og han lod sit Marmor føre dertil; men han fik neppe udrettet meget her. Nu manglede han Marmor, og henvendte sig derfor til Regeringen om at faa noget tilkjøbs af det, der fandtes paa Frederikspladsen. Harsdorff skrev den 8. Oktober 1782 til Rentekammeret angaaende de 96 Kbf. Marmor, som Stanley behøvede til Monumentet, og bemærker: »Uagtet der formodentlig snart vil blive Mangel paa Marmor, især af store Stykker til kongelig Tjeneste, saa dog, siden det forlangte Kvantum kun er lidet og Professoren vel ikke andetsteds kan faa Marmor, bliver det i mine Tanker bedst at samme

[1] Rentekammerets Kopibog.

[2] Rentekammerets Extraktprotokol.

ham overlades, allerhelst da det i vidrigt Fald kunde tjene ham til Undskyldning, om han endnu længe skulde lade Arbejdet med forbemeldte Monument hvile«.[1] Stanley fik Marmoret, og endnu i samme Aar, 1782, blev der givet Ordre til at indrette et nyt Atelier til ham i Civiletatens Materialgaard. Den 13. Novb. 1782 skrev Rentekammeret til Bygningskommissær og Materialforvalter Dajon, at det hvide italienske Marmor, som er bestemt til Drn. Louises Monument og ligger paa Frederiks Kirkeplads, anmodes han om at lade transportere til Materialgaarden, hvor Monumentet skal fuldføres, og at Transporten bør ske under Stanleys Tilsyn. I Foraaret 1783 blev det nye Atelier indrettet af Bygningsinspektør Magens. Noget efter at Stanley her var kommen i Gang med Arbejdet, skrev han den 26. Juni 1783 omtrent saaledes til Rentekammeret: Siden Februar indeværende Aar, nemlig fra den Tid af, da det ham af Kongen forundte Værksted blev i Stand, har han ladet forfærdige to Stykker af Kisten, og selv egenhændig fuldendt en dertil bestemt Statue, 3 Alen høj, af hvid italiensk Marmor, og desuden er Kronen af hvid Marmor og Broncearbejdet næsten færdigt. Stanley havde saaledes arbejdet hurtigt for at vise sin Nidkjærhed og sin Taknemmelighed for den ham tilstaaede Understøttelse, som han tidligere havde maattet savne. Nu behøvede han for øvrigt endnu et lille afdelt Rum, hvori de færdige Stykker kunde hensættes, da de ellers let kunde blive beskadigede af de omflyvende Smaastykker, der faldt af ved Stenhugningen. Han havde rigtignok strax, da Værkstedet blev indrettet, tænkt paa at et saadant Rum kunde behøves; men overvældet af den kongelige Naade havde han dog ikke villet forlange det, før han fik udrettet noget mere; men det kunde da heller ikke blive ret kostbart. Magens erklærede den 30. Juli 1783, at et saadant Rum var nødvendigt, og indsendte et Overslag, hvorefter det vilde koste henved 35 Rd., og han indsendte med det samme Regningerne for Indretningen af Atelieret, til et Beløb af lidt over 100 Rd.

Det varede endnu adskillige Aar inden Monumentet blev færdigt; men det hastede ikke, da det nye Kapel i Roskilde heller ikke kunde blive færdigt for det første. Men i Efteraaret 1789 blev Monumentet færdigt, og nu skulde der gjøres endelig Afregning med Stanley. Han havde endnu noget tilgode af hvad

[1] Rentek. Indk. Sager til Bygn. Journal 1782 Nr. 18.

han skulde have efter de to Kontrakter; men der kunde ikke blive meget at udbetale til ham, da han skyldte endel Penge bort for modtaget Marmor, og Kreditorerne havde i den Anledning flere Gange henvendt sig til Regeringen. Den 31. Maj 1785 skrev Rentekammeret til Stanley: »Konferensraad Fabricius de Tengnagel har andraget for Kammeret, at Hr. Professoren endnu ikke har betalt noget for det hvide italienske Marmor, som De allerede i Aaret 1772 har ladet komme fra Livorno til højs. Drn. Louises Monument. Og da han derhos har anmodet om, at hans Korrespondenter i Livorno, som skal være utaalmodige over Sagens lange Henstand, dog maatte nyde Godtgjørelse for Marmoret, saa ville Hr. Prof. behage at indberette her til Kammeret hvorledes og naar De agter at se denne Sag med Kreditor afgjort.« Den 23. Juli s. A. skrev Rentekammeret til Konf. Fabr. de Tengnagel: »I Anledning af Konferensraadens Promemoria af 29. April sidstleden har man af Stanley faaet den Erklæring, at naar han bliver færdig med Monumentet, som han formoder at blive til Udgangen af September næste Aar, vil han gjerne overlade Overskudet af hvad der tilkommer ham, som formodes at blive ca. 800 Rd., til Kreditorernes Tilfredsstillelse.« Den 17. Oktb. 1789 kunde Rentekammeret endelig tilstille Finanskassedirektionen følgende Skrivelse om at udbetale Restbeløbet, tilligemed en hertil hørende Opgjørelse.

»Da Professor Stanley nu har fuldført Drn. Louises Monument, efter den under 10. April 1768 approberede Kontrakt paa 6000 Rd., og endnu har tilgode 741 Rd., som han, efter hvad en vedlagt Note viser, er villig at betale til Konferensraad Fabricius de Tengnagel til Afbetaling paa det hos Konferensraadens Korrespondenter i Livorno bekomne hvide italienske Marmor, saa anmodes Direktionen at lade anvise de 741 Rd. til Udbetaling til Tengnagel, mod hans Kvittering.«

»Nota. Ved den af Kongen app. Kontrakt med Stanley skulde han have 6000 Rd. for Arbejde og Marmor. Deraf har han af Partikulærkassen faaet i de 3 paafølgende Aar aarlig 1000 Rd., i Alt . . . . 3000 Rd.

Dernæst har han faaet af Skatkammeret, if. Resol. af 21. April 1781 aarlig 200 Rd. i 3 Aar, er . . 600 —

For Marmorets Transport fra Professorens Værksted til Frederiks Kirkeplads er paa Kontraktsummen anvist og udbetalt . . . . 113 —

Hr. Renteskriver Næss har oppebaaret af den kgl. Kasse og igjen distribueret til Arbejdets Drift ved Monumentet . . . . 1450 Rd.

og endelig er bleven krediteret Prof. Stanley 96 Kubikfod norsk Marmor af det kgl. Oplag, som han skulde have betalt med 1 Rd. pr. Kbf., og hvorfor her altsaa anføres . . . . 96 —

Tilsammen 5259 Rd.

Naar denne Sum fradrages Summen . . . . . . 6000 —

bliver Overskudet . . . . 741 —

som efter Rentek. Koll. Skr. af Dags Dato bliver anvist Hr. Konf. R. Fabricius Tengnagel.«

Der blev samme Dag skrevet til sidstnævnte, at han kunde hæve de 741 Rd.

S. D. fik Stanley følgende Svar paa en tidligere indsendt Skrivelse: »Professorens Promemorie af 6 Juni d. A. om at godtgjøres de 113 Rd., som Transporten af Drn. Louises Monument fra Deres Værksted paa Christianshavn til Frederiks Kirkeplads skal have kostet Dem, samt ligeledes om Tilbagebetaling af de 96 Rd., De har udgivet for ligesaa mange Kubikfod norsk Marmor, der manglede til Soklen under Monumentet, har Kammeret taget under Overvejelse; men kan ikke bevilge denne Godtgjørelse, da hvad Omkostningerne ved Monumentets Transport angaar, disse ere en Følge af Deres Gaards Salg og altsaa Kontrakten ganske uvedkommende, og hvad de omtalte 96 Kubikfod norsk Marmor betræffer, da er Professoren efter Kontrakten forbunden at levere for den stipulerede Sum al den til Monumentet behøvende Marmor, og da den med Hr. Professoren oprettede senere Kontraktion desuden i Henseende til Deres Forbindelser langt fra ikke nøjagtig er opfyldt, saa ser Kammeret ingen Motiver, hvorefter at tilstaa Dem det ansøgte Gratiale. Efter den Underretning, os er forelagt, skal Monumentet nu være fuldkomment til Opsættelse i Roskilde Kapel, hvorom De ved en Attest fra Prof. Harsdorff senere ville forsikkre os, og efter en fremlagt Beregning bliver Deres Tilgodehavende i Alt 741 Rd. Konferensraad Fabricius Tengnagel har adskillige Gange meldt sig med Fordring om hvad der maatte blive tilovers for Dem herved, paa sine Korrespondenters Vegne i Livorno, af hvem Hr. Professoren har bekommet italiensk Marmor, og da De desuden har erklæret at De er villig til at overlade Konferensraad Fabricius Overskudet, saa med-

deles, at de 741 Rd. anvises Fabricius til Betaling. — Paa den Dem ved Resol. af 3 Marts 1783 tilstaaede aarlige Løn af 400 Rd. i 2½ Aar, er endnu ubetalt 82 Rd. 3 Mk., hvilke blive at indeholde indtil Monumentet er opsat i Roskilde.«

Men det varede endnu noget inden man kom saa vidt. Af de ved sidstnævnte Resol. bevilgede Penge havde Stanley indtil d. 8. Decb. 1785 faaet 717 Rd. 3 Mk., og fik nu atter 200 Rd. Den 29. April 1786 skrev Rentekammeret til Finanskollegiet, at da Monumentet var næsten færdigt, saa kunde der udbetales Stanley Resten af de 1000 Rd. Men den sidste Rest, paa 82 Rd. 3 Mk., fik han først udbetalt i Januar 1791. For øvrigt havde Stanley ogsaa i Foraaret 1786 ansøgt Regeringen om at beholde den aarlige Løn af 400 Rd saa længe han levede, imod at forfærdige alt kongeligt Arbejde 40 pCt. billigere end sædvanligt. Denne Sag kunde Rentekammeret ikke støtte, men maatte henstille til Finanskollegiet at overveje om der ellers kunde gjøres noget for Supplikanten, i Betragtning af, at han var en bekjendt duelig Kunstner og i meget trængende Omstændigheder.

Det langvarige Arbejde nærmede sig dog til sin Afslutning. Den 8. Febr. 1790 skrev Rentek. til Finansdirektionen, at der skal udbetales Stanley 120 Rd til Bekostningen ved at opsætte Drn. Louises Monument paa Materialgaarden, og den 27. Febr. kom den kgl. Resolution desangaaende. Den 16. Juli 1790 skrev Rentekammeret til Stanley: »Hr. Professoren har under 1. Maj sidstleden allerunderd. søgt om en Gratifikation af 360 Rd. paa Grund af det Tab, De skal have havt, og den Gjæld, De skal være kommen i ved højs. Drn. Louises Monuments Forfærdigelse. At denne Deres Ansøgning, som os fra H. K. H. Kronprinsen er bleven tilstillet, ikke kan blive bevilget, saameget mindre da Hr. Prof. i denne Tid paa anden Maade har nydt Understøttelse af Regeringen, det bliver Dem herved til Efterretning bekjendtgjort.« Men helt færdigt var Arbejdet dog endnu ikke. Den 15. Dec. 1790 indsendte Stanley en Skrivelse til Kronprinsen om at faa udleveret Marmor til en Sokkel til Monumentet, og om Penge dertil; men den 15. Januar skrev Rentekammeret til Stanley, at man ikke kunde indlade sig herpaa, og heller ikke kunde foreslaa Kongen at bevilge Penge dertil. Og endelig kunde Rentekammeret d. 20. April 1791 skrive til Finansdirektionen, at der til Omkostningen ved at nedtage og indpakke Monumentet, som havde været opsat i Værkstedet i Civiletatens Materialgaard, har

Kammeret bevilget Stanley 46 Rd. Beløbet ønskedes udbetalt af Kammerets Extrafond, og den kongelige Resolution skulde senere følge.

I Aaret 1790 fik Stanley 400 Rd. for et Monument til Minde om den holstenske Kanals Fuldførelse. Den 29 Maj blev der skrevet til Sekretær og Amtsforvalter Paulsen om at udbetale de 400 Rd. til Stanley for dette Arbejde. I Januar 1791 blev der skrevet til Stanley, at man ønskede dette Monument fuldført snarest muligt.

Om nogle Reparationsarbejder paa Kronborg i det 18. Aarhundrede.

Henimod Slutningen af Kong Frederik IVs Regeringstid blev der paabegyndt nogle meget omfattende Reparationsarbejder paa Kronborg, og flere af disse udførtes under Tilsyn af Overlandbygmester Johan Cornelius Krieger, der for øvrigt selv overtog Udførelsen af endel af Arbejdet. Vi ville først omtale Reparationen af Sandstensbeklædningen paa Murene og det dermed forbundne Sten- og Billedhuggerarbejde.

I en Kontrakt, som nedenfor skal meddeles, nævnes 2 herhenhørende Overslag, nemlig et af Diedrich Gercken, af 8. Maj 1727, og et af Johan Christof Heimbrod, af 24. Juli s. A., og i Afskrift haves 2 Overslag, der formodentlig begge ere de samme som de ovennævnte, uagtet den ene af dem, nemlig Heimbrods, har en nyere Dato. Disse 2 Overslag ere for en stor Del nogenlunde enslydende, men afvige dog noget fra hinanden, især hvad Priserne angaar. De gaa begge ud paa, at der skal indsættes ny Sandsten, hvor det findes fornødent, og at der forøvrigt, saavel af Sandstenskvadrene som af Sten- og Billedhuggerarbejdet skal afhugges et Lag paa $^1/_2$ til $^3/_4$ Tommes Tykkelser, saa at det Hele faar Udseende af nyt; Arbejdet skal udføres for en vis Betaling, hvori indbefattes Levering af den nye Sandsten, der behøves til Udbedringen af Sten- og Billedhuggerarbejdet, samt andre Materialier, hvorimod de nye Kvaderstene, der behøves, skulle leveres for kongelig Regning, og desuden skal der betales særskilt for at tilhugge og indsætte dem. I Afskriften er Gerckens Overslag dateret d. 8. Maj 1727, og Heimbrods d. 5. Maj 1728. Det først nævnte er her neden for aftrykt saa godt som

fuldstændigt, idet der kun er udeladt nogle tidt gjentagne Bemærkninger om, at den anførte Pris er Betaling for Materialet (Sandsten, Jernklammer, Bly og Stenkit m. m.) samt Arbejdslønnen.

Allerunterthänigster Überschlag

wegen Reparirung des Schlosses Cronenburg, wie die Steinhauerey, sowohl an den äussern als innern Façaden samt Thürmern, auch Erckern in den Dächern, wann selbe wieder in einen tüchtigen guten Stand sollen gesetzet werden, sich aufs genauste berechnet kan belauffen, so mir nach allergnädigsten willen ein freyer Transport von Copenhagen, nach Cronenburg vor mich, meinen Leuten und benöhtigten Materialien verstattet wird.

Norder Flügel, äusserste Façade.

Erstl. das grosse Portal, welches ganz musz herunter genommen werden, davon 4 Plinten vom Kampfstein unter die Piedestal der Säulen müssen gemacht werden . . . 10 » »

Ferner müssen die Würffels der Piedest. von Bremerstein ganz neue gemacht werden, dazu 16 Cubikfusz Bremerstein benötiget, a 4 Mk. . . . . 10 4 »

Noch müssen die Leisten auf den Piedest. samt Basen und Colonnen, wovon $^1/_3$ jeder Colonne kann wieder employiret werden, wie auch 4 neue Capitäle auf den Säulen, so auch eine neue Base zu die Pilaster, auch in jeden Pilaster ein neu stück $^3/_4$ ellen hoch eingesetzet, so auch eine neue Leiste an den Piedestal der Pilaster, samt Architrave und Friesen durchgehends von neuen gemacht, auch zwei neue Bilder in die Nichen, dazu in allen benöthiget 270 Cubikfusz gottländer Stein a 2 Mk. 12 Sk.[1] 157 » 8

Ferner müssen die übrige Piedest. an die Pilaster und in der Pforte glatt gehauen werden, auch die Leisten darüber samt Basen und Pilaster ganz nachgehauen werden, so auch die Capitäle der Pilaster samt den Etablement gänzlich von neuen ubergearbejtet, auch wo noch fehlet Stücken von die alten abgebrochenen Steinen einzusetzen . . . . . 226 » »

An der wester Seite vom Portal sind 2 Fenster mit ver-

[1] Skal formodentlig være 3 Mk. 8 Sk., saa at Summen bliver 157 Rd 3 Mk. Der findes i Overslaget flere mindre Regnefejl.

zierten Frontons, selbige von den alten alda befindl. Stein zu repariren . . . . 5 » »

Der Ercker über dem Portal musz ganz herunter genommen werden, auch die ganze Füllung von Piedestal, ausgenommen das Mittelstück, auch der eine Eck-Pilaster samt Architrave und Friesen müssen ganzlich von neuen gemacht werden, dazu benötiget 58 Fusz Cub. Gottländer Stein a 2 Mk. 12 Sk. 26 3 8

Ferner müssen die Leisten auf dem Piedestal, samt der obersten Entabl. gänzlich nachgehauen werden, auch wo noch Stücken fehlen, von die abgebrochene Steine Stücke einzusetzen . . . . 50 » »

In die 2 Fenster neben den Ercker seynd 3 Stürzen zerbrochen, selbige von neuen zu machen kann das Stück vor Stein und Arbeitslohn sich betragen 1 Rd. 3 » »

So musz auch an selben Fenster ein neu jonisch Capitäl gemacht werden, vor Stein und Arbeitslohn 1 2 »

In der 2te Etage oster und wester Seite vom Portal finden sich 4 Fenster, wo die gebrochene Posten mit Steinkit versehen, auch wo von nöthen möchten verklammert werden . . . . 1 1 »

So mangeln auch 3 Ellen CortonLeisten, vor Stein und Arbeitslohn 3 4 8

So müssen auch in selber Etage 3 Stürtzen neue gemachet werden . . . . , ... 3 » »

Noch müssen 3 neue Fenster Posten gemach werden . 5 3 »

Das oberste Entabl. mit die Consolen und Köpfen, wo es benötiget zu repariren, auch wovon die Köpfe stücken zerbrochen, von den alten alda vorfindenden Stein wieder zu verfertigen . . . . . . 16 » »

Die oberste verzierte Balustrade von den alten alda vorfindenden Stein zu repariren . . . . 20 » »

Die ganze Façade, sowohl Bildhauerei als Architektur samt Quaderstein ganz von neuen überzuarbeiten 260 » »

Noch müssen die 2 Portalen an selben Façade, wo man auf die innere Festung gehet, ganz von neuen von die alda vorfindende Steine gerepariret werden . 40 » »

An dem Thurm oster Seite selber Façade befinden sich, dasz 6 neue Stürtzen und Solbencke müssen gemacht werden . . . . 6 » »

Noch müssen 9 Frontons von den alten alda vorfindenden Stein gerepariret werden	22	3	»
So mangeln an Corton 3 Ellen	3	4	8
Ferner sind 4 Entabl. über einander, wor von das oberste mit Consolen und Köpfen, so von den alten alda vorfindenden Stein kann gerepariret werden	15	»	»
Die oberste Balustrade von den alda befindlichen Stein zu repariren	20	»	»
Die oberste Haube über der Balustrade gleichfalls von den alten alda vorfindenden Stein zu repariren	22	»	»
Diesen ganzen Thurm, sowohl Bildhauerei als Architektur und Quadersteinen ganz von neuen über zu arbeiten	110	»	»
An der innere Treppe selben Thurms[1] ist ein ganz grosser Stein zerbrochen, selben zusammen zu klammern, auch in die anderen Treppensteine von den alten alda befindl. Stein Stücken einzusetzen . .	8	»	»
An den Thurm wester Seite, selber Façade, worauf eine grosse hölzerne Haube[2] finden sich 9 Fenstern so gänzlich zerborsten, welche mit starken eisernen Klammern müssen versehen werden, auch wo sonst benötiget zu repariren	18	»	»
Ferner befinden sig 4 Entabl. über einander, wovon das oberste mit Consolen und Köpfen, welche von den alda vorfindenden Steinen zu repariren belauft sich	15	»	»
Diesen ganzen Thurm, von oben bis unten, sowohl Bildhauerei als Architektur samt Quatersteine ganz von neuen über zu arbeiten . . . , ...	100	»	»
An die Treppe selben Thurms habe nichts zu repariren gefunden.			

Norder Flügel, innere Façade.

An dem grossen Portal müssen die Piedestal samt Basen mehrentheils neu gemacht werden, die Säulen samt ihren Capitälen müssen abgenommen, ganz von neuen gearbeitet und an die Colonnen der 4te Theil ganz neu gemacht werden, das Entabl. muss ganz umgearbeitet werden; hier zu 90 Fusz Gottlander Stein a 2 Mk. 12 Sk. thut	41	1	8

[1] I det andet Overslag staar: in der Höhe.
[2] I det andet Overslag staar: mit Kopfen gesticket.

Arbeitslohn samt Zulage, Klammern, Blei und Steinkitt	80	»	»
Die Thüre im Thurm oster Seite samt Kellerthüre von der alda befindl. Stein zu repariren[1]	17	»	»
In selben Keller, wie auch an der Thüre nebst den Thurm[2] mangeln 16 ell. Treppensteine	18	»	»
Die Thüre im Thurm wester Seite, von den alda befindl. alten Stein zu repariren	8	»	»
Noch in die Fenster selber Façade müssen 8 neue Sohlbencke und Stürtze gemachet werden . . .	8	»	»
Noch 4 neue Fensterposten	7	2	»
Noch 4 neue Ellen Cordon Leisten	5	»	»
Noch 7 Frontons von den alten alda befindl. Stein zu repariren	5	5	»
Noch 7 Fenster in die 2 kleine Thürme, welche von dem alda befindlichen Stein müssen gerepariret werden	4	4	»
Zum grossen Cornis 4 Ellen neu so gemangelt . . .	7	2	»
Noch die 4 steinerne Ercker im Dach, von den alten alda befindl. Sten zu repariren	40	»	»
Die Treppe im Thurm zu repariren und zu verklammern	8	»	»
Die ganze Façade von Bildhauerei, Architektur, Kvadersteinen ganz von neuen überzuarbeiten	180	»	»
Oster Flügel, äusserste Façade.			
An selben Fenster müssen 24 neue Sohlbencke und Stürtzen gemachet werden	24	»	»
Noch das oberste Entabl. mit Consolen und Köpfen von den alten alda befindlichen Stein zu repariren .	12	»	»
An der obersten verzierten Balustrade musz der obersten Leisten 10 Ellen neu gemachet werden . .	12	3	»
Die verzierte Balustrade auszubessern und von den alda vorfindenden Stein zu repariren	20	»	»

[1] I Stedet for dette har det andet Overslag:

Die Thüre in Thurm oster Seite, samt Kellerthür, welche letztere muss ganz herunter genommen werden, weilln der Fronton gefährlich überhänget, auch müssen an erwähnte Kellerthür 2 neue Terres verfertiget werden, weilen die dort befindlichen ganz von Salpeter zerfressen und man nicht capable die zu harten herauszubringen; gehören dazu 12 Fusz Cubicstein, à Fusz 2 Mk. 8 Sk, — 5 Rd.

Das übrige mit den alten Stein zu repariren, ist vor Arbeitslohn, samt Klammer, Blei und vor di 2 neuen Terres 20 Rd.

[2] I det andet Overslag: »zur linken Hand«.

So findet sich an selber Façade 4 Giebels von gehauenen Steinen ausgeführet, selbe von den alda vorfindenden Stein zu repariren und zu verklammern 48 » »

An den grossen Kirchengiebel sind 5 Ornamenten von Colonnen über einander, auch ein Aufsatz darauf, und mangelt zu den ersten Orden ein neu Capitäl, ein neu Stück zur Colonne, 3 El. neu zum Entabl., am andern Orden ein neu St. zur Colonne, 3 El. neu zum Entabl., zum dritten Orden ein neue Capitäl, hierzu ist im allen benötigt 28 Cubikfusz Gottländer Stein a 2 Mk. 12 Sk., thut . 12 4 »

Selbes wie auch diesen ganzen Giebel zu repariren mit allen seinen Ornamenten zu verklammern und auskitten . . . . 54 » »

Diese ganze Facade mit seinen Giebel, sowohl an Bildhauerei, Architektur samt Quadersteinen ganz von neuen über zu arbeiten . . . . 260 » »

An dem Thurm süder Seite selber Facade mangeln 2 Ellen Corden Leisten a 7 Mk. 8 Sk. . . . . . . 2 3 »

Ferner 5 Entabl. über einander, wovon das oberste mit Consolen und Köpfen von den alda befindenden Stein zu repariren . . . . 18 » »

Noch werden 12 Stürtze und Sohlbencke benötiget seyn 12 » »

Noch 12 Frontons von den alda befindl Stein zu repariren . . . - . . . . 10 » »

Noch an der inwendigen Thür, so nach der Balustrade gehet, musz eine starke eiserne Stange durchgeleget werden . . . . 1 » »

An der Balustrade sind 6 Docken in Stücken, dazu benötiget 6 Cubikfusz Gottländerstein . . . . . . 2 4 »

Jedes zu verfertigen kan verdient werden 7 Mk. . . 7 » »

Diese Balustrade von den alda vorfindenden Stein zu repariren . . . . 14 » »

Das ganze oberste Werk von den alda befindlichen Stein zu repariren . . . . 40 » »

An der Treppe selben Thurms müssen 5 ganz neue Treppensteine gemacht werden . . . . 8 2 »

Diesen ganze Thurm so wohl an Bildhauerei, Architektur als Quaderstein ganz von neuen überzuarbeiten . 110 » »

Oster Flügel innere Facade.

Mangeln 30 St. von der untersten Rustik, wo ganz neue eingemacht werden	45	»	»
Die Kellerthür vor den alten da befindenden Stein zu repariren	12	»	»
Noch 21 Ellen neue Corden Leisten	26	1	8
Noch müssen 4 Fensterposten gemacht werden	7	2	»
So auch 6 Frontons von den alda befindl. Stein repariret werden	12	»	»
Noch die übrige Arbeit, wie auch die 2 Ercker im Dach von den alda befindl. Stein zu repariren	10	»	»
Diese ganze Facade so wohl Bildhauerei als Architektur und Quaderstein ganz von neuen über zu arbeiten	180	»	»
Noch mangeln 10 Ellen Treppensteine	11	1	8

Süder Flügel äusserste Facade.

In die Kirchenfenster müssen 42 neue Posten gemacht werden	42	»	»
In die Fenster der obern Etage 5 neue Stürtzen	5	»	»
5 neue Fensterposten	9	1	»
40 Ellen Architrave	40	»	»
6 Ellen von den grossen Carnis	11	»	»
Den Rest vom Entabl. von den alten alda befindl. Stein zu repariren	10	»	»
In dies verzierte Balustrade, welche gäntzl. ruiniret, müssen 110 Quadratellen neue Steine eingesetzet werden, welche Steine von die aus der Mauer der Festung ausgebrochene Steine können verfertiget werden	20	»	»
Noch müssen die Medallien, auch wo es sonsten an der Balustrade benötigt, repariret werden[1]	8	»	»
Noch 10 Ellen neue Leisten zur Balustrade	12	3	»
Noch die 3 grosze steinerne Ercker im Dach, vor der alten alda befindl. Stein zu repariren	30	»	»
Die ganze Facade sowohl an Bildhauerei als Architektur, so auch Quadersteine neu über zu arbeiten	260	»	»

[1] I Stedet for denne Post anføres i det andet Overslag:

Noch in dieser Balustrade zwischen diesen Quatern befinden sich 38 Stück von Köpfen, Rosen und Nahmen, davon sind 17 St. ganz unbrauchbar, welche müssen neue gemacht werden, ist jedes St. vor Stein und Arbeitslohn 6 Rd.	102	»	»
Die vorige zu repariren belaufft sich mit aller Zubehör	6	»	»

Süder Flügel innere Facade.

Kirchenportal, daran müssen die Unterleisten am Piedest. ganz neu gemacht werden, so auch die Mittelstücken, Oberleisten, auch der 3te Theil jeder Colonne, auch ein ganz neu Bild, dazu benötigt 60 Cubikfusz Stein à 2 Mk. 12 Sk.	27	3	»
Selbe Arbeit zu verfertigen, auch sonsten zu repariren	68	»	»
Das Portal zu dem mittelsten Thurm zu repariren, für Marmor, andern Stein, Arbeitslohn, Klammer, Bley samt Steinkitt	30	»	»
Das Portal in dem Thurm wester Seite zu repariren	12	»	»
Die grosse Keller samt nebenstehende Thüre zu repariren	40	»	»
27 Ellen neue Cordon Leisten a 7 Mk. 8 Sk.	33	4	8
9 Stürtze und Sohlbencke	9	»	»
3 Fensterposten	5	3	»
3 ganz neue Frontons	45	»	»
5 Frontons von den alten alda befindl. Stein zu repariren	10	»	»
12 kleine Frontons in dem Thurm von dem alda befindl. Stein zu repariren	12	»	»
Das oberste Entabl. mit Konsolen und Köpfen von der alten Stein zu repariren	10	»	»
Das oberste Balustrade selbe Thurms von gedachten Stein zu repariren	11	»	»
Das oberste Werk gedachten Thurms von selben Stein zu repariren	10	»	»
Die 2 Ercker von den alten Stein zu repariren	10	»	»
In dieser Thurm müssen 2 kleine Treppensteine gemacht werden a St. $2^1/_2$ Rd.	5	»	»
Noch 10 grosse Treppensteine	36	»	»
Noch 6 Tritte zu verklammern	1	3	»
In der kleinen Thurm wester Seite 3 Frontons zu repariren von dem alten Stein	2	3	»
3 Ellen neue Cordon Leisten	3	4	8
Noch das oberste Entabl. mit Konsolen und Köpfe, samt Aufsatz darauf, von den alten Stein zu repariren	20	»	»
Noch auf selben Thurm 24 Ellen neue Leisten zu machen	44[1]	»	»

[1] I det andet Overslag staar:
Noch auf selbigen Thurm zur Verhöhung der neue Küppels seynd benöhtiget 24 Ellen neue Leisten, vor Stein und Arbeitsl. 1 Rd. 4 Mk. — 40 Rd.

Noch in selben Thurm 2 Treppensteine zu machen . .	5	»	»
Noch müssen 150 Stufen übergehauet werden und 6 verklammert	30	»	»
Diese ganze Facade ganz von neuen mit denen 2 Thürmen über zu arbeiten (wenn Bildhauerei, Arkitektur und Quaderstein übergehauen werden)	200	»	»

Wester Flügel, äusserste Facade.

Mangeln 4 Stürtze	4	»	»
3 Posten a St. for Stein und Arbeitslohn 1.5 . . .	5	3	»
Zu dem Entablement müssen 3 neue Consolen mit Köpfen[1] gemacht werden	10	3	»
Noch 8 andere Consolen unter dem Carnis	10	4	»
Diese ganze Entabl. wo es sonsten benötiget, von den alda befindl. Stein zu repariren	10	»	»
In die verzierte Balustrade musz 6 Ellen neu eingemacht werden mit ihren behörigen Zierathen	18	»	»
An die oberste Leiste der Balustrade musz 10 Ellen nen gemacht werden	12	3	»
Das Übrige von selber Balustrade von den alda befindenden Stein zu repariren	16	»	»
Noch befinden sich 4 Ercker ganz von gehauenen Steinen, selbe von den alten befindl. Stein zu repariren	36	»	»
Diese ganze Facade von oben bis unten, sowohl Bildhauerei als Architektur ganz von neuen überzuarbeiten, wie auch die in der Mauer stehende Quadersteine überzuhauen	260	»	»

Wester Flügel, innere Facade.

Die Thüre im Thurm samt Kellerthüre von den alten alda befindenden Stein zu repariren	22	»	»
Noch 14 Ellen Cordon Leisten a 7 Mk. 8 Sk. . . .	17	3	»
19 Sohlbencke mit Stürtzen	19	»	»
9 Posten a St. vor Stein und Arbeitsl. 1 Rd. 5 Mk. .	16	3	»
14 Frontons von den alten Stein auszubessern . . .	21	»	»
5 neue Frontons a 15 Rd.	75	»	»
Diese ganze Facade samt dem Thurm ganz von neuen so wohl an Bildhauerei als Architektur und Quadersteine von neuen überzuarbeiten	180	»	»
Summa	4445	3	8

alles vorige bedungen mit 4000 Rtl.

[1] Det andet Overslag har Knöpfen.

An denen Flügel des Schlosses Cronenburg müssen folgende Quadersteine ganz von neuen eingesetzet werden.

Erstl. am Norder Flügel, die äusserste Façade mangeln	460	Qvadr.	Ellen
innere Façade mangeln	76	—	—
Oster Flügel, die äusserste Façade mangeln	1626	—	—
innere Façade	20	—	—
Suder Flugel, die äusserste Façade	2754	—	—
innere Façade	407	—	—
Wester Flügel, die äusserste Façade . . .	1820	—	—
innere Façade	400	—	—
Summa	7563	Quadr.	Ellen

Diese 7563 Quadrat Ellen von neuen zu verfertigen kann jede Quadrat Elle von Stein und Arbeitslohn betragen 1 Rd. 1 Mk., vovon die Dicke des Steines 5 à 6 Zoll berechnet

8823 Rd. 3 Mk.

Sollen aber selbe von Schonischen Steinen dazu angeschaffet werden, kan an jeder Quadrat Elle an Arbeitsl. verdient werden 1 Mk. 8 Sk., thut . . . . 1890 4 8.

Copenh. d. 8. Maj 1727. *Diedrich Gercken*

Das Arbeitslohn von 7563 Quadrat Elle Gottländer Stein zu behauen und zu passen bedungen mit . . . . 1800 Rd.
thut die Summa mit vorhergehende 4000
die Summa 5800 Rd.

und a Elle Quadr. Gottl. Stein mit $5^1/_2$ bis 6 Zoll dick, welches Ellenmasz was erforderlich, wegen der vorhandenen, so ausgebrochen werden müssen, nicht specificiret werden kan, indem man wegen dem Ausbrechen nicht wissen kan wie viele brauchbare bleiben werden.

d. 16. Juni 1727. *J. C. Krieger.*

Det andet Overslag, der er dateret d. 5. Maj 1728, er maaske noget omarbejdet efter det, Heimbrodt først havde indgivet. Ved Slutningen omtales, at der i Façaderne maa indsættes 7563 Kvadratalen nye Sten, og at Arbejdslønnen herfor kan sættes til 1 Mk. 4 Sk. for hver Kvadratalen, eller i Alt 1,575 Rd. 3 Mk. Hele Beløbet for Arbejdet og det Materiale, der skal leveres af Stenhuggeren, bliver derefter 5509 Rd. 4 Mk. 10 Sk. Men Dokumentet slutter saaledes:

In bem^te Ueberschlag ist eben angeführet, gleich wie der Herr Ober Landbaumeisters mit sich habenden Steinhauers Ueberschlag, dasz das ganze Schlosz so wohl an der Stein als Bildhauerei von neuen solte überhauen werden, welches ich nicht vor dienl. befinde, in Betrachtung dessen, dasz solches in Frühejahre oder Herbst von Regen und schlimmen Wetter eben wie vorhin wieder ausschläget, als kann wegen das Abhauens von den Überschlag abgehen 1810 Rd. Bleibt also noch 3699 4 10

In Stelle das Überhauens kann des Schlosses Stein und Bildhauerei mit einen groben Holländischen Pendomerstein abgerieben werden, und kann solches mit commandirten Leuten unter meiner und meiner Gesellen Aufsicht verrichtet werden, und bekommt jede commandirter Mann täglich 4 Sk., thut ohngefehr . . . . 200 » »

Vor meiner und meiner Leute Anordnung und Aufsicht, samt den Holländischen Bendomersteins Anschaffung wird berechnet . . . . 120 » »

Beträgt die ganze Summa 4019 4 10

Was die schwedische Steine anlanget, so habe an ihre königl. Majt. mein allerunterthänigstes Memorial, datirt den Maj, ergehen lassen, darinnen ausführlich unterthänigst gemeldet was vor Art und Weise der Stein sich befindet, und ihm zu einen tüchtigen Gebrauch liefern wolle.

Copenh. d. 5 Maj 1728. *Johan Christ. Heimbrod.*

Endelig sluttede Krieger følgende Akkord med fire Sten- og Billedhuggere om det hele Arbejde.

Auf ihro königl. Mayt. allergn. Befehl ist volgende Contract errichtet.

Ich Johan Adam Sturmberg, Bildhauer, und Didrich Gercken, Steinhauer, unternehmen uns den Cronenburger Norder Schlosz Flügel nebst dazu gehörige Thürmen und Treppen, dito der oster Flügel, an Bildhauer und Steinhauer Arbeit, alles in völligen und vollkommen Stande zu setzen.

Ebenmessig ich Johann Christopher Heimbrodt, Bildhauer, und Joseph Lützius, Steinhauer, die Bild- und Steinhauerei des süder und wester Flügels und zwar alle die daran befindliche Bild- und Steinhauer Arbeit, wie sie Nahmen haben möge, auch wie es uns von der Herr Ober- Land- Baumeister Krieger ange-

wiesen, und zu ihro königl. May. diensten prätendiret wird, als auch nach erst verfasten Überschlag von Diedr. Gercken, de dato den 8. May Ao. 1727 und folgenden von Johan Christoph Heimbrodt de dato den 24 Juli Ao. 1727. als hierneben folgender Litr. A und B. So verbinden wir uns in Zeit von Dato an, in Ein und halb Jahr mit solche erforderliche Arbeit fertig zusein, dergestalt, das wir dar zu repondiren wollen, mit nachfolgende Conditions:

1. Alle Facaden der Schlosz- Flügels, so wohl innerlich als äuserl., item Thürme und Treppen, wie es erforderlich, theils $^{1}/_{2}$ bis $^{3}/_{4}$ Zoll tief die Steinhauerarbeit net und sauber mit Stein-Meisels überzuarbeiten, so dasz wenn solche Arbeit verfertiget, wie ganz neu über all anzusehen seyn soll.

2. Ebenmessig die Bildhauerarbeit, wie es erforderlich, zu verfertigen und überzuarbeiten.

3. Legen auch selbsten als nach ünsern Überschlägen düchtige und erforderliche gute Steine, item Kitt, eiserne Klammer und Bley zu, und verarbeiten die jenige Steine, so uns frey geliefert werden, mit der Sorgfalt, gleich es unser eigen wehren, spalte solche nicht obiter hin, sondern brauchen die Steinsägen, solche Steine auf das Sparsamste zu nützen.

4. Da sich wider vermuthen etwa befinden solte, dasz in beyde beygehende Überschläge nicht alles von Bild und Steinhauer Reparations annotiret und mentioniret seyn solte, so verschreiben wir uns hiemit, alles vorfindende incorporiert zu seyn, so auch die Versetzung und Ausbrechung der Steine besorgen, wenn uns vor solche sämtl. Arbeit 3650 Rd., sage drey Tausindt Sechs Hundert und fünfzig Reichsthl. gerichtet würden, nebst freyen erforderl. Transport und freyer Stellagie, item 10 »Blichs Leute« die Stellage zu richten, Stein und dergleiche vor die Böhte zur Stelle zu bringen, wie auch uns gut gethan werden mögte a Quadratelle der neu einzusetzenden Steine mit ein Marck dänisch.

Obiges zu præstiren verschreiben wir uns unterzeichnete dasz bemelte Summa in 3 Terminen, vor düchtig und gut Arbeit accordirt, bezalet werden soll, als der ersten Termin zum voraus und Einkauf die erforderliche Steine mit 1600 Rth., den 2ten Termin wenn solche Arbeit etwa $^{3}/_{4}$ theil ferthig mit 1400 Rth., und den rest als den 3ten Termin mit 650 Rth. als wenn solche Arbeit düchtig und vollkommen abgeliefert und befunden worden

Ferner wird solchen Meistern freyen erforderlichen Transport und Stellage zugestanden, und angeführte 10 Mann zu »Blichs Leute«, so lange die Arbeit wehret und solche da benötiget seyn, frey gehalten, item a Quadr. Elle der einzusetzenden Steine ein Marck d. wenn eine Facade gantz verfertiget und das Quantum erwiesen bezahlet, welches zu Festhaltung bis allergnädigste Approbation alleruntertbänigst geschlossen. Copenh. d. 3. Juli 1728.

J. C. Krieger.

Johan Adam Sturmberg. *Diedrich Gercken*
Johan Christoph Heimbrodt *Joseph Lütz*

Dasz ich einbemelte Arbeit anstatt Heimbrodt mir annehmen zu verfertigen, und vorgedachter Summa faststehe, und selbige tüchtig und verantwortlich auf selbige fusz, wie Heimbrodt sich oben verschrieben, zu vollführen, solches bescheinige hiemit eigenhändig.

Copenh. d. 11 Augustj Ao. 1728. *F. Ehbisch.*

Vorstehenden Contract wegen Über Arbeit und Imstandesetzung der Bild- und Steinhauerarbeit zum Schlosse Cronenburg, mit selbst Zulegung derer in den Überchlägen zu Gelde mit angeschlagenen steinen, item Kitt, eyserne Klammer und Bley für 3650 Rd. nebst freyer erforderlicher Transport und freyer Stellagien, item 10 Plitzleute, die Stellage zu richten, samt Steine und dergleichen von die Böte zur Stellage zu bringen, ingleichen noch a part für jede Quadratelle der anzukaufenden und neu einzusetzenden Quadersteine das Arbeitsl. zu ein Mark d. bedungen, haben wir hiemit allergnädigst approbiren wollen, so dasz bei Schliessung dieses zu Ankaufung der Steine und sonsten 1600 Rd., wann diese Arbeit etwan $^3/_4$ theil fertig, als dan noch 1400 Rd., und den Rest als 650 Rd. so bald alles vollenkommen abgeliefert und tüchtig befunden worden, gegen unser Ober Land Baumeister Kriegers Anweisung, dafür ausbezahlet werden mögen. Urkundlich unter unsern königl. Handzeichen. Geben auf unserm Residentz zu Kopenhagen den 29. Julij 1728.

Friderich R. [1]

Det synes altsaa, at Heimbrod dog er gaaet ind paa Forslaget om den Afhugning, som han selv havde fraraadet. Men naar han desuagtet ikke kom til at tage Del i Arbejdet, og naar

[1] Afskrifter af Overslagene samt af Kontrakten af 3. Juli 1728 med Kongens Approbation af 29. Juli s. A. findes ved Part. K. Bygn. R. 1736, Bilag 56.

Kontrakten, efter at den var approberet af Kongen, fik en Paategning om at Ehbisch skulde overtage endel af Arbeidet i Stedet for Heimbrod, saa laa det vistnok i, at Krieger ikke var tilfreds med ham og bl. a. mente, at det gik alt for langsomt med det Arbejde, han havde at udføre til Frelserskirken paa Christianshavn.[1] Krieger skrev nemlig til Justitsraad Lautrop:

Nach dem den 7ten dasz Christianshagener Kirchen Althar besichdiget worden, und zwar in meiner presens, so ist nicht allein befunden worden, dasz die verferdichde arbeith daran nicht allein umgemacht werden musz, sondern auch noch gar langweilich aufsiehet, so dasz dieser arbeith wonicht andere Meisters Heimbrodt zu hilfe gesetzet werden, gar langweilich annoch anstehen konte. Da nun solche arbeith würcklich über $3^1/_2$ Jahr gedauret, und ich seinetwegen nicht wenig Verdrusz, weil er so langsam und schlecht arbeitet, leiden müssen, also noch Ihro May. allergnedigsten willen habe zu der Kronenburger Schlosz arbeith Mons. Ebisch, welcher zu verlessige arbeith jederzeit gemachet, annehmen sollen, um auf Heimbrodt besser zeit zu verfertigung desz Althars zu lassen, welches sonsten gantz ohnverandwordlich bliebe, zumahlen er mitt die jenige leuthe, so er im Vorath nicht viel bestreiten kan und jungens und Soldaten wie an dem Althar in arbeith letzt befunden, die Kronenburger arbeith nicht zu lesset, also wolle der wohlgeborene herr Justitzrath Lautrop belieben dasz an Mons. Ebisch als der erster Termin mitt 400 Rth. ausgezahlet werden möge, um nach allergnedigster willen die arbeith vortzusetzen. Copenhagen den 10. Aug. 1728. *J. C. Krieger.*

Hertil er føjet en egenhændig Kvittering af Ehbisch, dat. Kbh. den 11. August 1728, for de første 400 Rd. De tre andre Deltagere fik ogsaa hver 400 Rd.

De fire Mestere skulde altsaa tilsammen have 3650 Rd. for Arbejdet og en stor Del af det dertil fornødne Materiale, og desuden 1 Mk. for hver Kvadratalen nye Kvaderstene, der skulde indsættes. Arbejdet skulde have været udført i Løbet af halvandet Aar, men det varede endel længere. I November 1734 blev der ved Brigader og Generalbygmester Häusser tilstillet Eigtved en kongelig Ordre til alene at efterse om det omtalte Stenhuggerarbejde paa Kronborg var udført i Henhold til Kon-

[1] Se herom S. 54 fg.

trakten. Eigtved skriver, at han maatte foretage Eftersynet alene, »weiln ausser denen Stein- und Bildhauern, welche diese Arbeit auf Cronenburg entrepreniret, keine andere vorhanden, welche zur Besichtigung mit gezogen werden können«. Arbejdet fandt han saa tilfredsstillende udført, at der kun var enkelte Udsættelser at gjøre, for hvis Skyld der maatte tilbageholdes nogle mindre Beløb. Han nævner følgende Mangler:

Auf dem norder Flügel

1. Die Plinten unter dem Piedestal sind nicht verfertigt, sondern solche stehet wie zuvor auf der Erde, wofür abgezogen werden . . . . 10 » »
2. Was in den 2den Punct angeführet, ist nicht gemachet, sondern die Würffel des Piedestals sind nur ein wenig ausgebessert, woran 6 Rth. verdienet seyn, und komme also zum Abgang . . . . 15 2 »
3. Die Basen, Capitäle, Pilasters, wie auch die Argitraven und Friesen, nebst denen Bildern in den Nichen befinden sich verfertiget, was aber die Columne betrifft, so ist selbige schlecht gemacht, wofür ausgesetzet werden . . . . 8 » »
4. Die eine Kragstein, von denen zweyen, welche den Ercker tragen, müssen tüchtiger gemachet werden, so betragen kann . . . . 4 » »

Auf dem oster Flügel.

5. Von denen 12 Frontons fehlet 1 Stk., wofür abgehen » 4 »
6. Vermöge beygehende Rechnung sub Litr. A sind dem Stein-Hauer Sturmberg 16 Cubick Fus, von denen Ihro Konigl. Mayt. zugehörigen auf Cronenburg befindl. gottl. Steinen geliefert, wofür a Cubic Fuss 24 lbs. anzurechnen . . . . 8 » »

Zusammen, so wegen der Steinhauer Arbeit zum Abgang kommen . . . . 46 » »

Weilen nun denen Steinhauern auf obigen Contract ultimo Decemb. 1734 der Betrag von 650 Rd. rückständig geblieben, so kommen also denen selben, nach abzug vor specificirter 46 Rd. annoch zum guth die Summa von 604 Rd., schreibe sechs Hundert und vier Rth.

Copenh. den 3ten Dec. 1734. *N. Eigtwedt.*

Sturmberg kvitterer den 6. Juli 1735 for at have modtaget 3 Stk. af den Kongen tilhørende gullandske Sten; de udgjorde

16 Kbf. og 14 Kubiktommer. Bartholin (Slotsforvalteren) bevidner, den 4. Decb. 1735, at Arbejdet er udført, og Häusser bevidner, d. 8. Sept. 1736, at hele Arbejdet er udført og at de af Eigtved anførte Mangler ere afhjulpne, saa at de resterende 46 Rd. kunne betales. Endelig forefindes en Kvittering for 604 Rd. d. Cour., dat. 17. Okt. 1736, egenhændigt underskreven af Diedrich Gercken, F. Ehbisch, Johan Adam Sturmberg og Ludvig Friedrich Höin »alsz Kurator meiner frauen desz seligerr steinhauer Joseb Lütz vor mahls nachgelassen Wittwe«.

Den 4. Maj 1728 blev der sluttet en Kontrakt med Overlandbygmester Krieger, hvorefter han overtog en betydelig Del Reparationsarbejde paa Kronborg, nemlig endel Mur-, Tømmer-, Snedker-, Smede- og Glarmesterarbejde, for i Alt 8300 Rd., og der blev tilstaaet ham fri Transport af Folk og Materialier, Arbejdskraft til at opføre Stilladser m. m. Af Summen fik han samme Aar udbetalt 3,500 Rd., og det følgende Aar 2,500 Rd., da han havde ansøgt om at faa udbetalt den anden Termin for at kunne betale Penge til Murmester Lars Eriksen og andre. Derefter synes det at være gaaet meget langsomt med Arbejdet, eftersom han først i Aaret 1731 fik udbetalt de 400 Rd., og 1732 endnu 1400 Rd. Saaledes var der 500 Rd. til Rest; men herom blev der først 1750 gjort Afregning med Krieger. Der var i Kontrakten omtalt et og andet, som ikke var bleven udført, men paa den anden Side havde Krieger leveret noget Arbejde udenfor det betingede, saa at han i det Hele fik lidt mere end fra først af betinget.

I Juli 1728 blev der gjort Akkord med to Blytækkere Frederik Asmussen og Daniel Petersen om Reparation af endel Bly- og Kobbertækkerarbejde paa Kronborg. De skulde selv tillægge Loddetin, Søm, Stifter og Kit, og skulde have i Alt 700 Rd. Heraf fik de s. A. de 300 Rd., 1731 fik de 200 Rd., og de 200 Rd. fik de formodentlig 1733.

Det var gaaet temmelig langsomt baade med de 4 Mesteres Arbejde og med det Arbejde, Krieger havde paataget sig efter Kontrakten 1728. Som Følge heraf udgik den 3. Juli 1731 en kgl. Ordre til Generalmajor og Kommandant de Prætorius og Brigader Häusser om at afgive en Beretning om hvormeget der var udført og hvad der endnu stod tilbage. De indgav deres Beretning den 19. Juli, tilligemed endel skriftlige Erklæringer fra forskjellige Haandværkere. De skrive, at der, som Bilagene vise,

endnu er meget at gjøre, bl. a. ved Stenhuggeriet paa de 3 udvendige Façader. Krieger har anført som Grund, at man manglede de fornødne Sandsten; men dette er ikke den sande Aarsag. Thi uagtet der maatte anskaffes 5,700 Kvadratalen gullandske Sten og $562^{1}/_{2}$ Kbfod Bloksten til Gesimsen, hvilket kan ses af Gerckens Overslag Lit. G, og skjønt der var forbrugt mange Sten, havde man dog endnu 1,000 Kvadratalen i Behold, og desuden vilde der blive udtaget endel af den vestre Fløj, saa at der i alt Fald var Sten nok til at fuldføre den nordre Fløj med. Men den sande Grund er, at Stenhuggerne ikke have været meget flittige, uagtet Betalingen er bleven erlagt i rette Tid. Gercken og Sturmberg have dog været de flittigste; men Heimbrodt og Lütz have været forsømmelige. Der havde ogsaa været en Uenighed mellem Stenhuggerne; men den var nu bleven bilagt, og der var bleven oprettet en skriftlig Overenskomst imellem dem, i Prætorius', Häussers og Kriegers Nærværelse. Der var bleven overrakt Kongen en Memoriale af 28. Maj, af Lars Eriksen, der beklagede sig over, at Krieger ikke havde villet oprette en Kontrakt med ham og at han ikke kunde arbejde videre førend en saadan kom i Stand; men dette var nu sket, og Murmesteren havde lovet at arbejde flittigt. Der ansøges nu om, at der maa blive ført godt Tilsyn med Arbejdet, saa at det kan fremmes og at det, der findes kassabelt, strax kan blive omgjort, og at bl. a. nogle Vindueskarme af daarligt Træ kunne blive erstattede med nogle bedre, førend der begyndes paa at anstryge med Oliefarve. Der ansøges tillige om, at der maa blive anskaffet hvad der endnu mangler af gullandske Sten, og man haaber da, at Slottet kan blive færdigt endnu samme Aar. Fremdeles bemærkes, at Alteret i Slotskirken er sunket noget ved den ene Side, og at det bliver nødvendigt at nedtage det og opføre det paany, inden der tages fat paa det andet Murarbejde i Kirken. Denne Forandring ved Alteret vilde efter Gerckens Overslag koste 45 Rd.

Til denne Beretning hører nogle Bilag, hvoraf her skal meddeles et kort Udtog. Af Mur- og Stenhuggerarbejdet var endel ufuldført, bl. a. paa det store firkantede Hjørnetaarn, hvor man ikke havde kunnet arbejde videre fordi det udvendige Stenhuggerarbejde ikke var i Stand. I Kirken var det øvrige Murarbejde ikke blevet udført fordi Alteret først maatte nedtages og opføres paany; men herom forelaa ikke endnu nogen Resolution. Af Snedkerarbejde var meget udført og tildels anbragt paa sin Plads;

men heraf maatte enkelte Stykker kasseres og erstattes med nye. I Bilag G anføres hvor mange Kvaderstene der behøves til det store firkantede Taarn. Det er opmaalt i Overværelse af Prætorius, Häusser og Krieger. Det er paa hver Side 25 Alen bredt, og til Balustraden 16 Alen højt. Til Beklædning af de to hele Sider behøves altsaa 800 Kvadratalen Kvadersten; til den ene Side, som Taget støder til, behøves 200 Kvadratalen, og til den anden Side, som Taget ligeledes støder til, men hvor man kan bruge Halvdelen af de tilstedeværende Sten, behøves 100 Kv.-Al. Det Hele er altsaa 1100 Kvadratalen Sten. »Die Leiste an selben Thurm«, der skal gjøres af Sten i Stedet for den gamle af Træ, er 75 Alen lang, 5/4 Alen bred og 3/4 Alen høj, og hertil behøves altsaa 562 1/2 Kubikfod Sten. Arbejdslønnen er sat til 1 Rd. 3 Mk. pr. Alen, altsaa for de 75 Alen 112 Rd. 3 Mk. Overslaget er skrevet af Gercken og underskrevet af ham, F. Ehbisch, Joseph Lütz og Johan Adam Sturmberg, 18. Juli 1731. Gercken har tilføjet en Bemærkning om, at der endvidere, til den sydlige og vestlige Fløj, i Henhold til Kontrakten, behøves 4600 Kvadratalen Sten, saa at der i Alt behøves 5,700 Kvadratalen, og til Gesimsen 562 1/2 Kbf. Bloksten. — Ved det ovennævnte Forlig mellem de 4 Mestere erklærede de sig enige om, at da der paa de to Huslænger er mere Arbejde end paa de to andre, skal det sidste Kvartal af den dem tilstaaede Betaling fordeles saaledes mellem dem, at Ehbisch og Lütz faa hver 100 Rd. og Resten tilfalder Gercken og Sturmberg. Fremdeles ere de to sidstnævnte blevne enige om, at da Gercken alene har begyndt paa at istandsætte Slotsportalen, saa skal han ogsaa selv fuldføre den anden Halvdel af samme, som ellers kunde tilkomme Sturmberg, og selv have Betalingen derfor, som kan sættes til 100 Rd. Det sidste Bilag omhandler Alteret i Slotskirken. Gercken skal nedbryde det, reparere det og opsætte det paany, og for dette Arbejde, undtagen Murarbejdet, er der tilstaaet ham 45 Rd., samt frit Stillads og fornødne »Pfligts Leute«.

Det er altsaa i Henhold til ovennævnte Bilag G, at der blev sluttet følgende Kontrakt om Levering af Sten.

Jeg Tønnis Becker og Anders Bjørn, Borger og Tømmerhandler her i Kjøbenhavn, paatager og forpligter os paa vor egen Bekostning og Risiko at levere alle de til H. k. M. Tjeneste ved Kronborg Slots Reparation behøvende gullandske Sten, og levere

dem ved Broen paa Kronborg Fæstning, nemlig følgende Sortimenter og Alenmaal.

1. Af gullandske Sten 11400 Kbfod, hvoraf ingen skal være tyndere end 6 Tommer, men nok tykkere, og det med den Kondition, at endskjønt ved Leverancen maatte befindes, at nogle ere tykkere end 6 T., da slig Overmaal os ikke aparte skal godtgjøres, eftersom Maalingen alene sker efter Længden og Breden af Stenene. Men Breden og Højden af samme Sten skal i det ringeste være 3 til $3^1/_2$ Kvarter eller i det Højeste en Alen. Saa og forpligter vi os begge hermed at levere den tredie Del af bemeldte Sorter Sten efter ovenstaaende Højde — saa at alle Skifter kan faa én Højde.

2. Saa forpligter vi os og at levere 562 Kbfod Bloksten, som in alles beløber 11,962 Kbf., af hvilket Parti Sten vi forpligte os at levere næst Guds Hjælp i dette Aar i det mindste 5000 Kbf. og den øvrige Rest saasnart Søen igjen bliver navigabel i næstkommende 1732 Aar, saa at det hele forlangte Kvantum Sten inden Juli Maaneds Udgang 1732 i det seneste skal være rigtig leveret, og det saaledes, at ved hver Leverance, som i næstpaafølgende 1732 Aar skal leveres af de forlangte Blokstene 80 eller 100 eller og mere Kbf. tilligemed de andre mentionerede Sorter Sten.

Hvorimod jeg underskrevne paa H. k. M. Vegne forsikkrer, at Tønnes Becker og Andreas Bjørn skal nyde i Betaling for hver Kbf. af oftbemeldte Sten 36 Sk. dansk, naar samme som ommeldt ved Broen paa Kronborg Fæstning, imod Kommandantens og den kgl. Lakajs Attest rigtig er leveret. Dog modtages ingen Leverance medmindre den i det mindste bestaar af 1800 til 2000 Kbf., men vel af større Kvantum; og ved hver Leverance betales dem 600 Rd., uden nogen Afkortning. Saa tillader H. k. M., at de Fartøjer, som de til denne Transport fra Gulland behøve, med indehavende Stenladning maa passere fri for Toldafgift ved Kronborg (etc).

Kjøbenhavn den 11. August 1731.

Udi al beløber 11,962 Kbf. gull. Sten a 36 Sk. den Summa 4485 Rd. 4 Mk. 8 Sk.

Tønnes Becker L. S. — A. Bjørn L. S.

Kontrakten er app. 6. August 1731.[1]

---

[1] En Afskrift af Kontrakten findes ved Regnskabet for 1732, Bilag 196; men hvem der har sluttet den paa Kongens Vegne, angives ikke. I Aftrykket er den

Der har formodentlig været sluttet en Kontrakt med de 4 Sten- og Billedhuggere om at anbringe Sandstenskvadrene og Gesimsen paa det store firkantede Taarn, i Henhold til deres Overslag af 18. Juli 1731, og den største Del af Arbejdet er formodentlig bleven udført i Aarene 1731—33 og betalt 1733. Men Gesimsen og Reparationen paa Alteret blev først betalt nogle Aar senere, efter at de 4 Mestre havde indgivet en Ansøgning derom til Kongen. Den er dateret d. 18. Marts 1737. De skrive, at de ganske rigtig have faaet deres Betaling for Arbejdet paa Kronborg, undtagen for det paa Gesimsen og Alteret, som dog ogsaa er blevet synet, ligesom det øvrige. De have to Gange indsendt Regninger derpaa til Häusser, men have intet kunnet udrette, og ville derfor nu direkte henvende sig til Kongen. Paa Ansøgningen er bemærket, at den er præsteret d. 26. Marts 1737, og Alefeldt har tilføjet, at Kongen har befalet, at Häusser skal afgive sin Erklæring om Sagen. Häussers Erklæring er af 19. September 1737. Han skriver, at der var akkorderet om 45 Rd. for Reparationen paa Alteret og om 100 Rd. for Gesimsen. Han har allerede 1731 beset Arbejdet i Forening med daværende Generalmajor og Kommandant Prætorius, og de have afgivet en Erklæring derom den 19. Juli 1731; han henviser ogsaa til Hofmarschal Grams Brev af 29. Januar 1732, Lit. A, og han finder, at Arbejdet endnu ikke er betalt. Grunden hertil er, at da Eigtved 1735 efter Kongens Ordre havde været paa Kronborg for at syne det udførte Reparationsarbejde, og derefter indsendte sin Beretning, bleve »obiger Pöste quæst. halber« aldeles ikke omtalte i samme, hvorfor Regningerne »bis zu fernere Untersuchung« ikke kunde expederes. Men da nu Eigtved har erklæret, at Arbejdet er tilfredsstillende udført, ansøges om, at det maa blive betalt. Der er tilføjet Kongens Resol. af 9. Oktober 1737 om at det maa betales.

I Foraaret 1733 blev der arbejdet paa en omfattende Reparation af det store firkantede Hjørnetaarn; men herom kan kun gives ufuldstændig Oplysning, da man mangler endel af de herhenhørende Regnskaber og Dokumenter. Af et kortfattet Uddrag i Regnskaberne ses, at der har været gjort et Overslag, som var approberet d. 6. Maj 1733 og lød paa 2198 Rd., samt fri Trans-

---

lidt forkortet. Der er vedlagt et Bevis for, at endel Sten er modtaget, hvorfor den 30. Juli 1732 er betalt 1026 Rd. 7 Sk.

port af Folk og Materialier, og endel Arbejdskraft. Pengene skulde betales i to Terminer; Murmester Lindner skulde have 950 Rd., Tømmermester Baars »für das Verdeck des Thurms« 160 Rd., og for Stilladstømmer 56 Rd. Baars fratraadte dog kort efter, men Timm Westphal overtog Arbejdet i hans Sted. Et Par Blytækkere skulde have i Arbejdsløn og for Loddetin m. m. 96 Rd.,. og der skulde kjøbes Kobber for 936 Rd. Murmesteren og Tømmermanden fik 1731 den første og 1733 den anden Halvdel af deres Betaling. I Aaret 1735 fik en Tømmermand Betaling for at nedbryde Stilladset ved det store Taarn, og i Sommeren s. A. var Eigtved efter Kongens Befaling paa Kronborg for at optage Syn i Anledning af den foretagne Hovedreparation. En betydelig Del af denne maa altsaa have været udført, men helt færdig var den neppe. Af de i Maj 1733 til det store Taarns Reparation bevilgede 2198 Rd. var der indtil Slutningen af 1735 udbetalt 1166 Rd., og i flere af Regnskaberne omtales, at der var »wegen der Bleideckerarbeit und der Kupferne Deckplatten rückständig 1032 Rd.«

Der blev ogsaa foretaget adskillige Forandringer og Reparationer i Slottets Indre. Saaledes blev der 1737 foretaget store Forandringer i Generallieutenant og Kommandant Rosenfeldts Værelser, efter Generalmajor Häussers Forslag, der blev app. d. 1. Maj s. A. Hofbygmester Thurah gjorde Akkord med Haandværkerne og attesterede Regningerne. Der blev nedbrudt en Hvælving »oberhalb der Schule«, og nogle under den staaende grundmurede Skillerum, og lagt Bjælker og Loft i Stedet. En Murmester fik Betaling for at optage og atter nedlægge Gulvfliserne i den store Sal m. m. Der blev gjort Forandringer ved Gulve, Lofter, Skillerum o.s.v. Gercken leverede en ny Kamin af Bremersten og en anden af gullandsk Sten. Der blev anskaffet 3,000 store og 12,800 smaa Mursten og noget over 300 Tdr. Kalk. For Materiale og i Arbejdsløn betaltes omtrent 1400 Rd.

Da Stilladset blev nedbrudt 1735 og Arbejdet samme Aar blev synet af Eigtved, maa man vel antage, at en betydelig Del af det har været i Stand, nemlig Sandstensbeklædningen paa Taarnet. Men derimod synes det, at Taget paa det store Taarn er blevet forsømt i en utilbørlig Grad, og at det især var denne Forsømmelse, der var Skyld i et stort Uheld, som indtraf 1748. Herom faar man Underretning af følgende Skrivelse med Overslag, som blev indsendt af Thurah 1748:

Es hat sich in abgewichenen *May* Mohnat zugetragen, dasz von den grossen sogenandten vierkantigen Thurm auf dem Schlosse Cronburg ein Stück des *Quader* auf ungefehr 14 à 15 Ellen in Quadrat heruntergefallen und so wohl am Thurm selbsten als an den Kupffer Dächern der unterstehenden Gebäuden, vielen Schaden veruhrsachet; ich habe den Thurm nachdehm genau durch kundigen Handwerckern besichtigen und examiniren lassen, da es befunden ist, dasz dieser Fall seinen vornehmsten Uhrsprung daher gehabt, dasz die auswendigen Quaderstücken weder an einander noch in der Mauer mit Anckers und Klammers sind bevestiget gewesen, also dasz die *Quader* sich von den Mauren ab- und losz gegeben haben Durch diese Gelegenheit hat man wahrnehmen können, dasjenige was vorhero nicht zu sehen gewesen ist, dasz nemlich die Quader an mehrere Orten am Thurm sich von dem Mauren abgegegen haben, und also zu befurchten stehe, dasz wenn es nicht baldigst *redressi*ret und im Stande gesetzet werde, ein grösseres Unglück arriviren könte, welches den unterliegenden Gebäuden zur grösten *Ruin* gerichen mögte.

Damit also das benöhtigte eiligst *redressi*ret werden möge, habe ich zuforderst die Berechnung der Unkosten so genau als bey dergleichen Arbeit möglich ist, *formi*ret, um diesen sogenandten vierkantigen Thurm durchgehends in tüchtigen und in gebührenden Stande zu setzen; die Unkosten erhellen aus beygehenden Ueberschlagen, als:

Lit. A. Mauerarbeit und Materialien	656 Rd.
Ausserdehm werden dem Mauermeister zu Pflichts-Leuten bey der Arbeit in 8 Wochen oder 48 Arbeitstage 24 Mann und ein Unterofficier von commandierten Soldaten gegeben, welche auf königl. Rechnung abgehalten werden, und beträgt als à Unterofficier täglich 8 Sk. und à Gemein 6 Sk., in allem	76 » »
Alle Mauer und Zimmer Materialien werden theils durch königl. Fahrzeuge von Holm oder den Umständen nach durch den Bauren frei nach Cronburg verschaffet.	
So werden auch die benöhtigte Bloch und Thau zum Aufziehen der schweren Steine und der übrigen Materialien von dem königl. Holm ausgelehnet und nach vollendeter Arbeit dorthin wieder abgeliefert.	

Lit. B. Zimmer Arbeit und Materialien. . . . . . . 284 5 »
Lit. C. Stellage zur Mauer- und Steinhauerarbeit . . 36 » »
Lit. D. Kupferdecker Arbeit und Materialien . . . 353 4 12
Lit. E. Steinhauerarbeit und Materialien . . . . . . 440 » »
Und da der Thurm bis hieher nur mit simple Bretter ist bedecket gewesen, welche das eingedringendes Wassers auf und zwischen den Mauren verursachet, so ist unumgänglich nöthig dasz selbiger zum wenigsten mit Bleck bedecket werde, um an den Kosten zu menagiren, welche Blech-Deckung, da sie ungefehr 600 Quadrat Ellen ausmachet, à Quadrat Elle 5 Mk. 10 Sk., in allen ungefehr betragen werden . . . . 562 3 »
und da man unmöglich zum voraus sehen und wissen könne, ob nicht etwa während der Arbeit einige Baufälligkeiten mehr sich äussern mögten, die nohtwendig zugleich im Stande gesetzet werden müssen, als werden zu dergleichen *Cas* ungefähr berechnet . . . . 400 » »
und was auf eine oder die andere weise in der Arbeit menagiret werden könne, solches gerichtet zum Beschlufs der konigl. *Cassa* zu gute. Summa 2809 » 12

Und da die Arbeit in diesen Sommer in guter Jahreszeit unumbgänglich im Stande gesetzet werden musz, so wird die königl. allergnäd. Approbation darauf um so weit eher allerunterthänigst erbeten, und damit die Arbeit nach der langsahmen Steinhauer-Arbeit nicht nechstens aufgehalten werden soll, und folglich die Arbeit zu bequemer Zeit nicht zu Stande gebracht werden könte, so habe mich zu königl. Diensten und Interesse gemässiget gesehen, den Steinhauer zu beordern, alsobald mit Behauung der benöhtigten Quader-Stücken den Aufgang zu machen, da dann nach erhaltener königl. allergnädigster Approbation die Arbeit mit force und Eyfer fortgesetzet werden könne.

Sandholm den 24. Junij 1748. *L. de Thurah.*

Med denne Skrivelse fulgte nogle Bilag, hvoraf det første var en Beretning med Overslag fra Murmester Schiønning, angaaende Murarbejdet. Schiønning skriver:

»Paa bemeldte Taarns nordre Side er et Stykke af de hugne Kvaderstene udfaldet, og derved foraarsaget at Konsolerne med Hovedgesimsen, samt Balustraden eller Brystværket ovenpaa

ogsaa tillige har udgivet sig, saa det ikke er at reparere eller bringe igjen udi Lod og Linie; samme Stykke udfaldne Mur er 14 Alen høj og 15 Alen bred, som er paa den ene Side af Taget ind til Slotsgaarden. Men da jeg nøjere har visiteret og efterset det øvrige af Taarnets Beklædning med Kvaderstene, saavel paa den Side af Taget ind til Slotsgaarden som paa den anden Side af Taget ud til Graven, saa finder jeg, at hele Beklædningen er løs og hul indvendig. Ser jeg inde paa Loftet under Taget paa samme Side af bemeldte Taarn, ser jeg, at Muren er ganske forfulet og Stenene bortfaldne, saa at de hugne Kvadre, som sidde udenfor Taget, stikke 4 a 5 Tommer over dets Fundament, saa at den inderste Murs Forfulelse sikkert har været Aarsagen til, at Beklædningen har givet sig ud, og lige saa til det, som er udfaldet, og altsaa foraarsaget hele Taarnets Brøstfældighed udvendig.

Naar nu samme Taarn udvendig komplet skal i Stand bringes, saa maa Brystværket med Hovedgesims og Konsoller paa samme Side ganske nedtages, samt de endnu siddende Kvaderstene, som er løse, ligeledes nedtages, og en Alen udi Tykkelsen af Muren fortandingsvis udbrydes, og saa nye Kvadre opsættes, frisk formures og forklammeres, Konsolerne med Gesimsen samt Brystværket ny at forsætte og formures. Det hele Taarns Brede paa oftbemeldte Side er 29 Alen og Højde 24 Alen, som forhen er meldt 1 Alen udi Tykkelsen bliver udbrækket og ny igjen opmuret.

Oven paa Taarnet bliver udi Brystværket udbrækket 4 Huller, nemlig 2 til hver Side, hvor Vandet skal have sit Udløb; paa det øvrige af Brystværket, som bliver staaende, nemlig de 3 Sider, maa Fugerne saavel udvendig som indvendig repareres.

Oven paa Gevelften, som er saa igjennemtrukken af Vand, at Vandet draabevis gaar igjennem Gevelften, maa i det ringeste 5 a 6 Skifter optages, som igjen med tilforladelig og god præpareret Kalk og nye Sten formures.

Gevelften forunder i Cirkelen er ligeledes formedelst det igjennemtrængende Vand forfulet, som de forfulede Stene maa udhugges og nye Mur indmures og afpudses.

Ongefær under Vederlaget af samme Gevelft er et Lag Bjælker, som nye maa indlægges, formedelst de gamle ere foraadnede; samme Bjælker blive da indhugget i Murene og formuret.

I den Etage der under, paa den samme Side som formeldt, og hvor Muren er udfaldet, er indvendig i Taarnet ligeledes Muren forfalden, som en Alen tyk fortandsvis maa udbrækkes og ny igjen opmures, og som Taarnets Mur fuldkommen paa samme Sted er $4^{1}/_{2}$ Alen tyk, saa kan saadan Udbrækning og igjen dets nye Formuring uden ringeste Vanskelighed foretages, og saaledes Taarnet bringes i god og fuldkommen Stand. Samme Stykke Mur, som indvendig udi Taarnet maa udbrækkes, er 6 Alen høj og 13 Alen bred. Denne Etage saa vel som den anden der under igjen, er hist og her Stenene udi Muren forfulede, som maa udhugges og nye igjen formures, samt iøvrigt at udspække og hvidte, saa der til oven anførte Murarbejde vil erfordres efter min allerund. gjorte Beregning efterskrevne Mur-Materialier og Arbejdsløn« (etc.)

I Beregningen nævnes 60,000 Mursten fra Teglværkene ved Helsingør, til 300 Rd., og 180 Td. Saltholms Stenkalk til 97 Rd. 3 Mk. Murarbejdet specificeres, og for dette og de nævnte Sten og Kalk beregnes i Alt 859 Rd. 3 Mk.

Schiønnings Overslag er dateret Kjøbenhavn d. 15 Juni 1748.

Hertil har Thurah føjet følgende Erklæring, der ogsaa er underskrevet af Schiønning.

De fornødne 60,000 Mursten og 180 Td. Stenkalk bekostes og indkjøbes som ansat er, for .	397 Rd. 3 Mk.
Disse Materialier blive frit tilførte uden Mesterens Bekostning, saa og alle øvrige til Murarbejdet henhørende, som Grus og deslige; lige saa bliver og Stillagen uden Murmesterens Bekostning af Tømmermanden forfærdiget.	
Til Murarbejdsløn for hele Taarnets komplette Istandsættelse efter Overslaget, hvis Navn nævnes kan, samt for Mesterens og Folkenes Rejser og Kvarterer tilstaas og akkorderes i Alt	258 — 3 —
Summa	656 Rd.

Hvad Tougværk og deslige til Stenenes Ophejsning kan udfordres, bliver fra den kgl. Holm frit leveret.

Saa nyder og Murmesteren 20 Mand kommanderede Pligtsfolk ved Arbejdet i 8 à 10 Uger, som paa kgl. Regning betales.

Iøvrigt er Murmesteren Skiønning forbunden at sætte Taarnets Murværk i alle Tilfælde i behørig, dygtig og upaaklagelig

Stand, saa at det kan staa for nøje og upartisk Besigtelse, som ved Arbejdets Slutning vorder foretagen, da i Fald noget mangelhaft ud- eller indvendig imod Forhaabning paa Taarnet skulde befindes, sligt bliver Murmesterens Sag paa egen Bekostning at redressere og istandsætte.

Sandholm den 25 Juni 1748. L. de Thurah. I. Schiønning,
Murmester.

I Sommeren 1748 maatte man altsaa istandsætte hvad der var blevet ødelagt ved Nedstyrtningen, samtidigt med at andre nødvendige Reparationer maatte udføres, og Arbejdet blev betalt i Aarene 1748—49. Murmester Schiønning fik sine 258 Rd 3 Mk. for Murarbejdet. Stenhugger Steinlein fik 440 Rd. for at istandsætte Sandstensbeklædningen og Gesimsen paa Taarnets Nordside. Blikkenslager Hans Truelsen Holm fik 73 Rd. 4 Mk. for at reparere Kobbertaget, der var blevet beskadiget af den nedstyrtede Sandsten. To Blikkenslagere fik omtrent 555 Rd. for Materiale og i Arbejdsløn for at dække Taget paa det store Taarn, 582 □ Alen med »Creutz Blech« og overstryge det to Gange med Oliefarve. Murmester Lars Eriksens Enke fik Betaling for 40,000 Mursten, leverede fra Nivaa Teglværk.

Nu havde man faaet afhjulpet de værste Mangler ved Taarnets Nordside; men nu viste det sig, hvad man forud kunde have ventet, at lignende Mangler ogsaa fandtes andetsteds. I Foraaret 1749 maatte Thurah atter indsende en lang Fortegnelse over Brøstfældigheder paa det store Taarn og andetsteds paa Slottet, tilligemed nogle Overslag, som han havde ladet gjøre.

Schiøning har efter Thurahs Ordre og i Bartholins Overværelse beset det store Taarn m. m., og skriver herom 19. Marts 1749:

»Den østre Side af det firkantede Taarn har samme Brøstfældighed som den Side, der nu næst forgangen Aar blev repareret, nemlig: hele Beklædningen udvendig paa begge Sider af Taget, som er af Sandsten, har formedelst den Lækkage, som bemeldte Taarn havde forgangen Aar, ganske givet sig ud fra Muren og er hul indvendig; ja Sandstenene i sig selv skallet og i Stykker, saa det ikke kan staa eller repareres, maa derfor nedtages, Muren fortandsvis at udbrække og samme Sandsten igjen ny at forsætte og formure. Under Taget inde paa Loftet paa samme Gavl er Muren ligeledes saa forfalden, ja Stenene ganske udædt og forfulet dybt ind i Muren, saa nødvendig det forfulede

maa udhugges og ny igen opmures og afpudses. Bemeldte Taarnside og Gavl er 29 Al. bred og 24 Al. høj, som gør 696 □ Al. Dertil behøves 14000 Stk. Nivaa Mursten og 30 Tdr. ulæsket Kalk. Murarbejdslønnen ansættes til 232 Rd. — Fremdeles omtales bl. a., at det lille ottekantede Trappetaarn ved det store firkantede trænger til Reparation. — Paa den søndre Længde af Slottet ere to Skorstene, som ere særdeles brøstfældige; samme Skorstene ere forborgne i den yderste Hovedmur og staar perpendikulært ud igjennem Taget i Tagskjægget, og da de ere saa brøstfældige, at de ikke kan repareres og ikke ere til nogen Nytte, saa har Oberst de Thurah givet Ordre til, at de skal nedbrydes. — Klokketaarnet, det sydøstre Hjørnetaarn og en Trappe i Slotsgaarden ere forfaldne. — Paa den østre Fløj er en Gavl, som er meget forfalden og udvendig siret med Stenhuggeri. Naar den skal tilforladelig istandbringes, saa maa den nedbrydes 14 Al. i Højden og 15 Alen i Breden, og saa ny igen opmures og det forrige Stenhuggeri i samme Orden igjen forsættes og formures. (Arbejdsløn 70 Rd.) — Trappetaarnet paa den nordøstlige Ende er meget forfaldent og selve Trappen i det omtrent faldefærdig. — Der maa kjøbes Kalk for omtrent 25 Rd., og Arbejdslønnen anslaas til 615 Rd. 2 Sk., som dog af Thurah, 9. April, nedsættes til 579 Rd.

Stenhugger Steinlein omtaler i et Overslag, 29. Marts 1749, bl. a., at paa det firkantede Taarn mod Syd er Sandstenen paa en Strækning 10 Alen lang og 14 Alen bred udvegen, saa at den maa nedtages og istandsættes. Paa Façaden mod Øst er en Frontspids, 14 Alen høj og 15 Alen bred, der ogsaa maa udbedres. Murmesteren maa være ham behjælpelig med at nedtage og atter opsætte Sandstensarbejdet. Han forlanger selv i Arbejdsløn 509 Rd., og Thurah erklærer 8. April 1749, at saa meget kan der ogsaa nok gives ham.

Der udførtes tillige endel Kleinsmede-, Snedker- og Kobbertrækkerarbejde m. m., og Reparationen kostede i Aaret 1749 noget over 3000 Rd., og det følgende Aar omtrent lige saa meget.

Om Opførelsen af Arkivbygningen og Kancellibygningen paa Slotsholmen.

Den røde Kancellibygning ved Christiansborg Slot og Rigsarkivets, eller, som det før hed, Gehejmearkivets Bygning opførtes omtrent samtidigt af Kong Frederik IV. I Rigsarkivet findes nogle herhenhørende Regnskaber, Regnskabsbilag og Tegninger, og skjønt dette Materiale er ufuldstændigt, er det dog tilstrækkeligt til, at man derefter kan meddele en Oversigt over det hele Foretagende.

Arkivbygningen ligger som bekjendt imellem det store kongelige Bibliothek og Kancellibygningen, og saaledes, at den Side af de tre Bygninger, der vender mod Slottet, ligger i en lige Linie. Tidligere har Gavlen af Christian IV.s Proviantgaardsbygning vistnok ligget paa samme Sted som nu endel af Arkivbygningens Forside, og imellem denne Gavl og Bibliotheket laa en lille Bygning, igjennem hvilken man kunde komme fra Residensslottet til Bibliotheket.

Ved Opførelsen af de to nye Bygninger var det Justitsraad og Hofbygmester Johan Konrad Ernst, der gjorde Akkord med Haandværkerne og forestod Arbejdet, og han har formodentlig ogsaa havt Del i Udarbejdelsen af de benyttede Tegninger. Vi ville først omtale Arkivbygningen og dernæst Kancellibygningen.

Arkivbygningens Sidemure støde op til Bibliothekets Gavlmur, der saaledes er bleven fælles for begge Bygninger. Endel af Proviantbygningens Murværk er vistnok bleven inddragen i Arkivbygningen; men en betydelig Del af Murværket maatte dog opføres af nyt og paa nyt Fundament.

I Begyndelsen af Juni 1715 finde vi Arbejdsfolk i Færd med at udgrave Grunden og at nedramme Pæle, og ved samme Tid begynder Leveringen af Grundsten. Den 12. Juni 1715 afbryder Skiferdækker Jakob Holm et Skifertag imellem Kunstkammeret

(den øverste Etage af Bibliotheksbygningen) og Provianthuset, og ligeledes Kobberet af den lange Mur, som fandtes udenfor Løngangen.

Midt i Juli 1715 begyndte Leveringen af Mursten, og fortsattes efterhaanden som det behøvedes. Endel Mursten leveredes hertil af Gehejmearkivar Frederik Rostgaard fra Kraagerup Teglværk. Murarbejdet udførtes af den ogsaa fra andre betydelige Arbejder bekendte Murmester Lars Eriksen. Hans Kontrakt haves ikke; men man ser, at den har været dateret den 1. Juli. Ernst bevidner nemlig den 3. Oktober 1715, at da Murarbejdet nu er ført til tredie Etage, kan der i Følge Lars Eriksens Kontrakt af 1. Juli betales Mesteren den anden Termin med 300 Rd.; den tredie fik han i Slutningen af Oktober s. A., den fjerde vistnok 1716 og endelig den sidste Rest den 31. December 1717. Heri var formodentlig indbefattet Betaling for Afpudsning af Lokalerne.

Tømmerarbejdet udførtes af Poul Olsen. Den 26. Oktober 1715 bevidner Ernst, at Tømmerarbejdet er tilhugget, saa at der kan betales Poul Olsen 200 Rd. pr. avance. I Oktober fik han 180 Rd., men først den 27. Juli 1722 bevidner Ernst, at Tømmerarbejdet er færdigt, og at den sidste Rest kan betales med 198 Rd. Men formodentlig var der leveret noget mere Arbejde end fra først af paatænkt.

Hofsnedker Claus Harders Enke fik i Oktober 1715 Betaling for endel store Egetræes Vindueskarme til Arkivet. Senere leveredes endel Snedkerarbejde, især Døre og Vinduer, ogsaa nogle Vinduer til Løngangen, af Claus Kutsch.

Af Grovsmedearbejde leveredes i Juli 1715 og senere nogle Ankere og Stangjern til at indslaa i Muren i Provianthuset og i Kunstkammeret.

I Foraaret 1717 leveredes 680 Alen Egeplanker 2 $^{1}/_{2}$ Tomme tykke, til Trapper i Arkivet.

I Aaret 1716 opførtes ved Arkivet en særskilt lille Bygning til Portnerbolig.

Der udførtes meget Klejnsmede-, Glarmester-, Maler- og Blytækkerarbejde m. m., og dette vedvarede i adskillige Aar, især paa Grund af de Forandringer, der af og til foretoges.

Endnu inden Bygningen var færdig blev den hjemsøgt af en betydelig Ildebrand, der især synes at have ødelagt den Del af den, der danner Forbindelsen med Kancellibygningen, eller rettere

sagt endel af Proviantlhuset og Kancellibygningen, hvor disse to Bygninger ere forbundne. Det var uden Tvivl den store Brand paa Proviantgaarden den 16. November 1719[1]. Lidt senere er der Tale om at udbedre Taget og Renderne, der vare blevne ødelagte ved Branden. Der forefindes en Regning af 24. April 1720 paa Jerndøre til Skorstenen og andet Smedearbejde, med følgende Paategning af Ernst: »Efter allernaad. Befaling ere de tvende Jerndøre efter Ildebranden gjort, og som de ere større end de andre, ere de saaledes betingede; den gamle Kakkelovn blev tagen fra Rosenborg Kjælder, hvor Arkivet var, og flyet tilrette; ligeledes ere Jernstængerne i Vinduerne allernaad. befalet med Nøglerne at forandre. Det andet smaat har Hr. Etatsraad Rostgaard forlangt.«

Arkivet havde havt sit Lokale i Kjælderen under Rosenborg Slot; men i April 1720 blev det flyttet til den nye Arkivbygning[2]. Men desuagtet har Bygningen endnu ikke været helt færdig. Dog har vel i alt Fald den Del af den, der er nærmest ved Bibliotheket, været nogenlunde i Stand. Derimod er det vanskeligt at afgjøre om der ved den modsatte Ende af Bygningen er bleven føjet et Stykke til den, eller om de endnu ret betydelige Arbejder, der udførtes ved Arkivet, vare Forandringer i den allerede opførte Bygning.

Efter Rostgaards Forslag og derpaa følgende kgl. Resol. blev der anbragt Stakitter omkring Arkivbygningen eller foran Vinduerne, hvorom Regningen giver denne Forklaring: »1720, den 4. Maj, begyndte Poul Olsens Folk at gjøre Stakit til 8 Fag. Deraf kom de 3 Fag inden til, paa Proviantgaarden for Vinduerne og med en Stakitdør til hvert, de 5 lignende Fag kom til Gaden med en Stakitdør og Stakitværk.« Ernst bevidner, at efter Rostgaards Forslag og derpaa fulgte kgl. Resol. er dette Stakitværk udenfor det nye Arkivs Vinduer, baade paa Gaden og i Gaarden, forfærdiget.

Noget efter at Arkivet havde faaet Plads i de nye Lokaler, blev det bestemt, at der imellem Arkivbygningen og Kancellibygningen skulde indrettes nogle Hvælvinger til Partikulærkammeret. Man kan ikke se bestemt, om der ved den Lejlighed opførtes en Bygning fra Grunden, eller om der kun blev forandret

---

[1] Jvf. O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie VI, 453.

[2] Frederik Rostgaards Levnet, ved Chr. Bruun, 1870, S. 218 fg.

noget i den Bygning, der allerede var under Tag; men det sidste er vel det sandsynligste, og ved samme Lejlighed blev der vistnok ogsaa forandret endel i selve Gehejmearkivets Lokale.

I Foraaret 1721 blev der sluttet Kontrakt med Lars Eriksen om at opføre de nye Hvælvinger. Herfor skulde han have 1100 Rd., og deraf de 400 strax, naar Kontrakten blev underskreven. Men inden han blev færdig med Arbejdet blev der taget forandrede Bestemmelser, saa at der paa nogle Steder blev udført mere og paa andre Steder mindre, end hvad der før havde været paatænkt. Herom faar man nogen Underretning af et Par Skrivelser fra Lars Eriksen. Den 25. November 1721 skrev han til Kongen, at med Hensyn til den Forandring ved Trapperne mellem det nye Kollegium og Gehejmearkivet, hvor de tre Hvælvinger vare opførte, var ikke alting aldeles fyldestgjort efter Kontrakten, men derimod var der udført noget Arbejde udenfor det betingede, hvorfor han ønskede, at der maatte blive foretaget et Eftersyn. I en anden Skrivelse omtales det Arbejde, der var udført udover det betingede. Han skriver:

Kontrakten formelder udi den anden Post, at udi nederste Gevelft skal tilsættes, imod den gamle Mur, til næste Trappe 1 1/2 Alen tyk Mur saa højt som til 2den Gevelftes Gulv, hvilket er gjort saaledes, og siden derfra udi de andre 2 Gevelfters Højde skulde opføres med 2 Piller imod den gamle Mur og 6 Hovedbuer, da som efter Trappens Nedbrydning fandt Generalbygmester, at det var tjenlig, Muren blev fuldt opført ligesom forneden er sket, hvor der da er opmuret udi mellemste Gevelfters 3 Blindinger imellem Pillerne, Længden 12 Alen, Højden 6 Alen, Tykkelsen 1 1/2 Alen, gjør 108 Kubikalen, udi hver Alen 100

Sten gør 10800 Mursten à 6 Rd.	64 Rd.	5 Mk.
Arbejdsløn for 108 Alen à Alen 1 Mk., er . .	18 »	»
Udi øverste Gevelfter er alle 3 Blindingernes Mure som er opført 12 Alen lang, 5 Al. høj, 1 Al. tyk, gjør 60 Kubikalen à Alen 100 Sten, er 6000 Mursten à 1000 St. 6 Rd., er . . .	36 »	»
Arbejdsløn for 60 Alen à 1 Mk.	10 »	»
Herforuden tilkom mig efter Kontrakten 10 Tylter Bræder til de øverste Buer, hvilke jeg selv har kjøbt, og Buerne leveret til Materialgaarden, à Tylt 10 Mk., er	16 »	4 »
1000 4 Tom. Søm	4 »	1 »
	149 Rd.	4 Mk.

Herefter det, der ikke er gjort. I nederste Gevelft skulde efter Kontrakten have været opmuret et Skillerum 14 Al. langt, 1 1/2 Al. tykt, Højden regnet for 6 Al.

For Sten	75	3	8
Arbejdsløn	21	»	»
Paa samme Skillerum skulde jeg ladet gjøre en Jerndør med Tilbehør	30	»	»
Nok skulde været indsat en Trædør og Karm udenfor den nye Jerndør, hvorfor kan afgaa, med Beslag	10	»	»
Dernæst skulde i øverste Gevelft været gjort et Skillerum af Tømmer eller Bræder med 2 Døre paa	26	»	»
	162	3	8
Lars Eriksen skulde have havt efter Kontrekterne	1219	4	»
Han havde faaet 800 Rd., og der fragaar de 162 3 8	962	3	8
han har altsaa nu tilgode	287	»	8

Ernst har intet at bemærke hertil, undtagen at der for det, som ikke er gjort, fremdeles bør fradrages 9 Rd., og Lars Eriksen faar altsaa 278 Rd. 8 Sk.

Der blev senere foretaget betydelige Forandringer ved Arkivbygningen.

Kancellibygningen blev paabegyndt omtrent paa samme Tid som Arkivbygningen, eller dog kun lidt senere. Et Par gamle Bygninger, der stode paa Pladsen, bleve nedbrudte i Begyndelsen af September 1715, og Grundgravningen begyndte, saavidt man kan se, den 3. Juni 1716.

Grundsten leveredes bl. a. af Jørgen Andersen Gyrsting. Han har fra 13. September 1715 til Slutningen af November s. A. leveret 21 Favne Grundsten à 5 Rd. I Aarene 1716—17 leveredes endnu en betydelig Del Grundsten, og deriblandt fra 18. April 1716 til 3. Juli 1717 i Alt 75 Pramme Grundsten à 5 Rd. Ernst erklærede den 6. November 1717, at Grundgravningen, Transport af Materiale og andet Arbejde var blevet endel dyrere end beregnet, fordi der i Grunden fandtes Kilder, som gave meget Vand, saa at man i lang Tid maatte holde Folk til at pumpe det op, og man havde derfor ogsaa maattet lægge Fundamentet dybere end først paatænkt. Den 10. Februar 1718 skrev han, at naar der var brugt 74 Pramme Grundsten mere end anført i Overslaget, saa var det fordi man i den fugtige Grund havde maattet lægge flere Lag Grundsten ovenpaa hinanden. Endel

af de mindre Grundsten havde man dog anbragt i Muren under Foden, for at spare paa Murstenene.

Stenhugger Peder Jørgensen havde allerede i Begyndelsen af 1715 leveret 70 Alen huggen Feltsten til Grunden, og leverede efterhaanden en betydelig Del lignende. Der blev senere sluttet Akkord med ham om at hugge Grundsten, 6. Februar 1716. Herefter skulde de fornødne Kampesten leveres ham i Kjøbenhavn, og Stenene skulde efter Hugningen føres til Byggepladsen paa Kongens Bekostning. Han skulde begynde paa Hugningen 4 Dage efter at Kontrakten var underskreven, og hver Maaned, forsaavidt som Vejrliget tillod det, levere 100 sjællandske Alen huggen Sten. For hver Alen Sten, 3 Kvarter høj og lige i Snittet, skulde han han have 3 Mk. 8 Sk. dansk Kourant Mønt, og ikke Sedler. Han skulde have et Forskud af 40 Rd., og fremdeles Betaling efterhaanden som Arbejdet skred frem. Leveringen af Grundsten vedvarede i lang Tid, og senere blev der Brug for meget andet Stenhuggerarbejde.

Murarbejdet udførtes af Lars Eriksen, og han maa have begyndt paa det i Sommeren 1716. Ernst erklærer nemlig den 11. Juli, at da Murmester Lars Eriksen har afbrudt de to Huse paa Slotspladsen, nemlig det, hvori Gehejmeraad v. Holsten boede, og det, der var kjøbt af Etatsraad Ochsen, og desuden gjort noget mere Murarbejde og holder Folk, der skulle have Betaling, »der Contract aber eines so importanten Gebäudes wegen richtiger Erforschung und Nachmässung des Grundes bis Dato nicht können geschlossen werden«, saa befindes, at der kan udbetales ham 600 Rd. Af en anden Notits ser man, at Kontrakten med ham maa være afsluttet den 29. August 1716. Skønt man ikke kjender Kontrakten, ser man dog af andre Optegnelser, at den maa have omhandlet den betydeligste Del af Murarbejdet, nemlig Opførelsen af Bygningens Ydermure og af Hvælvingerne i første Etage, og at Lars Eriksen for dette Arbejde skulde have i Alt 9000 Rd. Han fik udbetalt Penge flere Gange; saaledes fik han den næstsidste Gang, i Juli 1719, udbetalt 200 Rd. Ved Begyndelsen af Juli 1722 var han færdig med hele Arbejdet, og fik nu uddetalt de sidste 1000 Rd.

Omtrent ved denne Tid eller noget tidligere blev der sluttet en ny Akkord med ham, om at gipse Lofter i Gange og Værelser i de to øverste Etager. Herfor skulde han have i Alt 1720 Rd., og disse Penge fik han udbetalt i 4 Terminer, den sidste den

24. Maj 1721. Senere taltes om at lægge Fliser, mure Skillerum og gjøre Forandringer.

Tømmerarbejdet til Kancellibygningen udførtes af Tømmermestrene Poul Olsen og Peder Basse i Kjøbenhavn, og man har endnu den Kontrakt, som Bygmester Ernst paa Kongens Vegne sluttede med dem, 6. September 1717. De paatoge sig at udføre det Tømmerarbejde, der kunde falde ved de kongelige Kollegiers 3 Bygninger, efter de approberede Afrids og Generalbygmesterens videre Anordninger. De skulde tilhugge og paalægge saa mange Træankere, som behøvedes ovenpaa Murene, til at sammenholde Murene og saaledes, at disse Træankere af Smeden kunde forbindes med Jernankere. Der behøvedes kun Bjælker til anden og tredie Etage; men disse Bjælker med dertil hørende »Murleider« skulde de tilhugge, høvle og »carnisse«, og siden Bjælkerne »udi Leiderne indkæmme, fordele og oplægge«.

Sparreværket med tilhørende Skraagavle, Frontespice og Tagluger skulde tilhugges og afbindes efter Tegninger og Generalbygmesterens Anvisning.

De fornødne Stikbjælker og Stole ved Skorstenene skulde tilhugges og indsættes.

Der skulde lægges to Lofter af høvlede og pløjede Bræder.

Skillerummene i begge Etager skulde tilhugges og opsættes.

De to store italienske Trapper med Trin og Tilbehør, fra Gulvet til Loftet, skulde opsættes.

Plankerne over Vinduerne skulde tilhugges, afpasses og indlægges.

Tømmermændene skulde tilhugge, afbinde og opsætte 10 Fag Hus bag i Gaarden, et Loft højt, med halvt eller helt Tag, med Trapper, Gulv, Loft og andet Tilbehør.

Endelig skulde de forfærdige en Afløbsrende og Plankeværket i Gaarden.

Materialet skulde forskaffes dem paa Stedet, og ligeledes de fornødne Plidsfolk.

For hele Arbejdet skulde de have 1950 Rd., der skulde udbetales efterhaanden, og den sidste Rest naar Arbejdet var færdigt.

Pengene udbetaltes i 4 Terminer, nemlig 1717 den 6. Septbr. og 20. December, 1718 den 1. Juli og 1722 den 27. Juni. Her var altsaa, ligesom ved Murerarbejdet, et langt Ophold mellem den næstsidste og den sidste Termin.

Den 25. April 1720 blev der sluttet Kontrakt med Tømmermester Poul Olsen om at anbringe Forskalningsbræder under Lofterne i 2den og 3die Etage, og at levere de dertil fornødne Materialer, for i Alt 1149 Rd. 13 Sk. Pengene udbetaltes i 3 Terminer, nemlig 1720 den 25. April og 4. Maj, og Resten 1721 den 19. Marts.

Snedkerarbejdet til Kancellibygningen udførtes af Hofsnedker Christian Kutsch. En Kontrakt blev sluttet med ham d. 15. Marts 1717 angaaende en Mængde større og mindre Vindueskarme med Rammer til alle Etagerne, Kjælderen medregnet. Alle Karmene skulde gjøres af gode, tørre Egeplanker, som Snedkeren selv maatte forskaffe sig. De større Karme med tilhørende Rammer kostede 8 Rd., de mindre 4 Rd. og nogle 6 Rd. Stykket. Desuden leverede Snedkeren en stor Port, nogle Døre og Gulve m. m. Der tales ogsaa om to store italienske Trapper. Det hele beløb sig til noget over 2400 Rd.

Den samme Mester leverede senere noget mere Snedkerarbejde. Heriblandt nævnes nogle store Blendrammer til Loftmalerier i 9 Værelser, nogle Døre, Paneler, Skabe m. m. I Januar 1721 indgav han en Regning paa dette Arbejde, og C. Boldick bevidner, at Arbejdet er leveret. Regningen lød paa 252 Rd. 4 Mk., og Ernst tilføjer denne Notits: »Angeführte Tischlerarbeit ist nach allergnädigsten mundlichen Befehl gemacht, und ist a parte Arbeit, die dem allerunterth. reversirten Ueberschlag nicht beykommen, wofon können abgehen 22 Rd. 4 Mk.« En anden Regning paa Arbejde, som Kutsch har leveret 1721, var paa 135 Rd. 1 Mk. 11 Sk. Ernst skriver, at det bestilte Arbejde er leveret, »und ist zu observiren, dasz 10 Logementer Panehl in voriger gut gethan und angeführet, finde abzugehen 14 Rd. 1 Mk. 11 Sk. Copenhagen 20. Juni 1721.«

Klejnsmed Daniel Preisler leverede en betydelig Del Smedearbejde til Bygningen, for det meste efter Akkord, og det beløb sig til mellem 5 og 6000 Rd. Regningerne lød gjerne paa noget mere, end der virkelig blev betalt, da Ernst som sædvanlig reducerede Summerne noget efter eget Forgodtbefindende.

Der tales om endel Blytækker- og Kobbertækkerarbejde og bl. a. om, at der den 3. December 1719 er leveret Loddetin til Reparation paa Kobberrenden mellem Kollegiebygningen og Provianthuset. Dajon bevidner, at ovennævnte Reparation paa Kobberrenden mellem Kollegiebygningen og Provianthuset er

sket, da den var kommen til Skade formedelst den ulykkelige Ildebrand. Blytækkeren Jakob Holm havde desuden afbrudt Skifersten af to Taarne og andre gamle Bygninger, der forhen fandtes paa Pladsen.

Malerarbejdet bestod dels af almindeligt Haandværkerarbejde og dels af Kunstarbejde. Det første udførtes af Hofmaler Frederik Holm. Ernst skriver den 11. Marts 1721 paa en Anvisning: »Da Ihre königl. Mayst. allergn. befohlen, dasz die zum Conseil im neuen Collegiengebäude aptirte Gemächer sollen verguldet werden, an Fenster, Thüren und Panehl, und der Mahler wegen Mangel vor Geld nicht fortkommen kan, so können ihme avanciret werden, Gold einzukaufen 100 Rd.«

Angaaende Forgylderarbejdet, der blev gjort efter Kongens Ordre, skriver Ernst endvidere, at ved Forgyldningen var Generalbygmesteren selv tilstede for at paase, at ikke en Bog Guld blev anvendt, uden at det blev skrevet hvortil den blev brugt, og hvad der blev brugt til hver Vindueskarm i de 9 Logementer, Vinduer, Dørgerichter, Paneler o. s. v. I disse Rum blev der ogsaa malet med forskjellige Farver. Hele Regningen paa Guld og Arbejdsløn er paa 371 Rd. 5 Mk. 10 Sk. Ernst bevidner, at der var betinget, den 20. Marts 1721, at der i de 9 fornemste Værelser skulde males og forgyldes Lister med ægte Guld, og at der med Forgyldningen skulde føres flittigt Tilsyn, og nu bevidnes, at det anførte Guld virkelig er forbrugt, og at der ikke er noget at trække af, undtagen de ovennævnte 100 Rd. I Decb. 1721 fik Holm sine 271 Rd. 5 Mk. 10 Sk.

I de 9 Værelser blev der anbragt Tapeter, som opsattes af Urban Fribert. Hans Regning paa Tapetsøm, Syarbejde m. m. var paa 56 Rd., som betaltes, da Ernst ikke gjorde nogen Indvending.

I de samme 9 Værelser blev der fremdeles anbragt Loftmalerier, der udførtes af de i den Tid meget ansete Kunstnere Henrik Krock og B. Coffre, og det synes, at de i Forening havde paataget sig Udførelsen af disse Billeder.[1]

Endelig fik Billedhugger Sturmberg og Stukkatør Antonio Auzoni Betaling for Gipslofter og Stukkaturarbejde i de 9 Værelser. Det var efter en Kontrakt af 9. Februar 1720, og den sidste

[1] Om Loftmalerierne og J. C. Sturmbergs Stukkaturlofter kan bl a. ses i en Artikel af F. J. Meier, i Tidsskrift for Kunstindustri, 1886.

Rest af Betalingen fik de i September s. A. Forøvrigt ser man, at der 1720—21 blev foretaget nogle Forandringer i tredie Etage, idet bl. a. nogle Skillerum bleve flyttede, saa at Lofterne m. m. maatte sættes i Stand paany.

I Aaret 1721 leverede Diedrik Gercken endel Arbejde til 7 Kaminer af Kongens norske Marmor. Han forlangte derfor 125 Rd. 4 Mk.; men Ernst mente, at der kunde fradrages 18 Rd., og Gercken fik altsaa Resten.

Det store Reliefbillede over Porten paa Kancellibygningen er forfærdiget af Johan Christof Sturmberg. Kontrakten derom blev sluttet den 14. Februar 1718. Sturmberg havde forlangt 1200 Rd. for dette Arbejde, men Bygmester Ernst vilde kun give 1000 Rd. for Materiale og Arbejde. Sturmberg gik ind paa den for ham ufordelagtige Kontrakt, og Følgen blev, at han paadrog sig en Gjæld af 300 Rd., som han ikke saa sig i Stand til at betale, og først efter at han havde indgivet forskellige Ansøgninger om et Tilskud blev der bevilget ham 200 Rd. Figurerne over Indgangen til Kancellibygningen fra Slotspladsen ere ligeledes udførte af Johan Christof Sturmberg; men selve Portalen hører til Diedrik Gerckens Arbejde.[1]

[1] Om disse Frontispicer kan ses min Artikel i Tidsskrift for Kunstindustri 2 R. V. 1899. S. 195 fg.

Trinitatis Kirke og Rundetaarn.

Det er ikke tilfældigt, at Trinitatis Kirke har faaet sin Plads i Nærheden af Regentsen, men derimod er det en naturlig Følge af den nøje Forening, der fra først af var imellem Kirken og den nævnte Stiftelse. Førend vi omtale Kirkens Grundlæggelse maa vi derfor i Korthed berøre Regentsens ældre Historie.[1]

Kong Christian III. stiftede en Bespisningsanstalt for trængende Studenter, og der tænktes paa at sætte den i Forbindelse med en Studenterbolig. Hans Velgjerning mod de Studerende fik en meget betydelig Udvidelse, da Kong Frederik II i Foraaret 1569 stiftede Kommunitetet til 100 Studenters daglige Bespisning. Indtil man kunde skaffe et bedre Lokale skulde Bespisningen foregaa i en af de gamle Klosterbygninger ved Helliggeistes Kirke, hvorfor ogsaa Kommunitetet i mere end 200 Aar efter sin Stiftelse i Reglen benævntes »Klosteret«. Ikke længe efter paabegyndtes den nye Kommunitetsbygning, der kom til at ligge ved Studiegaarden, paa den østlige Side af Nørregade, hvor endel af den gamle Bispegaard havde staaet, og hvor ogsaa den fra Reformationstiden vel bekjendte Biskop Joakim Rønnov havde boet. Men den nye Bygning var kun lille og uanseelig, og skjønt den endel Aar senere fik en betydelig og højst fornøden Udvidelse, kunde man dog ikke her skaffe Plads til de 100 Studenter, der havde Kosten paa Kommunitetet. Det blev derfor nødvendigt at anvende endel af Stiftelsens Midler til Erhvervelsen af en ny Studenterbolig udenfor Universitetets Grund, men dog i Nærheden deraf. Da Fru Mette Hardenberg, Enke

---

[1] Hovedindholdet af denne lille Afhandling er trykt i Illustreret Tidende Nr. 1038, 17. August 1879. Som Kilder er især benyttet: F. Thaarup, Trinitatis Kirke, kortelig beskreven, 1841; C. Rothe, Udsigt over Kjøbenhavns Kirkers Historie, 1854; C. E. F. Reinhardt, Kommunitetet og Regentsen, 1862; (i Hist. Tidsskrift 3. R. III og særskilt); (G. F. Ursin), Univ. Observatoriet paa Rundetaarn, 1826 (i Riises Archiv for Historie og Geografi, 26. Bd. og særskilt), samt nogle Dokumenter i Konsistoriets Arkiv (151 og 174)

efter Kongens Kansler Christian Friis til Borreby, var død 1617, blev den hende tilhørende store Gaard i Kannikestræde tilfals, og denne Gaard blev det næste Aar kjøbt af Kommunitetet eller paa dets Vegne. Kongen laante det de dertil fornødne 9000 Rd., der forøvrigt tilbagebetaltes Aaret efter. Det var for Kommunitetets Regning at Gaarden blev kjøbt og indrettet til Studenterbolig, og Regentsen var saaledes ikke en kongelig Gave, som det saa ofte er blevet antaget. Gaarden havde i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede tilhørt Peter Albertsen, der ydede en saa virksom Hjælp ved Universitetets Gjenoprettelse i Christian III.s Tid og blev dets første Kansler. Den vendte ud baade til Kannikestræde og til »Skidenstræde«, der langt senere fik det meget finere Navn Krystalgade.

I Foraaret 1627, endnu længe førend Bygningen var færdig, bestemtes det, at der i Fløjen ud mod Kjøbmagergade skulde indrettes en Bedesal eller et Kapel. Dette Kapel blev 1635 omdannet til en almindelig Studenterkirke med Alter og Altertavle, Prædikestol, Orgel og det øvrige kirkelige Tilbehør. Indvielsen foregik Søndagen den 25. Oktober 1635 og overværedes af Kongen og Hoffet og samtlige Universitetets Lærere og Studenter. Der blev afsunget et Tedeum og holdt latinsk Messe og Prædiken af Sjællands Stiftsprovst Mag. Niels Poulsen Skandorf. Kirken skulde benyttes af hele den akademiske Stand; men da den stadige Kirkegang var en Pligt, hvorfra ingen kunde undrage sig, viste det sig snart, at Regentskirken var meget for lille. Derefter gjordes 1636 Forberedelser til at opføre en Kirke paa selve Studiegaardens Grund; men denne Plan opgaves kort efter, og det næste Aar lagdes Grunden til den nuværende Trinitatis Kirke, der forøvrigt endnu i en lang Aarrække efter den Tid stedse kaldtes Trefoldighedskirken. Efter dens Indvielse 1656 blev Regentskirken nedlagt som Kirke og benyttedes derefter kun til Alumnernes daglige Morgen- og Aftenandagt og til flere af deres Øvelser.

Paa det Sted, hvor en ny Kirke skulde bygges, stod der nogle gamle Huse, som først maatte nedbrydes. Herom skrev Christian IV., den 17. April 1637, til Rentemesteren: »Imorgen skal tohundrede Mand af Holmens Folk, Arkeliet og Soldater, tage Taget af de Huse og Boder, som findes paa den Plads, som den nye Kirke skal staa, tværs over for Regentsen, og sætte Tagstenene udi den Vinkel, som findes ved Hans Boiesens Hus.

Naar sligt sket er, da skal Husene nedtages, og Tømmeret, stort og smaat, føres op paa Volden, der som Stenene blev ført neder af Volden, hvortil Rustvognen, Slottets Arbejdsheste, item de af Provianthuset og Børnehuset skal bruges, saa at man i en Hast kan faa det op paa Volden, og skal der sættes Vagt allevegne, paa det man kan, saameget ske kan, hindre Folks Tilløb og Stjælen; der skal ogsaa ordineres Officerer, som giver Agt paa samme Arbejd«. Fra Slutningen af Aaret 1636 og lige indtil i Foraaret 1639 vedblev man at hidføre Kampesten, som toges først paa Volden og senere ved Skovshoved og paa Amager. I Februar 1637 sluttede Kongen Akkord med Henrik von Dingklage, Borger i Emden i Ostfriesland, om Levering af saa mange hollandske Muffer, som behøvedes til den nye Kirke. Dingklage skulde have 3 Rd. for hvert Tusind Sten; i Begyndelsen af Maj s. A. skulde han levere 3 Skibsladninger, en Maaned senere atter 3 Skibsladninger, og Resten efterhaanden som de behøvedes. En Frederik Rostorf blev ansat som Bygningsskriver ved den nye Studenterkirke, fra 1. Maj 1637 at regne.

Paa en Lysekrone, som før Branden 1828 fandtes i Kirken, stod, at 1637 d. 7. Juli var den første Sten lagt til Kirken, under Taarnet, af Jørgen Scheffel, Murmester fra Bern, og at Kirken var fuldført i Juli 1751 af Murmester Andreas Frech fra Breslau i Schlesien.[1] Kirken og det runde Taarn opførtes omtrent samtidigt; men Taarnet blev færdigt førend Kirken, saa at det astronomiske Observatorium, der fik Plads paa Taarnet, allerede i Christian IV.s Tid kunde indrettes og forsynes med Instrumenter, hvorom mere nedenfor. Derimod oplevede han ikke at se Kirken fuldført.

Kirken blev først indviet paa Hellig Trefoldigheds eller Trinitatis Søndag 1656 af Sjællands Biskop Dr. Hans Svane. Ind-

[1] LYCHNI PENSILIS

Anno 1637 den 7. Julii er den første Steen lagt her til Kircken under Thornet aff M. Jörgen Scheffel Murmester von Bern.	Anno 1651 den 7. Julii ist der lesten Stein in diesen Gewelwete gelegt von M. Anders Frech, Murmeister.

Gott der Heiligen Dreyfaltigkeit zu Ehren, und dieser Kircken zum Zirat hat Andreas Frech von Breslaw aus Schlesien diese Krohne verehret zur Ehre Gottes mit seinen lieben Hausfrawen Bole Peters Dochter und Selig Anna Peters Dochter, welchen Gott der Herr gnedig sein wolle. Amen.

Anno 1654.

(P. J. Resenius, Inscript. Hafn. 1668. 4to. p. 206—7.)

vielsen foregik med stor Højtidelighed, der bivaanedes af Kong Frederik III., Kronprinsen og Hertug Ernst Günther af Sønderborg, ligesom vistnok ogsaa Universitetets Professorer og Studenter vare tilstede. Hofpræsten Dr. Johan Diederichsen holdt en Prædiken over Evangeliget, hvorefter Dr. og Professor Thomas Bang holdt en latinsk Tale. Efter at Gudstjenesten var forbi lod Kongen alle Professorerne ved Universitetet spise ved sit Taffel paa Slottet, hvortil de Dagen forud vare indbudne.

Endnu var Kirken dog ikke helt færdig. I alt Fald havde den endnu intet Orgel, medmindre den har havt et lille, transportabelt Orgel tillaans. I August 1655 blev der sluttet Akkord mellem Professorerne og Orgelbygger Hans Christof Frietsch fra Hamborg, der paatog sig at komme til Kjøbenhavn for at forfærdige et Orgel til Trefoldighedskirken. Det skulde være paa 40 Stemmer, ligesom Orgelet i Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, og koste i Alt 4600 Rd., deri indbefattet en Model eller Tegning, som snarest skulde sendes. Orgelet skulde være færdigt i Løbet af to Aar. Om det tilhørende Snedker- og Billedskjærerarbejde sluttedes Akkord i Februar 1657 med Snedker Niels Hansen, boende i St. Clemens Stræde i Kjøbenhavn, og det skulde koste 1700 Stetdaler. Orgelbyggeren kom i Følge Kontrakten til Kjøbenhavn og tog fat paa Arbejdet, men han fandt Opholdet i Danmark lidet hyggeligt, især da han ikke kunde blive færdig i rette Tid og maatte opholde sig her under Belejringen. I flere vidtløftige Skrivelser til Professorerne klager han over sin sørgelige og forladte Tilstand og de Forhindringer, der hidrørte fra Snedkerens Langsomhed og Forsømmelighed. Men i September 1659 var han endelig kommen saa vidt, at han kunde bede Professorerne om at faa en Mand til Bælgetræder, medens han stemmede og fuldførte Orgelet.

Kirken blev bygget for de Penge, som de øvrige Kirker i Rigerne i den Anledning maatte afgive af deres Beholdninger. Men disse Penge var det ikke altid let at faa ind, saa at der i den Anledning maatte udsendes adskillige Paamindelser til Lensmænd og Kirkeværger. Hans Lindenov den yngre, Lensmand paa Kallundborg, var især meget uefterrettelig, som Følge af, at hans Hustru Elisabeth Augusta (en Søster til den velbekjendte Leonora Christine Ulfeldt, som hun nok ikke lignede synderlig) paa en letsindig Maade havde sat Familiens Formue overstyr. Hans Lindenov døde under Kjøbenhavns Belejring 1658, og da

Enken ikke kunde betale de Penge, som Manden havde oppebaaret af Kirkerne i Kallundborg Len, og som vare bestemte til Trinitatis Kirkes Bygning, maatte hun overlade Kirkens Værger sin Hovedgaard, Søndergaard i Fyen, ved Skjøde af 22. Juli 1662. Et Par Aar senere maatte Kirkens Værger for nogen Tid afstaa Gaarden, for at Kallundborg Lens Kirker kunde faa den fornødne Reparation; men de fik den atter tilbage og beholdt den nu, indtil de solgte den til Grev V. F. Vedel til Vedelsborg, ved Skjøde af 18. November 1676, kgl. konf. 2. April 1677. Kjøbesummen var 14,600 Rd.

Den 6. Juli 1758 fik Universitetet Jus patronatus til Hellig Trefoldigheds Kirke. I en lang Aarrække brugtes den alene som Studenterkirke, hvortil den oprindelig var bygget; men 1683 bestemtes det, at den tillige skulde bruges som Sognekirke. Den 1. September udgik en kgl. Befaling om, hvad der skulde høre til Sognet. Paa en Forespørgsel til Studenterne om hvor vidt de vare villige til at afgive de midterste Stole, svarede de, den 17. Novbr., at skjønt de midterste Stole vare de bedste, vilde de dog være tilfredse med at afgive dem til Borgernes Brug, mod at faa 5 til 6 af de øverste Stole til 58 eller 68 Personer, samt 8 af de nederste Stole til 54 Personer. Ligesom andetsteds drev man ogsaa her en indbringende Handel ved at sælge Begravelsespladser i Kirken, og endel adelige Personer og andre fik saaledes deres Hvilested her. Saaledes kan anføres, at den 30. December 1681 gav Lambert von Haven, General-Bygmester og Inspektør over alle Kunstarbejder, en Tilstaaelse for, at da Rektor og Professorerne havde overladt ham en Begravelse i Trinitatis Kirkes Kor, og ligeledes givet ham en af han sal. Broder Michel von Haven skjænket Obligation paa 100 Rd., saa vilde han derfor til Kirken forfærdige »et udi alle Maader godt, kunstigt og priseligt Skilderi af Christi Nadver«. Han vilde levere det færdigt inden to Aar fra Dato, men hvis han forinden blev syg i nogen Tid, skulde han have lige saa lang Tid Henstand, og døde han, inden det blev færdigt, skulde Gravstedet tilfalde Kirken, som ogsaa skulde godtgjøres det Tab, den havde lidt ved ikke at overlade Gravstedet til andre. Et Par Aar senere blev der sluttet Akkord med Tyge Lauritsen Worm, Kongens Billedhugger paa Bremerholm, om at forfærdige en Altertavle af Træ til Kirken, efter en Model, som Worm havde udført efter Generalbygmester Lambert von Havens Tegning. Snedkerarbejdet

skulde gjøres af Egetræ, og Billedhuggerarbejdet af Lindetræ; Arbejdet skulde være færdigt inden Mikkelsdag 1686 og koste 750 Rd.

I Kjøbenhavns store Ildebrand 1728 blev Kirken ødelagt, og Videnskaben led et uerstatteligt Tab da det store Universitetsbibliothek, der havde Plads ovenover Hvælvingerne, og det astronomiske Observatorium paa Taarnet ligeledes gik tilgrunde. Kirkens Alter, Prædikestol, Gravmonumenter m. v. ødelagdes; men Piller og Hvælvinger bleve staaende, og tre Aar efter kunde Kirken paany indvies, den 7. Oktober 1731. Aar 1757 skænkede Brygger Jens Larsen Griis 3000 Rd. til Kirkens indvendige Prydelser. For disse Penge anskaffedes bl. a. et nyt Fløjls Alterklæde, en ny Messehagel af karmoisinrødt Fløjl, Uhret ligeoverfor Prædikestolen m. m. I Aaret 1817 borttoges de Mure, der fra Rundetaarn omgave Kirkegaarden ud mod Store Kjøbmagergade og Landemærket, og tillige de smaa Boutiker, der laa ved Muren ud mod Kjøbmagergade.

I Aarene 1834—35 foretoges endel Reparationer og Forskjønnelser i Kirken, der i Alt kostede henved 7500 Rd. Heraf vare de 4000 Rd. skænkede af afdøde Glarmester Hauschild, medens den største Del af Resten indkom ved frivillige Bidrag fra Sognets Beboere. To nye Skriftestole indrettedes ved begge Sider af Alteret, efter Tegning af Professor Hetsch, og to allegoriske Malerier af Eddelien anbragtes over Indgangene. Fremdeles blev Indgangen til Kirkeskibet ombygget, den største Del af Flisegulvet blev omlagt, Alter, Prædikestol, Orgel m. v. bleve reparerede. For nogle Aar siden fik Kirken atter en gjennemgribende Istandsættelse under Ledelse af afdøde Stadsbygmester Nebelong. I Koret ligeoverfor Monumentet over Feltherren Grev Schack († 1676) hænger A. Dorphs Maleri »Christi Himmelfart«, foræret af Fru Deichmann.

Rundtaarn, der blev grundlagt ved samme Tid som Kirken, var allerede 1642 opført til sin fulde Højde. I December 1643 blev der gjort Akkord med Tømmermester Poul Goltz om endel Tømmerarbejde paa Kirkens Tagværk og Taarnet. Vi ville her meddele Kontrakten med tilføjede Paategninger.

Auf des Wohlbördiger Herrn Cantzelers Herr Christian Tomissen Befehlich haben wir vnterbenanten mit Mr. Pouwell Goltz, börger vndt Zimmermeister in Kopenhagen, wegen Verferding des bodenns vnd der fünff Astronomischen geheusser auf denn

Regents Thoren, vnd der stellinge in der Kirchen Contrahiret volgender Massen.

1. Soll förgedachter Pouwell, oben auff denn bleyern boden machen einen stern, vonn Ihr königl. Maiest. dazu verschafftes Eichen holtz nach dem Abrits, so ihm soll gegeben werden, vnd soll all die flan Zierstücken, so aussen an den Thoren auff die Sortusen[1] liegen, in den steren mit Zapffen in den langen Balcken woll ferwahren, das dass Eissen tralwercke dar fast in zu stehen kommen kan, vndt soll durch die lange balcken löcher durch hawen also das dass Eissentrallwerck in die steinern Sartussen mit bley kan vergossen werden.

2. Soll er auff den stern einen boden von Eichen 4 Dums plancken legen, dass sie aussen mit den Sartussen gerade kommen vnd so den boden gantz verfertigen, dasz die Astronomischen instrementen, sampt den geheussern woll vnd fast auff zustehen kommen können.

3. Soll er machen fünffe Astronomische geheusser, von volkommenen Eichen holtz, davon 1 gehauss in diametro von 10 ellen breidt, die andern 4 gehauser ieder 6 Ellen in diametro breidt, vnd ieder 4 Ellen hoch, vnter mit starcken fuszstöcken, vndt oben mit gesems, die sich am besten zu dem dach schicken können, vnd so ihm soll angewiesen werden, vnd alles wasz einem Zimmerman an die gehausser zu machen von Nöten ist.

4. Soll er der Kirchen eine stelling machen mit fünff reigen stolpen fon 20 Ellen Zimmer, vnd soll selbige stelling mit füess stocken, hauptholtz vnd Creutz bende ferbinden, dass es bestendig ist, umb zu dragen was darauff zu stehen kömt, Soll auch selbige stelling so lanck die gantze Kirche ist, mit balcken von 20 Ellen Zimmer vberlegen.

5. Soll er noch eine stelling auf die vnterste stelling machen fon 3 Steige stender, da die Balcken sollen auff gerichtet werden, selbige stelling soll er ferbinden, gleich ihm soll angewissen werden vnd nach dem es die Nothdürfft erfordert.

Für solche vntadelhafftige vnd volferfertigte Arbeidt ist ihm auff des Herren Cantzlers Ratification zugesaget Fönffhundert vndt fönff vnd fönffzigh Reichstaller.

Actum Kopenhagen den 20. December Anno 1643.

Leenart Blasius. Hans Ahnemüller, Ehandt.

[1] Vistnok Kartoucher.

Hier auff hatt er fon dem 16. Julij 1642, bis dem 6. Janvarij 1647 fon Friderich Rastorff ontfangen Deude halb hondert Rijges Daller, nach laute des gegeben quittung.

Vnd fon Friderich Friderich[1] bis den 22. Desember 1643 ontfangen Eyn hondert Sex vnd Sexsich Rijchtaller.

Restiert noch 140 Rijchtaller.

Fremlagt paa Consistorio den 28. November 1663.

Anno 1664 dend 16. Janvarij haffuer deres Høyværdigheder Magnif. Dom. Rect. sampt de hæderlig och høylærde Profess. herudj Kjøbenhaffnss Universitet ved hæderlig och høylærde Mand M. Rasmus Winding, Assess. wdj det kongl. Just. Colleg. och Forstander for Helligh Trefoldighedz Kirche herudj Staden, rigtig Contenterit och fornøyet mig for huad Arbeid, jeg paa for. Kirche haffuer giort och forretted, med Itt Leyersted wdj bemelte Kirche, som ieg min Hustru och Søn w-forhindret och fri tillige med Klockeren schal nyde och tilladis, Med en Steen paa begraffuelse stedet, hvorfore jeg hannom hermed paa Samptlig deres høyværdigheders wegne wil haffue for ald prætention derudinden gandsche quitterit och kraffuisløsholden. Des til yder mere Windesbiurd vnder mit Zignet och min eggenhand, Actum Haffn. vt supra.

P. (Segl) G.

Thill Witterlighed haffuer Jeg med Pouell Golsche Thømmermand vnderschr.

Hans Lauritzen,
Ehandt.

I Poul Goltz's Segl ses en Passer, en Vinkel og en Øxe, og Bogstaverne P. G. S. Bagpaa er skrevet med Lenert Blasius' Haand:

M. Pauwel Goltz den Regenten kirch Betreffend onderscheydelich Arbeyt. 1643.

Det i Kontrakten omtalte Arbejde er muligvis først blevet fuldført 1647. Omtrent ved samme Tid skrev Kongen, at der skulde tænkes paa Snedkerarbejde til Bibliotheket, og at der ogsaa skulde gjøres Plads til et stort Uhr og en Globus, som var skjænket til Universitetet. Endnu tidligere havde Kongen tænkt paa astronomiske Instrumenter, der vistnok vare bestemte til Observatoriet. Den 4. Oktober 1640 skrev han til Rente-

[1] Vistnok fejlskrevet for Rostorff.

mester Sten Beck, at han skulde have Tilsyn med den, som skulde stikke en Sextant, og med Guldsmeden, som arbejdede paa Sølvpladen til samme Sextant. Den 30. Oktober 1641 skrev Kongen til Mathematikeren Christen Longomontanus, Erik Olsen Torm og Jørgen From: »Vi beder Eder og ville, at I Eder erklære hvorledes den Armilla Aequatoris af den Størrelse efter Sextanten bedst forfærdiges og haver Bestand.«

Longomontanus var 1607 bleven Professor i Astronomi ved Universitetet; men med et Universitets-Observatorium havde det dengang vide Udsigter, og han maatte derfor hjælpe sig saa godt han kunde ved at indrette sig et lille privat Observatorium paa sin Bolig. I Juni 1610 forlangte han nogen Hjælp hertil af Universitetet, hvortil blev svaret, at naar Professorerne bleve samlede, skulde han faa den — hvis han kunde hjælpe sig med 10 Daler og nogle Materialer, som vare samlede. Om han fik denne tarvelige Hjælp, vides ikke; men mange Aar senere blev det ham, der fik den væsenligste Andel i at indrette Observatoriet paa Rundetaarn, der var et af de første offentlige Observatorier i Europa. Longomontanus udrettede meget for Astronomiens Studium her i Landet; men han opnaaede neppe at se Observatoriet fuldført, da han døde 1647, i en Alder af 83 Aar. Han efterfulgtes af den ovennævnte Jørgen From, der døde 1651. Efter denne fulgte Vilhelm Lange, i hvis Embedstid Kirken blev indviet 1656; men 1660 blev han ansat som Landsdommer i Jylland. Observatoriet bestyredes i nogen Tid af den lærde Rasmus Bartholin, der var Professor i Medicinen, og tillige en dygtig Mathematiker. Men 1681 blev den ansete Astronom Oluf Rømer hjemkaldt fra Paris, for at overtage Professoratet i Astronomien. I hans Tid blev Observatoriet ombygget og forsynet med nye og for den Tid gode Instrumenter, tildels af hans egen Opfindelse. Men de gik tilgrunde 1728.

Senere blev Observatoriet atter et Par Gange ombygget, og bl. a. 1778—80 forsynet med nye Instrumenter. Men det hævede sig aldrig til nogen betydelig Rang i Sammenligning med de nyere og bedre forsynede Observatorier, som efterhaanden oprettedes i og udenfor Europa. Da det gamle Taarn ikke kunde bruges til et Observatorium efter Nutidens Fordringer, maatte man for nogle Aar siden bygge et nyt Observatorium paa Bastionen ligefor Rosenborg.

Rettelser og Tillæg.

S. 6. Nogle Bemærkninger af mig angaaende T. Brahes Bygninger paa Hven findes i »Vort Land« 17. Decbr. 1900; »Berlingske Tidende« 27. Februar 1901; »Meddelelser fra Akademisk Architektforening« 15. Maj 1901. Jvf. forøvrigt »Vort Land« 28. Januar 1901 (et Brev fra Prof. Charlier i Lund); samme Blad 31. Januar 1901. I »Samfundet« for 2 Aug. 1901 fortælles, at Murværket af Stjerneborg er næsten fuldstændig bevaret, uagtet at der i Virkeligheden kun er nogle Rester tilbage.

S. 20. Bygmester Lenert Blasius kjøbte 1642 den vestlige Halvpart af Gaarden »Oxekopen« paa Østergade i Kbhvn., og hans Enke Hedvig Gierritz solgte den 1645 (Archiv for Pharmaci XXII S. 148).

S. 23. Otto de Villars' Enke ansøgte 7. Maj 1723 om Tilladelse til at oprette et Lotteri over de af Manden efterladte Skilderier. Hun siger, at Skilderierne ere vurderede til 460 Rd., og at hun har 4 Børn. Ved Ansøgningen ligger en »Specification paa endeel særdeles rare Skilderier af adskillige fortræffelige Mesteres Arbeide, salig Villardses Enke tilhørende.« Der var 26 Skilderier, og der var 230 Lodder à 2 Rd.

Der blev forlangt, at hendes og Mandens Døbe- og Fornavn skulde opgives, og de findes tilføjede saaledes:

Otto de Villars. Jeanne Marie Colar (eller Colaz?). I Bevillingen, af 28. Maj 1723, staar Colaz (Rigsarkivet, Resol. skrevne paa Suppliker, 1723—30 Fol. 137 fg.)

S. 45. J. C. Ernst skriver fra Aalborg den 25. Marts 1718, at han er udsendt for at bese Kongens Bygninger; imidlertid

er hans Hustru død, og han beder nu om, at Begravelsen maa opsættes til han kommer hjem. Dette bevilges den 1. April (Rigsarkivet, Resol. skrevne paa Suppliker 1716—22 Fol. 187).

Til S. 52. Følgende Brev findes i Sjæll. Regist. Nr. 42 Fol. 620:

Ernst Brandenburger, Entreprenør, Nr. 198.

Saasom vi allern. have befalet Ernst Brandenburger, Entreprenør ved vore Bygninger i Danmark, at rejse omkring til Ringsted, Nyborg, Odense, Kolding, Haderslev, Flensborg, Rendsborg og Glykstad, og der vores gamle Slotte og Huse bese og afmaale, saa er hermed vores allern. Villie og Befaling til alle og enhver Vedkommende, som Inspektion over samme vores Slotte og Huse har, at de strax for ham oplukker hvad Værelser han der begjerer at komme i, paa det han sin anbefalede Kommission uhindret kan fuldbyrde og efterkomme. Hafn. 7. Decb. 1702.

S. 93. Formodningen om to omtrent samtidige Instrumentmagere af Navnet Carl von Mander er temmelig sikkert urigtig. Dette fremgaar af en Skrivelse, indført i en Forseglingsprotokol i Provinsarkivet, som Hr. Cand. Sommer velvilligt har gjort mig opmærksom paa. Fejltagelsen hidrører nærmest fra, at der i St. Petri Kirkes Ligprotokol, som nu ogsaa findes i det nævnte Arkiv, staar, at Carl von Mander døde 1740, 54 Aar gammel. Dette staar der tydeligt; men han maa have været meget ældre.

S. 123, Anm. 2. Se endvidere: Adrian de Vries. Von Conrad Buchwald. Mit acht Tafeln. Leipzig 1899.

S. 124. Udskriften paa *Hainhofers* Brev er følgende:

Dem Aller Durchleuchtigisten Grossmächtigisten Fürsten vnnd Herrn, Herrn *Christiano* den Vierdten, Khönige zue Dennemarckh, Norgwegen, der Wennden vnnd Gotten, Hertzogen zue Schleszuig, Holstein, Stormarn, vnndt der Dietmarsch, Grave zue Olldenburg vnnd Delmenhorsten, etc. Meinem Gnädigsten Khönig vnnd Herrn, vnderthenigst. *Coppenhagen.*

Brevet er trykt i: Andr. Schumacher, Briefe gelehrter Männer an die Könige in Dänemark 1522—1663, III, 368 fg., og derefter i: Dr. O. Doering, Des Augsburger Patriciers Philip Hainhofer Beziehungen zum Herzog Philip II von Pommern-Stettin. Wien 1894, S. 277—78. Doering bemærker, at Brevet ikke findes i Hainhofers Kopibog; derimod har han efter denne Kopibog meddelt et Par andre korte Uddrag af Breve fra Hainhofer til Kong Christian IV. $^{17}/_{27}$ Decb. 1614 (S. 261.) $^{17}/_{27}$ Maj 1615. (S. 266.) 24. Nov. 1615. (S. 272.) $^{19}/_{29}$ Decb. 1615. (S. 276.)

Til S. 148. Her skal tilføjes et Facsimile af Remmert Pietersens Underskrift efter en Regning i Drn. Sofies Arkiv.

S. 192, L. 26, 1737, l. 1637.

S. 204. Harsdorff skriver den 11. Oktober 1775 fra Fredensborg til Etatsraad Guldberg om, at da Kronborg Hovedtaarn er saa vidt avanceret, at Tømmerværket er ganske færdigt og ovenpaa det den øverste Jern Helm Stang, hvorpaa den forgyldte Fløj og Kuglerne bliver paasat, ligeledes er rejst og ivejret, hvilket alt, Gud være lovet, er i Stand bragt, uden ringeste Ulykke for Folkene, som derved har arbejdet, saa forespørges:

1. Om bemeldte Fløj og Kugler som sædvanlig med Lykønskninger og Velsignelser over det højkgl. Hus under Paukers og Trompeters Lyd og under Ovation af Mestersvenden, samt øvrige brugelige Haandværks-Ceremonier efter ældgammel Skik maa paasættes.

2. Om Dagen af mig maa bestemmes eller en vis skal blive angivet.

3. Om hertil maa bevilges 150 Rd.

(Bilag 2 ved Partikulærk. Regnskab 1775.)

Til S. 226. Det med Vandfarve malede Portræt af Tyge Brahe, der findes i hans Astronomiae instaur. mech., i Strahofs Bibliothek og er omtalt af Prof. Biela, er nu gjengivet i Prof. Studnickas »Prager Tychoniana«, 1901, S. 47. Men hvad der staar i Vierteljahrsschrift der astronom. Gesellschaft XVI Jahrg. om et andet malet Portræt af Tyge Brahe, der skal være eller have været i Strahofs Bibliothek, er urigtigt. Der er paa en forvirrende Maade sammenblandet noget, der angaar to forskjellige Værker af T. Brahe, hvis Titler tildels ere enslydende, nemlig hans Astronomiae instauratae mechanica, der udkom 1598 og er i Folioformat, og hans Astronomiae instauratae progymnasmata,

der først blev afsluttet efter hans Død og udgivet i Prag 1602, og er i Kvartformat. Efter velvillige Meddelelser, der skyldes de Herrer Professorer Kraus og Studnicka i Prag, maa det antages, at det Portræt af Tyge Brahe, der af Prof. Safarik blev uddelt ved et Møde af Astronomer i Strasburg 1881, kun har været udført efter en tegnet Kopi af Kilians Kobberstik. Denne Kopi skal have været indlagt i et Expl. af T. Brahes Ast. inst. progymnasmata, i Strahofs Bibl., men ikke mere findes der. Jvf. forøvrigt en Afhandling om T. Brahe, af R. G. (ɔ: Rudolf Glaser) i »Ost und West« 1840, S. 146. (Jvf. »Prager Tychoniana« S. 60.)

S. 231. Jeremias Falcks Portræt af Tyge Brahe er nu gjengivet noget formindsket i »Kunstbladet« 1898, redigeret af Emil Hannover, som Bilag til en lille Afhandling af mig, om Jeremias Falck og hans Portræter af Danske.

S. 270, Lin. 16, Frederik VI, læs Frederik IV.

Til S. 304 kan endnu tilføjes følgende om

Kong Hans' og Dronning Christines Reliefbilleder.

De to gamle Reliefbilleder, af Kong Hans og Dronning Christine, der nu findes i Prinsens Palæ, havde oprindelig Plads paa det gamle Kjøbenhavns Slot, ved Opgangen til Riddersalen. Men da Slottet blev nedbrudt, bleve de førte til Materielgaarden, og forbleve der indtil de nogle Aar senere bleve anbragte ved Opgangen til det kongelige Bibliothek og Kunstkammeret. Dette skete dog ikke 1731, som angivet af Jonge (Kbh. Beskr. 1, 412) og derefter af Werlauff (Det store kgl. Bibliotheks Historie 2. Udg. S. 38 Anm. t), men først 1758, og ved samme Lejlighed bleve de reparerede. Det synes at have været Thurah, der først gjorde opmærksom paa, at de fortjente en bedre Skjæbne end at henstaa eller henligge paa Materialgaarden imellem andet gammelt Materiale. Som Svar paa en Forespørgsel fra Thurah, af 18. August 1757 svarede A. G. Moltke den 30. August, at Kongen har befalet, at de to paa Materialgaarden værende Billeder, som i forrige Tider have staaet ved Opgangen til den gamle Riddersal, maa repareres, og efter den indsendte Tegning anbringes ved Opgangen til Kunstkammeret, og at hertil maa anvendes 120 à 130 Rigsdaler.

Hofstenhugger Fortling gjorde et Postament 3 Al. 13 Tm. langt, 1 Al. 6 Tm. højt og 12 Tm. tykt, af gullandsk Sandsten,

til de to Monumenter, der vare af ølandsk Sandsten, og fik for Materiale og Arbejdsløn 45 Rd. — Billedhugger Hænnel skriver, at han har repareret de to Monumenter, $5\frac{1}{2}$ Al. høje og 2 Al. brede, af haard ølandsk Sten, »und unterschiedene Stücke eingesetzt,« hvorfor han forlangte og fik 28 Rd. — Hofmurmester Schiønning havde allerede gjort Overslag i Juli 1757; i hans Regning anføres, at der til Arbejdet er forbrugt 6 Tønder Stenkalk, 2000 dobbelte Mursten og noget Sand, og for Materiale og Arbejdsløn forlanger han 51 Rd. 8 Sk. Men Thurah er næsten ironisk, naar han skriver, at da Arbejdet er udført, saa kan Mesteren herpaa billigen for Arbejdsløn og anskaffede Materialer uden Afkortning tilstaas og betales 45 Rd. 2 Mk. 8 Sk. — Maler Bræstrup skriver, at de to store Sandstensfigurer med deres Postamenter og Vaabener og andre Sirater, 7 Alen høje, har han »overalt først fernisset«, og siden 3 Gange anstrøgen med Olie-Sandstenskulør, og Fugerne »udstobet« med »Oliestobfarve«, og faar derfor 7 Rd. — Regningerne vare paategnede af Kunstkammerforvalter Wahl, og hele Arbejdet kostede 125 Rigsdaler 2 Mk. 8 Sk.

S. 43. Her maa nu henvises til: Vor Frelsers Kirke i Kjøbenhavn. Texten af O. Nielsen og P. Købke. Tegningerne af Magdahl Nielsen og Thorvald Jørgensen. Udgivet af Kirkens Bestyrelse med Understøttelse af Carlsberg-Fondet. Kjøbenhavn 1896. Stor Folio.

S. 387, Lin. 27, Claus, l. Christian.

Register.

Aagesen, Tømmerhandler, 104.
Aalholm 142—43.
Aalborg 259.
Absalons Brønd i Kbh. 112.
Adelaer, Cort 37, 84.
Aggerskov 300, 350 fg.
Aggershus 9—11.
Ahnemüller, Hans 401—2.
Alabast 243, 309.
Albert Frederik, Hertug 306—7.
Amalienborg (det Moltkeske Palæ) 102.
Ambrasersamlingen i Wien 250 fg.
L'Amoureux, Billedh. 50.
Ambrosius, J., Klejnsmed 63—64.
Amras, Slot 250.
Amsterdam 74, 243—44.
Andersen, Rasmus Baad 188.
Anker, C. J. 222.
Anna, Kong Fr. II.s Datter 250.
Anthon, G. D. 299.
Antverpen 5, 243, 305, 309.
Antvorskov 130, 242.
Arkivbygningen i Kbh. 386 fg.
Arøe, Peter 249.
Asmussen, F., Blytækker 374.
Auer, Aloys, 116, 234 fg.
Augsburg 1—2, 121 fg., 207—8, 216.
Augustin, Friherre 170.
Auzoni, Gipser 273, 394.

Baars, Tømmerm. 379.
Baden, Antoni v., Maler 145.
Bahus 5, 9 fg. 14, 162.
Barrettus, Lucius 227.
Barnetz, Jochim 140.
Bartholin, Slotsforv. 374, 380 fg.
Bartholin, R. Prof. 404.
Bartholin, Th. 78.
Basse, P., Tømmerm. 392.
Batthyani, Greve 293, 304.
Becher, Knud, Ahasverus, 264 fg.
Bech, H. K., Præst 258.
Beck, Sten, Rentemester, 175, 181, 190, 403.
Becker, Tønnes, Tømmerh. 376 fg.
»Bedste Beskub« 103, 112
Behrmann 305.
Bekker, Christoffer 98.
Bendeke, S., Sognepræst 35.
Benedict, Laurents, Bogtr. 3.
Berentzen, Arent 201.
Bergens Billedgall. 222.
Berger, Etatsr. 301.
Berggeseller 10.
Berlin 207.
Bernstorff Palæ 101.
Bibliothek, det store kgl. 301, 303, 386.
v. Biela 226, 407.
Bierman, se Ehrenschildt.
Bille Brahe, Baron 218.
Bille, Christofer, Lensmand 33.
Billesborg 262, 265, 267, 268.
Bindesbøll, G., Arkitekt, 204.
Bing og Steen, Firma 241.
Bissen, H. V. 233.
Bjergkrystallysekrone 111.
Bjørn, Anders, Tømmerh. 376 fg.
Blasius, Lenert 20, 28, 401 fg.
»Blikkenberg«, Slotsf. 107.
Bloemart, A. 197.

Bogart, Jesper, Stenh. 171.
Borch, Oluf 97.
Borcht, Johan Maria, 243.
Bording, A. 84.
Boye Junge 106, 108 fg., 113, 288 fg., 299.
Boye, S., Gørtler 67, 70.
Bradbury, H. 236—37.
Brahe, Jørgen 261.
Brahe, Sten, 10, 244.
Brahe, Tyge 1 fg., 158, 200, 216 fg., 405 407.
Bram, Johan 199.
Brandenburger, Ernst 52, 406.
Brandin, Filip 127 fg.
Brandt, Math. Chr. 98.
Braun, C. A., Slotsf. 295, 299.
Bredenborg 212.
Bremersvold 136.
Breusegem 45, 48 fg.
Brinck, Christine 36.
Brok, A. N. 20.
Bruchner, Christofer 38.
Bruhn, H. H., Gartner 59.
Bræstrup, Maler, 410.
Brønnicke, A., Skildrer 249.
Brønnicke, J., Drejer 249.
Buch, Etatsraad 204.
Budiany, s. Batthyani.
Budtz Müller 247.
Bugge, Etatsraad 109.
Busch, Math. Olsen 98.
Bygningsdirektionen 350 fg.
Bygningskommissionen 314 fg.
Bylaer, Johan, Maler, 196
Bürg, Jobst 233.
Bärger, L. Glarm. 63, 65, 67, 71.
Bökel, Martinus 147.
Bökel, Peter, Maler 147.
Bølle, Birgitte 8.

Cardes, Lorens 61, 63, 65.
Cardes, Marcus 65.
Carl Gustav 35.
Carl af Hessen 299, 300.
Carstensen, S. Bygningsskr. 203.
Cassins, U. A. Slotsf. 295.
Charlier, Prof. i Lund 405.
Charlotte Amalie, Enkedrn. 159.
Charlotte Amalie, Prinsesse 39.
Charlottenborg 159, 287.
Charlottenlund 39.
Christian III.s Monument 243, 247, fg., 305 fg.
Christian IV. 121 fg., 171, 206, 209, 229, 252, 404. Portr. af ham 78; hans Kapel 314 fg.
Christian, Prins † 1647 28, 77, 82—83, 159.
Christian VI. 262, 287.
Christian VII. 105.
Christian Frederik, Prins 204.
Christianopel 12.
Christiansborg 100 fg., 303—4, 318, 344.
Christiansstad 16, 31.
Christofer II. 126.
Chytræus, David 128.
Clausberg, Revisor, 288 fg., 296 fg.
Clausholm 262.
Clement, Anthon., Maler 151 fg.
le Clerc, Billedh. 300, 334.
Coartin, fransk Gesandt 82.
Coffre, B. 264, 394.
Copernicus 233.
Cornay, L., Kobberst. 228.
Cornelissen, C. 74.
Cornelissen, Gert 146, 242.
Cornelissen, V., Bygm. 13, 23—24.
Corselitze 33.
Crawford, Earl af, 219.
Crompton, S., Dr. 219 fg.
Cronacher, Oberst 32.
Cuekelaere 45, 48, 53.
Cur, Jens 49.
Curtius, Albertus 227.

Daa, Claus 172.
Daae, L., Dr. 81.
Dajon, Materialf. 52, 288, 339, 354 fg.
Danzig 162, 231, 308.
Decker, C. Glassliber 68, 70.
Decker, Evert, Maler 154.
Deichmann, Frue 401.
Delft 74.
Detholtz, G. 134.
Digler fra Nürnberg 166.
Didriksøn, H., Bygmester 11.

Dietterlein, W. 23.
Diederichsen, Hofpræst, 399.
Dingklage, H. v., 398.
Diskow, Hans v. 161.
Dittmar, H. 249.
Doordt, Jakob v. 148 fg..
Doos, (Dose) Kammersekr. 46.
Dorothea, Hertuginde 128.
Dorph, A., Maler 401.
Draxholm 8—9.
Dresden 210 fg.
Dronningetaarnet paa Kronb. 204.
Dronninggaard 39
Drejerkammeret paa Kronborg 185—86.
Drøge, H. F., Handelsm. 342.
Due, Johan 162—63.
Dumbstorf, Sekretær 91.
Duus, S , Uhrmager 144.
Duvall, Gustav 80.
Dyhler, G. V., Snedker 203.
Dørgerichte af Marmor etc. 190.

Eddelien, Maler 205, 401.
Egen, Gert v. 244 fg
Ehbisch, Fr. 56—57, 62, 270 fg. 371 fg.
Ehrenschildt, C. B. v. 91.
Eigtved, 287 fg., 299 fg., 372—73, 379.
Elefantorden 220, 223—24, 226, 231.
Elisabeth, Chr. II.s Drn 250.
Elisabeth, Hertuginde 127, 129.
Elisabeth Augusta 399.
Elsborg 14.
Elster, Helene 295.
Emden 5 fg. (Hans v. E., se Stenwinkel).
Erichsen, Professor 109.
Eriksen, Lars, Murm. 265 fg., 374 fg.; 387 fg., hans Enke 384.
Ernst, J. B., Politimester 71.
Ernst, J. C. 45, 46, 48, 330, 386 fg., 405.
Esrom Kloster 203.
Essex, engelsk Greve 85.
Eutin Slot 78.
Evert Kandestøber 140.

Faber, Daniel, Dr. 152—53.
Fabricius, se Tengnagel.
Fabris, S., Fægtemester 207.
Falck, Jeremias 231, 408.
Falk, Jens († c. 1409) 260.
Falkenberg Hede 165.
»Fars Hat«, Taarn paa Nykb. Slot 13 .
Faxe, Biskop 227.
Fern, Nicolaus 80.
Ferdinand, Erkehertug 250 fg.
Flekkerøen 17.
Flensborg 406.
Floris, Cornelius, 243 fg., 305 fg.
Floris, Frans 74.
Folmart, Bastian 10.
Forchhammer, G. 116.
Fortling, Stenh. 289, 296, 298, 336 fg., 409.
Fossebro 27.
Franciscus, J., Prof. 3.
Frandsen, Thomas, Billedh. 166, 246.
Frantzen, J., Metalstøber 64.
Frech, A., Murm., 398.
Fredensborg 141—42. Nordmandsd. 325.
Frederik II. 9, 127 fg., 155, 161 fg., 170, 250 fg., (Monument 242 fg. (F. S. 155.)
Frederik III. 81—82, 116, 221, 399.
Frederik IV 262 fg.
Frederik V. 159, 287.
Frederik VII 303.
Frederik, Kronpr. 105.
Frederik, Arveprins 105.
Frederik IV., Hertug 87—88.
Frederik Vilhelm af Sachsen Altenb. 159.
Frederiksborg 14 fg., 18, 39, 163—64, 203, 206 fg., 233, Fontæne 123, 207 fg.
Frelserskirken paa Chrhavn 39—40, 43 fg., 372, 409.
Fribert, U., Tapetserer, 394.
Frieboe, Lieutenant 109.
Friedlein, Bogh. i Leipzig 235
Fries, Adrian de 123, 206, 208 fg., 406.
Frietsch, Orgelbygger, 399.
Friis, Christian 137, 215.
Friis, Niels 131 fg.
Frijs, Chr., Greve 253 fg.
From, H. Murmester 202.
From, Jørgen, 404.
Fuchs, Got., Brandmajor 58 fg., 100.
Fuglsang ved Helsingborg 161.
Fyret paa Kronborg 204.

Gabel, Kammerherre 301.

Gabriel, Claus, Snedker 203.
Gabriel, Lukas, Prokurator 310 fg.
Gaunø 222.
Geheimearkivet 386 fg.
Gemperlin, Tobias 1 fg , 216 fg., 220 fg.
Gemzøe, Lithograf 218.
Georg Frederik, Markgreve 164.
Gercken, Andreas 327 fg.
Gercken, Diedrik 53, 248, 272, 274. 315 fg., 320 fg., 327 fg., 359 fg., 395.
Gerding, H., Branddir. 58, 60.
Geridsen, Løf, Drejer 164.
Gerner, H., Præst 34—35.
Gersdorf, Jokum 27, 29.
Gersdorff, Baron 105, 314 fg., 319.
Geyn eller Gheyn, J. D. 2, 222 fg.
Giedde, Kammerherre 105.
Giess, Claus 138.
Gisse, Anne, 138.
Giovanni da Bologna 212.
Gjedser 126—27, 207, 210.
Glahn, Arkitekt 159.
Glaser, Rudolf 405.
Glashytte ved Skanderborg 133.
Glass, Chr. H., Palæforv. 295.
Glückstadt 26—27, 406.
Goltz, Paul, Tømmerm. 401 fg.
Goltzius, Henrik 74, 222.
Gottorp Slot 88, 89.
Gram, Hofmarschal 378.
Gredholdt 134.
Green, E. Marmorerer 271.
Greus, Gregers, Snedker 171.
Griffel, Peter 18.
Griffenfeldts Bo 86.
Gripsholm 222.
Griis, Jens Larsen, Brygger 401.
de Groot, Marie 37.
Grund, J. G. 324—25.
Grønne Taarn paa Kronborg 173.
Guldberg, Etatsr., 407.
Gunderslevholm 8.
Gunderup 262.
Gusswein, Carl 214—15.
Gustav Adolf 122.
Gyldenlund 39.
Gyldenløve, Chr. 101.
Gyldenløve, Ulrik F. 39.
Gyldenstjerne, Axel 10.
Gynther, Klejnsmed 134.
Gyrsting, Stenh. 390.
Gystrow Domkirke 127 fg.
Gystrow Slot 128, 137—38,
Gøye, Mogens 135.

Haarlem 74.
Haddeby i Slesvig 87.
Haderslev 207, 406.
Hafnias Gaard 253 fg.
Hagen, Vinhandler 111.
Haidinger, Sectionsrath 238.
Hainhofer, Ph. 121—25, 406.
Halbertstadt, Berendt v. 28.
Hald, kgl. Vinkyper 110—11.
Halmstad 5, 9—10, 12 fg., 20, 23 fg.
Halsted Kloster 142—43.
Halveg, Kobberstikker 78.
Hamborg 213.
Hammel, Etatsraad 104, 113.
Hammermøllen ved Kronb. 202.
Hans Konge (Billede af ham) 409.
Hans Bygmester, Hans v. Andorff 171; jvf. Paaske og Stenwinkel.
Hansen, C. i Komperud 35.
Hansen, Heinrich, Etatsr. 247.
Hansen, J. T., Maler, 154, 259.
Hansen, Mathias, Borgm. 253.
Hansen, Mikkel, Slotsskriver 141.
Hansen, Niels, Borgmester 32, 33.
Harder, C., Snedkers Enke 52, 387.
Hardenberg, Mette, 396.
Harsdorff 102—3, 105—6, 113, 299—300, 344, 350 fg., 407.
Hasenburg 226.
Hasseu, Abr., Præst 89, 92.
Hauch, Hofmarschal 107.
Hauschild, Glarmester 401.
Haven, Lambert v. 43, 400.
Haven, Michel v., 400.
Heere, Lukas de 74.
Heidemand, Chr. 41.
Heiligenhafen 150.
Heimbrod, J. C. 53—57, 272, 341, 343 359 fg., 369 fg.
Heinemann, C. F., 341.

Heldt, Nicolai 37.
Heldt, Peder Slotsskriver 83.
Helene Nielsd., g. m. Instrumentmager Carl v. Mander 93 fg.
Helsingør 32 fg., 191, 245 fg.
Henrik, Hertug af Sachsen 167.
Henrik Julius, Hertug 170.
Hermann Stenhugger 131.
Hersleb, Biskop 314 fg., 319 fg.
Hetsch, Prof., 401.
Heuer, J. Severin, Gartner 39.
Hevelius, Joh. 231.
Hille, Arkivar 87.
Hjelmstjerne 303.
Hjorthøy 350.
Hobe, Frederik 138.
Hof- og Statstrykkeri i Wien 116.
Hofman, G. Ingeniør 33.
Hoffmann, Justitsr. 264, 269.
Holck, Greve (1770) 301.
Holk, Eiler, 35, 202, 203
Holm, C. M., Lavværge for C. v. Manders Enke 97.
Holm, F., Hofmaler, 394.
Holm, H. J., Prof., Arkitekt 258—59, 274.
Holm, H. Truelsen, Blikkensl. 384.
Holm., J., Skiferdækker, 386, 394.
Holme Mølle i Sjælland 99.
Holstein, Hermand, 1638, 190.
Holstein, J. G. 262, 391.
Holstenske Kanal 358.
Honthorst, Gerard 195 fg.
Hornbech, Hofbygmester 204.
Hornbusch, Villum 22.
Huibersz, Hans 190.
Huitfeldt-Kaas 222.
Hutchinson, Oberst 34.
Hvedholm 219.
Hven 3, 6, 7, 233, 405.
Hvitfeldt, Arild 137.
Hänel eller Hännel 298, 324—25, 409.
Häusser, Brigader 96, 109, 333, 372 fg.
Høegh Guldberg 301.
Høin, Ludv. Fred. 374.
Højesteret 101, 304.
Hørsholm 39.
Høyer, C. F., Historiemaler 218—19.
Ibstrup 39.
Inger Pedersdatter, Hans v. Stenwinkels Enke 12, 20.
Innsbruck 207—8.
Isaacz, Peiter, Maler 148.
Iselin, Konferensr. 350 fg.
Itzehoe 212.
Ivers, J., Tømmerm. 109.

Jacobi, Kasserer 248.
Jacobsen, Prof. 116.
Jahn, A., Borgmester 150.
Jakob VI. af Skotland 170.
Jansen, Claes, Maler 146.
Jansen, Jakob, Hofsnedker 141.
Jardin, N. H. 274, 337, 347 fg.
Jesper Snedker 164.
Jensen, C. A., Maler 217.
Jensen, J., Snedker 63, 67, 69.
Jensen, Mikkel, Snedker 142.
Jensen, Plattenslager 103—4.
Jesper Stenhugger (Bogart) 171.
Jenterus, H., 77.
Johan af Antwerpen (Knieper) 217.
Johansen, Johan, Bygmester 12.
Juliane Marie, Enkedronning 105.
Jürgen Uhrmager 145.
Jægersborg 39.
Jørgensen, Lars, Drejer 94.
Jørgensen, Niels, Smed 249.
Jørgensen, Søren (Sangstrup?) 97—98.

Kaagerød Kirke 227.
Kaas, Niels 244, 261, 310.
Kall Rasmussen 258.
Kallundborg Slot 204, Len 399.
Kalmarkrigen 75.
Kancellibygningen 386 fg.
Karmarch, Maler 325.
Keller, Fr. Xaver, Billedh. 233.
Kemitypi 235.
Khober, Christofer 214—15.
Kilian, Philip, Kobberstikker, 227, 405.
Kirchhof, Gen. Adjutant 109.
Kirmind i Ungarn 293, 304.
Kirsch, Hans, Uhrmager 143.
Kjær, Søren 150—51.
Kjøbenhavn, Beckers Gd. 258; Belejring 257; Brandvæsen 58 fg.; Børsen 16,

20, 259; Frederiks Kirkepl. 353 fg. Civiletatens Materialgd. 336 fg, 354 fg; Frue K. 261; Holmens K. 316; Mønten 206; St. Nicolai K. 19, 20, 23; Nørreport 38; S. Petri K. 8; Samlinger 301 fg.; Trinitatis K. og Rundetaarn 17, 396; Silkegade 17 fg; Stanley's Gd. 356 jvf. Christiansb.; Frelsersk.; Hafnias Gd.; Prinsens Palæ og fl.
Kjøge Bro 17.
Klotsche, Gipser 294.
Knieper, Hans 6, 165 fg.
Knopf, Christofer 166.
Knudsen, Hans, Præst 158.
Knudsen, Valentin 100 fg.
Knupfer, N., Maler 196.
Knærød 25.
Kobbermølle ved Kronb. 202.
Kobberstiksamling 117.
Koch, Etatsraad 204.
Koch, Oluf, Snedker 18.
Kohlman, J., Guldsmed 45 fg.
Kolding 406.
Kommunitetet 396.
Konsmann, Justitsraad 101.
»Kontrafeier« af Guld 157—58.
Kongsberg Sølvværk 96.
Kornerup, Maler 218.
Kornerup, Inspektør 204.
Kraag, Frantz, Inspektør 154.
Krag, Otto 32-33.
Krause, Murmester 298.
Kreling, Billedhugger 233.
Kremsmünster 233.
Krieger, J. C. 53 fg., 264 fg., 359 fg.
Krock, Henrik 56, 394.
Krommeny, Cornelius, 154.
Kronborg 5 fg., 15, 18 fg., 22, 25, 32 fg., 39, 77, 79, 105, 127, 161 fg., 217, 246—247, 304, 359 fg., 407.
Kuekeler 48, 53.
Kula, Arent v. d. 203.
Kullen 7, 127, 162.
Kunstakademiet 115—16, 235.
Kunstkammer, det kgl. 39, 81—82, 301, 409; Erkeh. Ferdinands 250; Hainhofers 121 fg.; K. v. Manders 80, 85—86, 90—91.
Kutsch, Snedker, 387, 393, 409.
Kyhl, Henrik 115.
Kyhl, Peter, Guldsmed 115 fg., 234 fg.
Køller, Hans, Murmester 202.
Königsberg 163, 305 fg.
Körbitz, J. C. v. 32.
Køster, Henrik 68.

Labenwolf, Georg 166.
Lafont, J., Spejlglash. 64—65, 67, 71.
Laholm 20, 23 fg.
Lang, eller Lange, A., Snedker 45 fg.
Lange, V., Prof. 404.
Langsted, P. C., Præst 59.
Lappestenen 165.
Larsen, J., Billedh. 233.
Lassen, Justitsr. 109.
Lauridsen, Claus, Billedh. 246.
Lautrup, Kammerraad 63, 66, 330, 372.
Laxmand, Sten Math 10.
Leipzig 207 fg.
Leitmeritz 211, 213.
Lellinge, 262, 265 fg.,
Lenert, s. Blasius og Verpoorten.
Lente, Chr. Gehejmeraad 91.
Levetzau, Kammerherre 301.
Levy, F., Arkitekt 259.
Leymeyer eller Leynnes 140.
Lind, Kleinsmed 103—4.
Linde, G. 300, 341, 343.
Lindenov, Hans d. y., 399.
Lindner, Murmester 379.
Linkiewitz, Adam 98.
Linstow, Page 96.
Lissabon 344.
Liunggren, Prof. 227.
Livorno 344, 352, 355.
Longomontan, Chr. 404.
Lorentz, J., Orgelbygger 191.
Louise, Fr. IV.s Drn. 262.
Louise Augusta 102, 105, 111.
Lundehave 188.
Lüders, Christine 90.
Lüders, Cort 33.
Lühe, W. A. v. d. 341, 343.
Lykke, Erik 131.
Lykke, Henrik 142.
Lyman, A. Bogbinder 63, 66, 68, 72, 97.

»Lysthus« ved Kronborg 202—3.
Lütz, J. Stenhugger 369 fg., 376, 379.

Macioni, V., ital. Biskop 82.
Madsen, Mogens, Provst 2.
Magdalene Sibylle 159.
Magens, Konduktør 109.
C. Maire, hollandsk Resident 180.
Malmø 28 fg.
Manchester 219.
Mander, v. Anna Marie 88, 91—93, 98.
— Anthonette 93.
Mander, Carel v., Kunsthist. 73, 74.
— Tapetfabrikant 73 fg.
— Carl v., † 1669 73, 88.
— Carl (eller Karel) v, Hofmaler, † 1670 22, 73, 76 fg.
— (eller Mandern), Carl v., Instrumentmager 93 fg., 404, 406.
— Carl v., (døbt 1643) 87.
— Carl Frederik, Mursvend 99.
— Catharina 90, 98.
— Cath. Dorothea 99.
— Cath. Marie 93.
— Chr. Rudolf 90—91, 98.
— Cornelia v. 76, 77, 87.
— Cornelia, g. m. P. With. 99.
— Cornelius, i Holland 74.
— Cornelius v., Billedh. 86—87.
— Ellen v. 99.
— Marie v., 80, 85, 86.
— Ottilie, 93, 94, 98.
— Johan, v., Billedh. 89, 90, 98.
Mannheim Slot 293.
Marcussen, Orgelbygger 204.
Mariaborg, Johan, 243. fg.
Marmillod 350.
Marsvin, Ellen 260—61.
Maschwedel, B., Hofpræst 139.
Mathiasen, Uhrmager 325.
Mathiesen, A., Bygmester 32, 39.
Mecheln 162.
Medcher (eller Medtzger) H., Uhrm. 191 fg.
Mehren, Prof. 241 fg.
Meiding, A, Hofsnedker 193—94.
Meklenborgske Stamtavle 151 fg.
Merlau, Staldmester 98—99.
Meyer, Sølieutenant 111.
Meyer, Ehrenbert, Abbed 233.
Meyn, Bygmester 113.
Michelbecker, V., Kbmd, 287 fg.
Michell Philips, Snedker 131.
Mickelsen, H., Slotsskriver 16.
Modeller til Bygninger 17, 39, 128 fg.
Moltke, Hofmarschal 109, 301, 349, 408.
Monogrammer 3—4.
Muhle, A G., Maler 63, 66.
Muhle, J. H. Guldsmed 52.
Multquor eller Muiltge, A., Maler 201—2.
Munk, Kirstine 261.
Munk, Peder, Amiral 136.
Munthe, Landsdommer 314 fg., 319—20, 323 fg.
Mynster, Biskop 204.
Mæstlin 233.
Møller, H., Malerm. 63, 66, 68.
Møntmestre 206.
Møschlin, Emanuel 71.

Nagell, Johannes 138.
Naturselvtryk 115 fg., 234 fg.
Naumburg 207.
Nebelong, Stadsbygm. 401.
Negri, Francesco 81.
Niemeier, Andreas 45.
Nivaa Teglværk 380.
Norge 81—82.
Norup, F., Bygningsskr. 107, 109, 112 fg.
Norup, C. T., 102 fg. 113.
Nosseni, G. M., Arkitekt 209 fg.
Nuysz, Abraham v. 200—201.
Nummesen, Slotsf. 66.
Numsen, Overhofmarskal 301.
Nyborg 406.
Nyerup, R., Prof. 302.
Nykjøbing i Falster 2, 28—29, 82—83, 126 fg., 151 fg.
Nürnberg 207—8, 211—12, 233.
Næss, Renteskriver 356.

Obergen, Anton v. 5 fg., 127, 162 fg.
Ochsen, Etatsr., 391.
Odense 406.
Offenberg, Rentemester 146 fg., 150, 157.
Ohr, Philip de 217.

Olsen, Poul, Tømmerm., 267 fg., 387 fg., 392 fg.
Olivarius, Bogholder 344.
Opdam, Amiral 80.
Operahuset i Kbh. 58.
Orebygaard 8.
Osten v. d., Gehejmeraad 301.
Oxe, Peder 261.
Oxekoppen i Kbh. 59, 405.

Paaske, Hans 5, 10, 161.
Padua 207.
Palamedesen, Pal. 198—99.
Paludan-Müller, Prof. 154, 156—57.
»Paris Plaster« (ɔ. Gips) 18.
Parsberg, Christofer 246.
Partikulærkassen 315, 388.
Pas, Crispin de 195 fg.
Pas, Simon de 194 fg., 200.
Peter, Czar af Rusland 59, 301.
Peterman, Vice Brandmajor 108.
Petersen, Prof. Konservator 218.
Petersen, Daniel, Blytækker 374.
Peymann, Oberst 105, 113, 350 fg.
Peuckertz, Anna Cath. 41.
Pfutzner, Fabian 210.
Philip II, Hertug af Pommern 122 fg.
Piettersz, Remmert, 22, 148, 404, 407.
Piil, C. F., Fotograf 235.
Platen, F. W. v. 48, 52, 59, 61 fg., 67 fg., 95.
Plessen, Christian Sigfried 262.
Plockeros, J. C. Sværdfeger 94.
Pohlman, Gert 38.
Pontanus, Joh. Isaksen 228.
Porcellænskammer paa Rosenb. 66 fg.
Poulsen, Chr., Murmester, 248.
Powisk, Otto 33.
Prag 208 fg., 222, 226, 233, 250.
Preisler, Kleinsmed 269, 393.
Preus, J., Guldsmed 157.
Preuss, Mads 306 fg.
Prinsens Palæ i Kbh. 287 fg., 409.
Proviantgaarden 386 fg.
Prætorius, Generalmajor 374 fg.
Pölma, Albertus de 311.

Qvist, Brandmajor 109.
Quist, Christofer, Snedker 57.

Rantzau, Greve 1771, 301.
Rantzov, Daniel 250.
Rantzov, Frants 173 fg.
Rantzov, Gert 7, 162, 168—69, 200, 212, 215.
Rantzov, Henrik 164, 250.
Rappe, F. Otto v., Generalmajor 96.
Rasch, Claus 58.
Rastorff, Frederik 402—3.
Rebolledo, Greve 79.
Regentsen 396.
Reichle eller Reichel, H., 207 fg.
Reiersenske Fond 241.
Rendsborg 39, 213, 406.
Reuss, Michel 213.
Reuter, Orgelbygger 204.
Revenfeldt, Oversekr. 257.
Reventlow, Anna Sofie 262 fg.
Reventlow, Conrad, Greve 61.
Rieck, Johan, Isenkræmmer 67.
Rigsarkivet i Kbh. 386 fg.
Riis, Capitain 107.
Ring, Snedker 326.
Ringsted 406.
Roed, Lyder, Præst 264.
Rosenberg, Peter Vok. v., 226.
Rosenborg 21, 22, 39. 49—50, 52, 58, 66, 101, 129, 131, 193, 264, 303, 388.
Rosenkrands, Birgitte 260, 263.
Rosenkrands, Erik 26.
Rosenkrands, Holger (den lærde) 2, 221, 261.
Rosenkrands, Holger til Glimminge 24.
Rosenkrands, Jørgen 244.
Rosenkrands, Mette 260, 263, 281, 286.
Rosenkrands, Oluf 260—261.
Rosensparre, Birgitte 261.
Rosensparre, Elisabeth 261.
Rosensparre, Oluf 261, 263.
Rosensparre, Sten († 1565) 261
Roskilde, Domkirke, Kapeller etc. 17, 19, 21, 81, 242, 305 fg., 314, 321 fg., 327 fg., 336 fg. Duebrødre Hosp. 319, Funes Bro 319.
Rostgaard, Hans 34.
Rostgaard, Frederik, 387 fg.

Rostock 207 fg.
Rostorff 150—51.
Rottenhammer 211.
Roht, Andreas, Billedh. 45—46.
Roswyke, Cornelia 75.
Roveredo 207.
Rud, Corfitz 261.
Rudolf II., Kejser 230.
Rundetaarn 10, 17, 303.
Rusch, Malermester 205.
Ryberg, Etatsraad 342.
Röel, Marie 97.
Rømer, Elisabeth 85—86, 88—89.
Rømer, Oluf 58, 404.
Rønne, Informator 101.
Røsch, J. J. Palæforv. 295, 288.

Sadeler, Egidius 230.
Sadeler, Marcus 229.
Safarik, Prof. 226, 408.
Sambfleet, Anton, Maler 164.
Samland, David, Amtsmand 91—93, 98.
Sand, I. N., Palæforv. 295.
Sandholm 381, 384.
Sangstrup 97.
Saul, Mathias, Klejnsmed 326.
Saur, Michel, Murer 143.
Savelle, Sir Thomas 225.
Schack, Hans 32, 401.
Schack, Hartvig Asche 41.
Schalck, Tapetm. Enke 32.
Scheffel, J., Murmester, 398.
Schenck, Maler 197.
Schermer, Murmester 53.
Schirmeister, Johan 147.
Schønning, Murmester, 320, 323 fg., 379 fg.
Schmidt, Beritte 150.
Schmitt, H., Kobbertækker 142.
Schneider, Snedkerm. 204.
Schneider, Hans, Bygm. 162.
Schoustrup, P. J. 257 fg..
Schreiber, M. 96.
Schrøder, Abel, Billedskjærer 142.
Schup, Christian 68, 72.
Schwabe, Nicolaus 123—24, 206 fg.
Schwerin Slotskirke 147.
Schæffer, Hofsnedker 292.
Sehested, Cathrine 37.
Sehested, Hannibal 78.
Seligmann, Kobberstikker 116—17.
Senger, H., Mestersvend 20.
Sevenberghen Slot 74.
Simonsen, A., fra Harlem 199.
Simonsen, N., Billedh 38.
Sivertsen, Evert 140.
Skabeloner 9—10.
Skanderborg, Glashytte 133, Slot 162.
Skandorf, N. P., Mag., 397.
Skarholt 261.
Skeel, Christen († 1659) 261.
Skeel, Chr. Ottesen 262.
Skifersten 10.
Skjoldnæsholm 39.
Skokloster 221.
Skotte, Bernt, Snedker 164.
Skørsak, Uhrmager 140.
Slangerup Kirke 9.
Slesvig (Frederiksberg) Kirke 87.
Sofie, Frederik I.s Drn. 126 fg.
Sofie, Frederik II.s Drn. 2, 127 fg., 170.
Sofie Amalie, Enkedrn. 159.
Sofie Caroline, Fyrstinde 301.
Sofie Frederikke, Prinsesse 108.
Sofie Magdalene, Drn. 263.
Soherr 292—93, 297.
Sorgenfri Slot 102.
Sommer, Major 303.
Spengler, L. 111—12, 222.
Spierinx i Delft 74.
Sporon, Konferentsr. 109.
Stanley, C. F. 329 fg., 336 fg., 346 fg.
Steinbuck, H., Uhrm. 192—93.
Steinlein, Stenh. 380 fg.
Stenwinkel, Familien 5 fg. (i Artiklen forekomme flere Navne, der ikke ere optagne i Registret
Stenwinkel, Anton 20, 36—37.
Stenwinkel, Hans, den ældre († 1601) 5 fg., 19, 20. 167, 216, 223.
Stenwinkel, Hans d. yngre (f. 1587 † 1639) 14 fg., 173 fg., 215.
Stenwinkel, Hans, Bygm. († 1700) 20, 37 fg., 44, 47, 49.
Stenwinkel, Lorentz 15 fg., 20 fg.
Stenwinkel, Morten, Maler 20, 22—23.
Stenwinkel, Oluf 28 fg.

Stenwinkel, P. Chr , Prof. 42.
Stenwinkel, Villum v. 23 fg.
Stettin 207.
Stevens, Palamedes 199.
Stjerneborg 6, 223, 405.
Stolberg, Greve 301.
Stoy, Abraham 248, 273—74.
Strahof Kloster i Prag 226, 407.
Strassburg 226—27.
Strunk, A. 216—17, 222—23, 244.
Sturmberg, J. A. 56—57, 273, 328.
Sturmberg, Joh. Christ. 62, 67, 70, 328, 394—95.
Svabe, Jakob, Dr , 77, 91.
Svane, Hans, Dr., 398.
Svanholm 218.
Sweis, Lorenz P. 15 fg.
Sylling, J. H. 253 fg.
Søndergaard i Fyn 400.

Taagerød Gaard 262.
Tapeter paa Kronborg 164 fg , 170 fg., 194 fg , paa Nykb. Slot 140.
Tartarisk Gesandtskab 79.
Tasso 79.
Taube, Johan 162—63.
Tengnagel, Fabricius de, Konferensraad 342 fg., 355.
Terkelsen, Søren 88.
Terlon 80, 91.
Tessenow, P., Snedker 142.
Thegener, Peter v. 243—44.
Thiele, J. M , Prof. 117, 234 fg.
Thomas Billedh. 166.
Thomsen, Konferensr. 102, 302.
Thomsen, Chr., Kansler 401 fg.
Thorvaldsen 204.
Thott, Otto 261.
Thurah, L., 248, 264, 274 fg., 287, 297 fg., 320, 331 fg., 379 fg., 409.
Tilman, Simon Peter 197.
Torgaw 212.
Torm, Erik Olsen 404.
Tostrup, Juveler 35.
Trient 207.
Trompetertaarnet paa Kronborg 204.
Trondhjem 222.
Tuxen, Lorenz 34.
Tyrol 250.
Tønnesen, D., Mestersvend 10.

Universitetet 396 fg..
Uraniborg 2 fg., 6, 167, 216 fg.
Uhre og Uhrmagere paa Nykjøbing Slot. 143 fg.
Ulfeldt, Ebbe 85.
Ulfeldt, Leonore Christine 78.
Ulfstand, Hak 136, 245.
Ulmer, Christ., Bygmester 11.
Ulrik af Meklenborg 127 fg , 154, 167.
Ulrik, Bødker, Chr. IV.s Tjener 15.
Urne, Frederik 175, 177, 181, 188 fg.
Urup, Axel 31, 33.

Wagner, Bastian, Murer 142.
Wahl, Kunstkammerforv. 410.
Valdemar Atterdag 126.
Valdemar Christian, Greve 261.
Valdemars Slot 17, 78.
Walgesten, Th. 116.
Valkendorf, Christofer 8, 261, 312.
Vallentin, H., Murmester 326.
Vallø Slot 258, 260 fg.
Valløby Kirke 262 fg.
Walther, Sebastian, Billedh. 212—13.
Varberg 10, 11.
Warenheim, Erik, Billedh. 63, 64.
Warnemünde 213.
Vedel, A. S. 1, 2, 158.
Vedel, V. F., Greve, 400.
Wedell, F. E., Kobberstikker 60.
Vedbæk 321.
Weidenhaupt, Billedh., 345.
Weilderstadt 233.
Venezia 207.
Werner, A. F. 84.
Verpoorten, Lenert, Bygm. 14.
Wernicke, P., Sekretær 308.
Verona 207.
Westphal, Tømmerm. 379.
Vidensk. Selskab 116, 235, 304.
Wiedewelt, Hans 94.
Wiedewelt, Johannes 233, 303, 328, 336 fg.
Wien 234 fg., 238—9, 250, 293.
Viffert, Korfits 10.
Vigandtsgade 287.

Wilers, (Willaerts?) A. 198.
Willarts, Otto de 23, 405.
Willem, Johan de, Kbmd 75.
Villemsen, Vilhelm 38.
Willers, Hans de, Guldsmed 305 fg.
Wilson i Paris 78.
Winding, R., Prof. 403.
Wind, Jørgen 175, 181, 190.
Winge, Hans Peter 295.
Wisborg, Tømrer 296.
Vismarus, Johannes, Præst 139, 158.
de Wit, hollandsk Gesandt, 85.
With, Poul, Kapellan 99.
Vlerich, Peter 74.
Vognskud 131, 292.
Worm, J., Deputeret 262.
Worm, Oluf 28.
Worm, T. L., Billedh. 400.
Worm, W. 85.
Worring, A., Faktor 117, 236.
Wrede, Henrik 206.
Wuchters, A., 83, 85, 89, 91.
Wunderer, David 169—70.
van Wyck, Johan Classen 147.
Wyntrauch, Hans 162—63.

Zabel, Martin 208.
Zajik, Johan 227 (jvf. 407).
Zeise, Kemiker 116.
Zeltner, Kammerraad 175.
Zenger, H., Mestersvend 25.
Zerbst 210.
Zuber, Josef, Tømmerm. 109, 289 fg., 296—98.
Zumpe, Tømmerm. 289 fg.

Ønslev i Falster 158.
Øresundstolden 8, 172, 190, 194, 202 244.
Ørsted, H. C. 116.

BIDRAG

TIL

DANSK KUNSTHISTORIE.

VED

F. R. FRIIS.

SYVENDE (SIDSTE) HEFTE.

KJØBENHAVN.

TH. LINDS EFTERFØLGER
HANS FRANDSEN

N. HERDAHLS BOGTRYKKERI.

1901.

Udkommen er:

TYCHONIS BRAHEI

et ad eum doctorum virorum

EPISTOLAE

ab anno 1588.

Nunc primum collectae et editae a

F. R. Friis.

Fasc. I.

1 Kr. 4 Øre. (1 Mk. 60 Pf. = 2 Sh. = 2 Francs).

Astronomen Tyge Brahe førte en vidtløftig Brevvexling med andre Lærde. Brevene var for det meste skrevne paa Latin og handlede især om hvad der hørte med til Astronomien, men dog ogsaa tildels om private Anliggender m. m. De Lærdes Breve kunde i ældre Tider være saa vidtløftige, at de saa at sige bleve til hele videnskabelige Afhandlinger, og kunde saaledes egne sig til at udgives allerede i Forfatternes Levetid, og de kunde til en vis Grad erstatte de videnskabelige Tidsskrifter, som man ikke havde. Tyge Brahe udgav selv endel af sin Brevvexling med lærde Mænd, og vilde have udgivet mere deraf.

I Aaret 1596 udgav han første Bind af sine astronomiske Breve, indeholdende hans Brevvexling med Landgrev Wilhelm IV. af Hessen og dennes Hofastronom Christofer Rothmann, og da Landgreven var død inden Bogen udkom, blev den dediceret til Landgrevens Søn og Efterfølger Landgrev Moritz.

Der er vistnok bleven trykt nogle Ark, som skulde have dannet Begyndelsen af andet Bind af Brevsamlingen; men saavidt vides, er ikke et eneste Exemplar af disse trykte Ark blevet bevaret. Derimod haves i Manuskript en stor Mængde af Tyge Brahes Breve, som han vilde have udgivet, og adskillige, som han neppe havde tænkt paa at udgive; men der har ogsaa existeret mange, som nu ere tabte. Nogle af Tyge Brahes Breve ere dog efter hans Tid udgivne, og maa søges i Værker fra meget forskjellige Tider og Steder. De haandskrevne Breve fra eller til Tyge Brahe, der nu haves i Originaler eller Afskrifter, maa ligeledes søges paa mange forskjellige Steder, og det har derfor kun, ved i mange Aar at have Opmærksomheden henvendt paa den Sag, været muligt at tilvejebringe en vistnok temmelig fuldstændig Fortegnelse over dem, samt Afskrifter af selve Brevene.

Adskillige af dem har det været vanskeligt nok at erhverve, og hvad der nu er samlet og indeholder vigtige Bidrag til Tyge Brahes og hans Samtids Historie, bør ikke henligge ubenyttet eller være altfor udsat for, atter at blive adsplittet. At tilvejebringe en saadan Samling paany, vilde blive vanskeligt.

For nogle Aar siden begyndte jeg at udgive en Samling af Tyge Brahes Breve, der ikke forhen have været trykte, samt af nogle, der findes trykte enkeltvis i Skrifter, som nu tildels ere temmelig sjeldne. Derimod var det ikke Hensigten at medtage de Breve, som Tyge Brahe selv udgav 1596, eller som findes samlede i nogenlunde let tilgængelige Værker. Den hele Samling, der er tilvejebragt i Afskrift, vilde blive for stor til et Bind, og jeg har derfor udgivet Begyndelsen af Samlingen under følgende Titel: Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae ab anno 1568 ad annum 1587. I denne Samling findes endel af Tyge Brahes Brevvexling med Historikeren Anders Sørensen Vedel, Professor Johannes Pratensis, den franske Legat Charles Dancay, Kejser Rudolf II's Livlæge Thaddæus Hagecius, Statholderen Henrik Rantzow, og fl.

Brevvexlingen med flere af disse Mænd skal fortsættes i et Bind, hvoraf første Hefte er udkommet, indeholdende Breve fra 1588. Her findes endel af Brevvexlingen med Thaddæus Hagecius, Henrik Rantzow, Henrik Brucæus og fl. Her findes ogsaa Tyge Brahes Brev til Casper Peucer, der hidtil kun har været kjendt af det lidet nøjagtige Aftryk i Resenii Inscript. Hafn. (1668). Peucers Svar af 10. Maj 1589, har neppe nogensinde været trykt, men haves i Manuskript.

Hvad der har været at finde af Brevvexlingen mellem Tyge Brahe og Holger Rosenkrands til Rosenholm, er udgivet i en særskilt Samling, 1896. De to lærde Adelsmænd vare meget fortrolige Venner, uagtet der var stor Forskel paa deres Alder, idet Tyge Brahe var født den 14. December 1546, og Holger Rosenkrands den 14. December 1574, og Brevvexlingen mellem dem vedvarede indtil kort for Tyge Brahes Død i Aaret 1601. Brevene fra Tyge Brahe til Holger Rosenkrands haves temmelig fuldstændigt, dog ikke i Originaler, men i ret gode Afskrifter, hvorimod der af Brevene fra Holger Rosenkrands til Tyge Brahe kun forefindes faa Rester. Brevene omhandle for en stor Del de Studier, som de to Venner begge interesseredе sig for, men ogsaa mange private Anliggender.

F. R. Friis.

